Białorusini w Republice Litewskiej
1918-1940

Tomasz Błaszczak

Białorusini w Republice Litewskiej
1918-1940

Białystok 2017

Białoruskie Towarzystwo Historyczne

Recenzenci:

prof dr hab. Eugeniusz Mironowicz

dr hab. Dorota Michaluk

Zrealizowano dzięki wsparciu finansowemu

Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podlaskiego

Redakcja: **Oleg Łatyszonek**

Skład i opracowanie graficzne: **Adam Pawłowski**

Korekta: **Witalis Łuba**

Wydawca: Białoruskie Towarzystwo Historyczne

Adres: 15-449 Białystok, ul. Proletariacka 11

Tel./fax 85 744 61 11

E-mail: bzh@neostrada.pl

Nakład: 300 egz.

ISBN 978-83-60456-44-6

Spis treści

Wykaz skrótów

Skróty bibliograficzne:

ap. — apyrašas (opis, вопіс)
ASJ — Archiwum Szymona Jakowiuka (Асабісты архіў Сымона Якавюка, Simono Jakaviuko archyvas)
BG UMK — Biblioteka Główna Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (Mikalojaus Koperniko universiteto Centrinė biblioteka, Цэнтральная бібліятэка Універсітэта Мікалая Капэрніка)
b. — byla (teczka, справа)
CAW — Centralne Archiwum Wojskowe (Centrinis kariuomenes archyvas, Цэнтральны вайсковы архіў)
f. — fondas (zespół, фонд)
KRVA — Kauno regioninis valstybės archyvas (Archiwum Państwowe Regionu Kowieńskiego, Дзяржаўны Архіў Ковенскага Рэгіёну)
l. — lapas (arkusz, ліст)
LCVA — Lietuvos centrinis valstybės archyvas (Centralne Archiwum Państwowe Litwy, Цэнтральны дзяржаўны архіў Літвы)
LYA — Lietuvos ypatingasis archyvas (Litewskie Archiwum Specjalne, Літоўскі асобы архіў)
LMAVB RS — Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka — Rankraščių skyrius (Biblioteka Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk — Dział Rękopisów, Бібліятэка Врублеўскіх Літоўскай акадэміі навук — Аддзел рукапісаў)
LNB RS — Lietuvos nacionalinė biblioteka — Rankraščių skyrius (Litewska Biblioteka Narodowa — Dział Rękopisów, Літоўская нацыянальная бібліятэка — Аддзел рукапісаў)
LVT — Lietuvos Valstybės Tarybos (protokolai) (Protokoły Litewskiej Rady Państwowej, Пратаколы Літоўскай Дзяржаўнай Рады)
LVTA — Lietuvos valstybės teisės aktai (Akty Prawne Państwa Litewskiego, Праўныя акты Літоўскай дзяржавы)
vnt. — vienetas (jednostka, адзінка)
БДА-МЛіМ — Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (Białoruskie Państwowe Archiwum-Muzeum Literatury i Sztuki, Baltarusijos valstybinis literatūros ir meno archyvas-muziejus)
воп. — вопіс (apyrašas, opis)
ГАРФ — Государственный архив Российской Федерации (Archiwum Państwowe Federacji Rosyjskiej, Дзяржаўны архіў Расійскай Федэрацыі, Rusijos Federacijos valstybinis archyvas)
д. — дело (teczka, справа, byla)
ДВП СССР — Документы внешней политики СССР (Dokumenty Polityki Zagranicznej ZSRR, Дакументы знешняй палітыкі СССР, TSRS Užsienio politikos dokumentai)
л. — ліст (ros. лист) (lapas, arkusz)

НАРБ — Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (Archiwum Państwowe Republiki Białoruś, Baltarusijos Respublikos valstybins archyvas)
оп — опись (opis, вопіс, apyrašas)
с. — справа (byla, teczka)
ф. — фонд (fondas, zespół)
ЦНБ НАНБ — Цэнтральная навуковая бібліятэка імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (Centralna Biblioteka Naukowa im. Jakuba Kołasa Narodowej Akademii Nauk Białorusi, Baltarusijos nacionalinės mokslų akademijos Jokubo Kolaso centrinė mokslinė biblioteka)
ЭГБ — Энцыклапедыя гісторыі Беларусі (Encyklopedia Historii Białorusi, Baltarusijos istorijos enciklopedija)

Skróty używane w tekście:

BCL — Białoruskie Centrum na Litwie (Gudų veikimo centras Lietuvoje, Беларускі цэнтр у Літве)
BChD — Białoruska Chrześcijańska Demokracja (Беларуская хрысціянская дэмакратыя, Baltarusių krikščionių-demokratų partija)
BG — Białoruska Gromada (Беларуская грамада, Baltarusių gromada)
BTKO — Беларускае культурна-асветніцкае таварыства (Białoruskie Towarzystwo Kulturalno-Oświatowe, Lietuvos gudų švietimo-kultūros draugija)
BKN — Białoruski Komitet Narodowy (Беларускі нацыянальны камітэт, Baltarusių nacionalinis komitetas)
BKO — Białoruski Komitet Obwodowy (Беларускі абласны камітэт, Baltarusijos aplinkinis komitetas)
BKP — Białoruski Komitet Państwowy (Беларускі дзяржаўны камітэт, Baltarusių valstybinis komitetas)
BPLS — Białoruska Partia Ludowych Socjalistów (Беларуская партыя народных сацыялістаў, Baltarusių liaudies socialistų partija)
BPP — Białoruski Pułk Piechoty (Gudų pėstininkų pulkas, Беларускі полк пяхоты)
BPSD — Białoruska Partia Socjaldemokratyczna (Беларуская сацыял-дэмакратычная партыя, Baltarusių socialdemokratų partija)
BPSF — Białoruska Partia Socjalistów-Federalistów (Беларуская партыя сацыялістаў-федэралістаў, Baltarusių socialistų-federalistų partija)
BPSR — Białoruska Partia Socjalistów-Rewolucjonistów (Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў, Baltarusių socialistų-revoulcionierių partija)
BRL — Białoruska Republika Ludowa (Беларуская Народная Рэспубліка, Baltarusijos liaudies respublika)
BWRH — Białoruska Włościańsko-Robotnicza Hromada (Беларуская сялянска-работніцкая грамада, Baltarusių valstiečių-darbininkų hramada)
BSH — Białoruska Socjalistyczna Hromada (Беларуская сацыялістычная грамада, Baltarusių socialistinė hromada)
BSRR — Białoruska Socjalistyczna Republika Radziecka (Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка, Baltarusijos Tarybų Socialistinė Respublika)

BTCK — Białoruskie Towarzystwo Czerwonego Krzyża (Беларускае таварыства Чырвонага крыжа, Baltarusių raudonojo kryžiaus draugija)
BTKO — Białoruskie Towarzystwo Kulturalno-Oświatowe (Беларускае культурна-прасветнае таварыства, Gudų švietimo-kultūros draugija)
BTPOW — Białoruskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny (Беларускае таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны, Gudų draugija nukentėjusiems nuo karo šelpti)
BUL — Białoruski Uniwersytet Ludowy (Gudų liaudies universitetas, Беларускі народны ўніверсітэт)
BZA — Białoruski Związek Akademicki (Беларускі студэнцкі саюз, Baltarusių akademinė sąjunga)
BZKG — Białoruski Zarząd Kraju Grodzieńskiego (Беларуская ўправа Гарадзенскага краю, Gardino krašto gudų vadyba)
BZN — Białoruski Związek Narodowy (Беларуская нацыянальная сувязь, Baltarusių nacionalinis sąryšis)
BZS — Białoruski Związek Strzelców (Беларускі стралецкі саюз, Gudų šaulių sąjunga)
CBRWiG — Centralna Białoruska Rada Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny (Цэнтральная беларуская рада Віленшчыны і Гарадзеншчыны, Baltarusių centrinė Vilniaus ir Gardino krašto vadyba)
CRBOiP — Centralna Rada Białoruskich Organizacji i Partii (Цэнтральная рада беларускіх арганізацый і партый, Centrinė Baltarusių organizacijų ir partijų taryba)
KAM — Ministerstwo Ochrony Kraju (Krašto apsaugos ministerija, Міністэрства аховы краю)
KC — Komitet Centralny (Centrinis komitetas, Цэнтральны камітэт)
KPB — Komunistyczna Partia Białorusi (Камуністычная партыя Беларусі, Baltarusijos komunistinė partija)
KZG — Komitet Zagranicznych Grup (Камітэт заграмічных групаў, Užsienių grupių komitetas)
LBI — Litewskie Biuro Informacyjne (Lietuvių informacijos biuras, Літоўскае інфармацыйнае бюро)
LN — Liga Narodów (Tautų Sąjunga, Ліга Нацый)
LSRR — Litewska Socjalistyczna Republika Rad (Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika, Літоўская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка)
LTPOW — Litewskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny (Lietuvių draugija nukentėjusiems nuo karo šelpti, Літоўскае таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны)
LŠS — Lietuvos šaulių sąjunga (Litewski Związek Strzelców, Саюз літоўскіх стральцоў)
MPB — Mińskie Przedstawicielstwo Białoruskie (Мінскае беларускае прадстаўніцтва, Minsko gudų atstovybė)
MSB — Ministerstwo Spraw Białoruskich (Gudų reikalų ministerija, Міністэрства беларускіх спраў)
MSZ — Ministerstwo Spraw Zagranicznych (Užsienių reikalų ministerija, Міністэрства заграмічных спраў)

NKWD — ros. Народный комиссариат внутренних дел (Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych, Vidaus reikalų liaudies komisariatas, Народны камісарыят унутраных спраў)

POW — Polska Organizacja Wojskowa (Lenkų karinė organizacija, Польская вайсковая арганізацыя)

RL — Republika Litewska (Lietuvos Respublika, Літоўская Рэспубліка)

RP — Rzeczpospolita Polska (Lenkijos Respublika, Рэспубліка Польшча)

SG — Sztab Główny (Generalinis štabas, Генеральны штаб)

SKB — Samodzielna Kompania Białoruska (Atskiroji Baltgudžių kuopa, Беларуская асобая рота)

SBBP — Samodzielny Białoruski Batalion Piechoty (Atskirasis pėstininkų baltarusių batalionas, Беларускі асобы батальён пяхоты)

TFS — Towarzystwo im. Franciszka Skoryny (Pranciškaus Skorynos vardo draugija, Таварыства імя Францыска Скарыны)

URL — Ukraińska Republika Ludowa (Ukrainos Liaudies Respublika, Украінская Народная Рэспубліка)

USB — Uniwersytet Stefana Batorego (Stepono Batoro universitetas, Універсітэт Стефана Баторыя)

UWO — ukr. Українська військова організація (Ukraińska Organizacja Wojskowa, Украінская вайсковая арганізацыя, Ukrainos karinė organizacija)

WKL — Wielkie Księstwo Litewskie (Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, Вялікае Княства Літоўскае)

WP — Wojsko Polskie (Lenkijos kariuomenė, Польскія войскі)

VDU — Vytauto Didžiojo universitetas (Uniwersytet Witolda Wielkiego, Універсітэт Вітаўта Вялікага)

ZCZW — Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (Rytų žemių centrinė vadyba, Цывільнае кіраўніцтва Усходніх зямель)

ZNiNB — Związek Niezależności i Niepodzielności Białorusi (Сувязь незалежнасці і непадзельнасці Беларусі, Gudijos nepriklausomybės ir vientisumo sąjunga)

ZSB — Zjednoczenie Studentów Białorusinów (Gudų Studentų Susivienijimas, Аб'яднанне студэнтаў-беларусаў)

ZWB — Zjednoczenie Włościan Białorusinów (Baltgudžių Valstiečių Sąjunga, Сувязь сялян-беларусаў у Літве)

ZWW — Związek Wyzwolenia Wilna (Vilniaus vadavimo sąjunga, Звяз вызвалення Вільні)

Wstęp

Pierwsza wojna światowa doprowadziła do wielkich zmian na mapie politycznej Europy, która, przynajmniej w swej środkowoeuropejskiej części, pozostawała praktycznie niezmienna przez cały wiek XIX. W tymże stuleciu próżno szukać na oficjalnych mapach nazw Polski, Litwy, Białorusi czy Ukrainy, gdyż krainy, tworzące wcześniej Rzeczpospolitą Obojga Narodów, od 1795 roku funkcjonowały w granicach mocarstw zaborczych. W wyniku I wojny światowej na terenie byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego (WKL) powstało kilka mniej lub bardziej trwałych organizmów państwowych, aspirujących do sprawowania jurysdykcji nad całością, bądź częścią jego terytorium. Takimi były ogłoszone w 1918 roku jako niepodległe państwo litewskie (od 1920 roku Republika Litewska) oraz białoruskie (Białoruska Republika Ludowa). Organizmy te są bądź bezpośrednimi (Litwa), bądź pośrednimi (Białoruś) protoplastami dzisiejszej Republiki Litewskiej oraz Republiki Białoruś.

Stosunki białorusko-litewskie w dwudziestym wieku charakteryzują się wielką zmiennością. Możemy wyróżnić w nich okresy od przyjaźni (do pierwszej wojny światowej), poprzez względną współpracę (lata międzywojenne), po bardzo napięty czas, trwający od *pierestrojki* do, niestety, chwili obecnej. Ponadto dopiero od 1991 roku możemy mówić o pełnoprawnych stosunkach międzypaństwowych Litwy i Białorusi. W latach wcześniejszych stosunki te były raczej skomplikowanym konglomeratem zależności historyczno-kulturowych, na które, poniekąd sztucznie, nałożyło się współczesne pojęcie narodu, wykorzystywane do celów politycznych. Współczesne narody litewski i białoruski ukształtowały się na przełomie XIX i XX wieku i jako młode nacje pozostawały pod silnym wpływem sąsiadów z zachodu (Polacy) i ze wschodu (Rosjanie), którzy przez cały ten czas znacząco oddziaływali na terytorium byłego WKL w sferze politycznej, kulturalnej oraz gospodarczej. Właśnie siły radzieckiej Rosji oraz odbudowanej Polski, które szybko włączyły się do rywalizacji o kontrolę nad tym terytorium, przeszkodziły ambitnym planom terytorialnym, towarzyszącym wskrzeszeniu niepodległej Białorusi i Litwy. Białorusinom ogłoszonej w 1918 roku niepodległości nie udało się utrzymać. Jako najsłabiej rozwinięty narodowo element nie zdołali oni na dłużej zaistnieć na mapie Europy. W tym czasie nastąpił również poważny rozłam w ruchu białoruskim. Jednym z najważniejszych kierunków, który się z tego ruchu wyłonił, była opcja prolitewska.

Przedmiotem badań niniejszej pracy jest próba całościowego ujęcia problemu białoruskiego w latach istnienia niepodległej Republiki Litewskiej (RL), przy czym celowo użyte jest tu pojęcie „problem". W granicach ziem, na które rozciągała się władza litewska w latach 1920-1939, Białorusini — według oficjalnej statystyki — stanowili zaledwie 0,22% ogółu ludności[1]. Będąc niezbyt liczną mniejszością narodową, nie odgrywali w RL znaczącej roli, stąd podjęcie badań nad tak nieliczną

[1] *Lietuvos gyventojai: pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotino gyventojų surašymo duomenys*, Kaunas 1925, l. XXXVI.

grupą ludności nie miałoby dużego znaczenia[2]. Zagadnienie białoruskie było jednak znaczącym czynnikiem w okresie formowania się niepodległego państwa litewskiego w latach 1917-1923, zarówno w aspekcie wewnętrznym, jak i zewnętrznym. Białorusini odgrywali również znaczącą rolę w schyłkowym okresie istnienia międzywojennej Litwy, po przyłączeniu do jej terytorium jesienią 1939 roku części Wileńszczyzny, stanowiąc jej istotny element narodowościowy[3].

Jak do tej pory ani w historiografii polskiej, ani litewskiej, czy białoruskiej problem białoruski na Litwie nie doczekał się całościowego opracowania. Istnieją badania poszczególnych, wąskich części tego zagadnienia, często jednak nie obejmują one całości bazy źródłowej ze względu na barierę językową, bądź trudności z dostępem do materiałów archiwalnych (przede wszystkim litewskich dla badaczy białoruskich). Z tego względu w dotychczasowej historiografii polskiej, białoruskiej i litewskiej problematyka ta zajmuje szczątkowe miejsce[4]. Pierwszymi gruntowny-

2 Badaniami takimi objęto natomiast inne mniejszości narodowe Republiki Litewskiej. Najliczniejszych opracowań doczekała się mniejszość polska, co naturalne ze względu na żywe zainteresowanie Polonią oraz znaczną ilość dostępnych źródeł. Wśród dość dużej ilości prac na uznanie zasługują następujące monografie: K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918-1940*, Białystok 1999; M. Jackiewicz, *Polskie życie kulturalne w Republice Litewskiej 1919-1940*, Olsztyn 1997; A. Gąsiorowski, *Polski ruch sportowy w Republice Litewskiej 1919-1940*, Olsztyn 2001. Sprawa mniejszości polskiej zajmuje również istotne miejsce w badaniach nad stosunkami polsko-litewskimi: P. Łossowski, *Konflikt polsko-litewski 1918-1920*, Warszawa 1996; idem, *Stosunki polsko-litewskie 1921-1939*, Warszawa 1997; idem, *Litwa a sprawy polskie 1939-1940*, Warszawa 1985. Bogata jest również literatura dotycząca Żydów, można tu wymienić zbiór artykułów *Lietuvos žydai 1918-1940: prarasto pasaulio aidas*, sudarė Y. Plasseraud ir H. Minczeles, Vilnius 2000, czy monografie: L. Truska, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio: antisemitizmo Lietuvoje raida*, Vilnius 2005; Š. Liekis, *„A State within state?" Jewish autonomy in Lithuania 1918-1925*, Vilnius 2003. W ostatnich latach ukazało się kilka istotnych publikacji dotyczących mniejszości rosyjskiej: N. Kasatkina, A. Marcinkievičius, *Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje 1918-1940 m. Istorinės retrospektyvos konstravimas*, Vilnius 2009, czy zbiór materiałów: *Русские в Литве (1918-1940): определение проблемы = Rusai Lietuvoje 1918-1940 m.: problemos apibūdinimas*, ред. А. Ковтун, Каунас 2001. W przypadku mniejszości niemieckiej oraz łotewskiej opracowano szereg artykułów, brak jest póki co opracowań monograficznych. Zob. np. *Die deutsche Volksgruppe in Litauen und im Memelland während der Zwischenkriegszeit und aktuelle Fragen des deutsch-litauischen Verhältnisse*, red. B. Meissner, S. Bamberger-Stemmann, D. Hennig, Hamburg 1998. Ē. Jēkabsons, *Latviešu nacionālā minoritāte Lietuvas Republikā 1918.-1940 g.,* „Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls", 2003, nr 4, 94.-119 lpp. W kontekście mniejszości białoruskiej oraz rosyjskiej nie można zapomnieć również o aspekcie wyznaniowym. W ostatnich latach ukazały się dwie obszerne monografie dotyczące Cerkwi prawosławnej w Republice Litewskiej: R. Laukaitytė, *Stačiatikių bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje*, Vilnius 2003; A. Marcinkievičius, S. Kaubrys, *Lietuvos Stačiatikių bažnyčia 1918-1939 m.*, Vilnius 2003.

3 Według szacunkowych danych, na terenie przyłączonym do Litwy Białorusini stanowili 13,7% mieszkańców. P. Łossowski, *Litwa a sprawy...*, s. 56.

4 W przeciwieństwie do analogicznego zagadnienia w sąsiedniej Republice Łotewskiej: I. Apine, *Baltkrievi Latvijā*, Rīga 1995, Э. Екабсонс, *Белорусы в Латвии в 1918-1940 годах*, [w:] *Беларусіка=Albaruthenica № 17*: *Беларуская дыяспара як пасрэдніца ў дыялогу цывілізацый*, рэд. А. Мальдзіс, с. 47-71. Ogromne znaczenie w tym przypadku odgrywa fakt, iż na terytorium Łotwy zamieszkiwał znaczny odsetek etnicznych Białorusinów oraz panowała dość liberalna, szczególnie do przewrotu 1934 r., polityka narodowościowa władz łotewskich. Mimo podejmowania tematu mniejszości białoruskiej w międzywojennej Łotwie przez łotewskich historyków, nie można na chwilę obecną stwierdzić, że jest to temat dostatecznie opracowany.

mi opracowaniami, w których podjęto tę tematykę, nie licząc skromnej broszury Konstantego Jezowitowa wydanej jeszcze w okresie międzywojennym[5], są prace litewskiego historyka Česlovasa Laurinavičiusa. Rozpoczął on analizę odtajnionych w latach osiemdziesiątych materiałów, znajdujących się w Archiwum Państwowym Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej[6]. W drugiej połowie lat osiemdziesiątych ukazały się dwa jego artykuły dotyczące stosunków litewsko-białoruskich w pierwszym okresie formowania państwowości litewskiej: pierwszy, poświęcony sprawom białoruskich jednostek w Wojsku Litewskim oraz drugi, poruszający problem polityki litewskiej w kwestii południowej granicy Litwy[7]. Oprócz Č. Laurinavičiusa, w litewskiej historiografii tematyka stosunków litewsko-białoruskich pojawia się jedynie w pracach Šarūnasa Liekisa[8], Algimantasa Kasparavičiusa[9] oraz Edmundasa Gimžauskasa[10]. Ostatni jest również autorem monografii „Czynnik białoruski formujący litewską państwowość 1915-1923", wydanej w 2003 roku na podstawie jego rozprawy doktorskiej „Czynnik białoruski w formowaniu nowoczesnej państwowości litewskiej: aspekty etnopolityczny, polityczny i geopolityczny (1915-1923)", obronionej na Uniwersytecie Wileńskim w 2001 roku[11].

O ile można powiedzieć, że dzięki pracom E. Gimžauskasa problematyka białoruska w międzywojennej Litwie zagościła w litewskiej historiografii, o tyle na tym tle blado wypada historiografia białoruska. Owszem, istnieje kilka opracowań z czasów radzieckich o dość wątpliwej, ze względu na silne nacechowanie ideologiczne, wartości poznawczej[12]. Problematyka ta w pracach radzieckich historyków białoru-

5 К. Езавітаў, *Беларусы ў Літве*, Рыга 1932.

6 Aktualnie Litewskie Centralne Archiwum Państwowe (Lietuvos centrinis valstybės archyvas — dalej: LCVA).

7 Č. Laurinavičius, *Dėl Lietuvos buržuazinės Laikinosios vyriausybės politikos Lietuvos teritorijos klausimu 1918-1919 m.*, „Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai", A serija, 1986, nr. 4, p. 57-69; idem, *Lietuvos buržuazinės vyriausybės politika valstybės rytinės sienos klausimu*, „Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai", A serija, 1989, nr. 1, p. 115-127.

8 Š. Liekis, *Rytų Lietuva ir Baltarusija 1915-1923*, [w:] *Lietuvos Sienų Raida*, t. 2, Vilnius 1997, p. 353-384.

9 A. Kasparavičius, *Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Liaudies Respublikos 1923 m. Slapto susitarimo projektas*, „Lietuvos istorijos metraštis", 1998, p. 217-230; idem, *Gudų korta Kauno ir Maskvos diplomatiniame žaidime 1920-1925 m.*, „Lituanistica", 1997, nr. 1, p. 3-27. Ostatni z tych artykułów w skróconej wersji ukazał się również w języku polskim: idem, *„Karta białoruska" w grze dyplomatycznej Kowna i Moskwy w latach 1920-1925*, [w:] *Białoruś w XX stuleciu. W kręgu kultury i polityki*, red. D. Michaluk, Toruń 2007, s. 339-354.

10 E. Gimžauskas, *Dėl lietuvių ir gudų politinių siekių išsiskyrimo genezės I pasaulinio karo metais*, „Lituanistica", 1998, nr. 4, p. 41-51; idem, *Kai kurios 1918 m. lapkričio 27 d. Lietuvių ir gudų politinio susitarimo aplinkybės (lietuvių ir gudų santykių raida 1917-1918 m.)*, „Lituanistica", 1999, nr. 4, p. 3-31; idem, *1920 m. Lapkričio 11 d. Lietuvos Respublikos ir Gudijos Liaudies Respublikos sutarties aspektai*, „Lietuvos istorijos metraštis", 2000, p. 216-256.

11 E. Gimžauskas, *Baltarusių veiksnys formuojantis Lietuvos valstybei 1915-1923 m.*, Vilnius 2003.

12 А. Грицкевич, *Провал антисоветских планов литовских и белорусских буржуазных националистов в годы гражданской войны*, [w:] *Из истории Советской Белоруссии*, Минск 1969, с. 96-107; В. Круталевіч, *На крутым павароце*, „Полымя", 1978, № 2, с. 171-189. Ostatni z autorów sprawie stosunków litewsko-białoruskich na przełomie 1918 i 1919 r. poświęcił jeden podrozdział swojej monografii „Tworzenie Białoruskiej Republiki Radzieckiej", zatytułowany „Ministerstwo Spraw Białoruskich: nieudany sojusz białoruskich i litewskich nacjonalistów". В. Круталевич, *Рождение Белорусской Советской Республики*, Минск 1979, с. 101-112.

skich zawsze pojawia się w kontekście „kontrrewolucyjnych” działań białoruskich i litewskich „burżuazyjnych nacjonalistów”. Sytuacja znacznie zmieniła się z początkiem lat dziewięćdziesiątych i z powstaniem niepodległej Białorusi w 1991 roku. Mimo iż nie powstało wówczas żadne wyczerpujące studium dotyczące Białorusinów w międzywojennej Litwie, to ukazał się szereg artykułów, wśród których można wymienić prace Alaksandra Cichamirawa[13], Iwana Koŭkiela[14] i Anatola Hryckiewicza[15]. Bardzo ważną dla prowadzenia dalszych badań w tym okresie była publikacja znacznej ilości materiałów źródłowych, przede wszystkim materiałów spraw śledczych z archiwów radzieckich służb bezpieczeństwa[16].

Na przełomie XX i XXI wieku obserwujemy jednak ideologiczny zwrot białoruskiej historiografii, wobec czego interesująca nas problematyka zaczęła być powoli rugowana z oficjalnego obiegu naukowego. Tematyka ta została ostatnimi czasy podjęta przez młodą badaczkę z Mińska, Swietłanę Bahalejszą, jednak zaowocowało to jedynie kilkoma artykułami[17], gdyż obroniona w 2006 roku na Białoruskim Uniwersytecie Państwowym dysertacja „Stosunki białorusko-litewskie w latach 1915-1924” nie została opublikowana[18]. Należy zauważyć, że w ostatnich latach na Białorusi zaczęły się ukazywać przekłady artykułów pisanych przez historyków litewskich[19].

13 А. Ціхаміраў, *Беларуска-літоўскія дачыненні ў 1914-1920 гг.*, „Спадчына”, 2000, № 5-6, с. 3 27.

14 І. Коўкель, *Польска-літоўскі канфлікт і роля ў ім беларускіх палітычных партыяў і арганізацыяў (1920-1923 гг.)*, [w:] *Беларусіка=Albaruthenica № 3. Нацыянальныя і рэгіянальныя культуры і іх узаемадзеянне*, Мінск 1994, с. 259-269.

15 А. Грыцкевіч, *Беларуска-літоўскія дачыненні: 1918-1922 гг.*, „Спадчына”, 1994, № 4, с. 58-63.

16 Np. *Справа Вацлава Ластоўскага*, „Маладосць”, 1993, № 8, с. 203-242; № 9, с. 211-246.

17 Wcześniejsze publikacje ukazały się pod panieńskim nazwiskiem Dubik. С. В. Дубік, *Адносіны ўраду БНР і Літоўскй Тарыбы. Стварэнне і дзейнасць Міністэрства беларускіх спраў у 1918-1924 гг.*, „Навуковыя сшыткі ФМА. Дзяржава, гаспадарка, адукацыя”, 2002, вып. 1, с. 9-20; eadem, *Беларуска-літоўскія ўзаемаадносіны ў 1918-1924 гг.*, [w:] *Гісторыя Беларусі ў еўрапейскім кантэксце. Матэрыялы гістарычных семінараў, якія адбыліся ў Мінскім міжнародным адукацыйным цэнтры ў 2001 г.*, Мінск 2002, с. 53-82; eadem, *Пазіцыя Беларускай Народнай Рэспублікі ў польска-літоўскім канфлікце 1920-1922 гг.*, [w:] *Айчынная і сусветная гісторыя, сучасныя погляды і метады даследавання*, ч. 2, Мінск 2003, с. 98-112; eadem, *Палітычныя адносіны паміж урадам БНР і Літоўскай Тарыбай 1918-19. Дзейнасць Міністэрства беларускіх спраў*, [w:] *Славянскі свет: міжэтнічныя адносіны на мяжы трэцяга тысячагоддзя: зборнік матэрыялаў міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі студэнтаў і аспірантаў вышэйшых навучальных устаноў, 16-17 лістапада 2001 г.*, Брэст 2001, с. 196-207; С. В. Багалейша, *Польска-літоўскі канфлікт і Беларусь*, „Весці БДУ ім. М. Танка”, серыя 2, 2005, № 2, с. 47-53; eadem, *Дзейнасць Міністэрства беларускіх спраў у 1918-1924 гг.*, „Беларускі гістарычны часопісь”, 2005, № 9, с. 22-26.

18 Autoreferat dysertacji: С. В. Багалейша, *Беларуска-літоўскія ўзаемаадносіны ў 1915-1924 гг. Аўтарэферат дысертацыі на суісканне вучонай ступені кандыдата гістарычных навук*, Мінск 2006. Jak wynika z lektury maszynopisu rozprawy, przechowywanego w Narodowej Bibliotece Białorusi, autorka nie wykorzystała w dostateczny sposób źródeł znajdujących się na miejscu, w Mińsku, nie skorzystała ze źródeł litewskich oraz litewskiej literatury. Wszystko to bardzo obniża poziom pracy, która nie wnosi praktycznie żadnych nowych ustaleń do dziejów stosunków białorusko-litewskich. Нацыянальная бібліятэка Беларусі (НББ), 26Н//165(039): Багалейша С. В., Беларуска-літоўскія ўзаемаадносіны ў 1915-1924 гг. Дысертацыя на суісканне вучонай ступені кандыдата гістарычных навук, Мінск 2006.

19 Na tym polu prym wiedzie wydawane od 1998 r. w Mińsku czasopismo „ARCHE-Пачатак”, w którym ukazały się m.in. artykuły E. Gimžauskasa i A. Kasparavičiusa. А. Каспаравічус,

Chociaż są to jedynie białoruskojęzyczne wersje wcześniej opublikowanych na Litwie tekstów, są one, poza promocją nauki litewskiej, doskonałą wskazówką dla historyków białoruskich do dalszych, pogłębionych badań nad tą tematyką[20]. Podstawowym problemem badaczy litewskich i białoruskich jest ograniczony dostęp do źródeł, znajdujących się w sąsiednich krajach. Poza barierą językową czynnikiem komplikującym badania są utrudnienia w komunikacji między Litwą a Białorusią, będące bezpośrednią pochodną napiętych stosunków międzypaństwowych. W ostatnim czasie sytuacja ta zdaje się ulegać poprawie.

W historiografii polskiej natomiast stosunki litewsko-białoruskie najobszerniej przedstawiają Piotr Łossowski[21] oraz Oleg Łatyszonek, który w swej pracy „Białoruskie formacje wojskowe 1917-1923" cały rozdział poświęcił białoruskim oddziałom na Litwie[22]. W ostatnich latach problemu stosunków litewsko-białoruskich w drugim dziesięcioleciu XX wieku dotykają również badania Doroty Michaluk. Temu zagadnieniu poświęcone zostały obszerne fragmenty monografii „Białoruska Republika Ludowa 1918-1920. U podstaw białoruskiej państwowości" oraz kilka artykułów[23].

W związku z niewielką liczbą opracowań podstawą niniejszego opracowania stały się materiały archiwalne, znajdujące się w różnych archiwach Litwy, Białorusi, Rosji oraz Polski.

Największymi zasobami dokumentów dotyczących opracowywanego tematu dysponuje wileńskie Litewskie Centralne Archiwum Państwowe, dokąd w wyniku powojennej centralizacji zasobu archiwalnego trafiły zbiory archiwum kowieńskiego o znaczeniu republikańskim. Znajdujemy tam przede wszystkim zespoły centralnej władzy litewskiej. Do najważniejszych dla opracowywanego tematu należą materiały Ministerstwa Spraw Białoruskich (f. 395), Ministerstwa Spraw Zagranicznych (f. 383) i Rady Ministrów Republiki Litewskiej (f. 923) oraz w mniejszym stopniu materiały poszczególnych departamentów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (f. 377):

Праект сакрэтнага пагадненьня 1923 г. паміж Літоўскай Рэспублікай і Беларускай Народнай Рэспублікай, „ARCHE-Пачатак", 2009, № 3, с. 507-517; idem, *Палітычная роля беларусаў у дыпляматычнай гульні Коўна і Масквы ў 1920-1925 гг.*, „ARCHE-Пачатак", 2009, № 3, с. 5221-253; Э. Гімжаўскас, *Літоўцы і беларусы ў аднаўленьні дзяржаўнасьці пасьля першай сусьветнай вайны: паміж гістарычнай і этнаграфічнай мадэльлю*, „ARCHE-Пачатак", 2009, № 3, с. 203-220.

20 Tłumaczenia te są również przydatne dla odbiorcy polskiego, któremu język białoruski jest zdecydowanie bliższy od litewskiego. Problem dostępności tych wydawnictw na terenie Polski w dużym stopniu rozwiązuje internet. Na stronie czasopisma „ARCHE-Пачатак" umieszczono wersje elektroniczne znacznej części artykułów z archiwalnych numerów czasopisma. Zob.: www.arche.by.

21 P. Łossowski, *Polityka Litwy w kwestii białoruskiej w latach 1918-1920*, [w:] *Polska — Białoruś. Zbiór studiów i materiałów pod redakcją naukową Wiesława Balceraka*, Warszawa 1994, s. 44-58.

22 O. Łatyszonek, *Białoruskie formacje wojskowe 1917-1923*, Białystok 1995.

23 D. Michaluk, *Białoruska Republika Ludowa 1918-1920. U podstaw białoruskiej państwowości*, Toruń 2010, passim; eadem, *Przebieg granicy białorusko-litewskiej w propozycjach działaczy BRL 1918 1919*, „Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich", 2009, nr 1, s. 451-466; eadem, *Premier Białoruskiej Republiki Ludowej Anton Łuckiewicz wobec polskich i litewskich aspiracji do Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny*, „Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich", 2010, nr 2, s. 29-54.

Departamentu Administracji (f. 1367), Departamentu Bezpieczeństwa (f. 378) oraz Departamentu Policji (f. 394). Poza dokumentami władz centralnych w LCVA znajdziemy archiwum przedstawicieli władzy lokalnej: Naczelnika Okręgu Kowieńskiego (f. 402) oraz Naczelnika Okręgu i Miasta Wilna (f. 401).

Oprócz instytucji cywilnych, w LCVA chronione są również materiały instytucji oraz władz wojskowych. Do najważniejszych z punktu widzenia spraw białoruskich należą zespoły Ministerstwa Obrony Kraju (KAM — Krašto apsaugos ministerija — f. 384) i Białoruskiego Biura Wojskowego oraz jednostek wojskowych (f. 908). Niezwykłą wartość prezentuje sobą zespół Litewskiego Związku Strzelców (f. 561), w którym zachowały się, w większości dotychczas niebadane, materiały związane z przygotowaniem akcji dywersyjnych na terytorium Wileńszczyzny oraz Grodzieńszczyzny.

Bogate materiały źródłowe przechowywane są również w zespole Rady Ministrów Białoruskiej Republiki Ludowej (f. 582). Archiwum to zostało opracowane przez Siarhieja Szupę i wydane drukiem w 1998 roku[24]. Uzupełnieniem tego zespołu są materiały przechowywane w zespole numer 325 (Rada Białoruskiej Republiki Ludowej) Narodowego Archiwum Republiki Białoruś w Mińsku[25]. Oprócz tych zespołów pełną kwerendą zostały objęte zespoły różnych organizacji oraz instytucji białoruskich: Białoruskiego Biura Prasowego w Kownie (f. 634), Towarzystwa „Białoruskie Centrum na Litwie" (f. 1091) oraz Towarzystwa Litewsko-Białoruskiego (f. 1290).

W LCVA przechowywana jest również nieznaczna część materiałów wileńskiego Muzeum Białoruskiego im. Iwana Łuckiewicza (f. 281)[26]. Kolekcje tego muzeum są dzisiaj rozproszone po różnych instytucjach archiwalnych i muzealnych Litwy i Białorusi oraz zbiorach prywatnych. Dla opracowania niniejszego tematu fundamentalne znaczenie mają zbiory przechowywane aktualnie w Białoruskim Państwowym Archiwum-Muzeum Literatury i Sztuki w Mińsku[27] (zespół nr 3 — Kolekcja dokumentów oddziału rękopisów Wileńskiego Muzeum Białoruskiego im. I. Łuckiewicza, zwanego potocznie „zespołem «Naszej Niwy»") oraz w Dziale Rękopisów Biblioteki Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk (zespół nr 21 — Zespół Wileńskich Białorusinów)[28].

Z kolei w dziale rękopisów Centralnej Biblioteki Naukowej im. Jakuba Kołasa Narodowej Akademii Nauk Białorusi[29] przechowywana jest część archiwum Białoruskiego Towarzystwa Kulturalno-Oświatowego w Kownie (BTKO). Materiały te zostały odpłatnie przekazane do biblioteki przez Szymona Jakowiuka w 1970 roku[30].

[24] *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*, т. 1, *Фонд № 582 Дзяржаўнага Архіву Літвы („Рада Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі")*, кн. 1-2, Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага 1998 (dalej: *Архівы БНР*).

[25] Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ).

[26] W 2012 r. zespół ten, podobnie jak i inne przechowywane w LCVA zespoły „białoruskie", uzupełniono o nowe materiały. Kwerenda w tych zespołach nie wpłynęła jednak na kształt niniejszej pracy.

[27] Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДА-МЛіМ).

[28] Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka — Rankraščių skyrius (LMAVB RS).

[29] Цэнтральная навуковая бібліятэка імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (ЦНБ НАНБ).

[30] Archiwum S. Jakowiuka (dalej: ASJ), Переписка С. М. Яковюка с Л. И. Зброневич, 02-10.1970.

S. Jakowiuk pozostawił sobie część dokumentów BTKO, które wraz z ciekawym materiałem ikonograficznym oraz dokumentami osobistymi są przechowywane przez jego wnuczkę. Za udostępnienie materiałów z archiwum domowego S. Jakowiuka serdecznie dziękuję Andrejowi Czarniakiewiczowi z Grodna.

W Litewskim Archiwum Specjalnym[31] w Wilnie dla badaczy dostępne są między innymi materiały spraw śledczych przed organami radzieckich służb bezpieczeństwa. Z punktu widzenia niniejszej pracy niezwykle istotne są zachowane w całości materiały sprawy Klaudiusza Duż-Duszewskiego[32].

Moskiewskie Państwowe Archiwum Federacji Rosyjskiej[33] jest miejscem, gdzie przechowywana jest znaczna część zbiorów Rosyjskiego Historycznego Archiwum Zagranicznego[34], funkcjonującego w latach 1924-1945 w Pradze. W zbiorach tych odnajdujemy część archiwum Białoruskiego Zarządu Kraju Grodzieńskiego (f. 5999).

Niestety, ze względu na odmowę dostępu do akt Archiwum Polityki Zagranicznej Federacji Rosyjskiej nie dane było autorowi skorzystać z przechowywanych tam materiałów poselstwa radzieckiego w Kownie. Braki częściowo uzupełniają artykuły A. Kasparavičiusa, który miał okazję zapoznać się z tymi dokumentami. Jego opracowania obejmują jednak tylko okres lat 1920-1925[35].

Wiele ciekawych materiałów przyniosła kwerenda wśród materiałów Oddziału II Sztabu Głównego (SG) Wojska Polskiego (WP), przechowywanych w Centralnym Archiwum Wojskowym w Rembertowie. Dokumenty mają jednak jedynie charakter uzupełniający i w zasadzie ukazują tylko stan wiedzy polskiego wywiadu. Jednym z takich dokumentów jest opracowany przez Oddział II w 1928 roku „Krótki zarys zagadnienia białoruskiego", przez lata będący dla badaczy polskich i litewskich jednym z podstawowych opracowań historii ruchu białoruskiego. Źródło to w białoruskim tłumaczeniu z obszernymi komentarzami zostało wydane w Mińsku w 2009 roku[36].

Wśród innych źródeł drukowanych podstawowym wydawnictwem są wspomniane wcześniej „Archiwa BRL", opracowane przez S. Szupę. Spośród pozostałych pozycji ważną rolę odgrywają serie „Polityka zagraniczna Białorusi"[37], „Białoruś w polityce państw sąsiednich i zachodnich"[38], „Dokumenty polityki zagranicznej

31 Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA).

32 LYA, fondas (zespół, dalej: f.) K-1, apyrašas (opis, dalej: ap.) 58, byla (teczka, dalej: b.) 25116/3.

33 Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ).

34 Русский заграничный исторический архив.

35 A. Kasparavičius, *Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos...*; idem, *Gudų korta Kauno ir Maskvos...*

36 Obszerne komentarze i przypisy zawarte w opracowaniu tego źródła wynikają z wielu nieścisłości, jakie pojawiają się na stronach opartego na materiałach wywiadowczych dokumentu. Stąd w tekście niniejszej pracy przypisy mogą się odnosić zarówno do właściwego źródła, jak i do komentarzy zawartych w cytowanym opracowaniu. *Кароткі нарыс беларускага пытаньня*, рэд. А. Вашкевіч, А. Пашкевіч, А. Чарнякевіч, Мінск 2009.

37 *Знешняя палітыка Беларусі. Зборнік дакументаў і матэрыялаў*, т. 1 (1917-1922 гг.), Мінск 1997; т. 2 (1923-1927 гг.), Мінск 1999, т. 3 (1928 г. — чэрвень 1941 г.), Мінск 2011.

38 *Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1914-1991 гг.), Зборнік дакументаў і матэрыялаў у 4 тамах*, т. 1: *1 жніўня 1914 — 18 сакавіка 1921 гг.*, склад. А. Ф. Вялікі, Мінск 2008.

ZSRR"[39]. Ze zbiorów białoruskich ważnym wydawnictwem są opracowane dokumenty berlińskiej misji BRL[40]. Z kolei z wydawnictw litewskich należy wymienić zbiory dokumentów Litewskiej Rady Państwowej[41], monumentalny zbiór najważniejszych aktów prawnych międzywojennej Litwy[42] oraz opracowany przez E. Gimžauskasa zbiór „Litwa pod okupacją niemiecką w czasie pierwszej wojny światowej. Geneza niepodległego państwa litewskiego"[43].

Niestety, poważnym brakiem w źródłach dotyczących niniejszego tematu jest bardzo skromna literatura pamiętnikarska i wspomnieniowa. Nie dysponujemy wspomnieniami ani jednego z głównych aktorów prezentowanych wydarzeń[44]. Ten niedostatek w pewnym stopniu rekompensują jedynie materiały wytworzone w czasie śledztw przed radzieckimi organami bezpieki. Bogate materiały z mińskiego archiwum KGB zostały na początku lat 90. XX w. opublikowane w białoruskich periodykach[45]. Z kolei materiały z wileńskiego archiwum są teraz dostępne dla badaczy.

W przypadku analizy źródeł i dostępnych opracowań współczesny badacz spotka się z wieloma niuansami, nierzadko nieuchwytnymi po blisko stu latach od opisywanych wydarzeń. Taka sytuacja ma miejsce przede wszystkim w przypadku tajnych bądź półoficjalnych działań którejś ze stron, szczególnie gdy strona ta nie była bezpośrednim bohaterem konkretnych wydarzeń[46]. Duże trudności sprawia również znaczne rozproszenie i wybrakowanie materiałów archiwalnych.

Zasadniczy zakres chronologiczny pracy obejmuje lata istnienia niepodległego państwa litewskiego, czyli okres od 1918 do 1940 roku. O ile data końcowa jest punktem sztywnym i utrata niepodległości przez Litwę zamyka narrację pracy, to z uwagi na przejrzystość narracji oraz konieczność dokładnego wprowadzenia w prezento-

39 *Документы внешней политики СССР*, т. 1-23, Москва 1957-1992 (dalej: *ДВП СССР*).

40 У. Сакалоўскі, *Надзвычайная місія БНР у Нямеччыне (1919-1925)*, „ARCHE-Пачатак", 2009, № 3, с. 7-328. Całe archiwum misji berlińskiej przechowywane jest w Moskwie: ГАРФ, ф. 5782: Белорусское бюро печати в Берлине.

41 *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917-1918*, sud. A. Eidintas ir R. Lopata, Vilnius 1991 (dalej: *LVT protokolai*).

42 *Lietuvos Valstybės Teisės Aktai (1918.II.16-1940.VI.15).* Parengė V. Andriulis, R. Mockevičius, V. Valeckaitė, Vilnius 1996 (dalej: *LVTA*).

43 *Lietuva vokiečių okupacijoje pirmojo pasaulinio karo metais 1915-1918. Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė*, sud. E. Gimžauskas, Vilnius 2006.

44 Wiadomo, że swoje wspomnienia na temat białoruskiego życia w międzywojennym Kownie przygotował A. Ružancow. Póki co nie udało się ich odnaleźć. Przypuszcza się, że powinny one być przechowywane w którymś z archiwum litewskiej emigracji w Stanach Zjednoczonych. Pewnym wyjątkiem na tym polu są wspomnienia W. Razumowicza, oficera białoruskiego batalionu oraz dowódcy grup partyzanckich, które zostały wydane w języku czeskim w latach 30. XX w. Wspomnienia te są bardzo dokładne w warstwie faktograficznej i co najważniejsze wytrzymują krytykę przy porównaniu z innymi źródłami. V. Razumovič-Chmara, *Grimassy světové války. Vzpomínky atamana partyzánů*, Praha 1930; idem, *Bez masky*, Praha 1936; М. Шчур, *Вялікі няўдачнік. Вячаслаў Разумовіч-Хмара. «Грымасы ўсясьветнай вайны». Трылёгія («Зманлівы сьвет», «Бяз маскі», «Куюцца кайданы», 1930-1937)*, http://niamiesta.se/archiu/november2009/razumovich/razumovich.htm (dostęp z: 06.12.2009).

45 Np. *Справа Вацлава Ластоўскага...*

46 Na problem ten uwagę zwraca wileński badacz A. Pukszto w swej pracy o Wilnie w okresie pierwszej wojny światowej. A. Pukszto, *Między stołecznością a partykularyzmem. Wielonarodowościowe społeczeństwo Wilna w latach 1915-1920*, Toruń 2006, s. 84.

waną tematykę punkt początkowy został przeniesiony na przełom XIX i XX wieku i moment odrodzenia narodowego Litwinów i Białorusinów.

Zakres terytorialny pracy obejmuje terytorium Republiki Litewskiej, ze wszystkimi zmianami, jakie dokonały się w latach 1918-1940. Sporo kłopotów sprawia jednak rozumienie pojęcia terytorium Litwy. W zakresie podstawowym przyjęto, że jest to terytorium kontrolowane przez władze litewskie. Jest to znaczenie węższe, zgodne ze stanem faktycznym i sytuacją prawnomiędzynarodową. Granice te były jednak podważane i nigdy nie zostały zaakceptowane oficjalnie przez stronę litewską, która uważała za granicę państwa linię wyznaczoną traktatem pokojowym z Rosją Radziecką, zawartym w Moskwie 12 lipca 1920 roku. Dzięki temu część Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny, faktycznie i praktycznie wchodzące w skład Rzeczypospolitej Polskiej, były przez Republikę Litewską uważane za część Litwy, znajdującą się „pod polską okupacją". Mimo iż zachodnia Wileńszczyzna i północna Grodzieńszczyzna uważane były za integralne części państwa litewskiego, to jednak osoby je zamieszkujące nie mogły być traktowane jako obywatele Litwy. W tym kontekście położenie Białorusinów na tym terytorium rozważane jest zasadniczo jedynie w ramach polityki zagranicznej Litwy.

W ogólnym zarysie praca ma strukturę chronologiczną, od której odstąpiono przy opracowaniu niektórych kwestii szczegółowych, wychodzących poza ramy czasowe danej części pracy, bądź też zamykających się w oddzielny problem badawczy.

Pierwszy rozdział ma charakter wprowadzający i obejmuje okres do 1918 roku. Zostały w nim opisane stosunki białorusko-litewskie w okresie odrodzenia narodowego Litwinów i Białorusinów, poprzez pierwszą wojnę światową, aż po powstanie niepodległego państwa białoruskiego i litewskiego. Rozdział zamykają rozważania nad postulatami terytorialnymi w czasie formowania się państwowości litewskiej i białoruskiej.

W drugim rozdziale opisano stosunek Białorusinów do państwowości litewskiej w czasie walk o niepodległość (1918-1920), ich rolę w tworzeniu państwa litewskiego zarówno w aspekcie międzynarodowym, jak i w zakresie polityki wewnętrznej. Omówiono rolę kwestii białoruskiej w okresie formowania się granic Litwy, przede wszystkim granicy południowej na terenie byłej guberni grodzieńskiej. Opisane zostały funkcjonujące w systemie politycznym Litwy instytucje białoruskie — Białoruski Sekretariat oraz Ministerstwo Spraw Białoruskich, a także dzieje białoruskich jednostek wojskowych w Wojsku Litewskim.

Trzeci rozdział traktuje o kwestii białoruskiej na Litwie w latach 1920-1923 i z racji złożoności zagadnienia, poza omówieniem rządów litewskich w Wilnie latem 1920 roku, w tym rozdziale przyjęto układ problemowy. Taki zabieg wynika przede wszystkim z obecności na terenie Litwy dwóch ośrodków białoruskich: emigracyjnego rządu Białoruskiej Republiki Ludowej oraz białoruskich instytucji wewnętrznych w Republice Litewskiej. W części poświęconej BRL omówiono genezę współpracy BRL z RL, a także stosunki między tymi państwami w latach 1920-1925 oraz aspekty organizacyjne funkcjonowania emigracyjnych i dyplomatycznych instytucji BRL w Kownie. Natomiast w części poświęconej sprawom białoruskim w Republice Litewskiej opisane zostały wszelkie inne zagadnienia dotyczące życia białoruskiego na Litwie w omawianym okresie. Rozdział zamyka część poświęcona

organizacji wspólnej, białorusko-litewskiej antypolskiej akcji dywersyjnej na terytorium Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny.

Czwarty rozdział chronologicznie obejmuje najdłuższy okres, od 1923 do września 1939 roku. Daty te wyznaczają zmiany położenia międzynarodowego Litwy, które determinowały jej granice. Stałość granicy wschodniej pozwoliła na omówienie problemu sytuacji demograficznej Białorusinów zamieszkujących terytorium Republiki Litewskiej[47]. Pierwsza część traktuje o postawach politycznych Białorusinów do czasu przewrotu w grudniu 1926 roku. Z kolei w dwóch następnych podrozdziałach opisano działalność białoruskich organizacji funkcjonujących na Litwie oraz procesy integracji białoruskiej emigracji z państwem litewskim.

W ostatnim, piątym rozdziale omówiono położenie Białorusinów w Republice Litewskiej po przyłączeniu do jej terytorium części Wileńszczyzny w październiku 1939 roku. Rozważania te kończą się na czerwcu 1940 roku i wprowadzeniu na Litwie władzy radzieckiej, które było jednocześnie końcem istnienia niepodległej Republiki Litewskiej.

W niniejszej książce jednym z podstawowych problemów, z którym się spotkano były kwestie językowe. Oprócz wielości języków, w jakich spisane zostały zarówno materiały źródłowe, jak i opracowania, konieczne było dokonanie szeregu ujednoliceń. Pojawiające się, przede wszystkim w materiałach źródłowych, terminy, nazwy miejscowości czy nazwiska, często występują w różnych formach, w niektórych przypadkach znacznie od siebie odbiegających. Sytuacja ta komplikuje się jeszcze bardziej z perspektywy historycznej, gdyż w momencie, kiedy wspomniane dokumenty były wytwarzane, język białoruski nie był systemem skodyfikowanym. Przez cały okres obejmujący ramy chronologiczne pracy ujednoliceniom i kodyfikacjom ulegał język litewski. Od tego czasu również język polski i rosyjski poddany został kilku poważnym reformom gramatycznym i ortograficznym.

Pisownia nazwisk w przypadku osób narodowości białoruskiej została spolszczona. Zabieg ten został dokonany ze względu na dość nienaturalne formy pisowni, które powstają w przypadku odmiany formy białoruskiej zgodnie z zasadami języka polskiego, mogące sprawiać problemy w odbiorze dla czytelnika nieznającego języka białoruskiego. Poza tym polskie formy pisowni większości tych nazwisk na dobre zadomowiły się w polskiej historiografii, taka też forma stosowana była w ówczesnej literaturze polskojęzycznej. Od tej zasady uczyniono jednak niewielkie odstępstwa, przyjmując pewne charakterystyczne cechy białoruskiej ortografii, stąd np. Miadziołka zamiast Miadziołko, Hryb zamiast Grzyb. Spolszczanie nazwisk nie zostało zastosowane w przypadku pojawiających się w tekście nazwisk odnoszących się do postaci współczesnych. Gdy dane nazwisko pojawia się w tekście po raz pierwszy, podano pełne brzmienie imienia i nazwiska, za każdym następnym razem obok nazwiska podawany jest inicjał imienia. Od tej zasady odstąpiono jedynie w przypadku, gdy nie udało się ustalić imienia, czy nawet inicjału danej osoby.

Wiele wątpliwości budzi pisownia nazw geograficznych, które, szczególnie w przypadku niewielkich miejscowości, w literaturze oraz współczesnych opracowa-

[47] Pół roku przed wrześniem 1939 r. Litwa straciła na rzecz Niemiec okręg kłajpedzki, jakkolwiek nie wpłynęło to w żaden sposób na położenie społeczności białoruskiej na Litwie.

niach występują w różnych wersjach. Często zgodnie z tradycją radziecką nazwy te są tworzone od aktualnie funkcjonujących litewskojęzycznych nazw. W niniejszej pracy wszystkie nazwy geograficzne zostały podane w tradycyjnym polskim brzmieniu, zgodnym ze „Słownikiem geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich"[48]. W celu łatwiejszej identyfikacji podane w tekście adresy zostały zapisane zarówno w polskiej, jak i litewskiej wersji[49].

Zastosowane w tekście skróty zostały utworzone zarówno od polskich, białoruskich, jak i litewskich nazw. Wobec tego w spisie używanych w pracy skrótów przy skrócie zamieszczono nazwę w wersji językowej, od której dany skrót został utworzony, w nawiasie podano zaś nazwy w pozostałych dwóch językach. Skróty bibliograficzne zostały użyte w wersji językowej zgodnej z językiem oryginałów. Podobny zabieg zastosowano przy odnośnikach do bazy źródłowej, w tym przypadku zapis zgodny jest z zapisem stosowanym w miejscu przechowywania dokumentu. Natomiast nazwy dokumentów podane zostały w języku, w jakim dany dokument został wytworzony. Jedynym odstępem od oryginalnej pisowni jest zapis dat; w tym przypadku, niezależnie od wersji językowej, przyjęto kolejność używaną w języku polskim (dzień, miesiąc, rok).

Niektóre pojęcia pojawiające się w tekście pozostawiono w języku oryginału, taki zabieg przeprowadzono przede wszystkim dla nazw, które przyjęły się w literaturze przedmiotu i funkcjonują na równi z polskimi odpowiednikami (np. Taryba, Uprawa, Hramota).

Większość przekładów cytowanych źródeł z języka białoruskiego, litewskiego oraz rosyjskiego została wykonana przez autora, w innych przypadkach pochodzenie cytatu zostało odnotowane w przypisach.

Niniejsza praca nie mogłaby powstać bez pomocy wielu osób, które przez cały czas jej powstawania wspierały mnie cennymi poradami. Podziękowania w pierwszej kolejności składam promotorowi — profesorowi Waldemarowi Rezmerowi oraz recenzentom rozprawy doktorskiej — profesorom Dorocie Michaluk i Eugeniuszowi Mironowiczowi. Szczególne podziękowania kieruję w stronę Hanny Zapartyki, dyrektor Białoruskiego Państwowego Archiwum-Muzeum Literatury i Sztuki, za cenne wskazówki i pomoc przy poruszaniu się po mińskich archiwach i bibliotekach. Serdecznie dziękuję za okazaną pomoc również pozostałym pracownikom tego archiwum, z którymi przyszło mi współpracować. Równie serdecznie za okazaną pomoc w czasie kwerend dziękuję pracownikom Archiwum Okręgu Kowieńskiego oraz Litewskiego Centralnego Archiwum Państwowego. Chciałbym również podziękować profesorowi Zenonasowi Butkusowi za ciepłe przyjęcie i opiekę w czasie stażu stypendialnego na Wydziale Historii Uniwersytetu Wileńskiego oraz profesorowi Leonidowi Gorizontowowi, bez którego pomocy niemożliwa byłaby kwerenda w Moskwie.

Osobne podziękowanie kieruję do Valera Bułhakava za przekazanie bogatego materiału ilustracyjnego wykorzystanego w mojej książce.

[48] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1-15, Warszawa 1880-1902.

[49] W przypadku większości adresów udało się ustalić czy dany budynek istnieje; ewentualne zmiany nazewnictwa, bądź numeracji zostały odnotowane w przypisach.

Oddzielne podziękowania składam wielu znajomym, których ciekawią dzieje litewskich Białorusinów, zarówno profesjonalnym historykom, jak i pasjonatom. Bez ich opinii i dyskusji praca ta na pewno byłaby dużo uboższa. Słowa te kieruję w pierwszej kolejności do Andreja Antonawa z Wilna i Andreja Czarniakiewicza z Grodna. Za konsultacje językowe serdecznie dziękuję również Beacie Figlarek, której cenne uwagi wpłynęły na literacko-stylistyczny kształt niniejszego tekstu.

Na zakończenie chciałbym złożyć podziękowania rodzinie, która cierpliwie wspierała mnie podczas całego, długiego okresu pracy nad książką.

Rozdział 1

Litwini i Białorusini do 1918 roku

1.1. Stosunki białorusko-litewskie w okresie odrodzenia narodowego

Zanim w 1918 roku doszło do proklamowania niepodległej Litwy i Białorusi, oba narody przeszły okres tzw. odrodzenia narodowego. Proces formowania się nowoczesnej narodowości, obok oczywistych paraleli, uwidacznia dość wiele różnic, począwszy od punktu wyjścia, w jakim znajdowały się obydwa narody na przełomie XIX i XX wieku, a skończywszy na efekcie końcowym[50]. W węższym znaczeniu może być nim los niepodległej Litwy i Białorusi po I wojnie światowej, a w szerszym nawet obraz dzisiejszej państwowości litewskiej i białoruskiej.

Głównym katalizatorem przemian, jakie miały miejsce wśród społeczności byłego WKL, była nieudana próba powstańcza 1863 roku. Od tego momentu możemy zaobserwować zamieranie jednolitego narodu politycznego WKL i stopniowe formowanie się nowoczesnych ruchów narodowych. Powstanie 1863 roku było ostatnim zrywem, który odbył się pod hasłem restytucji Rzeczypospolitej, widzianej jako przedrozbiorowa federacja Korony i Wielkiego Księstwa. Wydarzenia kolejnego półwiecza doprowadziły stopniowo do upadku tej idei na rzecz budowy państw narodowych.

Procesy narodowotwórcze były transformacją specyficznego modelu świadomości narodowej, określanego przez badaczy kultury jako wieloszczeblowy. Wynikał on z wielonarodowego charakteru Rzeczypospolitej, którą tworzyły, pozostające ze sobą w unii realnej od 1569 roku WKL i Królestwo Polskie[51]. W tym federacyjnym z dzisiejszego punktu widzenia organizmie oprócz dwóch państwowości mamy do czynienia z silnymi partykularyzmami regionalnymi, czy też etnicznymi oraz religijnymi, aktywnymi szczególnie po sukcesie szesnastowiecznych unii kościelnych i ruchów reformacyjnych.

Samo Wielkie Księstwo można w przybliżeniu podzielić na część katolicko-bałtycką oraz prawosławno-ruską. Przy czym granica etniczna pomiędzy substratem

[50] Różnice te są jednocześnie punktem wyjścia do rozważań zawartych w dalszej części pracy, wobec czego niezbędnym jest chociażby skrótowe omówienie podstawowych zagadnień związanych z tematyką ruchów narodowych na terenie byłego WKL na przełomie XIX i XX w., mimo iż nie jest to właściwym przedmiotem badań. Poza tym tematyka ta doczekała się już dość bogatego, aczkolwiek niewyczerpującego opracowania w najnowszej historiografii. Zob. przypis 16, 28. T. Snyder, *Rekonstrukcja narodów. Polska, Ukraina, Litwa, Białoruś 1569-1999*, Sejny 2006, s. 13-89.

[51] Zob. J. Bardach, *Od narodu politycznego do narodu etnicznego*, „Kultura i Społeczeństwo", 1993, t. XXXVII, nr 4, s. 17-34; idem, *Wieloszczeblowa świadomość narodowa na ziemiach litewsko-ruskich Rzeczypospolitej w XVII-XX wieku*, [w:] *Krajowość — tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmu*, red. J. Jurkiewicz, Poznań 1999, s. 11-34.

bałtyckim a ruskim, czy w szerszym znaczeniu słowiańskim, nie jest granicą stałą i zmieniała się na przestrzeni dziejów w wyniku procesów asymilacji kulturowej i językowej. Do tego przez terytorium WKL przebiega linia rozgraniczająca cywilizację łacińską od bizantyjskiej i właśnie na tym terenie (jak i na tzw. ziemiach ruskich Korony) miał miejsce eksperyment unii pomiędzy Kościołami reprezentującymi obie cywilizacje.

W Rzeczypospolitej nad różnicami regionalnymi i religijnymi górowała solidarność stanowa narodu politycznego, szlachty, kierującej się we wzajemnych stosunkach zasadami tolerancji, które oczywiście nie wykluczały wzajemnej rywalizacji politycznej i gospodarczej. Szlachcic z Wielkiego Księstwa mógł nazywać siebie jednocześnie Litwinem lub Rusinem, w znaczeniu geograficznym, oraz Polakiem, w znaczeniu politycznym. Przy czym pod pojęciem Polski rozumiano Rzeczpospolitą jako całość, jako wspólnotę społeczną i kulturalną. Ten model świadomości narodowej, wyrażony w sentencji *Genthe Lithuanus, natione Polonus*, rozumiemy dzisiaj jako model dwuszczeblowy. Utrwaleniu takiego właśnie modelu sprzyjała polonizacja elit Wielkiego Księstwa, przyjmujących wraz z unią przywileje szlacheckie. Stopniowo przejmowały one również pewne elementy kultury, a przede wszystkim język polski. Doprowadziło to ostatecznie w 1696 roku do zastąpienia w WKL języka ruskiego językiem polskim, jako kancelaryjnym. Proces polonizacji kulturalnej utrwalał się do końca istnienia Rzeczypospolitej, a w okresie porozbiorowym pozwolił na przeciwstawienie się państwowej rusyfikacji.

Wiek XIX był schyłkowym okresem funkcjonowania wyżej nakreślonej idei wielostopniowej świadomości narodowej. Zasadnicze zmiany dokonały się w okresie od upadku powstania styczniowego w 1864 roku do rewolucji rosyjskiej w 1905 roku. Wówczas mianowicie na szeroką skalę można było zaobserwować zjawisko wyboru przez elity jednej, konkretnej opcji narodowej, pozostającej w wyraźnej opozycji do innych. W pierwszym momencie emancypacja narodowa nie pociągała za sobą konsekwencji politycznych, a przebiegała na gruncie językowo-kulturalnym, czyli tym samym, na którym odbywała się polonizacja ich przodków.

Ewolucja świadomości narodowej w większości przypadków doprowadziła do zaniku jednego ze szczebli świadomości, przy czym zanikał albo pierwiastek litewski (ruski), albo polski. W specyficznych przypadkach, a można tu mieć na myśli osoby wierne do końca ideologii krajowej, powstał model osobowości dwunarodowej, czy też wielonarodowej. Do takich osób można zaliczyć Michała Römera, do końca życia konsekwentnie uważającego się w tym samym stopniu za Polaka, co za Litwina[52]. Konieczność wyboru opcji narodowej spotykała niekiedy całe rody, stąd znamy przykłady, kiedy w ramach jednej rodziny znajdujemy świadomych Polaków i Litwinów (Römerowie, Narutowiczowie), Polaków i Białorusinów (Skirmuntowie), czy z innej strony Polaków i Ukraińców (Szeptyccy).

Na tym tle jednym z najbardziej wyrazistych przykładów zmian zachodzących w świadomości narodowej mieszkańców byłego WKL jest historia szlacheckiej

[52] Zob.: J. Sawicki, *Od dwuszczeblowości do dwoistości litewsko-polskiej. Świadomość narodowa Michała Romera*, [w:] *Wilno i kresy północno-wschodnie*, t. I. *Historia i ludzkie losy*, red. E. Feliksiak, A. Mironowicz, s. 135-138.

rodziny Iwanowskich z Lebiodki powiatu lidzkiego. Wśród czwórki braci (Jerzy, Wacław, Tadeusz i Stanisław), znajdujemy świadomych Polaków, Białorusina i Litwina[53]. Przy czym każdy z nich brał aktywny udział w życiu politycznym bądź kulturalnym swojego narodu, a wszyscy czterej odegrali istotną rolę w wydarzeniach okresu pierwszych lat niepodległości. Polakami zostali Jerzy, który w pierwszym rządzie niepodległej Polski pełnił funkcję ministra przemysłu i handlu[54], oraz Stanisław — organizator grodzieńskiej samoobrony i wileński adwokat[55]. Wacław do historii przeszedł jako Vacłaŭ Ivanoŭski — jeden z ojców białoruskiego odrodzenia narodowego oraz minister oświaty w pierwszym rządzie BRL[56]. Tadeusz, jako Tadas Ivanauskas, został wybitnym litewskim biologiem, profesorem uniwersytetów litewskich, założycielem kowieńskiego ogrodu zoologicznego, botanicznego oraz Muzeum Zoologicznego, które dzisiaj nosi jego imię[57].

Powyższe zmiany światopoglądowe, jak i płynność pojęć stoją na przeszkodzie jednoznacznego określenia struktury narodowościowej ziem byłego WKL na przełomie XIX i XX wieku. Jedynym pełnym źródłem, określającym sytuację narodowościową Rosji przed I wojną światową, są wyniki pierwszego spisu powszechnego z 1897 roku. W tym przypadku narodowość nie miała charakteru deklaratywnego, a jedynym jej wyznacznikiem było pytanie o język ojczysty. Analizę wyników komplikuje rozdzielenie od języka litewskiego języka żmudzkiego, który mimo wyraźnych różnic leksykalnych i gramatycznych traktowany jest współcześnie jako dialekt języka litewskiego[58]. W czasie spisu do języka białoruskiego jako ojczystego przyznało się 5,9 mln obywateli rosyjskich, do litewskiego 1,2 mln oraz 450 tys. do żmudzkiego[59].

Spis ten na terytorium zbliżonym do przedrozbiorowych granic WKL, czyli w sześciu guberniach Kraju Północno-Zachodniego[60] (grodzieńska, kowieńska, miń-

[53] Krótkie wspomnienia o losach poszczególnych braci Iwanowskich zostały zebrane przez H. Kozłowską na podstawie wspomnień Kazimierza Iwanowskiego, syna Stanisława. Zob.: *Mój dziadźka Wacław Iwanowski*, „Czasopis", 2005, nr 5, s. 36-38, nr 6, s. 35-37, nr 7-8, s. 40-41.

[54] *Iwanowski Jerzy*, [w:] *Posłowie i Senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1939. Słownik biograficzny*, t. II, Warszawa 2000, s. 262-264.

[55] K. Iwanowski, *Stanisław Iwanowski. Organizator grodzieńskiej Obrony Obywatelskiej 1918-1919*, Gdańsk 2002.

[56] Zob.: J. Turonek, *Wacław Iwanowski i odrodzenie Białorusi*, Warszawa 1992.

[57] Zob.: *Tadas Ivanauskas: gyvenimas ir veikla*, sud. R. Budrys, J. Prūsaitė, Vilnius 1976; P. Zajančkauskas, *Gamtininkas Tadas Ivanauskas, 1882-1970*, Vilnius 2002. Ważne miejsce w spuściźnie po profesorze zajmują jego wspomnienia, wydane już w niepodległej Litwie: T. Ivanauskas, *Aš apsisprendžiu*, Vilnius 1994, drugie wydanie: Vilnus 2010.

[58] W dalszych rozważaniach za Litwinów uważa się osoby deklarujące jako ojczysty zarówno język litewski, jak i żmudzki.

[59] Z racji tego, iż ruchy narodowowyzwoleńcze jako jeden z najważniejszych czynników rozwoju świadomości narodowej przyjęły kwestię językową, utarło się utożsamiać deklarację językową z deklaracją narodowościową. To założenie zostało przyjęte również w niniejszym opracowaniu. Wszystkie dane dotyczące rosyjskiego spisu 1897 r. zostały zaczerpnięte z: *Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Распределение населения по родному языку, губерниям и областям*, http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_lan_97.php (wejście z: 21.01.2010).

[60] Od lat 40. XIX w. w praktyce urzędowej ziemie byłego WKL nazywano Krajem Północno-Zachodnim (ros. Северо-Западный край), co miało uwidocznić ich integralność z resztą Cesarstwa.

ska, mohylewska, wileńska, witebska) oraz guberni suwalskiej Kraju Nadwiślańskiego, wykazał blisko 5,5 mln Białorusinów i 1,6 mln Litwinów z 10,6 mln ogółu ludności. Dawało to odpowiednio 51,4% i 15,2% wszystkich mieszkańców. Tereny te zamieszkiwali również Żydzi (13,8%), Polacy (6,6%), Rosjanie (5,5%), Ukraińcy (3,6%), Łotysze (2,9%) oraz przedstawiciele innych narodowości łącznie stanowiący 1% ludności. Wyżej wymienione terytorium obejmowało większość etnicznych ziem litewskich i białoruskich, pozostawiając poza granicami enklawy litewskie w tzw. Małej Litwie, wchodzącej w skład Prus, oraz białoruskie na Smoleńszczyźnie. Ponadto w skład guberni witebskiej wchodziła Łatgalia, zwana również Inflantami Polskimi, która w okresie Rzeczypospolitej była kondominium koronnym i wielkoksiążęcym.

Największe skupiska ludności litewskiej możemy zaobserwować na terytorium guberni kowieńskiej (66%) i suwalskiej (52%), białoruskiej z kolei w mohylewskiej (82%) i mińskiej (76%). Białorusini bezwzględną większość stanowili również w guberni wileńskiej (56%) i witebskiej (53%). Przedstawiciele obydwu nacji mieszkali przede wszystkim na obszarach wiejskich, jedynie niecałe 3% Białorusinów i niewiele ponad 3% Litwinów zamieszkiwało w miastach. We wszystkich miastach regionu dominującą grupą byli Żydzi, a w miastach południowo-wschodnich guberni stanowili nawet bezwzględną większość[61]. Na obszarach miejskich znacząca była również liczba Rosjan i Polaków. Białorusini przewyższali liczebnie obydwie nacje jedynie w miastach guberni mohylewskiej, a samych Polaków nieznacznie również w mińskiej i witebskiej.

Początki ruchów narodowowyzwoleńczych na zachodnich ziemiach Imperium Rosyjskiego wiążą się z reakcją na represyjną politykę władz petersburskich, które dążyły do całkowitej integracji terenów byłego WKL z resztą państwa. Polityka ta była szczególnie wzmacniana po likwidacji powstań 1830 i 1863 roku. W 1832 roku zamknięta została jedyna szkoła wyższa — Uniwersytet Wileński. Odtąd młodzież zmuszona była do podejmowania nauki w innych miastach Imperium. Do najważniejszych działań po powstaniu listopadowym możemy zaliczyć również likwidację Statutu Wielkiego Księstwa Litewskiego i wprowadzenie na tym terytorium prawa rosyjskiego w 1840 roku, kasata unii brzeskiej i podporządkowanie Kościoła unickiego Cerkwi prawosławnej w 1839 roku. Z oficjalnego nazewnictwa znikła nazwa „Litwa" w stosunku do guberni wileńskiej i grodzieńskiej oraz „Białoruś" w odniesieniu do guberni witebskiej i mohylewskiej. Paradoksalnie sprzyjało to rozszerzeniu nazwy „Białoruś" na gubernię mińską i grodzieńską[62].

Polityka rosyjska uległa nieznacznemu złagodzeniu po 1855 roku w okresie tzw. odwilży posewastopolskiej, kiedy to w obliczu klęski Rosji w wojnie krymskiej nowy car Aleksander II podjął się próby reformowania państwa. Jednym z pierwszych efektów nowej polityki było zniesienie poddaństwa chłopów w 1861 roku. Jednakże chłopi do czasu wykupu swojego nadziału nadal musieli pracować na rzecz dworu. Ostatecznie sprawa reformy rolnej została rozwiązana podczas powstania styczniowego

[61] Żydzi stanowili 58,8% mieszkańców miast w guberni mińskiej, 57,7% w grodzieńskiej, 52,4% w mohylewskiej i 52,1% w witebskiej.

[62] O. Łatyszonek, E. Mironowicz, *Historia Białorusi od połowy XVIII do końca XX wieku*, Białystok, b.r.w., s. 69-70.

wego 1863 roku, kiedy to, chcąc odciągnąć chłopów od powstania, car ogłosił ukaz, wprowadzający obowiązkowy wykup ziemi i zwiększający nadziały.

Wraz z upadkiem powstania w 1864 roku nastąpiły nowe, niespotykane wcześniej fale represji, jakie dotknęły przede wszystkim szlachtę, która przystąpiła do powstania oraz wspomagający ją Kościół katolicki. W okresie popowstaniowym zsyłki na Syberię i zamykanie parafii katolickich były zjawiskiem powszechnym. Oprócz tego władze postanowiły o wprowadzeniu na terenie Kraju Północno-Zachodniego nowych porządków, mających doprowadzić jego mieszkańców do „powrotu do rosyjskich korzeni"[63]. Rusyfikacja na jego terytorium miała zostać przeprowadzona metodami administracyjnymi, zdecydowano się również wstrzymać reformę ziemską i nie wprowadzać samorządu lokalnego. Zabroniono używania języka polskiego w przestrzeni publicznej, dopuszczono jedynie używanie go w kościele, jednocześnie zakazano drukowania czcionką łacińską oraz gotycką w języku litewskim[64].

Katolikom zabroniono zajmowania stanowisk publicznych, na ich miejsce przysyłano rodowitych Rosjan. Miało to szczególne znaczenie w przypadku powstającej nowej sieci szkół powszechnych, które w ideologii państwowej miały wychować nowe pokolenie lojalnych obywateli. Obok szkoły rolę rusyfikatora miała spełniać również Cerkiew prawosławna, która obok samodzierżawia i ludowości była jedną z podstaw triady, wokół której miała się koncentrować ideologia państwa rosyjskiego. Po 1864 roku zakazano wznoszenia nowych kościołów, część istniejących przerobiono na cerkwie, a na masową skalę zaczęto budować nowe cerkwie.

Ideologicznemu zespoleniu Kraju Północno-Zachodniego z resztą Imperium miały pomóc również środki ekonomiczne. Katolikom zabroniono nabywania ziemi. Po wprowadzeniu systemu rynkowego na wsi znacznie poprawił się stan rolnictwa, zaczęły powstawać pierwsze, oparte o rolnictwo, zakłady przemysłowe. Reorientacji gospodarki poprzez utworzenie nowych szlaków handlowych sprzyjała budowa sieci dróg kolejowych, które podporządkowane były interesom gospodarczym Rosji. Kraj Północno-Zachodni został przecięty nitkami dróg żelaznych: petersbursko-warszawskiej (1862), brzesko-moskiewskiej (1870), libawsko-romeńskiej (1877) oraz poleskiej (1886).

Wszystkie wyżej wymienione zabiegi władz Imperium, mające na celu szybką rusyfikację ziem byłego WKL, paradoksalnie sprzyjały również zjawisku emancypacji narodowej Litwinów i, w zdecydowanie mniejszym stopniu, Białorusinów. Rozwój ruchów narodowych był wypadkową wyniku rosyjskiej polityki gospodarczej oraz reakcji na politykę narodowościową. Aby przystąpić do porównania procesów narodowotwórczych wśród Litwinów i Białorusinów oraz do ukazania zachodzących pomiędzy nimi interakcji, należy najpierw przedstawić w krótkim zarysie podstawowe uwarunkowania i etapy rozwoju świadomości narodowej.

63 Problem rusyfikacji ziem litewsko-białoruskich w najnowszej historiografii kompleksowo opisuje monografia: D. Staliūnas, *Rusinimas: Lietuva ir Baltarusija po 1863 metų*, Vilnius 2009.

64 Szacuje się, że do wprowadzenia zakazu w 1864 r. z drukarni Zawadzkich w Wilnie wyszło ok. 3 4 tys. książek w języku litewskim. Czcionka gotycka była używana przez Litwinów, w większości protestantów, z Prus Wschodnich. Druki te zostały objęte zakazem w 1872 r.

Początki litewskiego ruchu narodowego[65] ściśle związane są z powstaniem w wyniku reformy rolnej warstwy litewskojęzycznych posiadaczy ziemskich, których dzięki stopniowemu wzbogacaniu się stać było na zapewnienie edukacji swoim potomkom. Dzięki temu pod koniec XIX wieku możemy już mówić o wykształceniu się litewskojęzycznej inteligencji pochodzenia chłopskiego. Pociągało to za sobą ogólny wzrost poziomu edukacji; obszar, na którym przeważał żywioł litewski pod koniec wieku, charakteryzował się najniższym poziomem analfabetyzmu w granicach Rosji (z wykluczeniem guberni bałtyckich i Finlandii, obdarzonych szeroką autonomią kulturalną).

Na ten stan rzeczy złożyło się kilka czynników, których brak był przyczyną opóźnienia rozwoju ruchu białoruskiego. Szkolnictwo litewskie rozwijało się równolegle na dwóch płaszczyznach: nielegalnej na Żmudzi, należącej administracyjnie do Kraju Północno-Zachodniego, oraz legalnej na Suwalszczyźnie, będącej częścią byłego Królestwa Polskiego. Na Suwalszczyźnie nie obowiązywały tak drastyczne ograniczenia administracyjne, wobec czego w szkołach mogli pracować lokalni nauczyciele. W ten sposób kolebką ruchu narodowego stało się gimnazjum w Mariampolu[66].

Paradoksalnie rozwojowi literatury litewskiej sprzyjał zakaz druków litewskich czcionką łacińską na terytorium Rosji, który spotkał się z niezwykłym oporem społeczności litewskiej. Piśmiennictwo litewskie całkowicie przeniosło się do Prus Wschodnich, gdzie w lokalnych drukarniach litewskich w Tylży i Ragnecie drukowane były książki, które następnie szmuglowano przez granicę do Rosji. Procederem tym trudnili się tzw. książkonosze, którzy stali się symbolem odrodzenia narodowego i oporu wobec polityki rusyfikacji. Druki te rozpowszechniane były jednak tylko na terenach przygranicznych (Żmudź, Suwalszczyzna) i rzadko trafiały na Wileńszczyznę, gdzie ludność litewskojęzyczna, częściej niż po cyrylickie druki litewskie, zaczęła sięgać po legalną książkę polską[67]. W ten sposób próba rusyfikacji Litwinów zakończyła się wzmocnieniem języka litewskiego na zachodzie, a języka polskiego na wschodzie. Trafnie ocenił tę sytuację badacz problemu — językoznawca Zigmas Zinkievičius:

[65] Problematyka litewskiego odrodzenia narodowego doczekała się bogatej historiografii. Szczególną uwagę należy zwrócić na wydawaną w Wilnie w latach 1990-2001 serię *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* (Studia nad historią odrodzenia Litwinów), redagowaną przez E. Aleksandravičiusa, w której ramach ukazało się 17 tomów, wśród nich 9 to monografie, reszta — tematyczne zbiory artykułów. W polskiej historiografii na uwagę zasługują prace J. Bardacha (*O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań 1988), K. Buchowskiego (zbiory artykułów: *Litwomani i polonizatorzy. Mity, wzajemne postrzeganie i stereotypy w stosunkach polsko-litewskich w pierwszej połowie XX wieku,* Białystok 2006; *Szkice polsko-litewskie czyli o niełatwym sąsiedztwie w pierwszej połowie XX wieku*, Toruń 2005) oraz P. Łossowskiego (*Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko-litewskie 1883-1939*, Warszawa 1985).

[66] Na północnej Suwalszczyźnie funkcjonowało również seminarium nauczycielskie w Wejwerach, a dla młodzieży litewskiej przeznaczono 10 miejsc stypendialnych na Uniwersytecie Moskiewskim.

[67] J. Jurkiewicz za K. Estreicherem podaje liczbę 268 tytułów książek polskich wydanych w Wilnie między 1864 a 1886 rokiem, równocześnie aż do 1904 r. nie było wydawane żadne pismo periodyczne. J. Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905-1922*, Poznań 1983, s. 17.

„Starania Murawiowa i jego następców, żeby za pomocą zakazu litewskiego druku powstrzymać polonizację, a wzmocnić rusyfikację dały całkiem odwrotne zjawisko i rezultaty. Utrzymała się paradoksalna sytuacja, kiedy to carscy żandarmi zajęci byli łapaniem ludzi przenoszących nielegalnie książki, polskie zaś książki były swobodnie sprzedawane na Litwie... Wpływ polskości nie zmalał, ale nawet wzrósł (Murawiow przewróciłby się w grobie!), ponieważ zamiast trudno dostępnych modlitewników litewskich ludność modliła się z niezabronionych i łatwo dostępnych polskich modlitewników. Dlatego też zakaz druku litewskiego, którym carska władza chciała osiągnąć cel — rusyfikację, wyszedł na korzyść nie polityce rusyfikacji, lecz ułatwił proces polonizacji”[68].

Za ojca nowoczesnego narodu litewskiego uważa się dr. Jonasa Basanavičiusa. Urodzony w Oszkobolach powiatu wyłkowyskiego, jako absolwent mariampolskiego gimnazjum rozpoczął on studia medyczne w Moskwie. Po ich ukończeniu wyjechał początkowo do Bułgarii, a później do Pragi, gdzie zapoznał się z lokalnymi działaczami narodowymi. Pod wpływem głoszonych przez nich idei rozpoczął w 1883 roku wydawanie w Tylży czasopisma *Auszra*, które jako pierwsze zaczęło głosić idee narodowe. Właśnie J. Basanavičius najwcześniej podniósł postulat utworzenia państwa litewskiego oraz rozpoczął zbieranie i systematyzację litewskiej twórczości ludowej.

Warto zwrócić uwagę, iż zasługą J. Basanavičiusa była reforma litewskiej pisowni, która zamieniła pisownię głosek sz i cz, zapisywanych dotąd zgodnie z polską ortografią w postaci dwuznaku, wprowadzając pisownię na wzór czeski — š i č[69]. Możliwe, że również z litewskiej inspiracji taki zapis został wprowadzony do łacińskiego zapisu języka białoruskiego. Taki zapis zaczęto od 1906 roku stosować w wydaniach petersburskiej spółki „Zahlanie sońce i u naše vakońce” oraz wileńskiej „Našaj Nivy”[70].

Jonas Basanavičius w swojej pracy szybko znalazł następców, którzy zaczęli rozwijać jego idee. Pod koniec XIX wieku wykształciły się dwa równoległe nurty ruchu litewskiego. Pierwszy, demokratyczno-ludowy — skupiony wokół czasopisma „Varpas” (*Dzwon*), wydawanego w latach 1889-1906 przez autora późniejszego hymnu litewskiego Vincasa Kudirkę, oraz narodowo-klerykalny związany przede wszystkim z katolickim czasopismem „Tėvynes Sargas” (*Strażnik Ojczyzny*), redagowanym przez ks. Juozasa Tumasa-Vaižgantasa, ukazującym się w latach 1896-1904.

Wraz z pojawieniem się inteligencji następował dalszy rozwój oświaty, życia kulturalnego, na koniec wieku XIX datuje się również powstawanie pierwszych partii politycznych. W ten sposób wraz z rewolucją 1905 roku możemy już pełnoprawnie mówić o rozwoju litewskiego życia politycznego. Wówczas po raz pierwszy na szeroką skalę ujawnił się litewski nacjonalizm i oficjalne żądania oddzielnej, litewskiej narodowej jednostki terytorialnej (zob. rozdział 1.3). Jak trafnie podsumował

68 Cyt. za: A. Kasperavičius, *Problem przynależności Wilna i Wileńszczyzny w świadomości Litwinów*, „Biuletyn Historii Pogranicza”, 2000, nr 1, s. 34.

69 Ruch litewski często odnosił się do przykładu czeskiego. Dla jednych i drugich odrodzenie narodowe miało źródło w przeciwstawieniu się dominującej kulturze, odpowiednio polskiej i niemieckiej. T. Snyder, op. cit., s. 49-51.

70 Р. Семашкевіч, *Беларускі літаратурна-грамадзкі рух у Пецярбурзе*, Мінск 1971, с. 108.

pierwsze dekady rozwoju ruchu litewskiego M. Römer, „dokonał [on] dzieła unarodowienia i uobywatelnienia ludu (...) przestał być tylko ruchem inteligenckim”[71].

Proces ten zgodny jest z modelem procesu narodowotwórczego, przedstawionym przez Miroslava Hrocha, który wskazywał na trzy etapy tego procesu: fazę naukową, która rozpoczynała się od zainteresowań etnolingwistycznych nowej oświeconej elity, poprzez jej emancypację i wkroczenie w fazę agitacji narodowej, aż po fazę masową umożliwiającą polityzację ruchu narodowego[72]. Litwini wyżej nakreśloną ścieżkę przeszli na przełomie XIX i XX wieku, utrwalając swój byt narodowy w granicach niepodległego państwa w okresie międzywojennym. W przypadku białoruskim ruch ten przed pierwszą wojną światową znajdował się dopiero w fazie agitacji, burzliwe dzieje narodu białoruskiego w XX wieku i jego kondycja dzisiaj nie pozwalają jednoznacznie stwierdzić, czy proces formowania się narodu uległ zakończeniu.

Ruch białoruski od samego początku był opóźniony nie tylko w stosunku do litewskiego odrodzenia narodowego, ale też i do sąsiedniego ruchu ukraińskiego. Przyczyn tego opóźnienia należy szukać w zdecydowanie gorszym położeniu geopolitycznym Białorusinów. Białoruś nie miała wyraźnych granic etnograficznych, praktycznie ze wszystkimi sąsiadami. Poza charakterystycznymi cechami kulturowymi i słabo rozwiniętym, ze względu na brak szkolnictwa i piśmiennictwa, językiem, nie możemy odnaleźć wśród Białorusinów cech, które wyraźnie odróżniałyby ich od sąsiednich wielkich narodów. Kasata unii brzeskiej w 1839 roku pozbawiła znaczną część mieszkańców ziem białoruskich odrębności religijnej w stosunku do Rosjan.

W przeciwieństwie do Litwinów i Ukraińców, w przypadającym na czas odrodzenia narodowego okresie, ziemie białoruskie w całości znajdowały się w granicach Imperium Rosyjskiego. Oznaczało to brak działalności na niwie narodowej na terytorium innych, bardziej tolerancyjnych wobec innych narodowości państw. Rola Prus Wschodnich dla Litwinów i Galicji Wschodniej dla Ukraińców w rozwoju kultury narodowej była ogromna. Jednym z najistotniejszych problemów rozwoju ruchu białoruskiego było również zróżnicowanie religijne ludu białoruskiego. Można wyznaczyć dość wyraźną granicę dzielącą białoruski obszar etnograficzny na północno-zachodnią część katolicką oraz południowo-wschodnią część prawosławną. Podział ten generował naturalne ciążenie ludności katolickiej ku polskości, a prawosławnej ku rosyjskości. Obydwa Kościoły z powodzeniem rozgrywały kwestię polonizacji bądź rusyfikacji mas białoruskich na swoją korzyść.

Niesprzyjająca unarodowieniu ludu białoruskiego była również oficjalna ideologia państwowa Rosji, która nie uznawała odrębności narodu białoruskiego, traktując go jako prowincjonalną, zachodnią, część etnosu rosyjskiego. Taka koncepcja już w XX w. przez Aleksandra Ćwikiewicza została określona jako „zapadno-rusizm” i pod tą nazwą funkcjonuje w historiografii[73]. Ideologia *zapadnorusizmu*, skonstru-

[71] *Litwa wobec wojny* (poufny referat Michała Romera), „Zeszyty Historyczne” (Paryż), 1970, t. 17, s. 85.

[72] M. Hroch, *Małe narody Europy. Perspektywa historyczna*, Wrocław 2003, s. 9.

[73] Zob.: А. Цьвікевіч, *«Западно-руссизм» Нарысы з гісторыі грамадзкай мысьлі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в.*, Менск 1993.

owana przez pochodzącego z podgrodzieńskiej Kuźnicy Michaiła Kojałowicza, historyka, profesora Akademii Duchownej w Petersburgu, przede wszystkim miała na celu przedstawienie w negatywnym świetle związków WKL z Polską oraz tradycji Rzeczypospolitej.

Na równoprawne traktowanie nie zasługiwał również język białoruski, chociaż próbował się przebijać w literaturze już w połowie XIX wieku[74]. Proces ten został zahamowany w wyniku represji popowstaniowych. Mimo iż nie było oficjalnego zakazu druków w języku białoruskim, to takie publikacje nie przechodziły przez cenzurę[75]. Oczywiście mowa tutaj o języku białoruskim w jego zapisie cyrylicą, druki czcionką łacińską były objęte tymi samymi ograniczeniami co druki litewskie, które były przemycane z Prus Wschodnich. Od czasu do czasu były tam wydawane czcionką łacińską również książki białoruskie. Wiadomo, że właśnie w Tylży światło dzienne ujrzało opowiadanie „Dziadźka Anton". Jak wspominał właściciel drukarni Martynas Jankus, nie była to jedyna wydana książka białoruska, ukazał się jeszcze białoruski elementarz oraz dwie broszury z opowiadaniami w języku białoruskim. Książki te zapewne zostały skonfiskowane przy próbie przemytu przez granicę, gdyż nieznany jest ani jeden zachowany egzemplarz[76].

Język białoruski był traktowany, obok małorosyjskiego (ukraińskiego) i wielkorosyjskiego, jedynie jako jeden z dialektów języka rosyjskiego, dialekt niezasługujący na posiadanie własnej literatury. Sytuacji języka białoruskiego nie pomagały problemy z samoidentyfikacją jego użytkowników. Mowa, którą posługiwano się na co dzień, zwana była przez nich „prostą", w odróżnieniu od używanego przez elity języka polskiego czy rosyjskiego. Właśnie brak elit i kwestia lingwistyczna utrudniały identyfikację narodowościową. Czasami identyfikacja ta przechodziła również po linii podziału wyznaniowego: „ruskiej" — prawosławnej albo „polskiej" — katolickiej wiary.

Początki białoruskiego ruchu narodowego[77] łączą się z funkcjonującymi w ramach ogólnorosyjskiego ruchu rewolucyjnego grupami młodzieży pochodzącej z Białorusi. Za pierwszą próbę stworzenia białoruskiej partii politycznej uważa się

[74] Za pierwsze czasopismo w języku białoruskim uważa się wydawaną nielegalnie w latach 1862-1863 gazetę „Mużyckaja Praŭda". Ogółem ukazało się 7 numerów, każdy podpisany „Jaśko haspadar z-pad Wilni". Naczelną rolę przy redagowaniu „Mużyckaj Praŭdy" przypisuje się K. Kalinowskiemu. *«Мужыцкая Праўда»*, [w:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі* (dalej: ЭГБ), т. 5, с. 230; J. W. Borejsza, *Patriota bez paszportu*, Warszawa 2008, s. 31-33.

[75] O polityce rosyjskiej wobec języka białoruskiego zob.: D. Staliūnas, *Rusinimas...*, p. 444-464; Д. Сталюнас, *Межы ў памежжы: Беларусы і этналінгвістычная палітыка Расейскай імпэрыі на заходніх ускраінах падчас Вялікіх рэформаў*, „ARCHE-Пачатак", 2009, № 9, с. 175-202.

[76] A. Lapinskienė, A. Maldzis, *Lietuvių-baltarusių literatūriniai ryšiai*, Vilnius 1989, p. 57-58; „Крывіч", 1926, № 1, с. 106.

[77] Dotychczasowa historiografia ruchu białoruskiego nie jest tak bogata, jak w przypadku litewskim. Po niewątpliwym rozwoju badań nad tą problematyką z początkiem lat 90. XX w., w ostatnich latach tematyka ta została zarzucona przez białoruskich historyków ze względu na ponowną ideologizację nauki historycznej i powrót do radzieckiej wykładni dziejów Białorusi. Stąd ważne miejsce zajmują badania prowadzone poza granicami Białorusi, w Polsce oraz, od niedawna, na Litwie. W polskiej historiografii najpełniejszy obraz białoruskiego odrodzenia narodowego zawiera książka D. Michaluk, *Białoruska Republika Ludowa...* Do innych wartościowych publikacji należy zaliczyć prace J. Turonka (*Wacław Iwanowski i odrodzenie Białorusi*, Warszawa 1992), O. Łatyszonka (*Białoruskie formac-*

powstałą w 1884 roku grupę czasopisma „Homan", która ukształtowała się w ramach „Narodnej Woli". Nie zdołała ona jednak rozwinąć swojej działalności, a kolejne, tym razem już skuteczne próby stworzenia formacji politycznej miały miejsce w początkach XX wieku, kiedy to wśród petersburskich studentów została założona Białoruska Partia Rewolucyjna z W. Iwanowskim na czele. Mimo iż samo ugrupowanie nie przetrwało próby czasu, to było zalążkiem, z którego po różnych przekształceniach na przełomie 1903 i 1904 roku wyłoniła się Białoruska Socjalistyczna Hromada (BSH), do której najważniejszych członków, oprócz W. Iwanowskiego, można zaliczyć braci Antona i Iwana Łuckiewiczów, Ałaizę Paszkiewicz „Ciotkę", czy Franciszka Umiastowskiego. Była to pierwsza ogólnobiałoruska partia, jej struktury funkcjonowały w Mińsku, Petersburgu oraz Wilnie. Warto zaznaczyć, że była ona wspierana, a nawet powstała z inspiracji Polskiej Partii Socjalistycznej[78].

Nowe możliwości pracy narodowej pojawiły się w okresie rewolucji 1905 roku. Na fali przemian, które miały doprowadzić do demokratyzacji życia w Rosji, wśród Litwinów i Białorusinów pojawiły się zjawiska, świadczące o nowej jakości życia narodowego. Partie polityczne i inne organizacje o charakterze narodowym mogły zacząć działać legalnie. Jednym z najważniejszych czynników stymulujących działania było zezwolenie na druk w językach narodowych, dzięki czemu nastąpił znaczny rozkwit piśmiennictwa, przede wszystkim prasy[79].

Litwinom w okresie rewolucji udało się uzyskać zgodę na zorganizowanie zjazdu narodowego, który przeszedł do historii pod nazwą „Wielkiego Sejmu Wileńskiego". W kongresie, który rozpoczął się 21 listopada (4 grudnia) 1905 roku, wzięło udział ponad 2 tys. uczestników, reprezentujących wszystkie opcje polityczne. Zjazd ten jednogłośnie wypracował rezolucje, które były wytycznymi do dalszej pracy narodowej: lituanizacji szkoły, dążenia do autonomii ziem litewskich w granicach Rosji (o zasięgu terytorialnym owej autonomii — zob. rozdział 1.3). Podniesione zostały także postulaty agrarne, jednak zdecydowano się na odłożenie tej kwestii do czasu zwołania lokalnego sejmu. Deklaracje natury politycznej zamknął protest przeciwko polonizacji przez Kościół katolicki Litwinów zamieszkujących diecezję wileńską. Jeszcze w 1904 roku w Wilnie rozpoczęto wydawanie pierwszego dziennika w języku litewskim — „Vilniaus Žinios".

O ile w 1905 roku Litwini śmiało zaczęli podnosić hasła polityczne, to w przypadku Białorusinów można jedynie mówić o pewnej konsolidacji ruchu, który miał szansę zaistnienia na płaszczyźnie legalnej. Wspomniana już wcześniej BSH rozwijała się szybko i na fali rewolucji śmiało podnosiła białoruskie postulaty w łonie

je wojskowe 1917-1923...) oraz E. Mironowicza (*Białoruś*, Warszawa 1999 — wyd. I i 2007 — wyd. II), których obszerne fragmenty poświęcone zostały białoruskiemu odrodzeniu narodowemu. Warto zaznaczyć również, że właśnie w Polsce jako pierwsza została wydana obszerna synteza autorstwa mińskiego historyka Z. Szybieki (*Historia Białorusi 1795-2000*, Lublin 2002).

78 PPS na ziemiach białoruskich rywalizowała z rosyjskimi i żydowskimi organizacjami rewolucyjnymi. Wsparcie ruchu białoruskiego miało na celu zdobycie poparcia wśród jeszcze narodowo nieuświadomionego chłopstwa białoruskiego (robotników pochodzenia białoruskiego w miastach praktycznie nie było). Zob.: J. Turonek, *PPS wobec białoruskiego ruchu rewolucyjnego w latach 1902 1906*, [w:] *Studia polsko-litewsko-białoruskie*, Warszawa 1988, s. 89-106.

79 Wcześniej, bo w 1904 r. cofnięto zakaz druków w języku litewskim czcionką łacińską.

ogólnorosyjskiego ruchu socjalistycznego. Nie można jednak mówić o masowości ruchu białoruskiego. Dotarcie do mas miało nastąpić poprzez literaturę propagandową, wydawaną we wszystkich językach „krajowych". Od 1906 roku w Wilnie wydawany był tygodnik „Nasza Niwa", wokół którego skupiła się młoda białoruska inteligencja. O jego roli w kształtowaniu się białoruskiej literatury i idei narodowej może świadczyć chociażby fakt, że od nazwy tego pisma wydawanego aż po rok 1915, pochodzi nazwa okresu w historii białoruskiego ruchu i literatury — okres *naszaniwski*[80]. W 1910 roku nakładem drukarni Marcina Kuchty w Wilnie ukazała się „Krótka historia Białorusi" autorstwa Wacława Łastowskiego, samouka pochodzącego spod Dzisny, a od 1909 roku związanego z redakcją „Naszej Niwy". Było to pierwsze książkowe opracowanie historii Białorusi, napisane przez Białorusina, dla Białorusinów i, co najważniejsze, po białorusku[81].

Legalizacja życia politycznego w granicach Rosji wpłynęła również na intensywność wzajemnych kontaktów pomiędzy Białorusinami i Litwinami. Stosunki litewsko-białoruskie w okresie odrodzenia narodowego można scharakteryzować krótko — przyjazne. Budzenie się świadomości narodowej pociągało za sobą zainteresowanie przeszłością własnego narodu, a ta łączyła się z niegdysiejszą wielkością wspólnego i, co często podkreślano, wielokulturowego państwa — Wielkiego Księstwa Litewskiego. Jak wynika z relacji działaczy młoda inteligencja białoruska oraz litewska nierzadko ściśle ze sobą współpracowała, niezależnie od opcji politycznych[82].

Z racji braku wyższej uczelni na ziemiach litewsko-białoruskich lokalna młodzież zmuszona była do podejmowana studiów wyższych w innych miastach Imperium Rosyjskiego. Głównymi kierunkami były najbliżej położone miasta akademickie Dorpat, Ryga, Moskwa oraz stołeczny Petersburg. Właśnie nad Newą znajdowało się największe skupisko młodzieży litewskiej i białoruskiej. Tam też powstawało najwięcej organizacji młodzieżowych, które odgrywały olbrzymią rolę w kształtowaniu postaw narodowych. Studenci narodowości białoruskiej i litewskiej na początku XX wieku zorganizowali własne koła naukowe, grupy artystyczne, prowadzili szeroką działalność wydawniczą.

Działalność poszczególnych grup często przenikała się, jedni i drudzy szukali podobnych inspiracji, korzystali z wzajemnego doświadczenia. Na tym polu najczęściej właśnie Białorusini brali przykład z ruchu litewskiego. Powołane w 1912 roku „Białoruskie naukowo-literackie koło studentów Uniwersytetu Sankt-Petersburskiego" swój statut oparło na analogicznej organizacji studentów litewskich, zmieniono jedynie kilka punktów[83]. Litewski kompozytor Stasys Šimkus był dyrygentem w białoruskim chórze, w którym aktywny udział brali m.in. K. Duż-Duszewski i Broni-

[80] Szerzej: А. Унучак, *«Наша Ніва» і беларускі нацыянальны рух (1906-1915)*, Мінск 2008.

[81] Pierwsza historia Litwy po litewsku, mimo iż wydana drukiem dopiero pod koniec XIX w., została opracowana przez S. Dowkonta (S. Daukantas) jeszcze w latach 30. XIX w.

[82] A. Lapinskienė, A. Maldzis, op. cit., p. 59-83; LCVA f. 1016, ap. 1, b. 1082, lapas (arkusz, dalej: l.) 8, Inžineriaus Dušausko-Duž curriculum vitae, 31.08.1934.

[83] LMAVB RS, f. 21, vienetas (jednostka, dalej: vnt.) 2219, Пратаколы засяданьняў у справе абраду статута арганізацыі «Пецярбургскае таварыства студэнтаў-беларусаў» і выбару ўраду той-жа арганізацыі, б.д., Пецярбург; Р. Семашкевіч, op. cit., c. 70.

sław Taraszkiewicz[84]. W kilku kompozycjach użył on białoruskich motywów ludowych, pisał muzykę do wierszy Janki Kupały, z którym się przyjaźnił[85].

Wraz z liberalizacją życia politycznego w Rosji po rewolucji 1905 roku zalegalizowano partie polityczne. Były one kolejną, nierzadko uzupełniającą się sferą, w której rozważano stosunki litewsko-białoruskie przed I wojną światową. Kontakty miały miejsce przede wszystkim w ramach kierunku socjalistycznego, czy socjaldemokratycznego, dystansującego się od waśni narodowych[86]. O ile w tym czasie kierunek socjalistyczny był jednym z prądów ideowych wśród Litwinów, to tworzący się ruch białoruski oparty był w praktyce jedynie o tę opcję polityczną. Głównymi miejscami ścierania się idei litewskiej i białoruskiej była naturalnie stolica Imperium — Petersburg oraz Wilno[87]. Wspomina się również o pobliskich miastach, gdzie funkcjonowały znaczne skupiska wychodźców z Litwy i Białorusi, takich jak Ryga czy Libawa[88].

Odrębny problem stanowi tzw. kierunek krajowy, którego celem było wypracowanie płaszczyzny porozumienia między wieloetniczną ludnością ziem byłego WKL. Kierunek ten opierał się na integralności, w duchu demokratycznym Litwy historycznej, jako wspólnoty historycznej, terytorialnej, ekonomicznej i kulturalnej. Było to zaprzeczenie nacjonalizmu i egoizmu narodowego, a jednocześnie przedłużenie wieloszczeblowej świadomości narodowej, uwspółcześnionej i zaadaptowanej do warunków początku XX wieku. Wyznające ideologię „krajową" grupy nigdy nie wytworzyły jednej organizacji, czy też partii politycznej, dzieląc się wyraźnie na konserwatystów i demokratów, dla których sprawa poszczególnych narodowości „krajowych" była szczególnie istotna[89].

84 A. Lapinskienė, A. Maldzis, op. cit., p. 73-74; LCVA f. 1016, ap. 1, b. 1082, l. 8, Inžineriaus Dušausko-Duž curriculum vitae, 31.08.1934.

85 A. Lapinskienė, A. Maldzis, op. cit., p. 73.

86 Sprawa współpracy litewsko-białoruskiej w ramach ruchu socjalistycznego jest jedyną płaszczyzną, w jakiej były prowadzone badania w czasach radzieckich. W latach późniejszych doszły badania nad stosunkami narodowościowymi w łonie Kościoła katolickiego, ale w tym przypadku dominującym jest konflikt polsko-litewski. Zob.: V. Merkys, *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798-1918*, Vilnius 2006.

87 K. Šešketvytis, *Baltarusiai ir jų tautinis atgimimas*, Kaunas 1909, p. 12.

88 *Жыцьцё і праца Івана Луцкевіча*, [w:] *Пра Івана Луцкевіча. Успаміны, сьведчаньні*, рэд. А. Сідарэвіч, Мінск 2007, с. 13.

89 Badacz ruchu konserwatywnego na ziemiach byłego WKL, D. Szpoper, różnicę między konserwatystami a demokratami tłumaczy następująco: „(...) na różnice politycznych zachowań demokratów i konserwatystów wpływała nie tyle sama idea krajowa, co jedynie doraźnie postawy wobec innych problemów, np. kwestii państwowości rosyjskiej na ziemiach Litwy historycznej. Konserwatyści stali na stanowisku afirmacji status quo, a głoszony przez nich program polityczny miał być zmodyfikowaną i przystosowaną do warunków lokalnych wersją programu konserwatystów krakowskich — „stańczyków" (...) demokraci jawili się jako przeciwnicy polityki ugodowej, odrzucali lojalizm, a także co niezmiernie istotne, negowali konserwatywny dogmat o tożsamości polskości na Litwie i Białorusi z ziemiaństwem. Wskazywali na obecność polskości na ziemiach litewsko-białoruskich i na potrzeby pracy nad jego rozwojem kulturalnym. Podstawowe jednak zręby koncepcji krajowej zakładające równorzędność narodów zamieszkujących ziemie litewskie i białoruskie, potrzebę szerokiej współpracy tych narodowości, pozostawały takie same". D. Szpoper, *Sukcesorzy Wielkiego Księstwa. Myśl polityczna i działalność konserwatystów polskich na ziemiach litewsko-białoruskich w latach 1904-1939*, Gdańsk 1999, s. 50.

Ważną płaszczyzną kontaktów litewsko-białoruskich były również organizacje o charakterze masońskim, odradzające się w Rosji po 1905 roku, a na Litwie około 1910 roku. Zawiązała się wówczas loża „Jedność", której założycielami byli m.in. bracia Łuckiewiczowie. W jej skład weszli przedstawiciele wszystkich narodowości byłego WKL, w tym, oprócz wyżej wymienionych, Żydzi — bracia Eliasz i Jerzy Romm, Litwini — Mykolas Biržiška, Mykolas Sleževičius oraz, na krótko, Donatas Malinauskas[90]. W 1911 roku z tej loży wyłoniła się loża „Litwa", w której oprócz powyższych osób odnajdujemy m.in. W. Łastowskiego, Dominika Siemaszkę, Vaclovasa Biržiškę, Jurgisa Šaulysa i Jonasa Vileišisa. Formalnie w 1915 roku z „Litwy" wyłoniła się loża „Białoruś"; zbierała się jednak razem z „Litwą"[91].

Masoneria wileńska wywodziła się z różnych środowisk i unikała zarówno politycznych, jak i narodowościowych dysput, będąc naturalną podporą ruchu demokratycznego kierunku krajowego. Jak twierdził M. Römer „pod własną firmą własnego działania nie prowadzimy, ale w wielu sprawach i ruchach inicjatywa i dyrektywy się u nas wytwarzają. Wielki mają wpływ nasze loże na konsolidowanie się w świadomości braci stanowiska krajowego"[92]. Wileńskie loże odegrały dużą rolę w manifestowaniu odrębności ziem byłego WKL w granicach Cesarstwa, stąd i nie najlepsze ich kontakty z lożami rosyjskimi.

Miejscem, gdzie pielęgnowana była tradycja wielokulturowości i wielonarodowości terenów WKL były również działające w Wilnie towarzystwa i organizacje o charakterze artystycznym. Zwykle nie angażowały się one w dyskurs narodowościowy, chociaż niektóre z nich, jak np. założone w 1907 roku Litewskie Towarzystwo Artystyczne, z czasem dryfowały w kierunku nacjonalistycznym, wycofując się z inicjatyw o charakterze ponadnarodowym[93].

Osoby związane z odrodzeniem narodowym obydwu nacji z czasem połączyły również więzi rodzinne. Do najbardziej znanych należy małżeństwo W. Łastowskiego z Marią Iwanowską (jedną z sióstr piszących pod pseudonimem *Lazdynų Pelėda*) zawarte w Petersburgu w 1903 roku, którego owocem były dwie córki Hanna (ur. 1906) i Stanisława (ur. 1910). Małżeństwo to nie przetrwało próby czasu i prak-

90 Oprócz nich w skład loży weszli Polacy: L. Czarkowski, W. Abramowicz, B. Krzyżanowski, Z. Nagrodzki, J. Boguszewski i M. Römer, Żyd M. Bromson oraz Rosjanie I. Kraskowski i I. Prozorow. Z. Solak, *Między Polską i Litwą. Życie i działanosć Michała Römera 1880-1920*, Kraków 2004, s. 164 165. Szerzej o białoruskich związkach z masonerią wileńską: A. Латышонак, *Беларусы і масоны*, „Ніва", 1997, № 46, c. 4; № 47, c. 4; № 48, c. 4. Z. Solak wśród członków loży wymienia również, jako Rosjanina, I. Kraskowskiego (1880-1955). Ten syn prawosławnego duchownego z powiatu bielskiego przyjął jednak białoruską opcję narodową. Oprócz tego przebywając w latach 1914-1920 na ziemiach ukraińskich zaangażował się w działalność polityczną Ukraińskiej Republiki Ludowej, pełniąc wysokie funkcje państwowe oraz stojąc na czele Misji Dyplomatycznej URL na Kaukazie.

91 W składzie tej loży wymieniani są A. Łuckiewicz, F. Bugailiškis, A. Bulota, M. Biržiška, I. Kraskowski, A. Zasztowt, K. Ostachiewicz.

92 Cyt. za: Z. Solak, *Michał Römer i masoneria wileńska (1911-1915)*, [w:] *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 13. *Mykolas Römeris: Straipsniai. Studijos. Publikacijos*, sud. E. Motieka, Vilnius 1996, p. 39.

93 J. Sawicki, *Michał Römer a problemy narodowościowe na ziemiach byłego Wielkego Księstwa Litewskiego*, Toruń 1998, s. 26; Z. Solak, *Między Polską i Litwą...*, s. 158-159.

tycznie rozpadło się ok. 1914 roku[94]. Wileński dom Łastowskich na ulicy Zawalnej był, szczególnie z racji położenia w okolicach białoruskiej księgarni oraz redakcji „Naszej Niwy”[95], jednym z miejsc spotkań młodych literatów litewskich i białoruskich. J. Kupała, Zmitrok Biadula, Liudas Gira, A. Paszkiewicz, to najczęściej wymieniani we wspomnieniach córek Łastowskich goście[96].

„Nasze mieszkanie znajdowało się przy białoruskiej księgarni. Jedne drzwi prowadziły na dwór, drugie do samej księgarni, gdzie pracował ojciec. Przy księgarni, w dużej piwnicy, znajdowała się składnica książek. (...) Tutaj bywał białoruski poeta Janka Kupała, pisarz Zmitrok Biadula, pisarka Ciotka (Paszkiewicz). Zachodziła ciotka Zofia, czasami pojawiał się przyjaciel cioci Liudas Gira. Stałymi gośćmi były dwie młode dziewczyny Władysława Stankiewicz i Konstancja Bujło. (...) Zebrawszy się w piwnicy, literaci czytali swoje nowe utwory, dzielili się refleksjami”[97].

Właśnie L. Gira jako pierwszy zaczął tłumaczyć białoruską poezję na język litewski. Znane są również jego próby literackie w języku białoruskim[98]. Jego przyjaźń z J. Kupałą przetrwała zawieruchę dwóch wojen. Ciepłe, przyjacielskie stosunki z tworzącą się białoruską inteligencją utrzymywali także Jonas Biliūnas, Mykolas Konstantinas Čiurlonis, Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis, Aleksandras Jakštas.

Również krótkotrwały był zawarty w lutym 1911 roku związek małżeński A. Paszkiewicz, poetki, która przeszła do kanonu białoruskiej literatury pod pseudonimem „Ciotka”, oraz Steponasa Kairysa, inżyniera, działacza litewskiej socjaldemokracji[99]. Właśnie idee i wspólna działalność rewolucyjna dały początek uczuciu, małżeństwo to przerwała jednak w 1916 roku przedwczesna śmierć ciężko chorej na suchoty A. Paszkiewicz[100]. S. Kairys do końca zachowywał rękopisy po zmarłej małżonce, przepadły one jednak w momencie jego ewakuacji na zachód z Kowna w 1944 roku[101].

Tematyka litewska nie była pomijana na łamach wspomnianej już „Naszej Niwy”, gazeta miała bowiem swoich stałych korespondentów na litewskim obszarze etnograficznym (Kowno, Poniewież), których relacje ukazywały się w rubryce „Z Białorusi i Litwy”. Na łamach gazety znajdujemy również notatki z życia kulturalnego i społecznego wileńskiego ośrodka litewskiego. W relacjach tych widać duży podziw dla litewskich sukcesów w pracy narodowej.

„Naród litewski jak i jego język przed trzydziestoma laty był w prawie tak poniżany jak nasz białoruski. Książek litewskich nie można było ani drukować, ani

94 Я. Янушкевіч, *Неадменны сакратар Адраджэння: Вацлаў Ластоўскі*, Мінск 1995, с. 26.

95 Aktualnie Pylimo g. 5-1.

96 A. Lapinskienė, A. Maldzis, op. cit., p. 65-67; O. Lastauskaitė-Glovackienė, *Iš prisiminimų apie Lazdynų Pelėdą*, [w:] *Literatūra ir kalba*, t. 6, Vilnius 1962, p. 205-209; St. Lastauskaitė-Matulienė, *Praeitį prisiminus*, „Pergalė”, 1957, nr 8, p. 84.

97 O. Lastauskaitė-Glovackienė, op. cit., Vilnius 1962, p. 206-207.

98 A. Lapinskienė, A. Maldzis, op. cit., p. 68-72. Wiersze L. Giry w języku białoruskim zostały wydrukowane m.in. w: „Пагоня”, 31.12.1920, с. 2 („*Братам-беларусам*”); „Беларускі Асяродак”, 1933, № 1, с. 2-3 (*З Новым Годам*).

99 G. Ilgūnas, *Steponas Kairys*, Vilnius 2002, p. 75.

100 Szerzej o związku S. Kairysa i A. Paszkiewicz: ibidem, p. 372-378.

101 С. Кайрыс, *З маіх успамінаў пра Цётку*, [w:] Цётка, *Выбраныя творы*, Мінск 2001, с. 241.

trzymać w domu. W większości kościołów nabożeństwa były w niezrozumiałym dla Litwinów języku polskim. Księża byli całkowicie spolonizowani. Ale nie zważając na to fala odrodzenia i samopoznania obudziła Litwę i dzisiaj widzimy ich jako ludzi o poważnej sile kultury: posiadają wiele gazet, towarzystw itd. Litwini — to żywe lustro naszego białoruskiego odrodzenia narodowego: tak samo ciężkie są i nasze pierwsze kroki na drodze do narodowej świadomości, tak samo i nas z jednej strony polonizuje Kościół, z drugiej przerabia na Rosjan Cerkiew; ale nie zważając na te przeszkody wspólnie i śmiało powinniśmy dążyć do naszego celu, wierząc, że prawda zawsze zwycięży ciemnotę”[102].

Relacje te przynoszą również zgodny obraz życia Białorusinów i Litwinów na pograniczu etnicznym:

„Powiat trocki znajduje się na samej granicy, jaka dzieli Litwinów od Białorusinów. W wileńską stronę i w okolicach miasteczka [reportaż pisany był z miasteczka Jewie — T. B.] żyją Białorusini, a w kowieńską (...) Litwini. Tutejsi Białorusini — lud biedny taki, co wstydzi się swojej mowy i chce po pańsku rozmawiać, nie zważając na to, że między sobą rozmawiają oni tylko po białorusku. Litwini, bodajże, niczym nie różnią się od nas: pieniędzy więcej nie mają, gospodarka ich nie lepsza itd., chyba tylko tym, że rozmawiają oni po swojemu — po litewsku. Ale Białorusini z Litwinami żyją zgodnie, po sąsiedzku, nie ma żadnych sprzeczek między tymi narodami...”[103].

Poza nurtem świeckim ogromną rolę w kształtowaniu świadomości narodowej odegrał Kościół katolicki. Spośród duchownych wywodziła się istotna część działaczy narodowych, nierzadko przyjmujących dość radykalne postawy. Ze strony litewskiej należy przede wszystkim wymienić postać Macieja Wołłonczewskiego (Motejus Valančius), biskupa żmudzkiego (1850-1875), który, oprócz stopniowego wprowadzania litewszczyzny do kościoła, wśród wiernych od 1858 roku z powodzeniem propagował bractwa trzeźwości, do których nierzadko należały całe wioski. Przychylność parafian wobec biskupiej idei uwydatniła wpływy Kościoła katolickiego na Żmudzi i zmusiła władze państwowe do zakazania tworzenia wspomnianych bractw już w 1863 roku. Niewątpliwie również w tej postawie należy upatrywać przyczyn tego, iż to właśnie Żmudź najdłużej walczyła w czasie powstania styczniowego. Działalność M. Wołłonczewskiego przyniosło również efekty długofalowe, do końca istnienia Imperium Rosyjskiego Żmudź pozostawała regionem o najniższym poziomie spożycia alkoholu w całym państwie.

Wpływy młodego duchowieństwa litewskiego wśród wiernych diecezji żmudzkiej w ostatnich latach XIX wieku zdecydowanie wzrosły, a większość hierarchów kościelnych, jeżeli nie wspierała, to przynajmniej tolerowała język litewski w kontaktach z wiernymi. Ogromną rolę w rozwoju zainteresowań lituanistycznych odgrywało seminarium duchowne w Worniach, gdzie język litewski na dobre zadomowił się w ostatnim dziesięcioleciu XIX wieku.

Podczas gdy litewska chrześcijańska demokracja po rewolucji 1905 roku była już skonsolidowanym ruchem politycznym, białoruskie idee narodowe zaczęły się

102 „Наша Нiва”, 1911, № 31-32, c. 397-398.
103 Ibidem, 1909, № 28-29 (przedruk w: ibidem, 1991, № 2, c. 8).

dopiero rozwijać wśród pochodzących z terenów białoruskich słuchaczy Wileńskiego Seminarium Duchownego oraz Akademii Duchownej w Petersburgu. Od 1913 roku w Wilnie wydawany był katolicki tygodnik „Biełarus", wokół którego zaczęli się gromadzić chrześcijańscy demokraci, tworzący niejako opozycję wobec dominujących wśród młodej inteligencji białoruskiej socjalistów.

Idea białoruska w Kościele katolickim nie spotkała się jednak z przychylnością władz duchownych. W przeciwieństwie do diecezji kowieńskiej, diecezja wileńska była zdominowana przez Polaków, którzy starali się marginalizować zarówno ruch białoruski, jak i litewski. Obejmując mieszany narodowościowo teren, diecezja wileńska stała się w pierwszych latach XX wieku areną konfliktu narodowościowego, czy ściślej konfliktu o język nabożeństw dodatkowych i katechizacji. Konflikt ten rozgrywał się przede wszystkim na płaszczyźnie polsko-litewskiej i nierzadko prowadził do gorszących scen w kościołach. W latach 1906-1907 drogę językowi białoruskiemu do kościoła utorował watykański sekretarz Rafael Merry del Val, legalizując go jako język pomocniczy w kościele[104], z zastrzeżeniem, że nie będzie on wykorzystywany przeciwko tradycyjnie obowiązującemu językowi polskiemu. Zarządzenie to z jednej strony było ignorowane przez władze biskupstwa wileńskiego, z drugiej zaś takie żądania nie były jeszcze otwarcie podnoszone przez tworzące się dopiero duchowieństwo białoruskie.

Sprawa języka białoruskiego spotkała się jednak z życzliwym przyjęciem w biskupstwie żmudzkim, w którym tradycyjnie dominował kler pochodzenia litewskiego, widzący w rozwoju białoruskiego katolicyzmu przeciwwagę wobec polonizacji[105]. Po wizycie w Rzymie w 1914 roku biskup żmudzki Franciszek Karewicz, po konsultacjach z prałatem Aleksandrem Dąbrowskim (A. Jakštas) ustalił, że należy dla Towarzystwa Świętego Kazimierza zakupić drukarnię, w której miałyby być drukowane również książki białoruskie (czcionką łacińską i cyrylicą), co miało pomóc w budzeniu świadomości narodowej Białorusinów z okolic Jeziorosów[106].

Można zaryzykować twierdzenie, że jedynymi spornymi tematami litewsko-białoruskimi przed I wojną światową były kwestie jednoznacznego określenia przynależności etnograficznej Wilna i okolic oraz sprawa autonomii. Strona białoruska nie zgadzała się z litewskimi terytorialnymi propozycjami autonomii według wzoru z 1905 roku, uważając za szkodliwe dzielenie terytorium byłego WKL na mniejsze części, nierzadko znajdując poparcie dla tego poglądu wśród Polaków i Żydów. Tym bardziej, że propozycja litewska rozdzielała białoruski obszar etnograficzny na dwie części, praktycznie tożsame z podziałem konfesyjnym na tym terenie. Spory te w warunkach reżimu carskiego pozostawały sporami na tle intelektualnym, jak twierdził jeden z liderów narodowego ruchu litewskiego Antanas Smetona:

104 Ściślej, okólnikiem z 13 października 1906 r. potwierdził, że Stolica Apostolska zezwala używać nietradycyjnych języków słowiańskich w nabożeństwach dodatkowych.

105 V. Merkys, *Politinė baltarusių kalbos Vilniaus viskupijos bažnyčiose problema (1884-1915 m.)*, „Lituanistica", 2003, nr. 1, p. 18-22.

106 Według obliczeń biskupa, na terytorium diecezji kowieńskiej, której granice pokrywały się z granicami guberni, żyło 60 tys. Białorusinów katolików. „Biełarus", 1915, № 29-30, s. 1; V. Merkys, *Politinė baltarusių kalbos...*, p. 21, idem, *Tautiniai santykiai...*, p. 34.

„Wilno stanowi centrum życia Litwinów, zarówno być może centrum Białorusinów. O Wilno z Białorusinami nie będziemy się kłócić, potrafimy zmieścić się w kupie, ponieważ nie mamy agresywnych zamiarów”[107].

Podczas okupacji niemieckiej, która zaktywizowała polityczny ruch litewski i białoruski, spór ten przerodził się w już w ostry konflikt i uwidocznił, że każde inne rozwiązanie niż terytorialna całość ziem byłego WKL będzie za sobą pociągało konflikty pomiędzy poszczególnymi grupami narodowościowymi.

1.2. Stosunki litewsko-białoruskie w okresie I wojny światowej

Ogromne zmiany zarówno dla białoruskiego, jak i litewskiego ruchu przyniosła I wojna światowa. Mimo ograniczonych możliwości działania w sferze politycznej i kulturalnej, ciężkiej sytuacji gospodarczej na terenach objętych działaniami wojennymi, znacznymi migracjami ludności, obydwie nacje dokonały niebywałego postępu w pracy na niwie narodowej. Karta białoruska oraz litewska były przede wszystkim przedmiotem polityki okupacyjnej Niemiec na terenach wschodnich, którzy dążyli do wykorzystania dla swoich potrzeb rodzących się na tych terenach konfliktów narodowościowych. Widząc dominującą rolę żywiołu polskiego, władze okupacyjne postanowiły w ograniczony sposób wspierać białoruski i litewski ruch narodowy, co doprowadziło do znaczącego rozwoju prasy oraz szkolnictwa w językach narodowych. Z kolei w Rosji problem narodowościowy bardzo silnie ujawnił się w czasie rewolucji 1917 roku.

Konflikt zbrojny, który rozpoczął się latem 1914 roku, od początku wpływał na sytuację na terytorium byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, przede wszystkim z racji ograniczeń wynikających z wprowadzenia stanu wojennego, poboru do wojska i ograniczenia swobód obywatelskich. Legalne życie polityczne zamarło i ograniczyło się jedynie do towarzystw pomocy ofiarom wojny, które powstały odpowiednio w listopadzie 1914 (litewskie i polskie) oraz w kwietniu 1915 roku (białoruskie). Pomimo ograniczeń cenzuralnych nadal ukazywała się prasa. Wybuch wojny najintensywniej zaktywizował środowiska litewskie, które, wyrażając lojalność wobec Rosji, liczyły na uzyskanie autonomii i złączenie w jej granicach z litewskim obszarem w Prusach Wschodnich[108].

Po pierwszych sukcesach wojsk rosyjskich w Prusach Wschodnich, wiosną 1915 roku nastąpiła niemiecka ofensywa, poprzedzona pospieszną ewakuacją nie tylko rosyjskich instytucji państwowych i urzędników, ale przede wszystkim ogromnych mas ludności cywilnej. W obliczu nadchodzących wojsk niemieckich sterowana przez władze propaganda, w której oprócz wojska kluczową rolę odegrali prawosławni duchowni, nawoływała ludność do ewakuacji w głąb Rosji, strasząc opowiadaniami o okrucieństwach popełnianych przez żołnierzy niemieckich. Wywołany

107 R. Miknys, *Wilno — miasto wielonarodowe i punkt zapalny w stosunkach polsko-litewskich*, [w:] *Tematy polsko-litewskie*, red. R. Traba, Olsztyn 1999, s. 91.

108 R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida 1914-1918 metais*, „Lietuvių atgimimo istorijos studijos”, Vilnius 1996, nr. 9, p. 30.

został masowy exodus ludności na wschód, zwany z rosyjskiego *bieżeństwem* (ros. *бежать* — uciekać), przy czym, obok rosyjskiej administracji i wojska, objął on przede wszystkim prawosławnych Białorusinów[109].

Armia niemiecka od początku, odnosząc sukcesy, sprawnie przesuwała się na wschód; w sierpniu 1915 roku zajęte zostało Kowno, we wrześniu Grodno, a z początkiem października Wilno. Jesienią 1915 roku front podzielił ziemie byłego WKL na dwie części. Ziemie Litwy historycznej zostały zajęte przez Wojsko Niemieckie. Przez dwa i pół roku front przebiegał wzdłuż linii Dźwińsk-Brasław-Postawy-Smorgonie-Baranowicze-Pińsk-Łuck. Tak ustabilizowany front zgodny był z niemieckimi planami na wschodzie, które przewidywały po odepchnięciu Rosji od wschodnich granic Rzeszy aneksję Litwy i Kurlandii oraz utworzenie buforowego państwa polskiego.

Znajdujące się pod okupacją niemiecką byłe rosyjskie terytorium zostało administracyjnie podzielone na trzy części. Północna część Królestwa Polskiego utworzyła generał-gubernatorstwo warszawskie. Wyłączona z Królestwa gubernia suwalska wraz z guberniami kurlandzką, kowieńską (bez powiatu brasławskiego), grodzieńską (bez południowo-wschodnich krańców) oraz zachodnią częścią guberni wileńskiej, weszły w skład powołanego jesienią 1915 roku Obszaru Głównodowodzącego Wschodu (niem. *Gebiet des Oberbefehlshabers Ost*), zwanego w skrócie Ober-Ost. Teren między wschodnią granicą Ober-Ostu a linią frontu, rozciągający się na przestrzeni ok. 33 tys. km^2, wchodził w skład wojskowej strefy operacyjnej i miał służyć jako element przetargowy w przyszłych rozmowach pokojowych.

W swym terytorialnym kształcie Ober-Ost przypominał terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego po drugim rozbiorze Rzeczypospolitej 1793 roku. To mogło tworzyć pewne podstawy do działań mających na celu restaurację WKL, chociażby w okrojonej postaci. Ponadto obszar ten praktycznie pokrywał się z litewskimi pretensjami terytorialnymi przedstawionymi w 1905 roku (zob. rozdział 1.3), które wzmagał pogląd utrwalony przez rosyjską dziewiętnastowieczna historiografię, w której twierdzono, że do 1793 roku Rosja odebrała od Litwy wszystkie ziemie słowiańskie[110]. Administracyjnie Ober-Ost[111], rozciągający się na powierzchni

109 Trudne do określenia są dokładne rozmiary tego zjawiska, przede wszystkim z tego względu, iż każda organizacja pomocowa prowadziła własne statystyki. Według dostępnych danych w 1917 r. w Rosji było ok 3,2 mln. *bieżeńców*. Z czego najwięcej, ok. 750 tys. pochodziło z guberni grodzieńskiej (co stanowiło blisko połowę mieszkańców). Ogółem tereny białoruskie opuściło ok. 1,2 mln ludzi, a litewskie ok. 300 tys. Równie skomplikowane, wręcz niemożliwe jest ustalenie składu narodowościowego *bieżeńców*, gdyż w dostępnych statystykach Białorusini zwykle wymieniani są razem z Rosjanami i Ukraińcami. Głównymi miejscami ewakuacji ludności z terenów białorusko-litewskich, poza dużymi miastami, była centralna Rosja i Powołże. W latach 1918-1923 na ojczyste ziemie powróciło ok. 750 tys. ludzi. W literaturze litewskiej, dla rozróżnienia przyczyn migracji, obok pojęcia uciekinierów (lit. *pabėgėliai*) funkcjonuje również określenie zesłańców (lit. *tremtiniai*). W 1917 r. na terenie Rosji przebywało blisko 80 tys. Litwinów. Obok Petersburga i Moskwy, największe skupisko wychodźców znajdowało się w Woroneżu, gdzie funkcjonowało litewskie gimnazjum. Zob.: *Бежанцы*, [w:] ЭГБ, т. 1, с. 339-340; *Бежанства 1915 года*, Беласток 2000; В. Карнялюк, *Гістарычная дэмаграфія першай сусветнай вайны: бежанства з заходніх губерняў Расійскай імперыі (1914-1917 гг.)*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 1999, nr 12, s. 22-43.

110 E. Gimžauskas, *Baltarusių veiksnys...*, p. 44.

111 Jeżeli nie zaznaczono inaczej dane statystyczne dotyczące *Ober-Ostu* zaczerpnięto z: S. Glaser, *Okupacja niemiecka na Litwie w latach 1915-1918. Stosunki prawne*, Lwów 1928, s. 174-175.

108 tys. km^2, został podzielony na 58 powiatów (niem. *Kreis*), z czego 7 stanowiły miasta na prawach powiatu (Libawa, Mitawa, Kowno, Wilno, Grodno, Białystok, Lida). Jednostkami nadrzędnymi wobec powiatów były okręgi: białostocki, grodzieński, kurlandzki, litewski i wileński. Status okręgu kurlandzkiego pozostał niezmieniony do końca okupacji, natomiast już 1 maja 1916 roku dokonano połączenia okręgu białostockiego z grodzieńskim, a wileńskiego z suwalskim, które z kolei w marcu 1917 roku zostały włączone do okręgu litewskiego.

1 lutego 1918 roku okręgi Litwa i Białystok-Grodno zostały połączone w jednolity zarząd pod nazwą Administracja Wojskowa Litwy (niem. *Militärverwaltung Litauen*) z siedzibą w Wilnie. Zarząd ten dzielił się na dwa obwody (niem. *Bezirk*): Litwa-Północ i Litwa-Południe, w granicach wcześniejszych okręgów[112]. Obszar Administracji Wojskowej wynosił 89,7 tys. km^2, a na koniec 1916 roku zamieszkiwało go 2 640 tys. osób. Mieszkańcom Ober-Ostu od grudnia 1915 roku wydawano dwujęzyczne paszporty w języku niemieckim oraz zadeklarowanym przez obywatela. Możliwość uzyskania paszportu w języku białoruskim została wprowadzona jednak dopiero w marcu 1916 roku.

Władze niemieckie z początku nie orientowały się w dokładnej sytuacji narodowościowej. Opierały się więc na statystykach rosyjskich, jednak szybko uświadomiły sobie ich niezgodność z sytuacją zastaną na terytorium Ober-Ostu[113]. Z tego względu w 1916 roku został przeprowadzony spis powszechny, jednak, jak zaznacza badacz problemu Piotr Eberhardt, jego całkowite wyniki nie zostały ogłoszone. Znane są jedynie dane z dwóch okręgów spisowych: wileńsko-trockiego i grodzieńsko-lidzkiego[114]. W odróżnieniu do danych rosyjskich, spis wykazał znaczną przewagę ludności polskiej. Taką sytuację można wytłumaczyć zjawiskiem *bieżeństwa*, wskutek którego całkowicie z mozaiki narodowościowej tych terenów znikli Rosjanie. Nieznacznie zmalała liczba Litwinów oraz znacząco — Białorusinów, szczególnie prawosławnych. Nie można też zarzucić Niemcom stronniczości przy przeprowadzaniu spisu, gdyż wyjaśnienie sytuacji narodowościowej miało im pomóc w określeniu dalszych planów, co do przyszłości tych terenów.

112 Obwód Litwa-Północ składał się z 34 powiatów: Kretynga, Siady, Okmiana, Szawle, Johaniszkiele, Birszy, Telsze, Kurszany, Kiejdany, Poniewież, Wieżajcie, Skaudwile, Pojurze, Rosienie, Kupiszki, Uciana, Rakiszki, Syłgudyszki, Wiłkomierz, Kowno, Kowno-miasto, Władysławów, Wyłkowyszki, Mariampol, Suwałki, Sejny, Augustów, Koszedary, Szyrwinty, Malaty, Podbrodzie, Wilno, Wilno-miasto, Olita. W skład Obwodu Litwa-Południe wchodziło 14 powiatów: Grodno, Grodno-miasto, Lida-miasto, Planty, Wasiliszki, Raduń, Zdzięcioł, Wołkowysk, Alekszyce, Sokółka, Białystok, Białystok-miasto, Bielsk, Świsłocz.

113 Według spisu 1897 r. na terenie podległym dowództwu *Ober-Ostu* zamieszkiwało 4,5 mln ludzi, z czego 34,4% stanowili Litwini, 20,8% — Białorusini, 13,5% — Żydzi, 11,8% — Polacy, 10,5% — Łotysze, 6,2% — Rosjanie, 2,5% — Niemcy, 0,3% — inni. Bez Kurlandii, stanowiącej łotewski obszar etnograficzny ze znacznym odsetkiem Niemców, czyli na terenach, które później weszły w skład Zarządu Wojskowego Litwa zamieszkiwało 3,96 mln ludzi, z czego 38,9% — Litwinów, 23,6% — Białorusinów, 14,7% — Żydów, 13,3% — Polaków, 6,7% — Rosjan, 2,8% — inni. *Das Land Ober Ost. Deutsche Arbeit im den Verwaltungsgebieten Kurland, Litauen und Bialystok-Grodno*, Stuttgart-Berlin 1917, p. 433.

114 P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Białorusi*, Warszawa b.r.w., s. 48; idem, *Przemiany narodowościowe na Litwie*, Warszawa 1997, s. 83.

W pierwszych miesiącach władzy niemieckiej w Wilnie widać było niepewność zarówno nowych władz, które jednego dnia mówiły o Wilnie jako „perle w sławnem Królestwie Polskim”[115], by następnego dnia odezwę z tymi słowami usuwać, jak i miejscowych elit. Tuż przed wkroczeniem Niemców do Wilna powołano Komitet Obywatelski, który miał spełniać rolę reprezentanta miejscowej ludności wobec władz niemieckich. Miał on być niejako przedłużeniem funkcjonującej wcześniej Rady Miejskiej, jednakże w nowym, „krajowym”, obliczu, grupując nie tylko przedstawicieli wszystkich lokalnych narodowości, ale także środowisko kowieńskie i wileńskie[116]. Komitet funkcjonował jednak jedynie do końca 1915 roku, a jego działalność ustała ze względu na konflikt wokół podziału środków na pomoc dla ofiar wojny otrzymanych ze Szwajcarii od Henryka Sienkiewicza.

Upadek Komitetu Obywatelskiego był jednocześnie końcem współpracy ponadnarodowej na oficjalnym gruncie. Sporo zamieszania na scenie politycznej wywołała jeszcze Konfederacja Wielkiego Księstwa Litewskiego i wydany przez nią „Uniwersał”, napisany przez I. Łuckiewicza[117]. Informował on o zawiązaniu się Konfederacji, składającej się z organizacji litewskich, białoruskich, polskich i żydowskich, dążącej do „usamodzielnienia Litwy i Białorusi w postaci jednostki państwowej z zagwarantowaniem pełni praw wszystkim narodowościom”, a jednocześnie nawoływał do przyłączenia się do tej inicjatywy.

W lutym 1916 roku, również pod szyldem konfederacji, ukazała się odezwa „Obywatele!”, w którym jeszcze raz podniesiono sprawę niezależności Litwy i Białorusi[118]. Tym razem określono także zasięg terytorialny tego państwa, które miało się rozciągać przynajmniej na ziemiach zajętych przez Niemcy, oraz sprawę ustroju, który miał być przyjęty przez wybrany w powszechnym głosowaniu sejm ustawodawczy.

Sprawa Konfederacji WKL wyszła niewątpliwie ze środowisk krajowych, skupiających jednak już tylko środowiska litewskie, białoruskie i żydowskie. Pola-

[115] Odezwa „Do ludności miasta Wilna”, [w:] *Litwa podczas wojny. Zbiór Dokumentów, Uchwał, Odezw i t.p.*, red. L. Abramowicz, Warszawa 1918, s. 7.

[116] W skład Komitetu weszli ze strony polskiej: S. Kognowicki (prezes), W. Abramowicz, J. Boguszewski, F. Ejdukiewicz, A. Iliński-Kaszowski, Z. Jundziłł, B. Krzyżanowski, S. Montwiłł, J. Piłsudski, K. Świątecki, W. Węsławski, A. Zwierzyński; ze strony litewskiej: S. Kairys, J. Kymantas, V. Stašinskas, J. Šaulys, J. Vileišis; ze strony białoruskiej: A. Łuckiewicz, I. Łuckiewicz, W. Łastowski, A. Zasztowt; ze strony żydowskiej: C. Szabad, J. Wygodzki. A. Pukszto, op. cit., s. 21.

[117] Rozpowszechniany w Wilnie w pierwszych dniach 1916 r., został wydrukowany na czterostronicowej ulotce o rozmiarach 19 x 13 cm w języku polskim, litewskim, białoruskim i jidysz. Tekst polski był znany szerokiemu kręgowi czytelników już od 1918 r., kiedy to został ogłoszony przez L. Abramowicza. Autorstwo tekstu, zgodnie ze słowami A. Łuckiewicza, napisanymi we wspomnieniach po śmierci brata, przypisuje się I. Łuckiewiczowi. Por.: Uniwersał Konfederacji Wielkiego Księstwa Litewskiego, [w:] *Litwa podczas wojny...*, s. 21. M. Karp, *W poszukiwaniu współpracy między narodami byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego podczas I wojny światowej*, [w:] *Belarus, Lithuania, Poland, Ukraine. The foundations of historical and cultural traditions in East Central Europe. International Conference, Rome 28 April — 6 May 1990*, ed. J. Kłoczowski, Lublin — Rome 1994, s. 411-419; *Жыцьцё і праца Івана Луцкевіча*, [w:] *Пра Івана Луцкевіча...*, c. 23.

[118] Jak ustalił Č. Laurinavičius, odezwę podpisali J. Šaulys, J. Vileišis, A. Janulaitis, A. Łuckiewicz, I. Łuckiewicz, D. Siemaszko, W. Łastowski, A. Zasztowt, C. Szabad, S. Rozenbaum. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 56, l. 53, Circulaire de la Confederation du Grand-Duche de Lituanie. R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 22.

cy sprawę Konfederacji przyjęli nieufnie, przede wszystkim ze względu na to, że w obydwu odezwach nie było wyraźnie zaznaczonych poglądów na rzecz związków tego tworu z przyszłym państwem polskim. Konfederację WKL łączyły również silne więzi ze środowiskiem masońskim, w czym należałoby upatrywać przyczynę tego, iż nie znamy ani dokładnej listy członków tej organizacji, ani szczegółów jej działalności[119]. Niewątpliwie była to ostatnia próba ponadnarodowego porozumienia narodów byłego WKL i ostatni akt działalności wileńskiej masonerii[120]. Wiele wskazuje na to, iż przynajmniej w początkowym zarysie była to prywatna inicjatywa braci Łuckiewiczów[121].

Władze okupacyjne, mając do czynienia z wielonarodowościowym terytorium, prowadziły politykę równego traktowania poszczególnych narodowości, co było racjonalne z punktu widzenia nie do końca sprecyzowanych planów, co do dalszych losów tych ziem. Jednocześnie zrównanie praw Litwinów, Białorusinów i Polaków było ciosem wobec dominującej na tych terenach kultury polskiej, przez co często w opinii polskiej podnoszenie litewskich i białoruskich postulatów narodowych uważane było za intrygę niemiecką. Na terenie okupowanym zakazano jakiejkolwiek działalności politycznej, pozostawiono jedynie możliwość działalności wspomnianych wcześniej komitetów pomocy ofiarom wojny, które wobec władz były jednocześnie reprezentacją narodową w sprawach społeczno-kulturalnych. Podział ziem litewsko-białoruskich zasadniczo wpłynął na działalność komitetów, w obydwu przypadkach część działaczy ewakuowała się wraz z wojskami rosyjskimi, kontynuując działalność po rosyjskiej stronie frontu, głównie w środowisku *bieżeńców*. Impulsem do ożywienia ruchów narodowych w Rosji stała się dopiero rewolucja lutowa 1917 roku i dyskusja nad przyszłym ustrojem Rosji.

Białoruskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny (BTPOW) w Wilnie działało pod przewodnictwem A. Łuckiewicza[122]. Mimo problemów z organizacją działalności na prowincji jego praca nie ograniczała się jedynie do pomocy potrzebującym. Niejako z konieczności BTPOW sprawował pieczę nad funkcjonującymi w Wilnie białoruskim klubem, biblioteką, księgarnią, spółdzielnią „Ranica". Po drugiej stronie frontu zawiązał się piotrogrodzki oddział BTPOW pod kierownictwem W. Iwanowskiego, który, będąc pierwszym marszałkiem organizacji, ewakuował się przed nadejściem Niemców. Udało mu się zaktywizować dość dużą, żyjącą w stolicy białoruską kolonię i prowadzić aktywną akcję pomocy *bieżeńcom*.

119 Twierdzi tak przede wszystkim Z. Ponarski, opierając się jednak jedynie na literaturze pamiętnikarsko-wspomnieniowej. Autor przywołuje również ciekawą wypowiedź Cemacha Szabada, według którego przyczyny upadku Konfederacji można upatrywać w odmowie podpisania odezwy (zapewne „Obywatele!") przez wchodzących w skład Konfederacji Żydów. Z. Ponarski, *Konfederacja Wielkiego Księstwa Litewskiego 1915-1916*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 1998, nr 10, s. 56-67.

120 А. Латышонак, *Беларусы і масоны*, „Ніва", 1997, № 47, с. 4.

121 M. Karp, op. cit., s. 418-419.

122 W działalność wileńskiego oddziału BTPOW oprócz braci Łuckiewiczów najbardziej zaangażowani byli F. Olechnowicz, J. Menke, A. Paszkiewicz, W. Łastowski. Organizacja pod różnymi postaciami funkcjonowała po rok 1925, *Беларускае таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны*, [w:] ЭГБ, т. 1, с. 359-360.

Podobnemu podziałowi uległo Litewskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny (LTPOW)[123]. Do Rosji ewakuował się przewodniczący Towarzystwa Martynas Yčas, na czele grupy pozostałej w Wilnie stanął A. Smetona[124]. Ważnym krokiem, jakiego dokonało LTPOW, była ewakuacja szkół litewskich do Rosji .

Korzystając z możliwości druku, mimo ostrej cenzury politycznej oraz wojskowej, wszystkie grupy narodowościowe przystąpiły do wydawania prasy. Swoje dzienniki mieli Polacy („Dziennik Wileński") oraz Żydzi („Letzte Nai's"). Gazety po litewsku („Dabartis"), łotewsku („Dzimtenes Zinas") i białorusku („Homan") ukazywały się dwa razy w tygodniu[125]. Równe traktowanie wszystkich narodowości Ober-Ostu najdobitniej przejawiało się w dziedzinie oświaty, gdzie nakazano nauczania w języku ojczystym, jednocześnie zabraniając nauki w języku rosyjskim, który mógł być wykładany jedynie jako oddzielny, nieobowiązkowy przedmiot. Obowiązkowa była natomiast nauka języka niemieckiego[126]. Umożliwiło to po raz pierwszy w historii powstanie szkół z białoruskim językiem wykładowym. Organizacja tych szkół spotkała się z dwoma zasadniczymi problemami — brakiem nauczycieli oraz przeciwdziałaniem księży katolickich, którzy bojkotowali szkolnictwo białoruskie w środowiskach katolickich. Mimo nieprzychylnego stanowiska kleru udało się zorganizować seminarium nauczycielskie w Świsłoczy.

Dużo sprawniej rozwijało się szkolnictwo litewskie. Do wiosny 1918 roku udało się zorganizować 710 szkół z językiem litewskim; liczba ta dwukrotnie przekraczała liczbę szkół polskich (299). W tym samym czasie działało zaledwie 89 szkół białoruskich, z czego 79 na terytorium obwodu Litwa-Południe[127]. Liczba szkół litewskich robi wrażenie nie tylko w kontekście porównawczym. Istotną rolę odgrywa fakt, iż część funkcjonujących wcześniej szkół wraz z nauczycielami ewakuowała się do Rosji. Tam udało się założyć aż 254 szkoły podstawowe oraz żeńskie i męskie gimnazja w Woroneżu[128].

Na przełomie 1915 i 1916 roku zaczął nielegalnie funkcjonować Białoruski Komitet Narodowy (BKN), skupiający przedstawicieli różnych środowisk społeczności białoruskiej Wilna[129]. BKN zbierał się głównie w celu omawiania bieżących spraw

[123] LTPOW przed wkroczeniem Niemców miało 122 oddziały w poszczególnych guberniach: kowieńskiej (48), suwalskiej (40), wileńskiej (32) i grodzieńskiej (2), w ich dyspozycji pozostawały domy dziecka, internaty i stołówki. Szerzej: *Lietuvių draugija nukentėjusiems nuo karo šelpti*, [w:] *Lietuvių enciklopedija*, t. XVI, p. 38-43.

[124] Obok M. Yčasa do Piotrogrodzkiego Centralnego Komitetu LTPOW wchodzili P. Leonas, S. Šilingas, J. Kubilius, K. Olšauskis, J. Balčikonis, A. Tumėnas i T. Naruševičius. W 1916 r. na terenie Rosji funkcjonowały 254 oddziały Towarzystwa, w których było zarejestrowanych ponad 200 tys. uciekinierów.

[125] Obok nich ukazywały się również dzienniki wielojęzyczne np. „Bialystoker Zeitung", „Grodnoer Zeitung" i „Suwalker Zeitung", wydawane w języku niemieckim, polskim oraz jidysz.

[126] Przepisy wykonawcze do rozporządzenia w sprawie przywrócenia szkolnictwa, wydane 16 stycznia 1916 r. wyraźnie zaznaczały, że język „białoruski, nie jest identyczny z rosyjskim, i jest bez ograniczeń dozwolony", S. Glaser, op. cit., s. 146.

[127] J. Turonek, *Białoruś pod okupacją niemiecką*, Warszawa 1993, s. 24.

[128] P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. II, Chicago 1986, p. 55. Szerzej o litewskim szkolnictwie w Woroneżu: V. Pukienė, *Voronežas — lietuvių švietimo židinys Rusijoje Pirmojo pasaulinio karo metais,* „Istorija", 2008, nr. 70, p. 17-27.

[129] Oprócz braci Łuckiewiczów należeli do niego J. Lickiewicz, W. Łastowski, B. Poczobko, J. Sołowiej, J. Turkiewicz. E. Gimžauskas, *Baltarusių veiksnys...*, p. 48.

politycznych, oraz ustalania strategii współpracy z innymi organizacjami, działającymi na terenie Ober-Ostu i z władzami niemieckimi. Poglądy BKN reprezentował wydawany od 16 lutego 1916 roku dwa razy w tygodniu „Homan". Gazeta drukowana była w dwóch wersjach, łacinką oraz cyrylicą. Początkowo redaktorem gazety był W. Łastowski, w połowie 1917 roku zastąpił go Józef Sołowiej; redakcja skupiała najważniejszych inteligentów białoruskich Wilna. Środowisko litewskie koncentrowało się wokół Litewskiego Biura, uformowanego na bazie funkcjonującego od początku wojny Litewskiego Centrum Politycznego. Biuro tworzyło niejako reprezentację Litwinów zamieszkujących na terenie Ober-Ostu, co istotne, w grupie tej zaczynała dominować prawica, na której czele stał A. Smetona[130].

Wraz z ustabilizowaniem się sytuacji na froncie wschodnim w kręgach niemieckich zaczęły powstawać nowe koncepcje planów rozwiązania kwestii wschodniej i polityki na terenach już okupowanych, mimo iż oficjalnie zabraniało się mówić o celach wojennych Niemiec[131]. Niezwykłą popularność zdobyła lansowana przez Friedricha Naumanna koncepcja „Mitteleuropy", która zakładała utworzenie w Europie Środkowej związku państw niezależnych od anglo-francuskiego związku na Zachodzie i Rosji na Wschodzie. Blok taki miałby opierać się na ścisłym zespoleniu Niemiec z Austro-Węgrami oraz podporządkowaniu sobie gospodarczo i politycznie państw ościennych. Taki twór miał być autarkiczną przestrzenią, a do tego konieczne było opanowanie terenów rolniczych na Wschodzie, oderwanie ich od Rosji i odsunięcie Rosji od wschodnich granic Niemiec. Za optymalną granicę wpływów uważano naturalną granicę na Dźwinie, stąd i zaczęto podnosić kwestię zamieszkujących tereny zachodnich rubieży Rosji mniejszości narodowych. Efektem tego było powołanie aktem 5 listopada 1916 roku Królestwa Polskiego, co dawało również podstawy do myślenia o restauracji WKL. Niemcy zaangażowali się również w aktywne wspieranie, przynajmniej w wymiarze propagandowym, nierosyjskich narodów zamieszkujących Rosję, które pod szyldem różnych organizacji starały się wypracować płaszczyznę współpracy. Główną rolę w tych działaniach próbował odgrywać powstały w 1912 roku w Paryżu Związek Narodów Uciskanych[132].

Mimo praktycznego rozejścia się jednolitej ponadnarodowej polityki narodów byłego WKL w pierwszych miesiącach 1916 roku, nie ustawały ścisłe litewsko-białoruskie kontakty, jednak na nich również zaczęły pojawiać się w pierwsze znaczące rysy. Po upadku Konfederacji WKL jej idee były podtrzymywane przez środowiska litewskie i białoruskie, które spotykały się potajemnie w ramach stałej litewsko-białoruskiej komisji[133]. Na 27-29 czerwca 1916 roku wyznaczono III Kongres Narodów, organizowany w Lozannie przez Związek Narodów Uciskanych. Właśnie z wyjazdem delegacji na tę konferencję wiążą się pierwsze poważne zgrzyty między Litwi-

130 A. Pukszto, op. cit., s.78.

131 Szerzej o polityce niemieckiej w okresie I wojny światowej: J. Pajewski, *„Mitteleuropa". Studia z dziejów imperializmu niemieckiego w dobie pierwszej wojny światowej*, Poznań 1959.

132 *L'Union des Nationalités* powstało w 1912 r. w Paryżu jako stowarzyszenie narodów uciskanych przez wielonarodowe Imperia: Niemcy, Rosję i Austro-Węgry, po wybuchu wojny w 1914 r. przeniosło się do neutralnej Szwajcarii. Wydawało miesięcznik „Annales des Nationalités".

133 Ze strony litewskiej udział w tych posiedzeniach brali A. Smetona, J. Šaulys, S. Kairys, A. Domaševičius, z białoruskiej — bracia Łuckiewiczowie i W. Łastowski. Grupę tę P. Klimas nazy-

nami i Białorusinami, którzy początkowo planowali wzajemnie koordynować swoje działania w pracach kongresu. Uczestnik spotkań litewsko-białoruskich Petras Klimas wspominał:

„Nasza tajna grupa zebrawszy się postanowiła z początku wysłać dwóch przedstawicieli[134] z prawa i z lewa. (...) Później w sprawie kandydatów naradzono się z Białorusinami, którzy również wysyłają swoich przedstawicieli Iwana Łuckiewicza i Łastowskiego, okazało się później, że Białorusini wszystko wygadali i całe prawie miasto, nawet endecy wszystko na drugi dzień wiedzieli — i kto jedzie, i że były narady. (...) Po wszystkich tych nieprzyjemnościach ustalono z Białorusinami żadnych związków ogólnie nie utrzymywać, a w sprawach konsultować się tylko z Antonim Łuckiewiczem”[135].

Jak się okazało odpowiedzialnym za rozpuszczenie plotek był W. Łastowski[136]. Sprawa konspiracji była o tyle istotna, że władze Ober-Ostu, dając zgodę na wyjazd, chciały kontrolować poczynania delegacji, przynajmniej w sprawie podnoszenia przez nią postulatów niepodległościowych i antyniemieckich[137].

Kontakty z Litwinami były dla delegacji białoruskiej istotne z kilku powodów. Środowiska wileńskie wyjeżdżając na konferencję nie miały większego rozeznania co do jej celów i zadań. Zarówno dla wileńskich Litwinów, jak i Białorusinów była to pierwsza okazja do bliskich kontaktów ze środowiskami działającymi na Zachodzie. O ile sprawa litewska była już promowana na Zachodzie dzięki działalności Litewskiego Biura Informacyjnego (LBI)[138], utrzymującego kontakty zarówno z państwami Ententy, jak i z Niemcami, to kwestia białoruska miała dopiero okazję zaistnieć. Konflikt z naturalnym sojusznikiem, przy braku innych sił, które mogłyby wspierać stronę białoruską, przyczynił się do marginalizacji białoruskiej delegacji. W czasie prac kongresowych zarówno delegacja litewska, jak i białoruska, obawiając się represji ze strony władz Ober-Ostu, zrezygnowały z podnoszenia haseł niepodległościowych, mimo iż przynajmniej strona litewska była namawiana do takiego kroku przez Juozasa Gabrysa-Paršaitisa oraz przedstawiciela amerykańskiej diaspory ks. Vincasa Bartuškę.

Wyjeżdżająca na konferencję delegacja białoruska została przez BNK wyposażona w referat autorstwa A. Łuckiewicza, w którym wyrażono ideę budowy „Stanów Zjednoczonych od Morza Bałtyckiego do Czarnego”[139]. Referat przygotowany

wał „Burys — politinė valdyba” (Zgromadzenie — zarząd polityczny). E. Gimžauskas, *Dėl lietuvių ir gudų...*, p. 41-42; R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 94.

134 Ostatecznie zdecydowano się na wysłanie trzech delegatów: A. Smetony, J. Šaulysa, S. Kairysa.

135 P. Klimas, *Dienoraštis 1915.XII.1 — 1919.1.19*, Chicago 1988, p. 117-118.

136 LMAVB RS, f. 21, vnt. 276, l. 1-2, Пратакол заседаньня Беларускага Народнага Камітэту, Вільня, 11.06.1916.

137 R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 101.

138 Litewskie Biuro Informacyjne zostało założone przez J. Gabrysa-Paršaitisa w 1911 r. w Paryżu, skąd w 1915 r. zostało przeniesione do neutralnej Szwajcarii. Podstawowym zadaniem LBI było przygotowywanie publikacji o Litwie, jej historii, stosunkach narodowościowych oraz promocja niepodległości Litwy. Wydawało miesięcznik „Pro Lithuania”. W latach 1915-1918 staraniem LBI wydano blisko 50 książek, broszur oraz map o tematyce litewskiej (zob. rozdział 1.3).

139 Do białoruskiej historiografii to pojęcie wprowadził A. Sidarewicz, А. Сідарэвіч, *Злучаныя штаты ад Балтыкі да Чорнага Мора*, „Свабода”, 1990, № 2, с. 2-4. Tekst ogłoszony na pod-

w Wilnie najprawdopodobniej nie został w żaden sposób przedstawiony podczas obrad konferencji, gdyż został skonfiskowany już na granicy Prus Wschodnich[140]. Delegacja białoruska ograniczyła się do memorandum, przedstawiającego zarys dziejów sprawy białoruskiej, bardzo ogólnego, a jednocześnie zdecydowanie proniemieckiego[141]. Z tego względu nie wiemy, jaki był międzynarodowy rezonans wspomnianej wyżej koncepcji, która opierała się na stworzeniu swego rodzaju konfederacji niepodległej Litwy, Łotwy, Białorusi i Ukrainy, której podstawą byłyby wspólne, zarówno z perspektywy białoruskiej, jak i sąsiadów, polityczne, a przede wszystkim ekonomiczne interesy. Idea „Stanów Zjednoczonych" zakładała, że w tej federacji związek Białorusinów z Litwinami będzie bardziej intensywny, przy czym oparty na założeniach Konfederacji WKL. Właśnie wokół powstałego na ziemiach litewsko-białoruskich państwa miała być ona realizowana[142]. Ważnym elementem scalającym ten związek, miała być ludność żydowska, równomiernie rozmieszczona na terytorium wszystkich czterech podmiotów, dla której, według autorów, ta propozycja powinna być najbardziej atrakcyjna.

Sprawa W. Łastowskiego zakończyła się założeniem przez niego nowej formacji politycznej o nazwie Związek Niezależności i Niepodzielności Białorusi (ZNiNB), która jako pierwsza zaczęła głosić hasła samodzielności Białorusi. Oprócz W. Łastowskiego w skład ugrupowania wchodzili książę Wincenty Światopołk-Mirski oraz ksiądz Władysław Tołoczko. Stronnikami tej grupy byli przede wszystkim przeciwnicy nurtu socjalistycznego, który reprezentowali bracia Łuckiewiczowie. Rozejście się W. Łastowskiego z braćmi Łuckiewiczami było pierwszą oznaką podziałów, jakie zaczęły występować w białoruskim ruchu narodowym. Jak się okazało, rywalizacja ta odegrała bardzo ważną i, co należy podkreślić, destrukcyjną rolę w kluczowych momentach dla dziejów sprawy białoruskiej.

Jeszcze w grudniu 1916 roku w ramach porozumienia białorusko-litewskiego uzgodniono, że oderwane od Rosji ziemie byłego WKL wraz z Kurlandią powinny być niepodległe. Twór ten, podzielony na trzy narodowe części: białoruską, litewską

stawie projektu referatu, załączonego do protokołu BKN z 11.06.1916: LMAVB RS, f. 21, vnt. 276, l. 3-7, Пратакол заседаньня Беларускаго Народнага Камітэту, Вільня, 11.06.1916.

140 А. Луцкевіч, *Уваскрошаны праект*, [w:] idem, *Барацьба за незалежнасць*, Вільня — Беласток 2009, c. 319.

141 Jak wspominał J. Gabrys, „Białorusinów reprezentowali dwaj działacze: Łastowski i Siemaszko, ani jeden, ani drugi nie znał języków Europy Zachodniej, ich referat na język francuski przetłumaczył znający język rosyjski Szwajcar P. Brochner, i on przeczytał ich deklarację na kongresie; nie opowiedzieli się oni wyraźnie ani za niepodległością, ani za autonomią, lecz prosili o wyrażenie współczucia dla narodu". J. Gabrys-Paršaitis, *Tautos sargyboj*, Vilnius 2007, p. 185. Tekst wystąpienia w języku białoruskim został ogłoszony w prasie wileńskiej. „Homan", 1916, № 52, c. 2-3; № 53, c. 3. Memoriał przedstawicieli Białorusi na III zjeździe narodowości, [w:] *Litwa podczas wojny...*, s. 121-124.

142 W referacie zaznaczono, iż realizacja tej idei jest możliwa tylko w przypadku „całkowitego upadku rosyjskiego systemu państwowego". Kwestia rosyjska została jednak z tekstu wykreślona, prawdopodobnie dlatego, aby zmniejszyć antyrosyjski wymiar referatu delegacji białoruskiej. Wszelka działalność konspiracyjna na terytorium Szwajcarii była dokładnie śledzona przez wywiad rosyjski i ambasadę w Bernie. Por.: А. Сідарэвіч, *Злучаныя штаты...*, c. 2-4; LMAVB RS, f. 21, vnt. 276, l. 3-7, Пратакол заседаньня Беларускаго Народнага Камітэту, Вільня, 11.06.1916; Zob.: R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 97-99.

i łotewską, nie powinien mieć związków z Polską. Odwieczny problem Wilna miał zostać rozwiązany na wzór belgijski; samo miasto należałoby do części litewskiej, lecz funkcjonowałyby w nim równolegle dwa języki oficjalne: litewski i białoruski[143]. Wspólne stanowisko Litwinów i Białorusinów było o tyle istotne, że kręgi rządzące powołanym aktem 5 listopada 1916 roku Królestwem Polskim, wobec nieokreślenia granic państwa, zaczęły wysuwać żądania do ziem wschodnich i historycznej misji Polski na tych terenach. O ile rewizja granicy z Niemcami i Austro-Węgrami przy ówczesnym układzie sił była niemożliwa, uważano za słuszne, nawet w kręgach niemieckich, przyznanie Polsce, w ramach rekompensaty, terytoriów na Wschodzie.

Powstanie Królestwa Polskiego, jak i dalsza polityka niemiecka wobec ziem litewsko-białoruskich wynikały ze skonkretyzowania niemieckich planów rozwiązania kwestii wschodniej, a ściślej, podporządkowania tych planów celom wojennym. Powołując do życia państwo polskie, liczono się przede wszystkim z zapotrzebowaniem na nowego rekruta. Akcja mobilizacyjna na terenie Królestwa Polskiego okazała się jednak kompletnym fiaskiem, stąd polityka wobec ziem byłego WKL musiała zostać przez niemieckie dowództwo wojskowe zrewidowana. Niemałą rolę w tym procesie miały odegrać prywatne ambicje gen. Ericha von Ludendorffa, który miał powiedzieć „skoro została mi zabrana Polska, muszę znaleźć dla siebie inne królestwo — w Litwie i Kurlandii"[144].

W lutym 1917 roku doszło do kolejnych spięć pomiędzy wileńskimi Białorusinami i Litwinami. Z inicjatywy strony białoruskiej rozpoczęto prace nad projektem memorandum do kanclerza Rzeszy, w którym, oprócz protestu przeciwko polskim „apetytom" na ziemie litewsko-białoruskie, miano domagać się niepodległości „Kraju"[145]. Do napisania memorandum wyznaczono A. Łuckiewicza i J. Šaulysa, ten ostatni jednak, w dniu, kiedy mieli oni rozpocząć pracę, oświadczył, iż strona litewska pragnie odłożyć na kilka dni tę sprawę. W zamian zaproponował przedłożenie wspólnego memorandum do administracji wojskowej okręgu Wilno-Suwałki, zawierające protest przeciwko kolportowaniu na jego terytorium odezw Tymczasowej Rady Stanu o „historycznej misji" Polski na tych terenach[146]. Strona białoruska odrzuciła ten projekt, twierdząc, że adresat takiego memorandum jest nieodpowiedni. Białorusini zaproponowali powtórne opracowanie odezwy do kanclerza, Litwini jednak odmówili i deklarację do ks. Heinricha Yorcka podali tylko we własnym imieniu[147].

Impulsem do aktywizacji środowisk litewskich były wydarzenia pierwszych miesięcy 1917 roku. W styczniu Wilno odwiedził baron Friedrich von Ropp, który

[143] Taki zabieg został zaakceptowany przez stronę białoruską ze względu na „słabszą odporność Białorusinów katolików" na polski wynaradawiający ucisk". E. Gimžauskas, *Dėl lietuvių ir gudų...*, p. 42. LMAVB RS, f. 21, vnt. 2069, l. 7, A. Łuckievič, Referat ab biełaruska-litoŭskich adnosinach, Vilnia, 22.07.1917.

[144] J. Tauber, *German eastern policy 1917-1918*, „Lithuanian Historical Studies", 2008, nr 13, p. 71.

[145] LMAVB RS, f. 21, vnt. 2069, l. 8, A. Łuckievič, Referat ab biełaruska-litoŭskich adnosinach, Vilnia, 22.07.1917.

[146] Ibidem.

[147] Zob.: *Lietuva vokiečių okupacijoje...*, Dokumentas nr. 16, Lietuvių atstovų pareiškimas vokiečių Vilniaus-Suvalkų karinei administracijai ryšium su lenkų ir lenkiška politika, Vilnius, 17.02.1917.

współpracował z J. Gabrysem, i obiecał ułatwić Litwinom kontakty z Berlinem[148]. W marcu miała miejsce reforma administracyjna Ober-Ostu, w której wyniku, poprzez włączenie okręgu Wilno-Suwałki do okręgu Litwa, powstała jednostka obejmująca swoim zasięgiem całość obszaru litewskojęzycznego (mapa I). Na niemiecką politykę wschodnią znaczny wpływ miały również lutowe wydarzenia w Rosji, której nowe władze wyraźnie akcentowały aspekt narodowościowy. Rewolucja i demokratyzacja rosyjskich rządów zaktywizowała również ośrodki litewskie i białoruskie, dając nadzieję na uzyskanie autonomii. Aktywność po drugiej stronie frontu była dla niemieckich władz okupacyjnych impulsem do dalszego podnoszenia spraw litewskich, dzięki której możliwe byłoby oderwanie tych terenów od Rosji, tym bardziej że proklamowana w marcu petersburska Rada Litewska, pomimo początkowych deklaracji lojalności wobec Rosji, stopniowo zaczęła opowiadać się za oderwaniem Litwy od Rosji[149]. Konkretnych ustaleń nie przyniósł także Sejm Litewski, który w czerwcu przez tydzień obradował w rosyjskiej stolicy.

Wracając do spraw wileńskich, wspomniana obietnica F. Roppa najprawdopodobniej została spełniona; przygotowano grunt pod wyjazd delegacji wileńskiej do Berlina oraz Sztokholmu, w której skład weszli J. Šaulys, A. Smetona, S. Kairys oraz A. Łuckiewicz. Nazwisko A. Łuckiewicza zostało jednak przez stronę litewską przedstawione bez konsultacji z Białorusinami, co początkowo wywołało sprzeciw strony białoruskiej, gdyż pozostawiało kwestię wyboru delegata białoruskiego w rękach litewskich. Ostatecznie Komitet zdecydował się dać mandat A. Łuckiewiczowi na wyjazd z delegacją, uważając, że udział w niej białoruskiego reprezentanta jest konieczny, tym bardziej że gotowy dla niego paszport był już w Wilnie.

Do negocjacji zarówno w Berlinie, jak i w Sztokholmie nie doszło, a według A. Smetony, tak jak w Lozannie została rozwiązana kwestia Polski, to w Sztokholmie miały zapaść decyzje co do przyszłości Litwy[150]. A. Łuckiewicz, jak sam twierdził, w niemieckiej stolicy czuł się całkowicie osamotniony i odcięty od informacji, gdyż Litwini, za pośrednictwem litewskich przedstawicieli do Sejmu Pruskiego Viliusa Gaigalaitisa i Viliusa Steputaitisa, sami rozpoczęli potajemne negocjacje z władzami niemieckimi[151]. Krok ten nie został dobrze przyjęty również w łonie lewicy litewskiej, która od tego czasu stanęła wyraźnie w opozycji do działań J. Šaulysa i A. Smetony.

Berlińska delegacja była ostatnim wspólnym działaniem w stosunkach litewsko-białoruskich pod niemiecką okupacją. Przez pewien czas BKN utrzymywał jeszcze kontakty z litewskimi socjalistami, ci jednak stali twardo na stanowisku autonomii jedynie w granicach okupacji niemieckiej, a taka pozycja, po wydarzeniach lutowych w Rosji, była dla strony białoruskiej nie do przyjęcia[152].

[148] E. Gimžauskas, *Dėl lietuvių ir gudų...*, p. 43.
[149] Szerzej: R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 117-121.
[150] E. Gimžauskas, *Dėl lietuvių ir gudų...*, p. 45.
[151] LMAVB RS, f. 21, vnt. 2069, l. 9-10, A. Łuckievič, Referat ab biełaruska-litoŭskich adnosinach, Vilnia, 22.07.1917.
[152] Ibidem, l. 11.

W połowie 1917 roku Komitet następująco charakteryzował stan stosunków białorusko-litewskich:

„Nie zważając na całkiem szczery stosunek Białorusinów do Litwinów, ci ostatni, jak widać, z inspiracji władz niemieckich, przemienili się we wrogów Białorusinów. Tworzona jest specjalna literatura, tendencyjnie nakreślająca stosunki etnograficzne w Kraju Litewsko-Białoruskim. W niemieckich organach drukowane są artykuły litewskich autorów, w których dowodzi się, że w W. Ks. Litewskim żadnego białoruskiego języka państwowego nie było, a był cerkiewnosłowiański (...). Jednym słowem, Litwini odkryli swoje karty i jasno pokazali, że są jeszcze większymi wrogami Białorusinów niż Polacy. Z początku, po przyjściu Niemców, Białorusini szczerze prowadzili swoją politykę wspólnie z Litwinami. Teraz należy ją prowadzić niezależnie od Litwinów, patrząc jedynie na swoje narodowe korzyści, i w tym — zwycięstwo niemieckiej polityki, zdołała ona rozbić jednolity krajowy organizm na wrogie wobec siebie narodowości"[153].

Niemiecka polityka pod hasłem „dziel i rządź" powoli zaczęła przynosić wymierne efekty. Dodatkowo w kwietniu 1917 roku, na wspólnym posiedzeniu kanclerza oraz dowództwa wojskowego w Kreuznach, ustalono nowe cele niemieckiej polityki wschodniej, która miała dążyć do oderwania od Rosji Kurlandii i Litwy (mniej więcej do linii Białystok — Niemen — Lida)[154]. Takie postawienie sprawy powodowało, iż nieuniknionym stawał się konflikt między środowiskiem polskim a litewskim, które, nie mogąc dojść do porozumienia miedzy sobą, raz po raz zwracały się do władz niemieckich z różnymi postulatami. Białorusini znaleźli się w martwym punkcie, wpływ na ich położenie miała przede wszystkim aktywizacja zagadnienia białoruskiego w demokratyzującej się Rosji, pod której kontrolą znajdowała się większość zamieszkiwanego przez Białorusinów terytorium. Stąd zmalało też znaczenie budowy czegoś na kształt „białoruskiego Piemontu" pod okupacją niemiecką. Dodatkowo dała o sobie znać słabość ruchu białoruskiego, który przestał być poważnie traktowany zarówno przez stronę niemiecką, jak i litewską.

W dniu 24 maja 1917 roku polscy działacze z Litwy skierowali do władz okupacyjnych deklarację, która przeszła do historii jako tzw. memoriał czterdziestu czterech, od liczby złożonych pod nią podpisów[155]. Domagano się w nim udziału środowisk polskich w decydowaniu o przyszłym losie ziem litewskich i postulowano podział tego obszaru na części narodowe oraz jego ścisły związek z państwem polskim. Litwini na powyższą deklarację zareagowali ostro, a ich kontrmemoriał, przynajmniej objętościowo, znacznie przerósł jego polski odpowiednik[156].

Władze niemieckie konsekwentnie realizowały swoją politykę wschodnią, dążąc do powołania dla terytorium litewskiego ciała analogicznego do warszawskiej

[153] Ibidem, l. 14.

[154] Jednocześnie zaznaczono konieczność rozszerzenia wpływów polskich na Wschodzie, jednak nie powinny one przeczyć oddzielnemu statusowi Litwy i Kurlandii. *Lietuva vokiečių okupacijoje...*, Dokumentas nr. 18. Vokietijos reichskanclerio ir Vokiečių Vyriausiosios kariuomenės vadovybės pasitarimo Kroicnache protokolo fragmentas (peržiūrėti Vokietijos siekiai Rytuose), 23.04.1917.

[155] *Memoriał przesłany Kanclerzowi niemieckiemu*, [w:] *Litwa podczas wojny...*, s. 55-58.

[156] *Lietuva vokiečių okupacijoje...*, Dokumentas nr. 21, Lietuvių atstovų memorandumas Vokietijos reichskanzleriui dėl Lietuvos lenkų pareiškimo apie Lietuvos ir Lenkijos valstybinį susivienijimą.

Tymczasowej Rady Stanu. Wydano pozwolenie na utworzenie litewskiej rady, nie określając jednak jej kompetencji. Organ ten miała wyłonić zwołana do Wilna konferencja, której przygotowaniem zajął się komitet organizacyjny, liczący 5 działaczy wileńskich i 16 przedstawicieli prowincji; obradował on w dniach 1-4 sierpnia 1917 roku i zdecydował się na zwołanie konferencji w dniu 18 września. Wyłoniono także komitet wykonawczy w składzie: J. Šaulys, P. Klimas, A. Smetona, M. Biržiška, ks. Motejus Stankevičius. Uzgodniono warunki, które musieli spełniać delegaci na konferencję: wiek powyżej 25 lat, odpowiedni poziom umysłowy oraz przychylność do idei odbudowy niepodległości Litwy, nie wymagano natomiast znajomości języka litewskiego. Nie zdecydowano się na zaproszenie przedstawicieli innych narodowości, gdyż w tym przypadku konieczne byłoby prowadzenie obrad po rosyjsku. Sprawa białoruska, ze względu na wcześniejsze zerwanie rozmów, nie była przez Komitet podnoszona[157].

W zamyśle niemieckim Litwa wraz z Kurlandią miały być połączone z Niemcami unią personalną. Plan ten nie obiecywał praktycznie nic poza autonomią kulturalną[158]. Ważnym elementem dla konsolidacji pracy wileńskich Litwinów, jak i propagandy na prowincji było udzielenie koncesji na wydawanie gazety „Lietuvos aidas". Wychodząca trzy razy w tygodniu gazeta (od października 1918 roku jako dziennik), której redaktorem został P. Klimas, odegrała, jak się później okazało, niemałą rolę w procesie budowy litewskiej państwowości.

Do wileńskiego teatru na Pohulance na litewską konferencję dotarło 214 z 264 zaproszonych przedstawicieli. Pod przewodnictwem J. Basanavičiusa, w czasie trwających od 18 do 23 września 1917 roku obrad, podjęto dyskusję nad czterema najważniejszymi problemami: przyszłość polityczna Litwy, stosunki litewsko-niemieckie, sprawa mniejszości narodowych oraz wybór Rady Litewskiej. Delegaci w przyjętej jednogłośnie rezolucji opowiedzieli się za budową niepodległego, demokratycznego państwa w granicach etnograficznych, z koniecznymi, uwzględniającymi czynnik ekonomiczny korektami. W jego granicach gwarantowano prawa kulturalne mniejszościom narodowym. Podstawy prawne państwa oraz relacje z sąsiednimi państwami miała uregulować zwołana do Wilna Konstytuanta. Oddzielny punkt rezolucji dotyczył kwestii niemieckiej, w którym przyznano możliwość ściślejszego związku ziem litewskich z państwem niemieckim, pod warunkiem uznania przez nie niepodległości Litwy jeszcze przed zwołaniem konferencji pokojowej[159].

Kluczowym momentem Konferencji był wybór spośród uczestników dwudziestoosobowej Rady, której przyznano prawo kooptowania do swego składu nowych, pełnoprawnych członków — przedstawicieli mniejszości narodowych. Jednorazowo mogło to być pięciu-sześciu członków z zastrzeżeniem, że nie mogą oni stanowić więcej niż jedną czwartą wszystkich litewskich członków. Sposób wyboru nowych członków pozostawiono Radzie, sugerując, by wybór ten był w miarę możliwości

[157] *LVT protokolai*, Dokumentas nr. 1, Organizacijos Komiteto Lietuvių suvažiavimui sušaukti susirinkimo posėdžiai, Vilnius, 1917.08.1-4.

[158] Szerzej: R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 122-130.

[159] *LVT protokolai,* Dokumentas nr. 2, Lietuvių konferencijos 1917 m. rugsėjo 18-22 d. posėdžių protokolai.

suwerenną decyzją danej mniejszości. Ponadto członkowie mniejszości powinni spełniać następujące warunki: aprobować litewską niepodległość, nie uczestniczyć w działalności antylitewskiej i przynajmniej rozumieć język litewski[160]. 21 września dokonano wyboru członków Rady, z której trzy dni później na pierwszym posiedzeniu wyłoniło się prezydium w składzie: A. Smetona — przewodniczący, S. Kairys i Vladas Mironas — wiceprzewodniczący oraz J. Šaulys i P. Klimas — sekretarze. Wtedy też ustalono oficjalną nazwę — Rada Litewska (lit. *Lietuvos Taryba*, dalej jako Taryba).

Rada wysłała depeszę do księcia Franza Isenburga-Birsteina — Głównodowodzącego Wojsk Niemieckich na Wschodzie, informującą o jej powstaniu[161]. F. Isenburg-Birstein zaaprobował ten wybór, wręczył członkom Rady akty nominacyjne, jednocześnie wyraził nadzieję, że skład Rady zostanie uzupełniony o przedstawicieli środowisk polskich, niemieckich, białoruskich i żydowskich[162]. Strona niemiecka zachowała milczenie w kwestii kompetencji Taryby, co uniemożliwiało sprawowanie rzeczywistego przedstawicielstwa. Stąd też początkowo działalność Taryby skupiała się na pozyskiwaniu poparcia zarówno w kraju, jak i wśród społeczności litewskich za granicą. O ile ludność miejscowa niechętnie odnosiła się do jej działalności, o tyle uzyskała ona pełną akceptację emigracyjnych działaczy litewskich podczas konferencji w Sztokholmie (październik 1917 roku) i Bernie (listopad 1917 roku), w których, za zgodą władz niemieckich, uczestniczyli przedstawiciele Taryby[163]. Podczas drugiej konferencji uznano ją nawet za „prawdziwą reprezentantkę Litwy, najwyższą instancję dla całego narodu litewskiego i jądro niezależnej władzy litewskiej"[164].

W październiku powrócono do rozmów litewsko-białoruskich. Tym razem Litwini nawiązali kontakty z grupą W. Łastowskiego, licząc, że będzie on lepszym partnerem do rozmów od braci Łuckiewiczów[165]. Rozmowy ustały dość szybko, gdy tylko okazało się, że grupa ta swoją współpracę uzależnia od spełnienia podobnych warunków co poprzednicy, czyli rozszerzenia budowanego państwa na wschodzie o ziemie białoruskie, proporcjonalnej reprezentacji w Tarybie oraz niezależnej polityki lokalnej, a docelowo budowy państwa binarnego, składającego się z dwóch jednostek narodowych, rozgraniczonych na podstawie językowej. Jedynym konstruktywnym ustaleniem, na które zgodziły się obie strony, była konieczność zwołania białoruskiej konferencji i powrócenie do rozmów o ewentualnej współpracy po jej przeprowadzeniu[166]. Było to zgodne z założeniem Taryby, która za najodpowiedniejszą drogę do poszerzenia swego składu uznała właśnie organizowanie przez posz-

160 Ibidem, p. 76-77.

161 *Lietuva vokiečių okupacijoje...*, Dokumentas nr. 28, Susikūrusios Lietuvos Tarybos kredencialinis raštas vokiečių Rytų fronto kariuomenės vadui.

162 Ibidem, p. 167, Dokumentas nr. 29, Vokiečių Rytų fronto kariuomenės vado atsakymas į Lietuvos Tarybos kredencialinį raštą.

163 P. Čepėnas, *Naujųjų laikų...*, t. II, p. 429-431.

164 *Lietuva vokiečių okupacijoje...*, Dokumentas nr. 35, Antrosios Lietuvių konferencijos Berne 1917 m. lapkričio 6 d. nutarimai.

165 W rozmowach, oprócz W. Łastowskiego, ze strony białoruskiej wziął udział książę Wincenty Światopołk-Mirski. Litwinów reprezentowali S. Kairys, P. Klimas, A. Smetona oraz J. Šaulys. E. Gimžauskas, *Kai kurios...*, p. 5.

166 Ibidem.

czególne narodowości własnych konferencji, które miałyby podejmować decyzje o ewentualnym delegowaniu członków do Taryby[167].

Pierwsze wzmianki o przyznaniu przez stronę niemiecką Litwie prawa do samostanowienia pojawiły się po objęciu stanowiska kanclerza przez Georga von Hertlinga w listopadzie 1917 roku, co zbiegło się z przygotowywaniami dyplomacji niemieckiej do rozmów pokojowych w Brześciu z bolszewicką już Rosją. 1 grudnia 1917 roku podczas spotkania w Ministerstwie Spraw Zagranicznych Rzeszy delegacja Taryby podpisała protokół, w którym strona niemiecka mogłaby uznać niepodległość Litwy w zamian za podpisanie czterech konwencji (militarnej, transportowej, celnej i finansowej), gwarantujących wieczny i stabilny związek przyszłego państwa litewskiego z Rzeszą[168].

Po dyskusjach z władzami Ober-Ostu, które sprzeciwiały się decyzjom Berlina, działacze litewscy uzgodnili treść rezolucji, która została przyjęta na posiedzeniu Taryby 10 grudnia, a dzień później przedstawiona w Kownie władzom Ober-Ostu[169]. W akcie tym ogłoszono wznowienie niepodległego państwa litewskiego ze stolicą w Wilnie i zerwanie wszelkich więzi państwowych, łączących je kiedykolwiek z innymi państwami. W punkcie drugim Taryba zwróciła się do Niemiec o pomoc i ochronę interesów na konferencji pokojowej, opowiadając się ze wiecznym i trwałym związkiem z Niemcami, który powinien zostać zrealizowany poprzez przyjęcie wspomnianych wcześniej konwencji[170]. Rzesza, oficjalnie nie uznając tej rezolucji, starała się ją wykorzystać w rokowaniach z bolszewikami, którzy jednak żądali formalnej notyfikacji tego aktu. Niemcy rozpoczęli w tej kwestii naciski na Tarybę, ta jednak rozpoczęła dalsze negocjacje z władzą niemiecką, zarówno centralną, jak i okupacyjną, uzależniając notyfikację aktu, w jego pierwszej części, od oficjalnego uznania niepodległości Litwy i określenia warunków przejmowania przez stronę litewską władzy lokalnej. Strona litewska liczyła także na to, że uznanie przez stronę niemiecką rezolucji z 11 grudnia otworzy drogę do udziału jej delegatów w rokowaniach pokojowych w Brześciu Litewskim. Tak się jednak nie stało, chociaż w obradach jako członek delegacji ukraińskiej uczestniczył Augustinas Voldemaras, przedstawiciel litewskiego komitetu w Kijowie.

Nieskuteczność proniemieckiego stanowiska litewskiej prawicy, a także wcześniejszy wybór monarchii parlamentarnej jako przyszłego ustroju Litwy uwidocznił, i tak już wyraźne, podziały ideologiczne wśród członków Taryby. Część działaczy

[167] Zaznaczono, że muszą być to przedstawiciele z tych samych okręgów, z których zwołano konferencję litewską. Przy czym mieli to być reprezentanci całej mniejszości z całego terytorium Litwy, a nie z jakiejś konkretnej jej części. W przypadku gdyby „mniejszościowa" konferencja jako całość nie poparła współpracy z Tarybą, ta ostatnia dawała sobie prawo do negocjacji z delegatami, popierającymi linię litewską. *LVT protokolai,* p. 142, Lietuvos Tarybos posėdžio protokolas nr. 12, Vilnius, 1917.10.08.

[168] *Lietuva vokiečių okupacijoje...*, Dokumentas nr. 40, Lietuvos Tarybos delegatų ir Vokietijos užsienio reikalų žinybos atstovų susitarimas dėl santykių tarp Lietuvos ir Vokietijos nustatymo.

[169] Przyjęcie rezolucji nie odbyło się jednogłośnie: trzech przedstawicieli lewicy (S. Kairys, M. Biržiška, J. Vileišis) głosowało przeciwko, jeden (A. Stulginskis) się wstrzymał. Rezolucja wywołała szereg protestów litewskich środowisk w Rosji i Ameryce. *LVT protokolai*, p. 156, Lietuvos Tarybos posedžio protokolas nr. 22, Vilnius, 10.12.1917.

[170] *LVT protokolai*, p. 156-157, Lietuvos Tarybos posedžio protokolas nr. 22, Vilnius, 10.12.1917.

lewicowych (S. Kairys, M. Biržiška, J. Vileišis oraz Stanisław Narutowicz, który dołączył do nich jako jedyny członek Taryby, deklarujący polską narodowość) zawiesiła swe członkostwo, domagając się zaprzestania ustępstw na rzecz Niemiec i jak najszybszego ogłoszenia pełnej niepodległości. Do tego kroku stopniowo przekonywała się również prawicowa większość, przede wszystkim niezadowolona z ignorowania sprawy litewskiej w czasie negocjacji niemiecko-bolszewickich w Brześciu. Z kolei Niemcy, nie mogąc wymusić na Tarybie notyfikacji aktu z 11 grudnia, przestali na nią naciskać ze względu na groźbę zerwania rokowań brzeskich.

Negocjacje z Niemcami, w które zaangażował się również biskup żmudzki F. Karewicz, nie przynosiły skutków, radykalizowały się również nastroje w łonie Taryby. 16 lutego 1918 roku na posiedzeniu w siedzibie LTPOW przy ulicy Zamkowej[171] przyjęła ona, zaproponowaną przez wspomnianą czwórkę zawieszonych członków, nową deklarację niepodległości. W zwróconym „ku Niemcom, Rosji i innym krajom" akcie ogłoszono odbudowę niepodległego, opartego na demokratycznych podstawach państwa litewskiego, zrywając wszystkie istniejące wcześniej związki państwowe z innymi narodowościami. Podstawy prawno-ustrojowe państwa i jego stosunki z innymi państwami pozostawiono w kompetencjach sejmu ustawodawczego, który miał być wybrany przez wszystkich obywateli w demokratycznym głosowaniu[172].

Ogłoszenie aktu niepodległości w formie sprzecznej z aktem 11 grudnia nie spodobało się władzom niemieckim. Cały nakład „Lietuvos aidas", w którym go wydrukowano został skonfiskowany. Początkowo ogłoszenie niepodległości przez Tarybę wpłynęło na jej sytuację tylko nieznacznie, strona niemiecka była gotowa uznać państwo litewskie jedynie na zasadach grudniowych[173]. W określeniu statusu Litwy kluczową rolę odegrały wydarzenia wojenne. Po zerwaniu rozmów pokojowych w Brześciu Wojsko Niemieckie przystąpiło do ofensywy, przesuwając na ziemiach białoruskich linię frontu na linię jezioro Pejpus-Psków-Połock-Orsza-Dniepr. W obliczu groźby klęski militarnej, bolszewicy wznowili rozmowy pokojowe, które zakończyły się podpisaniem traktatu 3 marca 1918 roku. Na jego podstawie bolszewicy zrzekli się praw do ziem na zachód od linii starego frontu, a z terytorium, zajętego w wyniku lutowej ofensywy, siły niemieckie miały się wycofać po zawarciu ogólnego pokoju i demobilizacji wojsk rosyjskich[174]. Postanowienia te dawały Niemcom wolną rękę w kwestii litewskiej. 23 marca 1918 roku cesarz Wilhelm II uznał niepodległość Litwy. Zrobił to jednak w oparciu o akt z 11 grudnia 1917 roku. W praktyce uznanie to miało jedynie charakter formalny i nie zmieniło sytuacji na terytorium Ober-Ostu aż do jesieni 1918 roku.

171 Aktualnie: Pilies g. 26.

172 *LVTA,* p. 1, Dokumentas nr. 1, 1918 m. vasario mėn. 16 d. aktas.

173 R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 142.

174 Oprócz terenów tzw. pierwszej okupacji od Rosji odchodziły Kars, Ardagan i Batumi, prowincje bałtyckie pozostawały pod kontrolą niemiecką do czasu ustanowienia tam władzy lokalnej zdolnej do samodzielnego zarządzania. Ponadto Rosja zobowiązała się do uznania niepodległości Ukrainy oraz Finlandii. *ДВП СССР*, т. 1: *7 ноября 1917 г. — 31 декабря 1918 г.*, Москва 1957, с. 119-124, Документ № 78, Мирный договор между Россией, с одной стороны, и Германией, Австро-Венгрией, Болгарией и Турцией — с другой.

W czasie, kiedy powstawały pierwsze struktury litewskiej państwowości, aktywnie, z tym że po drugiej stronie frontu, działali Białorusini. Obalenie caratu wywołało pewne ożywienie sytuacji politycznej, jednak nowe władze nie akcentowały silnie kwestii narodowościowych. Przeciwko podziałowi Rosji występowały wszystkie główne siły polityczne. Nawet jeżeli były one w stanie zaakceptować pewnego rodzaju autonomię narodowości nierosyjskich, to kategorycznie nie zgadzały się na emancypację z trójczłonowego narodu rosyjskiego Białorusinów i Małorusinów (Ukraińców)[175].

Ruch białoruski zdecydowanie odstawał na polu aktywności politycznej od narodów sąsiednich. Poza wspomnianymi wcześniej Litwinami po rewolucji lutowej hasła niepodległościowe zaczęli głośno wysuwać również Łotysze, a przede wszystkim Ukraińcy. Było to związane nie tylko ze słabym rozwojem ruchu białoruskiego, ale też ze specyficzną sytuacją na Białorusi. Pozostające w całości na obszarze przyfrontowym terytorium zdominowane było przez wojsko, w którym miejscowi nie odgrywali praktycznie żadnej roli[176]. Mimo tych niesprzyjających warunków w Mińsku zaczęły odradzać się i powstawać nowe białoruskie partie polityczne, odbywały się też różne imprezy o charakterze narodowym, jak np. *Dzień biełaruskaha značka* 12 marca 1917 roku.

Jeszcze w marcu swoją działalność odnowiła Białoruska Socjalistyczna Hromada i jako najstarsza organizacja białoruska przejęła ster życia politycznego. W tym czasie powstała również mniej radykalna Białoruska Partia Ludowych Socjalistów (BPLS). Z inicjatywy tych dwóch grup w dniach 7-9 kwietnia (25-27 marca) 1917 roku w Mińsku odbył się zjazd organizacji białoruskich, który opowiedział się za autonomią Białorusi w granicach Rosji i powołał osiemnastoosobowy Białoruski Komitet Narodowy (BKN), na którego czele stanął ziemianin Roman Skirmunt[177]. Do podstawowego zadania mińskiego BKN, oprócz koordynacji współpracy organizacji białoruskich, należały kontakty z Rządem Tymczasowym[178]. Działalności Komitetu nie sprzyjały wewnętrzne tarcia między jego członkami, przede wszystkim dominujący socjaliści niechętnie patrzyli na osobę R. Skirmunta, który dążył do zaangażowania w sprawy Komitetu reprezentantów wszystkich warstw społecznych z terytorium Białorusi. Stąd wynikały próby wciągnięcia w działalność innych

175 O polityce partii ogólnorosyjskich w kwestii białoruskiej zob.: С. Рудовіч, *Час выбару. Праблема самавызначэння Беларусі ў 1917 годзе*, Мінск 2001, с. 46-72.

176 Na dzień 1 lutego 1917 r. liczebność trzech armii obejmującego ziemie białoruskie Frontu Zachodniego wynosiła 1620 tys. żołnierzy, oficerów i urzędników wojskowych. Ibidem, c. 40.

177 Oprócz niego ścisłe kierownictwo Komitetu tworzyli: P. Aleksiuk, W. Falski, B. Taraszkiewicz i L. Zajac. O okolicznościach i przebiegu zjazdu zob.: С. Рудовіч, op. cit., c. 84-93.

178 Podczas jednej z podróży delegacji BKN do Petersburga doszło do spotkania z przedstawicielami Rady Litewskiej, na którym padła propozycja współpracy, wysunięta przez R. Skirmunta. Miałaby się ona opierać na „a) dalszej wspólnej jedności państwowej w ramach historycznej Litwy; b) łączności administracyjnej w formie „Kraju Północno-Zachodniego"; c) jedności politycznych i ekonomicznych interesów Litwy i Białorusi". Strona litewska po rozważeniu propozycji odmówiła, stwierdzając, że ruch białoruski jest jeszcze zbyt słaby, by mówić o szerszym współdziałaniu. Ponadto sprawa litewska otrzymała już status sprawy międzynarodowej, podczas gdy białoruska pozostawała nadal wewnętrzną sprawą Rosji. W. Sławucič, *Biełarusy i Litoŭcy ŭ 1917 hodzie*, „Krynica", № 3, s. 2-3.

przedstawicieli ziemiaństwa, którzy mogliby być dobrym źródłem finansowania działalności Komitetu. Pomysł ten jednak upadł ze względu na radykalny program społeczny BSH. Mimo powstawania nowych, szybko rozwijających się ugrupowań politycznych, jak np. Białoruska Chrześcijańska Demokracja (BChD), nie udało się osiągnąć balansu na białoruskiej scenie politycznej.

W dniach 21-23 (8-10) lipca 1917 roku do Mińska zwołano kolejny zjazd białoruskich organizacji, na którym przedstawiciele BSH doprowadzili do rozwiązania Komitetu, a przede wszystkim do zneutralizowania R. Skirmunta. Zjazd powołał do życia Centralną Radę Białoruskich Organizacji i Partii (CRBOiP), w której składzie znalazły się jedynie ugrupowania podtrzymujące radykalną linię BSH, wykluczającą jakikolwiek kompromis na gruncie polityki społecznej. Taka postawa doprowadziła CRBOiP w ślepy zaułek. Z jednej strony chcąc pretendować do przewodnictwa w ruchu białoruskim odrzucała ona znaczną część ewentualnych współpracowników, a z drugiej w swym populizmie nie stanowiła konkurencji dla haseł głoszonych przez bolszewików[179].

Jesienią 1917 roku BSH wypracowała nowy, mniej radykalny program polityczny, który zakładał przekształcenie Rosji w demokratyczną federację, opartą na zasadzie autonomii politycznej i personalnej wszystkich narodowości. Zaakcentowano również konieczność zrównania praw wszystkich osób, bez różnicy płci, pochodzenia społecznego, narodowości i religii, uznano też prawo do swobodnego rozwoju kultury narodowej. Po raz pierwszy podniesione zostało hasło prawnego uznania języka białoruskiego, białorutenizacji administracji państwowej, sądownictwa oraz szkolnictwa[180]. Zmiana orientacji BSH przełożyła się automatycznie na stanowisko CRBOiP, która 6 listopada (24 października), na odbywającej się w przededniu październikowego przewrotu w Piotrogrodzie sesji, przekształciła się w Wielką Radę Białoruską, mającą być zalążkiem autonomicznej władzy na Białorusi. Przewodniczącym Rady został Wiaczesław Adamowicz, a zastępcami Aleksander Pruszyński i Arkadź Smolicz. W skład dwudziestoczteroosobowego prezydium weszli również przedstawiciele BPLS i BChD[181].

Na terenie Białorusi przewrót bolszewicki dokonał się w szybkim tempie, błyskawicznie niszcząc całą administrację terytorialną, wybraną podczas sierpniowych wyborów. Na przejęcie władzy przez bolszewików Wielka Rada zareagowała 9 listopada (27 października) odezwą „Do całego narodu białoruskiego", w której zwołano na dzień 18 (5) grudnia Zjazd Wszechbiałoruski. W rzeczywistości Zjazd został otwarty dwa dni później, gdyż w wyznaczonym terminie zjechało się zbyt mało delegatów. Czas ten został jednak spożytkowany na gruntowne przygotowanie prac zjazdowych. Początkowo liczba delegatów na zjeździe oscylowała około czterystu,

[179] D. Michaluk, *Białoruska Republika Ludowa...*, s. 174.

[180] Ibidem, s. 176.

[181] Powołano również dziewięciu komisarzy generalnych odpowiedzialnych za poszczególne dziedziny życia publicznego: H. Bahdanowicz — opieka nad uchodźcami, W. Stałyhwa — finanse, przemysł i handel; B. Taraszkiewicz — oświata, J. Woronko — sprawiedliwość i sprawy wewnętrzne, Ź. Żyłunowicz — praca i zaopatrzenie; oraz komisarzy w Kijowie — I. Kraskowski i Moskwie — J. Dyło. Prezydium wraz z komisarzami tworzyło tzw. Małą Radę, zwaną również Radą 33. Ibidem, s. 177.

ostatecznie do 30 (17) grudnia wydano 1872 mandaty, z czego 1167 z prawem pełnego uczestnictwa[182]. Taka dynamika wzrostu była możliwa ze względu na ciągłe dokooptowywanie delegatów, przede wszystkim reprezentujących Białoruski Komitet Obwodowy (BKO). Koordynacją zjazdu, na którym obradowano w czternastu otwartych sekcjach i komisjach, zajęło się prezydium, na którego czele stał początkowo Szymon Rak-Michajłowski, a po 27 (14) grudnia Iwan Sereda. Dzień wcześniej ukonstytuował się organ wykonawczy — licząca sześćdziesięciu członków Rada Zjazdu. Głównymi zagadnieniami poruszanymi na Zjeździe były kwestie społeczno-ekonomiczne, organizacja białoruskiego wojska oraz przyszły polityczny ład Białorusi. Wśród uczestników zjazdu dominowały dwa główne poglądy na kierunek rozwoju sprawy białoruskiej. Koła związane z Wielką Radą optowały za utworzeniem wchodzącej w skład Rosji republiki, przedstawiciele BKO stali natomiast na gruncie szerokiej autonomii terytorialnej. Ponadto część delegatów optowała za autonomią, ale jedynie o charakterze kulturalnym. Najmniej widoczna była grupa asymilatorów, sprzeciwiająca się jakimkolwiek podziałom państwa rosyjskiego. W tym czasie nie istniała jeszcze żadna grupa, która podnosiłaby hasła całkowitej niezależności Białorusi.

Zjazd obradował do 30 (17) grudnia 1917 roku, kiedy to opracowano rezolucję końcową, będącą kompromisem pomiędzy dwiema głównymi opcjami. Przewidywała ona utworzenie Wszechbiałoruskiej Rady Delegatów Robotniczych, Żołnierskich i Chłopskich, która byłaby tymczasowym organem władzy na Białorusi, aż do czasu zwołania zgromadzenia ustawodawczego. Wszystkie te działania miałyby się odbywać za zgodą i w ścisłej współpracy z piotrogrodzkim centrum. Do uchwalenia rezolucji jednak nie doszło. Tuż przed głosowaniem nad jej przyjęciem, w nocy z 30 na 31 grudnia (17/18), bolszewicy, nie uzyskawszy realnego wpływu na decyzje Zjazdu, rozpędzili go, aresztując prezydium. Dowódca Frontu Zachodniego Aleksander Miasnikow nakazał również usunięcie ze swoich siedzib pozostałych organizacji białoruskich, w tym Wielkiej Rady, która scedowała swoje obowiązki na Radę Zjazdu. Rada po zwolnieniu jej członków z aresztu kontynuowała swoje prace w podziemiu. Zjazd z jednej strony był oznaką postępującej konsolidacji ruchu białoruskiego, z drugiej strony wśród narodowo świadomych uczestników wzmocnił nieufność wobec bolszewików.

W pierwszych dniach 1918 roku najważniejszym celem dla Rady Zjazdu Wszechbiałoruskiego był udział w rokowaniach brzeskich, na które wysłano nawet specjalną delegację w składzie A. Ćwikiewicz, S. Rak-Michajłowski i I. Sereda. Delegatom udało się dotrzeć do Brześcia okrężną drogą przez Ukrainę, ale nie zostali dopuszczeni do rozmów, gdyż nie zgodziła się na to strona radziecka, wzięli jednak udział w obradach jako obserwatorzy ze strony ukraińskiej.

Fiasko rozmów pokojowych 18 lutego doprowadziło do zasadniczych zmian w położeniu Białorusi. W obliczu nadciągającej ofensywy niemieckiej bolszewicy pośpiesznie opuszczali Mińsk, który 19 lutego znalazł się pod kontrolą polskich

182 Różne źródła podają różne liczby uczestników, ta jednak była używana w oficjalnej korespondencji Sekretariatu Ludowego i przyjęła się w literaturze problemu. Z ogólnej liczby uczestników ok. 1/3 stanowili wojskowi. Szerzej: С. Рудовіч, op. cit., c. 177-180.

oddziałów gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego[183] oraz jednostek białoruskich dowodzonych przez komendanta miasta por. K. Jezowitowa z ramienia Białoruskiej Centralnej Rady Wojskowej[184]. Z podziemia wyszedł Komitet Wykonawczy Rady Zjazdu Wszechbiałoruskiego, który ogłosił się Białoruskim Przedstawicielstwem Krajowym. Jednocześnie z jego szeregów wyłoniono władzę wykonawczą — Ludowy Sekretariat Białorusi, na którego czele stanął Józef Woronko[185].

21 lutego Komitet Wykonawczy ogłosił Pierwszą Hramotę Konstytucyjną, w której apelowano o przejęcie pełnej władzy przez naród białoruski, akcentując jego pełne prawo do samostanowienia w zgodzie z innymi narodami zamieszkującymi Białoruś. Jednocześnie akt ten nie wskazywał drogi, jaką wspomniane prawo miałoby być egzekwowane. Tę kwestię pozostawiono Sejmowi Ustawodawczemu, odwołano się natomiast do utrzymania zdobyczy rewolucji[186]. Tego samego dnia do Mińska wkroczyły oddziały niemieckie, w ciągu kilku dni przejmując kontrolę nad całością władzy w mieście. Rola Ludowego Sekretariatu została ustalona dopiero 28 lutego — nowe władze okupacyjne przyznały mu status białoruskiego przedstawicielstwa narodowego. Jak wspomniano wcześniej, 3 marca w Brześciu podpisano traktat pokojowy, w którym poza podziałem terytorium białoruskiego strona niemiecka zobowiązała się do nieuznawania nowych państw, tworzonych na obszarze byłego Imperium Rosyjskiego. Dopiero tak niekorzystna sytuacja pchnęła członków Rady Zjazdu do konkretnych działań na rzecz przyszłości Białorusi.

9 marca 1918 roku Rada wydała Drugą Hramotę Konstytucyjną, w której obwieszczono powstanie — „w granicach zamieszkania i liczebnej przewagi ludu białoruskiego" — Białoruskiej Republiki Ludowej[187]. Do czasu zwołania Sejmu Ustawodawczego władza ustawodawcza na terenie BRL miała należeć do Rady Zjazdu,

[183] I Korpus Polski powstał wiosną 1917 r. Tworzyli go Polacy służący w jednostkach Frontu Północnego i Frontu Zachodniego; po przewrocie bolszewickim był uważany za jeden z oddziałów „białych". Przez cały okres funkcjonowania, aż do rozbrojenia przez Niemców w maju 1918 r., Korpus, którego sztab mieścił się w Mińsku, operował na terytorium białoruskim, zajmując przez długi czas twierdzę w Bobrujsku. Szerzej: P. Bauer, *Generał Józef Dowbor-Muśnicki 1867-1937*, Poznań 1988, s. 55-111; H. Bagiński, *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914-1920*, Warszawa 1921, s. 145-324; M. Wrzosek, *Polskie korpusy wojskowe w Rosji w latach 1917-1918*, Warszawa 1969, passim.

[184] Białoruska Centralna Rada Wojskowa — utworzona w listopadzie 1917 r. na zjeździe wojskowych Białorusinów w Mińsku. Na czele komitetu wykonawczego stał S. Rak-Michajłowski, wydziałem zajmującym się formowaniem jednostek białoruskich zarządzał gen. C. Kondratowicz. Szerzej: O. Łatyszonek, *Białoruskie formacje wojskowe...*, s. 50-70.

[185] J. Woronko, który w pierwszym sekretariacie zajmował się również sprawami zagranicznymi, urodził się w 1891 r., pochodził z Kuźnicy w powiecie grodzieńskim; do 1914 r. studiował prawo na uniwersytecie petersburskim, współpracownik petersburskich gazet, od 1917 r. aktywny działacz BSH. Pierwszy Skład Sekretariatu uzupełnili: I. Makrejew — sprawy wewnętrzne, A. Smolicz — oświata, J. Bielewicz — sprawiedliwość; I. Sereda — gospodarka; G. Biełkind — finanse; P. Badunowa — opieka; I. Żłobin — sprawy wielkorosyjskie; A. Karacz — poczta i telegraf; P. Kreczewski — kontrola.

[186] *Архівы БНР*, № 84, [I-я] Ўстаўная грамата да народаў Беларусі Выканаўчага Камітэту Рады Першага Ўсебеларускага Зьезду за 21.02.1918.

[187] *Архівы БНР*, № 101, [II-я] Ўстаўная грамата Выканаўчага Камітэту Рады Першага Ўсебеларускага Зьезду за 09.03.1918.

zaś wykonawcza i administracyjna — do Sekretariatu Ludowego. Zagwarantowano szereg praw wolnościowych, akcentując narodowo-personalną autonomię wszystkich narodowości Białorusi. W jednym z punktów Hramoty skasowano prywatną własność ziemską, co sprawiło, że idea BRL nie mogła spotkać się z przychylnością wyższych sfer społeczeństwa. Rada Zjazdu została przemianowana na Radę Białoruskiej Republiki Ludowej (często nazywaną również Radą Republiki). Jej skład został początkowo rozszerzony o członków Mińskiej Rady Miejskiej, co zdecydowanie wzmacniało jej pozycję i ułatwiało pozyskiwanie środków finansowych na dalsze funkcjonowanie. Do Rady Republiki 18 marca dołączyli również, po otrzymaniu zgody na przejazd przez starą linię frontu, przedstawiciele środowiska wileńskiego (zob. rozdział 2.1), co z kolei wzmocniło w łonie Rady tendencje niepodległościowe.

Niepodległość Białoruskiej Republiki Ludowej została ogłoszona 25 marca 1918 roku. W Trzeciej Hramocie Konstytucyjnej BRL obwieszczono wolnym i niezależnym państwem, potwierdzając prawa i porządki zawarte w poprzedniej hramocie. Do tego zaapelowano do państw, z którymi Białoruś miałaby wejść w oficjalne stosunki, o rewizję postanowień traktatu brzeskiego dotyczących Białorusi. Określono również w przybliżeniu granice BRL, które miały objąć całą Mohylewszczyznę, białoruskie części Grodzieńszczyzny (z Białymstokiem i Grodnem), Wileńszczyzny, Witebszczyzny, Smoleńszczyzny oraz Czernihowszczyzny, a także części sąsiednich guberni zamieszkałe przez Białorusinów[188].

Ogłoszenie niepodległości początkowo spotkało się ze stanowczą reakcją władz niemieckich, które rozpędziły Radę oraz Sekretariat Ludowy, później jednak uznano Radę BRL za reprezentację narodową, a Sekretariatowi przyznano prawo do zarządzania oświatą, kulturą i opieką społeczną. Były to jedyne sfery życia publicznego, do jakich dopuszczono oficjalnie struktury nowego państwa białoruskiego. Niemcy nie zgadzali się na powstanie białoruskiej milicji oraz wojska, traktując zajęte terytorium jedynie jako zastaw pod przewidziane traktatem pokojowym kontrybucje.

1.3. Postulaty terytorialne w okresie tworzenia państwowości litewskiej i białoruskiej

W pojawiających się od 1905 roku planach autonomii terytorialnej ziem byłego WKL w ramach Rosji optowano za jednością tego terytorium. Było to oczywiste dla przedstawicieli Polaków i Żydów, dość równomiernie rozproszonych na całym tym terytorium. Za taką formą autonomii optowali również Białorusini, którzy świadomi słabości swojego ruchu narodowego jedynie w utrzymaniu WKL w jego granicach przedrozbiorowych widzieli dostateczną siłę zdolną przeciwstawić się rusyfikacji, szczególnie na terenach wschodnich. Jedynie strona litewska zaczęła podnosić sprawę autonomii w granicach etnograficznych, z ciążącymi do nich „przyległościami". Kwestia autonomii Białorusi pojawiła się dopiero w 1917 roku, jako efekt wydarzeń

[188] Ibidem, № 130, [III-я] Ўстаўная грамата да народаў Беларусі Выканаўчага Камітэту Рады Першага Ўсебеларускага Зъезду за 25.03.1918.

rewolucyjnych w Rosji, i wtedy postawione zostało pytanie, w jakich granicach owa autonomia powinna się rozciągać.

Zarówno Litwini, jak i Białorusini, prędzej czy później, za podstawę określenia terytorium autonomii przyjęli czynnik etnograficzny, z tym, że kryterium etnograficzne traktowano tak, aby mogło ono być przydatne do konkretnych celów politycznych. Stąd też kryterium etnograficzne czasami oznaczało zasięg danego języka, czasami jego historyczny zasięg, rzadziej odwoływano się do kwestii obrzędowości i folkloru. Wraz z dążeniami politycznymi do koncepcji „etnograficznych" dochodziły jeszcze kwestie ekonomiczne i strategiczne.

Specyficzne pojęcie „litewskiego obszaru etnograficznego" dostarcza niemałych problemów w kontekście analizy historycznej. Przede wszystkim wynika to z charakterystycznego rozumienia samego pojęcia Litwy etnicznej, które ukształtowało się w okresie litewskiego odrodzenia narodowego. Jego zasięg został po raz pierwszy oficjalnie określony w czasie organizacji kongresu litewskiego w 1905 roku. W memorandum, wysłanym 18 (5) października 1905 roku do premiera Sergiusza Wittego, obok żądań „szerokiej autonomii swojej ojczyzny, z sejmem ustawodawczym w starej stolicy Litwy, Wilnie"[189] znajdujemy dokładne określenie terenów, na których ta autonomia miałaby się rozciągać:

„Litwini, uznając, że zamieszkałe przez nich terytorium od czasów historycznych obejmuje tak zwane litewskie gubernie Kraju Północno-Zachodniego: wileńską, kowieńską, grodzieńską, część kurlandzkiej i przyłączoną od czasów Kongresu Wiedeńskiego do Królestwa Polskiego gubernię suwalską, uważają pod względem etnograficznym za litewskie, żyjących w tych guberniach między Litwinami Polaków, Żydów, Rosjan i innych za przybyszy czasów późniejszych, a Białorusinów — za zeslawizowanych Litwinów, po dzisiejszy dzień żyjących we wioskach z litewskimi nazwami i litewską architekturą"[190].

Nakreślona powyżej granica stała się punktem wyjścia do późniejszych roszczeń terytorialnych pojawiających się w litewskiej myśli politycznej, a później dyplomacji. Charakterystycznym zabiegiem ze strony litewskiej jest przywołanie pojęcia „Litwy etnograficznej" w jej wymiarze historycznym, przy czym „Litwa etniczna" jest już obszarem mniejszym, ograniczającym się do wspólnoty etnolingwistycznej. O ile na odcinku zachodnim (granica z Prusami) oraz północnym (granica z Kurlandią, później Łotwą) można było nakreślić dość wyraźną linię rozgraniczającą zasięg żywiołu litewskiego, to wyznaczenie takiej linii na odcinku południowym i wschodnim przysparzało niemało problemów[191]. Przebiegająca przez Wileńszczyznę, Gro-

[189] Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos pirmininkui grafui S. Vitei (1905 m. lapkričio 5 (18) d.), E. Motieka, *Didysis Vilniaus seimas*, [w:] *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, nr. 11, Vilnius 1996, p. 278.

[190] Ibidem, p. 278-279.

[191] W dalszej części pracy pominięto problem granicy litewsko-łotewskiej oraz litewsko-niemieckiej, które — mimo dość wyraźnego przebiegu granicy etnograficznej — również stały się przedmiotem sporów międzynarodowych. W przypadku granicy z Łotwą spornym terytorium była przede wszystkim Połąga i południowa część powiatu libawskiego, znajdująca się od 1819 r. w granicach Kurlandii, a umożliwiająca Litwie uzyskanie dostępu do morza, oraz powiat iłłuksztański, do którego w późniejszym czasie zgłaszała pretensje również Polska. Granica litewsko-łotewska została ostatecznie ukształtowana w kwietniu 1921 r. w wyniku prac litewsko-łotewskiej

dzieńszczyznę i Suwalszczyznę; linia była niewyraźna, z dość rozległym obszarem mieszanym. Stąd podniesienie postulatu „Litwy etnograficznej" w rozumieniu litewskim było próbą zawłaszczenia tego obszaru na podstawach historycznych. Trzeba podkreślić, że na wspomnianym powyżej zjeździe dominowali przedstawiciele z guberni kowieńskiej oraz suwalskiej, czyli z Litwy etnicznej, znacznie mniej było delegatów z guberni grodzieńskiej oraz wileńskiej.

W kontekście stosunków litewsko-białoruskich należy zwrócić uwagę na kwestię „zeslawizowanych Litwinów". Oczywiście mowa tutaj tylko o zachodniej, katolickiej części etnosu białoruskiego, którego „wynarodowienie" odbyło się na płaszczyźnie etnolingwistycznej, a jego przynależność do „Litwy etnograficznej" określały dwa pojęcia etnokulturowe: litewska toponimika i architektura. Pojęcie narodu zostało więc potraktowane przedmiotowo, z pominięciem wyrażanej przez podmiot deklaracji narodowej. W przypadku Białorusinów świadomość ta była niewielka i przejawiała się zwykle za pomocą twierdzenia o „tutejszości" jako wyznacznika narodowości. Stąd i litewskie nadzieje na przeciągnięcie tej ludności ku litewskości, a w dalszej perspektywie również lingwistyczną „relituanizację" mas. Warto jednak podkreślić, że zarówno w samym memorandum z 1905 roku, jak i podczas prac kongresu przyznawano równe prawa wszystkim narodom zamieszkującym terytorium litewskie.

Podnoszenie kwestii historycznych, przy jednoczesnym akcentowaniu koncepcji etnolingwistycznej Litwinów, było dla strony litewskiej zabiegiem ryzykownym. Przy ewentualnej realizacji tego planu uzyskiwano terytorium, na którym jedynie trzecia część ludności używała na co dzień języka litewskiego. Należy zaznaczyć, że pretensje litewskie od samego początku były poddane ostrej krytyce przez znaczną część nielitewskojęzycznych mieszkańców byłego WKL, którzy w takich koncepcjach widzieli jedynie zarzewie przyszłych konfliktów narodowościowych w gronie jednego politycznego narodu Wielkiego Księstwa. Jesienią 1906 roku do redakcji „Vilniaus žinios" (*Wiadomości Wileńskie*) wpłynął list, w którym S. Woyniłłowiczowa pisała:

„Panowie przez źle zrozumiały patriotyzm zrobiliście Litwę malutką z czego się cieszą wrogowie i polacy, wrogowie dla tego są radzi że mały kraik składający się tylko z trzech nie całych guberni dla nich nie straszny, polacy się cieszą że im niespodziewanie tyle przybyło (...) Czy Mickiewicz kiedy pisał „Litwo ojczyzno moja" myślał że jest polakiem? (...) i tak jak szwajcar jest szwajcarem choć muwi po francuzku (...) tak my Litwini nigdy się nie zaprzem swojej narodowości choć mówim i piszem

komisji arbitrażowej pod przewodnictwem profesora Uniwersytetu Edynburskiego J. Simpsona. (zob.: A. Liekis, *Lietuvos Sienų Raida. Istorinė apžvalga nuo seniausių laikų iki šių dienų*, Vilnius 1997, p. 74-97). W przypadku granicy z Niemcami początkowo utrzymana została dowojenna granica prusko-rosyjska. Jednak w obliczu powojennego umiędzynarodowienia Kraju Kłajpedzkiego (ziemie na prawym brzegu Niemna i część Mierzei Kurońskiej) pod zarządem francuskim, Litwa toczyła starania o przejęcie kontroli nad tym terenem, co udało się w styczniu 1923 r. Kraj Kłajpedzki do marca 1939 r. wchodził w skład Republiki Litewskiej jako okręg autonomiczny, a po przyjęciu przez Litwę niemieckiego ultimatum został zajęty przez III Rzeszę. Zob.: P. Łossowski, *Kłajpeda kontra Memel: problem Kłajpedy w latach 1918-1939-1945*, Warszawa 2007; S. Mikulicz, *Kłajpeda w polityce europejskiej*, Warszawa 1976, s. 21-91.

po polsku i cierpim nad tem że Litwę naszą Litwą witoldową tak wielką zaparli patrijoci w kąt kraju odsądzając nas i nazywając polakami (...) Ginęliśmy dla Litwy bo jesteśmy Litwini, gazety tylko rozdrażniają nerwy nazywając nas polakami (...) Kto kraj ten kocha będzie się starać, żeby rozdwojenia nie było, bo inaczej pewno nas pochłoną przyjaciele czy wrogowie...”[192].

Autorka listu widziała zupełnie inną drogę rozwoju sprawy litewskiej:

„(...) gdyby idąc zgodnie jak bracia, wymagali z czasem wprowadzenia do wszystkich szkół lekcji języka Litewskiego, to powoli przez samą ciekawość młodzież mogłaby się nauczyć o tyle, żeby się rozmówić mogli, ale tak od razu okazać się wrogami większości, która tyle wycierpiała dla Litwy, to niepolitycznie i ni po chrześcijańsku nawet”[193].

Znaczna część polskojęzycznych obywateli byłego WKL ówczesny ruch litewski uważała za intrygę, dzięki której obszar Litwy miałby być zacieśniony do historycznej Żmudzi. Ograniczenie żądań terytorialnych do „czterech guberni” niejako przekreślało możliwości współpracy z innymi grupami narodowościowymi, które widziały w niej koncepcję niejednolitą pod względem zarówno etnicznym, konfesyjnym, jak i językowym, tym bardziej że charakterystyczne było występowanie przez Litwinów z różnych pozycji wobec poszczególnych sił zewnętrznych. M. Römer zauważył:

„W stosunku do państwowości polskiej, czy polsko-litewskiej zmieniają oni [litewscy demokraci — T. B.] zasadniczy stosunek do Białej Rusi; o ile wobec Rosji pragną się od Białej Rusi odseparować, o tyle wobec Polski pragną rozszerzenia tej ewentualnej państwowości na wschód w kierunku Białej Rusi i na północ w kierunku Łotwy”[194].

Zagadnienie terytorialne w polityce litewskiej nabrało konkretnych kształtów w czasie wojny. Na początku środowiska litewskie liczyły na zjednoczenie ziem litewskich w granicach Rosji poprzez przyłączenie litewskiego obszaru etnicznego pozostającego w granicach Prus Wschodnich. Natomiast w utworzonym przez Niemców Ober-Oście, obejmującym tereny „Litwy właściwej”, zamknęła się całość ziem, na które w 1905 roku twórcy Sejmu Wileńskiego pragnęli rozciągnąć autonomię. Postulat ten w czasie I wojny światowej z jednej strony ulegał modyfikacjom, z drugiej, w wyniku prowadzonej polityki niemieckiej, nabierał realnych możliwości realizacji.

We wspomnianej wcześniej deklaracji Konfederacji Wielkiego Księstwa Litewskiego „Obywatele!” postulowano terytorium projektowanego państwa w granicach obejmujących „przynajmniej” ziemie zajęte przez wojska niemieckie, czyli gubernię kowieńską i wileńską, litewską i białoruską część guberni suwalskiej i grodzieńskiej, litewskie części kurlandzkiej z dostępem do morza oraz część guberni mińskiej, ciążącą do ośrodka wileńskiego[195]. Jak już zaznaczono, była to ostatnia inicjatywa, w której dążono do odbudowy WKL w granicach przedrozbiorowych.

192 List S. Woyniłłowiczowej do Redakcji, 22.10.1906, „Vilniaus žinios”, 1906, nr. 246, p. 1.
193 Ibidem.
194 *Litwa wobec wojny...*, s. 110.
195 LCVA, f. 383, ap. 7, b. 56, l. 53, Atšaukimas „Piliečiai!”, Vilnius, 02.1916.

W tym samym czasie na arenie międzynarodowej ważną rolę w propagowaniu litewskich postulatów terytorialnych odgrywał J. Gabrys-Paršaitis. Nakładem kierowanego przez niego Litewskiego Biura Informacyjnego oraz *L'Union des nationalités* wydano kilka broszur, w których dowodzono litewskości spornych obszarów, a które w późniejszym czasie były rozpowszechniane jako oficjalne druki delegacji litewskiej na konferencji pokojowej w Paryżu[196]. Wśród wydawnictw kartograficznych znajdujemy dwie mapy, na których zilustrowano obszar litewski, zgodny z ówczesnymi poglądami litewskiej emigracji na kwestię granic Litwy. Obszar litewski na obydwu mapach pokrywa się w ogólnym zarysie z koncepcją „czterech guberni".

Pierwszym drukiem jest ciekawa mapa etnograficzna Europy, opisująca całokształt stosunków etnograficznych na kontynencie, powszechnie znana z jej trzeciego wydania z roku 1918 (mapa II)[197]. Mapa ta, jak wspominał członek polskiej delegacji w Paryżu, wybitny kartograf Eugeniusz Romer, wzbudzała wśród znawców tematu jedynie uśmiechy[198], jednak była ważnym materiałem propagandowym, do którego często się odnoszono, chociażby ze względu na fakt, że dedykowana była W. Wilsonowi[199]. Na mapie tej litewski obszar etnograficzny na wschodzie opiera się na Dźwinie, skąd w kierunku południowym przebiega w przybliżeniu po linii Druja-Głębokie-Wilejka-Radoszkowicze-Raków-Stołbce-Słuck-Turów. Przy czym obszar ok. 50 km na wschód od tej linii oznaczony został jako terytorium mieszane litewsko-białoruskie. Na południu od Turowa przez Antopol po Kobryń granica została wyznaczona bez obszaru mieszanego. Dalej przebiegała po linii Kobryń-Żabinka-Mielnik, granicząc z obszarem mieszanym polsko-litewsko-białoruskim, sięgającym po Włodawę. Granica polsko-litewska wyznaczona została z kolei na zachód od linii Mielnik-Bielsk-Białystok-Augustów-Suwałki. Obszar mieszany w tym przypadku zamykał się w linii Drohiczyn-Goniądz-Szczuczyn-Ełk.

Obok tej mapy, wydanej przez *L'Union des nationalités*, popularność zyskała również, wydana przez LBI, mapa Litwy (mapa III)[200], na której obszar litewski w kilku miejscach znacznie różni się od przedstawionego na wspomnianej wcześniej mapie Europy[201]. Przede wszystkim obszar ten został podzielony na Litwinów mówiących po litewsku i Litwinów mówiących dialektem litewsko-słowiańskim[202].

[196] Zob. V. Bartuška, *L'État Lituanien et le gouvernement de Suvalkai (Suvalki)*, Lausanne 1918; J. Purickis, *L'Etat Lituanien et le gouvernement de Gardinas (Grodno)*, Lausanne 1918.

[197] J. Gabrys, *Carte ethnographique de l'Europe: echelle moyenne* (1:500 000 000), Lausanne 1918.

[198] E. Romer, jako znawca problematyki galicyjskiej, J. Gabrysowi wytykał szczególnie wyprowadzenie obszaru węgierskiego „aż poza Drohobycz!", E. Romer, *Pamiętnik paryski*, Wrocław 1989, s. 127.

[199] Ibidem, s. 194; S. Gorzuchowski, *Ludność litewska na kresach państwa polskiego*, Warszawa 1929, s. 5.

[200] *Carte de la Lithuanie editée par les sons du Bureau d'Informations Lituanien* (1:1 500 000), Lausanne 1918. Trzecie wydanie tej mapy zostało umieszczone w katalogu *Lietuva žemėlapiuose. Lithuania on the map*, par. A. Bieliūnienė, B. Kulnytė, R. Subatniekienė, Vilnius 1999, p. 104.

[201] Zob.: S. Gorzuchowski, op. cit., s. 5-6.

[202] Oprócz tego na mapie wyróżniono obszar łotewski i łatgalski. Całość zamykało obszerne terytorium, wyznaczone granicą maksymalnego zasięgu występowania rasy prusko-litewsko-łotewskiej. Granica ta rozpoczynała się za Gdańskiem, następnie linią Wisły do Torunia, stąd linią

Obszar zwartego zasiedlenia Litwinów mówiących po litewsku od północy ograniczony był granicą guberni kowieńskiej do jeziora Snudy, stąd na południe przez Szarkowszczyznę–Postawy–Łyntupy–Świr–Warniany–Żodziszki do Ostrowca. Dalej linią rzeki Wilejki aż pod Landwarów, gdzie granica zawracała w kierunku wschodnim przez Rudniki, Soleczniki do Holszan. Stąd przez Traby–Juraciszki–Lidę–Raduń–Druskienniki–Suwałki do Przerośli. Zewnętrzną granicę obszaru mieszanego na północy stanowiła Dźwina, na wschodzie — linia Druja–Miadzioł–Wilejka–Krewo, na południu natomiast rzeka Niemen. Cały obszar zasiedlenia Litwinów, czyli zewnętrzną granicę obszaru Litwinów dialektu litewsko-słowiańskiego, stanowiła wschodnia granica guberni wileńskiej (z niewielkimi korektami) do Niemna. Dalej w górę rzeki do wioski Piaseczna, stąd przez Kleck–Łaktysze–Hancewicze do jeziora Wygonowskiego. Dalej rzeką Szczarą, przez Iwacewicze i Sielec do Kamieńca Litewskiego. Stąd rzekami Leśna i Narew przez Klejniki do Wizny. Stąd linią prostą do granicy Prus Wschodnich. Mapa ta w stosunku do mapy Europy znacznie ograniczała obszar litewski na południu, szczególnie na Polesiu i w powiecie bielskim, analogicznie rozszerzając jego zasięg na wschodzie i zachodzie, gdzie jest on zbliżony do granicy obszaru mieszanego z mapy Europy.

Oprócz publikacji wydawanych na emigracji ważnym elementem w rozpropagowaniu sprawy litewskiej było ukazanie się kilku poważniejszych wydań w języku niemieckim, przygotowanych przez P. Klimasa („Litwa rosyjska — rozważania statystyczno-etnograficzne”[203]) i V. Gaigalaitisa („Litwa — terytorium okupowane, jego ludzie i ruchy intelektualne”[204]). Publikacja P. Klimasa latem 1917 roku doczekała się swojej litewskiej[205] i polskiej[206] wersji, i uważana jest zdecydowanie za najważniejszą pracę teoretyczną dotyczącą terytorium Litwy, a do obszaru w niej nakreślonego najczęściej odwoływali się litewscy politycy:

„(...) otrzymujemy dla Litwy Większej, rozpoczynając od granicy państwa Niemieckiego następującą linję graniczną: morze — do rzeki Świętej lub nieco za nią, następnie granica gub. Kowieńskiej, z odchodzącym do Łotwy cyplem Oknisty, i przychodzącą do Litwy częścią Kurlandji między Memel-muiša (Alt-Memelhof) i Ilzes-muiša (Ilsenburg)–Oknista–Kałkuny–Domiany; w powiecie Jezioroskim — granica od Domian przez jezioro Ryczę, Opsę i brzegiem powiatu Diśnieńskiego i Wilejskiego, lub przez jezioro i rzekę Narocz do rzeki Wilji, z tamtej strony Smorgoń i z tej Zaskiewicz, na południe do zakrętu rzeki Berezyny, Berezyną do samego Niemna następnie nadniemeńskie okolice Nowogródka, Niemnem przez Grodno do

prostą do Ostrołęki, od Małkinii rzekami Bug, Roś, Wyżwa, Prypeć do ujścia Jasiołdy, stąd linią prostą do ujścia Świsłoczy do Berezyny, wzdłuż Berezyny do ujścia Bobru, stąd w linii prostej do miasta Horodek, dalej przez Wielkie Łuki, Psków, Dorpat do Parnawy. Por.: P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Litwie...*, s. 62 63.

203 K. Werbelis, *Russisch-Litauen: statistisch-ethnographische Betrachtungen*, Stuttgart 1916. Ciekawostką jest sam tytuł nadany przez jednego z niemieckich redaktorów, który wskazywał na to, że istnieje jeszcze Litwa pruska. Nakładem LBI książka ukazała się również po francusku w Szwajcarii. P. Klimas, *Iš mano atsiminimų*, Vilnius 1990, p. 78-79.

204 W. Gaigalat, *Litauen das besetzte Gebiet — sein Volk und dessen geistige Strömungen*, Frankfurt 1917.

205 P. Klimas, *Lietuva — jos gyventojai ir sienos*, Vilnius 1917.

206 Idem, *Litwa — jej mieszkańcy i granice*, Wilno 1919.

rogu powiatu Sejneńskiego i wreszcie przez brzeg południowy powiatu Sejneńskiego, przez północną część powiatu Suwalskiego do granicy Niemiec koło Żydkiem lub Dubinek”[207].

Komitet organizacyjny konferencji litewskiej w 1917 roku terytorium litewskie określał jedynie jako „terytorium ustanowione według zasady etnograficznej, w granicach etnograficznych z koniecznymi dla dobra ekonomiki kraju korektami”[208]. Jeszcze w czasie obrad komitetu zrezygnowano z wysuwania pretensji do Białegostoku, gdyż tworzyłoby to ośrodek konkurencyjny gospodarczo do Wilna, a do tego niepewny pod względem etnicznym i religijnym[209]. Mimo iż brakowało Litwie silnego ośrodka przemysłowego, którego rolę mógłby spełniać właśnie Białystok, pojawiły się głosy, że w przypadku uzyskania niepodległości taki ośrodek zawsze można wybudować, a wysiłki w sprawie „korekty” granic należy poświęcić konieczności zdobycia portu[210].

Sprawa granic litewskich była jednym z ważniejszych problemów omawianych na samej konferencji wileńskiej we wrześniu 1917 roku, jednak nie ustalono nic konkretnego. Oparto się na koncepcji P. Klimasa, który na obradach twierdził, że fundamentem dla granic państwowych powinien być czynnik etnograficzny. „Nie możemy polegać na zasadzie samookreślenia mieszkańców, do tego potrzebna jest świadomość ludzi”[211].

Warto zaznaczyć, że przynajmniej do połowy 1918 roku w żadnym oficjalnym dokumencie z okresu funkcjonowania Taryby kwestia podstaw terytorialnych, do których rościłoby sobie pretensje tworzone państwo litewskie, nie była jednoznacznie określona. Sprawa ta była jednak intensywnie dyskutowana, szczególnie po ogłoszeniu niepodległości państwa litewskiego. Stopniowo pojawiała się w negocjacjach Taryby z władzami niemieckimi odnośnie do reform granic administracyjnych na terenie okupowanym. Problem granic przyszłej Litwy był rozważany również na wspomnianej wcześniej konferencji w Bernie, której uczestnicy twierdzili, że pod pojęciem Litwy etnograficznej kryje się „cała gubernia kowieńska i północna część suwalskiej, okręg białostocki z miastem Białystok, powiaty grodzieński, słonimski, sokólski i wołkowyski guberni grodzieńskiej, chociaż w tych okręgach mówi się mieszanką słowiańskich dialektów, to ich mieszkańcy ze względu na wiarę, obyczaje, obrzędy i cechy rasowe należą do narodu Litewskiego. Żyją oni na terytorium, które od pamiętnych czasów, to jest od początku XIII wieku, zawsze należały do Litwy, dlatego nawet władza rosyjska zawsze na gubernię grodzieńską patrzyła jak na integralną część etnograficznej Litwy. Idąc dalej na wschód, do Litwy należy powiat no-

207 Ibidem, s. 33.

208 *Lietuva vokiečių okupacijoje...*, Dokumentas nr. 22, Ištrauka iš Organizacinio komiteto lietuvių konferencijai sušaukti protokolo.

209 *LVT protokolai*, p. 46, Dokumentas nr. 1, Organizacijos Komiteto Lietuvių suvažiavimui sušaukti susirinkimo posėdžiai, Vilnius, 1917.08.1-4.

210 Ibidem. O ile w warunkach dominacji niemieckiej niemożliwa była kwestia korekty granicy z Niemcami, to jedynym możliwym portem, o który należałoby zabiegać, była Libawa, ewentualnie rozważano ujście rzeki Świętej jako dogodne miejsce do budowy przyszłego portu.

211 *LVT protokolai,* p. 73, Dokumentas nr. 2, Lietuvių konferencijos 1917 m. rugsėjo 18-22 d. posėdžių protokolai.

wogródzki guberni mińskiej, i cała gubernia wileńska, oprócz powiatów wilejskiego i dziśnieńskiego, gdzie większość mieszkańców wyznaje religię prawosławną"[212].

W okresie okupacji niemieckiej nazwa Litwy stopniowo była wprowadzana do oficjalnego nazewnictwa w podziale terytorialnym Ober-Ostu. Początkowo jako nazwa okręgu kowieńskiego, który rozszerzony został o okręg Wilno-Suwałki. W lutym 1918 roku nazwa Litwa objęła już całość Ober-Ostu, dzielącego się na okręgi Litwa-Północ i Litwa-Południe. Ważnym krokiem ze strony administracji niemieckiej była również likwidacja tzw. strefy operacyjnej, której istnienie mijało się z celem po zajęciu nowych terytoriów na wschodzie i ustaleniu w wyniku traktatu brzeskiego nowej granicy. Część strefy została przyłączona do Ober-Ostu, w wyniku czego konieczne były pewne korekty podziału administracyjnego[213]. Do tego Taryba czyniła starania o dalsze przesunięcie granicy Ober-Ostu na wschód, co argumentowano nie tylko „litewskością" tych ziem, ale także uwarunkowaniem historycznym w postaci wspomnianej już wcześniej „Litwy Właściwej" oraz granicy drugiego rozbioru[214]. Mimo iż istniejącą wówczas granicę uważano za „niezłą", to tymi krokami chciano zwrócić uwagę na sytuację ziem zamieszkałych przez Litwinów, ale pozostających po wschodniej stronie granicy[215].

Taryba dążyła również do zmiany granicy pomiędzy okręgami Litwa-Północ i Litwa-Południe, wysuwając do władz okupacyjnych propozycje poszerzenia granic okręgu Litwa-Północ o powiaty Grodno, Lida, Planty i Raduń, które jej zdaniem z etnograficznego oraz językowego punktu widzenia niczym się nie różnią od reszty okręgu północnego, będącego „rdzeniem narodu litewskiego"[216]. Dodatkowym argumentem miała być całkowita sztuczność istniejącego wówczas podziału, niemającego ani geograficznego, ani historycznego uzasadnienia. Ostatecznie władze niemieckie zgodziły się na przesunięcie jedynie powiatu raduńskiego do okręgu Litwa-Północ[217]. Powyższe plany były zgodne z dominującą wówczas w łonie Taryby koncepcją oparcia południowej granicy Litwy na Niemnie.

[212] *Lietuva vokiečių okupacijoje...*, Dokumentas nr. 35, Antrosios Lietuvių konferencijos Berne 1917 m. lapkričio 6 d. nutarimai.

[213] W okręgu Litwa-Północ powiększone terytorialnie zostały powiaty Podbrodzie, Rakiszki, Syłgudyszki oraz Wilno. Zdecydowanie większe zmiany nastąpiły w przypadku okręgu Litwa-Południe, co spowodowane było również tym, że na tamtejszym odcinku strefa operacyjna stanowiła szerszy pas. Przede wszystkim zreformowano powiaty. Zlikwidowano powiat Wasiliszki, który został podzielony między powiat plančiański i grodzieński. Z części powiatu Planty, Raduń, Lida-miasto oraz części strefy utworzono powiat ziemski — Lida. Powiat Raduń został rozszerzony na wschód. Powiat Świsłocz został podzielony pomiędzy powiat wołkowyski i nowo powstały powiat białowieski, utworzony z części strefy i wschodniej części powiatu bielskiego. Największe przybytki terytorialne kosztem strefy uzyskały powiaty Bielsk i Wołkowysk, przy których pas strefy był najszerszy.

[214] *Lietuva vokiečių okupacijoje...*, Dokumentas nr. 105, Lietuvos Valstybės Tarybos pageidavimų raštas vokiečių Rytų fronto kariuomenės vadui dėl administracinių teritorinių ribų pakeitimų.

[215] Głównie chodziło tu o okolice Dziewieniszek i Święcian.

[216] *Lietuva vokiečių okupacijoje...*, Dokumentas nr. 105, Lietuvos Valstybės Tarybos pageidavimų raštas vokiečių Rytų fronto kariuomenės vadui dėl administracinių teritorinių ribų pakeitimų.

[217] Ibidem, p. 378.

O ile zagadnienie granic Litwy było przedmiotem zażartych sporów oraz negocjacji międzynarodowych i pośrednio traktują o niej dalsze fragmenty niniejszej pracy, to sprawa granic Białorusi pozostała jedynie zagadnieniem teoretycznym. Kwestia granic przez długi czas nie była przez ruch białoruski podejmowana. Wynikało to z dążenia do odbudowy Wielkiego Księstwa Litewskiego jako jednolitego państwa. O powstawaniu koncepcji granic Białorusi możemy mówić dopiero od 1917 roku, kiedy to nastąpił ostateczny upadek idei wskrzeszenia państwowości w granicach przedrozbiorowych i kiedy zaczęto rozważać możliwość uzyskania autonomii w granicach porewolucyjnej Rosji[218]. Z tego też powodu miński zjazd białoruskich organizacji narodowych w marcu 1917 roku powołał komisję etnograficzną, która miała się zająć zagadnieniem granic Białorusi[219].

Do tego czasu kwestia granic Białorusi była określana poprzez czynnik językowy, jako zasięg gwar białoruskich i niejednokrotnie była przedmiotem badań ówczesnych językoznawców, etnografów i folklorystów. Pierwszym dziełem kompleksowo opisującym naród białoruski była praca profesora Uniwersytetu Warszawskiego, językoznawcy, Jefima Karskiego „Białorusini. Wprowadzenie do badań nad językiem i literaturą ludową", wydana w 1903 roku[220]. Do tej pracy zostały załączone dwie wersje „Mapy etnograficznej ludu białoruskiego" (mapa IV)[221]. W tym przypadku pojęcie etnografii ogranicza się do czynnika lingwistycznego i ukazuje zasięg poszczególnych gwar języka białoruskiego. Na mapie tej obszar języka białoruskiego ograniczony został od północy linią przebiegającą od Dźwiny przez Lucyn do stacji Korsawka, stąd praktycznie prostą linią wzdłuż południowej granicy guberni pskowskiej i linii kolejowej Ryga-Moskwa, aż do Rżewa w guberni twerskiej. Stąd w kierunku południowym zachodnią granicą powiatów Syczewka i Wiaźma guberni smoleńskiej, dalej wschodnią granicą tejże guberni aż do przecięcia linii kolejowej ze Smoleńska do Briańska, stąd rzeką Desną do Nowogrodu Siewierskiego. Dalej w kie-

218 Problematykę formowania się koncepcji granic białoruskich szeroko analizuje D. Michaluk, *Baltarusijos liaudies respublikos sienų koncepcijos formavimasis 1917-1918 metais*, „Lietuvos istorijos metraštis", 2005, nr. 1, p. 83-100; eadem, *Białoruska Republika Ludowa...*, s. 243-272. Kwestia granicy litewsko-białoruskiej została omówiona w artykule: eadem, *Przebieg granicy białorusko-litewskiej...*, s. 451-466.

219 W jej skład weszli M. Lubawski, A. Szachmatow, J. Karski oraz M. Downar-Zapolski. Nie znane są jednak jakiekolwiek efekty działań owej komisji. D. Michaluk, *Białoruska Republika Ludowa...*, s. 243.

220 Е. Ф. Карский, *Белоруссы. Введение в изучение языка и народной словесности*, Варшава 1903. Był to pierwszy z trzech tomów pracy J. Karskiego, które ukazały się w latach 1903-1921. Tom drugi *Язык белорусского племени* ukazał się w dwóch częściach: *Исторический очерк звуков белорусскаго наречия* (Варшава 1908) i *Исторический очерк словообразования и словоизменения в белоруском наречии* (Варшава 1911). Podobnie tom trzeci *Очерки словестности белорусскаго племени*, na który złożyły się księgi: *Народная поэзия* (Москва 1916) i *Старая западно-русская письменность* (Петроград 1921). Całość w latach 2006-2007 została wydana powtórnie w Mińsku w ramach serii „Pomniki historycznej myśli Białorusi". Wydanie to zostało opatrzone komentarzami i uzupełnione o inne teksty J. Karskiego dotyczące języka narodu białoruskiego.

221 Этнографическая *карта белорусского племени*. (1:1600000). W 1917 r. mapa ta została wydana po raz drugi z niewielkimi zmianami na odcinku poleskim oraz w okolicach Briańska. D. Michaluk, *Baltarusijos liaudies respublikos...*, p. 83-84.

runku wschodnim linią prostą do rzeki Soż, następnie południową granicą powiatu horodniańskiego do Dniepra, stąd północną granicą guberni kijowskiej i wołyńskiej i wschodnią granicą powiatu mozyrskiego do rzeki Prypeć. Dalej linią Łuniniec–Lipsk–Bereza Kartuska–Prużana–Białowieża do Narwi. Południowo-zachodni fragment granicy przebiegał linią prostą od miasta Suraż po Augustów, zostawiając go poza obszarem białoruskim na najbardziej interesującym z punktu widzenia stosunków białorusko-litewskich fragmencie zachodniej granicy. Przebiegała ona od Augustowa południową granicą powiatu sejneńskiego do Druskiennik (samo miasto po stronie białoruskiej) przez Dubicze nad Kotrą–Ejszyszki–Raduń–Woronowo do Żemłosławia. Stąd granica zawracała na zachód i linią Rudziszki–Jewie–Podbrzozie–Święciany do Hoduciszek (ostatnie dwa punkty poza obszarem białoruskim). Dalej przez Widze, Turmont, na zachód od Nowoaleksandrowska i na północ od Iłłukszty do rzeki Dźwiny.

Właśnie mapa J. Karskiego stała się podstawą zawartego w Trzeciej Hramocie Konstytucyjnej opisu terytorium BRL: Mohylewszczyzna, białoruskie części Grodzieńszczyzny (z Białymstokiem i Grodnem), Wileńszczyzny, Witebszczyzny, Smoleńszczyzny oraz Czernihowszczyzny, a także części sąsiednich guberni zamieszkałe przez Białorusinów[222]. Kwestia uściślenia tego lakonicznego określenia i dokładnego opracowania granic nabrała znaczenia dopiero po ogłoszeniu niepodległości. W maju 1918 roku powołano specjalną komisję, składającą się z byłych oficerów carskich, która miała się zająć ustaleniem przebiegu granic BRL[223]. Efektem prac komisji było opracowanie dokumentu „Granice BRL", opartego również na mapie J. Karskiego oraz materiałach dostępnych wówczas w mińskich bibliotekach i archiwach. Na odcinku litewskim[224] granica została opisana następująco:

„Poczynając od Druskiennik, granica kieruje się na południe do miasta Orany do wsi Woronowo, położonego 30 wiorst na północ od Lidy; stąd szerokim łukiem zagarniając miasta Wilno i Nowe Troki [wiedzie] przez wsie: Olkienniki, Klecze, Wysoki Dwór, Kiejtowiszki, Muśniki, Szyrwinty i Dubinki — podchodzi do miasta Święciany, skąd przez Hoduciszki, Widze i jezioro Dryświaty ciągnie się do miejscowości Turmont powiatu nowoaleksandrowskiego guberni kowieńskiej, będącej punktem zejścia się granic: Litwy, Białorusi i Kurlandii"[225].

Jeszcze wiosną 1918 roku nastąpiła zmiana koncepcji zachodniego fragmentu południowej granicy republiki białoruskiej, obejmującego Polesie Zachodnie

[222] *Архівы БНР*, № 130, [III-я] Ўстаўная грамата да народаў Беларусі Выканаўчага Камітэту Рады Першага Ўсебеларускага Зьезду за 25.03.1918.

[223] Komisji przewodził pułkownik D. Bether. D. Michaluk, *Przebieg granicy białorusko-litewskiej...*, s. 455.

[224] Dokument opisuje granice Białorusi z Polską, Litwą, Rosją, Kurlandią, Inflantami i Ukrainą. Dziwić może użycie nazw historycznych Kurlandia i Inflanty, ale wydaje się, że komisja nie była zorientowana w sprawach tych prowincji bałtyckich, w których lokalni Niemcy dążyli do powołania tzw. Zjednoczonego Księstwa Bałtyckiego. Proces budowy niepodległego państwa łotewskiego nabrał tempa dopiero jesienią 1918 r. W dokumentach białoruskich nazwa Łotwa pojawia się dopiero w 1919 r., a stosunki między BRL a Republiką Łotewską nawiązane zostały latem tegoż roku. E. Jekabsons, *Stosunki między Łotwą i Białoruską Republiką Ludową w latach 1919-1921*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 1997, nr 7, s. 49.

[225] Cytat za: D. Michaluk, *Przebieg granicy białorusko-litewskiej...*, s. 455.

i wschodnie Podlasie, które także leżały w obszarze zainteresowań strony litewskiej. Sprawa tej granicy jako białorusko-ukraińskiej granicy państwowej była przedmiotem negocjacji, które delegacja BRL z A. Ćwikiewiczem na czele prowadziła w Kijowie z władzami Ukraińskiej Republiki Ludowej[226].

Jak dowodzi D. Michaluk, delegacja białoruska przystąpiła do prac mieszanej komisji granicznej zupełnie nieprzygotowana i dopiero konsultacje delegacji z profesorem Uniwersytetu Kijowskiego, wybitnym znawcą dziejów Polesia Mitrofanem Downar-Zapolskim sprawiły, że argumenty strony białoruskiej nabrały solidnych podstaw, a przede wszystkim zadecydowały o włączeniu Polesia Zachodniego oraz wschodniej części Podlasia w sferę interesów białoruskich[227]. Chociaż rozmowy zostały przerwane ze względu na zmianę władzy na Ukrainie, to efektem pracy delegacji było opracowanie koncepcji południowej granicy Białorusi.

Ostateczny pogląd na granice Białoruskiej Republiki Ludowej, zdaniem D. Michaluk, ukształtował się na przełomie 1918 i 1919 roku, czego dowodem jest wydana w Berlinie z myślą o konferencji pokojowej w Paryżu „Mapa Białoruskiej Republiki Ludowej" (mapa V)[228]. Była to pierwsza mapa, na której zobrazowano granice państwa *Ruthénie Blanche* z sąsiadami. Granica z Rosją zasadniczo nie odbiegała od linii nakreślonej przez J. Karskiego, uwzględniono jednak kwestie strategiczne; po stronie białoruskiej znalazł się fragment linii kolejowej Ryga-Moskwa od Lucyna po Rżew (obydwa miasta poza Białorusią) oraz Briańsk. Granica z Ukrainą od ujścia Prypeci do Dniepru aż po Mielnik na granicy z Polską przebiegała po południowej granicy guberni mińskiej oraz grodzieńskiej, zgodnie z zaleceniami prof. M. Downar-Zapolskiego. Granica z Polską rozciągała się od Mielnika w linii prostej do Łap, stąd linią Narwi do ujścia Biebrzy, stąd w linii prostej (zostawiając po stronie białoruskiej Szczuczyn) do granicy z Prusami Wschodnimi. Granica z Niemcami kończyła się na wysokości Suwałk. Była to istotna korekta strategiczno-ekonomiczna w stosunku do mapy etnograficznej. Przede wszystkim tworzyła wspólną granicę z uważanymi za sojusznicze Niemcami i dawała kontrolę nad niezwykle ważną arterią komunikacyjną, linią kolejową Białystok-Ełk, fragmentem magistrali łączącej Ukrainę z portem w Królewcu. Korektom strategicznym poddana została również granica z Litwą. Od Suwałk przeprowadzona została linią prostą, zostawiając Sejny po stronie litewskiej, na północ od Druskiennik przecinała linię Niemna w miejscu północnej granicy guberni grodzieńskiej. Dalej poprowadzona została na kilkunastu kilometrach na zachód od linii kolei warszawsko-petersburskiej, jedynie w okolicach Wilna oddalając się od niej łukiem, przez Nowe Troki (po stronie litewskiej)

[226] Szerzej zob.: D. Michaluk, *Rozmowy o przebiegu granicy państwowej pomiędzy Białoruską Republiką Ludową a Ukraińską Republiką Ludową wiosną 1918 roku*, [w:] *Nad Bałtykiem. W kręgu polityki, gospodarki, problemów narodowościowych i społecznych w XIX i XX wieku*, red. Z. Karpus, J. Kłaczkow, M. Wołos, Toruń 2005, s. 891-911.

[227] Prof. M. Downar-Zapolski włączenie basenu Prypeci oraz strategicznej linii kolejowej Brześć–Briańsk argumentował czynnikiem historycznym: przebiegiem południowej granicy WKL oraz białoruskim charakterem Księstwa Turowskiego.

[228] *Карта Беларускай Народнай Рэспублікі / Carte de la République Democratique Blanche Ruthénienne* (1:2 000 000), Berlin 1919; D. Michaluk, *Baltarusijos liaudies respublikos...*, p. 89-90.

— Jewie (po białoruskiej) — Muśniki (po litewskiej). Pod Nowoaleksandrowskiem łączyła się z granicą łotewską, na wschód od Iłłukszty łącząc się z linią Dźwiny. Samo miasteczko zostało po stronie łotewskiej, do Białorusi włączony został leżący na prawym brzegu Dźwińsk, wraz z linią kolejową do Smoleńska.

Mapa ta była wyrazem planów „maksimum", z jakimi do Paryża wybierała się delegacja białoruska, a przez długi czas była jedyną mapą, całościowo opisującą granice państwa białoruskiego. Stała się jednak również podstawą, a raczej pretekstem do sporów z Litwinami oraz Łotyszami[229]. Za ciekawostkę można uznać włączenie na mapie południowej części powiatu grobińskiego z Połągą do Litwy.

[229] Rozpowszechnianie w białoruskich szkołach Łatgalii tej i innych map Białorusi, na których znaczna część Łatgalii była włączona do terytorium państwa białoruskiego, było jednym z podstaw do oskarżeń czynionych wobec białoruskich nauczycieli (m.in. K. Jezowitow, I. Kraskowski, P. Miadziołka) przez władze łotewskie o działalność antypaństwową. W dużym procesie, który miał miejsce w kwietniu 1925 r. wszyscy oni zostali uniewinnieni. Szerzej: *Беларускі працэс у Латвіі*, Рыга 1925, Э. Екабсонс, *Белорусы в Латвии...*, с. 52-54.

Hod VI. Wilnia, Studnia 20 (Janwara) 1911 h. № 3.

Cena asobnaho numeru 5 kap.

NAŠA NIWA

PIERŠAJA BIEŁARUSKAJA HAZETA Z RYSUNKAMI.

Wychodzić što tydzień ruskimi i łacinskimi literami.

Adres redakcii i administracii: **Wilnia, Wilenskaja wulica № 20.**

Cena z pieresyłkaj i dastastaŭkaj da chaty: na 1 hod—2 r. 50 k., na 6 mies.—1 r. 25 k., na 3 m.—65 k., na 1 mies.—25 k. Za hranicaj: na 1 h.—4 r., na 6 m.—2 r., na 3 m.—1 r. Pieramiena adresu—20 k.

Č—czytać jak polskaje CZ;
Š—czytać jak polskaje SZ.

Emihracija u Ameryku.

Parachody i żaleznyje darohi razwoziać tawary ŭsiudy, dzie ich mohuć kupić. Tak sama rabočaja siła z razwićciem kapitalizmu zrabiłasia tawaram, katory prybywaje tudy, dzie bolš płaciać za jaho. Ad nas wyježdžaje šmat rabočaj ludzkoj siły u Złučenyje Štaty Paŭnočnaj Ameryki, dzie zarabotak u 5—10 razoŭ bolšy ad našaho; tam našy biełarusy, nie prywykšyje da raskošnaho žyćcia, za 2—3 hady ŭžo składajuć kapitał i waročajucca da swaich rodnych wiosak z «Amerykanskimi hrašmi». Možna skazać, što najmienš try čwierci našych mužyckich kapitałoŭ—heta z Ameryki.

Kolki amerykanskich hrošy u Biełarusi, paličyć akuratnie ciažka. U žbierehacielnych kasach na počtach u Biełarusi razam s Kowienskaj hub. u 1909 h. ležało 57 mil. rub. dy ješče u bankach 32 m. r.,—razam 90 m. r. U adnej Wilenskaj huberni—38 mil. r.; z hetych hrošej 5 mil. r. naležyć ziemlerobam, a z ich nia mienš 3—4 mil. rub. «amerykanskich». Usiaho takich hrošy ad pradažy swajej pracy ŭ Amerycy na našu dumku u Biełarusi budzie kala 30 mil. rub.

Białoruska gazeta „Nasza Niwa”

Niezwyczajny dadatak. Cena **5** fen. (**3** kap.)

HOMAN

BIEŁARUSKAJA WIŁENSKAJA CZASOPIŚ

WYCHODZIĆ DWA RAZY U TYDZIEŃ: U AUTORKI I PIATNICY.

Wilnia, 5 listapada 1916 h.

Z WARSZAWY telehrafujuć:

Da žycharoŭ Warszaŭskaho Hienerał-Hubernatarstwa.

juć poŭnuju nadzieju, szto žadańnia dzieržaŭnaho i nacyonalnaho razwićcia Karaleŭstwa Polszczy ciapier buduć spoŭnieny z naležnaj uwahaj na ahulnyje palitycznyje warunki Eu-

Białoruska gazeta „Homan”

Konferencja litewska w Wilnie. Wrzesień 1917 r.

Konferencja białoruska w Wilnie. 25-28 stycznia 1918 r.

Prezydium konferencji białoruskiej w Wilnie. 25-28 stycznia 1918 r.

Biełaruskaja Konferencija ŭ
Wilni na zasiedańni swaim
26.I.1918 h. pastanawiła wybrać
Biełaruski nacyonalny orhan —
Biełaruskuju Radu — na hetkich
asnowach:

I. Biełaruskaja Rada stanowić
najwyšejšuju nacyonalnuju
ustanowu biełarusaŭ dla ŭsich
Biełaruskich ziamiel okupacii.

II. Biełaruskaja Rada składa-
jecca z 20 členaŭ, wybranych
Konferencijej, i maje prawa
ŭ mieru patreby pawialičywać
swój skład nowymi členami
na asnowie kooptacii.

III. Zadačy Biełaruskaj Rady:
a.) utwareńnie supolnie

Rękopis uchwały konferencji białoruskiej w Wilnie o utworzeniu Wileńskiej Rady Białoruskiej. 26 stycznia 1918 r.

Iwan Łuckiewicz

Anton Łuckiewicz

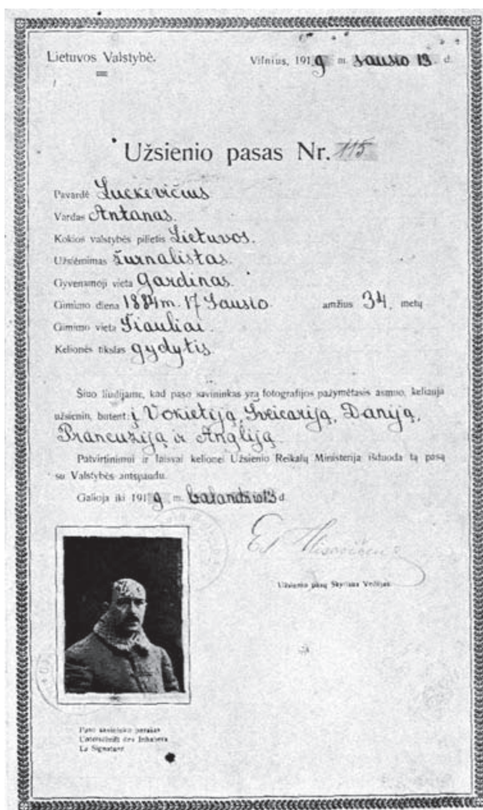
Ks. Władysław Tołoczko

Janka Stankiewicz

Pierwszy rząd Białoruskiej Republiki Ludowej. Siedzą od lewej: Aleksander Burbis, Iwan Sereda, Józef Woronko, Wasil Zacharka; stoją: Arkadź Smolicz, Piotr Kreczewski, Konstanty Jezowitow, Anton Owsianik, Leonard Zajac

Lietuvos Valstybė. Vilnius, 1919 m. Sausio 13 d.

Užsienio pasas Nr. 115

Pavardė Luckevičius
Vardas Antanas.
Kokios valstybės pilietis Lietuvos.
Užsiėmimas žurnalistas.
Gyvenamoji vieta Gardinas.
Gimimo diena 1884 m. 17 Sausio amžius 34. metų
Gimimo vieta Šiauliai.
Kelionės tikslas gydytis.

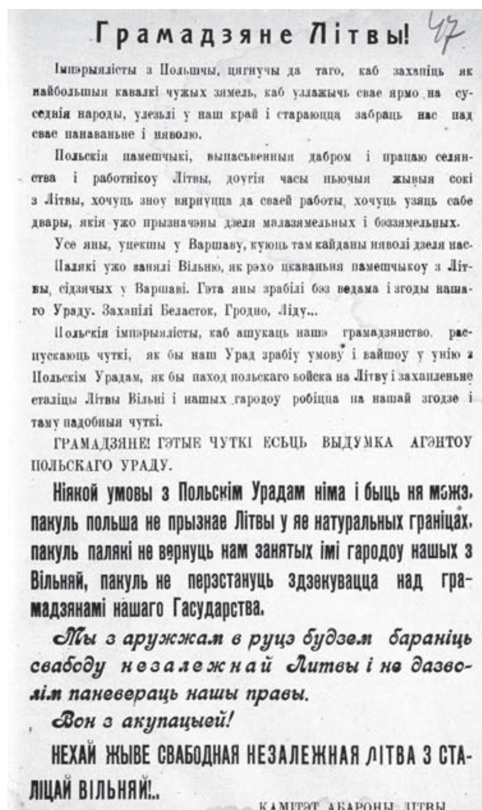
Šiuo liudijame, kad paso savininkas yra fotografijos pažymėtasis asmuo, keliauja užsienin, būtent: į Vokietiją, Šveicariją, Daniją, Prancuziją ir Angliją.

Patvirtinimui ir laisvai kelionei Užsienio Reikalų Ministerija išduoda tą pasą su Valstybės antspaudu.

Galioja iki 1919 m. balandžio 13 d.

Užsienio pasų Skyriaus Vedėjas

Litewski paszport na nazwisko Antona Łuckiewicza z datą 13 stycznia 1919 r. przygotowany na jego wyjazd na konferencję pokojową w Paryżu, lecz nie wydany mu.

Грамадзяне Літвы!

Імпэрыялісты з Польшчы, цягнучы да таго, каб захапіць як найбольшыя кавалкі чужых зямель, каб узлажычь свае ярмо на суседнія народы, улезьлі у наш край і стараюцца забраць нас пад свае панаваньне і няволю.

Польскія памешчыкі, выпасьвенныя дабром і працаю сялянства і работнікоу Літвы, доугія часы пьючыя жывыя сокі з Літвы, хочуць зноу вярнуцца да сваей работы, хочуць узяць сабе двары, якія ужо прызначэны дзеля малазямельных і беззямельных.

Усе яны, уцекшы у Варшаву, куюць там кайданы няволі дзеля нас.

Палякі ужо занялі Вільню, як рэхо цкаваньня памешчыкоу з Літвы, сідзячых у Варшаві. Гэта яны зрабілі бэз ведама і згоды нашагоУраду. Захапілі Беласток, Гродно, Ліду...

Польскія імпэрыялісты, каб ашукаць нашэ грамадзянство, распускаюць чуткі, як бы наш Урад зрабіу умову і вайшоу у унію з Польскім Урадам, як бы паход польскаго войска на Літву і захапленьне сталіцы Літвы Вільні і нашых гародоу робіцца на нашай згодзе і таму падобныя чуткі.

ГРАМАДЗЯНЕ! ГЭТЫЕ ЧУТКІ ЕСЬЦЬ ВЫДУМКА АГЭНТОУ ПОЛЬСКАГО УРАДУ.

Ніякой умовы з Польскім Урадам німа і быць ня можэ, пакуль польша не прызнае Літвы у яе натуральных граніцах, пакуль палякі не вернуць нам занятых імі гародоу нашых з Вільняй, пакуль не перэстануць здзекувацца над грамадзянамі нашаго Гасударства.

Мы з аружжам в руцэ будзем бараніць свабоду незалежнай Литвы і не дазволім паневераць нашы правы.

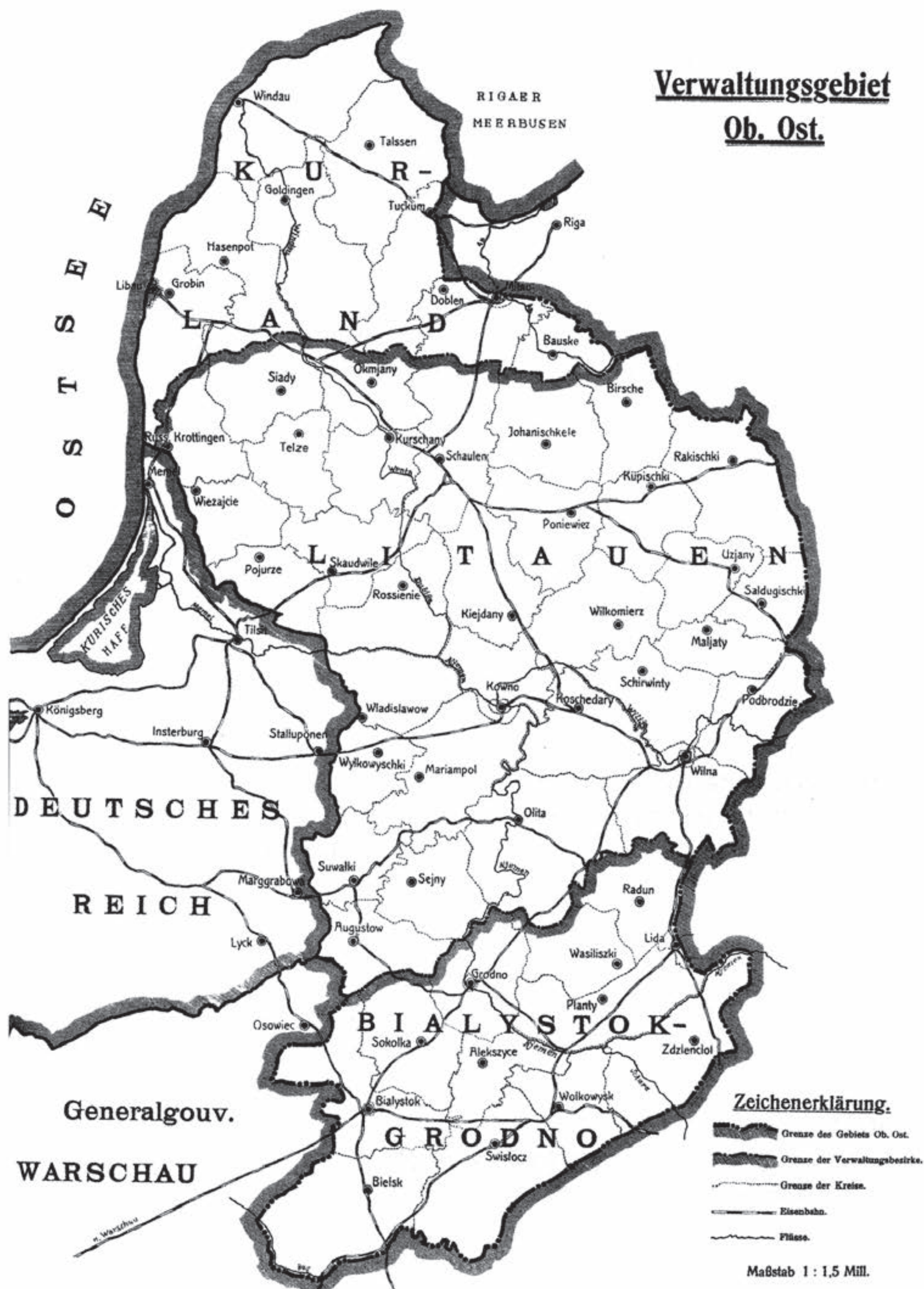
Вон з акупацыей!

НЕХАЙ ЖЫВЕ СВАБОДНАЯ НЕЗАЛЕЖНАЯ ЛІТВА З СТАЛІЦАЙ ВІЛЬНЯЙ!..

КАМІТЭТ АБАРОНЫ ЛІТВЫ.

Białoruskojęzyczne wezwanie Komitetu Obrony Litwy. 1919 r.

Мапа № 1

Verwaltungsgebiet
Ob. Ost.
RIGAER
MEERBUSEN
OSTSEE
KUR-
LAND
LITAUEN
DEUTSCHES
REICH
BIALYSTOK-
GRODNO
Generalgouv.
WARSCHAU
KURISCHES HAFF
Windau
Talssen
Goldingen
Tuckum
Riga
Hasenpot
Libau
Grobin
Doblen
Mitau
Bauske
Siady
Okmjany
Birsche
Krottingen
Telze
Kurschany
Schaulen
Johanischkele
Rakischki
Kupischki
Memel
Wiezajcie
Poniewiez
Pojurze
Skaudwile
Rossienie
Uzjany
Saldugischki
Kiejdany
Wilkomierz
Maljaty
Tilsit
Schirwinty
Königsberg
Kowno
Roschedary
Podbrodzie
Wladislawow
Insterburg
Stalluponen
Wylkowyschki
Mariampol
Wilna
Olita
Suwalki
Sejny
Radun
Marggrabowa
Lida
Augustow
Lyck
Wasiliszki
Grodno
Planty
Osowiec
Sokolka
Alekszyce
Zdzienciol
Bialystok
Wolkowysk
Swislocz
Bielsk
Zeichenerklärung.
Grenze des Gebiets Ob. Ost.
Grenze der Verwaltungsbezirke.
Grenze der Kreise.
Eisenbahn.
Flüsse.
Maßstab 1 : 1,5 Mill.

Rozkładana Mapa № 2

Rozkładana Mapa № 3

Rozkładana Mapa № 4

Rozkładana Mapa № 5

Rozkładana Mapa № 6

Rozkładana Mapa № 7

Rozkładana Mapa № 8

Rozkładana Mapa № 9

Rozkładana Mapa № 10

Rozkładana Mapa № 11

Rozdział 2

Białorusini wobec państwowości litewskiej 1918-1920

2.1. Kwestia białoruska w pierwszych miesiącach litewskiej państwowości

Litewska konferencja, a przede wszystkim jej rezultat w postaci utworzenia Taryby, zaktywizowała środowisko Białorusinów wileńskich. 19 września 1917 roku Białoruski Komitet Narodowy skierował do kanclerza Rzeszy memorandum, podpisane przez czterdziestu przedstawicieli różnych organizacji białoruskich, w którym protestowano przeciwko wydzieleniu z okupowanego terytorium okręgu administracji wojskowej Litwa jako zalążka litewskiej państwowości. Taki krok według sygnatariuszy memorandum niszczył jednolity gospodarczo kompleks, co mogło być zgubne dla obydwu powstających w wyniku podziału części. Do tego pozostawienie poza wyznaczonym obszarem Grodzieńszczyzny i Białostocczyzny wzmacniało aneksjonistyczne zakusy strony polskiej na te ziemie[230]. 30 września 1917 roku na zebraniu białoruskich działaczy z Wilna postanowiono zwołać analogiczną do litewskiej konferencję białoruską. Został nawet powołany komitet organizacyjny, do którego weszli przedstawiciele wszystkich białoruskich opcji politycznych. Strona niemiecka wydała zezwolenie na zwołanie konferencji dopiero w styczniu 1918 roku.

Na konferencji, która odbyła się w dniach 25-28 stycznia 1918 roku, dyskutowano nad aktualną sytuacją polityczną oraz starano się wypracować podstawy organizacji białoruskiego przedstawicielstwa narodowego na terenie Ober-Ostu. Było to zadanie niełatwe, przede wszystkim wymagało zdecydowanego ustosunkowania się zarówno do działalności Taryby i „wznowienia" przez nią państwa litewskiego, jak i do wydarzeń po drugiej stronie frontu, a także do odbywających się wówczas w Brześciu rokowań pokojowych. Konferencja już pierwszego dnia przyjęła rezolucję, w której oświadczono, iż nie uznaje ona uchwał Taryby jako głosu Litwy i Białorusi oraz zażądano, „aby okupowane ziemie litewsko-białoruskie stanowiły niepodległe zwierzchnicze państwo demokratyczne, złożone z dwóch podstawowych autonomicznych jednostek narodowo-terytorialnych: białoruskiej i litewskiej w najściślejszym związku z Kurlandią, z tym, aby urzeczywistnienie tych żądań należało do konstytuanty w Wilnie zwołanej na podstawie powszechnego, równego, tajnego, bezpośredniego i proporcjonalnego głosowania w kuriach narodowościowych"[231].

230 С. Рудовіч, op. cit., c. 117.
231 Uchwała Zjazdu Białoruskiego, [w:] *Litwa podczas wojny...*, s. 130.

Oprócz tego zjazd, w imię niepodzielności narodu białoruskiego, domagał się dołączenia do pozostającego pod kontrolą niemiecką jądra WKL — reszty ziem białoruskich. W tym celu zaapelowano o współpracę do „zakordonowych Białorusinów”[232].

Podczas konferencji w celu koordynacji działalności organizacji białoruskich wyłoniono Wileńską Radę Białoruską (WRB), która miała być jednocześnie reprezentacją Białorusinów, znajdujących się pod okupacją niemiecką[233]. Osiągnięcie drugiego celu było problematyczne, ponieważ w konferencji brali udział jedynie przedstawiciele środowisk białoruskich z okręgu Litwa, a w skład WRB wchodzili wyłącznie wilnianie — z tego względu wpływy Rady na terytorium okręgu Białystok-Grodno były bardzo ograniczone. Konferencja zobowiązała Radę do zwołania, wraz z przedstawicielami narodu litewskiego i innymi przedstawicielami mniejszości narodowych zamieszkujących kraj litewsko-białoruski, sejmu ustawodawczego Białorusi i Litwy[234].

W początkowym okresie swej działalności WRB zajmowała się głównie kwestiami społecznymi, w sferze politycznej ograniczając się do protestów przeciwko przyłączaniu ziem białoruskich do Polski[235]. Kluczowe dla sprawy białoruskiej wydarzenia rozgrywały się jednak na terytorium znajdującym się pod kontrolą rosyjską. W dniu rozpoczęcia niemieckiej ofensywy, 18 lutego, WRB ogłosiła zerwanie więzi państwowych między Białorusią a Rosją, żądając włączenia ziem pozostających za linią dotychczasowego frontu „do okupowanej części kraju białorusko-litewskiego w celu organizacji niezależnego bytu państwowego”[236].

Po zajęciu 21 stycznia 1918 roku przez oddziały niemieckie Mińska WRB dążyła do ustalenia kontaktów z Radą Zjazdu Wszechbiałoruskiego, co było utrudnione ze względu na brak swobodnej komunikacji przez linię „starego frontu”. Niemcy aż do jesieni 1918 roku niechętnie wydawali zezwolenia na przekraczanie tej granicy. Możliwości współdziałania były jednak dużo większe, niż w czasie poprzednich trzech lat wojny, kiedy obie części Białorusi były od siebie całkowicie odseparowane. Jeszcze 24 lutego na posiedzeniu WRB zdecydowano się wysłać do Mińska delegację w składzie A. Łuckiewicz, I. Łuckiewicz, J. Turkiewicz, D. Siemaszko oraz Paweł Kirszewski[237]. Delegacji udało się dotrzeć do Mińska dopiero 23 marca i, jak wspomniano wcześniej, odegrała ona decydującą rolę w czasie wypracowywania ogłaszającej niepodległość BRL Trzeciej Hramoty Konstytucyjnej.

Działacze wileńscy nie mogli aktywnie uczestniczyć ani w pracach Rady BRL, ani tym bardziej Sekretariatu Ludowego, stąd brak ich wśród czołowych postaci pierwszych miesięcy funkcjonowania Republiki. Oprócz czynnika organizacyjnego istniała jeszcze jedna kwestia, która determinowała ostrożność środowiska wileń-

[232] Ibidem.

[233] „Homan”, 1918, № 11, s. 2.

[234] E. Gimžauskas, *Kai kurios...*, p. 7.

[235] Zarówno wśród członków WRB, jak i na łamach „Homanu” dużo miejsca poświęcano dyskusji nad niemieckimi propozycjami przyłączenia do przyszłego państwa polskiego ziem białoruskich, w zamian za zrzeczenie się przez stronę polską pretensji do Wielkopolski.

[236] БДА-МЛіМ, фонд (zespół, dalej: ф.) 3, вопіс (opis, dalej” воп.) 1, справа (teczka, dalej: c.) 140, ліст (arkusz, dalej: л.) 31, Rezolucyja Biełaruskaj Rady na zasiedańni 18 lutaha 1918 h. u Wilni.

[237] Ibidem, л. 27, Pratakoł zasiedańnia plenuma Biełaruskaje Rady 24 lutaha 1918 h.

skiego. Działacze, wśród których znajdowała się większość „ojców" białoruskiego odrodzenia narodowego, traktowali pojawienie się na mapie politycznej Mińska, będącego drugim centrum, do tego centrum białoruskiej państwowości, jako konkurencję. Szybko zaakceptowany został jednak pogląd A. Łuckiewicza, że nie zawsze centrum państwowe musi znajdować się tam, gdzie i centrum kulturalne narodu, tworzącego daną państwowość[238]. Kulturalna wyższość Wilna uznawana była również w Mińsku, gdzie drukujący obszerne relacje z działalności BRL wileński „Homan" uważany był nawet za organ BRL[239].

Mimo negatywnych stosunków WRB z Tarybą wiosną 1918 roku po raz kolejny podjęto próbę rozmów białorusko-litewskich. 23 kwietnia A. Łuckiewicz, D. Siemaszko i Janka Stankiewicz spotkali się z przedstawicielami komisji Taryby ds. mniejszości S. Kairysem, A. Stulginskisem i J. Vileišisem. Delegacja WRB uznała niepodległość państwa litewskiego, podważając jednak jego zasięg terytorialny[240]. Jednocześnie zadeklarowano, że celem ruchu białoruskiego jest odrodzenie Wielkiego Księstwa Litewskiego jako federacji litewsko-białoruskiej, a rozumiana przez stronę litewską Litwa jest jedynie Małą Litwą, która jednak może stanowić zalążek odrodzenia WKL[241]. Delegacja białoruska wyraziła gotowość i chęć udziału w pracach Taryby po spełnieniu następujących warunków:

1) *Rada Litewska, jako przedstawicielstwo narodowe Litwinów, przeobraża się w przedstawicielstwo krajowe, jako Państwowa Rada Litwy, w której Białorusini posiadają proporcjonalne przedstawicielstwo.*
2) *Ziemie białoruskie w granicach okupacji (Małej Litwy), na zachód od linii pokoju brzeskiego nie powinny być rozdzielane, dokładnie nie podlegają secesji do Ukrainy powiaty białostocki i bielski.*
3) *Przyszła Litwa według prezydium Rady Białoruskiej to kompleks dwóch narodowych organizmów, złączonych na podstawach federacyjnych, z wydzieleniem ziem białoruskich w autonomiczny organizm*[242].

Jak widać, po powstaniu BRL taktyka wileńskich Białorusinów uległa pewnym zmianom. Zgadzano się na autonomię ziem białoruskich w ramach Litwy pod warunkiem ochrony całości białoruskiego obszaru etnograficznego w jej graniach oraz wysunięto kwestię federacji. Strona litewska, o ile zgodziła się z koniecznością za-

238 Jako przykład posłużyły państwa ościenne: Polska (centrum kulturalne w Krakowie i administracyjne w Warszawie) oraz Ukraina (odpowiednio Lwów i Kijów). W obydwu przypadkach dużą rolę odgrywało rozdzielenie poszczególnych centrów sztucznymi granicami, w sytuacji białoruskiej rozdzielenie linią frontu było niespełna trzyletnie, jednak przypadło na bardzo ważny dla rozwoju narodowości okres. A. H. (A. Łuckiewicz), *Dwa centry*, „Homan", 1918, № 27, s. 2.

239 *Архівы БНР*, № 0554, Ліст Язэпа Варонкі Антону Луцкевічу, Менск, 23.06.1918.

240 A. Łuckiewicz białoruską niezgodę argumentował tym, że na konferencji litewskiej we wrześniu 1917 r. nie uczestniczyli (poza dwoma z parafii raduńskiej) delegaci ze spornych okręgów Zarządu Wojskowego Litwa. LCVA, f. 1014, ap. 1, b. 24, l. 1, Протокол совещания 23 апреля 1918 г. представителей Литовской Тарыбы и Белорусской Рады по вопросу об участии белорусов в Литовской Тарыбе, Вильно, 24.04.1918.

241 Ibidem.

242 Ibidem.

trzymania w granicach Litwy powiatu bielskiego i białostockiego, to kategorycznie negatywnie odniosła się do propozycji federacji z Mińskiem[243]. Przede wszystkim sprawa ewentualnej federacji wychodziła poza pełnomocnictwa, jakie zostały przekazane Tarybie przez wrześniową konferencję[244].

Litwini jeszcze tego samego dnia złożyli propozycję wejścia dwóch przedstawicieli białoruskich do Taryby, ci zaś domagali się proporcjonalnego przedstawicielstwa. Oprócz Białorusinów komisja mniejszościowa prowadziła także oficjalne negocjacje z przedstawicielami społeczności żydowskiej i nieoficjalne z Polakami. Po złożeniu 27 kwietnia 1918 roku przed Tarybą raportów ze swojej działalności komisja została zlikwidowana, co było motywowane przede wszystkim nieokreśleniem granic przyszłej Litwy oraz brakiem gotowości mniejszości do współpracy. Nie zrezygnowano jednak, zgodnie z postanowieniami wrześniowej konferencji, z konieczności rozszerzenia Taryby o przedstawicieli mniejszości. Sprawa ta została wszakże przekazana do kompetencji prezydium Taryby[245].

Istnieją przesłanki wskazujące na próby nawiązania kontaktów z Tarybą podejmowane przez środowisko mińskie, jednak nieznane są szczegóły tej inicjatywy, z którą, jak wynika z protokołów Taryby, wystąpili wczesnym latem działacze Mińskiego Przedstawicielstwa Białoruskiego (MPB)[246]. Kontakty te były utrudnione przede wszystkim z powodu istnienia linii „starego frontu", dokładnie kontrolowanej przez stronę niemiecką. W tej sytuacji działacze BRL przejawiali większą aktywność na kierunku rosyjskim i ukraińskim. Ponadto Radą BRL od początku targały wewnętrzne sprzeczności, paraliżujące w pierwszej kolejności właśnie sprawy międzynarodowe. Wiosną 1918 roku nastąpił rozłam w Białoruskiej Socjalistycznej Hromadzie, na której gruzach powstały trzy główne siły socjalistyczne: Białoruska Partia Socjalistów-Rewolucjonistów (BPSR)[247], Białoruska Partia Socjalistów-Federalistów (BPSF)[248] oraz Białoruska Partia Socjaldemokratyczna (BPSD)[249].

[243] Ibidem, l. 3.

[244] LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1392, l. 3, Lietuvos Tarybos prezidiumo pareiškimas raštas Gudų Tarybai Vilniuje, 31.05.1918.

[245] *LVT protokolai*, p. 243-244, Lietuvos Tarybos posėdžio protokolas nr. 74, Vilnius, 27.04.1917.

[246] Mińskie Przedstawicielstwo Białoruskie, powołane 25 lutego 1918 r., tworzyli politycy odtrąceni od białoruskiego ruchu narodowego przez socjalistów z Hromady. W protokołach Taryby grupa ta widnieje jako komitet białoruski, jednak z racji wymienionych nazwisk (P. Aleksiuk, E. Iwaszkiewicz, R. Skirmunt) możemy twierdzić, że chodzi właśnie o MPB, *LVT protokolai*, p. 249, Lietuvos Tarybos posėdžio protokolas nr. 76, Vilnius, 09.07.1918.

[247] BPSR reprezentowała najbardziej radykalną pod względem społeczno-politycznym opcję. Była to najliczniejsza i jednocześnie najbardziej aktywna siła na Białorusi. Na czele partii stali P. Badunowa, T. Hryb, innymi aktywnymi działaczami byli L. Zajac, J. Mamońka, J. Czerepuk. Do partii szybko dołączyli A. Ćwikiewicz oraz W. Łastowski. W broszurze „Czego domaga się białoruska partia socjalistów-rewolucjonistów" wydanej w czerwcu 1918 r. zostały wyznaczone cele programowe: walka przeciwko niemieckim i bolszewickim okupantom w celu utworzenia niezależnej i niepodległej Białorusi, ustanowienie władzy „ludu białoruskiego" i przejęcie ziemi obszarniczej. Szerzej: *Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў*, [w:] ЭГБ, т. 1, с. 394-397.

[248] BPSF przyszłość Białorusi widziała w federacji niepodległego państwa z Rosją niebolszewicką. W swym programie stawiała na równowagę celów społecznych i narodowych. W szeregach istniejącej do 1921 r. partii byli A. Owsianik, K. Jezowitow, P. Kreczewski, J. Woronko, W Zacharka. Szerzej: *Беларуская партыя сацыялістаў-федэралістаў*, [w:] ЭГБ, т. 1, с. 397-398.

[249] BPSD skupiała przede wszystkim środowiska inteligenckie, wykwalifikowanych robotników

Do października 1918 roku skład Sekretariatu Ludowego zmieniał się trzykrotnie; po odwołaniu w maju ze stanowiska premiera J. Woronki utworzenie kolejnego rządu powierzono R. Skirmuntowi. Dopiero w lipcu udało mu się skonstruować gabinet, który zresztą ze względu na opór lewego skrzydła Rady nie rozpoczął działalności. Już 22 lipca kolejnym premierem został I. Sereda, członek partii socjalistów-federalistów. Żadnemu z tych gabinetów nie udało się osiągnąć międzynarodowego uznania BRL. Najbardziej zaawansowane rozmowy w tej kwestii były prowadzone z Ukraińską Republiką Ludową (URL), zakończone zostały jednak niepowodzeniem, przede wszystkim ze względu na niestabilność władz ukraińskich, a także przez ograniczenia wynikające z umów brzeskich. Ukraina, ciesząca się uznaniem zarówno Niemiec, jak i Rosji, mimo braku jednoznacznych zobowiązań międzynarodowych, nie była skora do oficjalnego uznawania nowych tworów państwowych na terytorium Rosji.

Oprócz kwestii społecznych i agrarnych jednym ze źródeł konfliktu zarówno w Radzie, jak i wśród socjalistów, był stosunek do Niemców, którzy, chociaż czasowo, ale administrowali na terytorium białoruskim[250]. Sprawa niemiecka jednocześnie implikowała stosunek do pozostającej pod niemiecką kontrolą Litwy. Praktycznie jedynym rządem, który stawiał sobie za cel nawiązanie ścisłych kontaktów i budowę sojuszu z Litwą jako partnerem strategicznym, był gabinet R. Skirmunta, członka MPB, krajowca. Jako wielki właściciel ziemski musiał się on jednak zmagać z nieustannymi atakami białoruskich eserów, stanowiących zdecydowaną większość w Radzie. Co ciekawe, sama Taryba nie była zbytnio zainteresowana wydarzeniami w Mińsku. Odcinając się od wcześniejszych idei krajowych, negocjowała jedynie z WRB, działającą na terytorium, które uważane było przez stronę litewską za integralną część Litwy. Niewątpliwie decydujący wpływ na taki stan rzeczy miał brak oficjalnego uznania BRL przez Niemców.

Dnia 11 lipca 1918 roku Taryba przekształciła się w Litewską Radę Państwową, ogłaszając zarazem państwo litewskie monarchią konstytucyjną. Koronę jeszcze w czerwcu zaproponowano księciu wirtemberskiemu Wilhelmowi von Urachowi, który miał zostać koronowany jako Mendog II. Sam książę propozycję zaakceptował i nawet zaczął uczyć się języka litewskiego. Taryba chciała tą decyzją ugruntować związek Litwy z Niemcami i jednocześnie wzmocnić swoją pozycję. Strona niemiecka po raz kolejny odmówiła jednak uznania Taryby jako reprezentacji państwowej, uzależniając wzajemne stosunki od wspomnianych wcześniej konwencji międzynarodowych. Niewątpliwym wzmocnieniem samej Taryby było z kolei dokooptowanie do jej składu przedstawicieli środowisk litewskich spoza terenów okupacji niemiec-

i wykształconych chłopów; jej program zakładał budowę niepodległej Białorusi jako republiki demokratycznej. Aktywnymi działaczami partii byli W. Iwanowski, I. Kraskowski, bracia Łuckiewiczowie, B. Taraszkiewicz, A. Smolicz. Od 1922 r. następował powolny rozpad partii. Szerzej: *Беларуская сацыял-дэмакратычная партыя*, [w:] ЭГБ, т. 1, с. 408-409.

250 Za jedną z głównych przyczyn wiosennego kryzysu w łonie Rady BRL uważa się wysłanie z inicjatywy działaczy MPB 26 kwietnia 1918 r. telegramu do cesarza Wilhelma II z podziękowaniem za wyzwolenie Białorusi spod panowania rosyjskiego oraz z prośbą o uznanie niepodległości BRL w sojuszu z Niemcami. *Архівы БНР*, № 0295, Тэлеграма Рады Беларускай народнай Рэспублікі Імпэратару Нямеччыны Вільгельму за 26.04.1918.

kiej, przede wszystkim z Rosji (Jurgis Alekna, Eliziejus Dreugelis, M. Yčas, Stasys Šilingas, A. Voldemaras), ale również i Zachodu (J. Purickis)[251].

Ważnym wydarzeniem, mającym miejsce latem 1918 roku na terenach okupowanych przez Niemcy, były przemiany na szczeblu administracji lokalnej. Oprócz zmian terytorialnych (zob. rozdział 1.3), reformie uległ system zarządzania, co sprawiło, że w praktycznym wymiarze Ober-Ost jako jednostka administracyjna przestał istnieć (mapa VI). Kurlandia wraz z Estonią i Liwonią utworzyła Zarząd Wojskowy Krajów Bałtyckich, natomiast Zarząd Wojskowy Litwa 1 września 1918 roku został przemianowany na Litewskie Gubernatorstwo Wojskowe, która dzieliło się na okręgi administracyjne Kowno, Wilno oraz Litwa-Południe, a także Zarząd Wojskowy Suwałki[252].

Dla sytuacji na terenach białoruskich kluczową kwestią było z kolei podpisanie 27 sierpnia 1918 roku umowy dodatkowej do traktatu brzeskiego, w której Niemcy zobowiązały się do nieuznawania „samodzielnych organizmów państwowych” na terenach państwa rosyjskiego[253]. Oznaczało to praktyczne oddanie kwestii białoruskiej w ręce bolszewików, aczkolwiek do czasu ewakuacji Niemców ze wschodu kręgi rządzące BRL liczyły na ułożenie stosunków z sąsiadami, prowadząc jesienią, za pośrednictwem A. Łuckiewicza, negocjacje z Ukraińcami oraz z bolszewickim przedstawicielem w Kijowie Chrystianem Rakowskim. A. Łuckiewicz jeszcze w czasie swojej kijowskiej misji 12 października został mianowany premierem BRL, ostatnim, który tę funkcję sprawował w Mińsku[254].

Sprawa litewskiej niepodległości nabrała nowego znaczenia jesienią w obliczu zakończenia działań wojennych oraz zmian w samych Niemczech. Jeszcze 15 października 1918 roku na posiedzeniu rządu niemieckiego zdecydowano się zezwolić Litwinom na utworzenie rządu i stopniowo przekazywać im władzę. Warunkiem tego miało być jednak pozostanie na terenach litewskich Wojska Niemieckiego oraz uzupełnienie składu Taryby o przedstawicieli wszystkich narodowości zamieszkujących te tereny. Zdecydowano się również na nieskładanie konkretnych deklaracji w sprawie granic Litwy; południowa część okręgu Litwa-Południe miała zostać neutralna do czasu konferencji pokojowej, niepewny był także los Wilna[255]. O po-

251 *Lietuva vokiečių okupacijoje*..., p. 359, Dokumentas nr. 100, Lietuvos Valstybės Tarybos pranešimas vokiečių karinei administracijai apie šešių naujų narių kooptavimą į Tarybos sudėtį.

252 Utworzenie oddzielnej jednostki z powiatu augustowskiego i suwalskiego nastąpiło jeszcze na początku 1918 r., reforma z września nie zmieniała jej statusu. *Lietuva vokiečių okupacijoje*..., p. 385, Dokumentas nr. 107, Lietuvos Valstybės Tarybos raštas vokiečių Rytų fronto kariuomenės vadovybei, tęsiantis polemiką dėl Tarybos pavadinimo pakeitimo.

253 Jednocześnie w tym samym dokumencie zagwarantowano oderwanie od Rosji guberni liflandzkiej i estlandzkiej, co było związane z aktywnością Niemców bałtyckich na gruncie powołania na terenach tych guberni, wraz z Kurlandią, Zjednoczonego Księstwa Bałtyckiego pod protektoratem Rzeszy. *ДВП СССР*, т. 1, с. 437-445, Документ № 319, Русско-германский добавочный договор к Мирному договору между Россией, с одной стороны, и Германией, Австро-Венгрией, Болгарией и Турцией — с другой.

254 Jednocześnie A. Łuckiewicz był pierwszym, który tę funkcję pełnił jako przewodniczący Rady Ludowych Ministrów, gdyż taką nazwę 8 października przyjął Sekretariat Ludowy.

255 Ostatecznie rząd niemiecki zdecydował się na poparcie litewskich aspiracji do Wilna. Jednak obawiano się, że decyzją plebiscytu bądź konferencji pokojowej miasto może zostać przyznane

wyższych decyzjach Taryba została powiadomiona 20 października przez kanclerza Maksymiliana Badeńskiego, który oświadczył, że władze niemieckie zezwalają na przygotowanie konstytucji i utworzenie tymczasowego rządu, a także gotowe są na przekazanie władzy cywilnej, gdy tylko organy litewskie będą dostatecznie gotowe na jej przyjęcie. W swej deklaracji kanclerz zaznaczył, że Niemcy nie mają zamiaru ani też nie są w stanie ustalać granic litewskich, które powinny być określone zgodnie z wolą mieszkańców[256].

Wraz ze zgodą na utworzenie rządu tymczasowego stopniowo odwołane zostały cywilne władze Ober-Ostu, mianowany został przedstawiciel dyplomatyczny przy rządzie litewskim w randze posła Julius von Verdy du Vernois oraz Generalny Pełnomocnik Erich Zimmerle. Pod koniec października z niemieckiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych przyznano Tarybie kredyty, a jednym z ważniejszych ustaleń było pozostawienie w granicach pierwszej okupacji, oficjalnie na prośbę samej Taryby, Wojska Niemieckiego w celu obrony terytorium przed bolszewikami[257].

Również 20 października do Berlina udała się delegacja BRL, w której skład wchodzili przedstawiciele prawego skrzydła oraz centrum Rady: Jazep Losik, I. Łuckiewicz, Szymon Rozenbaum, Konstanty Sawicz, R. Skirmunt[258]. Kanclerz Badeński nie przyjął jednak delegacji, której celem było uznanie niepodległości BRL oraz uzyskanie zgody na formowanie wojska. Z Berlina J. Losik miał się udać do Szwajcarii w celu nawiązania kontaktów z państwami zachodnimi. Pod koniec października delegacja BRL z J. Woronką, P. Andrejewem, Antonem Krepskim i Kazimierzem Pietrusewiczem została wysłana również do Warszawy. Delegacji tej udało się nawiązać kontakty z polskimi socjalistami oraz ludowcami[259].

W związku z nowym podejściem strony niemieckiej sprawa mniejszości narodowych ponownie wróciła na obrady Taryby, której kolejna sesja rozpoczęła się 28 października. Kwestia ta została uznana za niezwykle pilną, przy czym od początku zaznaczano, że władza ma należeć do Litwinów, a przedmiotem dyskusji może być jedynie problem prawnego uregulowania statusu mniejszości narodowych i ich praw kulturalnych. Kategorycznie nie zgadzano się na żadną formę autonomii. 30 października powołano nową komisję, która miała zająć się ustaleniem praw mniejszości narodowych[260]. Do konkretnych rozmów z przedstawicielami mniejszości jednak nie doszło ze względu na różnice wśród członków Taryby co do kompetencji poszczególnych organów. Zdecydowano się jedynie wstrzymać wszelkie negocjacje do czasu powołania rządu.

Polsce. Oficjalnie postanowiono odwołać się do zasad zawartych w deklaracji W. Wilsona i uznać prawo ludności miejscowej do samostanowienia. *Lietuva vokiečių okupacijoje...*, p. 486, Dokumentas nr. 141, Vokietijos reichskanclerio M. Badeniečio pareiškimas Lietuvos klausymu (lietuviams pagaliau pripažinta sprendimų viršenybė).

256 Ibidem, p. 485.

257 O zagadnieniach organizacyjnych ewakuacji niemieckich sił zbrojnych ze wschodu zob.: J. Centek, *Ewakuacja wojsk niemieckich z ziem litewskich po zakończeniu I wojny światowej*, „Europa Orientalis. Studia z dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich”, 2009, nr 1, s. 467-494.

258 D. Michaluk, *Białoruska Republika Ludowa...*, s. 333.

259 *Архівы БНР*, № 1136, Хроніка для газэт. Лістапад 1918.

260 W jej składzie znaleźli się J. Alekna, K. Bizauskas, J. Vileišis. *LVT protokolai*, p. 347, Lietuvos Tarybos posėdžio protokolas nr. 97, Vilnius, 30.10.1917.

Formowanie pierwszego rządu litewskiego nastąpiło dość szybko. Już 2 listopada uchwalono podstawowe ustawy tymczasowej konstytucji Litwy, według których Taryba stawała się ciałem ustawodawczym, a władza wykonawcza miała zostać przekazana odpowiedzialnemu przed Tarybą rządowi[261]. Jednocześnie zdecydowano się wstrzymać zaproszenie ks. W. von Uracha na tron litewski, pozostawiając sprawę formy państwa przyszłemu sejmowi ustawodawczemu. 5 listopada misję utworzenia rządu powierzono prof. A. Voldemarasowi. Zakończyła się ona 11 listopada, kiedy to oficjalnie zaprzysiężono sześcioosobowy gabinet[262]. Pierwszym aktem wydanym przez rząd była odezwa „Obywatele Litwy". Wzywano w niej do powoływania komitetów gminnych i parafialnych, których przedstawiciele mieli w późniejszym czasie wybrać władze powiatowe[263]. Zapowiedziano także zwołanie do Wilna konferencji litewskiej jako zjazdu przedstawicieli całej Litwy, na której planowano rozszerzyć bądź wybrać nową Tarybę tak, by jej członkowie pochodzili z terytorium, zgodnego z granicami państwa litewskiego. Do tego czasu należało jednak rozwiązać kwestię rozszerzenia Taryby o przedstawicieli innych narodowości.

Powołanie rządu litewskiego zbiegło się z podpisaniem na Zachodzie rozejmu w Compiègne, który, jak się później okazało, dał początek ostatecznemu zakończeniu działań wojennych. Jedną z przyczyn podpisania rozejmu była niestabilna sytuacja w Niemczech, która doprowadziła do abdykacji cesarza Wilhelma II i przekazania władzy nowemu, socjalistycznemu kanclerzowi Fryderykowi Ebertowi. W obliczu tych wydarzeń bolszewicy 13 listopada jednogłośnie wypowiedzieli wszystkie zawarte z Niemcami umowy pokojowe i pod koniec miesiąca Armia Czerwona rozpoczęła swój marsz na zachód. Zagrażało to bezpośrednio istnieniu BRL, tym bardziej że od początku listopada bolszewicy, zgodnie z postanowieniami sierpniowej umowy, zaczęli zajmować wschodnie powiaty Białorusi. Sytuacja nowego rządu białoruskiego A. Łuckiewicza, który został ostatecznie sformowany w drugiej połowie listopada po powrocie premiera z Kijowa, była krytyczna. 22 listopada 1918 roku premier przedstawił Radzie rządowy program, który w kwestii polityki zagranicznej przewidywał starania o uznanie BRL i zjednoczenie wszystkich ziem białoruskich, wciągnięcie Białorusi na obrady konferencji pokojowej, współpracę z nowymi państwami oraz federację z sąsiadami przy zabezpieczeniu maksimum niezależności Białorusi[264]. Wobec nadciągających na Mińsk oddziałów Armii Czerwonej Rada BRL wraz z rządem podjęła decyzję o ewakuacji do Wilna, co uczyniono 5 grudnia.

261 *LVTA*, p. 2-3, Dokumentas nr. I.1-2, Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai, Vilnius, 1918.11.02

262 Oprócz A. Voldemarasa, który jednocześnie pełnił funkcję ministra spraw zagranicznych, w gabinecie znaleźli się V. Stašinskas — sprawy wewnętrzne, P. Leonas — sprawiedliwość, J. Tūbelis — rolnictwo i skarb, J. Yčas — oświata. G. Rudis, *Augustinas Voldemaras — nemokėjęs pralaimėti politikas*, [w:] *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918-1940)*, sudarė R. Čepas, Vilnius 1997, p. 20-21.

263 J. Sireika, *Lietuvos valdžios 1918 m. Lapkričio 11 d. Atsišaukimas „Lietuvos piliečiai„ ir vietos savivaldybių kūrimosi pradžia*, „Istorija", 1998, t. XXXVII, p. 33-34.

264 *Архівы БНР*, № 1142, Дэклярацыя Рады Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі за 22.11.1918.

2.2. „Umowy" litewsko-białoruskie z listopada 1918 — geneza i realizacja

Litwa w polityce zagranicznej BRL początkowo nie odgrywała większej roli, a sprawy kontaktów z Litwinami leżały w kompetencjach Wileńskiej Rady Białoruskiej, przy czym strona litewska traktowała WRB jedynie jako reprezentację Białorusinów na terytorium państwa litewskiego, nie podejmując żadnych oficjalnych kontaktów z BRL. Jeszcze 25 października 1918 roku Rada BRL powołała delegację, która miała prowadzić negocjacje z Tarybą[265]. Niestety nieznany jest cały skład owej delegacji, jak i konkretne cele, jakie zostały przed nią postawione[266]. Jak pisał „Homan", delegacja ta przekazała Tarybie memoriał Rady Republiki o niepodległości Białorusi[267]. Źródła litewskie o tej sprawie milczą, a sama delegacja najprawdopodobniej została przez Litwinów zignorowana, gdyż 3 listopada WRB wystąpiła z następującą rezolucją:

„Wychodząc z tego, że obydwie wojujące strony przyznały wszystkim narodom prawo samostanowienia, Białoruska Rada w Wilnie, nie odchodząc od stanowiska niezależności i niepodzielności Białorusi i protestując przeciw przypadkowej demarkacyjnej linii umowy brzeskiej, dzielącej Białoruś na części, w celu obrony praw narodowych oraz państwowych obwieszcza się równoprawnym z Litewską Tarybą krajowym przedstawicielstwem dla białoruskich etnograficznych ziem leżących na zachód od starego frontu i pragnie jak najszybszego utworzenia wspólnego białorusko-litewskiego tymczasowego parlamentu z dopuszczeniem proporcjonalnego przedstawicielstwa mniejszości narodowych"[268].

Parlament miałby powołać rząd tymczasowy, którego zadaniem byłoby zachowanie ładu i bezpieczeństwa w kraju poprzez powołanie wojska i policji oraz zwołanie sejmu ustawodawczego. W przypadku, gdyby umowa między obydwoma narodami nie doszła do skutku, WRB zastrzegała sobie prawo do połączenia terytorium zasiedlonego przez Białorusinów z resztą niezależnej Białorusi. Jednocześnie Rada przedstawiła warunki, po których spełnieniu byłaby gotowa przesłać swoich przedstawicieli do Taryby:

1. Jeżeli Taryba stanie na gruncie całości zachodnich granic białoruskich z Białymstokiem i Bielskiem;
2. Proporcjonalne przedstawicielstwo Białorusinów w parlamencie i w rządzie;
3. Szeroka autonomia ziem białoruskich;
4. Białoruskie wojsko"[269].

265 *Архівы БНР*, № 1106, Пасьведчаньне Рады Беларускае Народнае Рэспублікі Янку Станкевічу, сябру дэлегацыі для перамоваў зь Літоўскай Тарыбай за 25.10.1918.

266 Jednym z jej członków na pewno był J. Stankiewicz. Niektóre opracowania podają, że rozmowy z Tarybą prowadziła delegacja J. Woronki, odwiedzając Wilno przy okazji rozmów w Warszawie. Ibidem; O. Łatyszonek, *Białoruskie formacje wojskowe...*, s. 79.

267 „Homan", 1918, № 88, s. 2.

268 Ibidem, s. 1.

269 Ibidem, s. 1-2.

O ile Taryba mogła ignorować BRL jako twór nieuznawany przez Niemców, to już WRB, szczególnie po ustaleniach berlińskich, była dla niej ważnym partnerem. Jako organ powołany w wyniku białoruskiej konferencji WRB mogła być uważana za pełnoprawną reprezentację mniejszości białoruskiej z terenu Litwy[270]. Sama rezolucja rady wileńskiej nie wywołała większego odzewu, jednak postanowienia w niej zawarte stały się punktem wyjścia do dalszych negocjacji z Tarybą i nowym rządem litewskim, dla którego ułożenie stosunków z innymi narodowościami obszaru pierwszej okupacji niemieckiej było jednym z najważniejszych zadań.

Na ile rozpoczęte negocjacje były samodzielnym, autonomicznym krokiem WRB przy dzisiejszym stanie wiedzy trudno ocenić. Również odpowiedź na pytanie, na ile postawa WRB była zgodna ze stanowiskiem rządu BRL, nie jest jednoznaczna. Kierujący obiema instytucjami A. Łuckiewicz przez cały czas przebywał poza Wilnem i w procesie decyzyjnym uczestniczyć nie mógł. Rozpoczęcie negocjacji było próbą zachowania jakiegokolwiek wpływu na rozwój sprawy białoruskiej. Negocjacje z bolszewikami oraz Ukraińcami nie przynosiły rezultatów, a skrajnie negatywna postawa bolszewików wobec niezależności Białorusi zmuszała do szukania innych sojuszników. Z tego względu Taryba i tworzone państwo litewskie było jedynym ośrodkiem, z którym negocjacje miały jakiekolwiek szanse powodzenia.

Nawet jeżeli program przedstawiony przez WRB przeczył stanowisku ówczesnego rządu BRL, to w ogólnym zarysie był zgodny z prezentowanym w okresie wojny stanowiskiem A. Łuckiewicza, który jako krajowiec zawsze stał na gruncie współpracy litewsko-białoruskiej i budowy wspólnego państwa. Rozpoczęcie negocjacji przypadło na bardzo gorący politycznie okres. Szczególnie niepewnie rysował się los dotychczasowego protektora Litwinów, a także Białorusinów, czyli strony niemieckiej, której klęska militarna zbiegła się z ostrymi tarciami wewnętrznymi w postaci rewolucji. Jeszcze bardziej niepewna była sytuacja na Wschodzie — bolszewicy, mimo deklarowania prawa narodów do samostanowienia, nie mieli zamiaru rezygnować z ziem należących do Imperium Rosyjskiego przed 1914 rokiem. W obliczu zerwania przez nich umów pokojowych oczywistym było, że chęć wzniecenia rewolucji na Zachodzie będzie się wiązała z koniecznością podporządkowania sobie również Europy Środkowej, tym bardziej że zarówno Białorusini, jak i Litwini, którym wojnę przyszło przeżyć po wschodniej stronie frontu, byli świadomi niewielkich szans na skuteczne negocjacje ze stroną radziecką.

Do niedawna w literaturze panował pogląd, że głównym inicjatorem nawiązania rozmów WRB z Tarybą był A. Łuckiewicz, co wydaje się być wątpliwe przede wszystkim ze względu na jego nieobecność w Wilnie[271]. Również zbyt daleko posunięte wydaje się przypuszczenie, że negocjacje z Litwinami WRB rozpoczęła dopiero po uzyskaniu zgody jej przewodniczącego. W istniejącym układzie sił decydujące zdanie co do momentu rozpoczęcia negocjacji należało bowiem do strony litewskiej, tym bardziej że ze względu na naciski niemieckie była ona zdeterminowana do osiągnięcia konsensusu z przedstawicielami innych narodowości. Taryba negocjacje z rep-

[270] Na posiedzeniu Rady z 3 listopada 1918 r. do WRB dokooptowano nowych członków: A. Boryka, Dudziaka, K. Duż-Duszewskiego, A. Hrykowskiego oraz J. Paźniaka, Ibidem, s. 2.

[271] Zob.: O. Łatyszonek, *Białoruskie formacje...*, s. 86; A. Грыцкевіч, *Беларуска-літоўскія дачыненьні...*, с. 59.

rezentantami narodowości zamieszkujących planowane terytorium Litwy scedowała na nowo powołany rząd. Rokowania z przedstawicielami WRB były jednym z pierwszych zadań, jakie stanęły przed gabinetem A. Voldemarasa.

Fakt ten nie daje jednak odpowiedzi na pytanie, do której strony ostatecznie należała inicjatywa przy rozpoczęciu rozmów. Rolę inicjatora przypisywał sobie D. Siemaszko, jednak ze względu na jego późniejszą całkowitą lojalność wobec strony litewskiej słowa te należy podać w wątpliwość i uważać raczej za chęć przypodobania się Litwinom[272]. Nie do końca jasna jest rola W. Łastowskiego, który pod nieobecność A. Łuckiewicza mógł zainicjować rozmowy z Tarybą. Jedno jest pewne, że jako wiceprzewodniczący WRB odegrał on główną rolę w negocjacjach, podpisywał za przewodniczącego skierowane do Taryby pisma. Bardzo prawdopodobne, że chciał wykorzystać nieobecność w Wilnie swojego rywala w celu wzmocnienia swojej pozycji wśród wileńskich Białorusinów. Jednocześnie mógł on przez to poprawić swoje stosunki z Litwinami, którzy od czasu incydentu z delegacją na kongres do Lozanny patrzyli na niego nadzwyczaj podejrzliwie.

14 listopada 1918 roku WRB wypracowała warunki, na których zgadzała się na wspólną pracę z Tarybą. Warunki te przedstawione zostały stronie litewskiej:

1) *przedstawicielom białoruskim powinno się przyznać 25% ogólnej liczby miejsc w Tarybie;*
2) *powinni oni dostać jedno ministerstwo;*
3) *powinno zostać utworzone kolegium oraz sekretariat do spraw białoruskich;*
4) *na organizację terytorium zamieszkałego przez Białorusinów należy asygnować sumy, proporcjonalne do jego zaludnienia i terytorium*[273].

Propozycja ta została rozpatrzona na najbliższym posiedzeniu Rady Ministrów 20 listopada. Mimo nieustalenia konkretnego stanowiska wobec żądań WRB[274], współpracę uznano za ważny element ułatwiający rozmowy z Niemcami. Do tego Białorusinom przyznano awansem 5 tys. ostrubli[275] na cele organizacyjne, o które wnioskowali[276]. Całkowicie pominięto natomiast białoruską propozycję powołania na komisarza powiatu ziemskiego Wilno D. Siemaszki oraz Jana Paźniaka jako jego zastępcy[277]. Warto zaznaczyć, że oprócz środowiska wileńskch Białorusinów,

[272] LCVA, f. 383, ap. 7, b. 56, l. 18, Рэферат Д. Семашкі.
[273] *Архівы БНР*, № 1139, Пісьма Віленскай Беларускай Рады у Літоўскую тарыбу, Вільна, 15.11.1918.
[274] A. Voldemaras grupę tę nazwał „Białoruską hromadą". LCVA, f. 923, ap. 1, b. 9, l. 4, Ministrų Tarybos posėdžio protokolas nr. 4, Vilnius, 20.11.1918.
[275] Ostrubel był jednostką monetarną wprowadzoną przez niemieckie władze okupacyjne na terenie Ober-Ostu w 1916 r., a jego emitentem była Wschodnia Kasa Pożyczkowa z siedzibą w Poznaniu, w późniejszym czasie przeniesiona do Kowna, gdzie w 1918 r. rozpoczęto emisję nowej jednostki — ostmarki. 1 ostrubel równał się 2 ostmarkom. W lutym 1919 r. rząd litewski wprowadził w niepodległej Litwie walutę przejściową — auksinasa (lit. złoty) równego 1 ostmarce. W październiku 1922 r. wprowadzono nową walutę — lita równego 0,1 dolara amerykańskiego.
[276] LCVA, f. 923, ap. 1, b. 9, l. 4, Ministrų Tarybos posėdžio protokolas nr. 4, Vilnius, 20.11.1918.
[277] Ibidem, f. 377, ap. 9, b. 4, l. 5, Pismo Biełaruskaj Rady u Wilni Premier-Ministru Litoŭskaho Haspadarstva, Wilna, 19.11.1918.

z Tarybą kontaktowali się także przedstawiciele środowiska grodzieńskiego. Strona litewska od samego początku prowadziła inną politykę wobec obydwu regionów, rozgrywając sprawę białoruską dwutorowo, inaczej w Wilnie, a inaczej w Grodnie. Z drugiej strony Niemcy postawili przed Tarybą zadanie zjednania wszystkich mniejszości oraz warstw społecznych. Środowisko grodzieńskie, skupiające głównie byłych urzędników gubernialnych, wobec Taryby, przynajmniej na początku, występowało jako „Rosjanie" (szerzej rozdz. 2.3).

Już 21 listopada WRB przedstawiła dodatkowe warunki współpracy, powracając do zagadnień omawianych w czasie kwietniowych negocjacji:

1) *Rząd Litewski będzie bronić całości zachodnich ziem białoruskich z Białymstokiem i Bielskiem;*
2) *Białoruskie terytorium w państwie Litewskim stanowić będzie autonomiczną część z urzędowym językiem białoruskim (Z Białorusinów — członków Taryby tworzy się Białoruski Sekretariat, pełniący funkcje pośrednika między ludnością białoruską a rządem. Wyznaczanie przedstawicieli rządu na te terytorium powinno odbywać się za wiadomością i zgodą Sekretariatu);*
3) *Natychmiast powinna być utworzona oddzielna białoruska inspekcja szkolna*[278].

WRB gotowa była delegować do Taryby przedstawicieli natychmiast po otrzymaniu pisma potwierdzającego przyjęcie jej żądań.

Rada Ministrów na posiedzeniu 23 listopada rozpatrzyła przedstawione dodatkowe postulaty, bezsprzecznie zgadzając się jedynie na niezwłoczne utworzenie oddzielnej inspekcji szkolnej. Rząd uznał również za konieczne utworzenie Białoruskiego Sekretariatu, zaznaczając jednak, że niemożliwe jest przyznanie jemu praw przy naznaczaniu wszystkich urzędników państwowych, gdyż może to spowodować protesty innych mieszkańców. Ponadto asygnowano na rzecz kierowanego przez W. Łastowskiego towarzystwa oświatowego „Zołak" 5 tys. ostmarek[279]. W odpowiedzi przekazanej WRB 26 listopada gabinet A. Voldemarasa oświadczył, że w kwestii przynależności państwowej Białegostoku i Bielska ostatnie słowo należy do kongresu pokojowego, na który powinna zostać wysłana delegacja wraz z przedstawicielami białoruskimi, by mogli oni bronić tego i podobnych zagadnień. Kwestia autonomii i wprowadzenia języka białoruskiego jako państwowego powinna natomiast zostać rozwiązana przez sejm ustawodawczy, gdyż Rząd Tymczasowy nie może w tak ważnej kwestii sam decydować. Rząd zgodził się na powołanie Białoruskiego Sekretariatu, uważając taką instytucję za konieczną w kontaktach między władzą a ludnością miejscową, ponadto właśnie przy pomocy sekretariatu powinna być niezwłocznie utworzona inspekcja szkolna[280].

[278] *Архівы БНР*, № 1139, Пісьма Віленскай Беларускай Рады у Раду Літоўскага Гаспадарства, Вільна, 21.11.1918.
[279] LCVA, f. 923, ap. 1, b. 9, l. 8, Ministrų Tarybos posėdžio protokolas nr. 5, Vilnius, 23.11.1918.
[280] БДА-МЛіМ, ф. 3, воп. 1, с. 140, л. 15, Lietuvos Respublikos Ministrų Tarybos raštas Baltarusių Tarybai Vilniuje, Vilnius, 26.11.1918.

Sprawa rozszerzenia składu Taryby o przedstawicieli białoruskich została ostatecznie rozwiązana na jej posiedzeniu 27 listopada 1918 roku. Rezultaty rokowań przedstawił A. Voldemaras. Według niego strona białoruska niejasno formułowała swoje żądania, co przedłużyło rokowania. Przede wszystkim niejasna wydawała się rola Białoruskiego Sekretariatu, który, jak ostatecznie ustalono, miał reprezentować sprawy białoruskie w kontaktach ze wszystkimi ministerstwami. W rokowaniach tych brali udział również przedstawiciele środowiska grodzieńskich „prawosławnych Białorusinów", którzy zgodzili się na reprezentowanie swoich interesów przez WRB. W kwestii południowo-zachodniej granicy Litwy rząd litewski zaproponował włączenie przedstawiciela białoruskiego do delegacji na kongres pokojowy.

Po przedstawieniu rezultatów rokowań Taryba jednogłośnie przyjęła rezolucję przygotowaną przez jej Prezydium:

„Deklaracja białoruskiej Rady, iż stoi ona na fundamencie niepodległości państwa litewskiego, oraz pragnie wspólnie pracować z władzą litewską przy odbudowie państwa litewskiego, Rada Państwowa, nie rozwiązując kwestii procentowych relacji narodowości na Litwie, kooptuje sześciu przedstawicieli białoruskich, opierając się na pertraktacjach Rady Białoruskiej z przewodniczącym Rady Ministrów oraz zapewnieniach, iż przedstawicielstwo sześciu Białorusinów pochodzi od wszystkich białoruskich mieszkańców Litwy"[281].

Następnie przystąpiono do otwartego głosowania nad przedstawioną przez A. Smetonę propozycją personalną strony białoruskiej. WRB swoich delegatów do Taryby wybrała na swoim posiedzeniu jeszcze 24 listopada, a zostali nimi Kazimierz Falkiewicz, I. Łuckiewicz, W. Łastowski, ks. W. Tołoczko, D. Siemaszko, J. Stankiewicz[282]. Skład ten został przyjęty 15 głosami za, wobec dwóch wstrzymujących się (D. Malinauskas, J. Vileišis) i jednego przeciw[283]. Głosujący przeciwko M. Biržiška decyzję swą tłumaczył tym, że w proponowanym składzie znajdują się osoby, „przeciwko którym zawsze będzie głosował"[284].

Po przerwie w obradach Taryby rezolucję autorstwa D. Siemaszki i W. Łastowskiego w imieniu nowych członków wygłosił ten ostatni:

„Rada Białoruska, wybrana na konferencji 25-27 stycznia 1918 roku przez przedstawicieli ziem białoruskich leżących na zachód od starego frontu, opierając się na re-

281 Taryba liczyła wówczas 18 członków, wobec czego rozszerzenie o 6 miejsc odpowiadało białoruskiemu postulatowi posiadania 25% członków w Tarybie. *LVT protokolai*, p. 402, Lietuvos Tarybos posedžio protokolas nr. 114, Vilnius, 27.11.1918.

282 Według D. Siemaszki w pierwszej kolejności do Taryby zostali wybrani A. Lewicki, I. Łuckiewicz, W. Łastowski, ks. W. Tołoczko, D. Siemaszko, J. Stankiewicz oraz W. Światopołk-Mirski, po czym odpadła kandydatura A. Lewickiego, a W. Światopołka-Mirskiego zastąpił włościanin z gminy turgielskiej K. Falkiewicz, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 56, l. 19, Рэферат Д. Семашкі, б.д.; БДА-МЛіМ, ф. 3, воп. 1, с. 140, л. 33, Pratakoł ahulnaha zasiedańnia Biełaruskaj Rady ŭ Wilni, 24.11.1918.

283 *LVT protokolai*, p. 403, Lietuvos Tarybos posėdžio protokolas nr. 114, Vilnius, 27.11.1918.

284 W pisanych po blisko dwudziestu latach wspomnieniach M. Biržiška stwierdził, że miał na myśli I. Łuckiewicza oraz po części D. Siemaszkę, jednocześnie zaznaczył, że z perspektywy dalszych wydarzeń jego obawy wobec tego drugiego były całkowicie uzasadnione. Por.: Ibidem, p. 403; M. Biržiška, *Dėl mūsų sostinės (Iš Vilniaus darbo atsiminimų), t. 1. Ligi 1919 m. liepos 1 d.,* London 1960, p. 38.

zolucjach wspomnianej konferencji i podtrzymując ideał utworzenia federacyjnego litewsko-białoruskiego państwa, w obliczu powagi przeżywanego momentu dziejowego, uważa za konieczne przyłączenie się do konkretnych prac Rady Państwowej, uważając ją za jedyne aktualnie istniejące przedstawicielstwo litewskie. Białoruska Rada wierzy, że dwa narody złączone przeszłością oraz warunkami ekonomicznymi, podając jedna drugiej dłonie, będą zdolne zdobyć dla siebie wolne i niezależne życie, idąc szlakiem demokratycznej budowy wspólnego państwa”[285].

W. Łastowski zadeklarował jednocześnie, że Białorusini, zważając na „wspólną przeszłość i dzisiejszą biedę”, godzą się na współpracę z Tarybą niezależnie od innych narodowości. Tego samego dnia WRB przedstawiła J. Woronkę jako kandydata na ministra spraw białoruskich, jednak sprawa jego mianowania przeciągnęła się o blisko dwa tygodnie.

Rozszerzenie Taryby o działaczy białoruskich było zdecydowanym sukcesem Litwinów, zwieńczeniem prowadzonych od początku istnienia Rady starań, zmierzających do włączenia do jej prac przedstawicieli innych narodowości zamieszkujących tereny budowanego państwa litewskiego.

Obok Białorusinów przez cały okres funkcjonowania Taryby prowadzone były rozmowy z reprezentantami różnych środowisk żydowskich, jednak dopiero listopadowe umowy z Białorusinami dały impuls do poszukiwania litewsko-żydowskiego kompromisu[286]. Jeszcze w październiku 1918 roku demokrata Cemach Szebad twierdził, iż żadna z żydowskich opcji politycznych nie miała zamiaru brać udziału w pracach Taryby w jej ówczesnym narodowym kształcie[287]. Do idei nawiązania ścisłych kontaktów z Litwinami jako pierwsi przekonali się lokalni syjoniści. Niemały wpływ na ten krok miało radykalizowanie się postaw żydowskiej lewicy, która otwarcie popierała bolszewików.

W dniach 5-8 grudnia 1918 roku w Wilnie obradowała konferencja syjonistyczna, której uczestnicy wydali dwie deklaracje: o sytuacji politycznej oraz o sprawie litewskiej. W pierwszej wyrażono żądania narodowo-personalnej autonomii we wszystkich krajach. Deklaracja dotycząca Litwy popierała odbudowę demokratycznego państwa litewskiego, jednak nie uznała Taryby za ciało rządzące ze względu na nieposiadanie przez nią legitymacji mieszkańców Litwy. Uznając złożoność sytuacji politycznej w kraju i niemożność przeprowadzenia wyborów, konferencja zgodziła się na możliwość udziału Żydów w pracach Taryby na następujących warunkach: uznanie poglądu konferencji na prawne położenie Rady Litewskiej w kraju, zagwarantowanie przez nią proporcjonalnej reprezentacji wszystkich narodowości oraz umoż-

285 Ibidem, s. 404; M. Засецкі, *Міністэрства Беларускіх Спраў за 10 месяцаў істнаваньня 1.XII.1918 — 1.X.1919. Кароткі нарыс*, Коўна 1919, с. 2.

286 Wileńska społeczność żydowska była mocno rozbita politycznie, przy czym dominującą rolę odgrywali syjoniści oraz socjaliści, w mniejszym stopniu reprezentowani byli folkiści oraz demokraci. Tym ostatnim bliski był kierunek krajowy, stąd niechętnie angażowali się w inicjatywy, nie mające charakteru ponadnarodowego. Większość Żydów wileńskich była reprezentantami kultury rosyjskiej, stąd w opinii znacznej części Litwinów przyjmowali oni również postawę prorosyjską na gruncie politycznym i ekonomicznym. Niezależnie od tego, w czasie okupacji niemieckiej na terytorium Litwy znacznie rozwinęła się oświata i kultura w języku jidysz. O życiu politycznym wileńskich Żydów zob.: A. Pukszto, op. cit., s. 102-116.

287 Š. Liekis, *A state within a State?...*, p. 71-72.

liwienie tworzenia własnego samorządu[288]. Sprawą żydowską Taryba zajęła się 11 grudnia 1918 roku na ostatnim posiedzeniu w ramach X sesji[289]. Siedemnastoma głosami za wobec dwóch wstrzymujących się zadecydowano o włączeniu przedstawicieli żydowskich do Rady, przy czym zwiększono liczbę miejsc z początkowo proponowanych dwóch do trzech. Nowymi członkami Taryby zostali Nachman Rachmilewicz, Szymon Rozenbaum i Jakub Wygodzki[290].

Po grudniowym dokooptowaniu do Taryby przedstawicieli żydowskich swoją reprezentację w niej miały już wszystkie, oprócz polskiej, narodowości, zamieszkujące terytorium Litwy. Układ litewsko-żydowski zadowalał obie strony. Litwini uzyskiwali poparcie znacznej części społeczności żydowskiej, która mogła w jakimś stopniu równoważyć liczebnie wpływy polskie w miastach południowo-wschodniej części Litwy. Z kolei stronie żydowskiej udało się wynegocjować najkorzystniejsze z punktu widzenia jej interesów rozwiązanie — autonomię narodowo-kulturalną. Z tej perspektywy umowy litewsko-białoruskie zdawały się być oparte na całkowicie przeciwnych założeniach, gdyż inne cele przyświecały poszczególnym układającym się stronom. Ponadto nie można jednoznacznie stwierdzić, przynajmniej z punktu widzenia dzisiejszego stanu wiedzy, że został osiągnięty kompromis. Rozbieżności między ustaleniami, tudzież rozbieżności w ich interpretacji dały się zauważyć już na samym początku realizacji listopadowych ustaleń.

Stosunki litewsko-białoruskie nacechowane były przede wszystkim koniunkturalizmem i uzależnione były od aktualnej pozycji jednej czy drugiej strony w polityce międzynarodowej. Stosunki litewsko-żydowskie, przynajmniej w Wilnie, były zdecydowanie bardziej otwarte, a syjonistyczna i demokratyczna część społeczności żydowskiej pozostała litewskim sojusznikiem przez cały okres międzywojenny. Stąd można twierdzić, że bardzo kruchy i niestabilny układ litewsko-białoruski dał początek stabilnemu i dosyć trwałemu układowi litewsko-żydowskiemu. Z drugiej strony, zgadzając się na autonomię narodową dla ludności żydowskiej w granicach państwa litewskiego, przedstawiciele Taryby byli świadomi tego, iż jedynie zagwarantowanie szerokich praw kulturalnych Żydom daje szansę na przeciągnięcie ich sympatii w kierunku litewskim. Społeczność ta była na płaszczyźnie świeckiej silnie związana z kulturą rosyjską, o ile zaś istniała możliwość polonizacji lub germanizacji Żydów, to wobec słabości kultury litewskiej taka próba asymilacji była z góry skazana na niepowodzenie. W przypadku ludności białoruskiej nadal dominowała koncepcja traktowania Białorusinów katolików jako zeslawizowanych Litwinów i dążenia do ich powrotu na łono litewskości. Stąd ewentualne zagwarantowanie Białorusinom

[288] *De facto* było to żądanie zagwarantowania autonomii personalnej. Przedstawiciele do Taryby oraz Sejmu Ustawodawczego mieli być wybierani przez gminy żydowskie. Wobec niemożliwości przeprowadzenia wyborów w danym momencie zgodzono się na wysłanie do Taryby przedstawicieli tymczasowych. Š. Liekis, *A state within a State?*, p. 76-77; „Lietuvos aidas", 1918, nr. 158, p. 2.

[289] *LVT protokolai*, p. 458, Lietuvos Tarybos posėdžio protokolas nr. 125, Vilnius, 11.12.1918.

[290] Wszyscy trzej byli syjonistami, jednymi z bardziej zaangażowanych działaczy żydowskiego Komitetu Pomocy Ofiarom Wojny. Cała trójka wkrótce objęła również stanowiska ministerialne w rządzie A. Voldemarasa. J. Wygodzki został ministrem bez teki ds. żydowskich, N. Rachmilewicz — wiceministrem handlu i przemysłu, S. Rozenbaum — wiceministrem spraw zagranicznych.

autonomii, do tego terytorialnej, kłóciło się z jednym z podstawowych założeń litewskiego odrodzenia narodowego.

Trudno się nie zgodzić z opinią E. Gimžauskasa, który jako pierwszy wskazał na dość dziwny charakter porozumień zawartych w listopadzie 1918 roku[291]. Wątpliwości budzi już sam sposób uzgodnienia umów pomiędzy Tarybą, reprezentowaną przez Radę Ministrów, a WRB. O ile wcześniejsze negocjacje miały charakter klasycznych rozmów dwóch delegacji negocjujących interesujące je zagadnienia, to w tym przypadku negocjacje przeprowadzono przy pomocy wymiany kilku dokumentów. Strony nie wypracowały żadnych wspólnych postanowień; prawdopodobnie odbyły się jedynie spotkania A. Voldemarasa z W. Łastowskim, możliwe że przy okazji przekazywania sobie postanowień reprezentowanych przez nich organów. Oparte na deklaracjach porozumienie utworzyło struktury, które, jak czas pokazał, miały funkcjonować inaczej od zamierzeń poszczególnych stron układu.

Taryba uzyskała poparcie Białorusinów praktycznie nie czyniąc żadnych ustępstw, odkładając na później sprawy granic oraz autonomii, którymi strona białoruska była najbardziej zainteresowana. W zamyśle strony białoruskiej umowy z Tarybą miały uchronić przynajmniej część ziem białoruskich przed zajęciem przez Polaków bądź bolszewików i umożliwić na tym terytorium kontynuację pracy na niwie narodowej. Stąd jednym z ważniejszych punktów negocjacji było zagwarantowanie szkolnictwa białoruskiego, dającego nadzieje na budowę czegoś na kształt „białoruskiego Piemontu", który mógłby oddziaływać na resztę ziem zamieszkałych przez Białorusinów oraz reprezentować interesy białoruskie na arenie międzynarodowej. O ile przez stronę litewską porozumienie to zostało w pełni wykorzystane propagandowo, to na białoruskiej scenie politycznej doprowadziło do kolejnych konfliktów w środowisku zarówno WRB, jak i Rady oraz Rządu BRL, i może być uważane za zalążek formowania się w ruchu białoruskim opcji prolitewskiej.

Według słów Dominika Siemaszki WRB delegowała do negocjacji z Litwinami W. Łastowskiego, D. Siemaszkę oraz W. Światopołka-Mirskiego, czyli grupę, w której większość stanowili polityczni przeciwnicy A. Łuckiewicza[292]. Niewykluczone, że grupa ta prowadziła negocjacje poniekąd niezależnie od reszty Rady, a tym bardziej od jej przewodniczącego. Jednak poglądy A. Łuckiewicza znajdują odzwierciedlenie w deklaracji białoruskiej wygłoszonej przez W. Łastowskiego po wejściu Białorusinów do Taryby, co również wskazywałoby na chęć wykorzystania panującej koniunktury do przejęcia przez niego sterów wśród Białorusinów wileńskich[293]. Z całości negocjacji listopadowych rzuca się w oczy jeszcze jedna rzecz, mianowicie rola, jaką odegrali w nich przedstawiciele Grodzieńskiej Gubernialnej Białoruskiej Uprawy, którzy zdecydowali się na przekazanie reprezentacji ich interesów wobec

[291] E. Gimžauskas, *Kai kurios...*, p. 22.

[292] Ze strony litewskiej negocjacje prowadzili S. Kairys, P. Klimas, J. Vileišis, V. Nagevičius. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 56, l. 19, Рэферат Д. Семашкі.

[293] E. Gimžauskas zwraca również uwagę, na przejęcie przez W. Łastowskiego poglądów A. Łuckiewicza na wspólną państwowość białorusko-litewską, która była sprzeczna z wcześniejszym programem ZNiNB. Możliwe, że miało to miejsce pod wpływem D. Siemaszki, który wówczas jeszcze utrzymywał kontakty z A. Łuckiewiczem, E. Gimžauskas, *Kai kurios...*, p. 23; LMAVB RS, f. 21, vnt. 87, l. 12-13, List D. Siemaszki do A. Łuckiewicza, Berlin, 30.12.1918.

strony litewskiej dla WRB, bądź przynajmniej dla wspomnianej grupy negocjatorów. Nie wiadomo do końca, na jakiej zasadzie doszło do tego porozumienia, a był to dość oryginalny sojusz, z którego obie strony chciały politycznie wyciągnąć jak najwięcej. WRB przede wszystkim potrzebowała partnera na Grodzieńszczyźnie, gdzie jej wpływy były marginalne. Dla członków Uprawy, którzy jeszcze niedawno walczyli za „jedyną i niepodzielną Rosję", strona litewska była jedyną, skąd można było uzyskać środki finansowe na funkcjonowanie[294].

W dość egzotycznym aliansie dwóch sił, zupełnie inaczej podchodzących do sprawy białoruskiej, można upatrywać przyczynę nieporozumień związanych z realizacją umów litewsko-białoruskich, jakie wystąpiły już w pierwszych tygodniach wspólnej pracy. Kontakty wileńsko-grodzieńskie zostały poddane poważnej próbie przez stronę litewską, która w obliczu zagrożenia bolszewickiego zadecydowała o ewakuacji z Wilna do Kowna, podczas gdy białoruskie ministerstwo oraz formacje wojskowe zostały ewakuowane do Grodna, pozostającego pod kontrolą niemiecką w związku z trwającą ewakuacją wojska z Ukrainy[295].

Porozumienie litewsko-białoruskie z listopada 1918 roku było aktem czysto koniunkturalnym, na które obie strony zgodziły się jedynie ze względu na okoliczności panujące na arenie międzynarodowej. Wyznaczyło ono pewien standard, na którym opierały się dalsze stosunki litewsko-białoruskie, a mianowicie ich całkowitą zależność od sytuacji międzynarodowej. Stosunki pomiędzy Litwą a BRL od tego czasu były raczej pochodną stosunków obydwu organizmów z Niemcami, Rosją Radziecką oraz Polską i wykorzystywane zgodnie z aktualnie istniejącym układem. Dla Litwy Białorusini byli jedynym sojusznikiem, z którym można było wejść w układy, licząc na ich poparcie, a jednocześnie nie dając konkretnych obietnic. Tak samo dla Białorusinów — Litwa była jedynym państwem sąsiednim, w którym można było uzyskać poparcie na arenie międzynarodowej. Problem tkwił w tym, że układ z Białorusinami rząd litewski od początku postrzegał jako element polityki wewnętrznej, a nie zewnętrznej. W kwestii zewnętrznej chodziło jedynie o pokazanie stronie niemieckiej możliwości zjednoczenia wokół idei Państwa Litewskiego również innych narodowości zamieszkujących jego tereny.

2.3. Problem przynależności państwowej Grodzieńszczyzny

Grodzieńszczyzna, rozumiana jako terytorium byłej guberni grodzieńskiej, praktycznie w całości wchodziła w skład Ober-Ostu, tworząc od lutego 1918 roku okręg Litwa-Południe. Jak wspomniano wcześniej, było to terytorium, które demograficznie zdecydowanie najbardziej ucierpiało w wyniku działań wojennych, co komplikowało i tak już złożoną sytuację narodowościową i konfesyjną na tym tery-

[294] А. Чарнякевіч, *Паміж грызнёй і барацьбой. Беларускі палітычны нацыяналізм у Горадні (канец 1918 — пачатак 1921)*, „ARCHE-Пачатак", 2009, № 3, с. 340.

[295] Rozdzielenie instytucji zostało uargumentowane tym, że w Grodnie ministerstwo będzie miało możliwość pracy bezpośrednio wśród Białorusinów. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 9, l. 34, Ministrų Tarybos posėdžio protokolas nr. 19, Vilnius, 20.12.1918.

torium. Ścierały się tutaj granice etnograficzne czterech narodowości: białoruskiej, litewskiej, polskiej oraz ukraińskiej, do czego dochodziła mozaika religijna w postaci dominującego w południowo-wschodniej części guberni prawosławia i katolicyzmu w jej północno-zachodniej części. W miastach z kolei liczba wiernych obydwu konfesji równoważyła się, co sprawiało, że dominującym wyznaniem był judaizm, którego wyznawcy stanowili w niektórych miastach regionu bezwzględną większość.

W tej sytuacji niemieckie plany przekazania Litwie całości ziem Ober-Ostu z jednej strony rozochociły apetyty środowisk związanych z Tarybą, a jednocześnie zmusiły je do szukania sojuszników na terenach, gdzie nie posiadały one żadnych wpływów. Z południowej części Grodzieńszczyzny Litwini zrezygnowali jeszcze w czasie trwania konferencji litewskiej we wrześniu 1917 roku, ograniczając w późniejszym czasie żądania terytorialne do linii Niemna. Na próbę wprowadzenia litewskiego zarządu nad częścią byłej guberni, która w czasie wojny wchodziła w skład Ober-Ostu, Taryba zdecydowała się jedynie ze względów czysto strategicznych. Podstawowym powodem była możliwość odcięcia Polski od Wilna, poprzez potraktowanie strefy między linią Niemna a granicą ukraińską jako swego rodzaju buforu. Nie należy także lekceważyć państwa ukraińskiego, które również chętnie widziało Litwę jako swojego sojusznika.

Dość niespodziewanie dla Taryby partner znalazł się wśród byłych carskich urzędników gubernialnych, którzy jeszcze latem 1918 roku szukali kontaktów z Tarybą. Dwaj delegaci komitetu grodzieńskiego[296], przybywszy z Rosji, naradzali się w sprawie przyłączenia guberni grodzieńskiej do Litwy. Używali oni argumentów, że tereny te, jako Jaćwież[297], historycznie zawsze związane były z Litwą i do Litwy ciążą także ekonomicznie. Problem językowy i konfesyjny według nich mógłby zostać rozwiązany poprzez możliwość swobodnego używania w szkołach i świątyniach języka, którym mówią miejscowi, przy litewskim jako języku państwowym. Ważnym zobowiązaniem ze strony przedstawicieli byłych władz gubernialnych była deklaracja o niepodzielności tego terytorium i gotowości do protestu w przypadku chęci przyłączenia tych ziem do jakiegokolwiek innego państwa (w tym Rosji)[298].

Deklaracja tego środowiska okazała się niezwykle istotna w momencie powrotu z *bieżeństwa*. Praktycznie równolegle z WRB przedstawiciele byłych władz gubernialnych rozpoczęli negocjacje z niedawno utworzonymi władzami Litwy. Jeszcze w końcu października grupa ta sformowała się w Rosyjski Zarząd Grodzieński, aby zjednoczyć miejscową ludność prawosławną w celu obrony jej narodowych, religijnych oraz społecznych interesów[299]. Na czele zarządu stanął Eugraf Kurłow, brat byłego gubernatora mińskiego[300]. W tym czasie zawiązał się również grodzieński Białoruski Komitet Narodowy, stojący na gruncie niezależności Białorusi, popierają-

[296] Źródło nie podaje nazwisk, jedynie funkcje — przewodniczący i wiceprzewodniczący. *LVT protokolai*, p. 248, Lietuvos Tarybos posėdžio protokolas nr. 75, Vilnius, 09.07.1918.

[297] Do tego ludność, jako „byli Jaćwingowie, do dzisiaj nazywana jest „litwakami" bądź „Jaćwingami", ani oni Rosjanie, ani Białorusini, ani Polacy. Do Litwy Grodno ciąży również ekonomicznie". *LVT protokolai*, p. 248, Lietuvos Tarybos posėdžio protokolas nr. 75, Vilnius, 09.07.1918.

[298] Ibidem, p. 248-249; P. Klimas, *Dienoraštis...*, p. 264.

[299] А. Чарнякевіч, *Паміж грызнёй і барацьбой...*, с. 338.

[300] O. Łatyszonek, *Białoruskie formacje wojskowe...*, s. 89.

cy linię BRL oraz WRB. W skład Komitetu wchodzili lokalni działacze ruchu białoruskiego, który w Grodnie na dobre zaczął się tworzyć praktycznie dopiero w czasie wojny, wraz z powstawaniem szkolnictwa w języku białoruskim. Przed 1914 rokiem na niwie narodowej wyróżnia się jedynie działalność ks. Franciszka Hrynkiewicza[301]. Z kolei w czasach późniejszych na główną postać białoruskiego ruchu w Grodnie wyrósł nauczyciel lokalnej szkoły białoruskiej Aleksander Hrykowski[302].

Sprawa grodzieńska pojawiła się już na wspomnianym czwartym posiedzeniu rządu A. Voldemarasa 20 listopada. Rozpatrzono przedstawione oficjalnie przez WRB kandydatury Kuźmy Tereszczenki na komisarza Rządu na Grodzieńszczyźnie, A. Hrykowskiego na jego zastępcę oraz Borysa Pilza na kierownika gospodarki leśnej tamże[303]. Mimo zastrzeżeń co do osoby K. Tereszczenki, jego kandydatura została zaakceptowana przez Radę Ministrów, aczkolwiek tylko ze względu na brak jakiegokolwiek innego kandydata na to stanowisko. Został on jednak mianowany jedynie komisarzem powiatu, sprawa nominacji przedstawiciela rządu do samego miasta Grodna została odłożona na później[304]. Sprawa gospodarki leśnej została jednogłośnie uznana za niezwykle istotną z finansowego punktu widzenia, ministrowie skłaniali się jednak do pomysłu organizacji zarządu poszczególnych obszarów leśnych, uważając, że niemożliwa jest kontrola jednej osoby, w dodatku kompletnie im nieznanej, nad tak rozległym terenem. Dokładne ustalenia co do Grodzieńszczyzny postanowiono odłożyć do czasu lepszego zapoznania się z sytuacją na miejscu. Twierdzono, że przyznanie jakichkolwiek uprawnień jednej grupie mogłoby wywołać konflikt z innymi społecznościami lokalnymi.

Środowisko Uprawy było wygodne dla Litwinów, gdyż potwierdzało tezę, że za Białorusinów można uważać jedynie prawosławnych, natomiast wszyscy katolicy zamieszkujący tereny Litwy Południowej to zeslawizowani Litwini. Taryba z kolei uzyskała poparcie ze względu na chęć obrony zachodniej granicy guberni, co odpowiadało żądaniom zarówno władz BRL, jak i środowiska grodzieńskich prawosławnych. Mimo iż ze strony rządu litewskiego nie padły konkretne zobowiązania co do losów Białegostoku i Bielska, to zagwarantowano stronie białoruskiej włączenie jednego przedstawiciela Białorusinów do delegacji litewskiej na kongres pokojowy[305].

Z inicjatywy Uprawy w dniach 1-2 grudnia 1918 roku w Grodnie odbył się zjazd gubernialny, w którym wzięło udział 186 delegatów (według innych źródeł 181) z powiatów grodzieńskiego, sokólskiego, białostockiego, bielskiego, wołkowyskiego oraz miast Grodna i Białegostoku[306]. Ponad połowa uczestników pochodziła z Grodna lub powiatu, kolejnym najliczniej reprezentowanym był powiat bielski z 31

301 A. Stankievič, *Biełaruski chryścijanski ruch*, Vilnia 1939, s. 46-47.

302 А. Чарнякевіч, *Паміж грызнёй і барацьбой...* с. 333-336.

303 K. Tereszczenko przebywał w Wilnie od początku listopada, kiedy to został dokooptowany do WRB. LCVA, f. 377, ap. 9, b. 4, l. 5, Pismo Biełaruskaj Rady u Wilni Premier-Ministru Litoŭskaho Haspadarstva, Wilna, 19.11.1918.

304 Ibidem, f. 923, ap. 1, b. 9, l. 4-5, Ministrų Tarybos posėdžio protokolas nr. 4, Vilnius, 20.11.1918.

305 *LVT protokolai*, p. 402., Lietuvos Tarybos posėdžio protokolas nr. 114, Vilnius, 27.11.1918.

306 ГАРФ, ф. 5999, опись (opis, dalej: оп.) 1, дело (teczka, dalej: д.) 1, л. 1, Протокол Первого Гродненского Съезда созданного Русской Управой. 01-02.12.1918. Гродно.

delegatami[307]. W zjeździe uczestniczyli jedynie wyznawcy prawosławia, wybrani przez lokalne rady parafialne[308]. W czasie zjazdu oprócz politycznego stanowiska guberni obradowano nad problemem tworzenia administracji lokalnej oraz szkolnictwa. Próbowano dokonać oceny strat, wyrządzonych przez działania wojenne, oraz regulacji sprawy dalszego powrotu *bieżeńców*.

Na zjeździe dominowali przedstawiciele Uprawy, którzy zakładali, iż podstawowym zadaniem jest zachowanie całości guberni w granicach sprzed 1914 roku, twierdząc również, że udało im się uzyskać kontakt ze wszystkimi powiatami i że nawet te, które w wyniku umów pokojowych przekazane zostały Ukrainie, pragną połączenia z państwem litewsko-białoruskim[309]. Argumentem za zjednoczeniem z Litwą miała być chęć zachowania całości granic guberni i zagwarantowanie praw ludności prawosławnej. Z kolei przedstawiciele Komitetu stali na gruncie niepodległości Białorusi, a w przypadku niemożliwości realizacji tego programu, optowali za federacją z Litwą.

Zjazd, który przez jednego z uczestników z ramienia Komitetu grodzieńskiego Andreja Jakubeckiego został określony jako „sobór prawosławnych, a nie zjazd białoruski"[310], na koniec obrad przyjął następującą rezolucję:

„Pierwszy grodzieński zjazd białoruski po wszechstronnym rozważeniu politycznego położenia guberni wyraża wolę, aby takie historyczne oraz nadzwyczaj ważne zagadnienie, jak przyłączenie guberni do tego czy innego państwa, było rozwiązane przez wszystkich mieszkańców guberni poprzez referendum, ale, biorąc pod uwagę zaborcze plany Polski i nie chcąc się do niej przyłączać, wyraża wolę dołączenia do Litwy na zasadach autonomii, jeżeli zostaną jemu zagwarantowane: samorząd, nasz język białoruski oraz szkoła"[311].

Pod wpływem Komitetu Białoruskiego zjazd zadecydował o przemianowaniu rosyjskiej Uprawy na białoruską. Powołany został Białoruski Zarząd Kraju Grodzieńskiego (BZKG). Oficjalnie BZKG został uznany za organ wykonawczy Zjazdu i składał się z oddziałów: administracyjnego, gospodarczo-finansowego, spraw zagranicznych, technicznego, religijnego, agitacyjnego, *bieżeńskiego*, prawnego oraz obrachunku szkód wojennych[312].

W momencie kiedy zjazd grodzieński decydował o przyłączeniu guberni do Litwy, pewne ustalenia co do Grodzieńszczyzny zapadły w Wilnie. Na wniosek

307 Z powiatu bielskiego reprezentowane były jedynie wschodnie gminy, zamieszkałe przez ludność wyznania prawosławnego: łosińska, hajnowska, dubiażyńska, nowoberezowska, dubicka oraz miasteczka Narew i Kleszczele. LCVA, f. 377, ap. 9, b. 4, l. 15, Участники съезда 1 и 2 декабря по уездам.

308 W Archiwum Państwowym Federacji Rosyjskiej, w zespole BZKG przechowywana jest teczka z pełnomocnictwami delegatów na zjazd grodzieński (ГАРФ, ф. 5999, оп. 1, д. 6).

309 Potwierdzałyby to wspomniane wyżej pełnomocnictwa, w większości których „lokalna społeczność rosyjska, z pochodzenia Białorusini" optowała za przyłączeniem do Litwy.

310 ГАРФ, ф. 5999, оп. 1, д. 1, л. 5, Протокол Первого Гродненского Съезда созданного Русской Управой. 01-02.12.1918. Гродно.

311 Ibidem, л. 19.

312 Trzy ostatnie oddziały po wykonaniu swoich zadań i przedstawieniu rozliczeń ministerstwom zostały zamknięte. ГАРФ, ф. 5999, оп. 1, д. 5, л. 60, Докладная записка Гродненской Губернской Белорусской Управы в Совет Министров Литвы, Гродно, 09.04.1919 г.

WRB rozpoczęto mianowanie przez ministra spraw wewnętrznych komisarzy rządu w poszczególnych powiatach okręgu Białystok-Grodno (zachowując niemiecki podział terytorialny)[313]. W późniejszym czasie przedstawianie komisarzy należało do ministra spraw białoruskich oraz Sekretariatu[314]. Zadaniem komisarzy była organizacja władzy lokalnej w gminach i powiatach, tak aby możliwe było przejęcie władzy od wycofującego się Wojska Niemieckiego. Komisje zamierzano utworzyć poprzez zwołanie zjazdów w poszczególnych gminach, działania te prowadzone były raczej według ogólnego schematu niż konkretnych przepisów prawnych[315]. Łukasz Dziekuć-Malej, komisarz na powiat Krynki-Łunno, w swoim raporcie wskazywał na chaos komunikacyjny oraz brak instrukcji co do działalności komisji i samego komisarza[316]. W takiej sytuacji najwięcej zależało od zdolności organizacyjnych samego komisarza[317]. Nie było to łatwe zadanie przede wszystkim ze względu na tworzące się równolegle polskie komitety parafialne, a także komitety w parafiach prawosławnych, tworzone przez duchowieństwo oraz byłych urzędników carskich. Konkurencyjność tworzonych komisji wobec komitetów prawosławnych była pierwszym zgrzytem we współpracy BZKG z Rządem Litewskim[318]. Pracy komisarzy nie sprzyjały również niemieckie władze wojskowe oraz szczególnie aktywni w terenie bolszewicy. W takim dość skomplikowanym układzie komisarze najczęściej byli ignorowani również przez najważniejszy element, czyli samą ludność lokalną.

313 Komisarze mianowani na tereny leżące poza tym okręgiem: Lida (E. Paszkiewicz), Oszmiana (P. Aleksiuk), Zdzięcioł (J. Białowicz) nie rozpoczęli pracy, gdyż te terytoria najszybciej zostały zajęte przez oddziały Armii Czerwonej. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 31, l. 44, Министерство Белорусских Дел в Литовском Правительстве за сем месяцев существования. Краткий обзор.

314 Do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych również od BZKG spływały propozycje mianowania komisarzy, z których żadna nie została zaakceptowana. Wszyscy mianowani komisarze pochodzili z rekomendacji WRB bądź ministra. Obsadzono następujące powiaty: Grodno (P. Kreczewski), Białystok (K. Jezowitow), Planty-Szczuczyn (T. Iwanowski), Bielsk (M. Kochanowicz), Sokółka (M. Kostewicz), Wołkowysk (K. Tereszczenko), Białowieża (A. Funk) oraz Krynki-Łunno (Ł. Dziekuć-Malej). LCVA, f. 377, ap. 9, b. 16, l. 34. S. Lozoraičio pranešimas Vidaus Reikalų Ministrui, Kaunas, 1919.03.19.

315 Sytuacja na Grodzieńszczyźnie nie różniła się od reszty Litwy, gdzie do czasu podpisania ustawy samorządowej w październiku 1919 r. praktycznie z nadejściem każdego nowego rządu oraz ministra spraw wewnętrznych zmieniały się koncepcje i wizje samorządu terytorialnego. Początkowo zamierzano powołać komitety parafialne, dopiero z początkiem 1919 r. rozpoczęto tworzenie komitetów gminnych i powiatowych. A. Morkūnaitė-Lazauskienė, *Rola mniejszości narodowych na Litwie w tworzeniu samorządów lokalnych w latach 1918-1919*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej", 2007, t. XLII, s. 19.

316 LCVA, f. 1367, ap. 9, b. 315, l. 39, Даклад Камісара Крынско-Лунскаго Павету Л. Дзекуць-Малея Міністру Унутарных Спраў, Городня, 25.02.1919.

317 Komisja do opracowania instrukcji dla komisarzy w składzie K. Tereszczenko, K. Jezowitow i L. Kaszczeniewski została powołana w styczniu 1919 r., lecz nie znane są efekty jej pracy. Pierwsze instrukcje z ministerstwa zaczęły docierać do Grodna dopiero z początkiem lutego. LCVA, f. 377, ap. 9, b. 16, l. 25, Протокол заседания съезда Представителей Министерства Внутренних Дел Литовского Государства в Гродненской губернии, Гродно, 03.01.1919; БДАМЛіМ, ф. 3, воп. 1, с. 151, л. 62, Рапорт Представителя Министерства Внутренних Дел (К. Езовитова) Министру Белорусских Дел, Гродно, 31.01.1919.

318 BZKG już 10 grudnia protestował wobec postanowień rządu litewskiego, który na komisarzy mianował osoby „nie mające żadnego związku z miejscową ludnością". ГАРФ, ф. 5999, оп. 1, д. 5, л. 5, Письмо Гродненской Губернской Белорусской Управы в Совет Министров Литвы, Гродно, 10.12.1918.

Konkurencją wobec zjazdu grodzieńskiego miał być zjazd organizowany w dniach 15-16 grudnia z inicjatywy Komitetu. Ze względu na kłopoty z transportem odbył się on nie jako zjazd z całej guberni, a jedynie z powiatu grodzieńskiego. Powołano na nim „Grodzieńską Białoruską Włościańską Radę Powiatową", zależną od komisarza miasta Grodna i powiatu P. Kreczewskiego, który z ramienia władzy litewskiej próbował organizować struktury władzy lokalnej. Jednocześnie powołano komitet organizacyjny Krajowego Białoruskiego Zjazdu Grodzieńszczyzny, który miał się odbyć 9 stycznia 1919 roku[319]. Reakcją na ten zjazd była wizyta delegacji BZKG w składzie Wsiewołod Bojew, A. Zarin, M. Morozow w Wilnie w dniach 19-22 grudnia, która na spotkaniach z ministrem spraw wewnętrznych Vladasem Stašinskasem oraz z J. Woronką próbowała wyjaśnić własne położenie. Spotkania te zbiegły się z decyzją o ewakuacji MSB do Grodna, wobec czego wszelkie decyzje co do funkcjonowania BZKG w ramach państwa litewskiego postanowiono odłożyć do czasu zapoznania się z sytuacją na miejscu[320].

Sytuacja w Grodnie jeszcze bardziej skomplikowała się w pierwszych dniach 1919 roku, kiedy to do działających wcześniej białoruskich instytucji — BZKG i Komitetu — dołączyło Ministerstwo Spraw Białoruskich wraz z tworzonym pułkiem białoruskim. Oprócz tego w Grodnie znalazł się premier BRL A. Łuckiewicz. Z racji nieuznawania przez Litwę BRL występował on oficjalnie jedynie jako osoba prywatna, co nie przeszkadzało mu wykorzystywać swojego autorytetu również do celów politycznych. W ten sposób Grodno na krótko stało się centrum białoruskiej polityki, nie bez podstaw nazywanym drugą stolicą BRL. W tych warunkach zaczęła rozwijać się białoruskojęzyczna prasa, za sprawą K. Jezowitowa powstało towarzystwo kulturalno-oświatowe „Baćkaŭščyna", kontynuowały działalność 42 szkoły białoruskie[321].

Od końca 1918 roku, mimo protestów ze strony litewskiej i białoruskiej, w Grodnie działał komisarz rządu polskiego na okręg grodzieński Stanisław Iwanowski, który jednocześnie był dowódcą grodzieńskiej Samoobrony. Oprócz organizacji struktur państwowości polskiej na ziemi grodzieńskiej jednym z celów jego działalności była likwidacja „akcji litewsko-białoruskiej"[322]. Głównymi działaniami w tym kierunku

[319] А. Чарнякевіч, *Паміж грызнёй і барацьбой...*, с. 342-343; БДА-МЛіМ, ф. 3, воп. 1, с. 151, л. 55, Пратакол Беларускага Сялянскага З'езду у Горадні, 15-16.12.1918.

[320] Wydaje się, że od tego spotkania BZKG zaczął się również liczyć z istnieniem BRL jako władzy reprezentującej całą Białoruś. We wcześniejszych dokumentach widnieje ona jako rada mińska. ГАРФ, ф. 5999, оп. 1, д. 5, л. 7, Доклад А.А. Зарина, Н.П. Морозова, В.Н. Боева Гродненской Белорусской губернской Управе, 23.12.1918. Гродно.

[321] „Baćkaŭščyna" była kontynuacją towarzystwa kierowanego przez J. Woronkę w Mińsku od lipca do grudnia 1918 r. W Grodnie „Baćkaŭščyna" funkcjonowała do kwietnia 1919 r. na czele z K. Jezowitowem, który podejmował próby jego odnowienia jeszcze dwukrotnie na Łotwie: w 1920 r. w Rydze, oraz w 1921 r. w Dyneburgu. Zob. *Бацькаўшчына*, [w:] ЭГБ, т. 6/2, с. 330; І. Г. Антонаў, *Успаміны аб польскай акупацыі Горадзеншчыны у 1919-1921 гг. Малюнкі гвалту і здзеку фацэтных польскіх паноў на Беларусі (мае пережываньні)*, [Коўна] 1921, с. 31; НАРБ, ф. 458, воп. 1, 72, л. 1-7, Устав Гродненского Отделения Белорусского Культурно-просветительного Общества «Отчество» (Бацькаўшчына), Гродно, 01.03.1919; *Аўтабіяграфія Канстантына Барысавіча Езавітава*, „Полацак", 1992, № 5, с. 21-22.

[322] „Polscy komisarze już odwiedzają Litwę. Jeden z nich bezprawnie osiadł w Grodnie i, na moich oczach, działa w imieniu Rzeczpospolitej Polskiej. Tworzy się nieznany w historii ucisk nad na-

było niedopuszczanie do pracy komisarzy rządu litewskiego na Grodzieńszczyźnie, likwidacja białoruskich oddziałów, a przede wszystkim ogólne dyskredytowanie Litwinów oraz Białorusinów przed dowództwem niemieckim. S. Iwanowski w Grodnie aktywnie organizował również lokalną grupę Polskiej Organizacji Wojskowej (POW).

Organizacja powiatów z ramienia rządu litewskiego była akcją od początku skazaną na niepowodzenie. Z raportów, które pozostawiła część komisarzy powiatowych wynika, że oprócz konkurencji w postaci powstałych wcześniej polskich Rad Powiatowych, głównym problemem było niezdecydowanie, a czasem ostry sprzeciw lokalnej administracji niemieckiej[323]. W pierwszej kolejności wynikało to z tego, iż tereny południowo-zachodniej Grodzieńszczyzny (Białystok, Sokółka, Wołkowysk, Bielsk i Białowieża) podlegały wojskowemu dowództwu w Kijowie, które nie akceptowało decyzji zapadających w Kownie[324]. Nieco lepiej sprawa wyglądała we wschodnich powiatach. W samym Grodnie P. Kreczewski oparł się na wspomnianej już wcześniej Włościańskiej Radzie Powiatowej i, przynajmniej na prowincji, utworzono zalążki milicji. Stworzenie struktur powiatowych oraz milicji udało się jedynie K. Tereszczence w powiecie wołkowyskim, jednak Niemcy, wycofując się, postanowili przekazać władzę Polakom[325]. W czasie pracy komisarzy nie zabrakło również poważnych incydentów. Ł. Dziekuć-Malej został przez polskiego komisarza Krynek por. Józefa Rybka oskarżony o uczestnictwo w napadzie i skazany na śmierć. W areszcie przebywał przez siedem dni, po czym został na prośbę A. Łuckiewicza przez S. Iwanowskiego ułaskawiony, lecz miał obiecać, że nie będzie prowadził żadnej akcji politycznej w regionie i w ciągu 48 godzin opuści ziemię grodzieńską[326].

Mimo dwuznacznej postawy władz niemieckich jedynie obecność Niemców była gwarantem możliwości istnienia jakichkolwiek struktur władzy litewskiej na terenie Grodzieńszczyzny. Dopóki terytorium to było kontrolowane przez Wojsko Niemieckie, przynajmniej w samym Grodnie próbowano równoważyć wpływy posz-

rodem białoruskim i nie mające podstaw utrwalanie w granicach Litwy zgubnej dla nas polskiej państwowości", z protestu J. Woronki do pełnomocnego przedstawiciela na Litwę E. Zimmerle 11 kwietnia 1919 r. LCVA, f. 582, ap. 1, b. 15, l. 160. Нота пратэсту Міністэрства Беларускіх Спраў упаўнаважанаму Нямецкага Ураду ў Літве, Коўна, 11.04.1919.

323 Np. w powiecie sokólskim niemiecki naczelnik powiatu długo zwodził M. Kostewicza, po czym ten dostał od lokalnej Rady Żołnierskiej pismo zakazujące mu na terenie powiatu działalności agitacyjnej i jakichkolwiek kontaktów z ludnością, LMAVB RS, f. 21, vnt. 349, l. 12, Рапарт Камісара Сакольскага павету Міністру Беларускіх Спраў, Гродна, 04.01.1919.

324 И. Воронко, *Белорусский вопрос к моменту Версальской Мирной Конференции*, Ковно 1919, с. 16.

325 Sukces K. Tereszczenki można argumentować jego działaniem na wzór bolszewicki, który na wsi trafiał na podatny grunt. Mimo niepochlebnych opinii wśród Białorusinów zdolnościami organizacyjnymi K. Tereszczenki zachwycał się A. Łuckiewicz, widząc w nim jednego z najlepszych swoich pracowników. Mylił się jednak, gdyż jak dowodzi D. Michaluk działalność K. Tereszczenki była całkowicie kontrolowana przez bolszewików. Por.: D. Michaluk, *Białoruska Republika Ludowa...*, s. 375-377; А. Луцкевіч, *Дзённік*, [w:] idem, *Барацьба за вызваленьне...*, с. 510.

326 S. Iwanowski, *Samoobrona w Lidzie i Grodnie w 1918-1919*, „Zeszyty Historyczne" (Paryż), 1995, z. 113, s. 118; LCVA, f. 1367, ap. 9, b. 315, l. 39, Даклад Камісара Крынско-Лунскага Павету Л. Дзекуць-Малея Міністру Унутраных Спраў, Городня, 25.02.1919.

czególnych reprezentacji narodowych. Dla strony białoruskiej największym problemem były jednak nie stosunki z Niemcami czy Polakami, a wewnętrzne konflikty. Wszystkie trzy istniejące białoruskie struktury: BZKG, Komitet i Rada Włościańska, prowadziły ze sobą grę o skromne subsydia ze strony litewskiej. Liczono na to, że problem koegzystencji rozwiąże planowany zjazd białoruski z całego terenu byłej guberni, na którym zostanie wybrana wspólna reprezentacja dla regionu, jednak z powodu problemów z transportem nie doszedł on do skutku. Z tego samego powodu przedstawicieli Grodzieńszczyzny zabrakło zresztą na Konferencji Państwowej w Kownie.

W tej sytuacji po przybyciu do Grodna minister J. Woronko ku zdziwieniu pozostałych polityków białoruskich swoją działalność oparł na działaczach konserwatywnego, monarchistycznejgo BZKG. Wszelkie próby połączenia działań BZKG jak również Komitetu i rady powiatowej zostały zablokowane, mimo chęci z obu stron, przez samego ministra[327]. Natychmiast wywołało to krytykę grodzieńskiego BKN, a także A. Łuckiewicza. Premier BRL przebywał w Grodnie jako osoba prywatna i sprawy polityczne starał się rozgrywać w ramach możliwości za kulisami. Wydaje się, że pełnienie funkcji ministra spraw białoruskich przez J. Woronkę ukazało jego słabość jako polityka. Przypadła mu niełatwa rola pogodzenia stanowiska ministerialnego w jednym państwie z reprezentacją interesów drugiego państwa. Nie posiadając odpowiednich umiejętności, został on w efekcie, mimo eksponowanego stanowiska, jedynie litewskim urzędnikiem państwowym, uzależnionym całkowicie od decyzji centrum. Strona białoruska próbowała wielokrotnie odwołać go ze stanowiska ministra, lecz bez powodzenia. Z kolei dla Litwinów osoba J. Woronki, mimo iż nieskuteczna w swoich działaniach, była niezwykle korzystna ze względów propagandowych, gdyż bądź co bądź w składzie rządu Litwy zasiadał pierwszy premier BRL[328].

Wydaje się, że właśnie ten aspekt był powodem tak długiego utrzymywania przez stronę litewską J. Woronki na tym stanowisku, szczególnie że w pierwszych miesiącach 1919 roku do Kowna stale udawali się przedstawiciele poszczególnych instytucji białoruskich, próbując wywalczyć subsydia na działalność i jednocześnie zdyskredytować konkurencję[329]. W połowie lutego sytuacja w Grodnie zaniepokoiła

[327] LCVA, f. 377, ap. 9, b. 16, l. 28, Протокол заседания президиума Белорусской Гродненской Уездной Рады и президиума Белорусской Гродненской Управы, Гродно, 17.01.1919.

[328] Ważną rolę w określaniu sojuszy na Grodzieńszczyźnie odgrywała również kwestia wyznaniowa. J. Woronko, jako prawosławny, na swoich najbliższych współpracowników w ministerstwie wybrał osoby tego wyznania. Podobnie rzecz się miała w przypadku komisarzy powiatowych. Jak już wspomniano, taki układ był najbardziej korzystny dla Litwinów. Większość współpracowników J. Woronki należała do BPSF, która była najmniej liczną partią powstałą w wyniku rozpadu BSH. Nie miała ona zupełnie poparcia w środowisku wileńskim, jednak wobec dążenia do federacji Białorusi w ramach demokratycznej Rosji mogła liczyć na poparcie BZKG.

[329] W połowie lutego nawet grodzieńskiemu BKN udało się namówić ministra spraw wewnętrznych na mianowanie P. Aleksiuka komisarzem rządu na powiat Krynki-Łunno. Mimo tego nie rozpoczął on żadnej działalności w terenie, a sama nominacja tylko pogorszyła stosunki J. Woronki z Komitetem. Sprawa P. Aleksiuka może być traktowana jedynie jako wyjątek w stosunku strony litewskiej do BKN, który był przez nią ignorowany. Jeszcze w lutym przybyłym do Kowna przedstawicielom grodzieńskiego BKN minister spraw wewnętrznych J. Vileišis miał oznajmić: „Po co mamy wysyłać na Grodzieńszczyznę pieniądze, skoro i tak zajmą ją Polacy". А. Луцкевіч, *Дзённік...*, с. 512.

również stronę litewską. Wobec nadchodzących od różnych białoruskich organizacji sprzecznych informacji zdecydowała się ona wysłać do Grodna przedstawiciela ministerstwa spraw wewnętrznych, którego zadaniem było zbadanie sytuacji na miejscu oraz poprawa stosunków z władzami niemieckimi.

Aleksandrasowi Žilinskasowi udało się porozumieć z niemieckim dowództwem w Grodnie w kwestii uzbrojenia tworzonej milicji, jednak wobec braku gwarancji, że nie zostanie ona wykorzystana przez Polaków bądź bolszewików, zrezygnowano z zakupu broni, a środki finansowe przeznaczono na zaległe wynagrodzenia dla komisarzy i innych urzędników, którzy rozliczyli się z otrzymanych wcześniej na swoją działalność zaliczek[330]. W sporządzonym przez przedstawiciela raporcie krytycznie została oceniona praca komisarzy:

„Co się tyczy pracy organizacyjnej, to w tej dziedzinie komisarze nie zrobili prawie nic, tłumaczyli to brakiem pieniędzy, jak również tym, że w ich pracy przeszkadzały komitety parafialne tworzone za pomocą polskich obszarników oraz księży, ale ogólne wrażenie jest takie, że żaden z komisarzy, za wyjątkiem Zubca i Maleja, nie pasuje na takie miejsce"[331].

Przedstawiciel rządu w swym raporcie prawie całkowicie ominął działalność BZKG, ograniczając się do skromnej informacji o organizacji przez BZKG czternastu zarządów gminnych i dwóch powiatowych[332].

Rozważając stanowisko władz litewskich w kwestii Grodzieńszczyzny, warto zwrócić uwagę na aspekt finansowy. BZKG otrzymywał z budżetu centralnego więcej środków na działalność niż MSB. Taka sytuacja wydaje się dziwna nawet wobec faktu, że część działań, będących w kompetencjach ministerstwa, było finansowane z innych źródeł (np. komisarze formalnie podlegali ministerstwu spraw wewnętrznych)[333]. W pewnym sensie BZKG w swoich działaniach posiadał więcej autonomii niż ministerstwo. Mimo braku formalnego unormowania swoich stosunków z rządem[334], był on traktowany przez rząd jako „taka sama instytucja samorządowa, jaką w innych częściach Litwy są komitety powiatowe"[335]. Č. Laurinavičius zwraca uwagę, że czynnikiem, który mógł mieć wpływ na zbliżenie BZKG do Rządu Litewskiego, była restytucja części carskiego systemu prawnego (kodeks cywilny i karny) na

330 LCVA, f. 377, ap. 9, b. 16, l. 34, S. Lozoraičio pranešimas Vidaus reikalu ministrui, Kaunas, 1919.03.10.

331 Ibidem, l. 35.

332 Ibidem.

333 Do kwietnia 1919 r. z budżetu na rachunek BZKG wypłynęło 85 tys. auksinów. Za kolejne 3 miesiące wypłacono 65 250 auksinów. Budżet samego MSB przez cały okres funkcjonowania w Grodnie stanowił ok. 60 tys. auksinów. Š. Liekis, *Rytų Lietuva ir Baltarusija...*, s. 368-370; Т. Блашчак, *Міністэрства беларускіх...*, с. 243.

334 Propozycja zawarcia umowy zrodziła się jeszcze w grudniu 1918 r. Jednak BZKG występował w imieniu całej guberni w kształcie z 1914 r., co już w kwestii podziału terytorialnego przeczyło porządkowi w innych częściach Litwy i wprowadzało pewnego rodzaju autonomię Grodzieńszczyzny, sytuację, która była dla strony litewskiej niedopuszczalna. LCVA, f. 582, ap. 2, b. 36, l. 43-44, Праект пагадненьня паміж Горадзенскай Губэрнскай Беларускай Управай і Ўрадам Літоўскай Рэспублікі за 02.12.1918 у справе палітычнага статусу Горадзенскай губерні (kopia tego dokumentu: ГАРФ, ф. 5999, оп. 1, д. 5, л. 10-11).

335 LCVA, f. 923, ap. 1, b. 24, l. 123, Ministrų Tarybos posėdžio protokolas, Kaunas, 15.04.1919.

terenie Litwy, co mogło sprawiać wrażenie Litwy jako rosyjskiej prowincji „nieobjętej anarchią"[336]. Wybór BZKG jako politycznego partnera został bardzo źle odebrany nie tylko wśród środowisk białoruskich, ale także przez Polaków, którzy widzieli w tym układzie powrót władzy carskich ciemiężycieli[337].

Z początkiem marca 1919 roku J. Woronko wyjechał do Kowna na posiedzenie rządu i zgodnie z decyzją gabinetu do Grodna już nie powrócił, powoli wycofywano również pracowników ministerstwa. Mniej więcej w tym samym czasie do A. Łuckiewicza dotarła informacja o udzieleniu przez rząd URL pożyczki w wysokości 4 mln karbowańców, niezbędnej do dalszej egzystencji BRL, a przede wszystkim do wysłania delegacji na konferencję pokojową w Paryżu[338]. Część tej sumy dotarła do Grodna w połowie marca. Uniezależniony od strony litewskiej A. Łuckiewicz przed wyjazdem do Paryża zdążył uporządkować sprawy grodzieńskie i, korzystając z obecności w Grodnie części ministrów, zebrał posiedzenie swojego gabinetu. Przygotowano rozporządzenie o komisarzach gubernialnych BRL. Komisarzem guberni grodzieńskiej został mianowany Paweł Aleksiuk[339], wileńskiej zaś — I. Łuckiewicz. Ponadto przyjęto budżet i plan dalszej pracy, po czym część ministrów wyjechała do Berlina, a część do Kowna. Członkowie gabinetu A. Łuckiewicza praktycznie do późnej jesieni 1919 roku przemieszczali się między tymi dwoma miastami.

Głównym zadaniem P. Aleksiuka było skonsolidowanie rozbitego działaniami J. Woronki ruchu białoruskiego w Grodnie. 19 marca 1919 roku odbyło się zebranie przedstawicieli wszystkich działających w Grodnie organizacji i ugrupowań, na którym ukonstytuowała się Centralna Białoruska Rada Grodzieńszczyzny. Jej głównym zadaniem było zwołanie zjazdu gubernialnego i utworzenie struktur władzy zgodnych z tymczasowym rozporządzeniem o komisariatach gubernialnych[340]. W praktyce żadne z tych zadań się nie udało, chociaż Rada funkcjonowała aż do zjazdu Białorusinów Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny, który odbył się w czerwcu 1919 roku w Wilnie.

Idea zjazdów powiatowych czy gubernialnych była popularną metodą tworzenia władzy lokalnej. Fakt ten wykorzystał również wspomniany wcześniej S. Iwa-

336 Szerzej na ten temat: Č. Laurinavičius, *Lietuvos buržuazinės...*, p. 119.

337 W konkluzji wystąpienia Polskiej Rady Naczelnej Ziemi Grodzieńskiej z 30 marca 1919 r. czytamy: „Grozi nam obecnie w kierunku politycznym umocnienie fikcji uznanego przez Niemców rządu litewskiego w tym kraju, oddanie miasta i fortecy Grodno w ręce uzbrojonych zbirów, tytułujących się pułkami białoruskimi rządu litewskiego, przywrócenie do władzy i wpływów sfery rusyfikatorów, którzy teraz tłumnie pospieszyli na służbę rządu litewskiego, w kierunku społecznym grozi nam zanarchizowanie mas skutkiem niekarności, korupcji i elementów ciemnych w ochotniczej armii niemieckiej, okupującej nasz kraj, nareszcie w kierunku gospodarczym — kraj nasz stoi w obliczu klęski nie do przejrzenia". Cytat za: J. Gierowska-Kałłaur, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919 — 9 września 1920)*, Warszawa 2003, s. 48.

338 Po 1,5 mln karbowańców zostało przekazane do banków w Wiedniu i Berlinie, odpowiednio w austriackich koronach i niemieckich markach. Pozostały 1 mln otrzymał w gotówce W. Zacharka (w różnych walutach). *Архівы БНР*, № 1187, Пратакол паседжаньня Рады Народных Міністраў БНР № 110 за 21.03.1919.

339 Warto zaznaczyć, że P. Aleksiuk uważany jest za pierwszego tłumacza z języka litewskiego na białoruski. A. Lapinskienė, A. Maldzis, op. cit., p. 80.

340 А. Чарнякевіч, *Паміж грызнёй і барацьбой...*, с. 367.

nowski, który zorganizował wyjazd do Warszawy delegacji, na której czele stanął Kazimierz Ćwirko-Godycki. Występował on w imieniu rzekomego Białoruskiego Zjazdu Nowogródczyzny, który miał być II Zjazdem Wszechbiałoruskim[341]. Delegacja spotkała się 23 marca z premierem Ignacym Paderewskim i wręczyła mu memoriał, w którym „Białoruska Krajowa Rada Narodowa" opowiadała się za przyłączeniem Białorusi do Polski[342].

Wieści o wizycie K. Ćwirki-Godyckiego w Warszawie szybko zostały nagłośnione w prasie i doczekały się zdecydowanej reakcji Białorusinów. Po powrocie do Grodna został on aresztowany przez komendanta miasta Mikołaja Demidowa. S. Iwanowski dowiedział się, kiedy K. Ćwirko-Godycki miał zostać przetransportowany do Kowna; dzięki wspomnianej wcześniej lokalnej grupie POW udało się go odbić z konwoju, prowadzonego przez białoruskich huzarów[343]. Według relacji S. Iwanowskiego, który powoływał się na swoją późniejszą rozmowę z M. Demidowem, dzień przed udaną akcją POW Niemcy zezwolili na nocny napad oddziałów białoruskich na siedzibę Komisariatu rządu i jego likwidację[344]. K. Ćwirko-Godycki stanął jednak przed litewskim sądem w grudniu 1919 roku, oskarżony, jako mieszkaniec Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny, o pomoc w zajęciu tych terenów przez Polaków[345]. Został uznany za niewinnego, a argumentem obrony było to, iż w swym wystąpieniu w imieniu zjazdu z Nowogródczyzny optował za przyłączeniem do Polski Białorusi, a nie Litwy, uważając Wileńszczyznę i Grodzieńszczyznę za integralne części państwa litewskiego[346].

Jeszcze 5 lutego w Białymstoku została podpisana polsko-niemiecka umowa, regulująca warunki wycofania się Wojska Niemieckiego ze wschodu i umożliwienia w czasie ewakuacji przejścia po linii Białystok–Wołkowysk–Grodno oddziałów polskich w celu przeciwstawienia się Armii Czerwonej[347]. Z początkiem kwietnia rozpoczęła się ewakuacja Niemców z Grodna, zakończona ostatecznie 26 kwietnia. Tego dnia nastąpił również symboliczny kres obecności litewskiej w Grodnie, za co można uznać zdjęcie przez polskich żołnierzy flagi litewskiej z budynku MSB.

341 Poza zeznaniami K. Ćwirko-Godyckiego nie istnieją inne informacje, że takowy zjazd miałby się w ogóle odbyć. Por.: J. Gierowska-Kałłaur, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich...*, s. 268; O. Łatyszonek, *Białoruskie formacje wojskowe...*, s. 93; D. Michaluk, *Białoruska Republika Ludowa...*, s. 410-413.

342 Według J. Gierowskiej-Kałłaur K. Ćwirko-Godycki reprezentował Białoruską Kresową (sic!) Radę Narodową, w której skład wchodziła Rada Włościańska, grodzieński BNK i BZKG. J. Gierowska-Kałłaur, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich...*, s. 268-269.

343 S. Iwanowski, op. cit., s. 120.

344 W tym miejscu, jak i w całej relacji S. Iwanowski określa grodzieńskie struktury białoruskie mianem Rady Narodowej Białoruskiej, wobec czego trudno dokładnie określić kto mógł tę zgodę otrzymać. S. Iwanowski, op. cit., s. 123.

345 Według protokołu sądu przebywał on w więzieniu przez 6 miesięcy, wobec czego musiał być albo aresztowany na przełomie maja i czerwca, albo akcja jego odbicia z transportu nie była do końca udana. БДА-МЛіМ, ф. 3, воп. 1, с. 283, л. 1, Копия протокола суда над К. Цьвирко-Годицким, 16.12.1919.

346 Ibidem, л. 7.

347 *Знешняя палітыка Беларусі...*, т. 1, Дакумент № 80 Германа-польскае пагадненне аб эвакуацыі германскіх войск з акупіраваных імі тэрыторый і паходзе польскіх войск супраць савецкіх рэспублік, Беласток, 05.02.1919.

Pod koniec kwietnia 1919 roku cała Grodzieńszczyzna była już opanowana przez Polaków. 19 kwietnia oddziały piechoty gen. Edwarda Rydza-Śmigłego i jazdy ppłk. Władysława Beliny-Prażmowskiego uderzyły na Wilno, które zostało ostatecznie opanowane 21 kwietnia. Zarówno stronie litewskiej, jak i białoruskiej pozostawała jedynie nadzieja na skuteczną interwencję w tej sprawie na płaszczyźnie międzynarodowej. Mimo iż sprawa Grodna nie była tak palącym punktem polityki litewskiej jak kwestia wileńska, to jednak pozostawała ważnym elementem w polityce litewskiej, który niejednokrotnie rozgrywany był za pomocą karty białoruskiej.

Dnia 4 kwietnia 1919 roku Konstanty Bielecki, Iwan Korczyński oraz minister J. Woronko jako przedstawiciele Grodzieńszczyzny zostali wybrani na nowych członków Taryby. W lipcu 1919 roku K. Bielecki i I. Korczyński wraz z innymi członkami BZKG zostali aresztowani przez Polaków[348]. Z Grodna zostali wywiezieni do Warszawy, skąd w większości trafili do obozu internowanych w podkrakowskim Dąbiu, I. Korczyński zaś, będąc prawosławnym duchownym, został odosobniony w klasztorze kamedułów na Bielanach[349]. Jak wynika z relacji osobistych, poszczególni członkowie BZKG byli zwalniani z obozu od jesieni 1919 roku[350]. W. Bojew został zwolniony z obozu wraz z żołnierzami, którzy mieli zostać wysłani do oddziałów gen. Antona Denikina. Pod koniec 1919 roku udało mu się przedostać do Grodna. Polskie władze nie zezwalały mu nawet na pracę zawodową. Po przyjściu w 1920 roku bolszewików, obawiając się aresztu, uciekł pieszo przez Druskienniki do Kowna, gdzie znalazł schronienie i gdzie udzielono mu wsparcia za „działalność na korzyść państwa"[351]. Sam BZKG swój żywot zakończył latem 1919 roku, ściślej jej działalność została rozbita przez polskie władze. Doszło nawet do tego, że przewodniczący E. Kurłow został zamordowany we własnym domu, jednak uważa się, iż nie był to akt polityczny, lecz morderstwo to miało charakter rabunkowy. Część członków, która po 1920 roku znalazła się w Kownie, próbowała działać pod szyldem BZKG na wygnaniu.

Na przyczyny porażki polityki litewskiej wobec Grodzieńszczyzny składa się kilka czynników. Za najważniejszą należy uznać brak jedności w Tarybie oraz w kolejnych rządach co do zasadności włączenia w granice państwa litewskiego tak rozległego terenu, na którym etniczna ludność litewska stanowiła znikomy (0,22% według spisu z 1897 roku) ułamek ludności i zamieszkiwała najbardziej na północ wysunięte gminy. Kolejną przyczyną był chaos organizacyjny, który charakteryzował akcję tworzenia władzy lokalnej na całej Litwie, również na terytorium Litwy etnicznej, gdzie niejednokrotnie samorządy miały zdecydowanie polski charakter.

Oddzielnym problemem jest kwestia wyboru sojusznika ze strony białoruskiej. Finansując dwa w najlepszym przypadku niechętne sobie białoruskie ugrupowania,

348 Niektóre źródła podają, że aresztowania nastapiły już pod koniec kwietnia 1919 r.

349 LCVA, f. 923, ap. 1, b. 84, l. 304, Рапорт В.Н. Боева Министру Внутренних Дел, Ковно, 28.09.1920; І.Г. Антонаў, op. cit., c. 28, 57-66.

350 I. Antonaŭ po powrocie do Grodna został ponownie aresztowany i przewieziony do obozu w Białymstoku, gdzie spotkał I. Korczyńskiego. І.Г. Антонаў, op. cit., c. 65.

351 LCVA, f. 923, ap. 1, b. 84, l. 304, Рапорт В.Н. Боева Министру Внутренних Дел, Ковно, 28.09.1920.

nie można było liczyć na porozumienie. Grupy te dzieliło prawie wszystko — pochodzenie, poglądy polityczne, a przede wszystkim odmienne cele. Również ludność miejscowa, mimo zapewnień lokalnych działaczy białoruskich, okazała się niechętna Litwie[352]. Katolicy zdecydowanie poparli Polaków, na wsiach oraz wśród ludności żydowskiej bardzo silne były wpływy bolszewików. Jedyną grupą deklarującą chęć chociażby tymczasowego połączenia z Litwą byli prawosławni i osoby związane z poprzednim reżimem. Była to jednak tylko deklaracja lokalnych elit, zupełnie nieprzekładająca się na postawę ludności, która dopiero co zaczęła wracać do swoich domostw po wojennej tułaczce.

Rozważając kwestię grodzieńską, nie należy zapominać również o ówczesnym międzynarodowym położeniu Litwy. W połowie lutego Armia Czerwona kontrolowała terytorium na wschód od linii Poniewież–Wiłkomierz–Żośle–Orany–Lida–Słonim–Bereza Kartuska i jedynie dłuższa obecność Niemców na Kowieńszczyźnie i Suwalszczyźnie pozwoliła stronie litewskiej na skuteczne zorganizowanie sił, umożliwiających stawienie oporu bolszewikom. Mimo że sprawa grodzieńska wydawała się dla polityki litewskiej stracona, nie odstąpiono od niej na polu międzynarodowym, konsekwentnie odwołując się do traktatu brzeskiego i ustalonych w nim granic. Jedynym zagadnieniem pozostawało dokładne wyznaczenie granicy południowej. Jeszcze w kwietniu 1919 roku rząd M. Sleževičiusa wahał się między planem „maksimum", określającym granicę na linii Mielnik — jezioro Wyganowskie i „minimum" — obejmującym „jedynie" Puszczę Białowieską[353].

2.4. Białoruskie instytucje w organach wewnętrznych Republiki Litewskiej

Zgodnie z umowami listopadowymi utworzone zostały białoruskie organy w strukturach władzy wykonawczej w postaci ministerstwa, które z czasem przybrało nazwę Ministerstwa Spraw Białoruskich, oraz władzy ustawodawczej w postaci Białoruskiego Sekretariatu, który funkcjonował jako reprezentacja Białorusinów w Tarybie. Przy pomocy tych instytucji miały być z czasem tworzone struktury władzy lokalnej oraz białoruskie formacje wojskowe w Wojsku Litewskim. Instytucje te, mimo iż przetrwały, przynajmniej teoretycznie, przez kilka lat, nigdy nie doczekały się formalnego określenia ich kompetencji. Stosunkowo najmniej skomplikowaną była kwestia jednostek białoruskich, które stanowiły jedynie narodowe oddziały i nie wymagały oddzielnego uregulowania ich statusu prawnego. Inaczej sprawa się miała w przypadku Sekretariatu oraz Ministerstwa, dla których należało wypracować konkretną pozycję w strukturze prawnej państwa litewskiego.

Kością niezgody był pojawiający się w czasie negocjacji termin autonomia, na który nie zgadzali się Litwini, a który systematycznie używany był przez stronę bia-

[352] A. Łuckiewicz w swym dzienniku zanotował: „Położenie przedstawicieli rządu litewskiego jest słabe. Ich władzy nikt nie uznaje. Komisarze pracują w imieniu Białoruskiej Republiki Ludowej, bo inaczej ludzie bym im głowy porozbijali". А. Луцкевіч, *Дзённік...*, с. 511.

[353] Č. Laurinavičius, *Lietuvos buržuazinės...*, p. 120-121.

łoruską. Ściślej, strona białoruska twierdziła, że w czasie negocjacji Litwini zgodzili się na autonomię ziem białoruskich w granicach Litwy, co było negowane przez stronę litewską. Z braku wiedzy o szczegółowych ustaleniach, na podstawie jakich doszło do porozumienia między Tarybą, a ściślej Rządem Litewskim a WRB jednoznaczna odpowiedź na pytanie o rację w tym sporze jest niemożliwa. Wydaje się, że sprawa autonomii mogła być poruszona jedynie w czasie spotkań A. Voldemarasa z W. Łastowskim tudzież D. Siemaszką; możliwe, że premier w jakiś sposób obiecał delegacji WRB pewną formę autonomii. Jeżeli nawet tak się stało, to sprawa ta nie została podana do wiadomości członków Taryby, wśród których dominowały poglądy o konieczności budowy państwa narodowego. Sama Taryba nie uważała się za władną w tak szczegółowym układaniu porządku prawnego powstającego państwa litewskiego[354]. Znamienne, że ze strony białoruskiej porozumienia te były realizowane przez osoby, które nie były zaangażowane w negocjacje. Autorzy porozumienia W. Łastowski oraz D. Siemaszko, którzy byli najbardziej zorientowani w ustaleniach, z bezpośredniej pracy dość szybko się wycofali bądź zostali od niej odizolowani.

Mimo iż Litwini konsekwentnie odmawiali prawa do autonomii terytorialnej, to niektóre decyzje, jak mianowanie komisarzy białoruskich oraz przede wszystkim przeniesienie białoruskiego ministerstwa z Wilna do Grodna, a nie jak reszty resortów do Kowna, świadczyłyby o rozważaniu pewnej formy autonomii, chociaż w oficjalnej retoryce strony litewskiej mowa jest jedynie o pośredniczeniu między ludnością białoruską a instytucjami centralnymi. Niezależność w organizacji władzy na części terytorium litewskiego wynikała jednak raczej z rachunku politycznego strony litewskiej, która nie liczyła do końca na możliwość wprowadzenia administracji litewskiej na tym terenie. Ponadto litewska scena polityczna w pierwszych latach budowania państwowości ogarnięta była chaosem — od listopada 1918 roku do czasu zwołania sejmu ustawodawczego zmieniło się pięć gabinetów, reprezentujących różne opcje polityczne[355].

Jedyną osobą zainteresowaną prawnym uregulowaniem białoruskich instytucji wydaje się być J. Woronko, który w pierwszej połowie 1919 roku przedstawił kilka propozycji rozwiązania tej kwestii. Wszystkie one zakładały w mniejszym lub większym stopniu autonomię „białoruskiej części Litwy" i najprawdopodobniej nie zostały nawet przez stronę litewską wnikliwie rozpatrzone[356]. Jak się okazało w praktyce,

[354] Po latach ówczesny przewodniczący Taryby A. Smetona twierdził: „Władza tymczasowa wychodziła z realnych ówcześnie założeń i dlatego utworzyła ministerstwo białoruskie, zamierzając umocnić się w Wilnie. Jeśli udałoby się tam pozostać i umocnić się, to na pewno problem białoruski rozwinąłby się dalej; możliwe, że przybrałby formę terytorialnej autonomii białoruskiej". A. Sm. (A. Smetona), *Be rytojaus*, „Vairas", 1924, nr. 6, p. 2.

[355] Po upadku rządu A. Voldemarasa 26 grudnia 1918 r. premierem został M. Sleževičius z partii ludowych socjalistów-demokratów. Pełnił on tę funkcję do marca, po czym na miesiąc zastąpił go reprezentujący chadecję P. Dovydaitis. Po blisko dwóch miesiącach 12 czerwca 1919 r. M. Sleževičius ponownie utworzył gabinet. Najdłużej, bo od października 1919 r. do czerwca 1920 r., przy władzy był gabinet E. Galvanauskasa ze związku chłopskiego. Zob.: R. Čepas, *Ministras pirminikas Mykolas Sleževičius*, [w:] *Lietuvos Respublikos ministrai..*, p. 78-80, 85-86; A. Jakubčionis, *Pranas Dovydaitis — mokslininkas politikoje*, [w:] *Lietuvos Respublikos ministrai...*, p. 130-131; S. Jegelevičius, *Ernestas Galvanauskas — Lietuvos ūkio kūrėjas*, [w:] *Lietuvos Respublikos ministrai...*, p. 162-164.

[356] Za pierwszą próbę unormowania kwestii białoruskiej na Litwie można uznać projekt budżetu MSB przedstawiony przez ministra J. Woronkę na posiedzeniu rządu 12 stycznia 1919 r., a zakła-

głównym czynnikiem, który decydował o zadaniach i strukturze białoruskich instytucji, była wysokość budżetu, ustalana przez stronę litewską i zależna zwykle od bieżących potrzeb. W praktyce strona litewska, kierując się ograniczonym zaufaniem wobec Białorusinów, starała się przekazywać w ich ręce jak najmniej kompetencji.

2.4.1. Białoruski Sekretariat

Utworzony na podstawie ustaleń z listopada 1918 roku Białoruski Sekretariat, który tworzył ogół białoruskich delegatów do Taryby, nigdy nie stał się sformalizowaną instytucją, a przez Litwinów był traktowany raczej jako frakcja w łonie Litewskiej Rady Państwowej. Poza początkowym okresem funkcjonowania sekretariatu, czyli przełomem listopada i grudnia 1918 roku, nie znajdujemy również szerszych śladów działalności czy nawet aktywności przedstawicieli białoruskich na posiedzeniach Taryby, aż do jej rozwiązania w maju 1920 roku.

Do pierwszych zadań, jakie stanęły przed Białoruskim Sekretariatem, należało proponowanie, wraz z ministrem spraw białoruskich, komisarzy rządu w powiatach zamieszkałych przez ludność białoruską. Członkowie Sekretariatu brali ponadto udział w bieżących pracach Taryby. O ile możliwe było uczestnictwo Białorusinów w komisjach, to na posiedzeniach plenarnych często pojawiał się problem językowy. W protokołach Taryby zachował się zapis głosu J. Stankiewicza w dyskusji nad sprawą gen. C. Kondratowicza: „wskazał, że Białorusini nie rozumieją tego, co właśnie mówi się w tak ważnej sprawie”[357].

Dnia 29 listopada 1918 roku do komisji Taryby mającej za zadanie opracowanie statutu odbudowywanego Uniwersytetu Wileńskiego wybrano W. Łastowskiego[358]. Na tym samym posiedzeniu uznano za konieczne powołanie na uniwersytecie katedry języka białoruskiego, co według M. Biržiški miało ogromny wpływ zarówno na stosunki społeczne, jak i na rozwój literatury[359]. W ostateczności katedra, która miała funkcjonować na Wydziale Nauk Społecznych, otrzymała nazwę Katedry Ję-

dający niejako kopię władzy centralnej na terytorium podległym ministerstwu. W późniejszym czasie zostały opracowane dwa projekty: „zarządzania białoruską częścią Litwy” (Č. Laurinavičius uważa, że projekt ten mógł powstać jeszcze w czasie negocjacji Taryby i WRB) oraz „Tymczasowe rozporządzenie o Ministerstwie Spraw Białoruskich Rządu Państwa Litewskiego”. Szczególnie ten ostatni projekt z czerwca 1919 r. zasługuje na uwagę przede wszystkim dlatego, że był najbardziej uporządkowanym od strony prawnej, ale również dlatego, iż w historiografii białoruskiej końca lat 90. XX w. był on uważany za obowiązujący przepis prawny, chociaż w rzeczywistości pozostał jedynie na papierze i nie został nawet rozpatrzony przez Radę Ministrów. Szerzej: Č. Laurinavičius, *Lietuvos buržuazinės...*, p. 117; Т. Блашчак, *Міністэрства беларускіх...*, с. 238-239, 258. Projekty regulaminów zob.: Ibidem, c. 299-300; LCVA, f. 923, ap. 1, b. 31, l. 149-150, Праект упраўленьня беларускай частю літвы, b.m., b.d.; LCVA, f. 923, ap. 1, b. 31, l. 24, Sąmata Baltgudžiu Reikalams Ministerijos vienam mėnesiui, Kaunas, 1919; П. Брыгадзін, У. Ладысеў, *„Іменем беларускага народу...” Матэрыялы і дакументы аб дзейнасці Міністэрства Беларускіх Спраў 1918-1919 гг.*, „Беларуская мінуўшчына”, 1997, № 2, с. 26-31.

357 *LVT protokolai*, p. 429, Lietuvos Tarybos posėdžio protokolas nr. 118, Vilnius, 02.12.1918.
358 Ibidem, p. 419, Lietuvos Tarybos posėdžio protokolas nr. 116, Vilnius, 29.11.1918.
359 Ibidem, p. 416.

zyka, Historii oraz Literatury Białoruskiej[360]. Z inicjatywy W. Łastowskiego i I. Łuckiewicza w statucie znalazł się zapis o możliwości prowadzenia wykładu, w razie konieczności, w językach innych niż litewski[361]. Przyjęty 5 grudnia 1918 roku statut Uniwersytetu Wileńskiego pozostał jedynie na papierze, gdyż nie przystąpiono do organizacji uniwersytetu w Wilnie. Uniwersytet, zwany Uniwersytetem Litewskim, powstał w Kownie w 1922 roku na bazie tzw. Kursów Wyższych. Warto zaznaczyć, że dla organizacji kowieńskiego uniwersytetu przyjęto statut wypracowany jeszcze przez Tarybę.

Jednym z ważniejszych zadań, jakie stały przed Tarybą na początku grudnia 1918 roku, było — z racji niemożliwości przeprowadzenia wyborów do sejmu ustawodawczego — zwołanie Konferencji, która zalegalizowałaby Tarybę jako pełnoprawną reprezentację wszystkich obywateli państwa litewskiego. Wśród jej członków dyskutowano, czy powinno się to odbyć drogą wyborów nowej Rady, czy tylko uzupełnienia składu Taryby. Białoruski Sekretariat nie wypracował, zdaje się, jednego programu w tej kwestii. Według W. Łastowskiego skład Rady należało jedynie uzupełnić, przeprowadzenie całkowicie nowych wyborów mogłoby się wiązać z zupełną destabilizacją pracy w momencie zagrożenia. W tym samym czasie I. Łuckiewicz optował za przekazaniem jak największych praw konferencji. Do komisji Taryby, która miała się zająć przygotowaniem projektu Konferencji, został wybrany I. Łuckiewicz[362].

Dość szybko doszło do pierwszych poważnych zgrzytów między Białoruskim Sekretariatem a Tarybą i rządem A. Voldemarasa. Ich przyczyną stał się ingres nowego biskupa wileńskiego. O stanowisko to, opuszczone od 1907 roku, wywiązała się w okresie okupacji niemieckiej ostra walka na gruncie polityczno-narodowościowym. Kandydaci proponowani przez Tarybę, a do takich można zaliczyć przede wszystkim Konstantinasa Olšauskisa i Vladasa Mironasa, nie znajdowali poparcia władz kościelnych. Ostatecznie ustalono, iż nowym biskupem wileńskim zostanie pochodzący spod Mariampola Litwin Jerzy Matulewicz (Jurgis Matulaitis). Kandydatura ta, mimo wątpliwości zarówno strony polskiej, jak i litewskiej, zyskała akceptację władz kościelnych.

Jeszcze w czasie listopadowych negocjacji z Litwinami WRB oświadczyła, iż pożądanym jest, aby nowy biskup w czasie ingresu wygłosił przemowę po białorusku. Propozycja ta została przyjęta i zawarta w oficjalnym piśmie wysłanym przez A. Voldemarasa, gdzie poproszono nominata o wystąpienie w kolejności po litewsku i białorusku, w tych językach miała zostać wygłoszona również *probulla*[363]. J. Matulewicz przystał na tę propozycję, stwierdzając jednak, że w pierwszej kolejności wystąpi po polsku. O pomoc w napisaniu przemówienia w języku białoruskim nominat zwrócił się do ks. W. Tołoczki. Nie ma jednak pewności, czy przemówienie to

[360] *LVTA*, p. 341, Dokumentas nr. IV.1-242, Vilniaus universiteto statutas (Valstybės Tarybos priimtas 1918 m. gruodžio mėn. 5 d.).

[361] *LVT protokolai*, p. 439., Lietuvos Tarybos posėdžio protokolas nr. 120, Vilnius, 05.12.1918.

[362] Ibidem, p. 451, Lietuvos Tarybos posėdžio protokolas nr. 122, Vilnius, 07.12.1918; Ibidem, p. 456, Lietuvos Tarybos posėdžio protokolas nr. 124, Vilnius, 10.12.1918.

[363] T. Górski, *Błogosławiony Jerzy Matulewicz*, Warszawa 2005, s. 153-156; LCVA, f. 923, ap. 1, b. 9, l. 5, Ministrų Tarybos Posėdžių Protokolas nr. 4, Vilnius, 20.10.1918.

zostało napisane, gdyż na jakąkolwiek obecność języka białoruskiego podczas ingresu nie zgodziła się Kapituła jako gospodarz uroczystości[364]. Ostatecznie na ingresie, który miał miejsce 8 grudnia, J. Matulewicz wystąpił jedynie po polsku i litewsku. Na uroczystościach zabrakło również przedstawicieli Taryby oraz Rządu, ponieważ Kapituła zbojkotowała ich, nie przygotowując oddzielnych miejsc w Katedrze.

Białoruski Sekretariat za taki stan rzeczy obwiniał jednak Tarybę, żądając od niej zdecydowanej interwencji[365]. Duchowni zasiadający w Radzie twierdzili, że jest to wewnętrzna sprawa Kościoła, w którą państwo nie jest w stanie ingerować. Większość Taryby była jednak innego zdania i zmusiła premiera A. Voldemarasa do osobistego spotkania z biskupem J. Matulewiczem, który wyjaśnił, że pismo Rządu w tej sprawie zostało przez Kapitułę zatrzymane i przedstawione mu już po samym ingresie[366].

Białoruski Sekretariat był jednym z inicjatorów zwiększenia przedstawicielstwa żydowskiego w Tarybie z 2 do 3 delegatów[367]. Była to jednocześnie ostatnia aktywność Sekretariatu, w której udział brali wszyscy jego członkowie. Posiedzenie Taryby 11 grudnia było ostatnim przed zaplanowaną przerwą. Kolejna sesja rozpoczęła się dopiero 23 stycznia w Kownie po zakończeniu planowanej wcześniej Konferencji, na której Białorusinów reprezentował jedynie W. Łastowski[368]. W międzyczasie, 21 grudnia, I. Łuckiewicz wraz z J. Stankiewiczem oświadczyli, że „wobec ostatnich działań rządu i prezydium Rady Państwowej, uczynionymi bez wiadomości białoruskich przedstawicieli, nie są w stanie dalej pozostawać w składzie tej ostatniej"[369]. Najprawdopodobniej tymi „ostatnimi działaniami" przywołanymi przez I. Łuckiewicza i J. Stankiewicza była decyzja o ewakuacji z Wilna i oddzieleniu instytucji białoruskich od reszty władz litewskich, przy których pozostawał jedynie Białoruski Sekretariat.

Od czasu ewakuacji, rozpoczętej w ostatnich dniach grudnia 1918 roku, działalność Sekretariatu została praktycznie zawieszona. Ks. W. Tołoczko wraz z K. Falkiewiczem zostali w Wilnie i chociaż formalnie byli uważani za członków Taryby, już nigdy później nie wzięli udziału w jej posiedzeniach. W. Łastowski został białoruskim przedstawicielem przy Poselstwie Litewskim w Berlinie, natomiast D. Siemaszko wszedł w skład delegacji litewskiej na konferencję pokojową w Paryżu[370].

364 Z. Ponarski, *Władysław Tołoczko — ostatni obywatel Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 1997, nr 8, s. 82-84; T. Górski, op. cit., s. 153, 291.

365 *LVT protokolai*, p. 454, Lietuvos Tarybos posėdžio protokolas nr. 123, Vilnius, 09.12.1918; „Homan", 1918, № 98, s. 2.

366 Ibidem, p. 456, Lietuvos Tarybos posėdžio protokolas nr. 124, Vilnius, 10.12.1918.

367 Ibidem, p. 458, Lietuvos Tarybos posėdžio protokolas nr. 125, Vilnius, 11.12.1918.

368 W dzienniku A. Łuckiewicza pod datą 21 stycznia 1919 r. znajdujemy wzmiankę, że przybyły z Kowna bielski komisarz Majewski twierdził, iż w konferencji brało udział 7 Białorusinów. Informacja ta nie znajduje potwierdzenia w źródłach litewskich. A. Луцкевіч, *Дзённік...*, c. 503.

369 W pierwotnym tekście oświadczenia widniał jeszcze dopisek „i bez wiadomości ministra spraw białoruskich", który został wykreślony. Por.: БДА-МЛіМ, ф. 3, воп. 1, c. 260, л. 12, Пісьма I. Луцкевіча і I. Станкевіча у Дзяржаўную Раду Літоўскага Гаспадарства, Вільня, 21.12.1918; „Homan", 1918, № 101, s. 3; LCVA, f. 395, ap. 1, b. 8, l. 4, Белорусская Жизнь. Хроника для газет, Вильна, 23.12.1918.

370 D. Siemaszko w początkowym okresie służby u Litwinów utrzymywał kontakty z A. Łuckiewiczem. Zarówno jego, jak i W. Łastowskego obecność na Zachodzie planowano wykorzystać do

Dla losów Taryby kluczową była decyzja podjęta na Drugiej Konferencji Państwowej, na której zadecydowano o uzupełnieniu składu Rady Państwowej. Na wniosek W. Łastowskiego Białorusinom zezwolono na dokooptowanie trzech nowych członków[371]. Skład Taryby został uzupełniony o przedstawicieli białoruskich dopiero 4 kwietnia 1919 roku, kiedy to dokooptowani zostali przedstawiciele Grodzieńszczyzny, członkowie BZKG protojerej I. Korczyński oraz doktor medycyny K. Bielecki. Pierwszy miał dość niepochlebną opinię moskalofila i czarnosecińca, jednak z czasem stał się stronnikiem białoruskiego ruchu narodowego[372]. Drugi zatrudniony był na stanowisku lekarza białoruskiego pułku w Grodnie oraz aktywnie działał na niwie kulturalnej. Trzecią osobą, o którą poszerzono skład Taryby, był nadal pełniący funkcję ministra J. Woronko[373].

Jak już wspomniano, I. Korczyński oraz K. Bielecki zostali aresztowani przez władze polskie. Mimo protestów Taryby zostali oni zwolnieni dopiero wiosną 1920 roku[374]. K. Bielecki już do Kowna nie dotarł, został w Grodnie, gdzie prowadził praktykę lekarską, a w kwestiach politycznych zbliżył się do BKN[375]. Jedynym znanym działaniem K. Bieleckiego w składzie Sekretariatu było wysłanie do premiera Pranasa Dovydaitisa pisma z żądaniem włączenia przedstawiciela Sekretariatu w skład litewskiej misji specjalnej do Warszawy i propozycją na to miejsce W. Łastowskiego. Ponadto w skład misji miałby wejść jeden z białoruskich oficerów, wskazany przez delegata Sekretariatu[376].

Na linii Sekretariat Białoruski — Rząd zawrzało po wystąpieniu D. Siemaszki na konferencji pokojowej w Paryżu (zob. rozdział 2.5). 18 czerwca 1919 roku W. Łastowski w imieniu Sekretariatu przekazał na ręce premiera pismo w którym zawiadomił że „tekst przedłożonego przez niego [D. Siemaszkę — T. B.] memoriału, przed przekazaniem Konferencji nie był znany naszemu Przedstawicielstwu [Sekretariato-

wprowadzenia delegacji BRL na konferencję paryską. LCVA, f. 383, ap, 7, b. 39, l. 116, Пасьведчаньня Рады Народных Міністраў БНР Д. Сямашку й В. Ластоўскаму за 22.01.1919.

371 „Lietuva", 1919, nr. 12, p. 1.

372 I. Korczyński urodził się w 1865 r. na Kijowszczyźnie, z Grodnem związany był od 1900 r., a w 1904 r. został protojerejem Monasteru Borysoglebskiego. Z ruchem białoruskim związał się w okresie *bieżeństwa*, a od wiosny 1919 r. zaczął nawet wprowadzać w cerkwi białoruskojęzyczną służbę. A. Чарнякевіч, *Партрэт на фоне «інтэр'ера»: штодзённае жыццё беларускага дзеяча ў Гродна 1909-1939 г.г.*, [w:] *Białoruś w XX stuleciu...*, s. 156.

373 Po zaprzysiężeniu 12 marca 1919 r. na premiera P. Dovydaitis zlecił Białoruskiemu Sekretariatowi wskazanie nowego kandydata na ministra spraw białoruskich. Do tego czasu funkcję tę miał dalej sprawować J. Woronko. Ostatecznie kandydatura z niewiadomych przyczyn nie została wysunięta, chociaż istnieją informacje, że planowano delegować na to stanowisko W. Łastowskiego bądź P. Kreczewskiego. M. Засецкі, op. cit., c. 12-13.

374 K. Езовитов, *Белорусы и поляки: Документы и факты из истории оккупации Белоруссии поляками в 1918 и 1919 гг*, Ковна 1919 (dalej: *Белорусы и поляки*), Док. XXVIII, Протест Литовского Государственного Совета по поводу ареста Члена Государственного Совета Священника Иоанна Корчинского, 25.07.1919.

375 Z grodzieńskim BNK K. Bielecki związał się jeszcze w 1919 r. Nie udało się ustalić czy po 1920 r. utrzymywał on kontakty z Litwinami. Zob.: *Бялецкі К. Я*, [w:] ЭГБ, т. 6/2, c. 349.

376 LCVA, f. 923, ap. 1, b. 31, l. 136, Пісьма К. Бялецкага Прэм'ер-Міністру Часовага Літоўскага Ураду, 16.04.1919.

wi — T. B.] i wobec tego nie reprezentuje głosu Białoruskiego Przedstawicielstwa Litewskiej Rady Państwowej; w swoim memoriale p. Dominik Siemaszko dopuścił się grubych przeinaczeń, przywodząc punkty umowy na podstawie których Wileńska Rada Białoruska zgodziła się wysłać swoich przedstawicieli do Litewskiej Rady Państwowej. Przy tym przypominamy (...) że według naszej umowy na Konferencji Pokojowej w Paryżu w litewskiej delegacji powinno być dwóch przedstawicieli białoruskich”[377].

Nie doczekawszy się przez przynajmniej 10 dni odpowiedzi, W. Łastowski skierował kolejne pismo, które było odpowiedzią na litewską propozycję wejścia przedstawicieli białoruskich do Komisji ds. Opracowania Prawa o Wyborach do Sejmu Ustawodawczego[378]. W piśmie, oprócz działań D. Siemaszki i braku reakcji na wspomniane wyżej pismo, W. Łastowski krytykował milczenie Rządu w sprawie jego protestu przeciwko drukowaniu dokumentów ogólnopaństwowych jedynie w języku litewskim oraz schowanie do szuflady projektu regulacji stosunków białoruskiej części Litwy z częścią litewską, który był złożony na ręce prezydenta, premiera oraz prezydium Taryby[379]. W efekcie Sekretariat Białoruski miał zawiesić swoją pracę w Komisji do czasu uregulowania stosunków prawno-państwowych i statusu białoruskiej części Litwy.

Najprawdopodobniej obydwa pisma były samodzielnym krokiem W. Łastowskiego, gdyż był jedynym członkiem Sekretariatu przebywającym wówczas w Kownie, a mało prawdopodobne jest to, aby konsultował tę kwestię z J. Woronką. Po przedstawieniu tego pisma W. Łastowski udał się do Wilna. Od tego czasu do końca funkcjonowania Taryby białoruska obecność w niej miała charakter incydentalny, co w pierwszej kolejności spowodowane było nieobecnością jej członków w Kownie. W imieniu Sekretariatu oficjalnie występował już tylko D. Siemaszko, między innymi wygłaszając 20 marca 1920 roku, z okazji aktu przyłączenia Małej Litwy do Republiki Litewskiej, następującą mowę:

„Pozdrawiając jednoczący się naród litewski, ja, jako przedstawiciel Białorusinów, zaznaczę, że ten historyczny fakt ma duże znaczenie i dla narodu białoruskiego. Po połączeniu ziem litewskich na zachodzie, rozpocznie się łączenie ziem litewskich na wschodzie. Dobrze pamiętamy, że nie ma Litwy bez Wilna, że nikt nie jest w stanie z jej granic usunąć Grodna, Białegostoku i Białowieży, że żadne groźby krwi i żelaza nie zmuszą nas do zapomnienia o synach ziemi wileńskiej i grodzieńskiej. I teraz, gdy osiągnęliśmy wolne fale Bałtyku, będziemy zmagać się za zielone knieje ziemi białoruskiej”[380].

Sekretariat jako białoruskie przedstawicielstwo oficjalnie przestał istnieć wraz z rozwiązaniem Taryby i przekazaniem jej kompetencji Sejmowi Ustawodawczemu.

[377] Mimo braku datowania na dokumencie, myli się S. Szupa określając datę sporządzenia pisma na 2 lipca 1919 r. Jego kopia wpłynęła do kancelarii Rady Ministrów 18 czerwca 1919 r. Por.: *Архівы БНР*, № 1262, Заява Беларускага Прадстаўніцтва ў Літоўскай Тарыбе Старшыні Рады Міністраў Літоўскай Рэспублікі, Коўна, 02.07.1919; LCVA, f. 923, ap. 1, b. 31, l. 40.

[378] *Архівы БНР*, № 1249, Заява Беларускага Прадстаўніцтва ў Літоўскай Тарыбе Камісіі па апрацаваньню закону аб выбарах ва Ўстаноўчы Сойм, Коўна, 27.06.1919.

[379] Zapewne chodzi tu o dokument „Projekt zarządzania białoruską częścią Litwy”.

[380] A. Liekis, *Lietuvių tautos prisikėlimas. Šviesuoliai inteligentai Lietuvių tautos istorijoje (iki 1920 m.)*, Vilnius 2006, p. 793.

Wybory do Sejmu zgodnie z ordynacją z 20 listopada 1919 roku miały się odbyć na całości terytorium, do którego rościło sobie prawa państwo litewskie, jednak odbyły się one — w dniach 14-15 kwietnia 1920 roku — jedynie na terytorium kontrolowanym przez Litwinów[381]. Białorusini, jak już wspomniano, odmówili udziału w pracach komisji przygotowującej wybory, a także nie wystawili w wyborach swojej listy. W ten sposób przestał obowiązywać jeden z punktów umów z listopada 1918 roku, dotyczący białoruskiej reprezentacji w litewskim organie ustawodawczym.

2.4.2. Ministerstwo Spraw Białoruskich

27 listopada 1918 roku, przedstawiając rezultaty rokowań z Białorusinami na forum Taryby, A. Voldemaras zaznaczył, że żądają oni „wprowadzenia jednego ministra bez teki"[382]. Strona litewska to żądanie przyjęła, jednak wydaje się, iż obie strony nie pochyliły się nad tym problem i w rokowaniach poświęciły tej kwestii jeszcze mniej miejsca niż sprawie Sekretariatu. Już po zaprzysiężeniu nowych członków Taryby na stanowisko ministra została wysunięta kandydatura J. Woronki[383]. Okoliczności mianowania właśnie J. Woronki nie są do końca jasne. Blisko rok po tych wydarzeniach Wasil Zacharka twierdził, że decyzja ta wynikała z chęci przekazania tak istotnej funkcji osobie niezwiązanej z żadnym z konkurujących obozów — A. Łuckiewicza i W. Łastowskiego[384]. Do opinii tej pasują również słowa K. Duż-Duszewskiego, który, będąc członkiem WRB od listopada 1918 roku, twierdził po kilkunastu latach od tych wydarzeń, że to właśnie on miał zostać ministrem, jednak ze względów prywatnych odmówił i wysunął kandydaturę J. Woronki[385].

W gabinecie A. Łuckiewicza J. Woronko pełnił funkcję ministra bez teki. Po nominacji na litewskiego ministra spraw białoruskich ogłosił swoje wyjście z Rady Ministrów BRL, ale nadal formalnie był członkiem Rady BRL. Powiązania litewskiego ministra, jak i innych pracowników MSB oraz Sekretariatu miały swoje konsekwencje w postaci braku zaufania strony litewskiej. Wątpliwości strony litewskiej

[381] W wyborach do Sejmu Ustawodawczego wybrano 112 posłów z planowanych pierwotnie 229. Najwięcej mandatów zdobyła chadecja — 59. Pozostałe miejsca podzielili między siebie: Związek Chłopski wraz ludowymi socjalistami — 29 mandatów; socjaldemokraci — 12; przedstawiciele mniejszości — 10 (Żydzi — 6; Polacy — 3; Niemcy — 1). W Sejmie Ustawodawczym zasiadało również 3 bezpartyjnych posłów. J. Purickis, *Seimų laika*i, [w:] *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918-1928*, Kaunas 1990, p. 103.

[382] *LVT protokolai*, p. 510, Lietuvos Valstybės Tarybos 1918 metų protokolų juodraščiai, Vilnius, 27.11.1918.

[383] *Архівы БНР*, № 1139, Пісьма Віленскай Беларускай Рады ў Раду Міністраў Літвы, Вільна, 27.11.1918.

[384] НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 53, л. 52, Аб'ясненьне быўшаго т.ч. Намесьніка Старшыні Рады Народных Міністроў БНР В. Захарко, Берлін.

[385] K. Duż-Duszewski od 1912 r. był studentem Instytutu Górnictwa w Petersburgu i właśnie chęć ukończenia nauki była główną motywacją do opuszczenia Wilna i powrotu do Piotrogrodu, co zresztą mu się nie udało z przyczyn od niego niezależnych. W kwietniu 1919 r. ponownie znalazł się w Wilnie. LCVA, f. 1016, ap. 1, b. 1082, l. 9, Inžineriaus Dušausko-Duž curriculum vitae, 1934.08.31.

były słuszne, gdyż urzędnicy państwa litewskiego niejednokrotnie występowali jako przedstawiciele BRL — państwa, którego Litwa nie uznawała.

Mimo przyjęcia propozycji WRB w sprawie powołania ministra przez pewien czas zwlekano z podjęciem konkretnych działań w tym kierunku. Uczyniono to dopiero po pisemnym upomnieniu o przyjętych zobowiązaniach. 9 grudnia 1918 roku J. Woronko został mianowany ministrem bez teki do spraw białoruskich[386]. Decyzja ta była sprzeczna z decyzją o utworzeniu ministerstwa spraw białoruskich, gdyż określenie „minister bez teki" powinno oznaczać brak resortu, którym kieruje minister. Z tego względu powinien on być po prostu przedstawicielem ludności białoruskiej, posiadającym w rządzie jedynie własną kancelarię. Z drugiej strony w przypadku braku resortu nie powinno być konkretnych spraw, za które minister byłby odpowiedzialny[387]. Mimo takiej niejednoznacznej sytuacji kwestia ta do końca funkcjonowania w rządzie litewskim ministrów „mniejszościowych" nie została unormowana. Oficjalnie byli oni ministrami „bez teki", jednak stali na czele Ministerstwa Spraw Białoruskich bądź Ministerstwa Spraw Żydowskich.

Dopiero 14 i 20 grudnia przeznaczono pierwsze kredyty na działalność ministerstwa umożliwiające rozpoczęcie pracy. W pierwszym — wileńskim okresie działalność MSB ograniczyła się do spraw organizacyjnych przy pomocy komisarzy władzy lokalnej, którzy, mimo iż byli mianowani przez ministra spraw wewnętrznych, z działalności na miejscu w pierwszej kolejności rozliczali się przez ministrem spraw białoruskich[388]. Przez ten czas ministerstwo nie posiadało stałej siedziby, zajmując na początku pomieszczenie w hotelu Nowa Usteria przy ulicy Wielkiej[389], a następnie pokój w budynku Taryby na Prospekcie Świętojerskim[390]. 27 grudnia 1918 roku zgodnie z postanowieniem Rady Ministrów liczące 10 pracowników ministerstwo ewakuowało się do Grodna, z tym że sam minister opuścił Wilno dopiero 2 stycznia z resztą gabinetu, a następnego dnia dotarł do Grodna.

Za czasów gabinetu M. Sleževičiusa rozpoczęto wydawanie organu rządowego „Wiadomości Rządu Tymczasowego", który z czasem został oficjalnym dziennikiem urzędowym państwa. Pierwszy i jedyny numer wydany w Wilnie z datą 29 grudnia 1918 roku ukazał się w języku litewskim, białoruskim[391], polskim oraz jidysz, a po ewakuacji do Kowna ukazywał się już tylko w języku litewskim.

W dniu swojego zaprzysiężenia na ministra J. Woronko wygłosił przemówienie, w którym odwołał się nie tylko do idei autonomii terytorialnej, ale także i personalnej:

„Będąc zwolennikiem władzy ludu i zgodnego życia wszystkich narodów, zakończenie państwowego budownictwa traktuję jako utworzenie niezależnej Litew-

386 Jednocześnie zaznaczono, że jego służbę należy liczyć od 1 grudnia 1918 r., „Lietuvos aidas", 1918, nr. 156, p. 1.

387 Zob.: Č. Laurinavičius, *Lietuvos buržuazinės...*, s. 117.

388 Na przełomie 1918 i 1919 roku, ze względu na brak kontaktu z ministrem, większy wpływ na działalność komisarzy miał przebywający w Grodnie premier A. Łuckiewicz. А. Луцкевіч, *Дзённік...*, passim.

389 Aktualnie Didžioji g. 35.

390 Aktualnie Gedimino prospektas (sam budynek został zniszczony w czasie II wojny światowej).

391 „Весьці Часовага Ураду", 1918, № 1.

skiej Republiki Ludowej (sic!) w federacji z sąsiadami, jaka najbardziej będzie odpowiadać jej interesom, z autonomiczną władzą tych części, które zamieszkuje ludność nielitewska, a które znajdą się w granicach nowo budowanego państwa oraz narodowo-personalnej autonomii dla wszystkich mniejszości w Państwie"[392].

Wystąpienie to jest jeszcze jednym dowodem na nieistnienie konkretnych ustaleń w umowach zawartych w listopadzie 1918 roku. Taka sytuacja z jednej strony skazywała ministra na łaskę strony litewskiej, z drugiej dawała możliwości dość dowolnego prowadzenia gry, zwłaszcza w sytuacji przebywania w innym miejscu niż reszta gabinetu. J. Woronko, mający opinię karierowicza, taką sytuację starał się wykorzystać. Okres sprawowania przez niego funkcji ministra tylko potwierdza słuszność tej opinii, gdyż zbyt często starał się on wykorzystać zajmowane stanowiska dla własnych celów, niejednokrotnie doprowadzając do konfliktów wśród najbliższych współpracowników[393]. Utwierdziło to również przekonania A. Łuckiewicza, który już wcześniej nie miał dobrego zdania o J. Woronce, a podczas pobytu w Grodnie coraz bardziej krytykował jego działania i koniunkturalne poparcie BZKG[394]. Bardzo szybko, bo już na początku stycznia 1919 roku, z zamiarem odwołania J. Woronki zaczęła nosić się WRB, nieznane są jednak okoliczności tego faktu oraz przyczyny nieprzekazania tej decyzji stronie litewskiej[395]. W dzienniku A. Łuckiewicza pod koniec stycznia pojawiały się informacje, że rezygnację rozważał sam J. Woronko[396].

Rząd litewski w styczniu 1919 roku zezwolił J. Woronce na pełnienie tylko funkcji reprezentacyjnych, akceptując powstanie w ministerstwie jedynie kancelarii i oddziału cywilnego, którym kierował odwołany z funkcji komisarza grodzieńskie-

392 М. Засецкі, op. cit., c. 3-4.

393 Ciekawą opinię E. Iwaszkiewicza o J. Woronce z lata 1918 r. przywołuje J. Gierowska-Kałłaur: „Woronko jest prezesem Rady. Jest to student uniwersytetu. W gruncie podobno dobry chłopak. Bagaż umysłowy mały, ale temperament i tupet ogromny. Ma dwie maksymy — reklamę i krętactwo. To drugie uważa za główną zaletę dyplomaty, toteż obsługuje swoich i obcych. Walczył raczej o swoją wielkość niż sprawy. Kiedy Radzie zabrakło pieniędzy, kokietował Polaków, potem kokietował grupę Skirmunta i nawet miał ostatniemu ustąpić miejsca. Nieszczęście chciało, że przed swym zgonem Rada Ukraińska przysłała 150 000 rb braciom Białorusinom jako awans 300 000 000 i pieniądze trafiły do rąk p. Woronki. Wnet obraz się zmienił. Alians z grupą Skirmunta zerwany, dygnitarze po bratersku podzielili pieniądze między siebie i ci na swoją, a tamci na swoją stronę bałamucą naczelne władze (...) mianując siebie głównymi reprezentantami wielkiego narodu". J. Gierowska-Kałłaur, *Polacy i Białorusini we wzajemnych opiniach w latach 1918-1921*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej", 2007, t. XLII, s. 35-66.

394 „(...) w końcu przekonałem się, że Woronko to brudna i maleńka figurka, która pracuje nie dla sprawy białoruskiej, a dla własnej kariery. Jemu jest obojętne na kim się oprze, byleby była siła. Ale wiele tej siły wśród Uprawy nie znajdzie: pomyli się (...). W duszy jest Białorusinem i to szczerym Białorusinem, jednak osobiste rozrachunki zaciągnęły go w objęcia moskiewskich czarnosecińców". А. Луцкевіч, *Дзённік...*, c. 503.

395 O zamiarach świadczą zachowane w archiwum Rady datowane na 5.01.1919 r. pisma adresowane do Taryby, w których informowano o odwołaniu J. Woronki z funkcji delegata na stanowisko ministra (БДА-МЛіМ, ф. 3, воп. 1, c. 140, л. 21) oraz o delegowaniu na jego miejsce innej osoby, z zostawionym pustym miejscem na nazwisko (ibidem, л. 20). Z kolei w archiwum MSB znajdujemy kopię pisma o odwołaniu J. Woronki, datowaną na 5 marca 1919 r. (LCVA, f. 395, ap. 1, b. 14, l. 5).

396 А. Луцкевіч, *Дзённік...*, c. 503.

go P. Kreczewski[397]. W innych sprawach minister miał pośredniczyć między innymi resortami a ludnością lokalną. W praktyce poszczególne resorty wolały unikać pośrednictwa J. Woronki, a nieufność wobec niego wzmacniały sprzeczne informacje, które dochodziły z różnych źródeł, przede wszystkim od samych Białorusinów. W tej sytuacji próbował on na własną rękę rozszerzyć swoje kompetencje. W strukturze ministerstwa pojawił się oddział druku oraz sekretariat wojskowy. J. Woronko poczynił również pewne działania, które nie zostały podjęte przez przedstawicieli innych ministerstw, co w konsekwencji zostało uznane za wykraczanie poza przyznane przez rząd kompetencje[398].

Jako reprezentant władzy litewskiej na terenie Grodzieńszczyzny J. Woronko 20 stycznia 1919 roku ogłosił Hramotę, w której obwieszczono, iż całe jej terytorium oraz powiaty augustowski oraz lidzki są częścią państwa litewskiego i w żaden sposób nie podlegają władzy rządu polskiego[399]. Osoby naruszające to prawo i występujące w imieniu Polski, Rosji bądź Ukrainy miały być pociągnięte pod sąd. Właśnie sądy były jedyną instytucją władzy cywilnej, gdzie Niemcy zdecydowali się na wyznaczenie przedstawicieli, wskazanych przez stronę litewską. Sędzią w Grodnie został mianowany W. Bojew. 13 lutego 1919 roku J. Woronko na ręce E. Zimmerlego skierował notę protestu przeciwko obecności Wojska Polskiego na zachodniej Grodzieńszczyźnie[400]. Mimo iż nota nie odegrała żadnej roli w stosunkach z władzami niemieckimi, a taki stan rzeczy zgodny był z postanowieniami umowy białostockiej, to pociągnęła za sobą konsekwencje wewnątrz środowiska białoruskiego. Otóż minister podpisał się pod nią jako przedstawiciel „Białorusinów Litwy Południowej", co tylko wzmogło krytykę ze strony grodzieńskiego BKN oraz A. Łuckiewicza.

Na przełomie stycznia i lutego 1919 roku Ministerstwo Spraw Białoruskich zostało przez władze niemieckie ulokowane w budynku przy ul. Sofijskiej 26. Posiadając siedzibę, J. Woronko starał się rozbudować struktury ministerstwa. Stworzył on między innymi oddział druku, którego kierownikiem został Leon Kaszczeniewski. Nakładem MSB wydano broszurę M. Downara-Zapolskiego „Podstawy państwowości Białorusi" w tłumaczeniu A. Łuckiewicza[401]. Publikacja ta stała się przyczyną późniejszego konfliktu J. Woronki z rządem, oskarżającym go o publikowanie pod szyldem ministerstwa za państwowe pieniądze antypaństwowych tekstów, w których Wileńszczyzna i Grodzieńszczyzna uważane są za integralne części Białorusi[402]. Co ciekawe, wiadomości o wydaniu tej broszury dotarły do Kowna przez Paryż, gdzie była ona rozpowszechniana przez delegację BRL na konferencję pokojową. Przy od-

397 LCVA, f. 377, ap. 9, b. 16, l. 34, S. Lozoraičio pranešimas Vidaus Reikalu Ministeriui, Kaunas, 1919.03.19.

398 Zob.: Ibidem, f. 923, ap. 1, b. 31, l. 44-47, Министерство Белорусских Дел в Литовском Правительстве за сем месяцев существования. Краткий обзор.

399 Bezpośrednią przyczyną wydania tego obwieszczenia były plany polskiej Rady Naczelnej Ziemi Grodzieńskiej dotyczące przeprowadzenia na tym terytorium wyborów do sejmu ustawodawczego. *Архівы БНР*, № 1166, Грамата Міністэрства Беларускіх Спраў, Гродна, 20.01.1919.

400 LCVA, f. 582, ap.1, b. 15, l. 160, Протест министра белорусских дел по поводу оккупации поляками белорусской территории, Гродно, 13.02.1919.

401 М. В. Доўнар-Запольскі, *Асновы Дзяржаўнасьці Беларусі*, Городно 1919; А. Луцкевіч, *Дзённік...*, с. 504

402 LCVA, f. 383, ap. 7, b. 11, l. 241, P. Klimo raštas Ministrui Pirmininkui, Paryžius, 28.06.1919.

dziale druku, dzięki rozkazowi niemieckiego dowództwa, które nakazało wszelkie białoruskie druki przekazywać do MSB, zaczęła powstawać biblioteka[403]. Nie wiadomo ile woluminów udało się zebrać. Zbiory, wśród których była „znaczna ilość białoruskich podręczników szkolnych", pozostawione w Grodnie, uległy zniszczeniu[404].

Ewakuacja Ministerstwa do Kowna rozpoczęła się już z początkiem marca 1919 roku, a nad jej przebiegiem czuwał Naczelnik Kancelarii K. Jezowitow, jednocześnie zarządzający wszystkimi sprawami ministerstwa w Grodnie. Z racji tego, że wkrótce został mianowany również dowódcą 1. Białoruskiego Pułku Piechoty (BPP), funkcja ta nie miała większego znaczenia. Jeszcze w kwietniu J. Woronko próbował przed E. Zimmerlem protestować przeciwko wycofaniu Wojska Niemieckiego z Grodzieńszczyzny, gdyż wejście na ten teren oddziałów polskich mogłoby doprowadzić do likwidacji litewskich oraz białoruskich instytucji, a z racji stacjonowania tam białoruskich oddziałów — doprowadzić do niepożądanego rozlewu krwi[405]. Niemiecki przedstawiciel odpowiedział mu, że ewakuacja jest konieczna ze względów militarnych i odpowiada zaleceniom marszałka Ferdynanda Focha, który zażądał przejścia oddziałów polskich na wschód w celu powstrzymania bolszewików. Jednocześnie „rządowi polskiemu wyjaśniono, iż wraz z ewakuacją z Grodna i zawartymi z Polakami układami, nie rozwiązuje się zagadnienia o przynależności państwowej tych ziem"[406].

Po przyjeździe do Kowna J. Woronko miał ograniczone możliwości oddziaływania na sprawy grodzieńskie, za to został przez stronę litewską wykorzystany w kontaktach z przedstawicielami misji państw Ententy, które wówczas często odwiedzały miasto. Spotkania te miały przede wszystkim udowodnić, że państwowość litewska jest w pełni popierana przez mniejszości narodowe. Wydaje się, że odpowiedni efekt został osiągnięty. J. Woronko miał się spotkać w Kownie 19 maja 1919 roku z płk. Warwickiem Greene'em, szefem Wojskowo-Politycznej Misji Stanów Zjednoczonych w Krajach Bałtyckich. 7 lipca na posiedzeniu Komisji Bałtyckiej paryskiej konferencji pokojowej płk W. Greene wyraźnie zaznaczył, że rząd litewski posiada dobre stosunki z ludnością miejscową i cieszy się szacunkiem mniejszości narodowych[407].

Wydaje się, że porażka polityki J. Woronki w okresie grodzieńskim sprawiła, że ponownie zbliżył się on do kręgów, związanych z Radą BRL. Z drugiej strony, wobec praktycznej likwidacji BZKG i straty zaplecza terytorialnego, była to jedyna siła, z którą mógł konsultować poczynania w kwestii białoruskiej, tym bardziej, że nadal był członkiem Rady. Wkupienie się w łaski kręgów rządzących Republiki, a tym bardziej premiera A. Łuckiewicza, nie było sprawą łatwą. Stanęli za nim jednak partyjni koledzy, a ówczesny „tymczasowy zastępca" premiera W. Zacharka twierdził, że od czerwca 1919 roku J. Woronko pracował w pełnym kontakcie z rzą-

403 С. В. Багалейша, *Дзейнасць Міністэрства...*, с. 24.
404 LCVA, f. 395, ap. 1, b. 5, l. 56, Кроніка Міністэрства Беларускіх Спраў, Коўна, 08.06.1920.
405 И. Воронко, *Белорусский вопрос...*, с. 39.
406 Ibidem, c. 39-40.
407 A. Gaigalaitė, *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*, Kaunas 1999, p. 55.

dem BRL[408]. Sojusz z Litwą był bardzo krytycznie oceniany przez Rząd BRL, który rozpoczął starania o odwołanie ministra i likwidację całego ministerstwa, ewentualnie przekształcenie go w misję dyplomatyczną BRL na Litwie. J. Woronce została zaproponowana posada przedstawiciela dyplomatycznego w Londynie, którą zablokował A. Łuckiewicz[409]. Na przełomie czerwca i lipca J. Woronko przebywał na urlopie, wobec czego starano się wykorzystać ten czas do likwidacji ministerstwa, a zadanie to zostało powierzone byłemu Naczelnikowi Kancelarii MSB P. Kreczewskiemu, który został mianowany szefem Nadzwyczajnej Misji Dyplomatycznej ds. rokowań z Litwą. Fiasko negocjacji (zob. rozdział 2.5) i niechęć premiera A. Łuckiewicza do J. Woronki, którego obwiniał o zdradę państwa, sprawiły, że pozostał on na swoim stanowisku.

Po powrocie J. Woronki na nowo próbowano ustalić jego kompetencje i rolę ministerstwa w litewskich władzach. 25 lipca 1919 roku na posiedzeniu rządu jego polityka została poddana wszechstronnej krytyce[410]. J. Woronko przede wszystkim musiał tłumaczyć się z ze swoich związków z rządem BRL i przyczyn wydania broszury M. Downara-Zapolskiego, w której Wilno i Grodno zostały zaliczone do terytorium Białorusi. Członkom rządu wystarczyły zapewnienia, że z przedstawicielami innych państw kontaktuje się jedynie za wiedzą Ministerstwa Spraw Zagranicznych, w którego kompetencji są również stosunki z BRL. Straciwszy realny wpływ na Wileńszczyznę oraz Grodzieńszczyznę, MSB ograniczyło się praktycznie do działalności propagandowej. Ministerstwo próbowało utrzymywać swoich przedstawicieli na terytoriach zajętych przez Polaków, jednak po aresztach członków BZKG i związanych z nimi osób zabrakło odpowiednich ludzi do wykonywania takich zadań. Ponadto cała zachodnia część Grodzieńszczyzny została włączona do państwa polskiego, chociaż występowanie w imieniu państwowości litewskiej w części wschodniej, podlegającej pod Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (ZCZW), również nie było możliwe. Może budzić wątpliwości celowość utrzymywania w strukturze państwa MSB, tym bardziej kierowanego przez J. Woronkę, któremu nie udało się zdobyć przychylności ani strony litewskiej, ani białoruskiej. Ministerstwo, podobnie jak i cały układ litewsko-białoruski, mimo braku efektów pracy wewnątrz kraju, a wręcz niemożliwości prowadzenia takowej ze względu na nieznaczną liczbę Białorusinów na terenie kontrolowanym przez Litwinów, nadal spełniało cele, które założyła sobie strona litewska — udowodnienie na zewnątrz, że państwo posiada poparcie mniejszości narodowych.

W Kownie MSB zostało ulokowane w dwupiętrowym budynku przy ulicy Mickiewicza (Mickevičiaus) 13a, który funkcję siedziby ministerstwa i podlegających je-

408 W. Zacharka wspomina również o naradzie białoruskich działaczy, która miała miejsce w Kownie 6 czerwca 1919 r., na którym „została osiągnięta pełna zgoda między wszystkimi naszymi pracownikami, a dokładnie: Woronką, Bielewiczem, Tereszczenką, Łastowskim, Jezowitowem, Jakubeckim, Kreczewskim i Zacharką, którzy postanowili zarzucić wszystkie stare sprzeczki i pomsty, i szczerze przystąpić do pracy, gdzie by kto się nie znajdował, w jednym tylko kierunku — obronie naszej państwowości i naszej narodowości”. НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 53, л. 61, Аб’ясненьне быўшага т.ч. Намесьніка Старшыні Рады Народных Міністроў БНР В. Захарко, Берлін, б.д.

409 Ibidem.

410 LCVA, f. 923, ap. 1, b. 57, l. 43, Ministrų Tarybos posėdžio protokolas, Kaunas, 25.07.1919.

mu organizacji białoruskich pełnił przez cały okres funkcjonowania resortu[411]. W drugiej połowie 1919 roku sprawy, jakimi zajmowało się ministerstwo, zostały mocno ograniczone; organizacyjnie składało się ono z Ministra, Naczelnika Kancelarii[412] oraz radców do spraw cywilnych i szkolnych. Resztę pracowników stanowił personel techniczno-administracyjny. Jednorazowo w MSB zatrudnionych było ok. 20-25 osób. Jedynym efektem pracy Ministerstwa w drugiej połowie 1919 roku są publikacje o charakterze przede wszystkim propagandowym. Od października 1919 roku MSB zaczęło wydawać co miesiąc swój własny organ „Часопісь Міністэрства Беларускіх Спраў" (*Czasopismo Ministerstwa Spraw Białoruskich*)[413]. Przy MSB założono Towarzystwo im. Franciszka Skaryny (TFS), podlegające bezpośrednio J. Woronce jako jednemu z fundatorów[414]. Siedziba TFS nie mieściła się jednak w MSB, lecz w prywatnym mieszkaniu ministra na szosie Wiłkomirskiej 41b. Taki zabieg miał odsunąć od czytelników podejrzenia, że są to litewskie wydawnictwa państwowe w języku białoruskim, i pokazać, że to właśnie sami Białorusini popierają przyłączenie Grodzieńszczyzny i Wileńszczyzny do Litwy. O tym, że samo towarzystwo było mistyfikacją, może świadczyć fakt, iż nie było ono nigdzie zarejestrowane.

Mimo ambitnych planów w postaci organizacji białoruskiego muzeum i wydania w formie encyklopedii „Białoruskiego Słownika Narodowego", dokonania TFS nie są zbyt imponujące[415]. Najważniejszą publikacją jest przede wszystkim obszerny zbiór dokumentów „Białorusini i Polacy. Dokumenty i fakty z okupacji Białorusi przez Polaków w 1918 i 1919 roku", przygotowany przez K. Jezowitowa[416]. Książka ta, prezentująca różne dokumenty pochodzące z archiwum BRL, BZKG oraz MSB, docelowo miała być wydana w 7 językach (rosyjski, polski, białoruski, litewski, francuski, niemiecki i angielski), w każdym po 10 tys. egzemplarzy[417]. Ukazały się jedynie 3 tys. egzemplarzy w języku rosyjskim, czego przyczyną były kłopoty finansowe oraz fakt, że K. Jezowitow z końcem września opuścił Kowno i udał się do Rygi, gdzie pełnił funkcje kierownika Wojskowo-Dyplomatycznej Misji BRL w Łotwie i Estonii[418].

411 Budynek nie zachował się.
412 K. Jezowitow i od końca września 1919 r. Teodor Szepff.
413 Pierwsze zamysły wydawania białoruskiego czasopisma w Kownie pojawiły się jeszcze w sierpniu 1919 r., kiedy to J. Woronko przedstawił na posiedzeniu gabinetu plan tygodnika „Rada — Wiadomości Ministerstwa Spraw Białoruskich". Jednak według kosztorysu miesięczny koszt utrzymania takiego pisma stanowił 2/3 budżetu MSB, co zmusiło do znacznego ograniczenia planów wydawniczych. Pierwszy numer datowany był na wrzesień 1919 r., kolejne ukazywały się pod koniec danego miesiąca. LCVA, f. 395, ap. 1, b. 11, l. 226, Плян выданьня газеты „Рада" (Весткі Міністэрства Беларускіх Спраў), Коўна, 08.1919; Ibidem, f. 923, ap. 1, b. 57, l. 59, Ministrų Tarybos posėdžio protokolas, Kaunas, 05.08.1919.
414 LMAVB RS, f. 21, vnt. 2083, l. 15, Ліст Я. Варонкі Міністру Унутарных Спраў, Коўна, 10.09.1920.
415 Ibidem, vnt. 843, l. 1. Праект ліста Рэдакцыі выданьняў „Таварыства імя Ф. Скарыны" беларускім нацыянальным дзеячам, Коўна.
416 К. Езовитов, *Белорусы и поляки...*
417 LCVA, f. 395, ap. 1, b. 11, l. 254, Ліст К. Езавітава, Коўна, 09.1919.
418 *Архівы БНР*, № 1384, Рапарт шэфа Вайскова-Дыпляматычнай Місіі БНР у Рызе А. Луцкевічу, 05.10.1919.

Drugim istotnym wydawnictwem była broszura J. Woronki „Sprawa białoruska do czasu Wersalskiej Konferencji Pokojowej”[419], która powstała na bazie memoriału złożonego płk. W. Greene’owi podczas wspomnianego wcześniej spotkania[420]. W broszurze wystąpił on w pełni z pozycji litewskiego państwowca, wyraźnie zaznaczając, że ziemie zachodniej Białorusi weszły w skład tworzonego państwa litewskiego za obopólną zgodą i wyraźnie oddzielając kompetencje Wileńskiej Rady Białoruskiej od Białoruskiej Republiki Ludowej. Całość pracy została oparta na jego protestach jako ministra oraz dokumentach BZKG, również wykorzystywanych przez delegację litewską w Paryżu. Z racji tego, że broszura ta została wydrukowana nie wcześniej niż w sierpniu 1919 roku, nie odegrała ona żadnej roli na arenie międzynarodowej. O wiele ważniejszy wymiar miała litewskojęzyczna wersja tej pracy, która mogła udowodnić społeczeństwu pełną współpracę Białorusinów z państwem litewskim[421].

Wyjątkiem na tle literatury polityczno-propagandowej wydawanej w Kownie przez TFS jest anonimowy poemat „Taras Poleszczuk” (bardziej znany pod oryginalnym tytułem „Taras na Parnasie”)[422]. Jak wynika z ogłoszenia umieszczonego na okładce tego wydawnictwa w TFS przygotowywano do wydania również zbiór wierszy Janki Łuczyny „Wiązanka” oraz A. Paszkiewicz „Skrzypek białoruski” oraz zbiorek humorystyczny „Żarty”.

Dnia 7 października 1919 roku na czele kolejnego, piątego już gabinetu stanął ludowiec Ernestas Galvanauskas. Podczas inauguracyjnego posiedzenia J. Woronko starał się przypomnieć ministrom o wielu nierozwiązanych kwestiach dotyczących stosunków litewsko-białoruskich, jak i samych umów, na podstawie których doszło do współpracy. Podkreślił brak jakichkolwiek norm prawnych, regulujących obecność białoruskich instytucji na Litwie, mimo iż sam złożył odpowiednie projekty, których nawet nie przedyskutowano, a jednogłośnie odrzucono[423]. W podobny sposób zwrócił się on również do prezydenta A. Smetony w swoim referacie z 14 listopada 1919 roku, przedstawiając kilkanaście punktów, które powinny zostać poddane regulacjom[424]. Większość z nich dotyczyła problemu formowania i funkcjonowania białoruskich jednostek w Wojsku Litewskim oraz postulowała po raz kolejny wprowadzenie „autonomii białoruskiej części Litwy”. Obydwa wystąpienia pozostały bez echa[425]. W drugiej połowie 1919 roku jednym z problemów MSB były również kwes-

419 И. Воронко, *Белорусский вопрос...*

420 W archiwum litewskiego MSZ zachowała się jedynie pierwsza karta liczącego 29 kart memoriału. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 59, l. 33, Белорусский вопрос к моменту Мирной Конференции (мемориал Министра Белорусских Дел Литовского Правительства И. Я. Воронко Начальнику Северо-Американской Военно-Политической Миссии Соединенных Штатов на Финляндию, Эстонию, Латвию, Литву и Белоруссию лейтенант-полковнику В. Грину), Ковно, 19.05.1919.

421 J. Voronko, *Gudų klausimas Versalės Taikos konferencijos metų. Istorijos politikos rašinys*, Kaunas 1919.

422 *Тарас Палясоўшчык*, Коўна 1920.

423 LCVA, f. 923, ap. 1, b. 57, l. 161, Адозва Я. Варонкі Савету Міністраў Літвы, Коўна, 13.10.1919.

424 Ibidem, b. 23, l. 7-10, Даклад члена Дзяржаўнай Рады і Міністра Беларускіх Спраў Я. Варонкі Прэзідэнту Літоўскага Гаспадарства А. Смэтоне, Коўна, 14.11.1919.

425 Odniósł się jednak do nich D. Siemaszko, otwarcie krytykując pozycję J. Woronki. D. Siemasz-

tie finansowe, w wielu relacjach z Kowna pojawiały się informacje o kilkumiesięcznym opóźnieniu w wypłacaniu pensji dla pracowników[426].

Okazja do wpłynięcia na sytuację w ministerstwie nadarzyła się pod koniec 1919 roku. Na granicznej stacji Wierzbołowo (Virbalis) pod pozorem nieważności paszportów dyplomatycznych, wystawionych przez BRL, aresztowano trzech kurierów udających się z Berlina do Rygi[427]. W ich bagażach znaleziono kilkadziesiąt egzemplarzy „Mapy Białoruskiej Republiki Ludowej", książki o projektowanym państwie białoruskim w języku niemieckim[428] oraz pocztówki z konturami państwa białoruskiego[429]. Część z tych materiałów była zaadresowana na nazwisko J. Woronki, co stało się przyczyną przeprowadzenia rewizji w pomieszczeniach MSB[430]. Minister i jego pracownicy zostali przez ministra spraw zagranicznych A. Voldemarasa oskarżeni o pracę dla obcych państw. Chociaż kurierzy w połowie stycznia zostali zwolnieni, to cała ta sprawa miała decydujący wpływ na pozycję ministerstwa[431]. Aż do powołania nowego rządu, co nastąpiło po wyborach do Sejmu Ustawodawczego, prace ministerstwa były mocno ograniczone, w lutym zaprzestano wydawania organu prasowego ministerstwa. Z przygotowywanych do druku publikacji ukazała się jedynie broszura J. Woronki „Ruch białoruski od 1917 do 1920 roku"[432]. 19 czerwca 1920 roku powstał gabinet Kazysa Griniusa, w którym ministrem bez teki do spraw białoruskich został D. Siemaszko.

ko nie omieszkał znaznaczyć, że wówczas był on w Kownie jedynym Białorusinem z grupy, która doprowadziła do umów z listopada 1918 r. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 39, l. 7, Даклад Д. Семашкі Прэзыдэннту Літвы, Коўна, 21.11.1919.

426 *Архівы БНР*, № 1479, Ліст М. Маркевіча А. Луцкевічу, 19.11.1919.

427 J. Czerepuk, M. Markiewicz oraz G. Złocki. Ostatni przez pewien czas służył w białoruskich jednostkach w armii litewskiej.

428 Zapewne chodzi tu o wydaną w 1919 r. w Berlinie pracę W. Jägera „*Weissruthenien: Land, Bewohner, Geschichte, Volkswirtschaft, Kultur, Dichtung*". Książka ta była efektem współpracy W. Jägera z J. Menke (później Witan-Dubiejkowską), przyjaciółką I. Łuckiewicza, pracującą jako tłumaczka w wydawanej przez Niemców w Wilnie gazecie „Zeitung der X. Armee". Ю. Вітан Дубейкаўская, *Мае ўспаміны*, Вільня 1994, c. 26.

429 Materiały zatrzymane podczas aresztowania kurierów znajdują się w zespole Ministerstwa Spraw Zagranicznych (LCVA, f. 383, ap. 7, b. 32, Dokumentai paimti prie Bielarusų Respublikos Suimtų Atstovų bylos). Materiały te zamówił w Berlińskiej misji BRL sam J. Woronko, prosząc o wysłanie ich na prywatny adres. ГАРФ, ф. 5782, оп. 1, д. 1, л. 10, Ліст Я. Варонкі Я Чарапуку, Коўна, 19.11.1919.

430 LCVA, f. 923, ap. 1, b. 31, l. 57-64, Доклад Я. Варонко всем членам Правительства, Государственного Совета и Общественным дельятелям Литвы, Ковно, 19.12.1919.

431 LCVA, f. 378, ap. 2, b. 129, l. 17, Постановление об освобождении, Ковно, 14.01.1919; А. Ціхаміраў, *Беларуска-літоўскія дачыненні...*, с. 15.

432 Я. Варонко, *Беларускі Рух ад 1917 да 1920 году. Кароткі агляд*, Коўна 1920. Oprócz tego J. Woronko przygotowywał opracowanie „Zachodnia Białoruś (Grodzieńszczyzna i Wileńszczyzna). Zarys polityczno-statystyczny z dodatkiem dokumentów i protestów przeciwko polskiej okupacji". Zachowana część rękopisu nie pozwala jednoznacznie stwierdzić jak dalece zaawansowane były prace nad tą publikacją. БДА-МЛіМ, ф. 3, воп. 1, с. 152, Я. Варонка «Заходняя Беларусь».

2.4.3. Białoruskie formacje w Wojsku Litewskim

Początki oddziałów zbrojnych niepodległej Litwy wiążą się z osobą gen. Cypriana Kondratowicza[433], który jeszcze w listopadzie został mianowany na dowódcę milicji Ober-Ostu[434]. Powołanie jej było konieczne wobec rozszerzającej się rewolucji w armii niemieckiej. C. Kondratowicz szybko jednak zrezygnował z tego stanowiska wobec niemożliwości osiągnięcia porozumienia między poszczególnymi reprezentacjami narodowymi, mającymi tworzyć ową milicję. Wówczas A. Voldemaras zaproponował mu podjęcie działań w celu utworzenia litewskiego wojska. Przed gen. C. Kondratowiczem zostało postawiono niełatwe zadanie. Należało utworzyć wojsko, zdolne do powstrzymania zarówno Armii Czerwonej, jak i Polaków, a zarazem zdolne do przejęcia kontroli nad krajem po odejściu Wojska Niemieckiego. Rozumiano, że szanse są niewielkie, i że do takich zadań będzie zdolna armia narodowa, złożona wyłącznie z Litwinów. Osoba C. Kondratowicza od początku budziła mieszane uczucia wśród członków Taryby co do jego zdolności utworzenia armii państwowej. Były głosy, że bardziej niż sprawami Litwy interesuje się kwestią bolszewicką. Wskazywano, że właśnie takie zbyt duże zaufanie do byłych carskich oficerów doprowadziło do przewrotu Pawła Skoropadskiego na Ukrainie[435]. Dnia 3 grudnia 1918 roku Prezydium Taryby potwierdziło objęcie przez gen. C. Kondratowicza stanowiska wiceministra obrony, licząc jego służbę od 24 listopada[436]. Wobec wakatu na stanowisku ministra w praktyce kierował on resortem. W momencie podjęcia przez niego pracy w skład Wojska Litewskiego wchodziły dwa pułki litewskie i jeden białoruski. Był to jedynie stan teoretyczny, gdyż dopiero rozpoczęto formowanie tych jednostek. Drugi pułk piechoty i pułk białoruski składały się praktycznie z takiej samej liczby oficerów, co żołnierzy.

Dnia 12 grudnia 1918 roku gen. C. Kondratowicz przedstawił projekt armii litewskiej, zgodnie z którym jednostki litewskie i białoruskie miały być formowane na zasadzie parytetu liczebnego — 2:1 (16-20 tys. w jednostkach litewskich i 8-10 tys. w jednostkach białoruskich)[437]. Wywołało to niezadowolenie ze strony oficerów litewskich, którzy obstawali przy znacznej przewadze liczebnej formacji litewskich. Części litewskie miały tworzyć jedną dywizję, natomiast białoruskie miały stanowić brygadę o następującym składzie: dwa pułki piechoty — składające się z 6 batalionów (3 w Lidzie, 2 w Grodnie, 1 w Białymstoku), dywizjon artylerii — 12 dział (3 baterie: w Grodnie, Lidzie i Wołkowysku), pułk kawalerii — 4 szwadrony (w Wołkowysku) oraz kompania saperów (w Grodnie)[438].

433 Pochodzący z Lidy gen. C. Kondratowicz był weteranem wojny bałkańskiej, autorem prac z zakresu teorii wojskowości, kierownikiem wydziału formacji przy Białoruskiej Centralnej Radzie Wojskowej, a przede wszystkim aktywnym działaczem Rady BRL i jednym z twórców zalążków białoruskiego wojska. Л. Лаўрэш, *Міністр Беларускай Народнай Рэспублікі генерал ад інфантэрыі Кіпрыян Кандратовіч. Біяграфічны нарыс*, Ліда 2007.

434 W. Wejtko, *Samoobrona Litwy i Białorusi. Rys historyczny*, Wilno 1930, s. 10-11.

435 *LVT protokolai*, p. 429-432, Lietuvos Tarybos posėdžio protokolas nr. 118, Vilnius, 02.12.1918.

436 LCVA, f. 923, ap. 1, b. 245, l. 74, Valstybės Tarybos Prezidiumo raštas A. Valdemarui, Vilnius, 03.12.1918.

437 V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918-1920 m.*, Vilnius 1998, p. 76.

438 Ibidem, p. 321.

Brak popularności gen. C. Kondratowicza spowodowany był zbyt dużym oparciem się przy tworzeniu zalążków armii na oficerach narodowości rosyjskiej. Sprawiło to, że jego kariera w wojsku litewskim nie miała zbyt dużych perspektyw. Przyczyną jego rezygnacji stała się jednak decyzja o ewakuacji w obliczu postępującej ofensywy Armii Czerwonej całości sił stacjonujących w Wilnie do Grodna. Litewscy oficerowie odmówili podporządkowania się tej decyzji. 23 grudnia gen. C. Kondratowicz podał się do dymisji, a wojsko zostało bez dowódcy[439]. Sam C. Kondratowicz po ewakuacji do Grodna współpracował z A. Łuckiewiczem, a 4 lutego wyjechał na własny koszt do Paryża jako delegat BRL na paryską konferencję pokojową[440].

Z początkiem grudnia 1918 roku przystąpiono do organizacji białoruskich jednostek wojskowych, które miały być poważnym wzmocnieniem dla tworzącego się Wojska Litewskiego. 1 grudnia kpt. Konstanty Remiszewski został mianowany naczelnikiem Wydziału Składu Osobowego jednostek białoruskich przy Ministerstwie Obrony Kraju[441]. Naczelnikami działów zaopatrzenia dla poszczególnych jednostek zostali ppłk Hassan Konopacki oraz kpt. Anatol Reszko. Jednocześnie przystąpiono do formowania 1. Białoruskiego Pułku Piechoty, którego dowódcą został mianowany płk Mikołaj Ławrentiew. Dowódcami przyszłych batalionów zostali podpułkownicy S. Leniwow i Aleksander Uspieński, kierownikiem intendentury — ppłk Wincenty Juszkiewicz, dowódcami kompanii — kpt. Eugeniusz Hajdukiewicz, porucznicy Piatko, T. Żywotkiewicz i W. Talkowski[442]. Pod koniec grudnia rozpoczęto formowanie sztabu 2. BPP, na którego czele stanął pułkownik Stiepan Wołkow. Pułk ten został jednak rozformowany tuż po ewakuacji do Grodna.

Głównym problemem, z jakim spotkano się w wileńskim okresie formowania białoruskich jednostek były bardzo ograniczone fundusze, ponadto były trudności w zdobyciu broni oraz amunicji[443]. Taka sytuacja sprawiła, że przed wycofaniem pułków do Grodna służyła w nich zbliżona liczba oficerów i szeregowych, odpowiednio 28 i 22[444]. O ile chętnych do służby oficerów, w większości powracających z niemieckiej niewoli, nie brakowało, to znalezienie żołnierzy przy ówczesnych warunkach było trudnym zadaniem. Przede wszystkim wśród społeczeństwa widoczna była niechęć do litewsko-białoruskiego wojska pod carskimi komendantami. W mieście dominowali Polacy, wobec czego młodzież chętniej wstępowała w szeregi Samoobrony[445], ludność niepolska, przede wszystkim Żydzi, raczej wyczekiwała zbliżającej

439 Ibidem, p. 79.

440 Przez długi czas twierdzono, że C. Kondratowicz zdecydował się na pozostanie na Zachodzie Europy. Jak udało się ustalić lidzkiemu krajoznawcy L. Łaŭrešowi, wrócił on do majątku Horodno na Lidczyźnie, gdzie zmarł w 1932 r. A. Луцкевіч, *Дзённік...*, c. 507; Л. Лаўрэш, op. cit., c. 38. Por.: *Kondratavičius Kiprijonas*, [w:] *Lietuvių enciklopedija*, t. XII, Boston 1957, p. 318-319; *Kondratovičius Kiprijonas*, [w:] *Lietuvos kariuomenės karininkai*, t. IV, Vilnius 2004, p. 250; *Кандратовіч Кіпрыян*, [w:] ЭГБ, т. 4, c. 83.

441 *Remišauskas (Remiševskis) Kostas*, [w:] *Lietuvos kariuomenės karininkai*, t. VI , Vilnius 2006, p. 253.

442 V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918-1920...*, p. 321.

443 M. Lavrentjevas, *Atsiminimai iš 1 Gudų pulko gyvenimo gardine*, „Mūsų žinynas", 1923, nr. 15, p. 485.

444 V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918-1920...*, p. 321-322.

445 Do jednostek Samoobrony zalicza się samoczynnie i spontanicznie tworzone oddziały, które powstawały w różnych miastach byłego WKL. Początkowo finansowane były ze środków lud-

się ze wschodu Armii Czerwonej. Z tej perspektywy krytyka gen. C. Kondratowicza wydaje się być jak najbardziej słuszna[446]. Jednostki białoruskie były białoruskimi, co najwyżej w znaczeniu terytorialnym. Chociaż większość oficerów pochodziła z różnych części Białorusi, to uważali się oni za poddanych „jedynej i niepodzielnej" Rosji, ich służba w Wojsku Litewskim była raczej dziełem przypadku, a nierzadko byli oni przeciwni idei państwowości litewskiej[447].

Sytuacja w 1. BPP po przeniesieniu do Grodna niewiele się zmieniła. Niedostatkom finansowym towarzyszyły kłopoty lokalowe, gdyż dopiero na przełomie stycznia i lutego Niemcy zezwolili na dalszą organizację pułku i zajęcie koszarów aleksandrowskich. Prawosławny biskup grodzieński Włodzimierz (Tichonicki) udostępnił pomieszczenia dla miejskiej komendantury, na której czele stanął kpt. M. Demidow. 15 stycznia 1919 roku Ministerstwo Ochrony Kraju (KAM) przeznaczyło pierwsze środki na formowanie 1. BPP, składającego się wówczas ze sztabu i kilku ochotników. Równocześnie mianowano oficerów łącznikowych; w Kownie przy KAM funkcję tę pełnił Wital Kozłow, do Grodna delegowany został płk Balys Giedraitis[448]. Planowano rozpoczęcie akcji werbunkowej na szeroką skalę, do większych miejscowości Grodzieńszczyzny wyruszyli oficerowie werbunkowi, jednak większość z nich została aresztowana przez Polaków i znalazła się w białostockim więzieniu[449].

Sprawy wojskowe w swoje władanie chciał przejąć również J. Woronko, który przy MSB utworzył czteroosobowy sekretariat wojskowy, sam siebie mianując jego kierownikiem. Początkowo twór ten uzyskał akceptację KAM, które uważało, że Sekretariat mógłby przejąć funkcję pośrednika między ministerstwem a grodzieńskim pułkiem. Szybko jednak doszło do konfliktu między ministrami. J. Woronko poprosił Jonasa Velykisa o zaliczkę na działalność sekretariatu, co ten ostatni uznał za ingerencję w sprawy obronności państwa i zakazał przekazywania jakichkolwiek środków na działalność J. Woronki[450]. Kontrolę nad sprawami, którymi zamierzał zajmować się Sekretariat, przejęła komendantura. MSB, a ściślej funkcjonujący w nim Dział Informacji, w okresie grodzieńskim zajmował się również wywiadem, którego zalążki tworzył Włodzimierz Sizych, oddelegowany do Grodna jeszcze przez gen. C. Kondratowicza[451]. KAM o roli W. Sizycha dowiedział się dopiero w końcu stycznia 1919 roku i nakazał mu przemieszczenie się do Kowna, co zostało wykonane

ności lokalnej, a po powstaniu w listopadzie 1918 r. Komitetu Obrony Kresów również z Warszawy. W grudniu na czele ujednoliconej Samoobrony Litwy i Białorusi stanął gen. W. Wejtko. Zob.: W. Wejtko, op. cit.

446 A. Uspieński uważał, że największym błędem gen. C. Kondratowicza był brak starań o zatrzymanie w Wilnie powracających z niemieckiej niewoli żołnierzy, którzy później wstąpili w szeregi Armii Czerwonej. A. Uspenskis, *I-as gudų pulkas Gardine ir kaip jis tapo lenkų nuginkluotas. (1918.09.01 — 1919.08.17)*, „Karo archyvas", 1925, t. 1, p. 161-162.

447 A. Ružancovas, *Gudų kariuomenės dalys Lietuvoje*, „Mūsų žinynas", 1921, t. 2, p. 97.

448 V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918-1920...*, p. 323.

449 Т. Данілюк, *Мае ўспаміны аб службе ў беларускіх вайсковых фармацыях і ўдзеле ў беларускім збройным змаганьні 1917-1921 гг.*, „Спадчына", 1995, № 5, s. 19-31.

450 Po latach B. Giedraitis stwierdził, że „prawdę mówiąc sekretariat nic specjalnego nie wykonywał, przysyłał mi pisma, prosząc o pośrednictwo przy uzyskaniu od Niemców to map, to broni". B. Giedraitis, *Gardino atsiminimai*, „Karo archyvas", 1926, t. III, s. 27.

451 Zob.: A. Anušauskas, *Lietuvos slaptosios tarnybos (1918-1940)*, Vilnius 1998, p. 15-16.

wraz z ewakuacją MSB. Pracownicy Działu Informacji zostali przeniesieni do nowo utworzonej Jednostki Rozpoznawczej przy sztabie KAM, która pod kierownictwem Jonasa Žilinskasa zajmowała się formowaniem struktur litewskiego wywiadu[452].

Mimo przeszkód, jakie napotykali oficerowie werbunkowi od początku lutego, w 1. BPP regularnie przybywało ochotników. Na początku marca jego stan wynosił odpowiednio 50 oficerów oraz 280 szeregowych. Oprócz tego formowany był szwadron huzarów dowodzony przez rotmistrza Mikołaja Glińskiego oraz oddzielna kompania komendantury. Poważnym problemem w pułku było jego niskie morale oraz dyscyplina[453]. Wątpliwą była również jego postawa ideologiczna, co zostało dostrzeżone przez J. Woronkę, który twierdził, że mianując dowództwo pułku nie wzięto pod uwagę jego gotowości, przydatności i zainteresowania pracą na rzecz państwowości litewsko-białoruskiej[454]. Takiego zdania był również płk B. Giedraitis:

„Co się tyczy białoruskiej idei narodowej, to jak mi się później wyjaśniło, oficerowie pułku jej nie posiadali; wszyscy oficerowie rozmawiali wyłącznie po rosyjsku, z wyjątkiem nielicznych (Rawicz-Szczerbo) i służyli jedynie w celu walki z bolszewikami. Po białorusku mówił sam minister i białoruski pułkownik Jezowitow”[455].

Proces formowania pułku pilnie śledził również S. Iwanowski, który „od swoich ludzi w wojskowych formacjach białoruskich otrzymywał ścisłe informacje co do wszelkich posunięć i składu liczbowego”[456]. Również on zwrócił uwagę na ściśle rosyjski skład pułku, twierdząc, że reprezentującą jedynie antybolszewickie idee jednostkę stosunkowo łatwo można było przeciągnąć na stronę polską, likwidując zarazem „całą siłę litewsko-białoruską w Grodnie, by móc zaprzeczyć temu, iż władza Litwy rozciąga się na Grodno”[457]. Argumentem do przejęcia kontroli nad pułkiem białoruskim dla S. Iwanowskiego było również wyekwipowanie żołnierzy, znacznie przewyższające formacje Dywizji Litewsko-Białoruskiej Wojska Polskiego[458].

J. Woronko, referując problemy związane z funkcjonowaniem pułku, przedstawiał również swoje propozycje zmian. Przede wszystkim wnioskował o zmianę dowodzącego — M. Ławrentiewa powinien zastąpić K. Jezowitow. Oprócz tego chciał rozszerzenia składu i kompetencji sekretariatu wojskowego i mianowania na wiceministra obrony przedstawiciela białoruskiego[459]. W efekcie 15 marca 1919 roku nowy

[452] Oprócz W. Sizycha do KAM przeniesiono T. Szepffa, S. Onuszkiewicz-Jacinę, Leona Pruszakiewicza oraz K. Remiszewskiego. Ibidem, s. 17; T. Gajownik, *Tajny front niewypowiedzianej wojny. Działalność polskiego wywiadu wojskowego na Litwie w latach 1921-1939*, Warszawa 2010, s. 167-168.

[453] A. Łuckiewicz w swoim dzienniku 16 lutego zanotował: „Armia — to 80 oficerów, którzy przejedli już setki tysięcy i zorganizowali... 63 żołnierzy. A ci żołnierze godni oficerów: w koszarach, gdzie panowie oficerowie prawie nie zaglądają, pijaństwo, gra w karty i wynikające z niej bójki, które muszą uspokajać Niemcy”, А. Луцкевіч, *Дзённік...*, с. 503.

[454] V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918-1920...*, p. 326.

[455] B. Giedraitis, op. cit., p. 26.

[456] S. Iwanowski, op. cit., s. 119. Por.: Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919-1920*, Toruń 1999, s. 156-157.

[457] Ibidem.

[458] Ibidem, s. 120.

[459] V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918-1920...*, p. 327.

minister obrony Antanas Merkys rozwiązał sekretariat, ale zgodził się na mianowanie płk. K. Jezowitowa na stanowisko dowodzącego 1. BPP. K. Jezowitow był przez cały czas lojalny wobec A. Łuckiewicza, przed przyjęciem nominacji ze strony litewskiej wystąpił do premiera BRL o oficjalną zgodę na zajęcie tego stanowiska, która została mu udzielona[460].

K. Jezowitow przystąpił do natychmiastowej reorganizacji sztabu pułku, a także rozpoczął jego białorutenizację, wprowadzając rozkazy i komendy w języku białoruskim, organizując dla żołnierzy patriotyczne wieczorki, zachęcając ich do działalności w ramach kierowanej przez niego „Baćkaŭščyny". Premierowi A. Łuckiewiczowi przedstawił tymczasowe wzory mundurów dla armii białoruskiej, które zostały zatwierdzone 20 marca[461]. Umundurowanie praktycznie nie różniło się od litewskiego, z wyjątkiem białych wypustek na czapkach, naramiennikach, kołnierzach, rękawach i spodniach[462].

Po miesiącu pracy K. Jezowitowa liczebność pułku wzrosła do 495 szeregowych, jednak jest sprawą wątpliwą, że to właśnie nadanie pułkowi białoruskiego charakteru narodowego wpłynęło na szybki jego rozwój. Większość kadry oficerskiej była przeciwna ideom głoszonym przez K. Jezowitowa; gdy ten wyjechał w połowie kwietnia do Warszawy jako członek misji J. Šaulysa (zob. rozdział 2.5), 35 z 44 oficerów pułku wysłało do ministra A. Merkysa kolektywną skargę, obwiniając K. Jezowitowa o „tajne działania" zamiast przygotowywania „walki ze wspólnym wrogiem — bolszewizmem"[463].

Decydujące dla losów pułku wydarzenia potoczyły się bez zgody i wiedzy K. Jezowitowa. Minister A. Merkys w obliczu odwrotu Wojska Niemieckiego rozważał przeniesienie pułku do Mariampola. Jednak nie zdecydował się tego uczynić ze względu na to, że taka decyzja oznaczałaby oddanie Grodna Polakom. Pełniący obowiązki dowódcy płk A. Uspieński za zgodą A. Merkysa 23 marca podpisał umowę z dowództwem polskim, reprezentowanym przez przedstawiciela Sztabu Generalnego płk. Adama Nieniewskiego. Umowa została przygotowana przez obustronną komisję, w której skład ze strony białoruskiej oprócz A. Uspieńskiego wchodzili W. Bojew i Wikert[464]. Według porozumienia pułk białoruski miał pozostać samo-

460 Dyskutując ze swoim zastępcą A. Uspieńskim na łamach kowieńskiego „Karo archyvas" K. Jezowitow wyraźnie zaznaczył: „Byłem mianowany na dowódcę pułku grodzieńskiego nie jako porucznik wojska rosyjskiego, a jako pułkownik wojska białoruskiego". K. Jezovitovo laiškas redakcijai, „Karo archyvas", 1925, t. 2, p. 341; НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 22, л. 42, Рапарт палкоўніка беларускай службы К. Езавітава Старшыні Рады Міністраў БНР, 14.03.1919.

461 НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 22, л. 43, Рапарт палкоўніка беларускай службы К. Езавітава Старшыні Рады Міністраў БНР, 19.03.1919.

462 V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918-1920...*, p. 326; O. Łatyszonek, *Białoruskie formacje wojskowe...*, s. 230.

463 Właśnie „walka z bolszewizmem" była głównym zadaniem pułku, który niemieckie dowództwo wykorzystywało do tłumienia dość częstych wystąpień lokalnych komunistów, oczekujących rychłego nadejścia władzy radzieckiej. Bolszewikom podobno udało się wprowadzić swoich ludzi do sztabu jednej z jednostek. W dalszych wydarzeniach nie odegrali oni jednak żadnej roli. V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918-1920...*, p. 328; Č. Laurinavičius, *Dėl Lietuvos...*, p. 59; O. Łatyszonek, *Białoruskie formacje wojskowe...*, s. 95.

464 A. Uspenskis, op. cit., p. 168.

dzielną jednostką w składzie Wojska Litewskiego, autonomiczną w sprawach wewnętrznych, lecz podporządkowaną polskiemu dowództwu twierdzy Grodno. Wykorzystany mógł być jedynie do obrony twierdzy przed bolszewikami. Umowa została wypracowana w języku rosyjskim, jednak z racji tego, że A. Nieniewski nie znał tego języka, tekst umowy został wysłany do Warszawy i po przetłumaczeniu na polski odesłany z powrotem[465]. Podpisano obydwie wersje językowe umowy, które jednak, jak się później okazało, różniły się w dość istotnym szczególe. W wersji rosyjskiej pułk mógł opuścić Grodno gdziekolwiek i w każdym momencie, w wersji polskiej mógł to uczynić tylko za wspólną zgodą władz litewskich i polskich. 25 kwietnia do Grodna wrócił K. Jezowitow. Dowiedziawszy się o podpisanej umowie, zrezygnował z dowództwa pułkiem, przekazał swoje obowiązki płk. Iwanowi Antonowowi i wyjechał do Kowna[466].

Dzień później Niemcy opuścili miasto, a wkrótce do Grodna przybył mianowany polskim komendantem miasta gen. Wojciech Falewicz. Mimo początkowego spokoju w stosunkach między polskimi władzami a 1. BPP, zaczęło dochodzić do różnego rodzaju prowokacji. Ze sztabu pułku zdjęto flagę litewską i zastąpiono ją polską, pojawiły się głosy żądające likwidacji białoruskiej komendantury. Jednocześnie rozpoczęto agitację wśród żołnierzy pułku, namawiając ich do przejścia do oddziałów polskich, na co szczególnie podatni byli służący w pułku katolicy[467]. 30 maja gen. W. Falewicz nakazał 1. BPP przeniesienie się do Słonimia pod rozkazy gen. Adama Mokrzeckiego. Płk I. Antonow zwrócił się do ministerstwa po wytyczne[468]. W rozmowie telefonicznej gen. Silvestras Žukauskas wyjaśnił mu, iż dowództwo polskie, zgodnie z umową z 23 kwietnia, nie ma prawa wydawać takich rozkazów jednostkom Wojska Litewskiego. Taka informacja została przekazana gen. W. Falewiczowi, ten jednak następnego dnia powtórzył rozkaz i kolejny raz otrzymał odpowiedź odmowną. Dzień później oddział płk. Bolesława Freja rozbroił pułk, pozostawiając dowódcę pod aresztem[469]. Nowym dowódcą 2 czerwca został E. Hajdukiewicz, który domagał się uwolnienia I. Antonowa i zwrotu broni. 1. BPP został jednak 11 czerwca przez płk. B. Freja ogłoszony za rozformowany. Katolików włączono do Wojska Polskiego, Żydów i prawosławnych zdemobilizowano. 15 czerwca 1919 roku rozformowanie 1. BPP ogłosił również sztab litewski. Przez cały okres istnienia pułku, w którym ogółem służyło ok. 800 żołnierzy, z budżetu KAM wydano na jego organizację ok. 1,2 miliona auksinów[470].

465 Č. Laurinavičius, *Dėl Lietuvos...*, p.60.
466 Do Kowna przez Druskienniki z polecenia ministra ewakuowany został również szwadron huzarów dowodzony przez rtm. M. Glińskiego. K. Jezovitovo laiškas redakcijai, „Karo archyvas„ 1925, t. 2, p. 341.
467 Ibidem, p. 331.
468 Ibidem, p. 332.
469 A. Uspenskis, op. cit., p. 171.
470 Kwestia finansowania pułku nie jest do końca sprawą jasną. D. Michaluk i O. Łatyszonek twierdzą, że pułk mógł przejść na utrzymanie rządu BRL, odpowiednio w marcu i kwietniu 1919 r., tj. już po otrzymaniu ukraińskiej pożyczki. Wydaje się to jednak mało prawdopodobne, ponieważ koszty utrzymania pułku były wówczas zbyt wysokie i musiałyby pochłonąć znaczną część wspomnianej pożyczki. Jeżeli jednak taki fakt miał miejsce, to pułk był co najwyżej współfinansowany ze środków BRL, gdyż do końca maja środki na jego funkcjonowanie, chociaż stop-

Po likwidacji 1. BPP w Wojsku Litewskim z białoruskich jednostek pozostał wspomniany wcześniej szwadron huzarów oraz kompania sformowana przy Białoruskim Biurze Wojskowym, które zostało zorganizowane przez W. Kozłowa, oficera łącznikowego przy sztabie KAM. Zadaniem biura była rejestracja ochotników i kierowanie ich do odpowiednich jednostek. Część przyjętych pozostała jednak w Kownie. Utworzono z nich kompanię, która początkowo wchodziła w skład 1. BPP jako V kompania, by po jego likwidacji utworzyć 1. Samodzielną Kompanię Białoruską (SKB). Działalność biura była owocna, między lutym a październikiem zarejestrowano blisko 2 tys. osób[471]. Ze względu na stały napływ ochotników w czerwcu 1919 roku rozpoczęto tworzenie 2. SKB. 10 października na naradzie głównodowodzącego Wojska Litewskiego gen. Pranasa Liatukasa z J. Woronką, W. Kozłowem, M. Glińskim oraz dowodzącym 2. SKB A. Hansenem postanowiono połączyć obydwie kompanie w batalion[472]. Na dowódcę batalionu białoruskiego 17 listopada mianowano mjr. Aleksandra Rużancowa[473].

Mimo rozpoczęcia na szeroką skalę wśród żołnierzy batalionu akcji ideologicznej, krzewienie białoruskiej idei narodowej nie było sprawą łatwą. A. Rużancow w czasie stacjonowania SKB na północy Litwy założył wojskową komisję historyczną. W ramach ograniczonych możliwości rozpoczął również działalność wydawniczą, przygotował kilka broszur o charakterze szkoleniowo-informacyjnym oraz rozpoczął wydawanie na szapirografie gazety „Варта бацькаўшчыны" (*Straż Ojczyzny*)[474]. To wszystko jednak w niewielkim stopniu wpłynęło na morale oddziału,

niowo ograniczane ze względu na sytuację polityczną, były przekazywane z budżetu KAM. Por.: V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918-1920...*, p. 331; D. Michaluk, *Białoruska Republika Ludowa...*, s. 407; O. Łatyszonek, *Białoruskie formacje wojskowe...*, s. 96; LCVA, f. 923, ap. 1, b. 58, l. 94, Krašto apsaugos ministro J. Šimkaus memorandumas baltgudžių klausimu, Kaunas, 08.11.1921.

471 Z tej liczby do służby przyjęto 1161 osób, pozostałym odmówiono ze względu na stan zdrowia bądź inne przeciwskazania. Z tej liczby przyjęto 92 oficerów i 43 podoficerów, blisko 2/3 zostało skierowanych do jednostek białoruskich, reszta do litewskich. Samo biuro faktycznie funkcjonowało do stycznia 1920 r. V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918-1920...*, p. 335.

472 Ibidem, p. 338.

473 A. Rużancow, urodzony na Smoleńszczyźnie, na Litwę trafił wraz z Armią Czerwoną. W lutym 1919 r. w czasie bitwy pod Jeznem przeszedł na stronę litewską. Okoliczności i motywy tej decyzji rozważa A. Antonaŭ: А. Антонаў, *Аляксандр Ружанцоў. Накіды для біяграфіі*, „Беларускі гістарычны агляд", 2009, т. 16, с. 484-489. Według ustaleń V. Lesčiusa po rozbiciu bolszewickiego VII pułku strzelców pod Jeznem, na stronę litewską przeszli wszyscy służący w pułku Litwini, natomiast Białorusini oraz Rosjanie cofnęli się. W czasie bitwy A. Rużancow był pomocnikiem dowódcy pułku, a także stał na czele jednej z drużyn. Zob.: V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918-1920 m.*, Vilnius 2004, p. 47-52.

474 Czasopismo, wzorowane na gazetce batalionu joniszkielskiego „Tėvynes gynėjas" (*Obrońca Ojczyzny*), było wydawane między 9 stycznia a 30 czerwca 1920 r. Łącznie ukazało się piętnaście numerów, przy czym ostatni numer został zatrzymany przez cenzurę wojskową ze względu na antypaństwowe treści. Jesienią 1920 r. A. Rużancow stanął przed sądem wojskowym w Kownie oskarżony o to, że „w 1920 r. w czasie wojny (...) osobiście wydawał gazetę „Varta Baćkaŭščyny" (...) prowadził agitację przeciwko dowodzącemu litewskiej armii, ministrowi wojny i ogólnie przeciwko Republice Litewskiej". W związku z procesem przesiedział on w areszcie 7 tygodni, co sprawiło, że, jak sam wspominał, stał się „bardziej ostrożny w działalności na rzecz Białorusinów". LCVA, f. 582, ap. 1, b. 12, l. 9, Приказ по Белорусскому Отдельному батальону, Ковно, 20.11.1920; А. Антонаў, op. cit., c. 491-492. Por.: A. Smalianiec, *Gudų knygos ir laikraščiai Lietuvos nepriklausomoj dalyje, išėję 1919-1921*

do którego trafiali między innymi żołnierze z rozbrojonych oddziałów gen. Pawła Bermondta-Awałowa. Ze względu na znaczny stopień zdemoralizowania, w marcu 1920 roku jednostka została rozformowana, a na jej bazie z obywateli litewskich została utworzona Samodzielna Kompania Białoruska, której dowodzącym pozostał A. Rużancow. Przez całą wiosnę 1920 roku SKB ochraniała północny odcinek linii demarkacyjnej w powiecie nowoaleksandrowskim.

2.5. Sprawy białoruskie w litewskiej polityce zagranicznej

Pozyskanie do współpracy Białorusinów z terytorium planowanego państwa litewskiego, jak już wcześniej zaznaczono, miało przede wszystkim wzmocnić pozycję Litwy na zewnątrz. Chcąc wykorzystać kartę białoruską na arenie międzynarodowej, zdecydowano się na włączenie przedstawicieli WRB również do procesu tworzenia zalążków litewskiej dyplomacji. Jeszcze w listopadzie 1918 roku Taryba zadecydowała o składzie delegacji na przyszłą konferencję pokojową, która miała składać się z 6 osób: 4 Litwinów, 1 Białorusin i 1 Żyd[475]. Mając w składzie swoich organów państwowych przedstawicieli mniejszości białoruskiej, Litwini zdecydowanie odrzucili propozycję współpracy z BRL. Rząd litewski nawet nie pochylił się nad prośbą przybyłego z Mińska rządu BRL, który starał się uzyskać 100 tys. marek niemieckich pożyczki na swoją działalność[476].

W końcu grudnia do Berlina wraz z delegacją litewską wyjechali D. Siemaszko i W. Łastowski. Strona litewska planowała ostatniego z nich wysłać na konferencję pokojową do Paryża. Kandydatura została nawet zatwierdzona przez rząd litewski, jednak wkrótce okazało się, że zarówno D. Siemaszko, jak i W. Łastowski posiadają również pełnomocnictwa od rządu białoruskiego, z czego musieli się tłumaczyć w Kownie[477]. D. Siemaszko w rozmowie z P. Klimasem stwierdził, że nic nie wiedział o wystawionym również na jego nazwisko pełnomocnictwie i że „posiadając pełnomocnictwa od Taryby i rządu, może bronić spraw białoruskich tylko w granicach państwa litewskiego”[478]. W późniejszym czasie taką deklarację złożył również W. Łastowski, który na krótki czas został mianowany „attache przy misji litewskiej w Niemczech”[479]. Funkcję tę jednak pełnił tylko do końca marca 1919 roku, przemieszczając się w tym czasie między Berlinem a Kownem. Wydaje się, że właśnie

m., „Knygos: bibliografijos ir kritikos žurnalas”, 1922, p. 95; W. Rezmer, *Litewska prasa wojskowa 1918-1940*, [w:] *W kręgu prasy (przeszłość — teraźniejszość — przyszłość)*, t. III, red. G. Gzella, J. Gzella, Toruń 2004, s. 105.

475 *LVT protokolai*, p. 502, Lietuvos Valstybės Tarybos 1918 metų protokolų juodraščiai, Vilnius, 04.11.1918.

476 Na tym samym posiedzeniu asygnowano kwoty na działalność MSB i towarzystwa „Zołak”, którym kierował W. Łastowski. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 9, l. 34, Ministrų Tarybos posėdžio protokolas nr. 19, Vilnius, 20.12.1918.

477 Ibidem, b. 24, l. 247, Ministrų Tarybos posėdžio protokolas, Kaunas, 08.01.1919.

478 LCVA, f. 383, ap. 7, b. 39, l. 11, P. Klimo laiškas M. Sleževičiui, Berlin, b.d.

479 P. Klimas, *Dienorastis...*, p. 301; LCVA, f. 383, ap. 6, b. 3, l. 5, Užsienio reikalų ministerijos įsakymas nr. 15, Berlynas, 05.02.1919.

P. Klimas jako pierwszy ze strony litewskiej nalegał na uregulowanie sprawy przedstawicieli białoruskich w postaci umowy pisemnej, twierdząc, że pozwoli to uniknąć nieprzewidzianych kroków ze strony Białorusinów[480]. Sprawa W. Łastowskiego oraz D. Siemaszki nie była jedynym problemem ze strony białoruskiej, z jakim przedstawiciele litewscy spotkali się w Berlinie. Z początkiem lutego dotarli tam C. Kondratowicz, Aleksy Oznobiszyn oraz „jeden Rosjanin"[481], którzy próbowali dostać się do Paryża na konferencję pokojową i w tym celu mieli podobno posiadać pełnomocnictwa od J. Woronki[482].

W ten sposób Litwini, rozgrywając kwestię białoruską na arenie międzynarodowej, już w pierwszych miesiącach od czasu porozumień listopadowych spotykali się praktycznie z samymi problemami, nie zyskując żadnych wymiernych korzyści[483]. W narodowym ruchu białoruskim i tak już podzielonym zaczęły się wyraźnie krystalizować trzy obozy: prolitewski, propolski oraz probolszewicki. Na współpracę z jednym z tych obozów decydowali się, nie widząc innego wyjścia w zaistniałej sytuacji międzynarodowej, nawet najbardziej zdecydowani zwolennicy niepodległości Białorusi. W ogólnym rachunku opcja prolitewska stopniowo traciła na znaczeniu ze względu na brak konkretnych regulacji w sprawie autonomii i statusu Białorusinów w państwie litewskim. Ponadto wraz z wycofywaniem się Wojska Niemieckiego ze wschodu stawało się jasne, że Litwini nie są poważną siłą w regionie, a dalszy los ziem białoruskich będzie zależał od Polaków oraz bolszewików.

Wczesną wiosną 1919 roku samo utrzymanie władzy przez rząd litewski stanęło pod znakiem zapytania. Armia Czerwona w lutym 1919 roku osiągnęła linię kolei libawsko-romeńskiej, zbliżając się na ok. 50 km do Kowna. Powstrzymanie dalszego natarcia było możliwe dzięki pozostaniu na Kowieńszczyźnie Wojska Niemieckiego, którego ewakuacja została wstrzymana za zgodą Ententy.

Bolszewicy, zajmując tereny Litwy historycznej, również starali się powołać na nich własne rządy. Jeszcze 16 grudnia 1918 roku ogłoszono w Wilnie powstanie Litewskiej Socjalistycznej Republiki Rad (LSRR)[484], a 1 stycznia 1919 roku w Smo-

480 P. Klimas w swoim piśmie do premiera zaznaczył, że możliwe jest posiadanie przez członków delegacji litewskiej pełnomocnictw wystawionych przez inne państwa, jednak w takiej sytuacji konieczna jest zgoda władz litewskich. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 39, l. 11, P. Klimo laiškas M. Sleževičiui, Berlin, b.d.

481 Chodzi zapewne o L. Barkowa, który przybył wraz z pozostałą dwójką do Paryża w końcu kwietnia 1919 r. *Архівы БНР*, № 1210, Пратакол паседжаньня Рады Народных Міністраў, 21.05.1919.

482 LCVA, f. 383, ap. 7, b. 39, l. 107, M. Yčo laiškas ministrui pirmininkui, Berlin, 11.02.1919.

483 Według propozycji uregulowania kwestii białoruskiej w państwie litewskim strona białoruska domagała się, by białoruski przedstawiciel wchodził w skład każdej litewskiej misji dyplomatycznej. Do 1920 r. znane są cztery przypadki, kiedy propozycja ta została zrealizowana. Obok misji berlińskiej i paryskiej białoruscy przedstawiciele zostali powołani przy misji J. Šaulysa do Warszawy oraz do składu delegacji na rozmowy pokojowe w Moskwie. W 1921 r. przez pewien czas funkcjonował białoruski przedstawiciel przy Poselstwie Litwy w Rydze. Taka sytuacja została jednak wymuszona faktem, że rząd Łotwy pod wpływem Rosji Radzieckiej zobowiązał się do zerwania kontaktów dyplomatycznych z BRL (zob. rozdział 3.2).

484 W manifeście, w którym ogłoszono przejście całej władzy w ręce Litewskiej Rady Delegatów robotników, bezrolnych i małorolnych, nie określono granic, na jakich miałaby się ta władza rozciągać. Zgodnie z pierwszymi planami LSRR miała obejmować tereny guberni kowieńskiej i wileńskiej. *Lietuvos TSR istorija*, t. III, red. A. Gaigalaitė, R. Šarmaitis, J. Žiugžda, Vilnius 1965, p. 48.

leńsku ogłoszono powstanie Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (BSRR)[485]. Powołanie republik miało być zaspokojeniem „prawa narodów do samostanowienia”, jednak ważniejszą przyczyną takiego kroku była chęć usprawiedliwienia zajęcia tych terytoriów przez Armię Czerwoną[486]. Wkrótce Moskwa zaczęła propagować ideę połączenia obu republik w jedno państwo.

Idea ta została zrealizowana 27 lutego na wspólnym posiedzeniu rządów obu republik w Wilnie, gdzie proklamowano powstanie Radzieckiej Socjalistycznej Republiki Litwy i Białorusi (w praktyce funkcjonującej pod skrótem Litbieł), obejmującą terytorium guberni grodzieńskiej, kowieńskiej, mińskiej, wileńskiej oraz północnej części suwalskiej[487]. W dniach 4-6 marca 1919 roku dokonano zjednoczenia komunistycznych partii Białorusi i Litwy w Litewsko-Białoruską Partię Komunistyczną, na której czele stanął Vincas Mickievičius-Kapsukas, stojący już wówczas na czele Litbiełu. Władza bolszewików na terenach litewsko-białoruskich nie utrzymała się długo. Zostali oni zmuszeni do wycofania się wobec nadciągającego Wojska Polskiego i ofensywy litewskiej. Oddziały polskie 19 kwietnia 1919 roku wkroczyły do Wilna, 8 sierpnia bolszewicy zostali zmuszeni do opuszczenia Mińska, a w październiku polska ofensywa zatrzymała się na linii Berezyny. W ten sposób całe terytorium Litbiełu zostało opanowane przez Wojsko Polskie, rząd republiki praktycznie zakończył swoją działalność w lipcu 1919 roku.

Polskie sukcesy militarne na wschodzie zbiegły się z ożywioną dyskusją dotyczącą koncepcji polskiej polityki wschodniej, w której od samego powstania niepodległego państwa polskiego ścierały się dwie zasadnicze koncepcje: federacyjna — związana z obozem belwederskim i nie do końca słusznie kojarzona z osobą Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego[488]; oraz inkorporacyjna — lansowana przez

[485] BSRR początkowo miała obejmować tereny guberni grodzieńskiej, mińskiej, mohylewskiej, smoleńskiej, witebskiej wraz z przylegającymi do nich terenami sąsiednich guberni zamieszkałymi przez Białorusinów [powiaty nowoaleksandrowski (gub. kowieńska); dziśnieński, oszmiański, święciański (gub. wileńska); augustowski (gub. suwalska); mgliński, nowozybkowski, starodubski, surażski (gub. czernihowska)]. Z guberni smoleńskiej do RFSRR odchodziły powiaty, gacki, juchnowski syczewski, wiaziemski, a z guberni witebskiej do Łotewskiej SRR — dźwiński, lucyński i reczycki. Takie terytorium miało zostać podzielone na 7 rejonów administracyjnych z centrami w byłych miastach gubernialnych oraz Baranowiczach i Homlu. Już w końcu stycznia 1919 r. zadecydowano o okrojeniu terytorium republiki do guberni grodzieńskiej i mińskiej. P. Pyzel, *Powstanie Białoruskiej Republiki Radzieckiej. Państwo — Naród — Terytorium*, maszynopis rozprawy doktorskiej, Warszawa 2009, s. 154, 161-163.

[486] A. Miasnikow na I Zjeździe Komunistycznej Partii (bolszewików) Białorusi (KPB) twierdził, że celem zasadniczym Rosji Radzieckiej, która na przekór swoim przeciwnikom dąży do przyjaznych stosunków ze swymi sąsiadami, „nie jest podbój rubieży”, a „obrona praw ludu pracującego”. P. Pyzel, op. cit., s. 150.

[487] В. Талкачоў, *Стварэнне Літоўска-Беларускай ССР: новыя падыходы і асэнсаванне*, „Весці Беларускага дзяржаўнага педагагічнага універсітэта”, 2003, № 1, с. 210-218.

[488] To mylne stwierdzenie oparte jest na wcześniejszych, przedwojennych planach demokratyzacji Rosji i rozbicia jej na poszczególne państwa narodowe. Koncepcja ta była popularna wśród polskich socjalistów, do których zalicza się również J. Piłsudskiego. Jednak w okresie sprawowania przez niego władzy w Polsce prowadzona była raczej polityka faktów dokonanych, realizowana przy pomocy armii. Jako wódz naczelny J. Piłsudski realizował w znacznej mierze program inkorporacyjny, gdyż w styczniu 1920 r. Wojsko Polskie zajęło na wschodzie terytorium zbliżone do koncepcji R. Dmowskiego. Szerzej o koncepcjach polskiej polityki wschodniej i ich reali-

środowiska narodowej demokracji i utożsamiana z osobą Romana Dmowskiego, głównego polskiego negocjatora w Paryżu[489]. Koncepcja federacyjna zakładała jak najdalsze odsunięcie granic Rosji na wschód i utworzenie na tym terytorium niepodległych państw: ukraińskiego, litewskiego oraz białoruskiego, pozostających w ścisłym związku polityczno-militarnym z Polską[490]. Kluczem koncepcji inkorporacyjnej była budowa unitarnego państwa polskiego, którego granice wyznaczałyby maksymalny zasięg przewagi żywiołu polskiego, przy czym przewaga ta rozumiana była bardziej w sensie kulturalno-ekonomicznym niż demograficznym. Poza koniecznością podporządkowania ziem wschodnich interesom Polski i związania ich z interesem państwa polskiego, obydwie koncepcje nie miały żadnych punktów stycznych. Wobec znacznego rozbicia polskiej sceny politycznej, żadna z tych koncepcji nie stała się koncepcją dominującą, a okres walk pierwszych lat charakteryzuje się nierzadko sprzecznymi postawami poszczególnych organów władzy, zarządzanych przez zwolenników jednej czy drugiej koncepcji.

Po zajęciu Wilna, 22 kwietnia 1919 roku J. Piłsudski ogłosił „Odezwę do mieszkańców byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego", w której zaznaczył, że Wojsko Polskie wyzwoliło kraj spod bolszewickiej okupacji, aby dać „możność rozwiązania spraw wewnętrznych narodowościowych i wyznaniowych tak, jak sami sobie życzyć będziecie [mieszkańcy — T. B.] bez jakiegokolwiek gwałtu lub nacisku ze strony Polski"[491]. Zapewnienia te zostały powtórzone 8 sierpnia po zajęciu przez Wojsko Polskie Mińska. Oznaką zamiarów J. Piłsudskiego było wprowadzenie administracji cywilnej zamiast wojskowej (okupacyjnej). Powołany został Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (ZCZW), na którego czele stanął Jerzy Osmołowski, a który miał się składać wyłącznie z przedstawicieli ludności lokalnej.

Jeszcze przed zajęciem Wilna przez Polaków 16 kwietnia do Warszawy została wysłana z Kowna misja specjalna pod przewodnictwem J. Šaulysa, której podstawo-

zacji zob.: A. Deruga, *Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918-1919)*, Warszawa 1969, 15-68; K. Gomółka, *Między Polską a Rosją. Białoruś w koncepcjach polskich ugrupowań politycznych 1918-1922*, Warszawa 1994, passim.

489 R. Dmowski w Paryżu przedstawił polskie pretensje wobec ziem wschodnich. Granica, zwana również „linią Dmowskiego", w interesującym nas fragmencie miała przebiegać na północ od Libawy, dalej południową granicą Kurlandii i północną powiatu iłłukszańskiego, po przekroczeniu Dźwiny, wzdłuż rzeki ok. 30 km od jej prawego brzegu aż do powiatu połockiego, stąd powracała na lewy brzeg Dźwiny, dalej wschodnią granicą guberni mińskiej do Prypeci na wschód od Mozyrza, przekraczając Prypeć granicą miedzy powiatem rzeczyckim i mozyrskim. *Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918-1939*, t. 1, red. T. Jędruszczak, M. Nowak-Kiełbikowa, Warszawa 1989, Dokument nr 6, Nota Delegacji Polskiej na Konferencję Pokojową w sprawie granic wschodnich Polski, Paryż, 03.03.1919.

490 O ile nie było wątpliwości co do powstania oddzielnej Litwy i Ukrainy, to w przypadku Białorusi bardziej skłaniano się do jej podziału zgodnie z zasięgiem dominujących konfesji na część zachodnią — katolicką z silnym elementem polskim oraz wschodnią — prawosławną. Zwykle taka koncepcja przewidywała podział ziem byłego WKL na 3 kantony ze stolicami w Kownie, Wilnie i Mińsku. Czasem dochodziło do tego wydzielenie Podlasia (z Białymstokiem) oraz Polesia (z Pińskiem). Zob.: A. Deruga, op. cit., s. 21.

491 *Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej…*, Dokument nr 9, Odezwa naczelnika państwa J. Piłsudskiego do mieszkańców b. Wielkiego Księstwa Litewskiego o powołaniu zarządu cywilnego ziemi wileńskiej, Wilno, 22.04.1919.

wym zadaniem było uzyskanie od Polski uznania niepodległego państwa litewskiego, składającego się z czterech guberni ze stolicą w Wilnie[492]. W skład misji został włączony również K. Jezowitow jako przedstawiciel białoruski. Nieznane są jednak dokładne sprawy, jakimi miał się on zająć w Warszawie i czy w ogóle odegrał on w tej delegacji jakąkolwiek rolę[493]. Rozmowy polsko-litewskie rozbiły się na kwestii Wilna, którego Polska nie chciała przyznać Litwie, a także na kwestii federacji, do której nie chcieli przystąpić Litwini. Fiaskiem zakończyła się także równoległa misja M. Römera, który wówczas ściśle współpracował z J. Piłsudskim, w Kownie.

Znający doskonale stosunki narodowościowe na ziemiach byłego WKL J. Piłsudski starał się rozegrać kartę białoruską przeciw Litwinom. Fiasko porozumień litewsko-białoruskich było w połowie 1919 roku na tyle widoczne, że przeciągnięcie Białorusinów na stronę polską nie było zadaniem skomplikowanym, tym bardziej że zaczął już się wówczas kształtować dość silny obóz propolski w białoruskim ruchu narodowym. Z drugiej strony kwestię litewską, wobec niemożliwości uzyskania kompromisu z Tarybą i rządem, starano się rozwiązać przy pomocy inspirowanego zamachu stanu, tak aby władze na Litwie przejęły środowiska przychylne Polsce[494].

Litwini zajęcie przez WP Wilna traktowali jako okupację litewskiej stolicy. Obecność polskich oddziałów pozwoliła jednak na wyparcie bolszewików z terenów litewskich, nierzadko, szczególnie na odcinku na północ od Wilna, odbywało się to przy współpracy z Polakami. Początkowa dość przyjazna współpraca oddziałów litewskich z polskimi stopniowo przeradzała się w konflikt, który mimo iż nie miał charakteru regularnego frontu, obfitował w wiele lokalnych potyczek. Z tego względu próbowano na arenie międzynarodowej wypracować linię demarkacyjną, co ostatecznie nastąpiło 26 lipca 1919 roku, kiedy to Rada Najwyższa Ententy przyjęła przedstawiony tydzień wcześniej projekt marszałka F. Focha. Linia ta, zwana „linią Focha", przebiegała od granicy Prus Wschodnich na południe od Wisztyńca, dalej na północ od Wiżajn i Puńska, północnym brzegiem jeziora Gaładuś, na wschód od Berżników do rzeki Marychy, dalej wzdłuż Marychy oraz Igorki do Niemna. Stąd 12 kilometrów na północny wschód od linii kolei warszawsko-petersburskiej[495]. Linia ta jedynie na odcinku suwalskim okazała się rozwiązaniem stałym i nie wygasiła zasadniczej istoty konfliktu. Umiędzynarodowienie sprawy konfliktu polsko-litewskiego niosło za sobą stopniowe uznawanie *de facto* państwowości litewskiej przez państwa Ententy, a właśnie umocnienie pozycji Litwy na arenie międzynarodowej miało wówczas istotne znaczenie.

Wiosną 1919 roku centrum światowej polityki znajdowało się w Paryżu, gdzie od 18 stycznia oficjalnie trwały obrady konferencji pokojowej, w której udział był

492 P. Łossowski, *Konflikt polsko-litewski...*, s. 38-40.

493 W archiwum K. Jezowitowa z misji warszawskiej zachowały się jedynie dokumenty osobiste, zob.: НАРБ, ф. 458, воп. 1, с. 3, 4; *Аўтабіяграфія Канстантына Барысавіча Езавітава...*, с. 22.

494 Przykładem takiej akcji było powstanie POW w Kownie planowane na koniec sierpnia 1919 r., które zostało wykryte przez Litwinów. Szerzej: P. Janauskas, *POW narių teismas Kaune 1920 metais*, Kaunas 2005; P. Łossowski, *Konflikt polsko-litewski...*, s. 69-79; T. Gajownik, op. cit., s. 33-36.

495 P. Łossowski, *Konflikt polsko-litewski...*, s. 51.

dla wszystkich nowo powstałych państw sprawą priorytetową. Nie było to jednak sprawą łatwą, gdyż za pełnoprawnych uczestników konferencji uznano Ententę wraz z jej sojusznikami, a także państwa neutralne w czasie wojny. Dla Litwy i Białorusi problemem była decyzja z 12 stycznia 1919 roku o niedopuszczeniu do obrad konferencji przedstawicieli narodów wchodzących w dniu 1 sierpnia 1914 roku w skład Rosji, wyjątek zrobiono jedynie dla Polski[496]. Mimo tej przeszkody, zarówno delegacja litewska jak i białoruska czyniły starania o uzyskanie poparcia na arenie międzynarodowej. Podstawowym problemem było jednak to, że obydwa państwa powstały w warunkach okupacji niemieckiej, co z góry dyskredytowało je przed społecznością międzynarodową. Wobec niezaproszenia na rozmowy pokojowe przedstawicieli bolszewickiej Rosji, ekspertami w sprawach rosyjskich stali się przedstawiciele *ancien régime*, którzy nie zgadzali się na powstawanie jakichkolwiek nowych tworów państwowych na terenie „jedynej i niepodzielnej".

W tej sytuacji podstawowym zadaniem delegacji litewskiej, która oficjalnie zainaugurowała działalność 13 lutego 1919 roku, było uzyskanie międzynarodowego uznania dla litewskiej państwowości w granicach etnograficznych z dojściem do morza i Wilnem oraz akcesja Litwy do tworzonej Ligi Narodów[497]. Delegacji litewskiej przez cały okres trwania misji paryskiej nie udało się osiągnąć statusu pełnoprawnego uczestnika konferencji. Skorzystała ona z zapisów rozdziału 12 regulaminu konferencji, gdzie zaznaczono, iż petycje, memoranda, dokumenty i uwagi przytoczone przez niepełnomocne podmioty powinny być przyjmowane i klasyfikowane. Natomiast dokumenty polityczne po streszczeniu miały być przekazywane wszystkim pełnomocnym przedstawicielom[498]. Członkowie delegacji w praktyce byli jednak często zapraszani jako eksperci na posiedzenia różnych komisji, przede wszystkim komisji bałtyckiej.

Jedenastoosobowej delegacji litewskiej przewodniczył A. Voldemaras, jako minister spraw zagranicznych. Zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami w skład delegacji wchodzili również przedstawiciele mniejszości narodowych: Białorusinów reprezentował D. Siemaszko, Żydów — S. Rozenbaum[499]. Rolą D. Siemaszki było oficjalne

496 *Historia dyplomacji polskiej*, t. IV, red. P. Łossowski, Warszawa 1995, s. 102; A. Ціхаміраў, *Беларуская праблематыка на парыжскай мірнай канферэнцыі 1919-1920 гг.*, „Весці Акадэміі Навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук", 1996, № 4, с. 31.

497 Przedstawiciele litewscy do Paryża zjeżdżali z różnych części świata. Za datę rozpoczęcia działalności oficjalnej delegacji uznaje się moment wystawienia instrukcji przez A. Smetonę. A. Gaigalaitė, *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*, Kaunas, 1999, s. 8.

498 Ibidem s. 22.

499 Osoba S. Rozenbauma jako przedstawiciela litewskiego była najbardziej nietrafiona. Z przedstawicielem żydowskim łączono nadzieje na uzyskanie poparcia diaspory żydowskiej dla idei niepodległości Litwy. Gwarancja autonomii narodowo-kulturalnej zdecydowanie wzmacniała pozycję Litwy w tym środowisku, jednak S. Rozenbaum nie był w stanie tego faktu wykorzystać. Z racji tego, że nie znał żadnego z zachodnich języków, jego obecność na konferencji ograniczyła się do kontaktów z przedstawicielami żydowskimi z krajów słowiańskich. Z tego powodu latem 1919 r. władze litewskie zdecydowały się wysłać ministra spraw żydowskich M. Sołowiejczyka z misją do krajów Europy Zachodniej. Przedsięwzięcie to zostało uznane za bardzo pożyteczne pod względem propagandowym. A. Gaigalaitė, *Lietuvos Tautinių mažumų reikalai Paryžiaus taikos konferencijos kuluaruose*, [w:] *Praeities baruose skiriama akademikui Vytautui Merkiui 70-ies metų jubiliejaus proga*, Vilnius 1999, s. 269.

reprezentowanie spraw litewskich Białorusinów oraz kontakty z innymi przedstawicielami z terenów Rosji. O ile rozegranie karty żydowskiej w delegacji miało dość solidne podstawy, to karta białoruska była zagadnieniem nieprzygotowanym. Dla strony litewskiej jedynym plusem obecności D. Siemaszki w delegacji mógł być fakt, że jako pierwsza podniosła ona sprawę białoruską na konferencji, i w jej delegacji jako pierwszy pojawił się przedstawiciel białoruski. Z drugiej strony D. Siemaszko od końca 1918 roku nie miał bezpośredniej styczności ani z Białorusią, ani z działaczami białoruskimi. Wydaje się, że mogło to mieć znaczny wpływ na jego dalszą postawę, która przybrała wręcz antybiałoruski charakter.

W pierwszej połowie 1919 roku w Paryżu pojawiło się przynajmniej kilku delegatów, uznających się za reprezentantów Białorusi. Każdy z nich starał się odegrać ważną rolę, niezależnie od tego, czy działał samodzielnie, czy reprezentował interesy innych państw. Strona polska kwestię białoruską chciała rozegrać przy pomocy wspomnianej wcześniej inicjatywy zjazdu nowogródzkiego[500]. Do Paryża przybył również z Odessy Aleksander Bachanowicz, podający się za prezydenta Republiki Białoruskiej[501]. Z końcem maja 1919 roku do Paryża przybyła delegacja BRL na czele z A. Łuckiewiczem, w ten sposób zakończyła się jej blisko dwumiesięczna droga na konferencję z Grodna przez Berlin[502].

24 marca 1919 roku A. Voldemaras złożył na ręce George'a Clemenceau, przewodniczącego Konferencji Pokojowej w Paryżu notę, w której przedstawiono żądania terytorialne Litwy: całość guberni kowieńskiej, wileńskiej, suwalskiej i grodzieńskiej, południowa część kurlandzkiej oraz litewskie ziemie etniczne w Prusach Wschodnich. Ogółem tak projektowane państwo litewskie rozciągało się na ok. 125 tys. km^2, które zamieszkiwało ok. 6 milionów ludzi[503]. W dokumencie tym nie omieszkano wykorzystać również zagadnienia białoruskiego:

„Zostało wskazane, iż na niektórych obszarach Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny, które zawsze tworzyły zalążek narodu litewskiego (Lithuania propria) część mieszkańców stanowili Białorusini. Ale oni wyrazili przez swych przedstawicieli

[500] Niektórzy autorzy twierdzą, że w Paryżu pojawił się sam K. Ćwirko-Godycki. Teza ta jest mocno wątpliwa. Gdyby taki fakt miał miejsce, to raczej mało prawdopodobne byłoby osadzenie go w kowieńskim więzieniu już w połowie 1919 r. Wydaje się, że takie twierdzenie wynika z błędnej interpretacji słów J. Woronki, który pisał o aresztowaniu K. Ćwirki-Godyckiego w kontekście prezentacji przez stronę polską jego deklaracji o przyłączeniu Białorusi do Polski. Por.: И. Воронко, *Белорусский вопрос...*, c. 35; A. Gaigalaitė, *Lietuva Paryžiuje...*, p. 102; E. Gimžauskas, *Baltarusių veiksnys...*, p. 102.

[501] Dokumenty dotyczące jego działalności: LMAVB RS, f. 21, vnt. 2210, l. 1-10; A. Луцкевіч, *Самазванцы*, [w:] idem, *Барацьба за вызваленьне...*, c. 224-225.

[502] Jako pierwsza 29 kwietnia do Paryża dotarła wspomniana wcześniej trójka: C. Kondratowicz, A. Oznobiszyn, L. Barkow. *Архівы БНР*, № 1210, Пратакол паседжаньня Рады Народных Міністраў БНР за 21.05.1919; А. Ціхаміраў, *Беларуская праблематыка...*, c. 31.

[503] Na potrzeby konferencji w Bernie nakładem wydawnictwa Tchannen & Züttel ukazała się mapa Litwy (*Carte de Lituanie* — mapa VII), która została włączona do listy oficjalnych publikacji delegacji litewskiej w Paryżu. Na mapie, której autorzy nie podają skali ani roku wydania, granica wschodnia pokrywała się z linią wyznaczoną przez P. Klimasa. Granica południowa przebiegała z kolei po linii granicy powiatu bielskiego, przez Mielnik i Pružanę do jeziora Wyganowskiego skąd na północ przez Baranowicze w linii prostej do Niemna.

pragnienie pozostawania w państwie Litwy i uczestniczą, jak i przedstawiciele żydowscy w Litewskiej Tarybie i we władzach Litwy”[504].

Stanowisko nieoficjalne A. Voldemarasa w Paryżu odbiegało od powyższego zarysu i ograniczało się do linii Niemna. Kazimierz Rybiński przedstawione mu w prywatnej rozmowie poglądy relacjonował w następujący sposób:

„Naczelnym przykazaniem programu litewskiego jest niepodległość. Granice „Mniejszej Litwy” określa Waldemar w sposób następujący: cała gubernia kowieńska z włączeniem Libawy, Wileńszczyzna z wyjątkiem skrawków z Dziśnieńskiem, z Grodzieńszczyzny „ile się da”. Suwalszczyzna z wyjątkiem Augustowskiego. To litewskie terytorium nie może być z nikim związane”[505].

Jak zauważa A. Gaigalaitė, postać A. Voldemarasa, ze względu na cechy jego charakteru, nie była najodpowiedniejszą kandydaturą na szefa delegacji. Jako typ samotnika nie ufał on innym członkom delegacji i pracował w samotności. Mimo iż języki zachodnie znał tylko z książek, nie ufał tłumaczom i starał się wszelkie prace wykonywać sam. O jego posunięciach tudzież przygotowanych dokumentach członkowie delegacji dowiadywali się w ostatnim momencie. Biorąc pod uwagę fakt, że sama delegacja nie miała wypracowanego, poza ogólnym, jednolitego programu działań, to taka postawa kierownika delegacji nie pomagała w skutecznej pracy[506].

O tym, że kwestia białoruska była przez Litwinów marginalizowana, mogą świadczyć słowa A. Voldemarasa: „Kultura polska i język jest naszym. Stąd Litwa musi mieć co najmniej dwa języki równouprawnione: litewski i polski, albo trzy, i rosyjski, którego domagają się Żydzi i prawosławni guberni grodzieńskiej”[507]. Właśnie „prawosławni guberni grodzieńskiej” a nie Białorusini mieli dostarczyć argumentów za włączeniem Grodzieńszczyzny do Litwy[508]. Stąd w materiałach delegacji litewskiej podstawowymi dokumentami politycznymi, jakimi posługiwała się ona w kwestii granic południowych, były dokumenty BZKG, przede wszystkim odwołujące się do postanowień zjazdu grodzieńskiego z grudnia 1918 roku[509].

W tej sytuacji osoba D. Siemaszki jako członka delegacji zaczęła odgrywać znaczącą rolę dopiero po przybyciu do Paryża delegacji BRL. Litwini przede wszystkim starali się zneutralizować delegację białoruską, która wysuwała pretensje do Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny. Chociaż memoriał BRL do przewodniczącego konferencji pokojowej został przygotowany już 22 stycznia, do czasu przyjazdu delegacji nie udało się go złożyć przewodniczącemu[510]. Jednym z pierwszych zadań

504 Cyt. za: P. Łossowski, *Polityka Litwy w kwestii białoruskiej w latach 1918-1920*, [w:] *Polska — Białoruś. Zbiór studiów i materiałów pod redakcją naukową Wiesława Balceraka*, Warszawa, 1994, s. 46.

505 E. Romer, *Pamiętnik paryski*, Wrocław 1989, s. 193.

506 A. Gaigalaitė, *Lietuva Paryžiuje...*, s. 14-15.

507 E. Romer, op. cit., s. 193.

508 W pierwszych miesiącach 1919 r. w rozmowach z BZKG rozważano nawet wysłanie w składzie delegacji litewskiej przedstawiciela guberni grodzieńskiej. ГАРФ, ф. 5999, оп. 1, д. 5, л. 58, Ministro pirmininko raštas Gardino Gudų vadybai, Kaunas, 22.03.1919.

509 Kolekcja francuskojęzycznych wersji dokumentów BZKG z okresu między styczniem a kwietniem 1919 r. Zob.: LCVA, f. 383, ap. 4, b. 23, l. 141-152.

510 *Архівы БНР*, № 1170, Мемарыял Беларускага Ураду старшыні Мірнай Канферэнцыі ў Парыжы, Горадня, 22.01.1919.

D. Siemaszki było przekonanie C. Kondratowicza do wstrzymania się z przekazaniem memoriału, co według jego słów nawet się udało[511]. W pierwszych dniach czerwca doszło do kilku spotkań przedstawicieli litewskich z A. Łuckiewiczem, który zapewnił ich o możliwości rozwiązania sporu terytorialnego w kwestii Wilna oraz okolic i przyznania tych ziem Litwie, jeżeli zostaną zrealizowane postanowienia umów, zawartych przez WRB, i jeżeli w przyszłości zostanie utworzona federacja litewsko-białoruska[512].

W połowie czerwca swoją interpretację umów listopadowych przedstawił D. Siemaszko w „Memorandum w sprawie Białorusinów w państwie Litewskim"[513]. Ze względu na zamieszanie, jakie wywołał ten dokument, warto przytoczyć go w całości:

„Po niemieckiej rewolucji, zawarciu rozejmu oraz powołaniu rządu na Litwie, Litewska Rada Państwowa — Litewska Taryba zawarła umowy z przedstawicielami ludności białoruskiej oraz żydowskiej w sprawie ich wejścia do Taryby. Ze strony Białorusinów w tej umowie występował najważniejszy białoruski organ narodowy funkcjonujący podczas pierwszej niemieckiej okupacji — Białoruska Rada Narodowa, wybrany przez uczestników zjazdu narodowego Białorusinów wileńskiej, grodzieńskiej i części mińskiej guberni, który miał miejsce w styczniu 1918 r. Najwyższa Białoruska Rada Narodowa w Wilnie delegowała swoich przedstawicieli do Taryby, a dokładnie: Członków Prezydium Najwyższej Białoruskiej Rady Narodowej: 1) ojca Tołoczko (wiceprzewodniczący) 2) Iwana Łuckiewicza (skarbnik) 3) Dominika Siemaszko (sekretarz), i członków Rady: 4) Jankę Stankiewicza, 5) Wacława Łastowskiego i 6) Światopołk-Mirskiego[514].

W listopadzie 1919 roku wszyscy ci przedstawiciele zostali kooptowani do składu Taryby. Delegaci białoruscy weszli w skład organu ustawodawczego zgodnie z rezolucjami przyjętymi przez Rząd Litwy i Tarybę.

Ważniejsze rezultaty tych rezolucji zamykają się w następujących punktach:

1. Białorusini od niepamiętnych czasów żyją na Litwie i traktują za swój obowiązek wspólną pracę z Litwinami nad odnowieniem wspólnego dla nich państwa Litewskiego i bronić niezależności tego państwa od wewnątrz.
2. Granice Litwy w ogólnym zarysie powinny przechodzić po granicach wileńskiej, grodzieńskiej, kowieńskiej i suwalskiej guberni.

511 LCVA, f. 923, ap. 1, b. 24, l. 53, Ministrų Tarybos posėdžio protokolas, Kaunas, 31.05.1919.

512 A. Gaigalaitė, *Lietuva Paryžiuje...*, s. 194, Priedas. Trumpa Lietuvos Taikos delegacijos Paryžiuje apyskaita nuo 2 d. ligi birželio mėn. 16 d., Paryžius, 17.06.1919.

513 Memorandum zostało przedstawione konferencji najprawdopodobniej między 16 a 18 czerwca. *Лісты Антона Луцкевіча з часу Парыжскай мірнай канферэнцыі*, „ARCHE-Пачатак", 2006, № 10, с. 70. Ліст № 6, 19.06.1919; *Архівы БНР*, № 1220, Мэмарандум у справе беларусаў у Літоўскай Дзяржаве, пададзены Д. Сямашкам Мірнай канферэнцыі ў Парыжы, 06.1919.

514 Mimo iż w rzeczywistości do Taryby wszedł K. Falkiewicz, autor wymienia W. Światopołka-Mirskiego. Warto również zwrócić uwagę na pojawiające się w tekście różne nazwy dla WRB. Takie same nieścisłości widnieją również w oficjalnej, francuskojęzycznej wersji memoriału: LCVA, f. 383, ap. 4, b. 23, l. 137-139, Memoire relatif aux Blanc-Russiens de l'etat de Lithuanie, Paris, b.d.

3. Rząd Litwy powinien chronić prawa narodowe i ludność białoruską i przeciwstawić się połączeniu z Polską białoruskiego terytorium guberni grodzieńskiej (powiaty sokólski, bielski i białostocki). Te podstawowe części Litwy (cała gubernia grodzieńska) powinny wchodzić w skład terytorium litewskiego.

Rząd Litewski wyznacza jednego ministra spraw białoruskich, wybierając jego spośród kandydatów przedłożonych przez Białoruską Radę Narodową m. Wilna.

Od tego czasu, jak ta umowa została zawarta, przedstawiciele ludu białoruskiego pracują w pełnej zgodzie z Rządem Litwy. Józef Woronko pełni obowiązki Ministra Spraw Białoruskich w Litewskiej Radzie Ministrów, a Dominik Siemaszko delegowany na Konferencję Pokojową przez Radę Narodową Białoruską, zatwierdzony Rządem Litewskim i w chwili obecnej jest pełnoprawnym członkiem Litewskiej Delegacji w Paryżu.

Rząd Litewski w białoruskich powiatach urzędników mianuje tylko za rekomendacją białoruskich organizacji i instytucji (i zarządza z pełną aprobatą ludu).

Z tego powodu, że tylko pełna równoprawność gwarantuje podstawowe założenia Konstytucji Państwa Litewskiego i daje wszystkim narodowościom możliwość pełnego rozwoju, Białorusini od zamierzchłych czasów zamieszkujący Litwę uznają, że ich prawa na pełen rozwój w ten sposób są najlepiej zabezpieczone przez Konstytucję i mają nadzieję, iż współpraca i dawne pokojowe współżycie Białorusinów i Litwinów, stworzy z Litwy kwitnące państwo i pozwoli jej osiągnąć pełny rozwój”[515].

Dziś trudno stwierdzić, w jakim stopniu przedstawienie takiego memorandum było samodzielnym krokiem D. Siemaszki, czy został do opracowania takiego memorandum zmuszony. Takie postawienie sprawy skutecznie zablokowało możliwości porozumienia delegacji litewskiej i białoruskiej, a w konsekwencji wywołało całkowitą niechęć strony białoruskiej wobec Litwinów. Przeciwko działaniom D. Siemaszki protestował nie tylko A. Łuckiewicz, ale także, o czym wspomniano wcześniej, W. Łastowski, który na pewien czas zaprzestał popierania Litwinów na arenie międzynarodowej. Dla D. Siemaszki oficjalne przyznanie praw Litwy do Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny, w dodatku przy powoływaniu się na rezultaty umów z listopada 1918 roku, oznaczać mogły tylko jedno: całkowite wykluczenie z białoruskiego ruchu narodowego. Stracił on poparcie wszelkich białoruskich stronnictw politycznych, co nie przeszkadzało Litwinom w dalszym wykorzystywaniu go jako reprezentanta Białorusinów litewskich, mimo iż na każdym kroku osoba D. Siemaszki wywoływała protest środowisk białoruskich.

Sprawa wystąpienia D. Siemaszki w Paryżu tylko utwierdziła premiera BRL w przekonaniu o konieczności likwidacji spraw litewskich. Jeszcze 21 maja 1919 roku Rada Ministrów BRL podjęła decyzję o wysłaniu przedstawiciela dyplomatycznego na Litwę[516]. Dzień później zdecydowano się na zaproszenie na to stanowisko P. Kreczewskiego, dla którego wiązało się to z koniecznością rezygnacji z funkcji

[515] Ibidem.

[516] *Архівы БНР*, № 1210, Пратакол паседжаньня Рады Народных Міністраў БНР за 21.05.1919.

pełnionych w Ministerstwie Spraw Białoruskich[517]. Głównym zadaniem, jakie stanęło przed misją P. Kreczewskiego, było uzyskanie uznania BRL przez Litwę. W konsekwencji w Kownie miała zostać utworzona stała misja dyplomatyczna. Planowano zatrudnić w niej urzędników z MSB, które miałoby ulec likwidacji. Szefem misji miał zostać dotychczasowy zastępca J. Woronki — K. Jezowitow, który w przeciwieństwie do ministra zdołał doskonale połączyć pełnienie funkcji w ministerstwie i służbę w jednostkach białoruskich armii litewskiej z pełną lojalnością wobec BRL. K. Jezowitow miał jednocześnie opinię dobrego organizatora i znawcy spraw litewskich.

Misja P. Kreczewskiego była krokiem nieprzygotowanym. Przede wszystkim błędem wydaje się być przekazanie roli negocjatora właśnie jemu. Przez blisko pół roku był on urzędnikiem litewskim i taka nagła zmiana ról sprawiała, że Litwini raczej nie widzieli w nim solidnego partnera do rozmów. W konsekwencji przez prawie dwa miesiące jego osoba była przez Litwinów najzwyczajniej ignorowana. Na początku czerwca odbył on kilka spotkań z premierem M. Sleževičiusem, jednak nie przyniosły one żadnych rezultatów[518]. 14 czerwca P. Kreczewski w oficjalnej nocie przedstawił zagadnienia, do których został upoważniony przez rząd BRL: solidarna akcja Litwy i Białorusi na arenie międzynarodowej, wspólna organizacja białoruskich sił zbrojnych w celu obrony ziem Białorusi i Litwy, w tym celu dla formowania wojsk białoruskich miałby być przeznaczony odcinek Taurogi — Szawle[519]. Gdy P. Kreczewski przez blisko miesiąc nie otrzymał odpowiedzi na swoje zapytania, 12 lipca powtórnie przedstawił je w nocie do rządu litewskiego, uzupełniając je o pytanie o stanowisko Litwy w sprawie Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny. P. Kreczewski zaznaczył, że nieotrzymanie odpowiedzi na tę notę w ciągu tygodnia oznaczać będzie zerwanie negocjacji i zakończenie jego misji[520]. Rząd litewski nie spieszył się z odpowiedzią, której premier M. Sleževičius udzielił dopiero 21 lipca jako minister spraw zagranicznych. Powtórzył on w niej swoje ustne zapewnienia o przyjaznych stosunkach z sąsiednią niezależną Białorusią, której wojsko traktowane będzie przyjaźnie, nie wykluczając współpracy, jeżeli jego cele będą wspólne z Wojskiem Litewskim. Kwestia formowania jednostek białoruskich na terytorium Litwy została odrzucona ze względu na brak środków finansowych na taką akcję[521].

517 Ibidem, № 1215, Пратакол паседжаньня Рады Народных Міністраў БНР за 22.05.1919.

518 ГАРФ, ф. 5782, оп. 1, д. 1, л. 121, Лист П. Крэчэўскага В. Захарцы і Л. Зайцу, Коўна, 14.06.1919.

519 Berlińska misja BRL planowała sformowanie armii białoruskiej z pochodzących z Białorusi rosyjskich wojskowych, którzy wówczas przebywali w niemieckich obozach jenieckich. Stąd wynika propozycja przeznaczenia do formowania jednostek białoruskich terenów, przez które przebiegała linia kolejowa łącząca Tylżę z Rygą. Oryginału noty z 14 czerwca nie udało się odnaleźć w archiwum rządu litewskiego. Pytania P. Kreczewskiego znane są z jego kolejnej noty przedstawionej w lipcu 1919 r., na której widnieją wyraźnie zaznaczone odpowiedzi „nie". LCVA, f. 923, ap. 1, b. 31, l. 28, Нота паўнамоцнага прадстаўніка БНР для перамоваў зь Літвой П. Крэчэўскага Радзе Міністраў Літоўскай Рэспублікі, Коўна, 12.07.1919.

520 Ibidem.

521 W archiwum rządu litewskiego przechowywane jest identyczne pismo datowane na 9 lipca i podpisane przez premiera, stąd można wnioskować, że odpowiedź była przygotowana już wcześniej i nawet stanowcze domaganie się odpowiedzi przez P. Kreczewskiego nie wpłynęło na przedstawienie oficjalnego stanowiska w tej sprawie (LCVA, f. 923, ap. 1, b. 31, l. 4).

Kończąc swoją misję P. Kreczewski wystosował pismo do prezydenta A. Smetony, informując go o zerwaniu rozmów ze względu na brak odpowiedzi na jego pisma ze strony litewskiej[522]. We wszystkich pismach, jakie P. Kreczewski przedstawił stronie litewskiej, można zauważyć charakterystyczny, bardzo ostry ton wypowiedzi i żądań, daleko odbiegający od języka dyplomacji. Można to uznać za wyraz irytacji P. Kreczewskiego wobec postawy Litwinów, jednak możliwe, że właśnie w tym tkwi przyczyna niepowodzenia jego misji. Wydarzenia z przełomu czerwca i lipca 1919 roku utwierdziły rząd BRL w konieczności zakończenia spraw litewskich[523]. W. Zacharka, pełniący pod nieobecność A. Łuckiewicza funkcję tymczasowego zastępcy Prezesa Rady Ministrów Ludowych BRL, w sierpniu 1919 roku nakazał P. Kreczewskiemu zlikwidowanie ministerstwa i wyjazd wraz z J. Woronką do Berlina. Sam J. Woronko miał zostać wysłany jako przedstawiciel dyplomatyczny do Londynu[524]. Propozycja ta została zablokowana przez A. Łuckiewicza i stała się jedną z przyczyn ostrego kryzysu w rządzie BRL, który rozpoczął się na przełomie września i października 1919 roku[525].

Z końcem sierpnia 1919 roku z MSB zwolnił się K. Jezowitow, który wyjechał do Rygi jako kierownik Wojskowo-Dyplomatycznej Misji BRL w Łotwie i Estonii[526]. Pozostawiając J. Woronkę w Kownie, A. Łuckiewicz praktycznie pozbawił się możliwości wpływu na sprawy litewskie. Wydaje się, że jedynie poprzez odwołanie ministra i jego przejście na służbę BRL strona białoruska mogła dokonać likwidacji MSB. WRB, która miała prawo cofnąć pełnomocnictwo dla J. Woronki, w pierwszej połowie 1919 roku w warunkach okupacji bolszewickiej już praktycznie nie istniała. W dniach 9-10 czerwca 1919 roku na zjeździe białoruskim w Wilnie została powołana Centralna Białoruska Rada Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny (CBRWiG), która ogłosiła się następczynią WRB. Twór ten, powstały na terytorium litewskim zajętym przez Polaków, nie miał uznania Litwy.

Zjazd wileński odbył się za zgodą i wsparciem finansowym strony polskiej, która starała się kontrolować działania Białorusinów poprzez płk. Walerego Sławka, dowódcę Oddziału II Frontu Litewsko-Białoruskiego. Jednym z głównych organizatorów

522 ГАРФ, ф. 5782, оп. 1, д. 2, л. 23, Лист П. Крэчэўскага А. Сметоне, Коўна, 22.07.1919.

523 *Архівы БНР*, № 1296, Пратакол паседжаньня Надзвычайнай Дыпламатычнай Місіі БНР ў Берліне за 04.08.1919.

524 Ibidem, № 1341, Ліст П. Крэчэўскага А. Луцкевічу, Берлін, 02.09.1919.

525 Oficjalnie W. Zacharka został oskarżony przez A. Łuckiewicza o przekazywanie informacji o działalności rządu BRL (mając na myśli jego misję warszawską, o której dalej) członkom rządu wrogiego BRL państwa, tj. J. Woronce. W. Zacharka i inni członkowie rządu przebywający wówczas w Berlinie za przyczynę nieporozumień między nimi a premierem uważali intrygi K. Tereszczenki. Udało im się zebrać kilkanaście dowodów w sprawie szkodliwej działalności ministra spraw wewnętrznych, co jednak nie przekonało A. Łuckiewicza, który cały czas popierał działania K. Tereszczenki. НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 53, л. 68-73, Пісьма П. Крэчэўскага, Л. Зайца і В. Захаркі ў Раду Народных Міністраў БНР, Берлін, 31.10.1919; A. Czarniakiewicz, *Kształtowanie się ośrodka polonofilskiego w białoruskim ruchu narodowym (listopad 1918 — grudzień 1919)*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, 2008, nr 29, s. 74-79.

526 W praktyce w kompetencje misji wchodziły wszystkie trzy państwa bałtyckie wraz z Finlandią. *Аўтабіяграфія Канстантына Барысавіча Езавітава*..., с. 22. *Архівы БНР*, № 1341, Ліст П. Крэчэўскага А. Луцкевічу, Берлін, 02.09.1919.

zjazdu był ściśle współpracujący z W. Sławkiem P. Aleksiuk[527]. Jego zadaniem było skłonienie delegatów na zjazd do przyjęcia decyzji o politycznym związku Białorusi z Polską. Takie decyzje jednak nie zapadły i chociaż znaczna większość delegatów reprezentowała propolskie stanowisko, zjazd przyjął deklarację o pełnym poparciu dla BRL, której miała zostać przekazana władza na Białorusi po jej pełnym oswobodzeniu od bolszewików[528]. Do tego czasu starano się ułożyć stosunki nie tylko z Polską, do której należała główna inicjatywa w związku z kontrolą dużej części ziem białoruskich, ale także z Litwą. Z tego względu skład powołanej CBRWiG był niejako kompromisem prawej strony, opowiadającej się w większości za Polską, oraz lewej, sympatyzującej bardziej z Litwinami. Przewodniczącym rady został K. Duż-Duszewski, skład prezydium uzupełnili Michał Kochanowicz i J. Stankiewicz, jako dwaj wiceprzewodniczący, Justyn Muraszka oraz wybrany zaocznie B. Taraszkiewicz[529]. Zjazd opowiedział się za odbudową wspólnej białorusko-litewskiej państwowości, czego gwarantem miała być zasada samostanowienia, zawarta w „Odezwie do mieszkańców byłego WKL". W celu ustalenia dalszej współpracy na powyższych zasadach 20 czerwca do Warszawy na spotkanie z J. Piłsudskim udał się przewodniczący K. Duż-Duszewski[530]. Jego wizyta została jednak przedstawiona w prasie warszawskiej jako wizyta delegacji CBRWiG, która miała wyrazić pragnienie zachowania integralności ziem białoruskich w łączności z Rzecząpospolitą[531]. W związku z tym po powrocie do Wilna K. Duż-Duszewskiemu przyszło w prasie dementować „pogłoski, jakoby 20 czerwca w Warszawie była jakakolwiek delegacja"[532]. W efekcie już 16 lipca K. Duż-Duszewski zmuszony został do rezygnacji z funkcji przewodniczącego, a jego miejsce zajął propolsko nastawiony B. Taraszkiewicz. Pozycja CBRWiG znacznie zmalała po zajęciu przez WP Mińska, dokąd powróciła znaczna część działaczy białoruskich, tworząc tam Tymczasowy Białoruski Komitet Narodowy w Mińsku.

Przyjazne deklaracje strony polskiej miały również wpływ na postawę A. Łuckiewicza w Paryżu, gdzie starał się on na każdym kroku protestować przeciwko litewskim pretensjom do Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny[533]. Nawiązał on kontakty z I. Paderewskim, który najprawdopodobniej zaproponował mu wizytę w Warsza-

527 Szerzej o kulisach organizacji zjazdu: A. Czarniakiewicz, *Kształtowanie się ośrodka polonofilskiego...*, s. 46-54.

528 LCVA, f. 395, ap. 1, b. 11, l. 255, Опрос В. И. Пантелейко, Ковно, 16.06.1919.

529 A. Czarniakiewicz, *Kształtowanie się ośrodka polonofilskiego...*, s. 54.

530 W literaturze często pojawia się nazwisko K. Duż-Duszewskiego jako reprezentanta opcji prolitewskiej. Twierdzenie to nie jest do końca słuszne. Przynajmniej do 1920 r. był on przede wszystkim członkiem partii eserów i pracował w białoruskich instytucjach zarówno pod bolszewicką, jak i polską władzą. Przyjęcie opcji prolitewskiej następowało stopniowo po akcji Żeligowskiego, w której wyniku K. Duż-Duszewski zdecydował się na wyjazd do Kowna.

531 Oprócz K. Duż-Duszewskiego w skład delegacji mieli wchodzić I. Łuckiewicz i P. Aleksiuk. Przebywali oni jednak w Warszawie razem zupełnie przypadkowo, każdy w swoich sprawach. Ibidem, s. 56; M. Biržiška, *Dėl mūsų sostinės...*, p. 302; Por.: J. Tumas-Vaižgantas, *Vaižganto raštai*, t. 1: *Vilniaus laikotarpis 1918-1919 m.*, Kaunas-Vilnius 1922, p. 126-127.

532 „Родны Край", 1919, № 3, c. 3.

533 Podstawowym argumentem przeciwko litewskim pretensjom do Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny, poza czynnikiem etnograficznym, był fakt, że strona litewska kwestie graniczne opierała na traktacie brzeskim, który już wówczas był anulowany. *Архівы БНР*, № 1297, Мемарыял Дэлегацыі БНР Мірнай Канферэнцыі ў Парыжы, Парыж, 04.08.1919.

wie w celu rozmów z J. Piłsudskim o przyszłości ziem białoruskich. W czasie spotkań I. Paderewskiego z A. Łuckiewiczem powstał nawet projekt polsko-białoruskiej federacji, jednak podstawowym efektem tych rozmów był wyjazd premiera BRL do Warszawy, co nastąpiło pod koniec sierpnia 1919 roku[534]. W momencie przybycia A. Łuckiewicza do Warszawy okazało się, że premier I. Paderewski wyjechał z powrotem do Paryża. Dodatkowo A. Łuckiewicz został praktycznie internowany przez władze polskie, które nie uznawały jego paszportu BRL i odmawiały wydania wizy do Paryża. Jedynym efektem jego wizyty było spotkanie z J. Piłsudskim, który jednak wstrzymywał się od uznania BRL. Należy zauważyć, że uznanie niepodległości BRL i możliwość zwołania posiedzenia Rady BRL były podstawowymi warunkami, na których miała opierać się wizyta A. Łuckiewicza w Warszawie.

W momencie kiedy A. Łuckiewicz zabiegał w Warszawie o zgodę na zwołanie posiedzenia Rady BRL i tworzenie białoruskiego wojska, wśród białoruskich polityków zaczęły rysować się nowe, bardzo ostre podziały. Przeciwko A. Łuckiewiczowi zaczęła otwarcie występować BPSF rozdzielona wówczas na ośrodek berliński i kowieński. Ponadto na listopadowej konferencji BPSR, która odbyła się w Mińsku, zadecydowano o dążeniu do przejęcia kontroli nad Radą BRL. Było to możliwe dzięki nawiązanym jesienią 1919 roku kontaktom tej grupy z bolszewikami, które zwieńczono podpisaniem w Smoleńsku przez Józefa Mamońkę i Pałutę Badunową umowy. Zgodnie z nią w zamian za pomoc finansową BPSR zobowiązywała się do walki przeciwko wszystkim wrogom władzy radzieckiej oraz organizacji oddziałów partyzanckich na tyłach Wojska Polskiego[535].

W tej sytuacji, gdy 12 grudnia w Mińsku doszło do pierwszego od ponad roku posiedzenia Rady BRL, BPSR od początku starała się zdominować obrady. Było to nie na rękę nie tylko A. Łuckiewiczowi i innym stronnikom porozumienia z Polską, ale przede wszystkim stronie polskiej, która wydając zgodę na zebranie Rady przede wszystkim liczyła na uzyskanie mandatu dla polskich rządów na Białorusi[536]. Podczas obrad doszło do rozłamu. Sprzeciwiając się przyjęciu do Rady nowych członków, których pełnomocnictwa od białoruskich organizacji wydawały się podejrzane, stronnicy A. Łuckiewicza, na czele z przewodniczącym Rady J. Losikiem, opuścili salę posiedzeń. Zostało to wykorzystane przez koalicję eserów i federalistów, którzy powołali nowe prezydium Rady, na której czele stanął P. Kreczewski. Nowa rada powołała również nowy gabinet, którego premierem został W. Łastowski[537]. Dziwić może wybór na premiera właśnie W. Łastowskiego, który prawdopodobnie nie był stronnikiem żadnej z tych partii. Z czasem przyjął on wprawdzie członkostwo partii eserów, jednak był to krok wymuszony raczej presją środowiska, w którym przyszło mu pracować, niż efekt indywidualnych poglądów. Nie był to zresztą pierwszy ani

534 D. Michaluk, *Białoruska Republika Ludowa...*, s. 449-450; K. Gomółka, op. cit., s. 75-76.

535 O. Łatyszonek, *Białoruskie formacje wojskowe...*, s. 130.

536 A. Czarniakiewicz, *Kształtowanie się ośrodka polonofilskiego...*, s. 86.

537 Skład jego rządu w większości został wybrany zaocznie: T. Hryb (sprawy wewnętrzne), E. Ładnow (sprawy zagraniczne), A. Ćwikiewicz (sprawiedliwość), J. Bielewicz (skarb), K. Duż-Duszewski (sekretarz), L. Zajac (kontroler). *Архівы БНР*, № 1564, Тэлеграма В. Ластоўскага й В. Захаркі дыпляматычным прадстаўніцтвам БНР за 14.12.1919. Ibidem, № 1656, Тэлеграма А. Луцкевіча Л. Зайцу за 03.01.1920.

ostatni krok W. Łastowskiego, w którym chciał on wykorzystać aktualną koniunkturę na scenie politycznej dla własnej kariery[538]. Jego rząd powstał praktycznie na papierze, części powołanych ministrów nie było w ogóle w Mińsku, część zaś, dowiedziawszy się o fakcie ich mianowania, w późniejszym czasie odmówiła przyjęcia posady[539]. Powołanie rządu W. Łastowskiego spotkało się z natychmiastową reakcją władz polskich, które nie uznały jego legalności i aresztowały na krótki czas część jego członków[540]. Niektórym delegatom z ramienia BPSF udało się wrócić do Berlina. Aresztowani członkowie Rady Ludowej zostali zwolnieni już wiosną 1920 roku i spokojnie wyjechali za granicę. Sam W. Łastowski w kwietniu pojawił się na krótko w Kownie, po czym udał się do Rygi i tam próbował rozpocząć działania w kwestii organizacji swojego gabinetu.

Na wieść o powołaniu nowego rządu grupa, która opuściła obrady, zebrała się w prywatnym mieszkaniu Aleksandra Własowa i powołała konkurencyjną Radę Najwyższą BRL z I. Seredą jako przewodniczącym. Rada Najwyższa zobowiązała A. Łuckiewicza do dalszego pełnienia funkcji premiera. Ten jednak, nie widząc możliwości pracy, 28 lutego 1920 roku zrezygnował ze stanowiska ministra i powoli zaczął wycofywać się z aktywnego życia politycznego[541]. W efekcie na grudniowym zebraniu Rady BRL, które miało ponownie zjednoczyć białoruskie środowiska niepodległościowe, dokonał się ich ostateczny podział na obóz propolski oraz probolszewicki, który swe sympatie kierował również w stronę Litwy. Jak się okazało, późniejsze radziecko-litewskie porozumienie stało się jednym z decydujących czynników, które wpływały na wydarzenia w regionie i przełożyły się na rozwój sprawy białoruskiej. Póki co na początku 1920 roku, mimo że nie istniał bezpośredni front litewsko-radziecki, Litwa oficjalnie była w stanie wojny z Rosją Radziecką.

Pierwsze propozycje podjęcia litewsko-radzieckich rozmów pokojowych pojawiły się ze strony radzieckiej jesienią 1919 roku. W listopadzie udało się podpisać w Tartu układ o wymianie jeńców[542]. Do dalszych rozmów przystąpiono wiosną 1920 roku. 31 marca A. Voldemaras zaproponował rozpoczęcie rokowań pod warunkiem uznania Litwy w granicach etnograficznych ze stolicą w Wilnie. 2 kwietnia strona radziecka uznała, że zgadza się ustanowić pokojowe stosunki między Rosją a Litwą, wychodząc z założenia uznania niepodległości Litwy, przy czym jednocześnie zgodziła się przyjąć zasadę etnograficzną dla ustalenia granic państwa litewskie-

538 Warto zaznaczyć, że A. Łuckiewicz „awanturę" W. Łastowskiego uważał za intrygę litewską. Ibidem, № 1700, Ліст А. Луцкевіча К. Езавітаву за 13.01.1920.

539 Uczynili tak np. członkowie misji w krajach bałtyckich K. Duż-Duszewski i K. Jezowitow. Pierwszy fukcję sekretarza przyjął dopiero na początku 1921 r., kiedy jedynym oficjalnie funkcjonującym rządem był już rząd W. Łastowskiego.

540 W. Łastowski został skazany na miesiąc więzienia, J. Mamońko i Naum Kozicz — na półtora, P. Badunowa — dwa miesiące, LCVA, f. 395, ap. 18, l. 72, Wyciąg z rejestru karnego Wacława Łastowskiego, Marii Badunowej, Nauma Kozicza, Józefa Mamońko, Pelagii Badunowej, Mińsk, 18.12.1919.

541 *Архівы БНР*, № 1909, Ліст Старшыні Рады Народных Міністраў БНР А. Луцкевіча намесьніку Старшыні Аркадзю Смолічу за 28.02.1920.

542 *ДВП СССР*, т. 2, № 158, Нота правительства РСФСР Правительству Литвы, 11.09.1919; ibidem, № 188, Договор между Правительством РСФСР и Правительством Литовской Республики, 19.11.1919.

go i zaproponowała rozpoczęcie rozmów pokojowych 15 kwietnia w Moskwie[543]. Strona litewska zwlekała z ostatecznym przyjęciem tej propozycji. Delegacja na czele z Tomasem Naruševičiusem otrzymała od ministra spraw zagranicznych instrukcje dopiero 1 maja 1920 roku. Zawierały one propozycje żądań terytorialnych, które przygotował P. Klimas i były one zgodne z jego omówionym wcześniej planem, opierającym się na linii Niemna. Nowym podejściem była koncepcja rozwiązania problemu południowej części guberni grodzieńskiej. Miała ona zostać przekazana pod litewski protektorat, z gwarancją, że po mniej więcej 20 latach zostanie przeprowadzony plebiscyt, w którym sami mieszkańcy tzw. ziemi słonimskiej opowiedzą się za przynależnością terytorialną tych terenów[544].

W składzie delegacji, która 1 maja wyjechała przez Rygę do Moskwy, znaleźli się również przedstawiciele mniejszości narodowych D. Siemaszko oraz S. Rozenbaum[545]. Przed wyjazdem D. Siemaszko został upomniany przez J. Woronkę, który przypomniał mu, że zgodnie z ustaleniami z końca 1918 roku Litwa nie może dzielić się na „Litwę właściwą" i „ziemię słonimską", a na dwie narodowe części rozdzielone według kryterium etnograficznego[546]. W Rydze D. Siemaszko wymienił się listami z W. Łastowskim, który jeszcze 17 kwietnia proponował Litwie wspólny front działań przeciwko Rosji i Polsce oraz gotowy był zrzec się „najbardziej spornych terytoriów pogranicznych" w zamian za uznanie niezależności BRL[547]. Rząd litewski rozważał nawet przystąpienie do rozmów z W. Łastowskim i wydaje się, że to właśnie ten krok zadecydował o włączeniu do składu delegacji D. Siemaszki[548].

D. Siemaszko przedstawił W. Łastowskiemu plany rządu litewskiego wobec etnograficznych ziem białoruskich w państwie litewskim:

1. Aby obronić przed zajęciem białoruskich ziem Grodzieńszczyzny przez Polaków rząd Litwy uważa za potrzebne przyjąć te ziemie pod czasowy protektorat Litwy.
2. Białoruskie ziemie znajdujące się pod protektoratem będą stanowić oddzielną białoruską jednostkę państwowo-prawną z oddzielnym Sejmem, Radą Ministrów i innymi białoruskimi instytucjami państwowymi oraz organizacjami.
3. Po kilku latach Kraj ten zadecyduje w głosowaniu powszechnym o swojej przynależności państwowej do Litwy albo Białoruskiej Republiki Ludowej, i w żadnym wypadku do Polski [549].

[543] Ibidem, № 292, Нота правительства РСФСР Правительству Литвы, 02.04.1920.

[544] Č. Laurinavičius, *Lietuvos — Sovietų Rusijos taikos sutartis (1920 m. Liepos 12 d. sutarties problema)*, Vilnius 1992, p. 111.

[545] D. Siemaszko oficjalnie w liście uwierzytelniającym występował nie jako przedstawiciel Białorusinów, a jako członek Taryby, LCVA, f. 383, ap. 3, b. 27, l. 86.

[546] Przy czym w tym dokumencie wskazuje on na linię „Augustów-Druskienniki-Orany a dalej zygzakami po magistrali Orany-Dźwińsk", *Архівы БНР*, № 2054, Наказ міністра беларускіх справаў Літоўскай Рэспублікі Я. Варонкі літоўскаму дэлегату на мірныя перамовы ў Маскве Д. Сямашку за 01.05.1920.

[547] Ibidem, № 1992, Ліст старшыні Рады Народных Міністраў БНР Вацлава Ластоўскага Міністэрству Замежных Справаў Літоўскай Рэспублікі за 17.04.1920.

[548] LCVA, f. 923, ap. 1, b. 86, l. 139, Ministrų Kabineto posėdžio protokolas, Kaunas, 1920.04.30.

[549] W dokumencie nie określono granic owego terytorium etnograficznego. *Архівы БНР*, № 2058,

W. Łastowski uznał, że Rząd BRL może tę propozycję przyjąć, pod warunkiem otrzymania w tej kwestii gwarancji litewskich, a granice między BRL a Litwą zostaną ustalone bez łamania suwerennych praw obydwu narodów oraz państw[550]. Dalszy los tej propozycji jest nieznany, wiadomo jedynie, że W. Łastowski żądanych gwarancji nie otrzymał.

Obecność D. Siemaszki, podobnie jak w Paryżu, nie okazała się być mocną stroną delegacji litewskiej w Moskwie. Przede wszystkim Moskwa za jedynego reprezentanta ludu białoruskiego uważała przedstawicieli BSRR, której terytorium znajdowało się wówczas pod polską okupacją. Stąd D. Siemaszko musiał ograniczyć się do reprezentowania litewskich Białorusinów, przy czym oprócz tego, że nie uzyskał dla swoich działań poparcia W. Łastowskiego, to przeciwko jego obecności w składzie delegacji litewskiej protestowała również CBRWiG. 6 maja 1920 roku skierowała ona do komisarza ludowego spraw zagranicznych Grigorija Cziczerina notę, w której oświadczyła, że D. Siemaszko nie posiada żadnych pełnomocnictw od białoruskich organizacji Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny, w związku z czym nie może być traktowany jako przedstawiciel narodu białoruskiego w rokowaniach pomiędzy Litwą a Rosją Radziecką[551].

Moskiewskie rozmowy rozpoczęły się 7 maja 1920 roku. Na jednym z pierwszych posiedzeń sprawę guberni grodzieńskiej, a co za tym idzie sprawę białoruską podczas rokowań referował S. Rozenbaum, który odwrotnie niż w Paryżu był jednym z najaktywniejszych członków delegacji litewskiej[552]. Stąd osoba D. Siemaszki zeszła w rokowaniach na drugi plan. Swoje wystąpienie w czasie negocjacji rozpoczął on od wypomnienia bolszewikom negatywnego stosunku do kwestii białoruskiej, przypominając rozpędzenie zjazdu wszechbiałoruskiego. Kontynuując, zażądał włączenia Grodzieńszczyzny do Litwy na podstawie decyzji WRB z listopada oraz ustaleń zjazdu grodzieńskiego z grudnia 1918 roku[553]. Decyzje te miały być zgodne z zasadą samookreślenia narodu białoruskiego. Argumentacja ta została odrzucona przez przewodniczącego radzieckiej delegacji Adolfa Joffe, który twierdził, iż wspominane przez D. Siemaszkę samookreślenie nie może być uznane, gdyż miało miejsce w warunkach okupacji niemieckiej. Do tego decyzje lokalnych organów białoruskich nie mogą być wyrazem woli całego narodu białoruskiego. Według niego grupa stojąca na gruncie budowy wspólnego państwa białorusko-litewskiego była grupą najsłabszą ze wszystkich białoruskich orientacji[554].

A. Joffe w czasie poufnej rozmowy z P. Klimasem wyraził zdziwienie, że Litwini pozwalają części swoich delegatów wysuwać żądania terytorialne, przeczące

Ліст сябра Літоўскай Дэлегацыі для перамоваў з Расеяй Д. Сямашкі старшыні Рады Народных Міністраў БНР В. Ластоўскаму за 02.05.1920.

550 Ibidem, № 2059, Ліст старшыні Рады Народных Міністраў БНР В. Ластоўскага сябру Літоўскай Дэлегацыі для перамоваў з Расеяй Д. Сямашку за 02.05.1920.

551 Ibidem, № 2076, Пастанова Цэнтральнай Рады Віленшчыны і Гарадзеншчыны за 06.05.1920.

552 *Lietuvos sienų raida*, p. 180. Rusijos ir Lietuvos taikos derybų 3-ojo posėdžio stenogramos, 09.05.1920.

553 Ibidem, p. 184-185.

554 Za najsilniejszą uważał grupę optującą za pozostaniem Białorusi jako jednego z podmiotów RSFSR. Ibidem, p. 202-203.

idei budowy państwa narodowego zgodnie z zasadą o samostanowieniu narodów. Z kolei A. Joffe poinformował T. Naruševičiusa, że Rosja jest w stanie przyjąć litewskie żądania terytorialne, jeżeli otrzyma gwarancje, iż państwo litewskie będzie przyjaźnie odnosiło się do Rosji Radzieckiej. Strona litewska zgodziła się przyjąć propozycję rosyjską, wychodząc z założenia, że określenie granic jest sprawą ważniejszą niż walka o stworzenie strefy buforowej na Grodzieńszczyźnie, tym bardziej iż strona radziecka otwarcie dawała do zrozumienia, że państwowości białoruskiej w „burżuazyjnej" wersji nie uzna. D. Siemaszko zdążył jeszcze wziąć udział w posiedzeniach komisji ds. ustalenia granicy, ale szybko został odwołany na konsultacje i do Moskwy już nie powrócił, a według słów P. Klimasa „zagadnienie białoruskie zostało zlikwidowane"[555].

Rozmowy moskiewskie ciągnęły się przez kilka miesięcy i nabrały tempa dopiero w momencie rozpoczęcia odwrotu WP ze wschodu i zbliżania się Armii Czerwonej do terytorium litewskiego. Sam traktat został podpisany 12 lipca 1920 roku i był pierwszym (a zarazem jedynym) dokumentem międzynarodowym, który oficjalnie ustalał wschodnią granicę Litwy (mapa VIII). Mimo że wyznaczona w Moskwie granica nigdy nie została wprowadzona w życie, to odegrała ona istotną rolę w formowaniu się wizji państwowości litewskiej oraz ideologii państwowej. Stworzony został również grunt pod przyjazne stosunki litewsko-radzieckie, które rozwijały się w późniejszych latach. Paradoksem było to, że Litwa za swoją oficjalną granicę wschodnią uważała granicę z państwem, z którym nawet nie sąsiadowała. Okoliczności podpisania traktatu bardzo negatywnie wpłynęły na stosunki polsko-litewskie, a należy zaznaczyć, że rozważając wycofanie się z Wilna przed bolszewikami, dowództwo WP brało pod uwagę przekazanie miasta Litwinom[556].

Granica wyznaczona traktatem z 12 lipca 1920 roku została oparta przede wszystkim na naturalnych barierach geograficznych i jej znaczące fragmenty przebiegały nurtem rzek: od ujścia Horodnianki do Biebrzy, przez Dąbrowę–Sidrę–Indurę do rzeki Świsłocz, stąd nurtem Niemna, Berezyny, Isłoczy i Wołożynki. Dalej przez Wołożyn do Mołodeczna. Samo miasto przyznano stronie radzieckiej, dzieląc węzeł kolejowy w ten sposób, że linie Lida–Mołodeczno i Wilno–Mołodeczno pozostawały po stronie litewskiej. Z Mołodeczna linią prostą do rzeki Narocz, dalej nurtem Miadziołki, Niszczenki i Zolwicy do jeziora Drywiaty. Dalej nurtem rzeki Drui do granicy byłej guberni kowieńskiej, kończąc swój przebieg na rzecze Dźwinie[557].

Traktat ten przez wszystkie, oczywiście poza bolszewikami, białoruskie opcje polityczne został uznany za łamiący suwerenne prawa narodu białoruskiego. 17 lipca W. Zacharka, przebywający wówczas w Moskwie z misją dyplomatyczną, wręczył G. Cziczerinowi notę protestu[558]. Z kolei 22 lipca notę protestu, tym razem

[555] Č. Laurinavičius, *Lietuvos buržuazinės...*, p. 122.

[556] Podpisanie układu odbyło się tuż po tym, jak w czasie konferencji państw Ententy w Spa polski premier Stanisław Grabski 10 lipca przyjął brytyjskie propozycje pośrednictwa w rozmowach rozejmowych z Rosją na warunkach akceptacji linii Curzona oraz dał zgodę na niezwłoczny zwrot Wilna Litwie. *Historia dyplomacji polskiej*, t. IV, s. 147-148.

[557] *Lietuvos sienų raida*, p. 282-286. Lietuvos taikos sutartis su Tarybų Rusija, 12.07.1920.

[558] *Архівы БНР*, № 2351, Пратакол супольнага сходу Рады Народных Міністраў, прэзыдыуму Рады БНР з удзелам надзвычайнай місіі БНР у Маскве, Рыга, 03.09.1920.

zwróconą do obydwu sygnatariuszy i społeczności międzynarodowej, wystosował W. Łastowski[559]. W dokumencie tym zostało postawione żądanie przeprowadzenia plebiscytu na spornym terytorium. Jak się później okazało, sprawa plebiscytu na Wileńszczyźnie i Grodzieńszczyźnie pojawiła się na arenie międzynarodowej, jednak bez udziału Białorusi jako jednej z zainteresowanych stron.

559 НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 98, л. 62, Протест Правительства БНР Правительствам Советской России, Литвы, Мирной Конференции в Париже и Всем Державам и Культурным Народам Мира от 22.07.1920.

Pracownicy Ministerstwa Spraw Białoruskich w lutym 1919 roku. Siedzą od lewej: Piotr Kreczewski, Iwan Korczyński, Józef Woronko, Aleksandras Žilinskas, Eugraf Kurłow, Aleksy Oznobiszyn. Stoją od lewej: Konstanty Jezowitow, Balys Giedraitis, K. Rawicz-Szczerbo, Stasys Lozoraitis, Konstanty Bielecki, Michał Soroka (?), XX, Wsiewołod Bojew, E. Kurganowicz, Mikołaj Ławrentiew, Mikołaj Demidow

Gabinet ministrów Litwy pod kierownictwem Ernestesa Galvanauskasa (siedzi w środku) w 1920 r. Stoi pierwszy z prawej Józef Woronko

Płk Iwan Antonow

Kpt. Leonid Kaługin

Białoruscy huzarzy przed budynkiem Komendy m. Grodna wiosną 1919 r.

Amerykańska misja mjr. Rossa na dworcu w Grodnie 20 marca 1919 r. Stoją w pierwszym rzędzie od lewej: litewski przedstawiciel przy misji dr Bartuszka, mjr Ross, NN Amerykanin, Konstanty Jezowitow, NN Amerykanin, płk Ławrentiew, kpt. L. Kaługin. Z tyłu za płk. Ławrentiewem stoją: z lewej Aleksander Ćwikiewicz, z prawej Wasil Zacharka

Specjalna misja litewska przejazdem w Grodnie 18 kwietnia 1919 r. Na balkonie budynku Komendy m. Grodna stoją w pierwszym rzędzie od lewej: drugi K. Jezowitow, czwarty Jurgis Šaulys (szef misji), piąty M. Vielikis, szósty płk Constantin Reboul (szef misji francuskiej)

Żołnierze Samodzielnej Kompanii Białoruskiej w Wojsku Litewskim

Por. Jury Pliska
z Samodzielnej Kompanii Białoruskiej

Nieznany żołnierz 3 kompanii Samodzielnego Batalionu Białoruskiego w armii litewskiej

Mjr Aleksander Rużancow

„Wajskowy"

Dwutydniowik wajaŭnictwa i piśmienstwa wydawajemy praz Wajskowa Nawukowy Addziel Ministerstwa Abarony Kraju.

Rak I. Koŭna. 25.XI.1921. — 10 Nr.

25 listapada 1921 r. — Trecciji uhodki utwareńnia wojska u Litwie. Wiečnaja pamiać zahiłym bratam, wiečnaja sława žywym i stwaryciełam wojska.

Białoruskojęzyczne czasopismo Oddziału Literatury Sztabu Generalnego „Wajskowy"

Rozdział 3

Białorusini w państwie litewskim 1920-1923

3.1. Rządy litewskie w Wilnie a sprawa białoruska

Po zajęciu 14 lipca 1920 roku Wilna bolszewicy nie spieszyli się z realizacją umowy z 12 lipca. Wraz z Armią Czerwoną do Wilna przybył V. Mickievičius-Kapsukas ze swoim „aparatem", rozpoczynając agitację na rzecz Litwy radzieckiej. Nie jest tajemnicą, że jego celem była stopniowa destabilizacja władzy litewskiej i w konsekwencji obalenie rządów „burżuazyjnych", co niewątpliwie nastąpiłoby w przypadku dalszego „eksportu rewolucji" na zachód przez Armię Czerwoną[560].

Dopiero 6 sierpnia 1920 roku, już w czasie ofensywy Armii Czerwonej na Warszawę, minister obrony kraju Konstantinas Žukas oraz członek Rewolucyjnej Rady Wojennej 4. Armii Iwan Meżlauk podpisali konwencję, regulującą zasady ewakuacji sił radzieckich z terytorium Litwy[561]. Według tego porozumienia terytorium Litwy zajęte przez Armię Czerwoną podzielono na trzy części: północną ze Święcianami, środkową z Wilnem oraz południową z Grodnem i Lidą. Ewakuacja dwóch pierwszych stref miała rozpocząć się od razu po podpisaniu układu, a zakończyć się miała odpowiednio po 3 dniach dla północnej i do 1 września dla środkowej strefy. Ewakuacja strefy południowej została wstrzymana ze względu na jej strategiczne znaczenie dla Armii Czerwonej.

Przekazanie stronie litewskiej dwóch pierwszych stref odbyło się zgodnie z planem. Do samego Wilna oddziały litewskie wkroczyły 26 sierpnia 1920 roku. Dzień później miasto opuściły ostatnie oddziały bolszewickie, zaś sztab 4. Armii przeniósł się do Grodna[562]. Miało to miejsce już w czasie odwrotu sił bolszewickich spod Warszawy. Właśnie porażka na froncie polskim sprawiła, że nie doszło do przekazania Litwie strefy południowej, a na tych terenach doszło do starć polsko-litewskich. Ostatecznie granica wyznaczona w Moskwie 12 lipca 1920 roku nigdy nie została

560 Tymczasem po zajęciu Białorusi przez Armię Czerwoną dokonano ponownej proklamacji BSRR, na której czele stał Komitet Wojskowo-Rewolucyjny z A. Czarwiakowem, W. Knorinem i J. Adamowiczem. Terytorium republiki było ograniczone jedynie do 6 powiatów byłej guberni mińskiej: bobrujskiego, borysowskiego, ihumeńskiego, mińskiego, mozyrskiego i słuckiego. *Знешняя палітыка Беларусі...*, т. 1, Дакумент № 131, Дэкларацыя аб апавяшчэнні незалежнасці Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусь, 31.07.1920.

561 A. Liekis, *Lietuvos sienų raida...*, p. 320. Pełny tekst umowy zob.: *Знешняя палітыка Беларусі...*, т. 1, Дакумент № 133, Канвенцыя паміж рускім ваенным камандаваннем і літоўскім аб эвакуацыі з літоўскай тэрыторыі рускіх войск, Коўна, 06.08.1920; V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose...*, p. 466-467.

562 O aspektach militarnych przejęcia Wileńszczyzny przez Litwinów zob.: V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose...*, p. 298-300.

wprowadzona w życie. Miała ona jednak dla nowo powstałego państwa litewskiego ogromne znaczenie polityczne, pozostając do 1939 roku jedyną oficjalnie uznaną przez władze litewskie wschodnią granicą państwa.

Jeszcze przed oficjalnym przejęciem kontroli nad północną strefą przez Litwinów na tereny te wkroczyła SKB, która 6 lipca zajęła opuszczony przez wycofujące się na południe Wojsko Polskie odcinek kolei między Kałkunami a Turmontem, a następnie przesuwała się dalej na wschód, by 19 lipca dotrzeć do wioski Krzywosielce nad jeziorem Snudy[563]. W ten sposób po raz pierwszy od czasów grodzieńskich białoruskie oddziały stanęły na ziemiach zamieszkałych przez etnicznych Białorusinów. Po pewnym czasie sztab oddziału został przeniesiony do Brasławia, gdzie jego głównym zadaniem była ochrona granicy[564]. Mimo aktywnej akcji werbunkowej i propagandowej nie udało się zwiększyć liczebności oddziału na tyle, aby móc sprawnie wykonywać to zadanie. Na początku października 1920 roku SKB liczyła 6 oficerów i 107 szeregowych[565].

A. Rużancow, mimo ograniczonych możliwości, starał się prowadzić na Brasławszczyźnie również działalność kulturalną poprzez organizację spektakli i wieczorków. We wrześniu ze względu na kłopoty z otrzymywaniem bieżącej prasy A. Rużancow w języku rosyjskim ogłaszał „Brasławską Gazetę Ścienną" (*Браславская Стенная Газета*), w której publikowano wiadomości Sztabu Generalnego, telegramy agencji „Elta" i wiadomości lokalne[566]. W Brasławiu SKB stacjonowała do 7 października, kiedy to została skierowana do walk z oddziałami gen. Lucjana Żeligowskiego. Zamiast do Olkiennik, jak planowano, udało się jej dotrzeć jedynie do Nowoświęcian, skąd 12 października została skierowana do Jezioros[567]. 28 października SKB została włączona w skład Samodzielnego Białoruskiego Batalionu Piechoty (SBBP)[568].

Jak już wspomniano przeciwko zawarciu pokoju litewsko-radzieckiego protestował W. Łastowski. Jednocześnie próbowano na nowo ułożyć stosunki BRL z Kownem. 29 lipca 1920 roku została powołana delegacja w składzie K. Jezowitow, Aleksander Gołowiński oraz Euzebiusz Trochimow, która miała udać się do Kowna w celu uzyskania od Litwy uznania BRL[569]. Jednocześnie negocjacje z litewskimi kołami rządowymi prowadził Antoni Owsianik, który o swoich nieoficjalnych rozmach informował W. Łastowskiego[570], mimo iż formalnie był członkiem Rady Najwyższej BRL. Z członków delegacji do Kowna dotarł jedynie A. Gołowiński.

563 А. Ружанцаў, *Беларускія войскі ў Літве 1918-1920*, „Спадчына", 1993, № 4, с. 29.

564 A. Cichamiraŭ, powołując się na źródła radzieckie, twierdzi, że właśnie na tym odcinku dochodziło do częstych wypadów regularnych jednostek litewskich na terytorium radzieckie. Często miało też dochodzić do ucieczek mieszkańców przygranicznych wiosek na terytorium Litwy. А. Ціхаміраў, *Беларуска-літоўскія дачыненні...*, с. 20-21.

565 V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918-1920...*, p. 339.

566 Gazeta wydawana była w języku rosyjskim, po białorusku ukazywały się jedynie informacje dotyczące kolportażu rządowej „Pahoni". 3 numery z kolekcji A. Rużancowa przechowywane są w Dziale Rękopisów Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk (LMAVB RS, f. 21, vnt. 2285, l. 2-5).

567 V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918-1920...*, p. 339; А. Ружанцаў, *Беларускія войскі...*, с. 30.

568 V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918-1920...*, p. 340.

569 *Архівы БНР*, № 2300, Ліст Рады Народных Міністраў БНР міністру замежных справаў Літоўскай Рэспублікі за 29.07.1920.

570 *Архівы БНР*, № 2305, Ліст «Змаганіка» В. Ластоўскаму, Коўна, 31.07.1920.

K. Jezowitow w tym czasie przebywał w Bulduri, gdzie odbywała się konferencja państw bałtyckich[571]. Rozmowy A. Owsianika nie przyniosły żadnego skutku. Pisał on do W. Łastowskiego:

„Póki co nie uznajemy warunków umowy Litwy z Rosją, jakimi Litwini wciąż są zachwyceni. Na pewno wspólnej pracy, szczególnie z aktualnym rządem, nie uda nam się ułożyć. Jednak jest tutaj i sporo naszych sojuszników, którzy patrzą dalej niż za czubek swojego nosa i przy ich pomocy można będzie cośkolwiek w przyszłości zbudować"[572].

Latem 1920 roku sprawą kluczową dla Białoruskiej Republiki Ludowej było poszukiwanie nowych sojuszników. 11 sierpnia Łotwa zawarła układ pokojowy z Rosją Radziecką, w którym strona radziecka uznała prawa Łotwy do Łatgalii z Dźwińskiem, czyli do terenów, do których pretensje wysuwała BRL[573]. Oprócz tego Łotwa zobowiązała się do nieuznawania antyradzieckich ruchów na swym terytorium, co zmuszało rząd W. Łastowskiego do opuszczenia Rygi[574].

Traktat z Rosją Radziecką był jednym z najważniejszych wydarzeń w początkowym okresie funkcjonowania Sejmu Ustawodawczego. Konstytuanta, która po raz pierwszy zebrała się 15 maja 1920 roku, już 12 czerwca uchwaliła kolejną tymczasową konstytucję[575]. Zgodnie z jej ustaleniami państwo litewskie ogłoszono demokratyczną republiką, na której czele stał wybierany przez Sejm Ustawodawczy prezydent. Do czasu wyborów prezydenta funkcję tę sprawował przewodniczący Sejmu, na którego wybrano A. Stulginskisa. Tydzień po uchwaleniu nowej konstytucji tymczasowej, 19 czerwca 1920 roku, po długich negocjacjach zaprzysiężono nowy rząd, na którego czele stanął ludowiec Kazys Grinius. Większość ministrów stanowili jednak, zgodnie z układem w Sejmie, chrześcijańscy demokraci.

W nowym rządzie nastąpiła zmiana na stanowisku ministra spraw białoruskich, którym został niesławny już wówczas D. Siemaszko. Rolę, jaką D. Siemaszko miał odegrać w polityce litewskiej wobec Białorusinów, jeszcze pod koniec 1919 roku trafnie ocenił M. Markiewicz, przez dłuższy czas współpracujący z P. Kreczewskim:

„Z rozmowy wynikło, że pan Siemaszko prowadzi jakąś swoją politykę białoruską i na moje pytanie, jak pan Siemaszko widzi sporne zagadnienie terytorialne między Litwą a Białorusią, Siemaszko odpowiedział, że Litwini wcale nie posiadają żadnych chęci na Grodzieńszczyznę i jeżeli Grodzieńszczyzna zachce być z Litwinami, to otrzyma autonomię, będzie miała swoje wojsko, którego już są dwie kompanie, i swoje instytucje samorządowe, co się tyczy Wileńszczyzny i innych terytoriów należących

571 Wówczas Bilderlingshof — kurort nad Zatoką Ryską. K. Jezowitow przebywał tam nieoficjalnie próbując nawiązać kontakty z przedstawicielami państw, które brały udział w konferencji (Estonia, Finlandia, Litwa, Łotwa, Polska oraz petlurowska Ukraina). 31 sierpnia 1920 r. strony podpisały układ polityczny, który miał być podstawą do szerszego sojuszu zwanego „Związkiem Bałtyckim". A. Skrzypek, *Związek Bałtycki. Litwa, Łotwa, Estonia i Finlandia w polityce Polski i ZSRR w latach 1919-1925*, Warszawa 1972, s. 67-69.

572 *Архівы БНР*, № 2320, Ліст «Іскры» В. Ластоўскампу, Коўна, 05.08.1920.

573 *ДВП СССР*, т. 3, № 53, Мирный договор между Россией и Латвией, Рига, 11.08.1920.

574 Taki układ był korzystny dla strony łotewskiej, która chciała się pozbyć niewygodnego politycznie rządu białoruskiego. O ile w 1919 r. Łotwa uznawała BRL za liczącą się siłę w regionie i ewentualnego sąsiada, to w 1920 r. było niemal pewne, że państwo to nie powstanie, a jednocześnie Łotyszom udało się nawiązać stosunki z resztą sąsiadów. O stosunkach łotewsko-białoruskich latem 1920 r. zob.: E. Jekabsons, *Stosunki między Łotwą i Białoruską...*, s. 54-62.

575 *LVTA*, p. 6-7, Dokumentas nr. I.1-6, Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija.

do Białorusi, nic nie powiedział i zamilczał. Uważam za stosowne zaznaczyć, że polityka pana Siemaszki jest dostatecznie szemrana i należy być gotowym z jego strony na wszelkie wydarzenia, a szczególnie teraz, gdy ministerstwo jest likwidowane. Może zdarzyć się taka rzecz, że Litwini zechcą otworzyć oddział białoruski, tak jak istnieje żydowski i tam zostanie posadzony pan Siemaszko i swoją pracą będzie dawał brakujący kozer dla Litwinów przy rozwiązywaniu zagadnień terytorialnych"[576].

Z tymi słowami zgodna jest również opinia M. Römera, zapisana w jego dzienniku w lipcu 1919 roku po spotkaniu z D. Siemaszką w Kownie:

„(...) dzisiaj zwie się Białorusinem albo białoruskim Litwinem. Jest zwolennikiem i obrońcą zachodniej Białej Rusi, inaczej mówiąc Rusi litewskiej, co oznacza — dąży, aby stała się ona częścią narodu litewskiego z oddzielną kulturą językową, przeciwnie niż głosi białoruska idea narodowa, uznająca jedynie jednolitość Białej Rusi i dążąca do budowy niepodzielnej Białej Rusi. Siemaszko mówi o tendencjach, które są popularne wśród litewskich narodowców — o budowie Litwy z gubernią grodzieńską i wileńską. Stąd wynika jego sprzeciw wobec białoruskich narodowców, nawet takich jak Antoni Łuckiewicz, którzy kiedyś jego samego wprowadzili do litewskiej Taryby. (...) Siemaszko, chociaż na początku był białoruskim przedstawicielem w Tarybie, został oddanym sługą właśnie litewskiej a nie białoruskiej koncepcji oraz litewskiego nacjonalizmu. (...) Będąc litewsko-białoruskim neofitą, Siemaszko, jak większość neofitów, pała nienawiścią do Polaków oraz wszystkiego co polskie. (...) Oprócz tego, mam wrażenie, że najważniejsza dla neofity Siemaszki jest jego kieszeń. Ponieważ Litwini jemu płacą i dają wygodne stanowisko w Paryżu, dlatego też jest taki przesadnie oddany. Takie mam wrażenie. Ja jemu nie wierzę"[577].

D. Siemaszko jako minister nie podjął się reorganizacji swojego ministerstwa. W momencie, gdy obejmował kierownictwo w resorcie, zatrudnionych w nim było szesnaście osób, z których większość, nie licząc naczelnika (Teodor Szepff) oraz radcy ds. cywilnych (Paweł Czerkas) — stanowił personel techniczno-administracyjny. Sytuacja ta nie uległa zmianie ani w momencie przenosin ministerstwa do Wilna, ani w latach późniejszych. D. Siemaszko próbował nawet namówić do współpracy byłego ministra J. Woronkę, który miałby kierować wydawnictwem ministerstwa[578]. Według słów byłego ministra, taka decyzja była spowodowana tym, że sam D. Siemaszko był „niepiśmienny po białorusku"[579]. J. Woronko odmówił i skoncentrował się na swojej działalności w Radzie BRL. W lipcu 1920 roku został nawet mianowany ambasadorem BRL w Berlinie, co związane było z planowaną zmianą statusu misji dyplomatycznej BRL w Niemczech[580]. Niemieckie władze odmówiły jednak uznania listów uwierzytelniających J. Woronki, które ten zwrócił Radzie po swym powrocie do Kowna 20 listopada 1920 roku[581].

576 *Архівы БНР*, № 1479, Ліст М. Маркевіча А. Луцкевічу, 19.11.1919.

577 Tłumaczenie na podstawie: M. Römeris, *Dienoraštis 1919 m. birželio 21-oji — 1920 m. kovo 15-oji*, Vilnius 2010, p. 19-20.

578 LMAVB RS, f. 21, vnt. 2083, l. 15, Ліст Я. Варонкі Міністру Унутраных Спраў, Коўна, 10.09.1920.

579 Ibidem.

580 НАРБ, ф. 325, воп. 1, сп. 110, л. 48, Грамата Рады Народных Міністраў БНР Я. Варонцы, Рыга, 29.07.1920.

581 У. Сакалоўскі, *Надзвычайная Місія БНР у Нямеччыне*, „Спадчына", 1998, № 1, с. 178.

Pierwsze tygodnie pracy D. Siemaszki zbiegły się z podpisaniem traktatu z Rosją Radziecką i odzyskaniem dla Litwy Wilna. Z jednej strony dawało to nowe nadzieje białoruskiej społeczności Wilna, a z drugiej wymogło na D. Siemaszce zwiększenie aktywności politycznej. Z perspektywy czasu można uznać, że zupełnie nie podołał on zadaniu, jakie przed nim stanęło. Przede wszystkim ze względu na to, że jego własna polityka zmusiła go do działalności w pojedynkę. Nawet dla najbardziej kompromisowo nastawionej części wileńskich działaczy białoruskich jego osoba po pewnym czasie stała się nie do zaakceptowania, a na przełomie września i października doszło do otwartego konfliktu pomiędzy D. Siemaszką a wileńskim BKN[582].

Z myślą o rychłym przejęciu Wileńszczyzny D. Siemaszko rozpoczął wydawanie dwustronicowej gazety „Пагоня” (*Pogoń*) ukazującej się raz w tygodniu w nakładzie 2 tys. egzemplarzy. Periodyk ten, którego pierwszy numer ukazał się z datą 29 lipca 1920 roku, nie był wszak pismem wysokich lotów i okazał się niczym więcej niż rządowym biuletynem. Na łamach gazety dominowały tematy dotyczące bieżącej polityki państwa, m.in. wiadomości z prac Rządu, Sejmu Ustawodawczego, czy Sztabu Generalnego; opublikowano życiorysy wszystkich ministrów. Jedynym urozmaiceniem było kilka wierszy poetów litewskich w tłumaczeniu na białoruski oraz bardzo ogólne artykuły, dotyczące położenia sprawy białoruskiej zarówno w państwie litewskim, jak i poza nim.

Po podpisaniu układu z 12 lipca 1920 roku rozpoczęto przygotowania do przenosin głównych instytucji państwowych do Wilna, jednak był to proces długotrwały. Musiało minąć półtora miesiąca do czasu przejęcia miasta z rąk bolszewickich. Przez kolejny miesiąc przygotowywano się do przeniesienia do Wilna MSB, które było najmniejszym ministerstwem w strukturach rządowych Litwy. Przeprowadzka MSB została sfinalizowana 27 września 1920 roku. Mimo wcześniejszych zapowiedzi przeprowadzki na ulicę Dominikańską 3, wileńskim adresem MSB była Ostrobramska 19[583].

W celu przejęcia kontroli nad sprawami białoruskimi na „wyzwolonym terytorium” MSB próbowało nawiązać ścisły kontakt z działającymi w Wilnie organizacjami białoruskimi[584]. Według przeprowadzonych wyliczeń ministerialnych w Wilnie działało wówczas 12 instytucji białoruskich[585]. D. Siemaszko po raz pierwszy w Wilnie znalazł się 29 sierpnia, gdzie osobiście zaznajomił się z pracą organizacji białoruskich i ich działaczami. W podróż powrotną do Kowna 31 sierpnia wybrali się przedstawiciele wileńskich organizacji: ks. Adam Stankiewicz, Fabian Jaremicz i M. Kochanowicz. Odbyli oni spotkania z premierem K. Griniusem i innymi minis-

582 „Пагоня”, 1920, № 10, c. 1.

583 „Пагоня”, 1920, № 9, c. 1; № 10, c. 2. Ulice te aktualnie noszą nazwy: Dominikonų i Aušros Vartų, nie zachował się budynek przy ulicy Dominikańskiej.

584 „Пагоня”, 1920, № 2, c. 1.

585 CBRWiG, BKN, BKPOW, Białoruskie Towarzystwo Naukowe, Związek Wileńskich Kooperatyw, Kooperatywa „Ranica”, Towarzystwo „Druk”, Białoruski Związek Nauczycielski, Wileńskie Gimnazjum Białoruskie, białoruski przytułek, księgarnia oraz klub. W rzeczywistości główną siłą był BKN, który skupiał przedstawicieli wszystkich wyżej wymienionych organizacji (poza CBRWiG). Por.: „Пагоня”, 1920, № 6, c. 2; LCVA, f. 923, ap. 1, b. 118, l. 118, Ведамасці аб беларускім нацыянальным прадстаўніцтве у Літве, Вільня, [09.1920].

trami. Jak twierdził D. Siemaszko, wszystkie wileńskie siły białoruskie postanowiły przystąpić do wspólnej pracy wraz z MSB[586].

Twierdzenia D. Siemaszki daleko odbiegały od rzeczywistości. O ile w pierwszym okresie rzeczywiście przedstawiciele wileńskich Białorusinów liczyli na przychylność władz litewskich i jakościową zmianę polityki w kwestii białoruskiej w porównaniu z okresem polskiej, czy bolszewickiej władzy, to szybko przekonali się, że D. Siemaszko prowadzi własną politykę i ze strony litewskiej nie mogą oni oczekiwać żadnych przywilejów. Dużo istotniejszą sprawą z punktu widzenia kowieńskiego rządu było ułożenie stosunków ze społecznością polską oraz żydowską.

Stanowisko Białorusinów wobec litewskiej obecności w Wilnie można uznać w początkowym okresie za przychylne, podobnie odnosiła się do niej społeczność krajowców[587]. Poglądy te uległy jednak dość szybkim przeobrażeniom pod wpływem dalszych posunięć władz litewskich, które raczej nie miały wypracowanej polityki wobec Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny. Działania podejmowane w kierunku pozyskania przychylności mniejszości narodowych były niewystarczające oraz chaotyczne. Powołano inspektoraty szkolne, jednak tylko dla szkół polskich i żydowskich. Zezwolono na używanie języka polskiego i białoruskiego w sądownictwie, ale tylko w przypadku, gdy sędziowie nie znali języka litewskiego[588]. Wobec oczekiwań autonomii, nawet jeżeli nie politycznej, to chociażby kulturalnej, takie działania wzmagały jedynie niechęć do władz litewskich.

Wielkiej krytyce środowisk mniejszościowych została poddana programowa deklaracja rządu K. Griniusa z 15 września 1920 roku, wygłoszona na posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego. Według niej na całość terytorium państwa zostały rozciągnięte dotychczasowe prawa litewskie. Zaznaczono jedynie możliwość używania języka w instytucjach państwowych[589].

„Obecnemu rządowi przypadło wielkie szczęście odzyskać Kraj Wileński i wejść do tego kraju według swojego projektu... ale jest jeszcze dużo ciężkiej pracy, która nie rychło się skończy. Odzyskując Wilno i Kraj Wileński, rząd litewski zaprasza do współpracy ludność lokalną i obiecuje być tolerancyjnym wobec innych narodów i wyznań. Nie proponuje im plebiscytu, nie nęci dobrami obcego państwa. Całość ziem litewskich, wyznaczonych granicami pokoju z Rosją, jest niepodzielną częścią demokratycznej republiki... będą one rządzone na podstawach wspólnych całej republice”[590].

Na tym samym posiedzeniu wystąpił również D. Siemaszko:

„W sejmie ani razu nie słyszano głosu białoruskiego, gdyż terytorium, gdzie żyją Białorusini, zawsze było okupowane... to przez Polaków, to przez Rosjan... Póki co, nie cała nasza ziemia została oswobodzona spod polskiej okupacji. Cały region augustowski jęczy od polskiego ucisku... Wszędzie, gdzie Polacy gospodarzą, pożą-

586 „Пагоня”, 1920, № 8, с. 2.

587 J. Januszewska-Jurkiewicz, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920-1939*, Katowice 2010, s. 157.

588 LCVA, f. 923, ap. 1, b. 86, l. 255, Ministrų Kabineto posėdžio protokolas, Kaunas, 27.08.1920.

589 „Lietuva”, 1920, nr 199, p. 1.

590 V. Daugirdaitė-Sruogienė, *Lietuvos Steigiamasis Seimas*, New York, 1975, p. 101.

da się nadejścia wojsk litewskich... Dnia 7 tego miesiąca Białoruski Komisariat Grodna, zrzeszający wszystkich Białorusinów w jedną organizację, w zaadresowanym do mnie liście wyraził nadzieję na przyjście władzy litewskiej i wspólnie będzie możliwa praca w odbudowie naszej wspólnej ojczyzny, Litwy. Białorusini w tym regionie już zaczęli pracować. Wszystkie wileńskie organizacje białoruskie pracują w kontakcie z Białoruskim Ministerstwem w Kownie"[591].

O ile wśród grodzieńskich Białorusinów, którzy nadal pozostawali w strefie kontrolowanej przez bolszewików, nadzieje na szybkie wkroczenie Litwinów były duże, to sytuacja w Wilnie jednak daleko odbiegała od wersji prezentowanej przez D. Siemaszkę. Już 7 września odbyło się wspólne zebranie wileńskich organizacji białoruskich, na którym określono oczekiwania wobec władzy litewskiej:

1. Wydzielenie z przyłączonego do Litwy białoruskiego terytorium autonomicznej jednostki z terenów zamieszkałych w przeważającej liczbie przez Białorusinów;
2. Niezwłoczne powołanie dla tego regionu tymczasowego organu (Rady Krajowej), składającego się z przedstawicieli wszystkich narodowości zamieszkujących to terytorium. Organ ten, wspólnie z namiestnikiem rządu litewskiego, miałby za zadanie utworzenie administracji i sądów oraz przygotowanie i przeprowadzenie wyborów do samorządów i instytucji ogólnopaństwowych;
3. Pełne wprowadzenie zadeklarowanego przez rząd litewski prawa wszystkich narodów do autonomii personalnej na terytorium, gdzie Białorusini stanowią mniejszość, a także by na czele ministerstwa spraw białoruskich stał człowiek, posiadający zaufanie białoruskiej ludności[592].

Wileńscy Białorusini deklarowali przystąpienie do wspólnej pracy z rządem i Sejmem Ustawodawczym po spełnieniu powyższych warunków. Odpowiedź strony litewskiej na pierwsze dwa punkty została pośrednio przedstawiona we wspomnianej wyżej deklaracji rządu K. Griniusa. Ostatni punkt rezolucji wyraźnie wskazywał na postać D. Siemaszki, który spotkał się z przedstawicielami wileńskiego BKN 18 września 1920 roku. D. Siemaszko uważał BKN za jedyną reprezentację białoruską do czasu wyborów do Sejmu Ustawodawczego, zmienił jednak zdanie po tym, gdy nie uzyskał od niego wotum zaufania. Wobec nieprzedstawienia przez ministra konkretnego planu działań oraz braku jednoznacznej odpowiedzi na jego poglądy na sprawę autonomii, BKN przyjął rezolucję, w której wyrażono „brak zaufania oraz potrzebę jego dymisji z przyczyny jawnej niezdolności do realizacji zadań nadzwyczajnej wagi (...) tym bardziej że swoje stanowisko pan Siemaszko zajmuje bez zgody zorganizowanej białoruskiej społeczności"[593].

591 Ibidem, p. 102.

592 LCVA, f. 923, ap. 1, b. 118, l. 17, Рэзалюцыя прадстаўнікоў беларускіх віленскіх арганізацый, Вільня, 07.09.1920.

593 НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 115, л. 71, Рэзалюцыя Пленарнага Сходу БНК, Вільня, 18.09.1920.

Z tą rezolucją przedstawiciele BKN M. Kochanowicz i A. Stankiewicz wybrali się do Kowna. Przed prezydentem Aleksandrasem Stulginskisem przedstawili oni stosunek środowiska wileńskiego do D. Siemaszki, który według nich nie wyrażał żadnego zainteresowania problemami białoruskimi, co było działaniem na szkodę zarówno Białorusinów, jak i samego państwa litewskiego[594]. Przede wszystkim żądano odwołania D. Siemaszki i powołania na tę funkcję osoby zaproponowanej przez białoruskie organizacje.

W odpowiedzi na zarzuty D. Siemaszko rozpoczął szeroko zakrojoną kampanię oskarżeń wobec BKN, twierdząc, że „Komitet ten zbyt łatwo przetrwał wszystkie okupacje i w stosunku do każdej zdołał zachować swoją lojalność, wynosząc odpowiednią do każdego momentu rezolucję. Nie można traktować poważnie takiego komitetu, a szczególnie jego przewodniczącego Antoniego Łuckiewicza, którego nieprzychylność do Litwy uwidoczniła się w memoriale złożonym do Najwyższej Rady w Paryżu w końcu 1919 roku. Rada Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny, wybrana w czasie polskiej okupacji, nie może reprezentować prawdziwego nastroju społeczności białoruskiej”[595].

Eskalację konfliktu na linii D. Siemaszko — BKN i CBRWiG przerwało zajęcie Wilna przez oddziały gen. L. Żeligowskiego. Wobec otrzymanego od wileńskich organizacji białoruskich wotum nieufności, wyjazd z miasta zdecydowanie pomógł D. Siemaszce pozostać na stanowisku ministra. Trudno znaleźć jakąkolwiek sprawę, która broniłaby D. Siemaszki i jego polityki. Nawet na stronach „Pahoni” nie znajdujemy żadnych przykładów wykonywania zadań, do którego ministerstwo zostało powołane, jedynie zapewnienia o współpracy z ludnością białoruską Wilna i Grodna. Organizacje wileńskie skarżyły się, że nie mogły kontaktować się bezpośrednio z odpowiednimi władzami litewskimi, musiały to robić poprzez MSB, które wyraźnie ignorowało wszelkie inicjatywy. Tak było np. w kwestii szkolnictwa białoruskiego.

Przekazanie Wileńszczyzny Litwie, a wcześniej rządy bolszewickie zbiegły się z wakacjami szkolnymi. Środowiska białoruskie — wileński BKN, a przede wszystkim Towarzystwo Szkoły Białoruskiej, któremu przewodniczył Maksym Harecki, liczyły na poprawę sytuacji szkolnej w porównaniu z rządami polskimi, w czasie których została zamknięta znaczna część utworzonych za czasów okupacji niemieckiej szkół białoruskich[596]. W samym Wilnie jedyną funkcjonującą szkołą było Wileńskie Gimnazjum Białoruskie, mieszczące się w murach bazyliańskich przy ul. Ostrobramskiej. Działało ono od późnej jesieni 1918 roku, kiedy to wycofujący się z Wilna Niemcy przekazali budynki, w których w czasie wojny mieścił się lazaret wojskowy[597].

Towarzystwo Szkoły Białoruskiej uznało za konieczne powołanie oddzielnego inspektoratu dla szkół białoruskich oraz wnioskowało poprzez MSB o jednorazową zapomogę w wysokości 5-6 tys. auksinów, dzięki której można by było rozpocząć

594 Ibidem, с. 118, л. 9-10, Пісьма паўнамоцных прадстаўнікоў БНК Прэзідэнту Устаноўчага Сойму Літвы, Коўна, 30.09.1920.
595 Пагоня”, 1920, № 11, с. 2.
596 LCVA, f. 391, ap. 3, b. 1762, l. 3, Пісьма Беларускага Нацыянальнага Камітэту Міністру Прасветы, Вільня, 11.09.1920.
597 Ю. Вітан-Дубейкаўская, *Мае ўспаміны...*, с. 62.

naukę w części zamkniętych wcześniej szkół, po czym przeszłyby one na regularne finansowanie z budżetu, tak jak wszystkie inne działające szkoły[598]. Obydwie prośby wpłynęły do ministra oświaty dopiero 8 października 1920 roku. W zaistniałej nowej sytuacji prośby te pozostały bez odpowiedzi[599].

27 września 1920 roku w Wilnie zaczęto formowanie Samodzielnego Białoruskiego Batalionu Piechoty, którego dowódcą został mianowany płk A. Uspieński[600]. Adiutantem batalionu został były podporucznik armii carskiej, kpt. Wiaczesław Razumowicz. Przy batalionie działała komisja werbunkowa, którą kierował sam dowódca. Komisja rozpoczęła w Wilnie i na prowincji akcję zachęcającą do wstępowania w szeregi batalionu, ochotnicy mogli zgłaszać się również do MSB. Sztab batalionu mieścił się natomiast przy Prospekcie Świętojerskim 27, funkcję koszar zaś z końcem września tymczasowo przejęły budynki przy ul. Zawalnej 2. Nieznane są dokładne rezultaty akcji werbunkowej, jednak nie wydaje się, by była ona skuteczna. Od razu po rozpoczęciu akcji Żeligowskiego, 8 października 1920 roku, około stu szeregowych oraz 4 oficerów SBBP ewakuowało się do Kowna[601].

Ważną rolę w przejmowaniu kontroli nad terenami przekazanymi Litwie na podstawie układu z 12 lipca 1920 roku odegrały paramilitarne oddziały Litewskiego Związku Strzelców (LŠS — *Lietuvos šaulių sąjunga*, tzw. szaulisów)[602]. Po przeprowadzce do Wilna MSB rozpoczęło rejestrację ochotników do powstającej białoruskiej drużyny strzeleckiej[603]. Pojawiły się odpowiednie odezwy w języku białoruskim, niestety nieznane są wyniki tej rekrutacji[604].

Wyznaczona w traktacie z 12 lipca 1920 roku granica litewsko-radziecka urywała się na granicy byłych guberni grodzieńskiej i suwalskiej, pozostawiając przestrzeń między ujściem rzeki Horodnianki do Biebrzy (1,5 km na południowy zachód od Sztabina) a granicą Prus Wschodnich. Na tym odcinku rozegrały się wydarzenia, które miały znaczny wpływ na dalsze losy Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny,

598 LCVA, f. 391, ap. 3, b. 1762, l. 2, Пісьма Беларускае Школьнае Рады ў Міністэрства Беларускіх Спраў, Вільня, 24.09.1920.

599 Podstawy do kolejnych podejrzeń wobec działalności D. Siemaszki daje blisko półtoratygodniowy okres, jakiego potrzebował na przesłanie dokumentów zawierających te prośby do Ministerstwa Oświaty, LCVA, f. 391, ap. 3, b. 1762, l. 1, Пісьма Міністэрства Беларускіх Спраў у Міністэрства Прасветы, Вільня, 28.09.1920.

600 V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918-1920...*, p. 340.

601 Według wspomnień dowodzącego batalionem akcję ewakuacyjną przeprowadzono w ciągu godziny. Nie wiadomo, jak duża część batalionu pozostała w Wilnie. A. Uspienskis, *Baltgudžių dalių veikla*, [w:] *Savanorių žygiai 1. Nepriklausomybės karų atsiminimai*, red. P. Ruseckas, Vilnius 1991, p. 205.

602 Litewski Związek Strzelców został utworzony w czerwcu 1919 r. Związek, na którego czele stanął V. Putvinskis, miał na celu obronę niepodległości kraju. Odbywać się to miało poprzez skoordynowane działania z policją i wojskiem. LŠS na te potrzeby tworzył grupy partyzanckie oraz dywersyjne. O genezie Związku i jego roli w konflikcie polsko-litewskim w latach 1919-1920: W. Rezmer, *Litewski Związek Strzelców (Lietuvos šaulių sajunga) 1919-1920*, [w:] *Czyn zbrojny w dziejach narodu polskiego. Studia ofiarowane Profesorowi Januszowi Wojtasikowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. P. Matusak, M. Plewczyński, M. Wagner, Siedlce 2004, s. 255-268.

603 „Пагоня", 1920, № 9, c. 1; № 10, c. 2.

604 LMAVB RS, F21, vnt. 859, l. 2, Адозва Звязку Літоўскіх Стральцоў Грамадзяне Вызваленага Краю, Коўна, 22.07.1920.

a także na stosunki polsko-litewskie. Latem 1920 roku jedynym rozgraniczeniem między litewskim a polskim stanem posiadania była ustalona przez marszałka Focha linia demarkacyjna, usankcjonowana przez Ententę 26 lipca 1919 roku[605].

W lipcu 1920 roku, w czasie ofensywy Armii Czerwonej na Warszawę, polskie oddziały z obawy przed okrążeniem wycofały się z południowej Suwalszczyzny. Na ich miejsce wkroczyły oddziały litewskie i do końca sierpnia opanowały prawie całe terytorium byłej guberni suwalskiej[606]. Litewska obecność na Suwalszczyźnie miała jednak charakter tymczasowy, w czasie polskiej kontrofensywy w wojnie polsko-radzieckiej doszło również do walk na odcinku litewskim. Wojsko Polskie otrzymało zadanie wyparcia oddziałów litewskich poza linię Focha, natomiast dalsze ułożenie stosunków z Litwinami miało się odbyć na polu dyplomatycznym. Rozpoczął się okres regularnych walk między oddziałami polskimi i litewskimi, zakończony z końcem września pełnym sukcesem Polaków[607].

Dnia 5 września 1920 roku polski minister spraw zagranicznych Eustachy Sapieha zwrócił się do Ligi Narodów (LN) z protestem oraz prośbą o mediację. Litwa, mimo że nie była jeszcze członkiem LN[608], 12 września wyraziła zgodę na mediację międzynarodową oraz rozpoczęcie obustronnych rozmów w Kalwarii. Rozmowy nie przyniosły żadnych rezultatów i obie strony kontynuowały działania zbrojne, wstrzymane dopiero po osiągnięciu przez oddziały Wojska Polskiego linii Focha w końcu września 1920 roku.

Pod naciskiem Ligii Narodów, która delegowała specjalną komisję, 30 września rozpoczęła się w Suwałkach konferencja polsko-litewska, zakończona podpisaniem o północy 7 października umowy. Porozumienie to wyznaczało nową linię demarkacyjną, która na Suwalszczyźnie przebiegała wzdłuż linii Focha, we wschodniej części nurtem Niemna i Mereczanki do Oran, stąd przez Ejszyszki do Bastun po linii kolejowej Wilno–Grodno[609]. Takie rozgraniczenie, mimo że nieostateczne i niecałościowe, pozostawiało Wilno po stronie litewskiej. Umowa miała charakter wyłącznie wojskowy i wchodziła w życie w południe 10 października, jednak w dowództwie polskim powstał plan zajęcia Wileńszczyzny w wyniku spreparowanego „buntu" części oddziałów.

Rankiem 8 października 1920 roku oddziały Dywizji Litewsko-Białoruskiej pod dowództwem gen. L. Żeligowskiego uderzyły w kierunku Wilna wzdłuż linii

605 Biegła ona na południe od miasteczka Wisztyniec przy granicy Prus Wschodnich. Dalej na północ od Wiżajn, pozostawiając po stronie polskiej Puńsk, natomiast Lubowo po litewskiej. Następnie dochodziła do północnego krańca jeziora Gaładuś, na wschód od Berżników do rzeki Marychy. Dalej nurtem Marychy i Igorki do Niemna, po jego prawobrzeżnej stronie w odległości 12 km na zachód od linii kolejowej Grodno–Dźwińsk. V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose...*, p. 257.

606 S. Buchowski, *Konflikt polsko-litewski o Ziemię Sejneńsko-Suwalską w latach 1918-1920*, Sejny 2009, s.119.

607 O militarnych szczegółach walk polsko-litewskich na Suwalszczyźnie zob.: J. Smoleński, *Walki polsko-litewskie na Suwalszczyźnie we wrześniu 1920 r.*, Warszawa 1938; V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose...*, p. 306-318, 321-330; S. Buchowski, op. cit., s. 118-130.

608 Litwa pełnoprawnym członkiem Ligii Narodów została 22 września 1921 roku. G.Vilkelis, *Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje*, Vilnius 2006, p. 59.

609 P. Łossowski, *Konflikt polsko-litewski...*, s. 172-173.

kolejowej Lida–Wilno, omijając linię demarkacyjną[610]. Następnego dnia, napotkawszy słaby opór sił litewskich, gdyż litewskie dowództwo podjęło decyzję o ewakuacji z miasta, zajęte zostało Wilno. Wobec zobowiązań międzynarodowych strona polska postanowiła o powołaniu na zajętych przez gen. L. Żeligowskiego terenach czterech byłych powiatów guberni wileńskiej (trockiego, wileńskiego, oszmiańskiego i święciańskiego) formalnie niepodległego państwa — Litwy Środkowej[611].

Z konieczności, wynikającej z podpisanych wcześniej i zatwierdzonych przez Ligę Narodów układów, Polska zmuszona była uznać ten twór za oddzielne państwo. Na czele Litwy Środkowej stanął sam gen. L. Żeligowski, sprawujący władzę formalnie jako Naczelny Dowódca Wojsk Litwy Środkowej[612]. Przeciwko akcji Żeligowskiego ostro protestowały państwa Ententy oraz sami Litwini. 28 października 1920 roku Rada Ligi Narodów postanowiła o przeprowadzeniu na spornym terytorium plebiscytu[613].

Tymczasem cały czas trwały walki wojsk litewskich ze „zbuntowanymi" oddziałami gen. L. Żeligowskiego[614]. W tych bojach aktywny udział wzięła wspomniana wcześniej SKB pod dowództwem płk. A. Rużancowa, która pod koniec października przeszła z Jeziorosów do Malat, gdzie dowodzenie nad oddziałem przejął płk A. Uspieński[615]. Białorusini walczyli w bitwie pod Szyrwintami–Giedrojciami, jednej z decydujących w czasie konfliktu z Litwą Środkową batalii, w czasie której

610 W. Rezmer, *Konflikt z Litwą*, [w:] *Wojna o wszystko. Opowieść o wojnie polsko-bolszewickiej 1919-1920*, Warszawa 2010, s. 247-254.

611 Dokładnie granice Litwy Środkowej miały wyznaczać: na zachodzie polsko-litewska linia demarkacyjna, na północy rzeka Dźwina, na wschodzie i południu — granica wyznaczona traktatem z 12 lipca. Kwestia granic tego państwa była jednak dość skomplikowana. Granicę południową (z Polską) w późniejszym czasie przesunięto nieznacznie na północ, jednak nigdy nie została ona dokładnie wytyczona. Dość znacznego uszczuplenia terytorium Litwy Środkowej dokonano w 1921 r., kiedy to powiaty lidzki i szczuczyński weszły w skład województwa nowogródzkiego, jednak również na tych terenach w styczniu 1922 r. odbyły się wybory do Sejmu Wileńskiego. G.Vilkelis, op. cit., p. 73; A. Srebrakowski, S*ejm Wileński 1922 roku. Idea i jej realizacja*, Wrocław 1993, s. 55; Z. Krajewski, *Geneza i dzieje wewnętrzne Litwy Środkowej (1920-1922)*, Lublin 1996, s. 114. Szerzej o genezie Litwy Środkowej zob.: K. Buchowski, *Powstanie Litwy Środkowej w 1920 roku*, [w:] idem, *Szkice polsko-litewskie czyli o niełatwym sąsiedztwie w pierwszej połowie XX wieku*, Toruń 2005, s. 77-87.

612 Władzę wykonawczą na Litwie Środkowej sprawowała Tymczasowa Komisja Rządząca, składająca się z prezesa oraz 11 departamentów. Funkcję prezesów pełnili kolejno Witold Abramowicz (do stycznia 1921 r.), Stefan Mokrzecki (styczeń–listopad 1921 r.), Aleksander Meysztowicz (do kwietnia 1922 r.). Strukturę władz Litwy Środkowej i ich kompetencje szczegółowo opisuje B. Kolarz, U*strój Litwy Środkowej w latach 1920-1922*, Gdańsk 2004, s. 86-160. Warto zaznaczyć, że przez cały okres trwania Litwy Środkowej członkami Tymczasowej Komisji Rządzącej byli wspomniani wcześniej bracia Iwanowscy. Wacław kierował Departamentem Przemysłu, Handlu i Odbudowy, natomiast Jerzy — Departamentem Spraw Zagranicznych. Spośród Białorusinów wysokie stanowisko we władzach Litwy Środkowej zajmował jedynie B. Taraszkiewicz, który szefował Referatowi Szkół Białoruskich w Departamencie Oświaty. Zarówno od działalności W. Iwanowskiego, jak i B. Taraszkiewicza stanowczo odciął się Białoruski Komitet Narodowy. J. Januszewska-Jurkiewicz, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie...*, s. 263 271.

613 S. Sierpowski, *Liga Narodów w latach 1919-1926*, Wrocław 2005, s. 90.

614 V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose...*, p. 361-374; 378-402.

615 А. Ружанцаў, *Беларускія войскі...*, c. 30.

załamała się ofensywa wojsk Żeligowskiego[616]. Właśnie przez odcinek zajmowany przez SKB zdołała się przebić kawaleria płk. Mścisława Butkiewicza, która wcześniej przedarła się przez linię frontu aż pod Kiejdany, jednak pod groźbą otoczenia przez siły litewskie została zmuszona do wycofania się[617].

Walki oddziałów litewskich z wojskami Żeligowskiego trwały do 29 listopada 1920 roku, kiedy to po mediacjach Komisji Kontrolnej Ligi Narodów podpisano w Kownie protokół rozejmowy, nakazujący przerwanie działań wojennych następnego dnia[618]. Zgodnie z umową w celu zapobieżenia dalszym działaniom między obiema stronami miał zostać wprowadzony pas neutralny. Został on wytyczony przez Komisję Kontrolną LN 1 grudnia. Pas miał szerokość 10-12 km. Na Wileńszczyźnie jego przebieg był zgodny z linią frontu w dniu podpisania rozejmu (w przybliżeniu była to linia Jeziorosy–Ignalino–Muśniki–Troki–Rudziszki–Orany–Merecz–Lejpuny–Kopciowo), zaś na Suwalszczyźnie — z linią Focha[619]. Zgodnie z umową 3 grudnia wojska obydwu stron cofnęły się na wyznaczone linie.

Pas neutralny, mimo że tworząc strefę buforową miał zapewniać bezpieczeństwo obydwu stron, w rzeczywistości tworzył przestrzeń do dalszej rywalizacji. Porządku na tym ciągnącym się na przestrzeni 400 km i szerokim średnio na 10 km terytorium pilnowała stworzona z miejscowej ludności Milicja Ludowa Pasa Neutralnego, która zupełnie nie radziła sobie z tym zadaniem. Umożliwiało to działalność na tym terenie wszelkiego rodzaju band, grup przemytniczych i partyzanckich. Komisja Kontrolna wyłączyła z pasa neutralnego większe miasteczka, graniczące bezpośrednio z pasem, ponieważ były one idealnym miejscem na bazy wypadowe do penetracji drugiej strony. Właśnie jedno z takich miasteczek, Merecz w powiecie olickim, stało się bazą dla oddziałów partyzanckich, organizowanych przez Białorusinów (zob. rozdział 3.5).

D. Siemaszko na stanowisku ministra spraw białoruskich prowadził całkowicie bierną politykę. Od czasu wystąpienia paryskiego stracił poparcie wszystkich bez wyjątku środowisk białoruskich. Brak na to jednoznacznych dowodów ze strony litewskiej, ale wydaje się, że funkcje ministra sprawował on tylko dlatego, że jako jedyny z osób należących do pierwszoplanowych postaci białoruskiej polityki (przynajmniej w jej wileńskim wydaniu) zachował pełną lojalność wobec Litwy. W ten sposób Litwini zamknęli sobie drogę do pozyskania Białorusinów jako sojusznika politycznego, mimo że orientacja prolitewska w różnych środowiskach białoruskich była zjawiskiem żywym. A. Łuckiewicz, którego D. Siemaszko żarliwie krytykował na każdym kroku, postawę Litwinów w 1920 roku scharakteryzował następująco:

„Zamiast tego, aby dać Białorusinom możliwość wysunięcia swojego przedstawiciela na stanowisko ministra spraw białoruskich, jak w swoim czasie Białorusi-

616 W walkach tych szczególnie odznaczyła się wchodząca w skład SBBP 1 kompania pod dowództwem kpt. B. Błagowieszczeńskiego. А. Ружанцаў, *Беларускія войскі...*, с. 30; A. Uspienskis, *Baltgudžių dalių veikla...*, p. 205-209.

617 P. Łossowski, *Polityka Litwy...*, s. 49. А. Ружанцаў, *Беларускія войскі...*, с. 31. Szerzej o tzw. „zagonie na Kiejdany": V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose...*, p. 394-399; M. Michniewicz-Hetman, *Zagon wileńskiej brygady kawalerii pod Kiejdany*, „Bellona", 1925, t. XIX, z. 1, s. 59-71; idem, *Vilniaus kavalerijos brigados reidas Kėdainių kryptimi*, „Mūsų žinynas", 1926, nr. 28, p. 48-58.

618 P. Łossowski, *Konflikt polsko-litewski...*, s. 219.

619 V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose...*, p. 402; 476-478.

ni umówili się z Litewską Radą Państwową, dzisiejszy litewski rząd wynajął sobie urzędnika, nazywając go ministrem spraw białoruskich, który, tworząc swoje „ministerstwo" z moskiewskich czarnosecińców, zaczął otwartą wojnę z całą białoruszczyzną. (...) przez cały okres litewskiego panowania w Wilnie Białorusini nie mogli otworzyć w mieście ani jednej szkoły. (...) Litewski rząd nie wyznaczył nawet inspektora szkół białoruskich, chociaż dla szkół polskich i żydowskich inspektorzy zostali mianowani zaraz po przyjściu Litwinów do Wilna. Rząd litewski we wszystkich sprawach odsyłał Białorusinów do ministerstwa spraw „białoruskich", które wszystkie białoruskie sprawy chowało pod sukno. Jak Białorusini, odwołując się do swoich warunków, domagali się zmiany wyznaczonego przez Litwinów najemnika i naznaczenie na ministra spraw białoruskich prawdziwego reprezentanta społeczności białoruskiej, rząd litewski nie dał im żadnej odpowiedzi"[620].

Niezwykle trafnie przyczynę utraty przez Litwę Wilna określił M. Römer, który w swym „Dzienniku" zapisał:

„(...) winą Litwinów było to, że w krótkim okresie rządów litewskich w Wilnie w roku 1920 zlekceważono wszelkie specyficzne właściwości Wilna, którego Litwini nie znali, nie rozumieli i nie wyczuwali jego psychologii, i przeto przegrać Wilno musieli"[621].

W podobnym stylu wypowiadała się Konstancja Skirmuntt:

„Dziś wszystkie okoliczności wskazują iż to owoc [Wilno — T. B.] dla nas niedojrzały. Czyśmy zaś sami okazali się dojrzałymi do rządzenia tem miastem? Fama niesie, że w krótkiej dobie naszych rządów w Wilnie pojawiły się na drzwiach niektórych instytucji publicznych napisy: „Niewolno tu mówić inaczej jak po litewsku albo po rosyjsku" /!/ Czy to nie najdotkliwszy dla mieszkańca Wilna imperializm — a raczej po prostu w litewskiej formie — caryzm? Ile to głosów w Wilnie musiało nam odebrać"[622].

Niezadowolenie z litewskiej obecności w Wilnie nie było jedynie domeną białoruskiej inteligencji i działaczy społecznych. W rezolucji, przyjętej na zebraniu bezrobotnych narodowości białoruskiej, które odbyło się w 12 września w Wilnie, czytamy:

„Bezrobotni Białorusini (...) protestują (...) przeciwko temu, że nas, odwiecznych mieszkańców tego kraju pracujących w różnych instytucjach państwowych i warsztatach pod wszystkimi okupantami, wileńscy agenci władzy litewskiej zwalniają z miejsc, jakie zajmowaliśmy na przestrzeni dziesięcioleci, wyznaczając na te miejsca nowych ludzi, a nam nie dając innej pracy, a niższych pracowników instytucji państwowych, jak stróżów i kurierów wyrzucają z kwater na ulice. Ten ucisk spadł na nas przede wszystkim dlatego, że nie możemy mówić i pisać w języku litewskim"[623].

620 А. Луцкевіч, *Правакатары*, [w:] idem, *Барацьба за вызваленьне*..., с. 216.

621 J. Sawicki, *Michał Römer a problemy narodowościowe*..., s. 107.

622 Biblioteka Główna Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (dalej: BG UMK), Rkp. 2971/III — Konstancja Skirmuntt, Uwagi z powodu tekstu rządań Litwy, przedłożonych rządowi poskiemu przez delegację rządu litewskiego, w drugiej połowie grudnia 1920 roku w Warszawie, 01.02.1921, k. 11-12.

623 *Архівы БНР*, № 2369, Рэзалюцыя, вынесеная на сходзе беспрацоўных беларусаў у Вільні 12.09.1920.

Kończąc rozważania na temat litewskiej obecności w Wilnie i stosunków władzy litewskiej do mniejszości białoruskiej można po raz kolejny przywołać opinię M. Römera, który na kartach swego „Dziennika" pisał:

„Z chwilą gdy Litwini (za małymi wyjątkami) byli przekonani, iż Wilno się już ostatecznie Litwie dostało i że Polska pokusić się o państwowe posiadanie Wilna nie będzie w stanie, przestali się bać Polaków i niebezpieczeństwa polskiego w powiatach wschodnich. Liczyli, że poradzą na to niebezpieczeństwo sami za pomocą życzliwych Litwie Żydów i że zarządzeniami państwowemi i stopniowym rozciągnięciem języka litewskiego na te ziemie wschodnie rozwiną w nich tendencje asymilacyjne litewskie, poparte jeszcze radykalnymi prądami reformy agrarnej, i że te tendencje same aż nadto zwalczą odśrodkowe dążenia polskie. Pomoc Białorusinów wydała się Litwinom nie tylko zbyteczna, ale nawet niepożądania i niebezpieczna. Rozumieli bowiem Litwini, że Białorusini zechcą zużytkować wszelkie udzielone im koncesje na rzecz wytworzenia w powiatach wschodnich stanu, w którym będą się realizować elementy autonomji terytorjalnej dla stworzenia jakiegoś tam Pjemontu białoruskiego. Tego Litwini nie życzyli sobie i tego się obawiali. Wyczuwali oni doskonale ukryte zamiary Białorusinów. Czegoś co mogłoby być zawiązkiem i precedensem terytorjalnej autonomji białoruskiej w Litwie — Litwini nie mogli sobie życzyć i byli zdecydowani niedopuścić. Tendencje białoruskie do zmonopolizowania narodowego powiatów wschodnich wydawały się Litwinom w tym czasie nawet niebezpieczniejsze od sympatyj polskich na wschodzie. Popularną była nawet u Litwinów taka myśl, żeby raczej sprzymierzyć się z elementem polskim w powiatach polskich dla unicestwienia Białorusinów, niż odwrotnie, to znaczy, myśl ewentualnego oparcia się na Polakach przeciwko Białorusinom"[624].

3.2. Umowa litewsko-białoruska z 11 listopada 1920 roku — okoliczności podpisania i konsekwencje

Wydarzenia wczesnej jesieni 1920 roku miały decydujące znaczenie dla przyszłości ziem byłego WKL i ich położenia politycznego. Najpierw „bunt" gen. L. Żeligowskiego sprawił, że była stolica Wielkiego Księstwa znalazła się pod polską władzą. Podpisanie 12 października 1920 roku w Rydze polsko-radzieckich preliminariów pokojowych zapowiadało rychły podział ziem białoruskich na polską i radziecką strefę wpływów wzdłuż linii biegnącej na zachód od Dryssy, Mińska i Turowa[625].

W 1920 roku na pewien czas wrócił pomysł podziału ziem byłego WKL na kantony: zachodni z Kownem, centralny z Wilnem i wschodni z Mińskiem. O ile dwa pierwsze kantony zaczęły faktycznie funkcjonować i celem polityki polskiej oraz społeczności międzynarodowej było ułożenie stosunków między tymi podmiotami, to nie udało się utworzyć kantonu wschodniego, który w znacznej części przypadł bolszewikom. Ostatnią próbą powołania tego kantonu była akcja gen. S. Bułak-Bałachowicza, którą pod względem założeń strategicznych, czy też celów, jakie miała

624 R. Miknys, *Sprawa Wilna a problemy narodowościowe według „Dziennika" Michała Römera*, „Krasnogruda", 2001, nr 13, s. 150.

osiągnąć, można porównać z akcją gen. L. Żeligowskiego[626]. Akcja ta zakończyła się jednak niepowodzeniem, podobnie jak tak zwane „Powstanie Słuckie"[627], a na Mińszczyźnie ostatecznie utrzymana została władza radziecka[628].

Układ powstały w 1920 roku okazał się podziałem stałym, a wydarzenia lat 1921-1923 jedynie ugruntowały ten podział i obwarowały go odpowiednimi umowami międzynarodowymi. W tym układzie najwięcej zyskała strona polska. Nie udało

625 Rozejm wchodził w życie tydzień po podpisaniu preliminariów pokojowych. W tym czasie polskie oddziały zdążyły zająć znaczną część Mińszczyzny.

626 Oddziały gen. S. Bułak-Bałachowicza formowane były początkowo w Estonii, następnie przez Łotwę przedostały się do Polski. Tutaj w marcu 1920 r. zostały zakwaterowane w twierdzy brzeskiej. W czasie wojny polsko-bolszewickiej brały one udział w walkach na poleskim odcinku frontu, gdzie zasłynęły z niezwykłej sprawności bojowej, ale też i okrucieństw wobec ludności miejscowej, przede wszystkim Żydów. Po podpisaniu rozejmu polsko-radzieckiego oddziały gen. S. Bułak-Bałachowicza miały za zadanie uderzenie przez Mozyrz–Bobrujsk na Borysów i wyzwolenie Białorusi spod panowania bolszewików. Uderzenie to zatrzymało się na Rzeczycy, po czym wszystkie oddziały zostały zmuszone do odwrotu za linię rozejmu, w czasie którego poniosły olbrzymie straty, a po przybyciu na terytorium polskie zostały internowane. W kontekście akcji politycznej najważniejszym wydarzeniem było proklamowanie niepodległości BRL w zajętym Mozyrzu. Gen. S. Bułak-Bałachowicz przyjął tytuł Naczelnego Wodza. Ponieważ nie uznawał on żadnych emigracyjnych struktur BRL, powstał rząd z W. Adamowiczem (starszym) jako premierem. Działalność rządu skończyła się wraz z ewakuacją z Mozyrza. Zob.: Z. Karpus, op. cit., s. 65-108; O. Łatyszonek, *Białoruskie formacje wojskowe...*, s. 147-186. Wiosną 1919 r. zainteresowanie oddziałami gen. S. Bułak-Bałachowicza wykazywało również litewskie KAM. Negocjacje w sprawie przejścia oddziału S. Pawłowskiego (składającego się z obywateli litewskich) w Pskowie prowadził kpt. A. Šumskas, LCVA, f. 384, ap. 2, b. 20, l. 18, Kapitono A. Šumsko pareiškimas karo įgaliotiniui prie Latvių valdžios, Kaunas, 10.03.1920. Ю. Юркевіч, *Дзейнасць Асобнага атрада БНР у Балтыі*, Вільня 2011, с. 30-33.

627 Słucczyzna była jedną z nielicznych prowincji, na której w okresie porewolucyjnym zdołał się dość sprawnie rozwinąć ruch białoruski. Powstał tam szereg organizacji o charakterze narodowym. Dużą popularnością cieszyły się kursy nauczycielskie, prowadzone przez najlepszych ówczesnych białorutenistów (szefem kursów był J. Stankiewicz, wykładowcami m.in. F. Olechnowicz i B. Taraszkiewicz). W wyniku rozejmu polsko-radzieckiego sam Słuck miał znaleźć się po stronie radzieckiej, po stronie polskiej pozostawała zachodnia część powiatu (z Nieświeżem i Kleckiem). Przez dłuższy czas po podpisaniu rozejmu Słuck znajdował się w rękach polskich, wówczas to została powołana Najwyższa Rada Słucczyzny, rozpoczęto formowanie Słuckiej Brygady Strzelców Wojsk BRL. Po wycofaniu się sił polskich za linię rozejmu doszło do regularnych walk z oddziałami bolszewickimi, które przeszły do historii pod nazwą „Powstania Słuckiego". Walki te trwały do końca grudnia 1920 r. Samo powstanie upadło praktycznie w pierwszych dniach ze względu na nieporozumienia w dowództwie, gdzie rywalizowali ze sobą białoruscy eserowcy i zwolennicy gen. S. Bułak-Bałachowicza. W przeciwieństwie do działań „bałachowców" akcja słucka była inicjatywą oddolną, świadomym, samodzielnym wystąpieniem ludności białoruskiej w imię niepodległości kraju. Z tego powodu część powstańców pozostawała później w kontakcie z rządem BRL, a pojedyncze osoby znalazły schronienie w Kownie. Szerzej: O. Łatyszonek, *Białoruskie formacje wojskowe...*, s. 191-210; Z. Karpus, W. Rezmer, *Powstanie słuckie 1920 r. w świetle polskich materiałów wojskowych*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 1995, nr 5, s. 75-81; *Слуцкі Збройны чын 1920 г. у дакумэнтах і ўспамінах*, уклад. А. Гесь, У. Ляхоўскі, У. Міхнюк, Мінск 2006.

628 Przywoływany przez O. Łatyszonka J. Cisek wskazuje na równoczesne przeprowadzenie akcji gen. S. Bułak-Bałachowicza z „zagonem na Kiejdany" płk. M. Butkiewicza, dzięki czemu istniała realna możliwość zajęcia w tym samym czasie zarówno Kowna, jak i Mińska, znajdujących się poza liniami demarkacyjnymi. W ten sposób zrealizowana zostałaby idea „trójkantonalnej" Litwy, pozostającej pod polską kontrolą. O. Łatyszonek, *Białoruskie formacje wojskowe...*, s. 165.

się jej wprawdzie uzyskać kontroli nad terytorium Rzeczypospolitej z 1772 roku, lecz mimo znacznego sprzeciwu społeczności międzynarodowej udało się jej przesunąć granicę blisko 200 km na wschód od linii Curzona, która była jedyną propozycją polskiej granicy wschodniej, popieraną przez wszystkie mocarstwa zachodnie.

Sprawa granicy polsko-radzieckiej ostatecznie została rozwiązana w Rydze 17 marca 1921 roku. Traktat pokojowy wyznaczał granicę wzdłuż linii Dzisna–Dokszyce–Słucz–Korzec–Ostróg–Zbrucz. Natomiast sprawa Litwy Środkowej, jej statusu, jej granic z Republiką Litewską stała się przedmiotem dalszego konfliktu, który tym razem przeniósł się już tylko na salony dyplomatyczne, chociaż obydwie strony starały się go zabezpieczyć również od strony militarnej, tworząc różnego rodzaju grupy o charakterze dywersyjno-partyzanckim.

W wytworzonym układzie sił najbardziej poszkodowaną była strona białoruska, która nie zdołała wywalczyć swojego miejsca w powojennym ładzie. Przegraną była również strona litewska, której mimo posiadanych gwarancji międzynarodowych nie udało się utrzymać władzy w stolicy. W ten sposób polska polityka na wschodzie utworzyła podstawy do kolejnego porozumienia białorusko-litewskiego, tym razem już na płaszczyźnie rządowej.

Jedną z pierwszych propozycji rozwiązania konfliktu polsko-litewskiego było przeprowadzenie plebiscytu na spornym terytorium. W powojennej rzeczywistości był to bardzo popularny sposób rozwiązywania konfliktów, jednak w tym konkretnym przypadku nie był on na rękę obydwu stronom. Polska nie chciała tworzyć precedensu do rozwiązywania sporów terytorialnych poprzez plebiscyt, na terytoriach innych niż stanowiły to zapisy traktatu wersalskiego. A należy podkreślić, że Polska posiadała tereny będące przedmiotem sporu z wszystkimi, poza Rumunią, sąsiadami. Również dla Litwinów propozycja plebiscytu nie była na rękę. Władze litewskie były świadome, że głosami samej społeczności litewskiej Wileńszczyzny plebiscytu nie wygrają. Mogły również liczyć na głosy żydowskie, które akurat w miastach odgrywały znaczącą rolę, a także rosyjskie czy niemieckie, które jednak stanowiły niewielki odsetek ludności tego terenu. Stąd bardzo ważne z punktu widzenia plebiscytu były głosy Białorusinów. O ile można się było spodziewać, że „świadomi" Białorusini raczej poprą stronę litewską, to pod znakiem zapytania stały preferencje ludu wiejskiego, nieuświadomionego politycznie, dbającego jedynie o podstawowe sprawy gospodarcze.

Właśnie poszukiwanie sojusznika w czasie planowanego plebiscytu stało się podstawą do rozmów przedstawicieli rządu litewskiego z rządem W. Łastowskiego. Tym bardziej, iż pozycja tego ostatniego dość niespodziewanie wzrosła po tym, jak w drugiej połowie października część członków Rady Najwyższej (A. Owsianik, S. Rak-Michajłowski, K. Tereszczenko) uznała Radę Ludową za jedyne legalne pełnomocne przedstawicielstwo narodu białoruskiego. Było to niewątpliwie skutkiem zawarcia polsko-radzieckich preliminariów i kryzysu wśród białoruskich polityków reprezentujących opcję propolską[629]. Z drugiej strony sytuacja rządu W. Łastowskiego była tragiczna ze względu na całkowity brak środków na jego funkcjonowanie.

[629] W Rydze 20 października 1920 r. odbyła się duża konferencja, na której K. Duż-Duszewski przedstawił obszerny referat „Białoruś i polsko-radziecki preliminaryjny traktat pokojowy" (LCVA, f. 582, ap. 1, b. 11, l. 13-30). Podjęto tam również rezolucję przeciwko zawarciu tego traktatu, natomiast jeszcze w październiku złożono kilka protestów w tej sprawie. W tym samym czasie

Jeszcze w końcu września W. Łastowski określał stosunek Litwinów do sprawy białoruskiej jako jawnie nieprzychylny i wrogi[630]. Jednak tuż po akcji gen. L. Żeligowskiego rozpoczęły się pierwsze rozmowy na linii litewsko-białoruskiej. 11 października doszło do spotkania litewskiego posła na Łotwie Dovasa Zauniusa (młodszego) oraz T. Naruševičiusa z W. Łastowskim, na którym rozważano ideę wspólnej akcji przeciwko Polsce. Ze strony litewskiej pojawiły się zapewnienia dla uznania BRL oraz ewentualnej federacji. Przedstawiciel litewski z kolei raportował, że „Białorusini zagadnienia wileńskiego nie traktują z uporem" i istnieją możliwości porozumienia się w sprawie innych terytoriów[631].

Samego W. Łastowskiego do rozpoczęcia rozmów z Litwinami miał ostatecznie przekonać I. Korczyński, który w drugiej połowie października przybył do Rygi z „jakąś delegacją litewską"[632]. Z kolei 20 października D. Siemaszko na posiedzeniu Rady Ministrów zaproponował podjęcie rozmów ze znajdującymi się w Rydze członkami białoruskiego rządu, tak by można było wykorzystać ich antypolskie nastawienie[633]. Wstępne rozmowy nieoficjalne z rządem litewskim przeprowadzili J. Woronko i A. Ćwikiewicz. 25 października spotkali się oni z premierem K. Griniusem, dwa dni później do premiera dołączyli minister D. Siemaszko, przedstawiciele resortu finansów oraz spraw zagranicznych[634]. J. Woronko w tym czasie prowadził również indywidualnie rozmowy z przedstawicielami wpływowych kręgów kowieńskich. Podczas tych spotkań poruszono kwestie ewentualnej umowy międzyrządowej oraz konwencji wojskowej przeciwko armii gen. L. Żeligowskiego.

Jeszcze 27 października rząd litewski skierował do rządu BRL oficjalne zawiadomienie o swej gotowości do podjęcia rokowań[635]. Premier W. Łastowski niezwłocznie wyjechał z Rygi do Kowna, gdzie 29 października delegacja BRL w składzie A. Ćwikiewicz, A. Gołowiński, W. Łastowski, A. Owsianik oraz J. Woronko odbyła pierwsze posiedzenie[636]. Oficjalne rokowania rozpoczęły się dzień później w sali rady ministrów. Ze strony litewskiej w negocjacjach brali udział Bronius Baltis, Voldemaras Čarneckas, P. Klimas, S. Rozenbaum, D. Siemaszko oraz J. Šaulys[637].

Niestety nieznane są dokumenty dotyczące przebiegu oficjalnych negocjacji, trwających do 11 listopada, kiedy to podpisano umowę, której merytoryczne postanowienia brzmiały następująco:

Rada Najwyższa BRL ograniczyła się do deklaracji (*Архівы БНР*, № 2457 i 2458), które podpisali jedynie L. Dubiejkowski i B. Taraszkiewicz, po czym ten ostatni aktywnie włączył się w pracę na rzecz Litwy Środkowej.

630 *Архівы БНР*, № 2392, Пратакол агульнага сходу Прэзыдыуму Рады БНР з Радай Народных Міністраў БНР у Рызе 28.09.1920.

631 E. Gimžauskas, *1920 m. Lapkričio 11 d...*, p. 230.

632 *Справа Вацлава Ластоўскага...*, № 8, с. 231.

633 LCVA, f. 923, ap. 1, b. 86, l. 315, Ministrų Kabineto posėdžio protokolas, Kaunas, 20.10.1920.

634 *Архівы БНР*, № 2478, Пратакол першага сходу Дэлегацыі БНР для перамоваў з Урадам Літоўскай Рэспублікі, Коўна, 29.10.1920.

635 Ibidem, № 2379, Дэклярацыя Дэлегацыі БНР для перамоў з Урадам Літоўскай Рэспублікі, Коўна, 30.10.1920.

636 Ibidem, № 2478, Пратакол першага сходу Дэлегацыі БНР для перамоваў з Урадам Літоўскай Рэспублікі, Коўна, 29.10.1920.

637 Ibidem, № 2481, Пратакол другога сходу Дэлегацыі БНР для перамоваў з Урадам Літоўскай Рэспублікі, Коўна, 30.10.1920.

„1. Rząd BRL[638] obiecuje dołożyć wszelkich starań, by Białorusini — mieszkańcy tych terenów, na których ma odbyć się plebiscyt między Litwą i Polską, głosowali za Litwą. Ten plebiscyt, dotyczący wyłącznie stosunków między Litwą a Polską, nie rozwiązuje zagadnienia granic pomiędzy Białorusią i Litwą, które zostanie rozwiązane na podstawie artykułu szóstego niniejszej umowy.
2. Rząd BRL zgadza się, aby wszystkie jego jednostki wojskowe, tworzone na terytorium litewskim były wykorzystane przez rząd RL do jej obrony. Porządek wypełniania tego punktu umowy zostanie zawarty w oddzielnej umowie.
3. Rząd RL przyznaje Rządowi BRL i Prezydium Rady BRL miejsce oficjalnego pobytu oraz działalności w jednym z miejsc RL na podstawie zgody MSZ obydwu państw[639]. Osoby wchodzące w skład Rady BRL oraz białoruskiego Rządu, a tak samo kurierzy dyplomatyczni korzystają z prawa eksterytorialności. Członkowie białoruskiego Rządu mogą być zatrzymani przez władze litewskie tylko za jego wiadomością. Osoby należące do składu białoruskiego Rządu i Prezydium Rady BRL, a także ich urzędnicy nie powinni ingerować w działania Rządu Litewskiego, a także agitować przeciwko RL i jej rządowi. Taki sam obowiązek przyjmuje na siebie Rząd Litewski w stosunku do Rządu BRL.
4. Rządy Białoruski i Litewski zobowiązują się wzajemnie podtrzymywać w stosunkach z rządami krajów trzecich.
5. Rząd RL obiecuje Rządowi BRL uzyskać pożyczkę zagraniczną. Forma oraz warunki pomocy zostaną ustalone w umowie między MSZ obydwu rządów.
6. Wszystkie zagadnienia stosunków między białoruskim i litewskim państwem powinny być rozwiązywane z dobrej woli ich Rządów. Problem graniczny pomiędzy obydwoma państwami powinien zostać rozwiązany w sposób pokojowy po zwołaniu pełnomocnego Sejmu Ustawodawczego BRL. Do tego czasu miejscowości z przewagą ludności białoruskiej, wchodzące w skład RL powinny być zarządzane na zasadach autonomii narodowo-terytorialnej[640].
7. Jeżeli jakikolwiek paragraf niniejszej umowy będzie zagrażał konfliktem zbrojnym z państwem trzecim, to dany paragraf uważa się za nieobowiązujący dla stron"[641].

[638] W tekście umowy występowały pełne nazwy państw, przy czym zarówno w białoruskiej, jak i w litewskiej wersji umowy w przypadku Litwy raz była to Republika Litewska, raz Demokratyczna Republika Litewska.

[639] Początkowo na miejsce pobytu Rządu BRL planowano Olitę. *Архівы БНР*, № 2478, Пратакол першага сходу Дэлегацыі БНР для перамоваў з Урадам Літоўскай Рэспублікі, Коўна, 29.10.1920.

[640] Punkt ten został uzupełniony przez stronę litewską na początku 1921 r. oświadczeniem, „że w przypadku, gdyby organizowany między Polską a Litwą plebiscyt w byłej guberni grodzieńskiej zostałby wygrany przez Litwę, to władze litewskie zgadzają się, by z terytorium leżącego na południe od granicy ustalonej traktatem rosyjsko-litewskim z 12 lipca 1920 r. utworzyć oddzielną polityczną jednostkę, zarządzaną samodzielnie na podstawach demokratycznych i złączoną z Litwą jedynie związkami federacyjnymi". LCVA, f. 383, ap. 7, b. 510, l. 89, Užsienių reikalų ministro panėšimas GLR ministrui pirmininkui V. Lastauskui, Kaunas, 19.02.1921.

[641] *Архівы БНР*, № 2492, Дагавор паміж БНР і Літоўскай Рэспублікай, Коўна 11.11.1920. Oryginał tekstu umowy nie zachował się, E. Gimžauskasowi udało się odnaleźć w LCVA jedynie ostatni list oryginału umowy, przeznaczonego dla strony litewskiej (LCVA, f. 383, ap. 7, b. 119, l. 39), E. Gimžauskas, *1920 m. Lapkričio 11 d...*, p. 250.

Układ ten został podpisany przez dwie delegacje, które nie miały równego statusu prawnego. BRL reprezentowali premier, minister sprawiedliwości oraz członkowie Rady, stronę litewską zaś — wiceminister spraw zagranicznych, dyrektorzy departamentów w ministerstwie i posłowie Sejmu Ustawodawczego. Taka dysproporcja jednoznacznie wskazuje, że układ z BRL nie był przez stronę litewską traktowany priorytetowo. Pośrednio wskazano w nim jednostkę odpowiedzialną za dalszy rozwój polityki litewskiej w kwestii białoruskiej — było to Ministerstwo Spraw Zagranicznych, na którego poziomie rozwiązywane były wszelkie dalsze sprawy związane z przebywaniem w Kownie rządu BRL.

Analizując zawarte w umowie ustalenia, należy zwrócić jeszcze uwagę na kilka nieprecyzyjnych określeń. Przede wszystkim brak standardowych dla umów międzynarodowych zapisów, takich jak określenie procedury ratyfikacyjnej, czy terminu w jakim miała ona obowiązywać[642]. Podobnie wygląda sytuacja w przypadku kwestii terytorialnych, których strona litewska nie chciała z góry ustalać; przede wszystkim wynikało to z jej obaw, że ustalanie nowych linii granicznych mogłoby dawać podstawy dla Rosji Radzieckiej, która nie mogła być zadowolona z takiego układu litewsko-białoruskiego, do podważania ustaleń traktatu z 12 lipca 1920 roku[643].

Dnia 13 listopada 1920 roku została podpisana umowa pomiędzy Litwą a BRL regulująca punkt 5 umowy z 11 listopada. Zgodnie z jej zapisami Rząd Litwy na działalność BRL na terenie Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny przyznawał pożyczkę w wysokości miliona marek niemieckich[644]. Suma ta została wypłacona w pięciu ratach do końca lipca 1921 roku[645]. Władze BRL niejednokrotnie zwracały uwagę na to, że była to suma zbyt mała na prowadzenie skutecznej pracy na arenie międzynarodowej, a przede wszystkim „pod polską okupacją"[646]. Kolejna pożyczka, również na sumę miliona marek, chociaż rząd BRL wnioskował o dwa miliony, została udzielona 21 lutego 1922 roku, a termin jej spłaty wynosił 5 lat od otrzymania posz-

642 Chociaż w paragrafie 8 zaznaczono: „Strony nie wyznaczają okresu ważności tej umowy, ale strona, która chce umowę wypowiedzieć zobowiązana jest do powiadomienia o tym z sześciomiesięcznym wyprzedzeniem". *Архівы БНР*, № 2492, Дагавор паміж БНР і Літоўскай Рэспублікай, Коўна, 11.11.1920.

643 O tym, że mimo klauzuli tajności układu białorusko-litewskiego dowiedziała się o nim strona radziecka, raportował już w drugiej połowie grudnia 1920 r. poseł litewski w Rydze D. Zainius. E. Gimžauskas, *1920 m. Lapkričio 11 d...*, p. 248.

644 Umowę mieli podpisać A. Ćwikiewicz i W. Łastowski ze strony białoruskiej oraz minister spraw zagranicznych J. Purickis ze strony litewskiej. Samego tekstu umowy nie udało się odnaleźć. W archiwum Rady BRL zachował się projekt umowy, przewidujący pożyczkę na 5 lat (5% w skali rocznej) w wysokości 1 mln marek niemieckich, które miały zostać wypłacone w 5 ratach (LCVA, f. 582, ap. 2, b.49, l. 7, Проект договора о займе одного миллиона auксинов предоставленного Литовским правительством Белорусской Народной Республике, Ковно, 13.11.1920.). O tym, że umowa została podpisana, świadczy szereg innych dokumentów. Np. na pokwitowaniach otrzymania poszczególnych transz z podpisem W. Łastowskiego widnieje adnotacja „na podstawie umowy z 13 listopada 1920 r.". Wykaz ten zawiera jednak inny rozkład rat, niż zapisany we wspomnianym wyżej projekcie. LCVA, f. 923, ap. 1., b. 268, l. 43, Sąrašas sumų išmokėtų Gudams sulig sutarties, [Kaunas], b.d. Sygnatariuszy umowy podaje „Krótki zarys zagadnienia białoruskiego". *Кароткі нарыс беларускага пытаньня...*, c. 109.

645 LCVA, f. 923, ap. 1, b 268, l. 43, Sąrašas sumų išmokėtų Gudams sulig sutarties, [Kaunas], b.d.

646 *Архівы БНР*, № 2699, Даклад Ураду БНР Ураду Літвы аб палітычным стане Беларусі, Коўна, 29.03.1921.

czególnych rat[647]. Do tego przy pomocy Litwinów udało się uwolnić zdeponowane w niemieckich bankach pieniądze pochodzące z pożyczki od URL. Aspekt finansowy był niewątpliwie — obok możliwości legalnej działalności w Kownie — najważniejszym sukcesem strony białoruskiej, która w przededniu rozpoczęcia negocjacji pod tym względem znajdowała się w sytuacji tragicznej.

Największe nadzieje wśród Białorusinów wiązano jednak z aspektem militarnym umowy, który dla strony litewskiej nie był sprawą priorytetową[648]. Owszem, pozyskanie sojusznika nie było faktem bez znaczenia, jednak zdawano sobie sprawę, że perspektywy mobilizacyjne armii białoruskiej na terytorium Kowieńszczyzny były nikłe, a ówczesna sytuacja na froncie nie rokowała szybkiego zajęcia ziem etnicznie białoruskich. Do tego jednostki białoruskie w Wojsku Litewskim już istniały i nie miały zbyt dobrej opinii[649]. Sprawa tworzenia białoruskiej armii narodowej na Litwie została zablokowana w Ministerstwie Obrony Kraju[650]. W praktyce ten punkt umowy przestał mieć istotne znaczenie po wejściu w życie rozejmu z 29 listopada, czyli w niecałe trzy tygodnie po zawarciu umowy. W tym kontekście nie sposób nie zgodzić się z opinią E. Gimžauskasa, według którego sojusz wojskowy z BRL miał nie tyle dążyć do utworzenia białoruskiego wojska, co zneutralizować białoruski czynnik militarny, a poprzez wciągnięcie pod swoją kontrolę takich białoruskich działaczy wojskowych, jak K. Jezowitow i A. Owsianik, nie dopuścić do wymierzonych przeciwko Litwie wydarzeń pokroju akcji gen. S. Bułak Bałachowicza[651]. Z kolei K. Jezowitow, znający doskonale realia panujące w Armii Litewskiej, oceniając układ tuż po jego zawarciu, stwierdził:

„(...) nasza umowa z Litwą wszystkich bardzo zaciekawiła i wszyscy oczekują na jej wyniki. Ja póki co nie znam warunków, ale wydaje mi się, że tego, czego wszyscy oczekują — zbrojnego wystąpienia Białorusi z terytorium Litwy — szybko nie doświadczymy, bo Litwa sama nie jest w stanie dać nam ani amunicji, ani broni, ani pieniędzy na nasze wojsko, bo sama ich nie posiada i trzeba będzie zdobyć je z innych źródeł”[652].

Zastanawiająca jest rola D. Siemaszki w rokowaniach litewsko-białoruskich. Z jednej strony niewątpliwie można go uznać za jednego z inicjatorów zbliżenia

647 LCVA, f. 383, ap. 7, b. 510, l. 73, Sutartis tarp Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Gudų Liaudies Respublikos Vyriausybė, Kaunas, 21.02.1922; Ibidem, l. 98, Праект умовы паміж Урадам БНР і Урадам ЛР аб пазыцы Ураду БНР дзьвух мільёнаў аукcінаў, Коўна, 22.01.1922; *Архівы БНР*, № 3094, Зварот РНМ БНР да міністра міжнародных справаў ЛР Ю. Пуріцкіса, Коўна, 23.01.1921.

648 Argumentem do formowania jednostek białoruskich na Litwie był fakt, że analogiczne jednostki były tworzone w Polsce poprzez Białoruską Komisję Wojskową. W przypadku Litwy ze strony białoruskiej wysuwane były propozycje formowania takich jednostek z jeńców białoruskich, przebywających w obozach na terytorium Niemiec i Łotwy. *Архівы БНР*, № 2699, Даклад Ураду БНР аб палітычным стане Беларусі за 29.03.1921; LCVA, f. 383, ap. 3, b. 28, l. 45, Пісьмо Міністра Беларускіх Спраў Міністру Краёвай Абароны, Коўна, 18.10.1920.

649 Przykładem mogą być tutaj opinie o 1. BPP z okresu grodzieńskiego, jak i sprawa A. Rużancowa, która akurat zbiegła się w czasie z negocjacjami.

650 LCVA, f. 383, ap. 7, b. 78, l. 46, Проект особого соглашения к 2 пункту договора, Ковно, 11.1920.

651 E. Gimžauskas, *1920 m. Lapkričio 11 d...*, p. 241.

652 НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 110, л. 45-46, Рапарт К. Езавітава Старшыне Рады Народных Міністраў БНР, Рыга, 22.11.1920.

z BRL, tym bardziej że jeszcze w okresie wileńskim W. Łastowski był bodaj jedyną osobą z białoruskiego ruchu narodowego, która nie była przez niego krytykowana i z której zdaniem się liczył. Z drugiej strony, jak wspominał jeden z uczestników rozmów litewsko-białoruskich A. Owsianik, to właśnie minister spraw białoruskich był, przynajmniej na pierwszym etapie rozmów, największym obrońcą interesów litewskich w rokowaniach z Białorusinami[653].

Z racji posiadania jedynie szczątkowych dokumentów dotyczących działalności D. Siemaszki po przybyciu rządu W. Łastowskiego do Kowna, nie możemy jednoznacznie stwierdzić, jakie było jego oficjalne stanowisko w stosunku do BRL. Kręgi związane z BRL twierdziły, że często występował on przeciwko niej, dyskredytując działalność Rządu i Rady. Na przykład według słów A. Owsianika w rozmowach z członkiem misji brytyjskiej płk. Robertem B. Wardem D. Siemaszko nazwał Rząd BRL „samozwańczym" i „awanturniczym"[654]. Wydaje się, iż jedyną funkcją, jaką miał spełniać D. Siemaszko, miała być kontrola działalności BRL. Znany jest przypadek próby wciągnięcia jednego z pracowników Misji Dyplomatycznej BRL, Jazepa Nalepki, do współpracy z litewskimi służbami specjalnymi[655]. Oczywiście, zgodnie z zapisami umowy BRL była zobowiązana do nieingerowania w sprawy wewnętrzne Litwy, wobec czego nie mogło być nawet mowy o próbach zmiany ministra[656]. Z drugiej strony trudno znaleźć w ówczesnej Litwie inną osobę, może poza A. Rużancowem, która byłaby zdolna taką funkcję pełnić. Postać D. Siemaszki była z konieczności tolerowana przez władze BRL, a współpraca z nim ograniczała się do spraw wydawniczych.

Jak już wspomniano, z perspektywy litewskiej najważniejszym punktem umowy była sprawa plebiscytu, co zostało zresztą uwidocznione w konstrukcji umowy. Do planowanego plebiscytu ostatecznie nie doszło. Przede wszystkim nie było to rozwiązanie dobre dla obydwu stron. Litwini, świadomi małych szans na zwycięstwo w plebiscycie, wysuwali argument, że Wilno jako stolica Litwy nie może podlegać plebiscytowi[657]. Poza tym, o ile dla Polski porażka w ewentualnym plebiscycie oznaczałaby jedynie utratę części terytorium, to w przypadku litewskim porażka podawa-

653 *Архівы БНР*, № 2305, Ліст А. Аўсяніка В. Ластоўскаму, Коўна, 31.07.1920.

654 Ibidem, № 2595, Рапарт А. Аўсяніка В. Ластоўскаму, Коўна, 12.01.1921. Szerzej o zaangażowaniu państw Ententy na Litwie: T. Schramm, *Francuskie misje wojskowe w państwach Europy Środkowej*, Poznań 1987, s. 203-217; D. Kupčiunas, *British diplomatic involvement solving Lithuanian territorial problems, 1920-1923*, Budapest 2007, www.etd.ceu.hu/2007/kupciunas_donatas.pdf (17.09.2011).

655 LCVA, f. 582, ap. 2, b. 49, l. 18, Рапарт Я. Нялепкі А. Аўсяніку, Коўна, 30.11.1920. J. Nalepka przed podjęciem pracy w Misji Dyplomatycznej BRL przez dwa tygodnie był pracownikiem MSB.

656 Starania o zmianę ministra podjął natomiast wileński BKN, który mógł występować przed rządem litewskim jako reprezentacja Białorusinów Litwy w granicach z 12 lipca 1920 r. Kandydatem Komitetu na ministra był I. Kraskowski. Kandydatura ta, zważywszy na szerokie kontakty I. Kraskowskiego z Litwinami oraz wileńskimi lożami masońskimi sprzed I wojny światowej, niewątpliwie była możliwa do zaakceptowania przez stronę litewską. I. Kraskowski przebywał wówczas w Berlinie, w Kownie pojawił się dopiero w lipcu 1921 r. *Архівы БНР*, № 2595, Ліст М. Кахановіча В. Ластоўскаму, Вільня, 01.03.1921.

657 Oficjalnie strona litewska zgadzała się na plebiscyt na Sejneńszczyźnie, Grodzieńszczyźnie, Lidczyźnie oraz Słonimszczyźnie. O stanowisku władz litewskich wobec kwestii plebiscytu zob.: G.Vilkelis, *Lietuvos ir Lenkijos santykiai...*, p. 80-88.

łaby w wątpliwość istnienie niepodległej Litwy w granicach etnograficznych, skoro przegrywa ona plebiscyt w swojej stolicy. Dla Polski przeprowadzenie plebiscytu, mimo dość dużej szansy na zwycięstwo, stwarzało jednak niebezpieczny precedens, który mógł być podstawą do rozwiązania w ten sposób sprawy przynależności Galicji Wschodniej, a tam szanse na zwycięstwo były niewielkie.

Stanowisko BRL w sprawie plebiscytu zostało przedstawione przez W. Łastowskiego w Genewie 16 grudnia 1920 roku. Konkluzja obszernego memorandum złożonego Lidze Narodów mówiła:

„(...) decyzja Ligi Narodów o przeprowadzeniu plebiscytu w celu rozwiązania problemu przynależności Wileńszczyzny do Litwy bądź Polski jest niespodziewaną i nie może być wytłumaczona inaczej jak tylko agresywnymi dążeniami Polaków. Wilno nie może odejść do Polaków — to miasto Litwinów i Białorusinów — to ich dziedzictwo i ich świątynia. Jeśli jednak nie licząc się z wszelkimi argumentami historycznymi i etnograficznymi Liga Narodów uzna za niemożliwe przyjęcie naszych argumentów i zdecyduje się na przeprowadzenie plebiscytu, to prosta sprawiedliwość wymaga zmiany formuły plebiscytu na zgodną z historią i etnografią, tzn. aby problem przynależności Wileńszczyzny został rozwiązany między Litwą i Białorusią z jednej strony, a Polską z drugiej. Głosy za przynależnością Wilna do Litwy i Białorusi powinny składać się w jedną sumę”[658].

Powyższe propozycje uzupełniało kolejne memorandum złożone 18 grudnia, w którym zapisano m.in. że ludność w czasie plebiscytu powinna mieć wybór między Polską a Litwą i Białorusią, występującą razem jako jeden głos, zaś granica między tymi państwami zostanie ustalona później w wyniku negocjacji[659]. Do tego karty do głosowania powinny zostać wydrukowane w czterech językach: polskim, litewskim, białoruskim oraz żydowskim. Głos białoruski w dyskusji na temat plebiscytu miał jednak charakter wyłącznie symboliczny, a wysuwane przez W. Łastowskiego propozycje były określane w sposób bardzo chaotyczny i niekonsekwentny[660].

Przepychanki obydwu stron trwały do 3 marca 1921 roku, kiedy to Rada LN przyjęła decyzję o rezygnacji z plebiscytu i zaproponowała powrót do negocjacji bezpośrednich. W ten sposób straciło ważność jedno z postanowień umowy litewsko-białoruskiej. Białorusini w polsko-litewskich negocjacjach, które rozpoczęły się w Brukseli 20 kwietnia 1921 roku, zdecydowanie stanęli po stronie litewskiej. Rząd BRL jeszcze 6 kwietnia przedstawił przewodniczącemu konferencji Paulowi Hymansowi memorandum[661]. W dokumencie tym twierdzono, że polsko-litewską linią graniczną jest Kanał Augustowski, a ziemie leżące na wschód od niego są terytorium białoruskim i decyzje o ich losie mogą być podejmowane jedynie za zgodą legalnego rządu białoruskiego, wobec czego zażądano włączenia delegacji BRL do rozmów

658 *Архівы БНР*, № 2546, Мемарандум пададзены ў Лігу Нацый Дэлегацыяй БНР, 16.12.1920.
659 Ibidem, № 2552, Мемарандум пададзены ў Лігу Нацый Дэлегацыяй БНР, 18.12.1920.
660 W memorandum z 18 grudnia zaznaczono na przykład, że jedynym możliwym terytorium, na którym powinien odbywać się plebiscyt między Polską, Litwą a Białorusią, jest terytorium między linią Curzona a linią rzek Narew i Bug, czyli na polsko-białoruskim pograniczu etnicznym.
661 *Архівы БНР*, № 2711, Зварот Ураду БНР пададзены на літоўска-польскую канферэнцыю ў Брюсэлі, 06.04.1921.

brukselskich. 14 kwietnia podobne memorandum złożyli wspólnie przedstawiciele BKN i CBRWiG, przy czym wnioskowali oni o włączenie do Litwy całej Białorusi, włącznie z ziemiami, które w wyniku pokoju ryskiego znalazły się pod polskim panowaniem[662]. Na samą konferencję próbował dostać się w charakterze przedstawiciela BRL A. Ćwikiewicz, któremu udało się dojechać z Berlina do Brukseli. Mimo kolejnych zabiegów ze strony białoruskiej nie został on jednak dopuszczony do prac konferencji[663]. Należy zaznaczyć, że obrady brukselskie prowadziły jedynie delegacje polska i litewska, do rozmów nie włączono nawet delegacji Litwy Środkowej[664].

Wobec przeciągających się i bezowocnych negocjacji z własnymi projektami rozwiązania sporu wystąpił P. Hymans. Pierwszy został przedstawiony 20 maja 1921 roku i przewidywał utworzenie państwa litewskiego, składającego się z dwóch kantonów — kowieńskiego i wileńskiego[665]. Tak administrowane państwo miało być sfederowane z Polską, z którą miało wspólnie koordynować politykę zagraniczną, sprawy wojskowe oraz gospodarcze. Wszelkie nieporozumienia pomiędzy subiektami miały być rozwiązywane przez Ligę Narodów. Jak można się było spodziewać, Litwini takiego rozwiązania nie przyjęli, jednak uznali, że projekt uznaje ich prawa do Wileńszczyzny, wobec czego może stanowić punkt wyjścia do dalszych negocjacji.

Rozmowy zostały przerwane 3 czerwca i mimo nacisków ze strony społeczności międzynarodowej nie zostały oficjalnie kontynuowane, ograniczono się jedynie do konsultacji. Ich efektem był tzw. drugi plan P. Hymansa ogłoszony 3 września[666]. Był on bardziej przychylny żądaniom litewskim, gdyż zakładał autonomię Wileńszczyzny w granicach Litwy, jednak nadal nie zadowalał żadnej ze stron. Liga Narodów oficjalnie wycofała się z akcji mediacyjnej 24 września 1921 roku, apelując o przyjęcie ostatecznej propozycji P. Hymansa[667]. Ze względu na sprzeciw stron nie było to możliwe, wobec czego sprawa Wileńszczyzny była pierwszym nierozwiązanym sporem, w jakim roli mediatora podjęła się nowa organizacja międzynarodowa, której zadaniem było utrwalenie pokoju w powojennym ładzie międzynarodowym. Właśnie za sprawą Polski i Litwy udowodniono słabość Ligi Narodów i jej bardzo ograniczone możliwości działania[668].

[662] Ibidem, № 2719, Мэмарандум Цэнтральнай Беларускай Рады Віленшчыны і Беларускага Нацыянальнага Камітэта на літоўска-польскую канферэнцыю ў Брюсэлі, 14.04.1921; CAW, Oddział II SG WP, I.303.4.2479, Naczelne Dowództwo WP (Sztab Generalny), Referat Informacyjny z dnia 15.05.1921.

[663] *Архівы БНР*, № 2773, Заява Ўраду БНР старшыні літоўска-польскай канферэнцыі ў Брюсэлі, 30.05.1921.

[664] A. Srebrakowski, S*ejm Wileński...*, s. 50-51.

[665] G.Vilkelis, *Lietuvos ir Lenkijos santykiai...*, p. 93; S. Sierpowski, op. cit., s. 92-93.

[666] G.Vilkelis, *Lietuvos ir Lenkijos santykiai...*, p. 96.

[667] S. Sierpowski, op. cit., s. 95-96.

[668] W tym samym czasie za pośrednictwem Ligi Narodów udało się pokojowo rozstrzygnąć spór fińsko-szwedzki o Wyspy Alandzkie. Autorem porozumienia między obiema stronami był również P. Hymans. Ibidem, s. 78-85.

3.3. Białoruska Republika Ludowa w Kownie 1920-1923

3.3.1. Stosunki Białoruskiej Republiki Ludowej z Republiką Litewską 1920-1923

Podpisany 11 listopada 1920 roku układ całkowicie uzależniał rząd BRL od litewskiej polityki zagranicznej. Jak już wspomniano, przeciwko porozumieniu białorusko-litewskiemu protestowali przedstawiciele Rosji Radzieckiej. Mimo że w układzie została zawarta klauzula tajności, jego postanowienia w krótkim czasie stały się znane służbom radzieckim. Poseł radziecki w Kownie Aleksander Akselrod od początku blokował działalność instytucji, jakie powstawały w Kownie w wyniku układu litewsko-białoruskiego. A. Akselrod przede wszystkim próbował wymóc na przedstawicielu dyplomatycznym BRL w Litwie A. Owsianiku zaprzestanie działalności antyradzieckiej. Rozmowy w tej kwestii poseł prowadził również z A. Ćwikiewiczem i A. Gołowińskim[669]. Gdy mu się to nie udało, zażądał od litewskiego MSZ uzyskania od W. Łastowskiego gwarancji, że jego rząd nie będzie wysuwał żadnych terytorialnych pretensji wobec radzieckiej Białorusi. Nieuzyskanie takiej gwarancji dawałoby dla strony radzieckiej podstawy do zerwania układu pokojowego z Litwą[670]. 25 stycznia 1921 roku doszło do spotkania W. Łastowskiego z A. Akselrodem, na którym zobowiązał się on do niepodejmowania zbrojnej walki przeciwko Białorusi Radzieckiej, a nawet uznał BSRR za jeden z etapów na drodze do całkowitej niezależności Białorusi[671].

Uzyskana od Litwinów pożyczka umożliwiła Białorusinom zaprezentowanie się po raz kolejny na arenie międzynarodowej. Jak już wspomniano, rząd BRL, niezwłocznie po podpisaniu układu z Litwinami, stanął po stronie litewskiej w czasie konfliktu polsko-litewskiego. Wyjazd W. Łastowskiego do Genewy był również przyczyną pierwszych nieporozumień w Radzie, związanych z oskarżeniami o defraudację pożyczki litewskiej[672]. Po jego powrocie miało dojść do ponownego zjednoczenia najważniejszych osób w BRL, tym razem pod postacią „Białoruskiego Bractwa", organizacji działającej na wzór masoński[673]. Dzięki temu rok 1921, mimo całej serii

[669] *Архівы БНР*, № 2595, Рапарт А. Аўсяніка В. Ластоўскаму, Коўна, 12.01.1921; ibidem, № 2592, Ліст А. Цьвікевіча В. Ластоўскаму, 10.01.1921.

[670] Strona radziecka naciskała na Litwę ze wszelkich możliwych stron, niejednokrotnie podburzając do wystąpienia przeciwko Polsce. Na przykład w skierowanej do rządu Litwy w styczniu 1921 r. nocie czytamy, że ówczesna sytuacja w Wilnie była pogwałceniem postanowień układu z 12 lipca 1920 r. i strona radziecka wzywała Litwę do podjęcia „wszelkich środków w celu zmiany takiej sytuacji w Wilnie, w której miasto jest miejscem wojennego awanturyzmu, koncentracji elementów białogwardyjskich, które mają tam możliwość przygotowania agresji przeciwko republikom radzieckim". W tym samym dokumencie protestowano również przeciwko ewentualnemu wprowadzeniu na terytorium Wileńszczyzny sił międzynarodowych. *ДВП СССР*, т. 3, № 279, Нота Правительства РСФСР Правительству Литовской Республики, Москва, 30.01.1921.

[671] Š. Liekis, *Rytų Lietuva ir Baltarusija...*, p. 373; E. Gimžauskas, *Baltarusių veiksnys...*, p. 139; LCVA, f. 383, ap. 7, b. 119, l. 116, Заява Рады Народных Міністраў БНР міністру замежных справаў Літоўскае Рэспублікі, 20.01.1921; ibidem, l. 107, Заява Рады Народных Міністраў БНР міністру замежных справаў Літоўскае Рэспублікі, 25.01.1921.

[672] *Справа Вацлава Ластоўскага...*, № 8, с. 226.

[673] Z racji tajnego charakteru organizacji jedynym źródłem świadczącym o jej istnieniu są materiały śledztwa w tzw. sprawie „Sojuszu Wyzwolenia Białorusi", od której w 1930 r. rozpoczęły się

niepowodzeń na arenie politycznej, był jednocześnie najbardziej stabilnym, jeżeli chodzi o organizacyjny aspekt funkcjonowania BRL i jej instytucji w Kownie.

Dla strony litewskiej alians z Białorusinami był jedynie, podobnie jak układ z listopada 1918 roku, posunięciem koniunkturalnym, tym razem wypracowanym w wąskim gronie urzędników Ministerstwa Spraw Zagranicznych, wówczas zdominowanym przez chadecję. Właśnie przez pryzmat tej partii W. Łastowski oceniał poglądy środowisk litewskich na sprawę białoruską i stosunki litewsko-białoruskie. Negatywne podejście ugrupowań na prawo od chadeków opierało się na konkretnych zagrożeniach: przewaga liczebna Białorusinów w przypadku budowy wspólnego państwa prędzej czy później doprowadziłaby do konieczności podporządkowania się liczniejszej nacji; popieranie białoruskiego ruchu narodowego niosło za sobą groźbę wojny z ZSRR; popieranie ruchu białoruskiego musiałoby się wiązać z wprowadzeniem przynajmniej autonomii kulturalnej, co wzmocniłoby ruchy narodowe innych mniejszości zamieszkujących Litwę[674]. Z kolei lewica uważała, że sprawa białoruska jest kluczową kwestią w sprawie wileńskiej oraz całej wschodniej polityce Litwy, że ignorowanie problemu białoruskiego doprowadzi do przejęcia białoruskiego ruchu narodowego przez Polskę, co zamknie dla Litwy drogę do Wilna[675]. Według W. Łastowskiego, czynnikiem determinującym poglądy Litwinów oprócz politycznego był również czynnik terytorialny:

„Pochodzący [politycy litewscy — T. B.] z terenów, które stykały się z białoruskimi i w związku z tym znający język białoruski na równi z litewskim, także ci, którzy długi czas mieszkali wśród Białorusinów oraz w Wilnie, tworzyli skrzydło białoruskich „sympatyków", którzy szukali platformy porozumienia i przyszłość Litwy widzieli w związku z Białorusią. Pochodzący z zachodnich prowincji litewskich, głównie Suwałczanie oraz Kłajpedzianie nie podzielali sympatii pierwszej grupy i pogląd na stosunki litewsko-białoruskie uzależniali od opcji politycznej"[676].

Z kolei politycy związani z BRL byli przekonani o tym, że w dobie konfliktu z Polską Białorusini są dla Litwy niezbędni. A. Ćwikiewicz twierdził:

„Litwa w żadnym wypadku nie może nas ignorować, tak samo jak my nie możemy jej ignorować. Jesteśmy do końca sobie potrzebni. Tylko razem możemy choć trochę zabezpieczyć się od polskiej dominacji. Wydaje mi się, że równie dobrze rozumieją to wszyscy litewscy działacze i dzięki temu możemy spokojnie pracować razem z nimi. Trzeba korzystać z tych, choć niewielkich, ale realnych koncesji, które możemy od nich uzyskać"[677].

w BSRR represje wobec „kontrrewolucyjnych" działaczy białoruskiego odrodzenia narodowego. O istnieniu organizacji tego typu zeznają m.in. A. Gołowiński, W. Łastowski i I. Kraskowski. Według W. Łastowskiego do „Bractwa" spośród najważniejszych kowieńskich działaczy nie weszli A. Ćwikiewicz i T. Hryb. Zob.: *Беларускае брацтва*, [w:] ЭГБ, т. 1, с. 350-351; *Справа Вацлава Ластоўскага...*, № 8, с. 220.

674 *Справа Вацлава Ластоўскага...*, № 8, с. 226.

675 Ibidem, c. 227. Do tego większość działaczy lewicowych w okresie odrodzenia narodowego w mniejszym lub większym stopniu współpracowała z Białorusinami i utrzymywała z nimi bliskie kontakty. НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 118, л. 128, Записка о белорусско-литовских взаимоотношениях (о белорусской проблеме в Литве).

676 *Справа Вацлава Ластоўскага...*, № 8, с. 226.

677 *Архівы БНР*, № 2592, Ліст А. Цьвікевіча В. Ластоўскаму, 10.01.1921.

Twierdzenie o konieczności współpracy z Białorusinami było oparte przede wszystkim na braku innych sojuszników w regionie. Najbliższa Litwinom Łotwa w konflikcie polsko-litewskim nie chciała angażować się po żadnej ze stron, tym bardziej, że zarówno z Polską, jak i Litwą pozostawała w sporze terytorialnym[678]. Sytuacja skomplikowała się po podpisaniu w Rydze traktatu pokojowego między Polską a Rosją i Ukrainą Radziecką 18 marca 1921 roku. Traktat ustanawiał granicę między państwami, przesuwając nieznacznie na wschód linię rozejmu polsko-radzieckiego z października 1920 roku[679]. W stosunkach Polski z Ukrainą i Białorusią traktat uważany jest za kres koncepcji federacyjnej, przede wszystkim ze względu na oficjalne uznanie ukraińskiej państwowości radzieckiej, lecz także z powodu oddania stronie radzieckiej Mińszczyzny (mimo oficjalnego nieuznawania BSRR).

Granica ryska tworzyła szeroki na kilkadziesiąt kilometrów klin między granicą polsko-radziecką a litewsko-radziecką. W ten sposób strona radziecka mogła utrzymać w mocy niewątpliwie sprzeczne postanowienia obydwu traktatów pokojowych. Przez Białorusinów obydwie umowy były uważane za rozbiór Białorusi. O ile granica litewsko-radziecka pozostała granicą jedynie na papierze, to granica ryska realnie funkcjonowała w terenie i wszystkie liczące się białoruskie siły polityczne za cel nadrzędny stawiały sobie jej likwidację. Rząd BRL zaprotestował przeciwko układowi polsko-radzieckiemu w odezwie „Do całego kulturalnego świata", której wydanie zbiegło się z trzecią rocznicą niepodległości BRL. W proteście ogłoszono, że:

„1) Rozrywający na części żywy organizm Białorusi pokój nigdy nie będzie uznany przez naród białoruski;
2) Przeciwko gwałtom i zniewoleniu naród białoruski walczył i będzie walczyć do końca, za swoją niezależność i niepodzielność"[680].

Traktat ryski niewątpliwie ograniczał wpływ bolszewików na sprawy białoruskie na terytorium Polski oraz Litwy Środkowej. Natomiast w celu neutralizacji wpływów kowieńskich z inicjatywy Oddziału II Sztabu Generalnego 17 kwietnia 1921 roku w Wilnie został powołany Białoruski Komitet Państwowy (BKP). Na jego czele stanął A. Łuckiewicz, a skład prezydium uzupełnili E. Ładnow (wiceprzewodniczący), L. Dubiejkowski (skarbnik) i B. Taraszkiewicz (sekretarz). Początkowo Komitetowi udało się zjednoczyć najważniejszych białoruskich polityków, reprezentujących opcję nie tyle propolską, co antylitewską. Udało się nawet namówić na przenosiny z Kowna do Wilna A. Owsianika i W. Pigulewskiego[681].

678 Szerzej: Ē. Jēkabsons, *Dvilypė taktika. Latvijos požiūris į lietuvių ir lenkų santykius*, „Darbai ir Dienos", 2004, nr. 40, p. 277-286.

679 Z. G. Kowalski, *Granica Ryska*, [w:] *Traktat ryski 1921 roku po 75 latach*, red. M. Wojciechowski, Toruń 1998, s. 133.

680 *Архівы БНР*, № 2689, «Усяму культурнаму сьвету». Пратэст Ураду БНР за 25.03.1921.

681 Sam A. Owsianik, według informacji W. Łastowskiego, został uznany przez litewskie MSZ za osobę niepożądaną na Litwie, jednak możliwe, że stało się to już po nawiązaniu kontaktów z BKP. W. Pigulewski do czasu aresztowania w maju 1921 r. przez władze Litwy Środkowej regularnie informował W. Łastowskiego o sytuacji w Wilnie i działalności BKP. *Справа Вацлава Ластоўскага...*, № 8, c. 212; LCVA, f. 22, ap. 1, b. 24, l. 1-3, Wniosek Szefa Sekcji Informacyjnej Oddziału II Dunin-Wąsowicza, Wilno, 12.05.1921.

Komitet przetrwał zaledwie kilka miesięcy i uległ rozwiązaniu, gdy jego członkowie zorientowali się, że zostali wciągnięci w polską intrygę, za którą stał E. Ładnow, będący agentem Oddziału II SG[682]. Likwidacja BKP wynikała również ze zmiany polityki polskiej wobec Białorusinów wileńskich, a raczej z rozbieżności, jakie w tej kwestii panowały między władzami Litwy Środkowej a Oddziałem II SG WP. Różnice te były przedłużeniem konfliktu między J. Piłsudskim a jego politycznymi przeciwnikami[683]. Tymczasowa Komisja Rządząca szczególnie w okresie, gdy kierował nią Aleksander Meysztowicz, dążyła do całkowitej likwidacji politycznego ruchu białoruskiego na Wileńszczyźnie[684]. Plany wywiadu wojskowego zakładały natomiast podporządkowanie sobie propolskich działaczy, a poprzez nich skoncentrowanie całego białoruskiego ruchu narodowego, wraz z kowieńskim rządem BRL, na terenie Litwy Środkowej.

Podobne plany zjednoczenia całego białoruskiego ruchu narodowego istniały również w Kownie, gdzie w lutym 1921 roku zostało powołane centrum polityczne pod nazwą Białoruski Związek Narodowy (BZN). Radę BZN tworzyli przede wszystkim przedstawiciele głównych lewicowych partii białoruskich: BPSF (W. Zacharka, W. Pigulewski, S. Jakowiuk), BPSR (T. Hryb, A. Gołowiński, J. Czerepuk), BPSD (A. Owsianik). Jej skład został uzupełniony o przedstawiciela białoruskich wojskowych — płk. H. Konopackiego oraz o bezpartyjnego Edwarda Budźkę, przedstawiciela białoruskich kooperatyw. Najważniejszą inicjatywą BZN było zorganizowanie Białoruskiej Narodowo-Politycznej Narady, która odbyła się w dniach 25-28 września 1921 roku w czeskiej Pradze i przeszła do historii pod nazwą Pierwszej Konferencji Wszechbiałoruskiej. Na jej organizację otrzymano pożyczkę od rządu litewskiego w wysokości 100 tys. marek niemieckich[685].

Głównym celem konferencji było wypracowanie nowej polityki w zmieniającej się sytuacji międzynarodowej. Do udziału w niej zaproszono przedstawicieli wszystkich partii i organizacji białoruskich, działających zarówno w kraju, jak i na emig-

682 Eugeniusz Ładnow pracował jako reprezentant BRL w Paryżu, w maju 1921 r. został usunięty z tego stanowiska. *Кароткі нарыс беларускага пытаньня*..., c. 117.

683 Szerzej: A. Czarniakiewicz, A. Paszkiewicz, *Kwestia białoruska w planach II Oddziału Sztabu Generalnego Wojska Polskiego w latach 1919-1923*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy", 2011, nr 3, s. 49-51.

684 Według prezesa Tymczasowej Komisji Rządzącej białoruscy przedstawiciele Kowna na Wileńszczyźnie działali w następujących kierunkach: sianie nienawiści przy pomocy gazet wydawanych w języku polskim i białoruskim oraz inspirowanie publikacji w gazetach żydowskich i polskich; prowadzenie agitacji obniżającej autorytet władz; organizowanie wywiadu na temat nastrojów społecznych; obniżenie wartości waluty polskiej poprzez swoje banki i agendy kredytowe; demoralizowanie poszczególnych jednostek i grup społecznych przy pomocy pieniędzy, organizowanie na terenie Litwy oddziałów partyzanckich w pobliży granicy polskiej; zaszczepienie ruchowi białoruskiemu haseł komunistycznych; organizowanie ruchu białoruskiego w Polsce do celów militarnych; organizowanie kontaktów między Litwą a Bolszewią; prowadzenie agitacji wśród żołnierzy wojska polskiego osłabiającej ich wartość bojową. E. Mironowicz, *Aresztowanie białoruskich oficerów w Wilnie w styczniu 1922 r.*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 2007, nr 27, s. 182-183.

685 НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 195, л. 2, Ліст Камісіі па тарговым апeрацыям БНР у Міністэрства Заграцічных Спраў Літоўскай Рэспублікі, Коўна, 12.04.1922; *Архівы БНР*, № 2976, Ліст А. Валковіча В. Ластоўскаму, Коўна, 25.09.1921.

racji[686]. Na konferencję przybyło 37 delegatów reprezentujących główne białoruskie partie polityczne[687]. Na czele obrad stanęło prezydium, którego przewodniczącym wybrano A. Ćwikiewicza, od czerwca 1921 roku pełniącego funkcję ministra spraw zagranicznych BRL[688]. Obrady były prowadzone w czterech sekcjach: politycznej, kulturalno-oświatowej, ekonomicznej i humanitarnej, a zakończyły się przyjęciem jedenastu rezolucji[689].

Za najważniejsze osiągnięcie konferencji uznaje się ostateczną likwidację rozłamu w Radzie BRL poprzez uznanie pełnomocnictw Rady BRL i rządu W. Łastowskiego[690]. Konferencja jednoznacznie negatywnie oceniła działalność S. Bułak-Bałachowicza oraz wysunęła protest przeciwko traktatowi ryskiemu, chociaż państwowość radziecka nie została osądzona jednoznacznie negatywnie. W kwestii wileńskiej protestowano przeciwko wcielaniu w życie rozwiązań, podejmowanych bez udziału Białorusinów. Jednak w obliczu konfliktu polsko-litewskiego rozważano przyznanie praw do tego terytorium Litwie, gdyż w takim wypadku istniała szansa na budowę w jej granicach „białoruskiego Piemontu" na zasadzie podobnej do tej, na której funkcjonowała „Litwa Południowa" w pierwszym okresie istnienia państwa litewskiego.

„Uznając Litwę za wiecznego historycznego przyjaciela narodu białoruskiego, z którą łączy go jedność zarówno politycznych, jak i ekonomicznych interesów, Narada wyraża swoją pewność, że Białoruś i Litwa znajdą aktualnie, jak i wcześniej odpowiednie drogi do dobrosąsiedzkiego życia. Sławna stolica Białorusko-Litewskiego Księstwa — Wilno powinno być nie kością niezgody pomiędzy białoruskimi i litewskimi demokratami, ale czynnikiem ich zjednoczenia"[691].

Na konferencji praskiej jedyną osobą reprezentującą kierunek propolski był P. Aleksiuk, któremu, mimo starań, nie udało się uzyskać od władz polskich środków na wyjazd liczniejszej delegacji[692]. Zneutralizowane zostało również polonofilskie stanowisko Rady Najwyższej, reprezentowanej na konferencji przez L. Dubiejkowskiego. Ten odłam BRL związany był z polskimi kołami wojskowymi i w momencie porażki ich koncepcji polityki wschodniej powoli zaczął odchodzić od propolskiego stanowiska. W ten sposób ośrodek kowieński uzyskał prawie całkowitą kontrolę nad

[686] LCVA, f. 383, ap. 3, b. 45, l. 339, Адозва Рады Беларускай Нацыянальнай Сувязі.

[687] Przedstawiciele poszczególnych partii utworzyli konwent seniorów, w którego skład weszło 5 delegatów: T. Hryb (BPSR), K. Jezowitow (BPSF), W. Bojew (BPLS), L. Dubiejkowski (BPSD) i A. Ćwikiewicz (bezpartyjny). Oprócz podziału partyjnego delegaci byli związani z reprezentacjami regionalnymi. Poza BRL swoje przedstawicielstwa mieli Białorusini z Litwy, Łotwy, Warszawy, Białostocczyzny i Grodzieńszczyzny. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 58, l. 128, Даклад дэлегатаў беларусаў літоўскіх грамадзян Міністру беларускіх спраў, Коўна, 05.10.1921.

[688] Skład prezydium uzupełnili W. Zacharka — wiceprzewodniczący oraz S. Baran — sekretarz. БДА-МЛіМ, ф. 3, воп. 1, с. 169, л. 9, Пратакол паседжанняў Беларускай Нацыянальна-Палітычнай Нарады ў Празе, 26.09.1921.

[689] *Архівы БНР*, № 2979, Рэзалюцыі, прынятыя на Беларускай Нацыянальна-Палітычнай Нарадзе ў Празе, 28.09.1921.

[690] Ibidem, № 2983, Пастанова сходу прадстаўнікоў розных напрамкаў беларускай палітычнай думкі, Прага, 03.10.1921.

[691] Ibidem.

[692] J. Januszewska-Jurkiewicz, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie...*, s. 283.

wileńską polityką białoruską[693]. Jedynym wyjątkiem była tutaj grupa P. Aleksiuka, jednak nie cieszyła się ona poparciem wśród Białorusinów, co udowodniły wybory do Sejmu Wileńskiego.

Po wycofaniu się LN z mediacji w sprawie wileńskiej Polska uzyskała praktycznie wolną rękę na arenie międzynarodowej. Strona polska postanowiła sama rozwiązać problem niewygodnej dla niej, formalnie niepodległej Litwy Środkowej, której istnienie jako oddzielnego bytu państwowego straciło sens. Na 8 stycznia 1922 roku zostały wyznaczone wybory do tzw. Sejmu Wileńskiego[694]. Wybory zostały zbojkotowane przez przedstawicieli mniejszości narodowych. O ile bojkot wyborów przez Litwinów był sprawą oczywistą, to postawy pozostałych narodowości wynikały z różnych przesłanek[695]. Żydzi przede wszystkim obawiali się utraty autonomii, którą gwarantowało im państwo litewskie[696]. Stanowisko wileńskiego BKN wobec wyborów do Sejmu zawarte zostało w wydanej 10 grudnia 1921 roku deklaracji:

„Biorąc pod uwagę (...) że w tych warunkach swobodne i świadome ujawnienie woli ludności naszego kraju za pomocą wyborów do projektowanego sejmu jest niemożliwe, Białoruski Komitet Narodowy oświadcza, że istotne wykonanie woli ludu w Sejmie Wileńskim możliwe jest tylko przy udziale w rządach kraju wszystkich jego narodowości (...) i przy rozciągnięciu wyborów do Sejmu Wileńskiego na wszystkie Ziemie Białoruskie odłączone od Rosji”[697].

W podobnym tonie utrzymane były odezwy Rady Białoruskiego Związku Narodowego, które wzywały do aktywnego bojkotu wyborów[698]. Same odezwy były zgodne z postanowieniem Rady BRL z 6 grudnia 1921 roku o bojkocie wyborów[699]. Taka pozycja wobec wyborów wynikała bezpośrednio ze stanowiska rządu litewskiego, którego tzw. Mały Gabinet (premier oraz ministrowie obrony kraju, spraw wewnętrznych i spraw zagranicznych) 1 grudnia 1921 roku zadecydował o „daniu Białorusinom obietnicy autonomii kulturalnej” w zamian za bojkot wyborów do Sejmu Wileńskiego[700]. W. Łastowski wraz z A. Ćwikiewiczem przedstawili Litwi-

693 LCVA, f. 22, ap. 1, b. 54, l. 29, Raport P. Aleksiuka do Delegata Rządu RP w Wilnie, 19.10.1921.

694 Sama idea przeprowadzenia wyborów w celu rozwiązania kwestii Wileńszczyzny nie była nowym pomysłem, a pojawiła się jeszcze pod koniec 1920 r. Wtedy to opracowano ordynację wyborczą i wydzielono okręgi. Dzięki temu samo przygotowanie wyborów z końcem 1921 r. mogło być szybko przeprowadzone. Wcześniejsze wyznaczenie okręgów wyborczych sprawiło, że wybory do Sejmu Wileńskiego odbyły się na terytorium większym niż formalnie podlegające władzom Litwy Środkowej z początku 1922 r. A. Srebrakowski, *Sejm Wileński...*, s. 46-49.

695 Przeciwko akcji wyborczej w grudniu 1921 r. protestował zarówno wileński Komitet Litewski (wobec władz Litwy Środkowej), jak i rząd kowieński (na forum Ligi Narodów). Zob.: *Wybory do Sejmu w Wilnie, 8 stycznia 1922. Oświetlenie akcji wyborczej i jej wyników na podstawie źródeł urzędowych*, Wilno 1922, s. 44-47.

696 A. Srebrakowski, *Sejm Wileński...*, s. 68.

697 *Wybory do Sejmu w Wilnie, 8 stycznia 1922. Oświetlenie akcji wyborczej...*, s. 41.

698 LCVA, f. 582, ap. 1, b. 15, l. 303-304, Адозва Рады Беларускай Нацыянальнай Сувязі «Да Усіх»; ibidem, Рэзалюцыя Рады Беларускай Нацыянальнай Сувязі ў справе скліканьня польскімі акупацыйнымі ўладамі выбараў у Віленскі Сойм.

699 *Архівы БНР*, № 3046, Выпіска з пратаколу сходу Прэзыдыюму РНМ БНР, Коўна, 06.12.1921.

700 Decyzja ta zapadła po rozważeniu Memorandum w sprawie białoruskiej, przygotowanego przez

nom propozycję zwołania na terenie neutralnym (np. Ryga), równolegle z pierwszym posiedzeniem Sejmu Wileńskiego, zjazdu mężów zaufania Wileńszczyzny w celu zbiorowego protestu przeciwko uchwałom Sejmu jako uzurpatora woli kraju[701]. Sama propozycja nie zyskała aprobaty Komisji ds. Litwy Wschodniej, jednak dawała podstawę do dalszej koordynacji litewskiej polityki wschodniej w porozumieniu ze stroną białoruską[702].

Całkowity bojkot wyborów ze strony białoruskiej jednak nie nastąpił, chociaż próby aktywizacji polityków o propolskiej orientacji nie przyniosły większych efektów. Powołany przez P. Aleksiuka tzw. Związek Krajowy podczas zjazdu w dniach 11-12 grudnia 1921 roku ogłosił szereg deklaracji wzywających do wyborów, jednak zebrał zaledwie 1,7 tys. głosów w okręgach komajskim i oszmiańskim. Powyborcza statystyka wskazywała na przynajmniej 24,8% frekwencji wśród ludności białoruskiej i była najwyższa wśród głównych zamieszkujących Wileńszczyznę mniejszości narodowych[703].

W ten sposób w Sejmie Wileńskim reprezentowana była wyłącznie ludność polska. Posłowie już 20 lutego 1922 roku przyjęli „Uchwałę w przedmiocie przynależności państwowej Ziemi Wileńskiej", w której ogłoszono m.in., że „Ziemia Wileńska stanowi bez warunków i zastrzeżeń nierozerwalną część Rzeczypospolitej Polskiej"[704]. Decyzja ta, a ściślej nieporozumienia przy opracowywaniu odpowiedniej uchwały ze strony warszawskiego Sejmu Ustawodawczego, wywołała w Polsce kryzys gabinetowy. Ostatecznie ustawa „O objęciu władzy państwowej nad Ziemią Wileńską" została wydana 6 kwietnia 1922 roku[705].

Sejm Wileński oraz polityka narodowościowa władz Litwy Środkowej w końcowym okresie jej funkcjonowania wzmocniły antypolskie nastawienie dużej części białoruskich działaczy i pchnęły ich jeszcze bardziej w kierunku litewskim. Ważnym momentem w zbliżeniu Litwinów i Białorusinów w tym czasie było aresztowanie w nocy z 21 na 22 stycznia 1922 roku trzydziestu trzech działaczy litewskich i białoruskich, oskarżonych o działalność skierowaną przeciwko integralności pań-

ministra obrony kraju J. Šimkusa. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 58, l. 87, Krašto apsaugos ministro J. Šimkaus raštas ministrui pirmininkui, Kaunas, 08.11.1921.

701 R. Miknys, *Sprawa Wilna a problemy narodowościowe...*, s. 151.

702 Komisja ds. Litwy Wschodniej (Z. Žemaitis, M. Römer, S. Rozenbaum (młodszy), M. Sołowiejczyk, D. Siemaszko) działała przy MSZ w latach 1921-1922 i miała na celu normalizację stosunków polsko-litewskich, przede wszystkim poprzez negocjacje z Polakami, którzy zamieszkiwali na terytorium kontrolowanym przez Republikę Litewską. Według informacji M. Römera, przy Komisji planowano powołanie Rady ds. Litwy Środkowej, która miałaby pełnić funkcję przedparlamentu wileńskiego. Pod auspicjami komisji w Kownie wydawany był polskojęzyczny dziennik „Litwa". R. Miknys, *Sprawa Wilna a problemy narodowościowe...*, s. 151. Warto zaznaczyć, że wszyscy członkowie komisji byli dobrymi znawcami sprawy białoruskiej, szczególnie pochodzący z okolic Święcian matematyk, późniejszy profesor, jeden z organizatorów Uniwersytetu Litewskiego Z. Žemaitis.

703 Ogólna frekwencja wyniosła 64,4%, dla ludności litewskiej odsetek ten liczył 7,2%, wśród Żydów 15,3%. *Wybory do Sejmu w Wilnie, 8 stycznia 1922. Wyniki wyborów w świetle cyfr statystycznych*, Wilno 1922, s. 68-69.

704 A. Srebrakowski, S*ejm Wileński...*, s. 104.

705 Ibidem, s. 119.

stwa[706]. Aresztowania odbyły się na polecenie A. Meysztowicza[707]. W efekcie, po interwencjach Ligi Narodów i polskiego MSZ, wszyscy aresztowani zostali 5 lutego deportowani do Kowna. Reakcja władz Litwy Środkowej nie była współmierna do zagrożenia, jakie leżało po stronie działaczy białoruskich i litewskich. Do tego bardzo mocno rozbudziła nastroje antypolskie w Kownie, gdyż tym jednym radykalnym posunięciem A. Meysztowicz praktycznie zlikwidował środowisko wileńskich Litwinów i zamknął na długi czas drogę do porozumienia z Kownem[708].

W tzw. grupie 33 znalazło się wielu wybitnych, pierwszoplanowych wręcz wileńskich litewskich działaczy społeczno-politycznych jak bracia Mykolas i Viktoras Biržiška, przewodniczący Tymczasowego Komitetu Litewskiego Pranas Augustaitis[709], ks. Jonas Kukta czy Andrius Rondomanskis. Wokół tego środowiska koncentrowała się w późniejszym czasie „polityka wileńska" Kowna, odgrywająca bardzo ważną rolę w życiu społecznym międzywojennej Litwy (zob. rozdział 4.3). O ile litewski ruch narodowy w styczniu 1922 roku został w Wilnie praktycznie rozbity, to straty środowiska białoruskiego nie były aż tak duże. Chociaż na liście wysłanych do Kowna znaleźli się tacy działacze jak Maksym Harecki, A. Jakubecki, Aleksander Karabacz, I. Kraskowski, Włodzimierz Prokulewicz. Jednak najważniejsze osoby, wokół których koncentrowało się życie społeczno-polityczne, pozostały w mieście[710]. Wydaje się, że właśnie dysproporcja „jakościowa" sprawiła, iż akcja A. Meysztowicza nie stała się podstawą do kolejnego porozumienia litewsko-białoruskiego. Ponadto większość Białorusinów, którzy znaleźli się w Kownie, czuła się w mieście i w środowisku litewskim obco i przy najbliższej możliwej okazji starała się z niego wyjechać[711]. Z tego powodu Białorusini nie angażowali się aktywnie w działalność

706 Dokładniej oskarżano ich o próbę organizacji przewrotu w państwie we współpracy z rządem litewskim i rządem W. Łastowskiego oraz przy wsparciu komunistów, organizację akcji szpiegowskiej, a także zbrojnej walki w celu podburzania sytuacji międzynarodowej.

707 O samym przebiegu aresztowań zob.: V. Biržiška, *Neužgijusios žaizdos*, Kaunas 1936, p. 165-172.

708 V. B. Pšibilskis, *Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko gyvenimo ir veiklos pėdsakais*, Vilnius 2009, p. 193.

709 Wileński Tymczasowy Komitet Litewski został powołany 14 lipca 1920 r. w celu koordynacji działań zmierzających do rozciągnięcia władzy litewskiej na Wileńszczyźnie. Po akcji gen. L. Żeligowskiego podstawowym zadaniem Komitetu było utrzymanie bezpośrednich kontaktów z rządem w Kownie. Po wysłaniu do Kowna najważniejszych działaczy Komitetu, przewodnictwo w nim objęła żona M. Biržiški — Bronislava.

710 W związku ze sprawą „grupy 33" najbardziej ucierpiał Wileński Białoruski Komitet Narodowy, który stracił znaczną część członków prezydium (I. Kraskowski — przewodniczący oraz A. Jakubecki i W. Prokulewicz). Nowym przewodniczącym BKN został F. Jaremicz; chociaż on sam był zwolennikiem opcji prolitewskiej, to pod jego kierownictwem rola Kowna zdecydowanie się zmniejszyła. CAW, Oddział II SG, I.303.4.5138, Ruch białoruski na terenie ziemi Wileńskiej, Wilno, 22.03.1922.

711 Co więcej większość Litwinów z „grupy 33" odmówiła pomocy białoruskim kolegom. V. Biržiška, *Neužgijusios žaizdos*, p. 202. W Kownie obco czuła się również znaczna część wysiedlonych Litwinów, co wzmacniało chęć powrotu do Wilna. Jak pisał M. Römer, pragnęli, aby „pozwolono im wrócić i aby odbył się sąd nad nimi. Nie ci, co im czynią zarzuty, lecz oni domagają się sądu, a natomiast ci, co im czynią zarzuty, chcą sądu uniknąć. Oskarżeni nie uciekli od sądu, lecz oskarżyciele ich wygnali, by do sądu nie dopuścić". R. Miknys, *Sprawa Wilna a problemy narodowościowe...*, s. 151.

„grupy 33". Ci, którzy zdecydowali się na pozostanie na Litwie, byli rozgoryczeni faktem, że litewskie władze chciały z nich zrobić element służalczy wobec Republiki Litewskiej[712]. Już w czerwcu 1922 roku A. Karabacz i W. Prokulewicz złożyli swoje pełnomocnictwa przedstawicieli wileńskiego BKN przed władzami litewskimi[713].

Z kolei w polityce międzynarodowej w pierwszej połowie 1922 roku najważniejszym wydarzeniem była konferencja w Genui, na której zamierzano rozwiązać ekonomiczne problemy powojennej Europy. Wbrew intencji organizatorów nie przyniosła ona spodziewanych rezultatów, a najważniejszym jej skutkiem okazało się podpisanie niemiecko-radzieckiego traktatu w Rapallo. Dla delegacji litewskiej udział w konferencji był kolejnym krokiem do dalszego uznania państwa litewskiego na arenie międzynarodowej. Na trwające od 10 kwietnia do 19 maja obrady udała się również delegacja BRL w osobach A. Ćwikiewicza i W. Łastowskiego.

Do obrad konferencji delegacji białoruskiej nie dopuszczono przede wszystkim za sprawą strony radzieckiej. Podczas konferencji została podniesiona kwestia spłaty pożyczek Rosji carskiej, które przed wojną zostały zaciągnięte w krajach Zachodu. Przeciwko zwrotom długów Rosja Radziecka protestowała solidarnie z innymi państwami, które powstały na gruzach Imperium; w tym przypadku były to państwa uznane przez Moskwę, czyli te, z którymi zawarto układy pokojowe. Delegacje innych państw z terytorium byłego Imperium Rosyjskiego, w tym BRL, do obrad nie zostały dopuszczone.

Sama konferencja genueńska pozostałaby jedynie kolejnym nieudanym krokiem BRL na arenie międzynarodowej, gdyby nie szerokie reperkusje, jakie w łonie jej władz wywołał złożony na ręce przewodniczącego konferencji — premiera Włoch Luigi Facta — memoriał w kwestii wileńskiej, gdzie pisano:

„(...) białoruscy mieszkańcy [Wileńszczyzny — T. B.] zgadzają się, by Wilno zostało tym, czym było zawsze — miastem stołecznym państwa litewskiego (...) przyszłość tego kraju powinna opierać się na litewsko-białoruskim zjednoczeniu, a nie na niepewnych stosunkach z Polską, która żyje imperialistycznymi tendencjami. Z tej przyczyny białoruscy mieszkańcy uważają za konieczne natychmiastowe przyłączenie Wilna do Republiki Litewskiej"[714].

Przyłączenie Wileńszczyzny, w której granicach miałyby się znaleźć wszystkie tereny „ekonomicznie zależne od Wilna", miało się opierać na zasadach autonomicznych[715]. Złożona nota wywołała protest większości członków Rady BRL, również dotychchczasowych stronników polityki W. Łastowskiego. Jego działania zostały ocenione nie jako taktyczne ustępstwa wobec Litwinów, ale jako działania jawnie prze-

[712] A. Karabacz, W. Prokulewicz, M. Rusak, W. Dubina i A. Paliksza zostali przez D. Siemaszkę zatrudnieni w MSB, LCVA, f. 923, ap. 1, b. 264, l. 1, Gudų reikalų ministerijos prašymas Ministerių kabinetui, Kaunas, 12.12.1922; НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 53, л. 12, Заява У. Пракулевіча, А. Карабача, А. Палікшы, У. Махалевіча у камітэт групы «33», Коўна, 29.09.1923.

[713] *Архівы БНР*, № 3374, Заява беларускіх арганізацыяў у Літве Прэзідэнту Літоўскай Рэспублікі, Коўна, 12.01.1923.

[714] Ibidem, № 3216, Зварот Дэлегацыі БНР Генуэскай канфэрэнцыі да старшыні канфэрэнцыі Л. Факта, Гэнуя, 03.05.1922.

[715] Ibidem.

czące postanowieniom konferencji praskiej. Prezydium Rady BRL odcięło się od delegacji genueńskiej, oskarżając ją o samowolne działania. Odpowiedzialność za notę spadła jednak w całości na W. Łastowskiego. A. Ćwikiewicz przyznał się do błędu i wziął stronę oskarżycieli, w ten sposób z jednego z najbliższych współpracowników stał się głównym oponentem premiera BRL. Wymownym w tej sytuacji jest fakt, że z Genui W. Łastowski wracał jako kurier litewski[716].

Wobec oskarżeń o zdradę stanu W. Łastowski podał się do dymisji. Ta jednak nie została przyjęta przez przewodniczącego Rady BRL P. Kreczewskiego, który swą decyzję motywował niemożliwością zebrania składu Rady i utworzenia nowego rządu. We władzach BRL rozpoczął się kryzys, który trwał blisko rok. Na problemy natury politycznej nałożyła się słaba kondycja finansowa BRL, którą tylko pogłębiła szalejąca w Niemczech inflacja, a właśnie w niemieckich markach odbywała się większość rozliczeń Republiki. Powoli ze wsparcia dla BRL wycofywali się sami Litwini, którzy, widząc nieskuteczność zabiegów dyplomatycznych oraz niemoc BRL na arenie międzynarodowej, zmienili taktykę działań antypolskich (zob. rozdział 3.5). Jednocześnie od początku 1922 roku część białoruskich działaczy, świadomych słabego położenia Litwinów na arenie międzynarodowej, szukała po raz kolejny kontaktów ze stroną radziecką[717].

Ważnym wydarzeniem końca 1922 roku w polityce białoruskiej były wybory do polskiego Sejmu, które odbyły się 5 listopada. Białorusini wraz z mniejszością niemiecką, ukraińską oraz żydowską utworzyli Blok Mniejszości Narodowych. Lista nr 16 zdobyła 15,1% głosów, co dało jej 66 mandatów, z czego 11 przypadło Białorusinom, którzy utworzyli Białoruski Klub Poselski. Do Sejmu dostali się utrzymujący bliskie kontakty z Kownem i będący współpracownikami państwa litewskiego S. Baran i S. Jakowiuk, a także sympatyzujący z Litwinami F. Jaremicz, M. Kochanowicz czy A. Stankiewicz. Białorusinom udało się również wprowadzić trzech reprezentantów do izby wyższej polskiego parlamentu. Mandaty senatorskie zdobyli Wiaczesław Bohdanowicz, Aleksy Nazarewski i A. Własow. W. Łastowski utrzymywał kontakty z białoruskimi parlamentarzystami, regularnie spotykając się z nimi w Gdańsku[718]. Głównymi uczestnikami tych spotkań byli F. Jaremicz, S. Rak-Michajłowski, A. Stankiewicz, B. Taraszkiewicz, P. Wołoszyn. Jak twierdził W. Łastowski, na gruncie dalszej współpracy z Litwinami stali jedynie F. Jaremicz i A. Stankiewicz, pozostali posłowie stopniowo reorientowali się na Mińsk. Z punktu widzenia Rady BRL sukces wyborczy udowodnił siłę białoruskiego ruchu narodowego, co przede wszystkim miało być argumentem przed stroną litewską, która tej siły nie doceniała[719].

Premier W. Łastowski odgrywał już coraz mniejszą rolę we władzach BRL. 11 października 1922 roku w celu zakończenia kryzysu rządowego zostało powołane Kolegium Państwowe, które miało przejąć zadania dotychczasowej Rady BRL.

716 *Архівы БНР*, № 3216, Пасьведчаньне В. Ластоўскаму як кур'еру Літоўскае дэлегацыі на Генуескай канфэрэнцыі 4.05.1922.

717 A. Kasparavičius, *„Karta Białoruska"...*, s. 348.

718 *Справа Вацлава Ластоўскага...*, № 8, с. 210.

719 *Архівы БНР*, № 3374, Заява беларускіх арганізацыяў у Літве Прэзідэнту Літоўскай Рэспублікі, Коўна, 12.01.1923; НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 118, л. 106, Записка о предположениях, аргументах и пр. в объяснение кризиса литовско-белорусских взаимоотношений.

Kolegium, któremu przewodniczył P. Kreczewski, podjęło kroki w kierunku kolejnego porozumienia z rządem Litwy[720]. Przede wszystkim podsumowując dotychczasowy stan stosunków litewsko-białoruskich starano się wypracować nowe, konkretne warunki współpracy, których dotychczasowe nieunormowanie doprowadziło do niepowodzeń na arenie międzynarodowej oraz w stosunkach wewnętrznych[721]. Do dalszej współpracy konieczne było stworzenie platformy koordynacji działań, nie tyle jako kolejnego organu, co regularnych spotkań poszczególnych przedstawicieli. Za najważniejsze kierunki współpracy uważano wówczas sprawę ruchu powstańczego na terenie Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny oraz włączenie do współpracy białoruskich środowisk emigracyjnych z Ameryki[722].

Pierwsze rozmowy na temat dalszej współpracy miały miejsce w końcu października 1922 roku. Gdy nie udało się uzyskać porozumienia, część białoruskich organizacji zwróciła się z odezwą do prezydenta Litwy A. Stulginskisa[723]. W datowanym na 12 stycznia 1923 roku dokumencie nie przedstawiono żadnych konkretnych żądań, ukazano jedynie słabe punkty w komunikacji pomiędzy władzami Litwy i BRL i wezwano do niezwłocznego przeprowadzenia dwustronnych rozmów w sprawie współpracy litewsko-białoruskiej:

„W interesach Litwy i Białorusi w najbliższej przyszłości powinien zostać opracowany szczegółowy plan działań, do tego powinny zostać stworzone warunki, gwarantujące jego wykonanie”[724].

Delegacja, która miała wręczyć odezwę, nie została przyjęta przez prezydenta, sam dokument złożono w kancelarii[725]. Nie otrzymawszy odpowiedzi, 21 marca 1923 roku Kolegium Państwowe przedstawiło projekt dalszej współpracy, w postaci umowy „o wzajemnej pomocy w walce o okupowane przez Polskę terytoria”[726]. Uk-

[720] Oprócz P. Kreczewskiego Kolegium tworzyli W. Łastowski, A. Ćwikiewicz, L. Zajac, A. Gołowiński i W. Zacharka. *Дзяржаўная калегія*, [w:] ЭГБ, т. 3, с. 243.

[721] Podsumowując dwa lata od wejścia w życie umowy między rządem BRL a rządem Litwy strona białoruska twierdziła, że działania litewskie miały na celu jedynie „podgrzewanie” zamiast poparcia dla ruchu białoruskiego. Przyznając się do słabości własnego ruchu, Białorusini zarzucali Litwinom nieodpowiednie wsparcie oraz brak współpracy przede wszystkim w zakresie wojskowym oraz edukacyjnym. W kwestii współpracy na Wileńszczyźnie pomoc ze strony litewskiej nastąpiła jedynie w okresie wyborów do Sejmu Wileńskiego. Jednak największą bolączką był brak jakiejkolwiek koordynacji działań (poza Komisją Wschodniej Litwy) w zakresie polityki wileńskiej. НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 118, л. 130-131, Записка о белорусско-литовских взаимоотношениях (о белорусской проблеме в Литве).

[722] *Архівы БНР* № 3338, «Аб неабходных канкрэтных мерапрыемствах». Дадатак да запіскі аб беларуска-літоўскіх узаемаадносінах.

[723] Pod dokumentem podpisali się P. Kreczewski — przewodniczący Kolegium Państwowego; W. Prokulewicz — b. wiceprzewodniczący wileńskiego BKN, A. Karabacz — przewodniczący Rady Włościan Białorusinów na Litwie, L. Zajac — od Białoruskiej Gromady w Kownie oraz A. Gołowiński — przewodniczący BZN. Ibidem, № 3374, Заява беларускіх арганізацыяў ў Літве Прэзідэнту Літоўскай Рэспублікі, Коўна, 12.01.1923.

[724] Ibidem.

[725] НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 118, л. 109, Записка о предположениях, аргументах и пр. в объяснение кризиса литовско-белорусских взаимоотношений.

[726] LCVA, f. 383, ap. 7, b. 510, l. 49-52, Проект секретного соглашения между Правительством Литовской Республики и Правительством БНР о взаимной поддержке за оккупированные территории.

ład miał zostać zawarty na 5 lat, przy czym na działalność BRL Litwa miała przeznaczyć „nie mniej niż 1% budżetu państwa", dzięki czemu BRL miała dalej wspierać Litwę w walce o „wyzwolenie kraju wileńskiego" i podkreślać na arenie międzynarodowej prawa Litwy do terytoriów w granicach z 12 lipca 1920 roku. Projekt ten zawierał zapisy ingerujące w suwerenność państwa litewskiego, przede wszystkim mające na celu uzależnienie ministra spraw białoruskich oraz Samodzielnego Białoruskiego Batalionu od rządu BRL. Jednym z warunków układu miało być również zawarcie konwencji paszportowej oraz konwencji o prawie azylu dla obywateli białoruskich na terytorium Litwy. Bardzo szeroki zakres układu, stawiający przed Litwą zobowiązania dużo większe niż układ z listopada 1920 roku sprawił, że propozycja ta nie tyle została odrzucona, co przemilczana[727].

Plan wspólnego działania, o który zabiegało Kolegium Państwowe nie został wypracowany. Naciski ze strony działaczy BRL wpłynęły jednak na opracowanie przez władze litewskie nowej koncepcji polityki białoruskiej, nie było w niej jednak miejsca na dalszą współpracę z ówczesnymi władzami BRL. Koncepcję tę wypracował na polecenie premiera E. Galvanauskasa dyrektor Departamentu Polski i Ligi Narodów w MSZ Ignas Jonynas (zob. rozdział 4.2). W efekcie 20 kwietnia 1923 roku W. Łastowski wraz z K. Duż-Duszewskim ogłosili swoje wyjście z Kolegium Państwowego i w związku z reformą MSB przeszli na służbę w litewskim Ministerstwie Spraw Zagranicznych.

Na likwidację stosunków z BRL decydujący wpływ miało rozwiązanie konfliktu polsko-litewskiego. Konflikt, będący bezpośrednią przyczyną porozumienia białorusko-litewskiego, z początkiem 1923 roku został formalnie uregulowany przez społeczność międzynarodową. W styczniu 1923 roku w rezultacie powstania do Litwy został przyłączony Kraj Kłajpedzki. Aneksja Kłajpedy, jako okręgu autonomicznego, zaakceptowana została przez mocarstwa zachodnie, które jeszcze 20 grudnia 1922 roku uznały Republikę Litewską *de iure*. Społeczność międzynarodowa rozciągnięcie litewskiego zwierzchnictwa nad Kłajpedą mogła uznać za swego rodzaju zadośćuczynienie dla Litwy po stracie Wilna[728].

Sama regulacja kwestii wileńskiej miała miejsce w pierwszych miesiącach 1923 roku. 3 lutego 1923 roku Rada Ligi Narodów podjęła decyzję o podziale pasa neutralnego i wytyczeniu w jego miejsce linii demarkacyjnej, która 15 marca została uznana przez Konferencję Ambasadorów za granicę państwa polskiego[729]. Litwa nie zaakceptowała tej decyzji i za granicę Republiki uznawała linię z 12 lipca 1920 roku. W oficjalnej retoryce litewskiej granica zatwierdzona przez mocarstwa zachodnie

727 Według strony białoruskiej zostały przedstawione dwa projekty umowy o dalszej współpracy, natomiast w dokumentach litewskich można znaleźć informacje o jednej umowie. НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 118, л. 107а, Записка о предположениях, аргументах и пр. в объяснение кризиса литовско-белорусских взаимоотношений; LCVA, f. 383, ap. 7, b. 400, l. 3, Tautų sąjungos ir Lenkų departamento direktoriaus slaptas raštas Lietuvos atstovams, Kaunas, 13.08.1923; A. Kasparavičius, *Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos...*, p. 220.

728 Szerzej o ustanowieniu litewskiego zwierzchnictwa nad Kłajpedą: P. Łossowski, *Kłajpeda kontra Memel...*, s. 37-75.

729 Idem, *Stosunki polsko-litewskie...*, s. 35-45; W. Rezmer, *Likwidacja pasa neutralnego pomiędzy Polską a Litwą w lutym 1923 r.*, „Dzieje Najnowsze", 2006, nr 4, s. 31-52.

pozostała jedynie linią administracyjną, a tereny na wschód od niej określano „częścią Litwy okupowaną przez Polskę" (mapa X)[730].

Dalsze otwarte ignorowanie przez Litwinów Kolegium Państwowego sprawiło, że A. Ćwikiewicz rozpoczął w prasie kampanię przeciwko P. Klimasowi, który miał być przeciwny stosunkom RL z BRL i negować wagę zagadnienia wileńskiego dla Litwy[731]. Te kroki, według I. Jonynasa, „nie pozwoliły współpracować z Kolegium kierowanym przez A. Ćwikiewicza, a także wspomagać je finansowo, tym bardziej że według posiadanych wiadomości posiada ona bardzo niski kredyt w społeczeństwie. Nasze stosunki z Kolegium Państwowym należy w aktualnym momencie liczyć za zerwane. Jesteśmy przekonani, że nie ma sensu je znowu nawiązywać. Nasz cel — nawiązać bezpośredni kontakt z białoruskimi działaczami z kraju wileńskiego i im pomóc bez pośrednictwa Kolegium Państwowego"[732].

Jednocześnie od początków 1923 roku A. Ćwikiewicz i część jego najbliższych współpracowników zaczyna coraz przychylniej spoglądać w kierunku Mińska i radzieckiej Białorusi. Nie można jednoznacznie stwierdzić, czy było to przyczyną, czy też wynikiem nieporozumień z władzami litewskimi. Kontakty poselstwa radzieckiego w Kownie w okresie przed 1923 rokiem z BRL są jednym z najmniej znanych aspektów działalności Rządu BRL w Kownie. Informacje o współpracy polityków białoruskich z przedstawicielstwem radzieckim pojawiały się jako plotki już w 1921 roku[733]. Z kolei poseł radziecki Jakow Dawtian w kwietniu 1922 roku pisał z Kowna:

„Działacze białoruscy ciągle mnie atakują w sprawie spotkania i ‘rozmów'. Już wcześniej rozmawiałem z nimi w Tallinie i Moskwie. Niespokojna publika, nie ma wpływów w społeczeństwie (...) i Litwini tylko z nimi grają (...) obiecując budowę ‘wielkiej Białorusi'"[734].

Grę Litwinów z Białorusinami radzieccy dyplomaci do 1923 roku raczej tylko obserwowali, kontrolowali, ale nie angażowali się zbytnio[735]. Stopniowe marginalizowanie BRL przez rząd litewski było dla nich korzystne, gdyż osłabiało obydwie „antyrewolucyjne" siły. Dopiero po ostatecznym zerwaniu bezpośredniej współpracy

730 W ten sposób Republika Litewska nie uznawała aż 1/3 swoich granic. Granica z Polską rozciągała się na długości 525 km przy 1457 km całej długości granic Litwy. Pozostałe odcinki stanowiły odpowiednio: 570 km z Niemcami, 272 km z Łotwą oraz 90 km granicy morskiej. W. Wielhorski, *Litwa współczesna*, Warszawa 1938, s. 3.

731 Do tego P. Klimas miał nalegać na „przekształcenie" kowieńskich struktur BRL w Komitet Narodowy, reprezentujący Białorusinów zamieszkujących Litwę. НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 118, л. 106, Записка о предположениях, аргументах и пр. в объяснение кризиса литовско-белорусских взаимоотношений.

732 LCVA, f. 383, ap. 7, b. 400, l. 3, Tautų sąjungos ir Lenkų departamento direktoriaus slaptas raštas Lietuvos atstovams, Kaunas, 13.08.1923.

733 Ibidem, f. 923, ap. 1, b. 58, l. 88, Krašto apsaugos ministro J. Šimkaus raštas ministrui pirmininkui, Kaunas, 08.11.1921.

734 A. Kasparavičius, *„Karta Białoruska"...*, s. 348.

735 Na przykład projekt układu litewsko-białoruskiego z marca 1923 r. praktycznie od razu był znany w poselstwie radzieckim w Kownie. Według A. Kasparavičiusa dokument przechowywany w archiwum poselstwa został sporządzony na identycznym papierze co kopia, przechowywana w archiwum litewskiego MSZ. A. Kasparavičius, *Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos...*, p. 221.

Rządu BRL z Litwą strona radziecka zdecydowała się na konkretne działania, które miały na celu podporządkowanie sobie struktur BRL, rozbicie białoruskiej emigracji politycznej, a w efekcie zbudowanie w Kownie białoruskiego ośrodka proradzieckiego, jednocześnie skierowanego przeciwko samej Litwie (zob. rozdział 4.2).

Dnia 23 sierpnia na wspólnym posiedzeniu Prezydium Rady i Rządu BRL został powołany nowy rząd BRL. Jego premierem i jednocześnie ministrem spraw zagranicznych został A. Ćwikiewicz, przy czym zaznaczono, że obydwie instytucje zbierają się jedynie na wspólnych posiedzeniach[736]. Właśnie na kolejnym takim zebraniu 25 września 1923 roku zapadła ostateczna decyzja o wyjeździe z Kowna:

„Biorąc pod uwagę brak możliwości dalszego działania Rządu na Litwie z powodu aktualnego stanu stosunków białorusko-litewskich i wobec pojawienia się (...) możliwości szerokiej pracy w Czechach, postanowiono przenieść białoruskie centrum państwowo-narodowe do Pragi, przy czym Kolegium Państwowe powinno wyjechać z Kowna w ciągu miesiąca, zostawiając tymczasowo na miejscu przedstawicielstwo na czele z W. Zacharką”[737].

Praga, która wówczas stawała się ważnym centrum polityki środkowoeuropejskiej, szczególnie dla rosyjskiej emigracji porewolucyjnej oraz słowiańskich mniejszości zamieszkujących Polskę, nie była jednak miejscem, w którym Rząd BRL mógł działać w pełni oficjalnie i korzystać z przywilejów dyplomatycznych, wcześniej gwarantowanych mu przez Kowno. Z tego względu nie wszyscy członkowie nowego rządu udali się do Czechosłowacji. Minister oświaty J. Woronko wyjechał do Ameryki z misją, która została sfinansowana ze środków białoruskiego komitetu w Chicago[738]. Misja, po której spodziewano się ważnych rezultatów, przede wszystkim uzyskania od białoruskiej emigracji środków na dalsze funkcjonowanie BRL, zakończyła się dość niespodziewanie[739]. J. Woronko po przybyciu na miejsce całkowicie odciął się od swojej roli i zaprzestał kontaktów z działaczami białoruskimi w Europie[740]. Z kolei niezwykle skuteczna była praca J. Woronki wśród białoruskiej kolonii w Chicago. Jeszcze w 1923 r. rozpoczął on wydawanie gazety „Белорусская Трибуна”, szybko stając się najważniejszą postacią białoruskiej emigracji w USA[741].

Najważniejszą zarówno dla dalszych stosunków litewsko-białoruskich, jak i wewnętrznych w samej BRL była decyzja o pozostaniu w Kownie premiera A. Ćwikiewicza. Popadł on jednak szybko w niełaskę części członków Rady BRL, podważających legalność jego wyboru na premiera. A. Ćwikiewicz dalej próbował osiągnąć jakiekol-

[736] J. Woronko — minister oświaty, W. Zacharka — minister finansów, L. Zajac — kontroler państwowy, W. Prokulewicz — sekretarz. НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 93, л. 29, Пратакол аб’яднанага сходу членаў Презыдыума Рады і Ураду БНР, Коўна, 23.08.1923.

[737] НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 93, л. 26, Пратакол аб’яднанага сходу членаў Презыдыума Рады і Ураду БНР, Коўна, 25.09.1923.

[738] Ibidem, с. 211, л. 132-133, Даклад міністра загранічных спраў БНР А. Цьвікевіча, Коўна, 31.01.1924.

[739] Ibidem, с. 217, л. 165, Пісьмо А. Цьвікевіча і П. Крэчэўскага У. Пракулевічу, Коўна, 10.04.1924.

[740] Jeszcze przed wyjazdem do USA postać J. Woronki budziła niemało wątpliwości wśród chicagowskiej kolonii białoruskiej, szczególnie dla znającego go osobiście J. Czerepuka. LMAVB RS, f. 21, vnt. 291, l. 1, Ліст Я. Чарапука да Б. Тарашкевіча, 08.01.1923, Чыкага.

[741] В. Кіпель, *Беларусы ў ЗША*, Мінск 1993, passim.

wiek porozumienie z politykami litewskimi, gdy zaś po raz kolejny działania te okazały się bezskuteczne, pojawiły się pierwsze rozważania nad możliwością likwidacji BRL. Premier planował zwołanie do Kowna w 1924 roku konferencji białoruskiej, która miałaby zadecydować o dalszych losach białoruskiego ruchu narodowego[742]. Na ten temat prowadził bezskuteczne rozmowy m.in. z Broniusem Balutisem i K. Griniusem[743]. Według I. Jonynasa, obecność A. Ćwikiewicza na Litwie była niepożądana:

„Jeżeli zwrócimy uwagę na to, że panowie Ćwikiewicz, Walkowicz i inni, nie posiadając żadnego zajęcia na Litwie, posiadają wystarczające środki na przeżycie, to samo w sobie rodzi podejrzenia, że są oni agentami obcego, nieprzyjaznego państwa, które ma za cel szkodzić interesom naszej republiki. Takie tolerowanie nieprzyjaznych Litwie elementów z naszej strony wywołuje oburzenie tych Białorusinów, którzy jak w naszym państwie, tak w kraju okupowanym trzymają się litewskiej orientacji i próbują pracować w porozumieniu z rządem litewskim”[744].

Już z początkiem września litewskie MSZ przyjęło plan pozbycia się przedstawicieli BRL z Kowna i zmuszenia ich do opuszczenia Litwy[745]. Plan, polegający na rozpoczęciu przez W. Łastowskiego kampanii w prasie przeciwko A. Ćwikiewiczowi, usunięciu misji BRL z jej siedziby wraz z przejęciem archiwum oraz w efekcie na wydaleniu A. Ćwikiewicza i A. Walkowicza z Litwy, został zrealizowany do końca 1924 roku. Oficjalne zerwanie stosunków Białoruskiej Republiki Ludowej z Republiką Litewską nastąpiło jednak z inicjatywy białoruskiej. 10 grudnia prezydium Rady BRL skierowało do litewskiego MSZ pismo z żądaniem wyjaśnienia sprawy nieprzestrzegania umowy z 11 listopada 1920 roku, a dokładnie punktu trzeciego, mówiącego o eksterytorialności organów BRL, oraz czwartego, w którym zawarto deklarację wzajemnej pomocy za granicą[746]. Brak odpowiedzi na przedstawione pismo w ciągu dwóch tygodni został uznany za zerwanie stosunków między BRL a Republiką Litewską[747].

742 НАРБ, ф. 325, воп. 1, п. 217, л. 167, Пісьмо А. Цьвікевіча і П. Крэчэўскага У. Пракулевічу, Коўна, 10.04.1924.

743 Pomysł zwołania konferencji białoruskiej w Kownie od początku skazany był na niepowodzenie przede wszystkim ze względu na brak możliwości wjazdu na Litwę działaczy białoruskich z Polski, a także, o czym A. Ćwikiewicz nie musiał wiedzieć, instrukcji litewskiej o niewydawaniu wiz wjazdowych dla polityków związanych z BRL (sam A. Ćwikiewicz dostał wizę na powrót na Litwę w wyniku błędu konsula). W ten sposób w konferencji mogliby wziąć udział jedynie przedstawiciele z Łotwy i BSRR. Właśnie strona radziecka, wobec odmowy Litwinów, mogłaby być jedynym sponsorem takiego przedsięwzięcia i jest mało prawdopodobne, aby władze litewskie zgodziły się na przeprowadzenie tak dużego przedsięwzięcia na swoim terytorium.

744 LCVA, f. 383. ap. 7, b. 502, l. 151, I. Jonyno pranešimas užsienio reikalų ministrui, Kaunas, 30.08.1924.

745 Ibidem.

746 Strona białoruska w piśmie przedstawiała następujące przykłady złamania umowy: odmowa wydania wiz powrotnych dla członków Prezydium Rady oraz rządu BRL i wtargnięcie naczelnika policji kryminalnej do siedziby misji oraz zabranie siłą księgi rejestracji paszportów (dla p. 3 — o eksterytorialności); zmuszanie do uznania Wileńszczyzny za integralną część Litwy, mimo iż w punkcie 6 umowy sprawa granic miała zostać odłożona do czasu rozwiązania kwestii wileńskiej. Ponadto Białorusini mieli pretensje o brak wsparcia dla swych rodaków aresztowanych pod „polską okupacją” za działalność w imię wspólnej białorusko-litewskiej sprawy. ГАРФ, ф. 6063, оп. 1, д. 6, л. 12, Письмо Президиум Рады БНР Министру Иностранных Дел ЛР, [Прага], 10.12.1924.

747 „Krynica”, 1925, № 6, s. 1.

3.3.2. Organizacyjne aspekty funkcjonowania Białoruskiej Republiki Ludowej w Kownie

Umowa litewsko-białoruska z 11 listopada 1920 roku, dając podstawy do dalszej pracy władz Białoruskiej Republiki Ludowej poza granicami etnicznej Białorusi, umożliwiała funkcjonowanie w litewskiej stolicy instytucji państwowych, zarówno wewnętrznych (Rada BRL, Rada Ministrów) jak i zewnętrznych (Przedstawicielstwo Dyplomatyczne, Konsulat). O ile działalność instytucji zewnętrznych podporządkowana było prawu państwa przyjmującego, to instytucje wewnętrzne pracowały zgodnie z przyjętą przez nie same praktyką, korzystając jedynie z prawa eksterytorialności na terenie Republiki Litewskiej.

Praktycznie przez cały 1921 i 1922 rok skład Rządu, mimo ukazanych wyżej konfliktów i nieporozumień, był stabilny. Na czele Rady Ministrów stał W. Łastowski, wraz z nim na stałe w Kownie przebywali minister finansów — Aleksander Walkowicz, minister spraw wewnętrznych T. Hryb oraz sekretarz rządu — K. Duż-Duszewski[748]. Pełniący od czerwca 1921 roku funkcję ministra spraw zagranicznych A. Ćwikiewicz w początkowym okresie częściej niż w Kownie przebywał w Berlinie. W Kownie permanentnie przebywali za to przewodniczący Rady BRL — P. Kreczewski oraz jej wicemarszałek — W. Zacharka[749].

W kowieńskim okresie funkcjonowania Rządu BRL powołano również ministra ds. mniejszości narodowych, którym został Samuel Żytłowski, pochodzący z Witebska Żyd[750]. Głównym zadaniem, jakie stanęło przed nowym ministrem, którego zaprzysiężenie nastąpiło podczas uroczystości 25 marca 1921 roku, miała być propaganda na rzecz idei państwowości białoruskiej wśród środowisk żydowskich w Europie Zachodniej oraz Ameryce[751]. Większość swojej kadencji (funkcję tę sprawował do 1923 roku) S. Żytłowski spędził w Niemczech. Jako syjonista wychodził on z założenia, że budowa państwa żydowskiego w Palestynie nie rozwiąże całościowo zagadnienia żydowskiego i konieczne jest zorganizowanie żydowskiej diaspory w poszczególnych krajach na zasadach autonomii kulturalnej[752].

Zgodnie z ustaleniami umowy z 11 listopada 1920 roku zostało utworzone Przedstawicielstwo Dyplomatyczne (DP) Białoruskiej Republiki Ludowej w Republice Litewskiej. Rozpoczęło ono swoją misję 1 grudnia 1920 roku, a jego kierownikiem został A. Owsianik[753]. Od czasu powstania DP BRL zajmowało pokój numer

[748] K. Duż-Duszewski złożył rezygnację z pełnienia funkcji sekretarza rządu. Nie została ona jednak przyjęta. *Архівы БНР*, № 2798, Заява Дзяржаўнага Сакратара БНР К. Душэўскага за 17.06.1921.

[749] Ibidem, № 2838, Адрасы і час прыёму ўрадоўцаў БНР у Коўне.

[750] И. Герасимова, *Идея еврейской национальной автономии в правительстве БНР (1918-1921 гг.)*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 2003, nr 19, s. 175.

[751] Były to analogiczne zadania, jakie stanęły przed przedstawicielami żydowskimi, którzy pracowali w strukturach litewskiego rządu oraz dyplomacji. Wydaje się, że w przypadku białoruskim rozszerzenie rządu o przedstawiciela społeczności żydowskiej, będącej bardzo ważną warstwą społeczną na Białorusi, jak już wcześniej wspomniano, było krokiem spóźnionym.

[752] И. Герасимова, op. cit., s. 177.

[753] *Архівы БНР*, № 2525, Цыркуляр дыпляматычнага прадстаўніка БНР у Літве А. Аўсяніка, Коўна, 01.12.1920.

22 w kowieńskim Hotelu Metropol, położonym w centralnym punkcie miasta na skrzyżowaniu ulic Dowkonta (Daukanto) i Alei Wolności (Laisvės Alėja). Mimo tego, że od razu przystąpiono do poszukiwania odpowiedniego lokalu na stałą siedzibę przedstawicielstwa, udało się to dopiero w lipcu 1921 roku. Na te potrzeby został wynajęty czteropokojowy lokal w budynku przy prospekcie Witolda (Vytauto prospektas) 30[754]. Lokal ten służył instytucjom związanym z BRL do końca ich funkcjonowania w Kownie, czyli do ostatnich dni 1924 roku.

Do kwietnia 1921 roku funkcję przedstawiciela dyplomatycznego pełnił A. Owsianik. W maju został on zastąpiony przez A. Walkowicza, który w Kownie przebywał do końca 1924 roku[755]. Zastępcą przedstawiciela do spraw konsularnych był J. Czerepuk, który tę posadę sprawował do czasu wyjazdu do Stanów Zjednoczonych, co miało miejsce w kwietniu 1922 roku[756]. Po jego wyjeździe całość obowiązków pozostała w kompetencji A. Walkowicza.

Częścią Przedstawicielstwa było również Białoruskie Biuro Prasowe (BBP), które wydawało swój biuletyn informacyjny[757]. „Бюллетень Белорусского Пресс-Бюро в Ковне” (*Biuletyn Białoruskiego Biura Prasowego w Kownie*) — jak oficjalnie nazywano to wydawnictwo — ukazywał się nieregularnie pomiędzy 20 października 1920 roku a 23 sierpnia 1924 roku[758]. W okresie największej aktywności ukazywało się kilka numerów tygodniowo. W 1921 roku ukazało się 160 numerów kowieńskiego „Biuletynu”. W lutym 1922 roku praca nad redakcją „Biuletynu” załamała się, od tego czasu przerwy między poszczególnymi numerami często wynosiły nawet kilka tygodni. Latem 1922 roku praktycznie zaprzestano wydawania „Biuletynu”, na przełomie 1922 i 1923 roku wydrukowano kilka „Biuletynów Informacyjnych Centralnego Białoruskiego Biura Prasowego”[759], a ostatnie 16 numerów pod pierwotną nazwą ukazało się w 1924 roku.

Białoruskie Biuro Prasowe, którego zadaniem było zbieranie i rozpowszechnianie informacji dotyczących spraw białoruskich, pełniło funkcje zbliżone do agencji informacyjnej, oczywiście o bardzo ograniczonym charakterze. Wydawane przez

754 LCVA, f. 383, ap. 3, b. 45, l. 311, Заява Я. Чарапука Міністру Загранічных Спраў Літвы, Коўна, 21.07.1921.

755 Od października 1923 r. A. Walkowicz przebywał w Kownie jako szef misji jedynie *pro forma*. Mimo formalnego braku wypowiedzenia umowy z 11 listopada 1920 r. Litwini przestali uznawać misję białoruską jako reprezentację BRL. Czynili za to starania, by misję zlikwidowali sami Białorusini. НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 200, л. 20, Пісьмо Дыпламатычнага Прадстаўніка ў Літве Ураду БНР, Коўна, 11.10.1924.

756 Ibidem, с. 204, л. 4, Пісьмо Я. Чарапука у Канцылярыю Міністэрства Загранічных Спраў, Коўна, 22.04.1921; Ibidem, л. 25, Пісьмо Я. Чарапука у Канцылярыю Міністэрства Загранічных Спраў, Коўна, 02.04.1922.

757 Biura Prasowe istniały przy większych przedstawicielstwach dyplomatycznych BRL: w Berlinie (1919-1925), Rydze (1919-1921), Kopenhadze (1919-1921), Kownie (1920-1924) i Nowym Jorku (1921). *Беларускае Прэс-Бюро*, [w:] ЭГБ, т. 1, с. 357.

758 *Архівы БНР*, № 2588, Копія выбарак з тэкстаў Беларускага Прэс-Бюро ў Коўне за 1920 год; НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 226, л. 21, Бюллетень Белорусского Пресс-Бюро в Ковне, 1924, № 16, 23.08.1924.

759 W archiwum Rady Ministrów BRL (LCVA, f. 582, ap. 1, b. 43) zachowały się 3 numery biuletynu pod taką właśnie nazwą, z informacją „nie dla prasy”, datowane na grudzień 1922 r. i styczeń 1923 r.

BPP biuletyny drukowane były w formie maszynopisu, zwykle na jednej stronie papieru kancelaryjnego, chociaż od czasu do czasu zdarzały się numery o objętości kilku stronic. Początkowo sprawami redakcyjnymi biuletynu miał się zajmować K. Duż-Duszewski, jednak ze względu na jego wyjazd do Wilna sprawy te spadły na A. Owsianika, który sam przyznawał się do braku doświadczenia w pracy redakcyjnej[760]. Po wyjeździe A. Owsianika sprawami biuletynu zajmował się Izaak Łurie[761]. Odnowiony w 1924 roku „Biuletyn" był redagowany przez A. Walkowicza, publikacje te były jednak przez resztę środowisk związanych z BRL traktowane jako prywatna inicjatywa redaktora oraz premiera A. Ćwikiewicza[762].

Początkowo egzemplarze biuletynu rozsyłano do kilkunastu odbiorców, w szczytowym momencie działalności biura liczba adresów wzrosła do siedemdziesięciu[763]. Wiadomości przekazywane redakcjom gazet zwykle ukazywały się bez podania BBP jako źródła informacji, wyjątek robiono jedynie dla oficjalnych przekazów BRL[764]. Nawiązano ścisłe kontakty z organem rządowym „Lietuva" oraz litewską agencją telegraficzną „ELTA"[765]. Spośród prasy kowieńskiej informacje od BBP przedrukowywały „Iddische štimme" (*Głos Żydowski*), „Lituanische Rundschau" (*Przegląd Litewski*) oraz redagowana przez J. Woronkę „Вольная Литва" (*Wolna Litwa*)[766]. I. Łurie, który wcześniej pracował jako przedstawiciel BRL w Kopenhadze, biuletyny przesyłał również do środowisk rosyjskich i ukraińskich w Europie Zachodniej oraz Ameryce[767]. Nawiązanie szerszej współpracy w tym przypadku

760 K. Duż-Duszewski wyjechał do Wilna w sprawach rodzinnych, tam jednak został na krótko aresztowany. Po zwolnieniu z więzienia wrócił do Kowna wraz z małżonką. T. Błaszczak, *Klaudijus Dušauskas-Duž (1891-1959). Kauno architekto biografijos apybraiža*, „Kauno istorijos metraštis", 2011, nr. 11, p. 31.

761 Rola I. Łurie w działalności dyplomatycznej i propagandowej BRL była podobna do tej, jaką miał odegrać minister S. Żytłowski. Pochodzący z Pińska I. Łurie posiadał szerokie kontakty w środowiskach syjonistycznych w Europie Zachodniej i w Ameryce. И. Герасимова, op. cit., s. 174.

762 Iwan Ćwikiewicz w reakcji na otrzymany pierwszy numer „Biuletynu" pisał: „Ile będą warte wasze informacje, jeżeli będą wymyślane przez Aleksandra przy dobrym kuflu piwa". *Архівы БНР*, № 3369, Ліст І. Цьвікевіча В. Ластоўскаму, Берлін, 02.01.1923.

763 НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 117, л. 103-104, Деятельность Белорусскаго Пресс-Бюро в Ковне, 03.08.1921.

764 „Pahonia", ukazująca się w pierwszych tygodniach funkcjonowania BPP, drukując informacje podane przez Biuro, z początku odwoływała się w pierwszej kolejności do „Elty". Por.: „Пагоня", 1920, № 16, с. 2; № 17, с. 2; НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 188, л. 63, Ліст І. Лур'е Д. Анэкштэйнў, Коўна, 07.07.1921.

765 Pełna nazwa agencji brzmiała: Ereto Lietuvos Telegramų Agentūra, od nazwiska jej założyciela J. Ereta. Dzisiaj funkcjonuje jako Litewska Agencja Nowości ELTA, *Elta*, [w:] *Lietuvių enciklopedija*, t. V, Boston 1955, p. 489-490.

766 J. Woronko po odwołaniu ze stanowiska ministra pozostawał aktywną osobą na kowieńskiej scenie społeczno-politycznej. Oprócz dziennika „Вольная Литва" był redaktorem miesięcznika „Зеркало". Gazety te miały na celu zjednoczenie białoruskiej, rosyjskiej i żydowskiej mniejszości na Litwie. J. Woronko planował również wydanie książki „Samostanowienie Białorusi" oraz rosyjsko-białoruskiego słownika terminów prawnych. LMAVB RS, f. 21, vnt. 735, l. 2, Биография И. Я. Воронко [1921].

767 Zanim w listopadzie 1919 r. przeszedł na służbę BRL, I. Łurie w Kopenhadze organizował litewską agencję telegraficzną i zajmował stanowisko attaché przy litewskiej misji w Danii. Został zwolniony ze względu na reformę Litewskiego Biura Prasowego. Po zakończeniu pracy w Kownie wyjechał do Gdańska, gdzie do czerwca 1924 r. był przedstawicielem „Elty". LCVA, f. 383,

nie było możliwe ze względu na prowincjonalne położenie Kowna, które według redaktora nie mogło pretendować nawet do roli bałtyckiego centrum[768]. Z prasy wydawanej na Zachodzie informacje BBP drukowały jedynie paryskie „Общее дело" (*Wspólna Sprawa*) i praska „Воля России" (*Wolność Rosji*). Przez misję radziecką w Kownie „Biuletyny" były przesyłane do Biura Druku BSRR. Odnowiony w 1924 roku „Biuletyn" wysłany był do ponad trzydziestu odbiorców[769].

Oprócz biuletynu planowano wydawać czasopismo „Сьцяг" (*Sztandar*). Początkowo prace zostały jednak wstrzymane ze względu na brak redaktora[770]. W pewnym momencie rozważano przeniesienie pisma do Berlina, zbierano materiały do druku, a osobą odpowiedzialną za redakcję miał być A. Ćwikiewicz. Ostatecznie pierwszy numer miesięcznika „Беларускі Сьцяг" (*Sztandar Białoruski*) ukazał się dopiero wiosną 1922 roku i został bardzo krytycznie oceniony przez odbiorców. A. Rużancow zwrócił uwagę na szereg błędów językowych i niejednolitość pisma. Czasopismo było w jego ocenie również dość słabe pod względem treści, skoncentrowanej całkowicie na polityce. Proponował on zdecydowanie zmianę podejścia do tematyki, jak i struktury czasopisma, adresowanego bądź co bądź do białoruskiej inteligencji[771]. Romuald Ziemkiewicz z kolei podał w wątpliwość naukową wartość opracowań braci Ćwikiewiczów: Aleksandra „Poglądy P. Biessonowa na sprawę białoruską"[772] oraz Iwana „Konstanty Kalinowski"[773], obydwóm zarzucając poważne braki w znajomości literatury przedmiotu[774]. Do września 1922 roku ukazały się tylko 4 numery (z czego jeden podwójny), wszystkie redagowane przez K. Duż-Duszewskiego[775].

„Беларускі Сьцяг" mimo swego krótkiego okresu istnienia zdołał zapisać się w historii białoruskiej literatury. W pierwszym numerze ukazał się poetycki debiut W. Łastowskiego — wiersz „Наперад!" (*Naprzód*)[776], natomiast w czwartym — pierwszy rozdział jego powieści „Mikołaj Gołubowicz"[777]. Chociaż ten ostatni ut-

ap. 7, b. 119, l. 35, Биография И. Г. Лурье. CAW, Oddział II SG WP, I.303.4.2479, Referat informacyjny Wydziału Wojskowego Komisariatu generalnego RP na w. m. Gdańsk, 05.12.1924.

768 НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 117, л. 103-104, Деятельность Белорусскаго Пресс-Бюро в Ковне, 03.08.1921.

769 Ibidem, л. 91-94, Спіс установ, якім пасылаецца „Бюлетэнь Беларускага Прэс-Бюро ў Коўні", 1924.

770 *Архівы БНР*, № 2566, Рапарт Антона Аўсяніка Вацлаву Ластоўскаму, Коўна, 27.12.1920.

771 „Karys", 1922, nr. 27, p. 326.

772 А. Цьвікевіч, *Погляд П. Безсонава на беларускую справу*, „Беларускі Сьцяг", 1922, № 2-3, с. 9-24, № 4, с. 20-24. Opracowanie to ukazało się również oddzielnym drukiem, jako odbitka. P. Biessonow (1828-1898) był rosyjskim filologiem i folklorystą, autorem prac o tematyce „zapadnoruskiej", a także wydawcą zbiorów folkloru.

773 І. Трызна, *Канстантын Каліноўскі (гістарычны нарыс)*, „Беларускі Сьцяг", 1922, № 4, с. 10-19.

774 *Архівы БНР*, № 3350, Ліст Р. Зямкевіча В. Ластоўскаму, Варшава, 27.12.1922.

775 K. Duż-Duszewski jako jedyny z przebywających w Kownie osób związanych z BRL już w 1921 r. otrzymał obywatelstwo litewskie, dzięki czemu nie było problemów formalnych z pełnieniem przez niego funkcji redaktora. LCVA, f. 402, ap. 6, t. II, b. 63, l. 1, K. Dušausko-Duž pranešimas Kauno miesto ir apskrities viršininkui, Kaunas, 10.06.1922.

776 „Беларускі Сьцяг", 1922, № 1, с. 18; Я. Янушкевіч, *Неадменны сакратар Адраджэння...*, с. 35.

777 Власт, *Мікалай Галубовіч. Повесьць. Раздзел І. Некалькі слоў аб паходжаньню гэрбу і протоплястах фаміліі пана Мікалая Галубовіча, гэрбу Разходнік*, „Беларускі Сьцяг", 1922, № 4, с. 34-38.

wór zapewne nigdy nie został ukończony, gdyż jest to jedyny fragment, który ukazał się drukiem, a rękopisy następnych części nie zostały odnalezione, to jest to pierwsza znana w białoruskiej literaturze próba powieści historycznej, gatunku niezwykle ważnego dla rozwoju literatury w języku narodowym.

Na początku 1921 roku planowano na szeroką skalę rozpocząć pracę z lokalnymi ośrodkami na terenach pod „polską okupacją". Miała się ona odbywać za pomocą wileńskiego i grodzieńskiego BKN i obejmować wszystkie powiaty Wileńszczyzny (brasławski, dziśnieński, lidzki, nowogródzki, oszmiański, święciański) oraz Grodzieńszczyzny (białostocki, bielski, kobryński, piński, słonimski, sokólski, wołkowyski)[778]. Był to plan tyleż ambitny, co nierealny zarówno ze strony finansowej, jak i organizacyjnej. Ograniczono się zatem jedynie do mianowania komisarzy na Wileńszczyznę — A. Karabacz, Mińszczyznę — W. Prokulewicz i Grodzieńszczyznę — S. Baran. Nie wiadomo jednak, jakie konkretne zadania wykonywali oni w ramach pełnionej funkcji[779].

Dnia 20 listopada 1920 roku miał również rozpocząć działalność Konsulat BRL w Kownie[780]. W praktyce funkcjonował jedynie Oddział Konsularny Przedstawicielstwa Dyplomatycznego. Jego podstawowym zadaniem była ochrona konsularna obywateli BRL na terytorium Litwy, wydawanie paszportów BRL, zaświadczeń uprawniających do przebywania na terytorium Republiki Litewskiej. We wszystkich sprawach organizacyjnych pośrednikiem między DP BRL a instytucjami litewskiej administracji był Departament Wschodni litewskiego MSZ, w którym wicedyrektorem na przełomie 1921 i 1922 roku był W. Bojew[781].

Na początek blankiety paszportów DP BRL w Litwie otrzymało od K. Jezowitowa z Rygi, który nieoficjalnie dalej pełnił funkcję szefa Wojskowo-Dyplomatycznej Misji BRL w Łotwie i Estonii[782]. A. Owsianik poczynił próby odzyskania od Litwinów paszportów skonfiskowanych J. Czerepukowi w grudniu 1919 roku. Otrzymał on jednak odpowiedź, że formularze paszportów zaginęły w czasie przenosin urzędów państwowych do Wilna i ewakuacji stamtąd do Kowna[783]. Zdarzały się przypadki, że dokumenty wystawiane przez przedstawicielstwa BRL nie były honorowane przez

[778] НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 109, л. 36, Даклад К. Душэўскага Радзе Народных Міністраў БНР, Коўна, 09.04.1921.

[779] Wszyscy trzej byli aktywnymi działaczami polityczno-społecznymi, wobec czego ich praca w ramach różnych pełnionych funkcji wzajemnie się przenikała. Latem 1922 r. A. Karabacz próbował od Rządu BRL uzyskać wynagrodzenie za pełnioną funkcję, wobec czego został poproszony o złożenie sprawozdania ze swojej działalności, zrobił to jednak w bardzo ogólnej formie, twierdząc, że szczegółowe sprawozdania składał do ministra spraw wewnętrznych T. Hryba. Takich dokumentów nie udało się jednak odnaleźć. *Архівы БНР*, № 3263, Заява А. Карабача Ураду БНР, Коўна, 19.07.1922; НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 49, л. 24, Даклад А. Карабача Ураду БНР, Коўна, 29.07.1922

[780] НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 110, л. 20, Ліст Старшыньні Рады Народных Міністраў БНР Міністру Загранічных Спраў Літоўскай Рэспублікі, Коўна, 20.10.1920.

[781] LCVA, f. 923, ap. 1, b. 58, l. 95, Krašto apsaugos ministro J. Šimkaus raštas ministrui pirmininkui, Kaunas, 08.11.1921.

[782] НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 136, л. 8, Пісьмо К. Езавітава прадстаўніку БНР у Літве А. Аўсяніку, Рыга, 17.11.1920.

[783] Ibidem, л. 17, Užsienio reikalų ministerijos raštas Gudijos respublikos atstovybei Lietuvoje, Kaunas, 03.12.1920.

litewskie instytucje, odmawiano ich wizowania[784]. Wobec tego w praktyce na terytorium Litwy mogły przebywać tylko osoby bezpośrednio związane z działalnością BRL oraz członkowie ich rodzin, którzy jako członkowie korpusu dyplomatyczno-konsularnego pozwolenia na przebywanie na terytorium Litwy otrzymywali w MSZ.

W tej sytuacji oprócz wydawania dokumentów najczęstszymi zadaniami konsularnymi, jakimi zajmowało się DP BRL, była pomoc przy przekraczaniu linii demarkacyjnej przez kurierów i przedstawicieli organizacji białoruskich z Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny, a także opieka nad uciekinierami z tych terenów. Przypadki zatrzymań na terenach przygranicznych były dość częste. W listopadzie 1921 roku interweniowano w sprawie wybitnego literata białoruskiego Franciszka Olechnowicza, który jako przedstawiciel wileńskiego BKN udał się do Kowna i, podejrzany o szpiegostwo, został aresztowany w Jewiach, a sprawa jego zwolnienia otarła się nawet o litewski Sztab Generalny[785].

Kiedy w 1921 roku udało się zorganizować dla białoruskiej młodzieży 20 miejsc stypendialnych na czechosłowackich uniwersytetach, Kowno stało się niejako pierwszym punktem przerzutowym dla kandydatów na studia[786]. Wobec tego przekroczenie linii demarkacyjnej, a później granicy, było również dla niektórych przepustką do wiedzy[787]. Porozumienie z władzami Czechosłowacji w sprawie kształcenia Białorusinów było jednym z najważniejszych i najbardziej trwałych osiągnięć władz BRL w czasach kowieńskich. Dzięki temu właśnie Praga stała się głównym ośrodkiem emigracyjnym białoruskiej inteligencji w okresie międzywojennym.

Przedstawicielstwo Dyplomatyczne BRL planowało otworzyć w Kownie oddział pocztowy, który miałby pełnić funkcje państwowej poczty BRL na emigracji. Inicjatywa ta została jednak zablokowana przez Ministerstwo Komunikacji, które wskazywało na międzynarodowe komplikacje prawne w przypadku przesyłek opłaconych białoruskimi znaczkami, jak i koniecznością prowadzenia oddzielnej rejestracji i opłat dla takich przesyłek, co byłoby zadaniem skomplikowanym od strony technicznej[788].

[784] LCVA, f. 383, ap. 3, b. 45, l. 320, Рапарт Паўнамоцнага Дыпламатычнага Прадстаўніка ў Літве А. Аўсяніка у Міністэрства Загранічных Спраў БНР, Коўна, 12.05.1921.

[785] Sam F. Olechnowicz na piechotę wrócił do Wilna 23 grudnia. Ibidem, l. 259, Rytų departamento direktoriaus telefonograma Generaliniam Štabui, Kaunas, 21.11.1921; *Архівы БНР*, № 2566, Заява Ф. Аляхновіча старшыні РНМ БНР, 14.12.1921.

[786] LCVA, f. 582, ap. 2, b. 58, l. 21, Бюллетень Белорусского Пресс-Бюро в Ковне, 1921, № 140, 31.08.1921.

[787] Według relacji W. Żuk-Hryszkiewicza, studenta Uniwersytetu Karola w latach 1922-1926, perspektywa ukończenia studiów w Czechosłowacji, a zwłaszcza system stypendialny, przyciągały do Pragi dużą ilość białoruskiej młodzieży z Wileńszczyzny oraz z Łotwy. Sama wyprawa była nielegalna i ryzykowna. Władze polskie nie wydawały zainteresowanym paszportów, dlatego podróż do Czechosłowacji najczęściej odbywała się drogą okrężną przez „zieloną granicę" via Litwa, a przyłapanie nielegalnie przekraczającego granicę kandydata na studia kończyło się w najlepszym przypadku jego aresztowaniem, ale też groziło nawet pozbawieniem polskiego obywatelstwa. M. Ocytko, *Białoruska społeczność w Pradze w okresie międzywojennym. Stan badań*, [w:] *Repatriacje i migracje ludności pogranicza w XX wieku*, red. M. Kietliński, W. Śleszyński, Białystok 2004, s. 26-27.

[788] LCVA, f. 383, ap. 3, b. 45, l. 334, Susisiekimo ministerijos pareiškimas Užsienio reikalų ministerijai, Kaunas, 31.03.1921.

Jednym z podstawowych przychodów misji, kluczowym w jej finansowym bilansie, były opłaty konsularne. Wydawano trzy rodzaje paszportów: I — miejscowy (będący swego rodzaju pozwoleniem na przebywanie na terytorium Litwy), II — zagraniczny do Niemiec, Czechosłowacji, Austrii, Węgier, krajów bałtyckich i bałkańskich oraz III — zagraniczny do innych krajów europejskich i Ameryki[789]. Honorowanie tych dokumentów zależało już często od stosunku poszczególnych krajów i ich przedstawicielstw konsularnych[790]. Przez cały okres funkcjonowania kowieńskiej misji nie było problemów jedynie z wyjazdem do Niemiec. W marcu 1924 roku dokumenty wydane przez Przedstawicielstwo Dyplomatyczne BRL w Kownie przestały być honorowane przez instytucje Republiki Litewskiej[791].

Od połowy 1924 roku działalność DP BRL praktycznie ustała, oddział konsularny przestał przynosić jakiekolwiek dochody. Sam A. Walkowicz nie otrzymywał pensji od października 1923 roku[792]. Ponadto strona litewska rozpoczęła bardziej aktywne działania w kierunku likwidacji niewygodnej dla siebie instytucji. Jednocześnie otwarcie zaprzestano przestrzegania immunitetu dyplomatycznego misji. Przełomowym momentem było wtargnięcie 24 września 1924 roku do siedziby misji naczelnika policji kryminalnej miasta Kowna, który zażądał wydania księgi rejestracji paszportów, gdy zaś mu odmówiono — wyciągnął ją siłą. Mimo starań księgi nie udało się później odzyskać[793].

Sytuacja finansowa BRL i jej instytucji w kowieńskim okresie była bardzo niepewna, całkowicie zależna od litewskich pożyczek. W celu uniezależnienia się od strony litewskiej w marcu 1921 roku poprzez berlińską misję BRL nawiązano kontakty handlowe z niemiecką firmą IWEG (*Internationale Waren-Export und Import Gesellschaft*) w Norymberdze. Na sumę blisko 3 mln marek niemieckich zamówiono w Niemczech znaczną ilość towarów, głównie ubrań (garnitury, buty, ubrania robocze), narzędzi gospodarczych i wyrobów tytoniowych, które zamierzano sprzedać poza terytorium Litwy. Zakup tych towarów był możliwy dzięki wspomnianej wcześniej pożyczce ukraińskiej i uwolnieniu złożonego w berlińskim Banku Kolonialnym

[789] Wysokość opłat konsularnych w 1924 r. wynosiła: wydanie paszportu: typ I — na rok 40 litów, na pół roku: 25 lt; typ II — 60/35 lt; typ III — 80/45 lt. Zaświadczenia wydawane na 6 miesięcy — 15 lt, poświadczenia ich kopii — 7 lt. НАРБ, ф. 325, воп, 1, с. 196, л. 12, Такса консульскіх збораў ад 01.03.1924.

[790] I. Łurie w styczniu 1922 r. donosił, że konsul amerykański w Gdańsku uznawał paszporty BRL, traktując ich posiadaczy jako obywateli rosyjskich. Z kolei według M. Czarwiakowa z początkiem 1925 r. dla posiadacza paszportu BRL możliwe było uzyskanie wizy do Argentyny, Brazylii oraz Wenezueli. НАРБ, ф. 325, воп, 1, с. 205, л. 10, Пісьмо І. Лурье Беларускай Місыі у Коўне, Гданьск, 23.01.1922; *Архівы БНР*, № 3714, Ліст М. Чарвякова В. Ластоўскаму, Рэвель, 23.04.1925.

[791] НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 198, л. 33, Пісьмо дыпламатычнага прадстаўніка БНР у Літве Міністэрству заграмічных спраў ЛР, Коўна, 30.09.1924.

[792] Ibidem, с. 200, л. 16, Пісьмо дыпламатычнага прадстаўніка БНР у Літве Ураду БНР, Коўна, 11.10.1924.

[793] Ibidem, л. 1, Пісьмо дыпламатычнага прадстаўніка БНР у Літве Міністэрству заграмічных спраў БНР, Коўна, 24.09.1924; НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 198, л. 33, Пісьмо дыпламатычнага прадстаўніка БНР у Літве Міністэрству заграмічных спраў ЛР, Коўна, 30.09.1924.

czeku[794]. Operacje te miały być „najwyższą formą agitacji politycznej, zarówno w ojczyźnie, gdzie towary powinny trafić, jak i na rynku międzynarodowym, skąd udało się uzyskać towary”[795].

Do spraw realizacji zakupionych towarów została powołana komisja handlowa w składzie A. Walkowicz, W. Zacharka, L. Zajac. Natomiast przed organami litewskimi w sprawach organizacyjnych miał występować A. Walkowicz[796]. Otrzymane towary przybyły do Kowna z opóźnieniem, w związku z czym wystąpiły problemy z dalszym przekazaniem ich wileńskim kooperatywom. Do tego okazały się one produktami niskiej jakości, w związku z czym ich sprzedaż była możliwa jedynie po cenach dużo niższych od rynkowych[797]. Ponadto wystąpiły problemy ze służbami celnymi. Liczono na preferencje celne — takie jak w przypadku wwozu innych towarów na potrzeby przedstawicielstw dyplomatycznych, jednak ze względu na handlowy charakter tych operacji Departament Ceł zażądał opłat w pełnym wymiarze[798].

Sprawa kontaktów z firmą IWEG była przyczyną dużych nieporozumień we władzach BRL. W. Łastowski popadł w konflikt z członkami komisji handlowej, którzy odmówili wydania mu dokumentacji handlowej oraz przedstawienia sprawozdania ze swojej działalności, a oskarżani byli o przywłaszczenie 2/3 przychodów ze sprzedaży towarów[799]. Umowa, która w końcowym rozrachunku nie przyniosła żadnych korzyści ani IWEG, ani BRL została ostatecznie zlikwidowana w styczniu 1923 roku[800].

Część badaczy za „Krótkim zarysem zagadnienia białoruskiego” podaje informację o otrzymaniu przez rząd W. Łastowskiego 40 mln marek niemieckich pożyczki na „zorganizowanie oddziałów tworzonych celem użycia ich na wypadek wojny litewsko-polskiej”[801]. Jest to jednak informacja, która nie ma potwierdzenia, nie ma również nawet wzmianki w żadnych innych źródłach, co w przypadku sumy ponad dziesięciokrotnie przekraczającej roczne wydatki rządu BRL (3,25 mln marek w 1921 roku) daje podstawy do twierdzenia, że takiej pożyczki nie było[802].

Przenoszenie instytucji państwowych do Pragi, mimo decyzji Rządu z września 1923 roku zakładającej opuszczenie Kowna w okresie miesiąca, przeciągało się.

794 У. Сакалоўскі, *Надзвычайная місія БНР у Нямеччыне...*, № 182, Адказ Беларускага урада фірме «ІВЕГ» аб згодзе на высунутыя ёю ўмовы гандлёвага пагаднення ад 08.03.1921.

795 НАРБ, ф. 325, воп, 1, с. 166, л. 49, Пратакол гандлёвай камісіі БНР, Коўна, 24.05.1921.

796 LCVA, f. 383, ap. 7, b. 510, l. 76, Паўнамоцтва РНМ БНР А. Вальковічу, Коўна, 30.05.1921.

797 У. Сакалоўскі, *Надзвычайная місія БНР у Нямеччыне...* № 187, Паведамленне старшыні Рады Рэспублікі П. Крэчэўскага прадстаўніку БНР у Нямеччыне А. Бароўскаму пра немагчымасць разлікаў з фірмай «ІВЕГ» у такі кароткі тэрмін ад 20.10.1922.

798 НАРБ, ф. 325, воп, 1, с. 195, л. 9, Finansų prekybos ir pramonės ministerijos Miutinių depertamento raštas GLR atstovybei, Kaunas, 09.06.1921.

799 *Справа Вацлава Ластоўскага...*, № 8, с. 213; *Архівы БНР*, № 3616, Ліст К. Душэўскага А. Луцкевічу, Берлін, 16.08.1924.

800 У. Сакалоўскі, *Надзвычайная місія БНР у Нямеччыне...*, № 187, Пратакол перамовы ад 31 студзеня 1923 г. аб ліквідацыі гандлёвага пагаднення паміж фірмай «ІВЕГ» і беларускай гандлёвай камісіяй ад 31.01.1923.

801 *Кароткі нарыс беларускага пытаньня...*, с. 147; W. Śleszyński, *Bezpieczeństwo wewnętrzne w polityce państwa polskiego na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007, s. 269.

802 LCVA, f. 383, ap. 7, b. 510, l. 97, Общая сводка расходов Правительства БНР за 1921 г., Ковно, 22.01.1922.

Na Litwie pozostał przede wszystkim premier A. Ćwikiewicz, wówczas już coraz bardziej skonfliktowany z resztą Rady i Rządu BRL. Formalne utrzymywanie stosunków z Litwą sprawiało, że w Kownie nadal przebywał szef misji dyplomatycznej BRL A. Walkowicz. Zajmowane przez misję mieszkanie dzielił on z W. Łastowskim, w związku z czym doszło do otwartego konfliktu o prawo do lokalu, a związane z tym przepychanki w grudniu 1923 roku zaprowadziły obu na salę sądową[803]. Z racji tego, że mieszkanie zostało oficjalnie wynajęte przez Przedstawicielstwo Dyplomatyczne BRL, wszelkie spory, a także negocjacje z właścicielką mieszkania, mające na celu usunięcie A. Walkowicza, kończyły się niepomyślnie dla W. Łastowskiego. Dopiero w styczniu 1925 roku — oficjalnie ze względu na długi wobec gospodarzy — A. Walkowicz został zmuszony do opuszczenia mieszkania[804]. 19 stycznia 1925 roku z budynku, gdzie mieściło się przedstawicielstwo, została zdjęta flaga oraz usunięty szyld, z kolei archiwum misji zostało przejęte przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych LR[805].

3.4. Sprawy białoruskie w Republice Litewskiej

Obecność Rządu i Rady Białoruskiej Republiki Ludowej w Kownie w naturalny sposób sprawiła, że środowiska związane z BRL zdominowały białoruskie życie w Kownie po 11 listopada 1920 roku. Znalazły się one jednak w dość specyficznym położeniu. Z jednej strony, jak każda misja obcego państwa posiadały prawo eksterytorialności, z drugiej strony były całkowicie uzależnione od państwa goszczącego, które finansowo utrzymywało ich działalność. Do tego w rządzie litewskim cały czas funkcjonowało Ministerstwo Spraw Białoruskich, któremu formalnie podlegały wszystkie inne, niezwiązane z BRL, inicjatywy białoruskie na terenie Litwy. W tej kwestii problematyczne było zagadnienie terytorium Litwy, szczególnie terenów między linią demarkacyjną a granicą z 12 lipca 1920 roku. Mimo że nie doszło do formalnego uregulowania zakresu kompetencji, to można twierdzić, że opierały się one na następującym założeniu: do linii demarkacyjnej sprawy białoruskie podlegały wyłącznie MSB, do linii z 12 lipca 1920 roku zakładano współpracę MSB z BRL, polityka wobec kwestii białoruskiej poza linią z 12 lipca była wyłączną kompetencją BRL[806].

803 НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 200, л. 26-29, Пісьмо дыпламатычнага прадстаўніка БНР у Літве А. Вальковіча міністру заграніўных спраў А. Цьвікевічу, Коўна, 20.12.1923.

804 Długi A. Walkowicza za mieszkanie w październiku 1924 r. osiągnęły ponad 1 tys. litów, do tego nie posiadał on jakichkolwiek środków na zakup drewna na opał. Ibidem, л. 16, Пісьмо дыпламатычнага прадстаўніка БНР у Літве Ураду БНР, Коўна, 11.10.1924; НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 198, л. 38, Gudų diplomatines atstovybes skundas Vyriausiajai Butų Sekvestro Komisijai, Kaunas, 04.12.1924.

805 Według planu I. Jonynasa archiwum BRL miało zostać zabezpieczone i przekazane Archiwum Państwowemu „do czasu, gdy utworzy się prawomocny organ narodu białoruskiego, któremu będzie można przekazać te dokumenty". LCVA, f. 383, ap. 7, b. 502, l. 151, I. Jonyno pranešimas Užsienių reikalų ministerijai, Kaunas, 30.08.1924; ibidem, ap. 2, b. 129, l. 3, Baltarusių atstovybės archyvo perėmimo protokolas, Kaunas, 20.02.1925; A. Kasparavičius, *Gudų korta Kauno ir Maskvos...*, p. 14.

806 *Архівы БНР*, № 3338, Дадатак да запіскі аб беларуска-літоўскіх узаемаадносінах.

Taki układ stał się wyraźny już w pierwszych tygodniach funkcjonowania umowy litewsko-białoruskiej i uwidocznił się w zakresie zadań, jakie stanęły przed sekretarzem do spraw białoruskich przy poselstwie litewskim w Rydze. Urząd ten został powołany ze względu na konieczność likwidacji misji BRL na Łotwie. Władze BRL nie chciały rezygnować z posiadania swojego przedstawicielstwa w tak ważnym mieście, wobec czego porozumiano się w tej sprawie z posłem litewskim na Łotwie D. Zaniusem i za zgodą litewskiego MSZ utworzono przy ryskiej misji litewskiej stanowisko sekretarza do spraw białoruskich. 1 lutego 1921 roku został nim Włodzimierz Gruntow, który wcześniej pełnił funkcję kuriera w Dyplomatyczno-Wojskowej Misji BRL w Łotwie i Estonii oraz sekretarza w ryskim Białoruskim Biurze Prasowym. Urzędował on w dotychczasowej siedzibie oddziału konsularnego misji białoruskiej, finansowany był przez BRL, jednak oficjalnie występował jako pracownik poselstwa litewskiego[807].

W. Gruntow jako sekretarz ds. białoruskich wykonywał zadania wcześniej stojące przed konsulem, czyli wydawanie paszportów, wystawianie i przedłużanie ważności zaświadczeń o obywatelstwie. W ciągu dnia w jego siedzibie pojawiało się ok. 25-30 interesantów[808]. W nowej sytuacji, jako urzędnik litewski, mógł on wystawiać dokumenty jedynie osobom pochodzącym z ziem znajdujących się pomiędzy linią z 12 lipca 1920 roku oraz granicą ryską. Kategorycznie zabroniono mu wydawania dokumentów osobom z terenów na wschód od granicy ryskiej. *De facto* strona litewska zgadzała się na przekazanie kompetencji jedynie wobec osób pochodzących z terytorium Polski. W takim układzie działalność sekretarza ds. białoruskich ograniczała się do przedłużania ważności wcześniej wystawionych dokumentów. Służba W. Gruntowa, z której nie była zadowolona żadna ze stron, ani Łotwa jako państwo przyjmujące, trwała najprawdopodobniej do kwietnia 1922 roku[809]. Jeszcze w połowie 1921 roku ze strony W. Łastowskiego padła propozycja przejęcia przez litewskie przedstawicielstwo w Tallinie opieki nad obywatelami Białorusi przebywającymi na terytorium Estonii. Sprawie tej, jak i w ogóle mieszaniu się w działania dotyczące sprawy białoruskiej, zdecydowanie przeciwny był ówczesny poseł litewski w Estonii i Finlandii Vytautas Jonas Gylys[810].

Z punktu widzenia Litwy, czy też stosunków litewsko-białoruskich, problematyczne jest ujęcie spraw białoruskich na Litwie Środkowej, nazywanej w terminologii litewskiej „ziemiami okupowanymi przez Polskę". Przede wszystkim problem sprawia bardzo skromna baza źródłowa. Do tego każda z instytucji znajdujących się na Litwie prowadziła własną politykę w tym zakresie i trudnym zadaniem, o ile w ogóle możliwym, jest wyznaczenie zakresu, w jakim ta polityka była wspólnie

807 НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 126, л. 59, Даклад У. Грунтова Старшыне Рады Народных Міністраў БНР, Рыга, 14.02.1921.

808 Ibidem, л. 41, Даклад секрэтэра па Беларускім справам пры Літоўскім Прадстаўніцтве у Латвіі У. Грунтова у Канцылярыю Рады Народных Міністраў БНР, Рыга, 05.03.1921.

809 LCVA, f. 378, ap. 2, b. 3950, l. 138, KAM Generalinio štabo Žvalgybos skyriaus pareiškimas Krašto apsaugos ministrui, Kaunas, 14.10.1921; *Архівы БНР*, № 3193, Ліст В. Ластоўскага А. Вальковічу, Коўна, 11.04.1922.

810 LCVA, f. 383, ap. 7, b. 106, l. 62, Lietuvos atstovo Suomijai ir Estijai V. Gylio raštas Užsienio reikalų ministrui, Tallin, 25.06.1921.

koordynowana. Podstawowymi instytucjami litewskimi, wpływającymi na kształt polityki białoruskiej, były między innymi MSB, LŠS, a przede wszystkim MSZ, w którego kompetencjach leżały również działania rządu BRL.

3.4.1. Ministerstwo Spraw Białoruskich

Po nawiązaniu współpracy między Republiką Litewską a Białoruską Republiką Ludową, dość problematyczne było funkcjonowanie Ministerstwa Spraw Białoruskich. Działalność MSB nadal nie była usankcjonowana żadnym aktem prawnym i wydaje się, że miało ono pełnić funkcję kontrolno-doradczą dla innych organów państwowych w sprawach białoruskich[811]. Na stanowisku ministra pozostawał D. Siemaszko. Chociaż jego osoba nadal była marginalizowana przez białoruski ruch narodowy, jednak w zaistniałej sytuacji nie podnoszono głośno żądań odwołania ministra. Do tego D. Siemaszko, bodajże jako jedyny z przebywających wówczas na Litwie Białorusinów, posiadał pełne prawo do obywatelstwa litewskiego, gdyż urodził się w 1878 roku w zaścianku Sudergi powiatu poniewieskiego[812]. Niemały wpływ na pozycję D. Siemaszki musiał mieć fakt, że jako członek wileńskich lóż masońskich został w 1920 roku aktywnym członkiem odrodzonej przez M. Römera loży „Lietuva”, która w niepodległej Litwie kontynuowała tradycję loży wileńskich[813]. A należy zaznaczyć, iż członkami loży mogli być wyłącznie ci dawni bracia, którzy zaakceptowali państwowość litewską. Po wysiedleniu z Wilna w styczniu 1922 roku w jej działalność zaangażował się również I. Kraskowski[814]. Przebywał on jednak w Kownie krótko, gdyż już w marcu 1922 roku dostał zaproszenie z łotewskiego ministerstwa oświaty w celu organizacji białoruskiego szkolnictwa w Dźwińsku[815].

811 Funkcje MSB jednoznacznie określał M. Römer: „Dotąd Ministerjum do spraw Białoruskich, obsadzone przez Siemaszkę, który osobiście uważa się nawet raczej za Litwina, niż Białorusina, było tylko parodją stosunku i zadań, które spełniać miało. Siemaszko i kierowane przezeń Ministerjum było nie wyrazem organizacji spraw białoruskich w państwie litewskim, lecz narzędziem do trzymania spraw białoruskich w garści Litwinów. Była to karykatura na praktyce, zasadnie przez Białorusinów zwalczana”. R. Miknys, *Sprawa Wilna a problemy narodowościowe...*, s. 157-158.

812 Do 1914 r. w powiecie wiłkomierskim czasem spotyka się nazwę Surdegi. W większości opracowań jako miejsce urodzenia D. Siemaszki spotyka się Wilno, jednak w złożonej do Łotewskiego Związku Organizacji Pożarniczych autobiografii podaje on jako miejsce urodzenia właśnie Sudergi. Senas Draugas (A. Ružancovas), *Dominikas Siemaška. Kovai su gaisrais referentas*, „Lietuvos gaisrininkas”, 1932, nr. 12, p. 6.

813 Z. Solak, *Michał Römer i masoneria...*, s. 44 45.

814 Samo wysłanie 33 działaczy litewskich i białoruskich z Wilna położyło cień na jedności ruchu masońskiego w Wilnie. Wysokie stanowiska w administracji Litwy Środkowej znalazły się w rękach lokalnych masonów, w tym i B. Taraszkiewicza, członka loży „Traugutt”, który przeciwko takim praktykom ostro protestował, a po kolejnych nieporozumieniach w 1923 r. zrezygnował z członkostwa w loży. А. Латышонак, *Беларусы і масоны*, „Ніва”, 1997, № 48, с. 4.

815 Wraz z nim na Łotwę udał się A. Jakubecki, również jeden z „33”. „Lietuvos žinios”, 1922, nr. 33, p. 1. Szerzej: Э. Якобсонс, *Выходцы с Гродненщины в общественно-политической жизни белорусов Латвии в 20-30-е г. XX в.*, [w:] *Культура Гродзенскага Рэгіёну: праблемы развіцця ва ўмовах поліэтнічнага сумежжа. Зборнік навуковых прац*, Гродна 2003, с. 150-155; Э. Екабсонс, *Белорусы в Латвии...*, с. 47-71.

Właśnie I. Kraskowski według strony białoruskiej był najodpowiedniejszą osobą, aby zastąpić D. Siemaszkę na stanowisku ministra[816].

Sprawy białoruskie nie były jedyną dziedziną, w której działał D. Siemaszko, a z biegiem czasu zajęły one w jego życiu pozycję wręcz marginalną[817]. W czasie pełnienia funkcji ministra w 1921 roku został on członkiem międzynarodowej komisji arbitrażowej pod kierownictwem prof. Jamesa Simpsona, która miała na celu wyznaczenie granicy litewsko-łotewskiej[818]. Już w kwietniu 1921 roku D. Siemaszko został powołany do komisji, mającej na celu reformę straży pożarnej[819]. Od 30 września 1921 roku D. Siemaszko był jednocześnie honorowym inspektorem drużyn strażackich[820]. Miał on spore doświadczenie w dziedzinie pożarnictwa. W 1914 roku zakładał pierwsze drużyny pożarnicze na wileńskich Sznipiszkach. Podczas okupacji niemieckiej, w 1915 roku, został nawet mianowany miejskim naczelnikiem drużyn strażackich i pełnił tę funkcję do końca 1918 roku[821]. Z pożarnictwem związana była także jego dalsza kariera po odwołaniu z funkcji ministra.

D. Siemaszko ministerstwo przejął w kluczowym momencie dla istnienia państwa litewskiego. Zwołanie Sejmu Ustawodawczego oraz traktat pokojowy z Rosją Radziecką miały decydujący wpływ na dalsze funkcjonowanie państwa. Dla D. Siemaszki ważniejszą kwestią było jednak wyrażenie jego lojalności wobec Republiki Litewskiej:

„Do czasu podjęcia przeze mnie obowiązków ministra Ministerstwo Spraw Białoruskich prowadziło taką polityczną działalność, jakby było misją dyplomatyczną w państwie litewskim. Ozdabiało się nawet flagą, która aktualnie powiewa nad Przedstawicielstwem Białoruskiej Republiki Ludowej. Wstępując na stanowisko ministra nie podzielałem takiego kierunku działalności z tego względu, że Ministerstwo Spraw Białoruskich powstało w wyniku demokratycznego kierunku państwowej władzy litewskiej, jaka przyznała prawa mniejszościom narodowym"[822].

Pierwszy rok pracy na stanowisku ministra D. Siemaszko podsumował w pięciu punktach określających jednocześnie sprawy, którymi MSB się zajmowało. Były to reorganizacja ministerstwa i jego oddziałów terenowych; działalność wydawnicza („Пагоня" oraz odezwy wydawane dla ludności białoruskiej po przejęciu Wileńszczyzny); pomoc w organizacji wojska w „ciężkich czasach walki Rządu Litewskiego ze zbrojnym naciskiem na Litwę Polaków Żeligowskiego"[823] oraz powołanie konsul-

816 W dokumentach polskiego wywiadu można znaleźć informację, że to I. Kraskowski nie przyjął teki ministra. CAW, Oddział II SG, I.303.4.5138, Notatka „Sprawy białoruskie w Wileńszczyźnie".

817 Nazwisko D. Siemaszki w protokołach posiedzeń rządu litewskiego pojawia się praktycznie jedynie na listach obecności.

818 A. Ružancovas, *Dominikas Siemaška...*, p. 7.

819 LCVA, f. 923, ap. 1, b. 169, l. 90, Ministrų Kabineto posėdžio protokolas, Kaunas, 27.04.1921.

820 Ibidem, f. 377, ap. 9, b. 49, l. 314, VRM sekretoriaus raštas ministerijos departamentų direktoriams, Kaunas, 31.09.1921.

821 „Пагоня", 1920, № 5, c. 2; A. Ružancovas, *Dominikas Siemaška...*, p. 6-7; Ю. Вітан Дубейкаўская, *Мае ўспаміны...*, c. 26.

822 LCVA, f. 395, ap. 1, b. 9, l. 111-115, Кароткі нарыс Міністэрства Беларускіх Спраў за год працы 19/VI-1920-19/VI/1921, Коўна, 19.06.1921.

823 Ibidem.

tanta prawnego do komisji rządowej[824]. Wszystkie te zadania odnoszą się jednak bezpośrednio do wileńskiego okresu funkcjonowania MSB i ukazują praktyczną niemoc ministra. Po powrocie do Kowna MSB zajmowało się jedynie utrzymywaniem siatki informatorów na terytorium znajdującym się „pod polską okupacją" oraz przygotowywaniem literatury agitacyjnej rozpowszechnianej na tym terytorium[825].

Terenowi współpracownicy MSB działali w sześciu okręgach: dwóch miejskich — Wilno i Grodno, oraz czterech powiatowych: grodzieńskim, lidzkim, oszmiańskim i wileńskim. Celem ich działalności była dystrybucja materiałów propagandowych oraz agitacja na terytorium kontrolowanym przez Polaków[826]. Niestety z braku źródeł nie można dokładniej określić wykonywanych przez nich zadań, metod pracy, a przede wszystkim efektów, jakie ona przynosiła. Jak wynika z dokumentacji MSB, większość z nich po kilku miesiącach była odwoływana z tego stanowiska za niedostarczenie raportu z działalności. W przypadku Wilna i Grodna stanowiska takie w MSB istniały do końca funkcjonowania ministerstwa pod kierownictwem D. Siemaszki[827]. Wśród współpracowników znalazły się głównie nazwiska osób związanych z wileńskim i grodzieńskim BKN, jak np. A. Karabacz czy W. Pigulewski, ale też i S. Jakowiuk oraz S. Baran, którzy w 1922 roku zostali deputowanymi do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej[828].

Wymierne efekty przynosiła działalność wydawnicza MSB, która leżała w kompetencji Działu Druku, kierowanego przez Grzegorza Koziaczego, oraz Działu Oświatowo-Kulturalnego, na którego czele stał I. Antonow. W 1920 i 1921 roku ukazały się 3 numery czasopisma „Наша зямля" (*Nasza ziemia*), które było jedynie tłumaczone przez pracowników MSB, a właściwa redakcja znajdowała się w Minis-

824 Konsultanci prawni zatrudnieni w MSB: W. Bojew, a następnie P. Czerkas byli członkami działającego na przełomie 1920 i 1921 r. Najwyższego Komitetu Obrony Litwy (*Vyriausiais Lietuvos Gynimo Komitetas*), którego zadaniem była organizacja pomocy finansowej dla wojska oraz agitacja w okresie walk z wojskami Litwy Środkowej. Staraniem Komitetu wydrukowano 8 ulotek-odezw (po 2 tys. egzemplarzy) w języku białoruskim, które były tłumaczeniami odezw litewskich: „Грамадзяне вызваленага краю", „Да абароны ад палякаў", „Грамадзяне за аружжа!", „Што-ж маем рабіць?", „Грамадзяне Літвы!", „Браты-Салдаты", „Што мы сягоньня павінны рабіць?", LCVA, f. 1497, ap. 2, b. 28, l. 27, Baltgudžių kalba išleistų atsišaukimų sąrašas, b.d. Szerzej: A. Jurevičiūtė, *Роль Главного комитета обороны Литвы в борьбе с поляками 1920 г. (пропаганда и создание военных частей*, [w:] *Od armii komputowej do narodowej III: Problemy organizacyjne sił zbrojnych od XVI do XX wieku*, red. J. Centek, M. Krotofil, Toruń 2009, s. 203-228; eadem, *Vyriausiasis Lietuvos gynimo komitetas 1920-1922 metais*, [w:] *Steigiamajam seimui — 90. Pranešimų ir straipsnių rinkinys*, sud. S. Kaubrys, A. Vyšniauskas, Vilnius 2011, p. 133-157.

825 Zadania MSB zostały dokładnie zapisane w budżecie ministerstwa, którego znaczną część (85% w 1920 r. i 71% w 1921 r.) stanowiły wydatki administracyjne. Pozostałe środki przeznaczono na druk broszur oraz czasopism. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 264, l. 19, Ministerio be portfelio Gudų Reikalams 1922 metams išlaidų sąmata, Kaunas, b.d.

826 Ibidem, f. 395, ap. 1, b. 14, l. 75, Пісьмо Д. Семашкі Дзяржаўнаму Кантралеру, Коўна, 28.04.1922.

827 НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 93, л. 63, Пратакол сакрэтнага пасяджэння Міністэрства беларускіх спраў, Коўна, 24.02.1923.

828 W późniejszym czasie deputowanym był również W. Pigulewski, który w latach 1928-1931 zasiadał w łotewskim parlamencie — Saeima — trzeciej kadencji. Nazwiska S. Barana oraz S. Jakowiuka pojawiają się na liście współpracowników MSB przez cały 1921 r.

terstwie Rolnictwa[829]. Wiosną 1921 roku zaczęły ukazywać się broszury agitacyjne o ostrym, antypolskim charakterze[830]. Było to możliwe przede wszystkim dzięki współpracy MSB z przebywającymi wówczas w Kownie członkami BPSR[831]. Broszury te drukowane były w kowieńskiej drukarni Atanazego Baka, z nieukazanymi bądź fikcyjnymi miejscami wydania oraz formułą „Z pozwoleniem cenzury wojskowej". W sprawie druku wydawnictw propagandowych MSB od strony organizacyjno-finansowej ściśle współpracowało z Litewskim Związkiem Strzelców oraz Komisją Wschodniej Litwy[832].

Na wszystkich broszurach, jako wydawca podany był „Сувязь Беларускага Працоўнага Сялянства" (*Związek Białoruskiego Chłopstwa Pracującego*). Dzięki zorganizowanej przez LŠS sieci dystrybucji druki te anonimowo trafiały do wójtów i sołtysów na terenie Litwy Środkowej i Grodzieńszczyzny[833]. Według wyliczeń J. Matusasa ogólny nakład wszystkich wydawnictw propagandowych, jakie w 1921 roku ukazały się na terytorium Litwy za pośrednictwem LŠS, a były przeznaczone do kolportażu za „linią administracyjną", wynosił blisko 1,7 mln egzemplarzy[834]. Nakład broszur w języku białoruskim był zdecydowanie niższy od nakładu broszur litewsko- oraz polskojęzycznych, który zwykle wynosił od kilkunastu do kilkudziesięciu tysięcy egzemplarzy. W przypadku druków po białorusku było to zwykle kilka tysięcy egzemplarzy.

Jako pierwsze ukazały się broszury „Wyżej głowa, białoruski chłopie"[835], „Wyrok ludu"[836] oraz „Czego oczekują Białorusini od Polski"[837]. Do końca 1921 roku opracowano jeszcze następujące publikacje: „Rosyjsko-polski bal i białoruski kac"[838], „Dlaczego usychają polskie kwiaty na białorusko-litewskim gnoju"[839], „Od morza do

829 Mimo że 16-stronicowa gazetka określała się mianem dwutygodnika, ukazały się jedynie 3 jej numery: w październiku i grudniu 1920 r. oraz w listopadzie 1921 r. Na jej stronach zawarte były głównie informacje o reformie rolnej i innych problemach związanych z własnością ziemską w nowym państwie litewskim.

830 Jedyna znana autorowi pełna kolekcja druków wydanych przez MSB przechowywana jest w materiałach Misji Dyplomatycznej BRL w Berlinie (ГАРФ, ф. 5782, оп. 5).

831 Główną rolę w pracach nad tymi broszurami odegrali P. Miadziołka i T. Hryb. П. Мядзёлка, *Сцежкамі жыцця: успаміны*, Мінск 1974, с. 206.

832 Podany przez J. Matusasa spis wydawnictw LŠS pokrywa się dokładnie z wykazem literatury agitacyjnej wydanej przez MSB, przy czym podaje on również nakład poszczególnych broszur. Podane przez J. Matusasa liczby zgadzają się z innymi informacjami dotyczącymi nakładu niektórych broszur. LMAVB RS, f. 21, vnt. 2212, l. 15, Выданьня МБС; J. Matusas, *Šaulių sajungos istorija*, Sydney 1966, p. 135-136; П. Мядзёлка, op. cit., с. 206.

833 А.В. Пашкевіч, *Выбары ў Віленскі сойм у 1922 г. і адносіны да іх беларускай грамадскасці*, „Беларускі Гістарычны Агляд", 2005, т. 12, с. 128.

834 J. Matusas, op. cit., p. 136.

835 І. Шуляк, *Вышэй галаву Беларускі селянін,* Пінск 1921. Autorem tekstu najprawdopodobniej był I. Ćwikiewicz. Nakład 3,8 tys. egz.

836 *Народны прыгавор*, б.м. 1921. Autorem tekstu najprawdopodobniej był T. Hryb. Nakład 3,8 tys. egz.

837 *Чаго чакаць беларусам, асабліва праваслаўным, ад Польшчы. Гутарка дзеда да малодшых*, б.м., б.г. Nakład 900 egz. Autor — I. Korczyński.

838 А. Бяроза, *Расейска-польскі баль і беларускае пахмельле*, Пінск 1921. Nakład 2,5 tys. egz.

839 М. Арол, *Чаму-ж усыхаюць кветкі польскія на гною Беларуска-Літоўскім*, Ліда 1921. Nakład 2,3 tys. egz.

morza”[840], „Ziemi dla białoruskiego chłopstwa”[841], „Czemuż milczysz wiejska kobieto?”[842], „Do lepszych synów narodu polskiego”[843], „Kto jest winny?”[844], „Wstyd milczeć i czekać”[845], „Ręce precz od naszej ziemi”[846], „Spekulanci białoruską duszą”[847]. Również agitacyjny charakter miało redagowane przez T. Hryba czasopismo „Сялянская Доля” (*Chłopska dola*), którego nakład mógł osiągać nawet 10 tys. egzemplarzy[848]. Efektem współpracy między MSB a LŠS było również wydanie w 2 tys. egzemplarzy książki I. Antonowa „Wspomnienia o polskiej okupacji Grodzieńszczyzny w latach 1919-1921. Obrazy gwałtu i ucisku mężnych polskich panów na Białorusi (Moje przeżycia)”[849]. Co charakterystyczne, wspomnienia I. Antonowa zostały całkowicie podporządkowane litewskiej linii politycznej i pogląd na kwestię białoruską zbliżony był do stanowiska Uprawy, problem białoruskiej państwowości został zaś zupełnie pominięty[850].

Oprócz literatury propagandowej Dział Druku MSB przygotował wydanie kilku książeczek z literaturą piękną oraz popularnonaukową. Nakładem Wydawnictwa MSB światło dzienne ujrzała klasyka, zarówno białoruska („Dudka białoruska” oraz „Smyk białoruski” Franciszka Bohuszewicza[851]), jak i europejska („Bajki” Jana Chrystiana Andersena[852] oraz angielska legenda „Śpiewak Blondel”[853] — obydwie w przekładzie W. Łastowskiego[854]). Zastanawiający jest fakt wydania przez MSB zbioru alegorycznych opowiadań Jakuba Kołasa „Bajki życia”[855]. Na ten tomik złożyły się dzieła napisane przez klasyka białoruskiej literatury w okresie rewolucji październikowej, której J. Kołas był wówczas zdecydowanym przeciwnikiem. Nie

840 Nakład 2,3 tys. egz.
841 *Зямлі беларускаму сялянству*, б.м., 1921. Nakład 3,1 tys. egz.
842 *Чаму-ж ты маўчыш кабета селянская?*, б.м., 1921. Nakład 1,1 tys. egz.
843 *Da lepšych synoŭ Polskaj nacyi*, b.m., 1921. Nakład 4,2 tys. egz.
844 *Хто вінават?*, б.м., 1921. Nakład 9,1 tys. egz.
845 *Стыдна маўчаць і чакаць,* б.м., 1921. Nakład 9,1 tys. egz.
846 *Прэч рукі ад нашай зямлі*, б.м., 1921.
847 *Спекулянты беларускай душой*, б.м., 1921. Nakład 4,3 tys. egz.
848 НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 203, л. 91, Ліст Дыпламатычнага Прадстаўніка БНР у Усходні Дэпартамент Міністэрства міжнародных справаў ЛР, Коўна, 23.12.1921.
849 І. Г. Антонаў, *Успаміны аб польскай акупацыі Горадзеншчыны у 1919-1921 г.г. Малюнкі гвалту і здзеку фацэтных польскіх паноў на Беларусі (мае перажываньні)*, [Коўна] 1921.
850 Termin „państwo białoruskie” czy BRL nie pojawia się w książce ani razu. Na szkodliwość tej publikacji wskazywał K. Jezowitow, który zapoznawszy się z rękopisem chciał powstrzymać I. Antonowa przed drukiem tej pracy. *Архівы БНР*, № 3011, Ліст К. Езавітава В. Ластоўскаму за 6.11.1921.
851 Ф. Багушэвіч, *Дудка Беларуская*, Коўна 1922; idem, *Смык Беларускі*, Коўна 1922. Redaktorem obydwu publikacji był J. Woronko.
852 Х-А. Андэрсэн, *Казкі*, Коўна 1923.
853 *Сьпевак Блюндэль*, Коўна 1922.
854 Zgodnie z zawartą z MSB umową W. Łastowski sprzedawał MSB prawa na wydanie 16 przekładów poza wydanymi „Śpiewakiem Blondelem” i dziewięcioma bajkami Andersena. W spisie tym znajdujemy bajki A. Tołstoja, opowiadanie „Bezdomny kot” E. T. Setona, japońskie opowiadania, legendy „Śmierć Rolanda”, „Święty Jerzy i wąż”. Część z tych utworów ukazała się jednak później w redagowanym przez W. Łastowskiego „Krywiczu”. *Архівы БНР*, № 3342, Акт аб перадачы В. Ластоўскім праваў на выданьне сваіх кніжак МСБ, Коўна, 12.12.1922.
855 Я. Колас, *Казкі жыцьця*, Коўна 1921.

wiadomo jednak w jaki sposób rękopis tych utworów trafił do Kowna[856]. Przez historyków białoruskiej literatury sam fakt wydania literatury pięknej w czasie zawieruchy wojennej uważa się za ważne wydarzenie, gdyż wówczas w języku białoruskim ukazywała się wyłącznie literatura polityczna[857].

W 1922 roku wydano jeszcze dwa popularnonaukowe zarysy o tematyce przyrodniczej, które zostały przełożone z rosyjskiego przez G. Koziaczego — „Niebo i gwiazdy"[858] oraz „Prawa życia wśród roślin i zwierząt" Waleriana Łunkiewicza[859]. Nie wiadomo dlaczego nie został wydany podręcznik dla szkół podstawowych „Niezabudka, pierwsza czytanka po elementarzu" autorstwa W. Łastowskiego[860]. I. Antonow wraz z G. Koziaczym po zakończeniu w 1922 roku pracy w MSB przeszli na służbę do Litewskiego Związku Strzelców, gdzie również zajmowali się propagandą w języku białoruskim. W MSB ich pracę kontynuowali W. Pigulewski (do listopada 1922 roku) i W. Prokulewicz.

Pod koniec 1921 roku Białorusini po raz kolejny próbowali wpłynąć na uregulowanie statusu mniejszości białoruskiej na Litwie. 15 grudnia odbyła się narada białoruskich działaczy społecznych w Kownie, która wystąpiła do Sejmu Ustawodawczego i Rządu z następującą propozycją:

„Dla Białorusinów w Litwie etnograficznej:
a) Poprzez wydanie odpowiedniego statutu ogłosić autonomię narodowo-personalną, zgodną z prawami mniejszości narodowych ustalonymi przez Ligę Narodów.
b) Niezwłocznie zreformować wszystkie funkcjonujące na Litwie instytucje białoruskie zgodnie z duchem punktu „a".

Dla obszarów Litwy z przewagą ludności białoruskiej:
a) Wprowadzić autonomię terytorialną, wydając w tej sprawie odpowiedni manifest i za pomocą odpowiedniego statutu uregulować stosunki pomiędzy Litwą etnograficzną a białoruskim terytorium autonomicznym.
b) Umożliwić niezwłoczne powołanie najwyższego organu autonomicznego, złożonego z przedstawicieli terytorium autonomicznego, który miałby funkcjonować do czasu wyzwolenia go spod okupacji"[861].

[856] Według A. Maldzisa, J. Kołas za radą Ź. Żyłunowicza sam wysłał do Kowna rękopis swoich utworów. Przy czym sprawy wydawnicze w drukarni A. Baka miał koordynować sam Ź. Żyłunowicz, który wiosną 1921 r. zatrzymał się na chwilę w Kownie w czasie podróży do Berlina. A. Lapinskienė, A. Maldzis, op. cit., p. 89-90.

[857] А. Баршчэўскі, *Беларуская эміграцыйная пісьмовасьць*, ч. 1, Варшава 2004, с. 43.

[858] *Неба і Зоры*, Коўна 1922.

[859] В. Лункевіч, *Закон жыцьця сярод жывёлаў і расьлін*, Коўна 1922.

[860] Czwarte wydanie jednego z najpopularniejszych podręczników dla szkół podstawowych miało się ukazać w 2 tys. egzemplarzy. Nie wiadomo z jakich przyczyn przerwano proces wydawniczy w momencie aktywnych starań o rozwój białoruskiego szkolnictwa na Litwie. LCVA, f. 582, ap. 1, b. 43, l. 208, Дублікат акту аб продажы В. Ластоўскім права на чацьвертае выданьне кнігі «Незабудка, першая пасьля лемантара чытанка» Міністэрству Беларускіх Справаў, Коўна, 15.11.1922.

[861] LCVA, f. 923, ap. 1, b. 58, l. 85-86, Мемарандум Нарады Беларускіх Грамадзкіх дзеячаў ў Коўні Прэзідыуму Устаноўчага Сойму, Коўна, 16.12.1921.

Podpisane przez W. Bojewa, K. Duż-Duszewskiego i J. Woronkę memorandum zostało skrytykowane przez D. Siemaszkę, który stwierdził, że taka „prywatna" inicjatywa nie może być poddana pod dyskusję ani w Sejmie, ani na posiedzeniu Rządu[862]. Komentując propozycje minister zaznaczył, że białoruskie instytucje w postaci MSB, SBBP oraz Komisji Edukacji przy Sztabie Generalnym[863] są wystarczające dla niewielkiej liczby Białorusinów, zamieszkujących tereny kontrolowane przez państwo litewskie, a pomysł powołania „najwyższego organu" bez przeprowadzenia demokratycznych wyborów porównał do organizowanego wówczas przez Polaków Sejmu Wileńskiego.

Zarówno minister D. Siemaszko, jak i samo ministerstwo nie mieli dobrej opinii również w środowiskach litewskich. W październiku 1921 roku litewski wywiad donosił:

„(...) dzisiejsza praca ministerstwa jest nie tylko bezcelowa, ale i nieznośna. Tę pracę prowadzi były naczelnik wileńskiej straży p. Siemaszko, nieposiadający nic wspólnego z narodem białoruskim i jego życiem. Człowiek słabej woli, bez wyraźnego oblicza politycznego, służy jedynie jako urzędnik Rządu Litewskiego. Biorąc pod uwagę, że jest to człowiek nieuczciwy o niskim morale, swoim zachowaniem daje podstawy do rozsiewania na jego temat różnych wynikających z niskich pobudek plotek, to całkiem zrozumiałe są demoralizujący nieporządek oraz różne nieczyste prace, jakie mają miejsce w Ministerstwie"[864].

Według niektórych informacji przy MSB miała działać szkoła dla dzieci białoruskich, jednak wydaje się, że była to prywatna i nieregularna inicjatywa, a szkoła mogła mieć co najwyżej charakter szkółki niedzielnej[865]. W pierwszych latach istnienia Republiki Litewskiej nie udało się stworzyć stabilnej sieci szkół białoruskich. Do 1919 roku istniały jeszcze szkoły założone w okresie okupacji niemieckiej. Ustaleniu liczby szkół białoruskich funkcjonujących na terytorium Litwy w okresie do końca 1920 roku stoi na przeszkodzie brak stabilnego obszaru, na którym rozciągała się władza litewska. Z tego powodu autorzy podają różną ilość szkół białoruskich — od jednej do pięciu szkół podstawowych[866]. W oficjalnej statystyce Ministerstwa Oświaty na 15 stycznia 1920 roku widnieje jedna białoruska szkoła podstawowa na terenie „nieokupowanej" Litwy — w powiecie jezioroskim[867]. Z początkiem 1921 roku liczba ta miała wzrosnąć do pięciu, jednak nie wiemy, gdzie znajdowały się te szkoły[868]. W informacjach przekazywanych przez samych Białorusinów pojawia się informacja o trzech białoruskich szkołach[869].

[862] Ibidem, l. 83, Ліст Д. Семашкі Старшыне Рады Міністраў, Коўна, 23.12.1921.

[863] D. Siemaszko zapewne miał na myśli kierowany przez A. Ružancowa Oddział Literatury SG (zob. rozdział 3.4.2).

[864] LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3950, l. 128, KAM Generalinio Štabo Žvalgybos skyriaus pareiškimas Krašto apsaugo ministrui, Kaunas, 14.10.1921.

[865] НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 171, л. 17, Пісьма Беларускай Грамады Начальніку места Коўні і павета, Коўна, 12.12.1922.

[866] B. Šetkus, *Tautinių mažumų mokykla Lietuvoje 1918-1940*, Vilnius 2000, p. 152 (maszynopis dysertacji doktorskiej przechowywany w Litewskiej Bibliotece Narodowej: LNB RS, F132-1142).

[867] „Švietimo darbas", 1920, nr. 5, p. 16-17.

[868] Ibidem, 1922, nr. 1-2, p. 116-117.

[869] К. Езавітаў, op. cit., c. 7.

W 1922 roku staraniem rady Zjednoczenia Włościan Białorusinów do Ministerstwa Oświaty trafiło kilkanaście podań o otwarcie szkół białoruskich[870]. Podania te zostały wystosowane na lokalnych zgromadzeniach mieszkańców Kowna, Kroni, Jeziorosów, Radwiliszek, Wiłkomierza oraz wsi Nikrany i Tataryszki (gm. Wysoki Dwór, pow. trocki), Balceryszki i Pokalniszki (gm. Jewie, pow. trocki), Dawejnie, Kajryszki, Możejkiszki (gm. Uszpole, pow. uciański), Paskutyszki i Użusole (gm. Turzany, pow. kowieński)[871]. W efekcie — w 1923 roku powstała jedna szkoła, w Monkowiszkach, gmina Kronie (pow. trocki).

Zasadnicze zmiany sytuacji w MSB nastąpiły w 1922 roku. 2 lutego powołano nowy, siódmy gabinet, na którego czele stanął ludowiec Ernestas Galvanauskas. Zmiana rządu nie wpłynęła jednak na sytuację ministerstwa w takim stopniu, jak dyskusja na temat przyszłego ustroju politycznego Republiki Litewskiej. Kwestia ustawy zasadniczej była obok reformy rolnej najważniejszym zadaniem, jakie stało przed Sejmem Ustawodawczym[872]. W zaproponowanym przez komisję sejmową 24 lutego 1922 roku projekcie Konstytucji istniał zapis, który sankcjonował istnienie w systemie politycznym Litwy ministerstw „mniejszościowych". Punkt ten został jednak zgodnie odrzucony we wszystkich trzech czytaniach[873].

W czasie sejmowych dyskusji nad konstytucją na łamach prasy litewskiej prowadzona była dość intensywna polemika między D. Siemaszką a innymi litewskimi Białorusinami, w tym byłymi pracownikami ministerstwa I. Antonowem i W. Bojewem. Co ciekawe, był to jedyny przypadek, gdy sprawy białoruskie w takim stopniu omawiane były na łamach kowieńskiej prasy litewskojęzycznej. D. Siemaszko próbował bronić koncepcji ministerstwa twierdząc, że największym problemem był brak licznej białoruskiej mniejszości w „nieokupowanej" części Litwy, wobec czego likwidacja ministerstwa przed ostatecznym rozwiązaniem sprawy Wilna była błędem[874]. Artykuł ten doczekał się ostrego komentarza niewiadomego autora, z którym polemizując, oskarżany o brak działań na polu kulturalnym D. Siemaszko przywołał wspomnianych już I. Antonowa i W. Bojewa do złożenia sprawozdania ze swojej pracy[875]. W swych odpowiedziach oskarżyli oni D. Siemaszkę o blokowanie wszelkich inicjatyw kulturalnych i ogólny brak zainteresowania problemami lokalnej społeczności białoruskiej, zmuszanie pracowników ministerstwa do bezużytecznej pracy w postaci np. tłumaczeń wydawnictw sejmowych[876].

W czasie konfliktu między I. Antonowem a D. Siemaszką doszło nawet do rękoczynów. Były pracownik ministerstwa miał rzucić się z pięściami na ministra, któ-

870 LCVA, f. 391, ap. 3, b. 1297, l. 3, Kauno Baltarusių tautinio būrelio pareiškimas Švietimo ministrui, Kaunas, 13.09.1926; „Беларускі Сьцяг", 1922, № 4, c. 51-52.

871 Wszystkie podania dotyczyły otwarcia szkół podstawowych, ponadto w Kownie przewidywano otwarcie białoruskiego progimnazjum. „Беларускі Сьцяг", 1922, № 4, c. 52.

872 Szerzej: P. Janauskas, *Konstytucja Republiki Litewskiej z 1922 roku a mniejszości narodowe*, [w:] *Polityka — Religia — Edukacja. Studia z dziejów XX i XXI wieku dedykowane profesorowi Ryszardowi Michalskiemu*, red. Z. Karpus, K. Kącka, P. Tomaszewski, Toruń 2010, s. 95-102.

873 Po odrzuceniu tego projektu minister spraw żydowskich M. Sołowiejczyk podał się do dymisji, która jednak przez premiera nie została przyjęta. „Беларускі Сьцяг", 1922, № 2-3, c. 40.

874 „Lietuva", 1922, nr. 112, p. 1-2.

875 „Lietuvos žinios", 1922, nr. 92, p. 1.

876 Ibidem, 1922, nr. 104, p. 4; nr. 110, p. 4.

ry uratował się przed pobiciem, grożąc napastnikowi rewolwerem[877]. Rok 1922, podobnie jak w przypadku BRL, był czasem kryzysu, a D. Siemaszko miał problemy nie tylko z byłymi pracownikami. Jeszcze w czasie funkcjonowania MSB w Wilnie pojawiły się pogłoski o tym, że naczelnik kancelarii T. Szepff jest agentem niemieckim[878]. Jesienią 1922 roku litewskie służby ustaliły, że rosyjska organizacja monarchistyczna, mająca siedzibę w Berlinie, utrzymuje związki z jakimś urzędnikiem w Kownie[879]. Tajna agentura poinformowała, iż płk P. Kuczyński, przewodniczący monarchistycznej organizacji wojskowych, koresponduje z naczelnikiem kancelarii MSB T. Szepffem. Za zdradę interesów państwowych groziło mu wydalenie z Litwy[880]. Sam T. Szepff starał się jeszcze załagodzić sytuację, jednak 1 września 1922 roku został zwolniony ze stanowiska Naczelnika Kancelarii, a jego miejsce zajął A. Karabacz. Nie wiadomo, czy ostatecznie T. Szepff został wydalony[881].

Konstytucja Republiki Litewskiej ostatecznie została uchwalona 1 sierpnia 1922 roku[882]. Prawom mniejszości narodowych poświęcono rozdział VII, składający się zaledwie z dwóch artykułów, określających jedynie przysługujące mniejszościom prawa kulturalno-oświatowe. Zgodnie z art. 73. Konstytucji „mniejszości narodowe, które stanowią znaczną część obywateli, mają prawo w granicach określonych prawem autonomicznie zarządzać swoimi narodowymi prawami kulturalnymi — oświatą ludową, dobroczynnością, wzajemną pomocą — i w tym celu, zgodnie z ustalonym porządkiem prawnym, wybierają organy przedstawicielskie”[883]. Artykuł 74. mówił z kolei o możliwości nałożenia na przedstawicieli mniejszości podatków na cele kulturalne oraz gwarantował przeznaczenie na cele oświatowe i dobroczynne odpowiednich sum z budżetu centralnego oraz lokalnego[884]. Oprócz konstytucji, wpływ na sytuację mniejszości narodowych w Republice Litewskiej miało podpisanie w maju 1922 roku „Deklaracji ochrony praw mniejszości narodowych”, która wprowadzała Litwę do systemu ochrony praw mniejszości w Lidze Narodów[885].

O ile likwidacja ministerstwa w przypadku białoruskim nie miała większych konsekwencji, to już w przypadku Ministerstwa Spraw Żydowskich miało to niemałe znaczenie, gdyż było jednym z gwarantów autonomii kulturalnej. A ta z kolei była istotnym czynnikiem, który decydował o poparciu wileńskich Żydów dla Litwy w jej konflikcie z Polską[886]. Brak zapisu o ministerstwach „mniejszościowych” nie przesądzał jednak o automatycznym rozwiązaniu MSB. Początkowo jedyną zmianą było przekwalifikowanie D. Siemaszki z ministra na „tymczasowo pełniącego

877 *Архівы БНР*, № 3259, Ліст П. Крэчэўскага А. Цьвікевічу, Прага, 07.07.1922.
878 LCVA, f. 582, ap. 2, b. 54, l. 321, Ліст М. Кагановіча В. Ластоўскаму, [Коўна], [10.1920].
879 A. Anušauskas, op. cit., s. 66-67.
880 LCVA, f. 923, ap. 1, b. 268, l. 5, T. Šepffo skundas Ministrų Kabinetui, Kaunas, 26.08.1922.
881 Jedyną informacją o T. Szepffie pochodzącą z czasów późniejszych jest obecność jego nazwiska w spisie członków BTKO z lat trzydziestych. ASJ, Список членов Белорусского Культурно-Просветительного Общества в Литве.
882 *LVTA*, p. 7-14, Dokumentas nr. I.1-7, Lietuvos Valstybės Konstitucija (Kaunas, 01.08.1922).
883 Ibidem, p. 11.
884 Ibidem.
885 G.Vilkelis, op. cit., p. 128.
886 R. Miknys, *Sprawa Wilna a problemy narodowościowe...*, s. 159-160; Szerzej: Š. Liekis, *A state within a State?...*, p. 100-106.

obowiązki ministra bez teki do spraw białoruskich". Takie stanowisko zajmował on do 22 lutego 1923 roku, kiedy to został odwołany wraz z całym gabinetem. W kolejnym, ósmym gabinecie szefem rządu został ponownie E. Galvanauskas, pełniący również funkcję ministra spraw zagranicznych. On też został mianowany nowym ministrem bez teki do spraw białoruskich. Oficjalne przejęcie ministerstwa miało miejsce 28 lutego, kiedy to D. Siemaszko przekazał całą dokumentację MSB nowemu gospodarzowi[887]. Jedną z przyczyn usunięcia D. Siemaszki ze stanowiska ministra było jego poparcie dla A. Ćwikiewicza w konflikcie z W. Łastowskim, którego stronę trzymało litewskie MSZ.

E. Galvanauskas zlecił zbadanie funkcjonowania ministerstwa I. Jonynasowi, pełniącemu w MSZ funkcję dyrektora Departamentu Ligi Narodów i Polski[888]. I. Jonynas, który wcześniej był litewskim delegatem do Komisji Kontrolnej Ligi Narodów, od razu przystąpił do pracy i od tego czasu to właśnie on koordynował całość polityki litewskiej w kwestii białoruskiej. Według działaczy białoruskich nowy minister nigdy nie spotkał się osobiście z pracownikami MSB[889].

Pod nowym kierownictwem MSB zorganizowało „Wystawę białoruskiego druku", która została przygotowana jeszcze za czasów D. Siemaszki[890]. Natomiast w ciągu kilku miesięcy dokonano faktycznej likwidacji ministerstwa jako oddzielnego resortu. Najpierw do współpracy zostali zaproszeni W. Łastowski oraz K. Duż-Duszewski (zob. rozdział 4.3). Taka zmiana nie spodobała się pracownikom ministerstwa, którzy rozpoczęli „strajk włoski". Sytuacja ta trwała do maja 1923 roku, kiedy to większość pracowników została zwolniona[891]. Wczesną jesienią zostali oni zmuszeni do opuszczenia budynku MSB, w którym mieszkali. Pracę z W. Łastowskim i K. Duż-Duszewskim kontynuowali jedynie Wasyl Borysowicz (księgowy) i Anton Budnik (kurier), którzy z końcem 1923 roku oficjalnie przeszli na służbę do MSZ.

887 LCVA, f. 395, ap. 1, b. 4, l. 55-54, Прыказы № 255-256 па Міністэрству Беларускіх Спраў, Коўна, 28.02.1923.

888 LYA, f. K-1, ap. 58, b. 25116-3 Baudžiamoji Byla, l. 168, Протокол допроса И. З. Ионынаса, Вильнюс, 21.03.1952.

889 НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 211, л. 103, Адкрытае пісьмо да беларускага грамадзянства.

890 Ibidem, с. 118, л. 106, Записка о предположениях, аргументах и пр. в объяснение кризиса литовско-белорусских взаимоотношений.

891 Według innych źródeł miało to miejsce dopiero w końcu lipca 1923 roku, a rozporządzenie ministra w tej sprawie miało nadejść z Paryża (*Архівы БНР*, № 3437, Карэспандэнцыя ў газэту «Наш Сьцяг» аб звальненьні 28.07.1923 працаўнікоў МБС). P. Łossowski, powołując się na polskie źródła dyplomatyczne twierdzi, że E. Galvanauskas decyzję o faktycznej likwidacji „wydziału białoruskiego" podjął pod wpływem dyplomatów francuskich. Podobne podejrzenia pojawiają się w dokumentach BRL. P. Łossowski, *Polityka Litwy...*, s. 56; НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 118, л. 107а, Записка о предположениях, аргументах и пр. в объяснение кризиса литовско-белорусских взаимоотношений.

3.4.2. Białoruskie oddziały w Wojsku Litewskim

Po zakończeniu walk na froncie, 1 grudnia 1920 roku Samodzielna Kompania Białoruska pod powództwem płk. A. Uspieńskiego została skierowana do Kowna, gdzie kontynuowano formowanie Samodzielnego Białoruskiego Batalionu Piechoty. Na koniec grudnia stan stacjonującego w koszarach przy prospekcie Witolda SBBP wynosił 28 oficerów i 772 szeregowych[892]. W skład batalionu wchodziły kompanie piechoty i karabinów maszynowych oraz pododdziały — szkolny, intendentury, łączności i zwiadowców konnych.

Białoruskie formacje wojskowe na terenie Litwy były ważnym elementem umowy z 11 listopada 1920 roku. Możliwość formowania własnej armii stanowiła niezwykle ważną perspektywę w dalszym rozwoju BRL. Z kolei dla strony litewskiej aspekt militarny umowy nie był sprawą priorytetową, szczególnie po podpisaniu rozejmu z oddziałami gen. L. Żeligowskiego. Wówczas konieczność szybkiego tworzenia sojuszniczych oddziałów straciła na znaczeniu. Z drugiej strony perspektywy mobilizacji takiej armii na terenie Kowieńszczyzny czy Suwalszczyzny były niewielkie. W tej sytuacji istniała jedynie możliwość tworzenia takich oddziałów z jeńców wojennych oraz z osób przybywających na Litwę z drugiej strony „linii demarkacyjnej". Jak już wspomniano wcześniej, tworzeniu białoruskiej armii narodowej na Litwie zdecydowanie sprzeciwiło się Ministerstwo Obrony Kraju[893].

Kiedy było już jasne, że ze strony litewskiej nie będzie zgody na formowanie na terytorium Litwy oddziałów pod auspicjami BRL, wśród władz białoruskich zrodziła się koncepcja rozbudowy białoruskiego batalionu. Według zamysłu strony białoruskiej, przedstawionego Litwinom w lutym 1921 roku, w Wojsku Litewskim powinien funkcjonować pułk białoruski. W jego skład wchodziłyby dwa bataliony piechoty i kompania karabinów maszynowych (łącznie 35 oficerów oraz 650 żołnierzy), dwie jednostki artylerii (5 oficerów i 45 żołnierzy), kawaleria w sile stu szabel (5 oficerów i 100 żołnierzy) oraz tabor (2 oficerów i 50 żołnierzy)[894]. Sztab pułku (8 oficerów i 50 żołnierzy) miał się składać z pięciu oddziałów: operacyjnego, gospodarczego, sanitarnego, saperów oraz łączności. Ważnym elementem funkcjonowania jednostki miało być wzmocnienie świadomości narodowej żołnierzy, którzy w nim służyli. Jednocześnie zwracano uwagę na konieczność dokładnego zachowania zasady narodowościowej przy formowaniu pułku. Z tego powodu pułk, na którego dowódcę proponowano kpt. Włodzimierza Pigulewskiego, miał powstać w miejsce rozformowanego batalionu[895]. Głównym argumentem za rozbudową białoruskich jednostek było stworzenie realnej alternatywy dla funkcjonujących białoruskich jednostek w Wojsku Polskim:

„(...) wszystkie siły przebywające w Polsce i składające się na białoruskie wojsko z większą chęcią wstąpiłyby w szeregi jednostek białoruskich, gdyby rozwinęły

[892] V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918-1920...*, p. 341.

[893] LCVA, f. 383, ap. 7, b. 78, l. 46, Проект особого соглашения к 2 пункту договора, Ковно, 11.1920.

[894] Ibidem, f. 384, ap. 3, b. 89, l. 9, Пісьмо Дыпламатычнага Прадстаўніка у Літве А. Аўсяніка Міністру Вайсковых Справаў ЛР, Коўна, 02.1921.

[895] Ibidem, f. 383, ap. 7, b. 119, l. 93-96, Проект формирования белорусского полка.

się one na odpowiednią skalę w Litwie. Konieczne jest, aby rząd litewski zadbał o ściśle demokratyczne warunki dla pozostających [na Litwie — T. B.] białoruskich jednostek, przekazał je w ręce białoruskiego kolegium[896], a nie zwykłej grupie osób, zainteresowanych jedynie otrzymaniem żołdu"[897].

Podobnie jak w przypadku poprzednich planów propozycja ta została zablokowana przez Ministerstwo Obrony Kraju. Chociaż Białorusini odznaczyli się niezwykle pozytywnie w czasie walk w 1920 roku, to ich postawa w okresie pokoju z punktu widzenia litewskiej państwowości była niepewna. Litewskie MSZ przedstawiało następujące stanowisko:

„Korzyści z utrzymywania białoruskiego batalionu są wątpliwe, za Białorusinów zaczynają się uważać wszelkiego rodzaju rosyjscy monarchiści i komuniści, Polacy i Żydzi. Ich utrzymanie obciąży nasz budżet, a Białorusini wspomogą rusyfikację kraju"[898].

W podobnym tonie wypowiadał się głównodowodzący Wojska Litewskiego gen. Simas Stanaitis:

„(...) białoruskim żołnierzom, którzy przede wszystkim pochodzą z litewskich terenów okupowanych przez Polaków, nie został wyjaśniony cel ich służby w armii litewskiej. Każdy żołnierz powinien wiedzieć, że jest on w małej jednostce tych, którzy gotowi są pomścić wyrządzone przez wroga krzywdy i oswobodzić swój kraj, ramię w ramię walcząc z w szeregach armii litewskiej"[899].

Sztab Generalny był jedyną instytucją władz litewskich, która posiadała konkretny plan regulacji kwestii białoruskiej na Litwie. Wydaje się, że to właśnie kręgi wojskowe jako pierwsze dostrzegły niespójność polityki litewskiej w kwestii białoruskiej, a przede wszystkim szkodliwość jej prowadzenia zarówno poprzez MSB, jak i BRL. Rezultatem tego było utrzymywanie dwóch instytucji „nieprzynoszących państwu niczego poza szkodami"[900]. W celu regulacji spraw białoruskich wnioskowano o powołanie instytucji, mającej zajmować się pracą informacyjno-propagandową, kulturalną oraz humanitarną, przy czym „taka instytucja, posiadająca tak ważne, oczywiste ale i ograniczone zadania, powinna pracować w konkretnym ustalonym zakresie, obejmującym Białorusinów na miejscu oraz terytoriach okupowanych przez Polaków, nie troszczyć się o wszystkich Białorusinów świata i ich polityczną państwowość. Rozwiązując kwestię w ten sposób, będzie można jednoznacznie rozróżnić, kto jest zwolennikiem naszej państwowości, a kto wrogiem, kogo powinniśmy popierać, wspierać i ochraniać, a kogo nie"[901].

896 Bezpośrednie odwołanie do funkcjonującej w Polsce w latach 1919-1921 Białoruskiej Komisji Wojskowej. Zob.: O. Łatyszonek, *Białoruskie formacje wojskowe...*, s. 121-146.

897 *Архівы БНР*, № 2699, Даклад Ураду БНР Ураду Літвы аб палітычным стане Беларусі, Коўна, 29.03.1921.

898 LCVA, f. 383, ap. 7, b. 262, l. 132, Užsienio reikalų ministerijos slaptas pranešimas Lietuvos atstovybėms nr. 41, Kaunas, 28.04.1922.

899 A. Jurevičiūtė, *Белорусские военные формации в Литовской армии 1918-1923 г.г.*, [w:] *Białoruś w XX stuleciu...*, s. 303.

900 LCVA, f. 384, ap. 3, b. 89, l. 71, KAM Generalinio štabo Žvalgybos skyriaus viršininko pareiškimas Krašto apsaugos ministeriui, Kaunas, 19.10.1921.

901 Ibidem.

Białoruski batalion w połowie marca 1921 roku został wyprowadzony z Kowna. Do czerwca 1921 roku stacjonował on na linii Merecz–Kopciowo, ochraniając odcinek linii demarkacyjnej[902]. Sztab batalionu został rozmieszczony w Serejach, gdzie utrzymywano stały kontakt z emisariuszami z Grodzieńszczyzny. Na regularnych spotkaniach w sztabie częstym gościem był S. Jakowiuk[903]. To właśnie niejasne stosunki batalionu ze stroną polską stały się przyczyną jego wycofania z terytorium bezpośrednio sąsiadującym z linią demarkacyjną[904]. Według pierwszych planów batalion powinien być przeniesiony do Olity, gdzie miało rozpocząć się formowanie pułku białoruskiego. Został on jednak przeniesiony do miasteczka Grynkiszki w powiecie kiejdańskim. Po drodze adiutant płk. A. Uspieńskiego — kpt. W. Razumowicz — został aresztowany jako podejrzany o związki z polskim wywiadem i chęć wyjścia z batalionem do Polski[905]. Mimo dość skrupulatnego śledztwa nie udało się udowodnić związków kpt. W. Razumowicza z Polakami i wrócił on do służby w batalionie.

W czasie, gdy dowódcą batalionu był płk A. Uspieński, jednostka straciła białoruski charakter, o który wcześniej dbał A. Rużancow. W SBBP nadal prowadzono działalność kulturalną, żołnierze przygotowywali spektakle otwarte dla publiczności, organizowano przy batalionie orkiestrę dętą. Spektakle odbywały się jednak wyłącznie w języku rosyjskim i, poza nielicznymi wyjątkami, w tym języku wydawane były rozkazy[906]. Mimo znacznego odsetka niepiśmiennych żołnierzy nie zadbano o utworzenie przy batalionie szkółki[907].

Białoruski charakter batalionowi próbował przywrócić A. Rużancow, który po zwolnieniu z aresztu został przeniesiony do rezerwy, a z początkiem 1921 roku do Działu Nauki Wojskowej Sztabu Generalnego, po czym został mianowany kierownikiem Centralnej Biblioteki Wojskowej. 1 maja 1921 roku ukazał się pierwszy numer nowego czasopisma dla żołnierzy batalionu białoruskiego — „Wajskovy” (*Żołnierz*), redagowanego przez A. Rużancowa[908]. Periodyk ten był wydawany przez Oddział Literatury Sztabu Generalnego, a jego redakcja mieściła się właśnie w bibliotece. Do pomocy przy odbijaniu egzemplarzy czasopisma na szapirografie przysyłany był z batalionu jeden z szeregowców[909]. „Wajskovy” ukazywał się jako dwutygodnik do 25 października 1921 roku. Na jego łamach oprócz artykułów *stricte* wojskowych,

[902] LCVA, f. 908, ap. 1, b. 139, l. 1-13, Журнал военных действий Отдельного Беларусского баталиона 1921 г.

[903] V. Razumovič-Chmara, *Grimassy světové války...*, s. 102 103.

[904] LCVA, f. 923, ap. 1, b. 58, l. 87-88, Krašto apsaugos ministro J. Šimkaus raštas ministrui pirmininkui, Kaunas, 08.11.1921.

[905] V. Razumovič-Chmara, *Grimassy světové války...*, s. 108 111; A. Straża, *Ataman Chmara Razumowicz. Sylwetka białoruskiego irredentysty*, Warszawa 1937, s. 15-16.

[906] W zachowanych księgach rozkazów SBPP (LCVA, f. 908, ap. 1, b. 125, 127) do połowy 1921 r. rozkazy są pisane wyłącznie w języku rosyjskim, w późniejszym czasie język rozkazów zmienia się zwykle wraz ze zmianą sekretarza.

[907] O. Łatyszonek, *Białoruskie formacje wojskowe...*, s. 103.

[908] Najpełniejszy znany autorowi zbiór numerów czasopisma przechowywany jest wśród spuścizny K. Jezowitowa w Narodowym Archiwum Republiki Białoruś. НАРБ, ф. 458, воп. 1, с. 172, л. 1-71, Wajskowy, 1921, nr. 2-10.

[909] Objętość wahała się między 20 a 28 stronami, nakład 50-75 egzemplarzy.

jak np. historia białoruskich jednostek na Litwie, białoruskojęzyczne opracowania komend i regulaminów, znajdujemy również teksty poetyckie czy artykuły na tematy ogólnohistoryczne, bieżącą kronikę, a nawet próbki poetyckie A. Rużancowa. Ważnym elementem tego wydawnictwa była stała rubryka z trójjęzycznym (białoruski, litewski, rosyjski[910]) słownikiem terminów wojskowych. Numery, odbijane z rękopisu, dodatkowo ilustrowane były rysunkami M. Ściapieńki.

Płk A. Uspieński pełnił funkcję dowódcy batalionu do 12 października 1921 roku, po czym został przeniesiony do Sztabu Generalnego, z kolei kpt. W. Razumowicza oddelegowano do służby w Litewskim Związku Strzelców. Referując położenie sprawy białoruskiej minister obrony kraju J. Šimkus tak określił stan batalionu w listopadzie 1921 roku:

„Jeżeli przyjrzeć się składowi batalionu, zobaczymy, że służy w nim dużo nie Białorusinów a Rosjan, do tego niezbyt pewnej orientacji. Jeśli w naszym wojsku położenie żołnierzy nie jest jednoznaczne (są orientacje rosyjskie, są i polskie), to co dopiero mówić o Białorusinach, których język jest zupełnie podobny do rosyjskiego, a większość z nich to wyznawcy prawosławia. Prawda, wśród nich niektórzy pochodzą z Białorusi, ale większość to zrusyfikowani Białorusini. (...) Praktyka pokazała, że nie można im powierzyć odpowiedzialnych zadań na polu walki”[911].

Wraz z oddalaniem się perspektywy konfliktu zbrojnego z Polską znaczenie białoruskich oddziałów w Wojsku Litewskim malało, a pod koniec 1921 roku uległa zmianie taktyka strony litewskiej. Rozwiązanie konfliktu z Polską w obliczu niepowodzenia akcji dyplomatycznej miała przynieść działalność grup dywersyjnych, których organizacja została powierzona Litewskiemu Związkowi Strzelców (zob. rozdział 3.5).

W październiku 1921 roku nowym dowódcą batalionu białoruskiego został mjr Valdas Rozmanas. Jeszcze we wrześniu 1921 roku przy Batalionie powołano Komisję Kulturalno-Oświatową, która zajęła się organizacją szkółki oraz biblioteki[912]. Jednym z efektów pracy komisji był dwutygodnik „Сьветазар” (*Zorza*). Ukazywał się on na przełomie 1921 i 1922 roku, a redagowany był początkowo przez kpt. W. Razumowicza, zaś po jego przejściu do LŠS — przez E. Hajdukiewicza. Gazetka, której między 15 października 1921 roku a 18 kwietnia 1922 roku ukazało się jedynie sześć numerów, miała raczej charakter informacyjny, chociaż na jej łamach ukazywały się również teksty polityczne oraz wiersze A. Rużancowa[913].

Pod koniec 1921 roku została rozpoczęta gruntowna przebudowa batalionu. Na wspólnym posiedzeniu premier K. Grinius, ministrowie obrony kraju J. Šimkus, spraw zagranicznych J. Purickis i spraw białoruskich D. Siemaszko wraz z przewodniczącym komisji wschodniej Z. Žemaitisem podjęli decyzję o białorutenizacji batalionu[914]. Nowy dowódca mjr V. Rozmanas usunął z batalionu oficerów i żołnierzy,

910 Rosyjskojęzyczna kolumna słownika oznaczona była „po moskiewsku”.

911 LCVA, f. 923, ap. 1, b. 58, l. 87-88, Krašto apsaugos ministro J. Šimkaus raštas ministrui pirmininkui, Kaunas, 08.11.1921.

912 Ibidem, f. 908, ap. 1, b. 100, l. 304, Адозва прэзэса Культурна-прасьветнай камісіі Беларускага Асобага Батальёну В. Разумовіча да афіцэраў і жаўнераў, 14.09.1921.

913 Pięć numerów czasopisma zachowało się w wileńskiej Bibliotece Wróblewskich. LMAVB, f. 21, vnt. 2251.

914 Ibidem, f. 383, ap. 7, b. 510, l. 131, Сакрэтнае пісьмо В. Ластоўскага Міністру загранічных справаў Літоўскае Рэспублікі, Коўна, 09.04.1922.

którzy nie znali ani języka białoruskiego, ani litewskiego (blisko 400, w tym 6 oficerów). Jedynym oficjalnym językiem batalionu został białoruski, w nim wydawano komendy, prowadzona była dokumentacja[915]. Praca ta dość szybko przyniosła efekty:

„Z początku do białoruskiego batalionu byli kierowani nie tylko Białorusini, ale wszyscy nieznający języka litewskiego, wówczas oficjalnym językiem był rosyjski, w tym języku wydawane były komendy. Później zwrócono na to uwagę, wobec czego wszyscy nie-Białorusini zostali z batalionu wydaleni i zażądano wprowadzenia języka białoruskiego jako oficjalnego i aktualnie batalion posiada już charakter białoruski"[916].

Chociaż rozwiązano kwestie ideologiczne, to pozostawał problem dalszego uzupełniania batalionu. Zaproszony do rozmów w tej sprawie W. Łastowski proponował przyjmowanie do batalionu osób przybyłych na Litwę z Polski, przede wszystkim pochodzących z Grodzieńszczyzny i Wileńszczyzny byłych oficerów WP, którzy uciekli z wojska. Zdając sobie sprawę z trudności organizacyjnych takiego przedsięwzięcia, wnioskował on o przyjmowanie do batalionu wszystkich Białorusinów przybywających z terenów „okupowanych". W tym celu miałyby zostać otwarte odpowiednie punkty w okolicach linii demarkacyjnej, skąd ochotnicy byliby dostarczani do specjalnych białorusko-litewskich komisji, mieszczących się przy sztabach drużyn strzeleckich w Mereczu, Koszedarach i Ucianie. Po pozytywnej weryfikacji przez komisję ochotnicy mieli być kierowani etapem do batalionu[917].

Plan ten również nie został zaakceptowany w Ministerstwie Obrony Kraju, a należy zwrócić uwagę, że od wiosny 1922 roku, po masowych aresztowaniach wśród uczestników ruchu partyzanckiego oceniano, iż liczba Białorusinów, szukających schronienia na Litwie, była znaczna. Tymczasem SBBP został przeniesiony do Wyłkowyszek. Chociaż wraz z przenosinami załamała się praca wydawnicza, to udało się zorganizować dla oficerów batalionu kurs białorusoznawstwa, na który zapisało się 30 oficerów[918]. Prowadzący kurs Aleksander Pleskaczewski miał za zadanie „w ciągu 2-ch miesięcy od rozpoczęcia zajęć zapoznać słuchaczy z wszystkimi głównymi zagadnieniami języka, z najważniejszymi utworami białoruskiej literatury pięknej itd. Cel końcowy nauczania — władać językiem białoruskim w mowie i piśmie na tyle, aby w czasie zajęć z żołnierzami i ogółem we wszystkich publicznych miejscach używać tylko jego"[919].

Stacjonujący w południowej części Litwy batalion był jednak wykorzystywany jako siła robocza do budowy linii kolejowej Kozłowa Ruda — Szostaków. W tym celu pod koniec 1922 roku batalion, w którym służyło zaledwie 12 oficerów, został

915 O zmianach w batalionie praktycznie od razu wiedziano również w Wilnie: „batalion białoruski" ma być przeformowany w duchu rzeczywiście białoruskim (...) wezwanie do byłych oficerów białoruskich oddziałów WP, aby wstępowali do batalionu". CAW, Oddział II SG, I.303.4.5138, Notatka „Sprawy białoruskie w Wileńszczyźnie".

916 LCVA, f. 383, ap. 7, b. 262, l. 110a, Užsienio reikalų ministerijos slaptas pranešimas Lietuvos atstovybėms nr. 33, Kaunas, 11.04.1922.

917 Ibidem, b. 510, l. 131, Сакрэтнае пісьмо В. Ластоўскага Міністру заграні́чных справаў Літоўскае Рэспублікі, Коўна, 09.04.1922.

918 „Беларускі Сьцяг", 1922, № 2-3, с. 45.

919 *Архівы БНР,* № 2431, Выпіска з загаду Беларускага Асобнага Батальёну Літоўскага Войска № 184, Вількавышкі, 01.07.1922.

przeniesiony do Mariampola. 28 marca 1923 roku SBBP został zreorganizowany w Samodzielną Kompanię Białoruską z płk. Grzegorzem Jeśkowem jako dowódcą i z końcem kwietnia przeniesiony do Bobryszek w powiecie trockim. Rozkaz o rozformowaniu kompanii, liczącej wówczas 5 oficerów i 41 żołnierzy[920], wydano 20 lipca 1923 roku[921]. Był to jednocześnie koniec funkcjonowania w Wojsku Litewskim jednostek białoruskich. Nie oznaczało to jednak końca służby Białorusinów w wojsku. Część oficerów kontynuowała służbę w innych jednostkach, przede wszystkim w oddziałach rozmieszczonych na południowym pograniczu, w okolicach, gdzie wcześniej stacjonowały jednostki białoruskie.

Jak można zaobserwować z dalszej kariery oficerów Wojska Litewskiego o pochodzeniu białoruskim, pozostali oni na Litwie i z czasem w pełni zintegrowali się z lokalną społecznością. Podobny los spotkał zwykłych żołnierzy jednostek białoruskich, którzy w większości osiedlali się na Litwie Zaniemeńskiej, czyli na terenach, gdzie oddziały te stacjonowały w ostatnim okresie funkcjonowania. Niska świadomość narodowa i brak białoruskiego życia społeczno-kulturalnego na litewskiej prowincji w drugiej połowie lat dwudziestych sprawiła, że grupa ta w większości dość szybko się zasymilowała[922].

Pamięć o białoruskim czynie wojskowym w okresie walki o niepodległość Litwy była jednak pieczołowicie pielęgnowana. W latach trzydziestych, staraniem białoruskich oficerów mjr. A. Rużancowa i W. Kozłowa oraz płk. A. Uspieńskiego i M. Ławrentiewa, powstała sekcja białoruska kowieńskiego Muzeum Wojska im. Witolda Wielkiego[923]. W wydzielonej salce eksponowano pamiątki po białoruskich jednostkach w Wojsku Litewskim, m.in. tablice pamiątkowe z nazwiskami Białorusinów — kawalerów „Krzyża Pogoni", portrety dowódców, a także sztandar 1. BPP.

3.4.3. Organizacje białoruskie w Republice Litewskiej

Obok oficjalnych instytucji państwowych kowieńscy Białorusini próbowali z różnym skutkiem organizować się w pozarządowe inicjatywy. Z racji istnienia wielu ugrupowań o charakterze politycznym za najważniejszą uznano konieczność zjednoczenia wszystkich Białorusinów przebywających w Kownie. W tym celu podjęto próbę założenia w mieście białoruskiego klubu. 24 kwietnia 1921 roku powstała organizacja pod nazwą Białoruskie Zebranie, której przewodniczył J. Woronko[924]. Na potrzeby klubu wynajęto czteropokojowy lokal nad kawiarnią Juozasa Žilinskasa przy Alei Wolności 66[925]. Klub został otwarty z początkiem czerwca, jednak już 12

920 LCVA, f. 908, ap. 1, b. 201, l. 13, Žinios apie žmonių ir arklių sudėti Baltgudžių atskiro kuopos, 31.07.1923.

921 V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918-1920...*, p. 341.

922 S. Gečas, *Baltgudžiai kovoje už Lietuvos nepriklausomybę*, „Kardas", 2010, nr. 5, p. 36-39.

923 ЦНБ НАНБ, ф. 23, с. 57, л. 21, Пратакол паседжання Цэнтральнага Ураду БКАТ у Літве, Коўна, 25.01.1933.

924 LCVA, f. 394, ap. 1, b. 52, l. 1-4, Baltgudžių susibūrimo Kauno mieste įstatai, 24.04.1921.

925 БДА-МЛіМ, ф. 3, воп. 1, с. 168, л. 15-16, Договор об аренде помещения между правлением Белорусского Собрания в Ковне и И. Ф. Жилинским, 18.05.1921, Ковно.

czerwca został zamknięty przez policję z powodu podejrzeń o prowadzenie tam gier hazardowych[926]. Ze względu na działania niezgodne ze statutem, likwidacji uległo również samo Białoruskie Zebranie[927]. W sprawie Zebrania białoruska misja dyplomatyczna próbowała interweniować w litewskim MSZ, jednak nie przyniosło to żadnych rezultatów. Ostatecznie przewodniczący Zebrania J. Woronko został zwolniony z kary administracyjnej nałożonej na niego przez naczelnika miasta Kowna, gdyż nie udało się udowodnić jego udziału w grach hazardowych[928]. Nie zmieniło to jednak decyzji o zamknięciu klubu[929]. Incydent ten bardzo negatywnie wpłynął na obraz Białorusinów wśród mieszkańców Kowna.

Jeszcze przed powstaniem klubu, 15 marca 1921 roku została założona Białoruska Gromada (BG) w Kownie. Podstawowym celem organizacji było zjednoczenie wszystkich Białorusinów Kowna i okolic oraz pomoc we wprowadzeniu w życie białoruskich idei kulturalnych i socjalno-ekonomicznych[930]. Działalność statutowa BG miała być realizowana poprzez zakładanie księgarń, czytelni, szkół, szpitali, przytułków oraz organizowanie wykładów, koncertów i wieczorków. Ambitne plany zrewidowała rzeczywistość i działalność BG ograniczała się do spotkań, na których omawiano aktualne sprawy polityczne związane z położeniem Białorusinów na Litwie.

Pierwsze zebranie BG miało się odbyć w siedzibie MSB, jednak ze względu na odmowę D. Siemaszki zostało przeniesione do sali szkółki niedzielnej, funkcjonującej przy cerkwi Zmartwychwstania Pańskiego przy prospekcie Witolda[931]. Decyzja ta zapewne miała wpływ na fakt, że pierwszym przewodniczącym siedmioosobowej Rady BG, zarządzającej pracami organizacji, został I. Korczyński[932]. Na początku działalności BG przede wszystkim próbowała znaleźć dla organizacji stałą siedzibę. Niepowodzenia w tej kwestii znacznie ograniczały możliwości pracy wśród społeczności lokalnej. Udało się za to nawiązać współpracę z centralnymi litewskimi organizacjami pomocowymi i uzyskać materialną pomoc dla najbiedniejszych Białorusinów.

Wydaje się, że najważniejszym celem, jaki stanął przed Białoruską Gromadą, był udział w wyborach. Ze względu na brak czasu nie udało się wystawić kandydatów w wyborach do Rady Miejskiej Kowna w czerwcu 1921 roku. Natomiast w wyborach do Sejmu w październiku 1922 roku wystawiono wspólną listę z Demokratycznym Związkiem Rosjan Obywateli Litwy oraz Centralną Radą Staroobrzędowców Litwy[933]. Lista ta zdo-

[926] Podczas kontroli w jednym z pomieszczeń Klubu funkcjonariusze policji zastali 9 osób grających w karty i 1300 marek leżących na stoliku. LCVA, f. 383, ap. 3, b. 45, l. 300, Даклад Беларускага Сабрання Міністру Унутраных Спраў Літоўскай Рэспублікі, Коўна, 16.06.1921.

[927] БДА-МЛіМ ф. 3, воп. 1, с. 168, л. 44, Kauno miesto ir apskrities viršininko pranešimas J. Voronkai, Kaunas, 04.07.1921.

[928] НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 204, л. 2, Užsienių reikalų ministerijos Rytų departamento Direktoriaus raštas Gudų Atstovybei Kaune, Kaunas, 13.08.1921.

[929] LCVA, f. 582, ap. 2, b. 36, l. 31, Ліст Дыпламатычнага Прадстаўніцтва БНР ў Літве сябру Рады БНР Язэпу Варонку, Коўна, 17.08.1921.

[930] Ibidem, f. 394, ap. 1, b. 51, l. 15-16, Baltgudžių Gromados Kaune statutas, Kaunas, 15.03.1921.

[931] НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 171, л. 75, Пісьма Беларускай Грамады Начальніку места Коўні і павета, Коўна, 20.04.1921.

[932] Ibidem, с. 172, л. 7, Пратакол сходу Беларускае Грамады ў Коўні, 27.03.1923.

[933] LMAVB RS, f. 21, vnt. 2053, l. 1, Воззвание к русскому и белорусскому населению.

była 11 tys. głosów, co stanowiło jedynie 1,4% wszystkich oddanych głosów. Blok Rosjan-Białorusinów, jak oficjalnie została nazwana lista wyborcza nr 15, wystawił swoich kandydatów we wszystkich obwodach wyborczych poza obwodem I (powiaty mariampolski, olicki, sejneński). Najwięcej głosów na Blok oddano w obwodzie VI — 3,1%[934], przy czym w powiecie jezioroskim Blok zdobył 10% głosów, co dało mu czwarte miejsce za listami Partii Chrześcijańsko-Demokratycznej (25,5%), Związku Ludowego (21,4%) oraz Polskiego Centralnego Komitetu Wyborczego (14%)[935]. Było to jednak za mało do uzyskania chociażby jednego mandatu. Na listach Bloku białoruskimi kandydatami byli P. Czerkas, K. Duż-Duszewski oraz A. Karabacz.

Podobny blok zamierzano utworzyć w wyborach do II Sejmu. Tym razem doszło do nieporozumień i nie udało się utworzyć koalicji wyborczej[936]. Lista Bloku Rosyjsko-Białoruskiego została zarejestrowana tylko w okręgu IV[937], czyli na terenach, gdzie społeczność prawosławna miała najmniejsze wpływy i zdobyła jedynie 106 głosów[938]. Wybory, które odbyły się wiosną 1923 roku, były jedynym przypadkiem w krótkiej historii litewskiego parlamentaryzmu w okresie międzywojennym, kiedy to wszystkie mniejszości narodowe (oprócz polskiej, tradycyjnie odcinającej się od szerszej współpracy) wystawiły wspólną listę. Do bloku rosyjsko-niemiecko-żydowskiego dołączyła oficjalnie nie Białoruska Gromada, a Zjednoczenie Włościan Białorusinów[939]. Ze strony białoruskiej na listach wyborczych znaleźli się P. Czerkas i A. Karabacz. Na listę tę głosowało blisko 100 tys. wyborców, co stanowiło ponad 60% wszystkich głosów oddanych na listy mniejszości narodowych i dawało 10 mandatów w Sejmie, z czego 7 mandatów przypadło Żydom, 2 — Niemcom, 1 — Rosjanom (Jewtichij Jerin). Niemcy i Rosjanie utworzyli wspólny Klub Poselski. W wyborach startował również W. Bojew, jednak jako reprezentant Demokratycznego Związku Rosjan Obywateli Litwy[940].

Właśnie nieporozumienia wokół powołania koalicji wyborczej wiosną 1923 roku były przyczyną rozpadu Białoruskiej Gromady. Jeszcze większy konflikt wśród kowieńskich Białorusinów, szczególnie przedstawicieli BPSR, wywołały same wyniki wyborów, kiedy okazało się, że białoruskimi głosami mandat sejmowy otrzymał związany ze środowiskiem starowierców J. Jerin (zob. rozdział 4.2). W końcowym okresie funkcjonowania BG od listopada 1922 roku na czele rady organizacji stał J. Woronko. Działalność kulturalna BG ograniczała się do sporadycznych koncertów czy spotkań choinkowych dla dzieci.

Warto zaznaczyć, że przedstawiciele litewskich organizacji białoruskich wzięli udział w Pierwszej Konferencji Wszechbiałoruskiej w Pradze. Reprezentantem z ramienia Białoruskiej Gromady był jej przewodniczący I. Korczyński. Właśnie on w imieniu przedstawicieli z Litwy wygłaszał mowę powitalną, w której „wyraził na-

934 Miasto Wiłkomierz oraz powiaty jezioroski, rakiszkowski, uciański i wiłkomierski.
935 *Lietuvos statistikos metraštis 1924 1926 m.*, Kaunas 1927, p. 79.
936 НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 171, л. 75, Пісьма Беларускай Грамады Начальніку места Коўні і павета, Коўна, 20.04.1921.
937 Powiaty kretyngowski, możejkowski i telszewski.
938 *Lietuvos statistikos metraštis 1924-1926 m.*, Kaunas 1927, p. 82.
939 „Беларускі Сьцяг”, 1922, № 4, c. 53.
940 N. Kasatkina, A. Marcinkievičius, op. cit., p. 227.

dzieję, że Litwini, historyczni przyjaciele ludu białoruskiego, znajdą również teraz wspólną drogę życia”[941]. Drugim delegatem z ramienia BG był I. Antonow. Wśród przedstawicieli Białorusinów Litwy znaleźli się również reprezentanci Uprawy, wówczas już praktycznie niefunkcjonującej. Wybór delegatów na Konferencję, którymi zostali W. Bojew i G. Koziaczy, był najprawdopodobniej jedyną aktywnością członków Uprawy pod szyldem tej organizacji od czasu przenosin do Kowna[942].

Na zdecydowane żądanie D. Siemaszki delegaci reprezentujący Uprawę i BG wystąpili wyraźnie jako Białorusini — obywatele Litwy[943]. Minister próbował, jednak nieskutecznie, przeciągnąć na swoją stronę również delegację z Grodzieńszczyzny (S. Baran, Wiera Masłowska, Wasyl Rusak, Aleksander Żabiński), jadącej do Pragi właśnie przez Kowno[944].

We wrześniu 1921 roku zostało powołane Zjednoczenie Włościan Białorusinów (ZWB) w Litwie, które poza kowieńską centralą posiadało oddziały terenowe w Jewiach, Turzanach i Sumiliszkach[945]. Przewodniczącym Zjednoczenia został konsultant prawny MSB Paweł Czerkas. W budynku MSB mieściła się również siedziba organizacji. W lipcu 1922 roku P. Czerkasa na stanowisku przewodniczącego zastąpił A. Karabacz, były przewodniczący wileńskiego BKN[946]. Niestety informacje o działalności tej organizacji są niepełne. Wiadomo, że głównym zadaniem Zjednoczenia było działanie na rzecz utworzenia na litewskiej prowincji szkolnictwa białoruskiego oraz powołania w Kownie kursów nauczycielskich[947]. Ponadto ZWB pośredniczyło między Ministerstwem Rolnictwa a powracającymi z *bieżeństwa* mieszkańcami wiosek, zniszczonych w wyniku działań wojennych, w sprawie możliwości uzyskania z lasów państwowych drewna niezbędnego do odbudowy gospodarstw[948]. Według W. Razumowicza przy ZWB działała również kooperatywa[949]. Sama organizacja została zlikwidowana już wiosną 1923 roku[950].

W kwietniu 1921 roku powołano Białoruskie Towarzystwo Czerwonego Krzyża (BTCK), któremu przewodniczył J. Woronko. W przeciwieństwie do pozostałych

941 БДА-МЛіМ, ф. 3, воп. 1, с. 169, л. 8, Пратакол Паседжанняў Беларускай Нацыянальна-Палітычнай Нарады ў Празе 26-30.09.1921.

942 НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 93, л. 52, Пратакол пасяджэння Гродзенскай Беларускай Губернскай Управы, Коўна, 14.09.1921.

943 D. Siemaszko nie zaakceptował proponowanych tez projektu rezolucji, które opierały się na proteście przeciwko radzieckiej okupacji Białorusi. LCVA, f. 395, ap. 1, b. 9, l. 102, Тэзысы праекту рэзалюцыі Рады Беларускай Грамады у Коўне, Горадзенскай Беларускай Управы, Ковенскай Группы БПРС і Беларускага Селянскага Саюзу ў Літве, Коўна, 09.1921.

944 LCVA, f. 378, ap. 2, b. 3950, l. 78, Propoplanaus (?) pranešimas VRM Valstybes Saugumo departamentui, 05.10.1921.

945 Ibidem, f. 402, ap. 4, b. 106, l. 19, Žinios apie Lietuvos Baltgudžių Valstiečių Sąjunga, Kaunas.

946 Ibidem, l. 18, Пісьмо Цэнтральнай Рады Саюзу Сялян Беларусаў у Літве Начальніку места Коўні і павета, 07.07.1922.

947 „Беларускі Сьцяг”, 1922, № 4, с. 52.

948 Ibidem, c. 53

949 Oprócz legalnej działalności członkowie kooperatywy z powodzeniem mieli angażować się również w nielegalny handel drewnem, mięsem oraz spirytusem. V. Razumovič-Chmara, *Grimassy světové války...*, s. 160-162.

950 LCVA, f. 402, ap. 4, b. 106, l. 21, P. Čerkaso pareiškimas, Kaunas, 22.05.1928.

organizacji, BTCK zostało 19 maja zarejestrowane przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych BRL. Jako organizacja Białoruski Czerwony Krzyż podlegał państwu białoruskiemu i według założeń statutowych jego działalność nie była ograniczona do terytorium Litwy[951]. BTCK pozostało jednak jedynie w sferze ambitnych planów jego założycieli[952]. Jak wynika z dokumentacji, najprawdopodobniej udało się zorganizować jedynie dobroczynny bal, który odbył się w sali kowieńskiego ratusza 7 stycznia 1922 roku[953].

Na początku 1923 roku zawiązał się w Kownie Komitet Kobiet Białoruskich, który w marcu 1923 roku został zarejestrowany jako oficjalna organizacja[954]. W Komitecie zebrały się małżonki białoruskich działaczy związanych z władzami BRL: Zinaida Ćwikiewicz, Elena Duż-Duszewska, Stanisława Łastowska, Maria Kreczewska, Elżbieta Prokulewicz, Aleksandra Walkowicz, Paulina Zacharka. Na rozpoczęcie pracy w celu „zjednoczenia kobiet narodowości białoruskiej w pracy narodowej, kulturalnej, oświatowej, charytatywnej i ekonomicznej" komitet otrzymał pożyczkę ze Zjednoczenia Włościan[955]. Działalność Komitetu ograniczyła się do organizacji dobroczynnego koncertu w kwietniu 1923 roku. Plany rozszerzenia działalności, m.in. organizacji stałych przedsięwzięć o charakterze kulturalnym, pokrzyżował kryzys we władzach BRL. Praktyczna działalność Komitetu ustała latem 1923 roku.

3.5. Litewsko-białoruska akcja dywersyjna na Grodzieńszczyźnie i Wileńszczyźnie

Oprócz regularnych wojsk elementem, który miał wspomagać oficjalne działania strony litewskiej w konflikcie z Polską, były oddziały o charakterze dywersyjno-partyzanckim, tworzone pod auspicjami Litewskiego Związku Strzelców. Oddziały, powołane jeszcze w czasie walk z oddziałami Litwy Środkowej jesienią 1920 roku, pod różnymi postaciami funkcjonowały przez cały okres konfliktu polsko-litewskiego. Ich działalność nasiliła się szczególnie pod koniec 1921 roku, w momencie, gdy zawiodły pokojowe metody rozwiązania sporu po klęsce negocjacji na arenie Ligi Narodów, a także po decyzji Sejmu Wileńskiego o przyłączeniu Wileńszczyzny do Polski. Wtedy też strona litewska postanowiła na większą skalę wykorzystać w tych działaniach czynnik białoruski.

951 НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 25, л. 2, Заява Таварыства Беларускага Чырвонага Крыжа Міністру ўнутарных спраў БНР, Коўна, 11.05.1921.

952 Statutowe cele BTCK zostały określone następująco: „1) jak najszersza materialna i moralna pomoc wszystkim obywatelom Białorusi, niezależnie od ich narodowości i religii, którzy ucierpieli od wojen, nieurodzaju, pożarów, epidemii i innych nieszczęść; 2) pomoc białoruskim obywatelom, znajdującym się w niewoli, w więzieniach, biednym białoruskim emigrantom; 3) wszelka pomoc wszystkim potrzebującym obywatelom białoruskim". LCVA, f. 582, ap. 1, b. 61, l. 1, Статут Беларускага Таварыства Чырвонага Крыжа.

953 НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 215, л. 112, Kauno miesto milicijos vado raštas Baltgudžių atstovybei, 28.03.1922.

954 LCVA, f. 394, ap. 1, b. 156, l. 3-4, Gudų moterų draugijos Lietuvoje statutas, Kaunas, 20.02.1923.

955 НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 121, л. 8, Пратакол Сходу Беларускага Жаночага Камітэту, Коўна, 07.03.1923.

W zbrojnym wystąpieniu mniejszości narodowych zamieszkujących Polskę, a co za tym idzie — doprowadzeniu do destabilizacji władzy państwowej, przynajmniej w jej lokalnym zakresie, kręgi litewskie widziały możliwość zmiany wytworzonej pod koniec 1920 roku sytuacji terytorialnej. Planem maksimum było wywołanie w Polsce skoordynowanego międzynarodowego powstania, w którym główną rolę miałyby odegrać niezadowolone z polskiej władzy mniejszości narodowe. Wsparcie miałoby nadejść z terenu pozostających w mniejszym lub większym konflikcie z Polską państw sąsiednich: Czechosłowacji, Niemiec oraz Rosji Radzieckiej. Plan ten nigdy nie wszedł w fazę realizacji, jednak na terenie północno-wschodniej Polski poczyniono poważne przygotowania do wystąpienia ludności litewskiej oraz białoruskiej.

Strona polska w inspiracji tego ruchu widziała spisek niemiecko-radziecki, co z kolei nie było twierdzeniem bezpodstawnym. Duża część przebywającego w Kownie korpusu dyplomatycznego, szczególnie z państw Ententy, uważała, że cała litewska polityka zagraniczna koordynowana jest przez Moskwę oraz Berlin, które jako wykluczone z powojennego układu sił starały się dbać o swoje interesy w regionie, a obydwu tym siłom zdecydowanie zależało na destabilizacji sytuacji w Polsce.

We wrześniu 1920 roku, kiedy doszło do ponownych walk z Polakami, powołano Sztab Frontu Szaulisów, którego naczelnikiem został Matas Šalčius. Sztab Frontu składał się z pięciu sztabów polowych, rozmieszczonych odpowiednio w Kalwarii (I), Wiłkomierzu (II), Ucianie (III), Mereczu (IV) i Kownie (V). W tym czasie najważniejszym zadaniem sztabów polowych było zbieranie informacji na temat ruchów oddziałów polskich. W czasie walk z wojskami gen. L. Żeligowskiego zadania te zostały rozszerzone o prowadzenie przez tzw. pułki ekspedycyjne akcji dywersyjnej na tyłach Wojska Polskiego[956]. Docelowo każdy ze sztabów polowych miał zmobilizować 2000 strzelców, ponadto utworzyć pułki ekspedycyjne składające się 300-400 strzelców. Ze względu na problemy finansowe i organizacyjne podstawowym zadaniem pozostawały działania wywiadowcze. Do tego brak broni oraz słabe doświadczenie wojskowe strzelców praktycznie wykluczały działania na froncie.

Oddziały szaulisów były tworzone oddolnie, nierzadko składały się z elementu kryminalnego, w związku z czym nie miały one dobrej opinii ani wśród ludności miejscowej, ani wśród dowódców wojskowych, którzy nie byli chętni do współpracy z LŠS. Negatywny obraz kształtował się przede wszystkim w pierwszych latach istnienia Związku Strzelców, kiedy samowolne działania szaulisów były zjawiskiem powszechnym. Całość tego obrazu uzupełniał radykalnie narodowy charakter organizacji.

Jesienią 1920 roku nawoływano również do tworzenia białoruskich drużyn szaulisów i walki przeciwko polskiemu najeźdźcy. Koordynacją miało zajmować się MSB, gdzie, jak głosiła jedna z odezw, „otrzymacie [ochotnicy — T. B.] strzelby, pistolety, armaty i inną broń. Kto nie ma kompletu odzieży, dostanie ją tutaj. Do założenia oddziału potrzeba przynajmniej trzech ludzi. Organizatorzy wybierają dowódcę. Zarząd Centralny zatwierdza oddział oraz jego dowódcę. Założony oddział,

[956] Szerzej o roli szaulisów w czasie walk jesienią 1920 r.: W. Rezmer, *Litewski Związek Strzelców...*, s. 264-267.

nie czekając na odpowiedź z Zarządu Centralnego, wchodzi w kontakt z miejscową milicją, pomagając jej w utrzymaniu porządku i obronie państwa"[957].

Bezpośrednim dowódcą drużyn białoruskich miał być adiutant białoruskiego batalionu kpt. W. Razumowicz[958]. Po stracie Wilna plany powołania drużyn białoruskich nie były już jednak możliwe do zrealizowania ze względu na brak zaplecza ludzkiego, stąd do końca 1921 roku białoruska współpraca z LŠS ograniczała się do wydawania literatury propagandowej i agitacyjnej, o której wspomniano przy omawianiu działalności Ministerstwa Spraw Białoruskich. Literatura ta dzięki rozwiniętej sieci współpracowników była przerzucana przez linię demarkacyjną, a na Suwalszczyznę również przez terytorium Prus Wschodnich[959]. Z MSB do Litewskiego Związku Strzelców w celu koordynacji działalności wydawniczej został oddelegowany I. Antonow.

W drugiej połowie 1921 roku, kiedy międzynarodowe położenie Litwy, a przede wszystkim terytorium kontrolowane przez władze litewskie, ustabilizowało się, rozpoczęto porządkowanie organizacyjnych struktur LŠS[960]. Przede wszystkim starano się połączyć rozproszone, niewielkie oddziały strzeleckie w większe jednostki, nad którymi można byłoby sprawować kontrolę. Powołano rejonowych instruktorów wojskowych, którzy mieli koordynować działalność grup w poszczególnych rejonach i kontrolować proces szkolenia. Na odcinku sąsiadującym z linią demarkacyjną powołano Sztaby Polowe Frontu Strzelców, z których każda była odpowiedzialna za konkretny odcinek linii demarkacyjnej oraz ściśle określone terytorium pod „polską okupacją". Sztaby zostały rozmieszone w następujących miejscowościach: I — Kalwaria, II — Wiłkomierz, III — Uciana, IV — Olita, V — Kowno, VI — Koszedary. Przy sztabach polowych funkcjonowały grupy partyzanckie, których oficjalnym zadaniem była walka z polskimi partyzantami oraz milicją pasa neutralnego. Sytuacja taka spowodowana była chęcią obejścia warunków rozejmu, które zabraniały regularnym wojskom przebywania na terytorium pasa neutralnego.

Dla konkretnych sztabów zostały powołane odpowiednie grupy partyzantów. Siedzibą sztabu I grupy partyzantów były Świętojeziory. Grupa ta miała prowadzić pracę w okręgu augustowskim, sejneńskim oraz suwalskim. Partyzanci grupy III (sztab w Tauroginiach) operowali na terytorium okręgów brasławskiego, duniłowickiego, dziśnieńskiego, oszmiańskiego, święciańskiego, wilejskiego i wołożyńskiego. Zakres terytorialny grupy IV ze sztabem w Mereczu określały następujące okręgi: baranowicki, białostocki bielski, brzeski, grodzieński, kobryński, lidzki, nieświeski, nowogródzki, prużański, sokólski, słonimski, wołkowyski. Partyzanci grupy VI (sztab w Koszedarach) odpowiedzialni byli za działalność na terenie okręgu wileńskiego. Bezpośrednim dowódcą wszystkich grup mianowano naczelnika Działu Konspiracji LŠS.

957 *Odezwa „Браты-Беларусы"*, „Пагоня", 1920, № 11, с. 2.

958 *Архівы БНР*, № 3652, Дакладная запіска В. Хмары-Разумовіча паўнамоцнаму прадстаўніку Літоўскага Ўраду ў Нямеччыне, Берлін, 24.01.1925.

959 LCVA, f. 1497, ap. 2, b. 28, l. 63, LŠS Kalvarijos skyriaus vado V. Tamošaičio pranešimas LŠS Centro vadybai, Kalvarija, 05.10.1921.

960 V. Vareikis, *Pasienio incidentai (Lietuvos šaulių partizaninė veikla)*, „Darbai ir Dienos", 2004, nr. 40, p. 118.

Jak widać terytorium, na jakim docelowo miały działać grupy dywersyjne, wychodziło daleko poza granice Republiki Litewskiej przewidziane w traktacie z 12 lipca 1920 roku. Terytorium to objęło tereny, do których pretensje zgłaszała BRL, a które po traktacie ryskim znalazły się w granicach Polski. Z tego powodu do dowództwa III i IV grupy zostali skierowani Białorusini, odpowiednio płk Mikołaj Bigard i kpt. W. Razumowicz. Z kolei G. Koziaczy został mianowany tymczasowym dowódcą VI grupy. Wydaje się, że tak jak w przypadku poprzednich wspólnych przedsięwzięć litewsko-białoruskich nie została zawarta żadna konkretna umowa, regulująca zakres kompetencji obydwu stron. Rozszerzenie terytorium, na którym działały grupy partyzanckie, poza linię z 12 lipca wynikało przede wszystkim z faktu, że podstawowym zadaniem tych zakonspirowanych grup były działania wywiadowcze na temat stanu Wojska Polskiego, stąd występowała konieczność objęcia działalnością całego terenu północno-wschodniej Polski. Granice okręgów poszczególnych oddziałów partyzanckich nie były ściśle tożsame ani z litewskim, ani z polskim podziałem administracyjnym, co więcej, w praktyce nie uwzględniały linii z 12 lipca 1920 roku (zob. mapa IX).

Kpt. W. Razumowicz wprawdzie często występował jako „ataman białoruskich partyzantów", czy szef Głównego Sztabu Białoruskich Partyzantów, lecz były to raczej określenia zwyczajowe. W dokumentach litewskich nie udało się odnaleźć informacji, aby oficjalnie funkcjonowała organizacja o takiej nazwie; organizacyjnie wszystkie zgrupowania partyzanckie funkcjonowały w ramach Litewskiego Związku Strzelców[961]. Jak słusznie zauważa Jerzy Kalina, lokalni dowódcy grup partyzanckich często sami podszywali się pod zapewne nieistniejące organizacje, używając tych nazw w pieczęciach czy podpisując nimi pisma[962]. Wydaje się, że taką samą mistyfikacją był Sztab Białoruskich Partyzantów[963]. Dowolność ta była tolerowana przez stronę litewską, która z jednej strony w każdej chwili mogła się odciąć od działalności grup białoruskich, a z drugiej była świadoma tego, zgodnie z doświadczeniem z 1919 roku, że występowanie na terytorium Grodzieńszczyzny w imieniu państwa litewskiego nie może przynieść żadnego skutku.

Organizacja grup dywersyjnych opierała się na tajnej instrukcji nr 89 z 11 grudnia 1921 roku, określającej zadania oddziałów partyzanckich: wywiadowcze (zbieranie informacji o stanie Wojska Polskiego, milicji oraz oddziałów partyzanckich na odcinku do linii traktatu litewsko-radzieckiego); przygotowywanie i wykonanie ataków terrorystycznych, przede wszystkim na znajdującej się w bezpośrednim sąsiedztwie z linią demarkacyjną odcinku kolei warszawsko-petersburskiej oraz sporadyczne ataki na stacje telegraficzne, czy wszelkiego rodzaju składy[964]. Ponadto trzecim

[961] LŠS było również podstawowym źródłem finansowania partyzantów. Środki z innych źródeł (MSB, BRL) były nieznaczne i nieregularne. *Архівы БНР*, № 3294, Заява Акружнага Атамана Г. Скамароха Старшыні Рады БНР за 01.09.1922.

[962] J. Kalina, *Związek Włościan Białorusinów*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne",1994, nr 1, s. 38.

[963] W rękopisach niektórych odezw oraz materiałów prasowych obok Sztabu Białoruskich Partyzantów, pojawia się np. Związek Białoruskich Partyzantów, LCVA, f. 561, ap. 5, b. 319, l. 118-119, List da polskich žaŭneraŭ.

[964] LCVA, f. 507, ap. 2, b. 213, Vyriausiojo Šaulių Sąjungos Karo Inspektoriaus parodymų santrauka, Kaunas, 11.12.1921.

kierunkiem działalności miało być przygotowywanie się do wystąpienia na tyłach Wojska Polskiego. W tej kwestii szczególną uwagę zwrócono na położenie Grodzieńszczyzny, gdzie „terror i walka partyzancka powinna rozwinąć się do maksimum. (...) Należy wyjaśnić lokalnym Białorusinom, że ich powstrzymanie w danym momencie doprowadzi do ich ostatecznej eksterminacji. Polscy „kresowcy" aktualnie ich systematycznie likwidują: tyfus, ucisk, kontrybucje, wyśmiewanie obrzędów, wręcz niszczenie. Dlatego nie powinno być żadnego miłosierdzia: oko za oko, życie za życie, ogień za ogień. W tym czasie stara Grodzieńszczyzna powinna się obudzić i krwią odpłacić Polakom za stuletni ucisk"[965].

Jedną z pierwszych akcji, jakie stanęły przed zreorganizowanymi grupami partyzanckimi, były wybory do Sejmu Wileńskiego, w czasie których planowane były masowe wystąpienia o charakterze terrorystycznym (prowokacje, ataki na punkty wyborcze, kradzież i niszczenie urn). Plan ten został zablokowany na poziomie Ministerstwa Obrony Kraju, które nie zdecydowało się na dozbrojenie oddziałów partyzanckich. Cała akcja zakończyła się zbieraniem przez szaulisów informacji wywiadowczych w czasie przygotowań, jak i w czasie samych wyborów oraz do kolportażu literatury agitacyjnej[966].

Według Oddziału II Sztabu Generalnego WP działalność dywersyjna w pierwszej połowie lat dwudziestych została podzielona na „moralną" — agitacja polityczna i rozpowszechnianie co wiosnę informacji o wybuchu powstania; „napadową" — destabilizującą sytuację w państwie oraz „pożarową", która miała świadczyć o braku stabilności w państwie[967]. W przypadku dywersji ze strony litewskiej można określić, że organizacja „napadowej" oraz „pożarowej" dywersji leżała w kompetencjach Związku Strzelców. Natomiast do dywersji „moralnej" konieczne było konkretne zaplecze polityczne. Według P. Aleksiuka ten rodzaj działalności dywersyjnej, przynajmniej pod koniec 1921 roku, był zabezpieczany przez wileńskie kooperatywy, które utrzymywały kontakty z rządem W. Łastowskiego[968]. Twierdzenie to było słuszne, lewicujące kooperatywy bowiem były pod silnym wpływem partii eserów, a jednocześnie były dość dobrze zorganizowane i posiadały skromne zaplecze finansowe dla własnej działalności; ponadto większość kierownictwa kooperatyw działała w Białoruskim Komitecie Narodowym. Właśnie z tego środowiska wywodziła się większość terenowych współpracowników MSB oraz BRL. Jak już wspomniano, nie udało się dotrzeć do relacji oraz sprawozdań z ich działalności w tym zakresie. Z kolei polityczna działalność poprzez grupy partyzanckie nie była możliwa ze względu na ich całkowite nieprzygotowanie do takiej roli[969].

965 Ibidem.

966 V. Vareikis, op. cit., p. 121-122.

967 W. Śleszyński, *Walka instytucji państwowych z białoruską działalnością dywersyjną 1920-1925*, Białystok 2005, s. 40-41.

968 LCVA, f. 22, ap. 1, b. 54, l. 29, Raport P. Aleksiuka do Delegata Rządu RP w Wilnie, 19.10.1921.

969 W pierwszym okresie tworzenia grup partyzanckich raporty z działalności dowódcy III grupy partyzantów kierowane były również do władz BRL. Nie wiadomo co było konkretną przyczyną zaprzestania ich przesyłania do BRL. НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 57, л. 15, Даклад каман-

W celu koordynacji białoruskiej propagandy na terenach „okupowanych" z MSB do Działu Konspiracyjnego LŠS został skierowany G. Koziaczy, który pracował nad redakcją wspomnianych wcześniej ulotek, broszur oraz ulotek powstających w wyniku współpracy między MSB, Komisją Litwy Wschodniej oraz Najwyższego Komitetu Obrony Litwy. Na oddziałach partyzanckich spoczywało z kolei zadanie dostarczenia „bibuły" do punktów kontaktowych za linią demarkacyjną, głównie do lokalnych przedstawicieli którejś z kowieńskich instytucji.

Oprócz tych pism i druków w drugiej połowie 1922 roku w Kownie redagowana była gazeta „Беларускі Партызан" (*Partyzant Białoruski*)[970]. Jako miejsce wydania gazety z podtytułem „Bezpartyjny miesięcznik wojowników za Ojczyznę" zaznaczony był „Główny Sztab Białoruskich Partyzantów" w Puszczy Białowieskiej, redaktorami numerów 1 i 4-5 miał być Herman „Skamaroch", a 2-3 — G. Pliuszcza. W rzeczywistości całość wydawnictwa leżała w rękach G. Koziaczego[971]. Postać „Skamarocha", który po rozbiciu jego oddziału przebywał już wówczas na Litwie, mogła być co najwyżej użyta do uwiarygodnienia tego wydawnictwa i pokazania, że mimo głośnego procesu białoruscy partyzanci kontynuują walkę przeciwko państwu polskiemu. Jedynie walka przeciwko polskiej państwowości była głównym tematem gazetki, idea niezależnej Białorusi była tylko zarysowana w niektórych tekstach, a główną osią propagandy była walka przeciwko polskiej administracji, wojsku, ziemianom-obszarnikom. Wątek litewski nie był w żaden sposób zaznaczony, a strona litewska, jako „sponsor" i organizator, miała pełną kontrolę nad przekazywanymi przez pismo treściami.

Ciekawym przedsięwzięciem wydawniczym było tłumaczenie przez A. Rużancowa na język białoruski książki Władysława Klembowskiego „Walki partyzanckie"[972]. Książka ta używana była przez LŠS jako podręcznik, jej fragmenty w tłumaczeniu na język litewski były stosowane jako oficjalne wytyczne dla oddziałów partyzanckich[973]. Nie wiadomo czy przekład na język białoruski został ukończony; zachowany fragment maszynopisu, choć liczy sobie zaledwie 12 arkuszy, zawiera stronę tytułową charakterystyczną dla dzieła skończonego, z datą wydania i nazwiskiem redaktora[974].

дзіра ў міністэрства БНР аб працы пры III палявым штабе Літоўскіх стрэльцаў, Уцяна, 01.11.1921; ibidem, л. 25-26, Даклад камандзіра III-га палявага штаба Літоўскіх стрэльцаў у міністэрства БНР, Уцяна, 15.11.1921.

970 Wszystkie egzemplarze czasopisma zostały przedrukowane w „Białoruskich Zeszytach Historycznych", niestety nie zostały opatrzone komentarzem. *„Беларускі Партызан"*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 1994, nr 1, s. 138-161.

971 Brudnopisy i rękopisy artykułów, makiety wydawnicze wraz z korektami znajdują się w archiwum LŠS. Jedynie w przypadku kilku brudnopisów można podać w wątpliwość autorstwo G. Koziaczego. LCVA, f. 561, ap. 5, b. 319; ibidem, b. 322, l. 26, Даклад кіраўніка прапагандьнай часці начальніку Канспіратыўнага аддзелу LŠS, 07.07.1922.

972 В. Н. Клембовский, *Партизанские действия*, Санкт-Петербург 1894, 282 с.

973 Zob.: LCVA, f. 561, ap. 5, b. 317, l. 14, Trumpi nurodymai partizanams veikti, Kaunas, 14.05.1921.

974 НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 218, л. 1-13, У. Н. Клембоўскі, Партызанскія дзеі. Спроба падручніка. Пераклад майора Ружанцава з дадаткамі і пад рэдакцыей гэнэр. Штабу падпалкоўніка Чернівецкага, 1922.

Zgodnie z wypracowanym planem z końcem 1921 roku zreorganizowane sztaby polowe rozpoczęły działalność. Spośród planowanych sześciu, faktycznie funkcjonowały cztery sztaby — I, III, IV i VI, działalność kowieńskiego i wiłkomierskiego była zawieszona. Praca grupy VI, której czasowym dowódcą do wiosny 1922 roku był G. Koziaczy, była z kolei terytorialnie ograniczona do powiatu wileńskiego; działalność na tym terenie została mocno utrudniona po sprawie „33", kiedy to większość ustalonych kontaktów została przerwana. Stąd z trzech oddziałów, tworzonych w ramach grupy w Wilnie, Lejpunach oraz Szyrwintach, zdecydowanie aktywniejsze były dwa ostatnie rozmieszczone na prowincji[975]. W kontekście stosunków litewsko-białoruskich zastanawiającą jest kwestia powierzenia dowództwa, nawet tymczasowego, na odcinku stołecznym Białorusinowi. W kwietniu 1922 roku G. Koziaczy został przesunięty na stanowisko naczelnika sztabu grupy, w którym nieznacznie więcej było Białorusinów, dowódcą zaś został mianowany P. Zaunys.

III grupa partyzantów operowała na mieszanym terytorium białorusko-litewskim. Chociaż w strefie przyfrontowej był obszar zwartego zasiedlenia Litwinów, dowództwo grupy zostało powierzone Białorusinowi płk. M. Bigardowi (w niektórych dokumentach spotykane jest dwuczłonowe nazwisko Wróblewski-Bigard). W momencie przejęcia przez niego dowództwa organizacja była najbardziej rozwinięta w powiecie wołożyńskim i liczyła ok. tysiąca ludzi z pół tysiącem różnej broni, najczęściej strzelb, w powiecie wilejskim 600 ludzi i 250 sztuk broni, w powiecie oszmiańskim 500 ludzi i niecałe 200 sztuk broni[976]. Organizacja na tym terenie pod koniec 1921 roku była już dość dobrze rozpracowana przez stronę polską[977]. Z tego powodu po aresztowaniach grupa ta prowadziła prawie wyłącznie działania wywiadowcze.

Z kolei grupa IV operowała na terytorium, na którym wpływy litewskie obecne były jedynie w rejonie bezpośrednio graniczącym z linią demarkacyjną, stąd niejako naturalnym było przekazanie dowództwa na tym odcinku Białorusinowi. Kpt. W. Razumowicz do Wojska Litewskiego wstąpił latem 1920 roku w Wilnie i został adiutantem płk. A. Uspieńskiego. Sam pochodził z Trok; młodość spędził w Grodnie, skąd wyjechał na nauki do Petersburga. Na ziemię rodzinną wrócił jesienią 1919 roku i wtedy zaczął działać w grodzieńskim BKN. 15 października 1921 roku został przeniesiony z Wojska Litewskiego do Litewskiego Związku Strzelców. Od tego czasu rozpoczęła się jego kariera jako dowódcy partyzantów białoruskich[978].

W. Razumowicz w literaturze występuje jako „ataman *Chmara*", określenie to przylgnęło do niego w latach późniejszych. W zachowanej dokumentacji znajduje-

[975] LCVA, f. 561, ap. 5, b. 326, l. 4-6, Агульны абрыс працы Штабу VI LŠS групы і становішча групы на 20 лютага 1922 году, Кашадары, 23.02.1922.

[976] Ibidem, ap. 2, b. 4301, l. 1-4, Žinios apie baltgudžių judėjimo organizacija užfrontėje, 16.09.1921.

[977] CAW, Oddział II SG, I.303.4.5169, Dowództwo 2-ej armji Ekspozytura O II w Głębokiem do Policji Politycznej w Wilnie, 16.09.1921 i 22.09.1921.

[978] W. Razumowicz jest postacią niezwykle barwną, awanturniczą, przez co sprawia niemały problem współczesnemu badaczowi. Mimo tego, że wydał on na emigracji w Czechosłowacji swoje autobiograficzne wspomnienia, to do dzisiaj jedyną próbą jego biografii jest niewielki artykuł M. Szczura, oparty właśnie na analizie literackich wspomnień W. Razumowicza, a nazwany „Wielki nieudacznik". W kontekście analizy działalności W. Razumowicza jako dowódcy ruchu dywersyjnego na pierwszy plan wychodzą jego związki z polską defensywą. E. Mironowicz twierdzi,

my ledwie kilka dokumentów podpisanych „Chmara", do tego zawarta w numerze 2-3 gazety „Беларускі Партызан" krótka notka biograficzna atamana „Chmary" nie ma ani jednego punktu wspólnego z biografią W. Razumowicza[979]. Działalność W. Razumowicza w białoruskim ruchu narodowym do czasu służby w białoruskim batalionie była żadna, podobnie wyglądało to w latach późniejszych. Zdaje się, że nigdy nie opanował on języka białoruskiego, a po 1924 roku jego kontakty z białoruskim ruchem narodowym ograniczały się jedynie do swego rodzaju awantur i działalności szpiegowskiej, z której chciał czerpać korzyści.

Oprócz dowódcy kpt. W. Razumowicza sztab IV grupy partyzantów na początku 1922 roku składał się z 7 osób: naczelnika sztabu (Aleksy Dużański), kontrolera (Aleksy Dobrowolski), kierownika gospodarczego (Leon Czaplik), sekretarza (Bronisław Czaplik), instruktora (Mikołaj Zubrow), pomocnika naczelnika sztabu (Jan Mankiewicz) i rejonowego dowódcy w Przełajach (Pranas Jakubaitis)[980]. Z początkiem 1922 roku kpt. W. Razumowiczowi zostały podporządkowane przełajska, mereczańska oraz liszkowska grupa strzelców[981]. W. Razumowicz otrzymał odcinek, który w czasie walk z Polakami był jednym z najaktywniejszych. Powstało nawet określenie „Republiki Przełajskiej", która powstała z lokalnego komitetu parafialnego. Według słów J. Matusasa, wśród lokalnych szaulisów wielu było „wynarodowionych Litwinów"[982]. Grupa przełajska praktycznie do końca funkcjonowania oddziałów przyfrontowych uważana była za wzorowo zorganizowaną[983]. Podobnie działalność wywiadowcza IV grupy była wysoko oceniana przez dowództwo wojskowe. Przynosiła ona ponad dwukrotnie więcej szczegółowych informacji niż inne jednostki odpowiedzialne za wywiad. Gorzej oceniano prowadzenie agitacji[984].

Na dzień 1 kwietnia 1922 roku w dyspozycji kpt. W. Razumowicza było 86 strzelców[985]. Liczby osób wciągniętych do oddziałów dywersyjnych na miejscu wyglądają wręcz imponująco. Według ścisłej listy, sporządzonej przez dowódców poszczególnych oddziałów okręgowych, na koniec grudnia 1922 roku w ramach całej IV

że W. Razumowicz od początku był agentem polskiego wywiadu. Nie potwierdzają tego z kolei najnowsze badania T. Gajownika, dotyczące polskiego wywiadu na Litwie, który twierdzi, że próby pozyskania W. Razumowicza do współpracy w czasie jego pobytu na Litwie były nieudane, chociaż po 1924 r. kierował on placówką w Gdańsku, prowadzącą działalność wywiadowczą na kierunku litewskim. Sam W. Razumowicz podejrzany o szpiegostwo trzykrotnie stawał przed litewskim Sądem Wojskowym i za każdym razem był uniewinniany. Por.: Я. Мірановіч, *Пра дзеячаў і герояў*, „Ніва", 2003, № 11, с. 4; М. Шчур, *Вялікі няўдачнік. Вячаслаў Разумовіч-Хмара. «Грымасы ўсясьветнай вайны». Трылёгія («Зманлівы сьвет», «Бяз маскі», «Куюцца кайданы», 1930-1937)*, http://niamiesta.se/archiu/november2009/razumovich/razumovich.htm (dostęp z: 06.12.2009); T. Gajownik, op. cit., s. 117-118.

979 М. Сірко, *Нашы Гэроі*, „Беларускі Партызан", 1922, № 2-3, с. 3.

980 LCVA, f. 1054, ap. 1, b. 23, l. 85, LŠS IV Grupes štabo tarnautoju sąrašas, [Merkinė], 04.1922.

981 Ibidem, f. 561, ap. 2, b. 111, l. 27, LŠS CV Sudėties ir Instruktavimo skyriaus viršininko raštas Alytaus skyriaus vadui P. Šileikai, Kaunas, 19.01.1922.

982 J. Matusas, op. cit., p. 52.

983 LCVA, f. 561, ap. 5, b. 317, l. 2, Vyriausiojo Šaulių Sąjungos karo instruktoriaus įsakymas, Kaunas, 24.04.1922.

984 Ibidem.

985 LCVA, f. 1054, ap. 1, b. 23, l. 86-87, LŠS IV Grupes štabo tarnautoju sąrašas, [Merkinė], 01.04.1922.

grupy do dyspozycji było 6747 partyzantów, z czego blisko 2/3 w powiecie bielskim, stanowiącym oddział „Г”. Liczby te najprawdopodobniej daleko odbiegają od rzeczywistości. Spisy partyzantów tworzone były według konkretnych rejonów w danym oddziale. Lista taka zawierała nazwisko lokalnego dowódcy, jego pseudonim, adres (tu ograniczano się do podania wsi lub miasteczka) oraz liczbę partyzantów pozostającą w jego dyspozycji. O ile dla reszty oddziałów dane są bardzo skrupulatnie wyliczone — przy poszczególnych dowódcach znajdujemy liczby od kilku do kilkudziesięciu partyzantów — to w oddziale bielskim (obejmującym również powiat prużański oraz brzeski) liczby te idą w setki[986]. Jak się później okazało, dane te zostały sfałszowane i najprawdopodobniej należałoby z tej liczby usunąć ostatnią cyfrę[987].

Właśnie dowódca oddziału bielskiego Herman Szymaniuk ps. „Skamaroch” najbardziej narzekał na obowiązek składania dokładnych raportów z działalności, a przede wszystkim na konieczność sporządzania wspomnianych powyżej dokładnych spisów osób zaangażowanych w konspirację. Według niego było to jedną z głównych przyczyn upadku ruchu, przeczyło zasadom ścisłej konspiracji i w efekcie pomogło w wykryciu organizacji[988]. Wydaje się, że takie wymagania wobec organizatorów działalności konspiracyjnej były pokłosiem ogólnych tendencji w Związku Strzelców, który od strony organizacyjnej był niezwykle zbiurokratyzowaną instytucją z bardzo rozbudowanym systemem sprawozdawczości[989]. Kwestię tę podnosił również kpt. W. Razumowicz, który wskazywał, że najlepszym raportem z jego pracy jest przegląd polskiej prasy i opisy napadów, podpaleń, czy potyczek jego oddziałów z polską administracją, a nie dokumenty, na których tworzenie nie miał ani czasu (pracując po 16-18 godzin dziennie), ani ludzi[990].

Zarówno w literaturze polskiej, jak i białoruskiej działalność grup dywersyjnych dowodzonych z Mereczy przyjęło się nazywać przygotowywaniem powstania. Jest to jednak określenie zbyt szumne, wprowadzone do obiegu przez polski wywiad, nierzadko wyolbrzymiający zagrożenia ze strony białoruskiego ruchu narodowego[991]. W prasie litewskiej problem powstania był przedstawiany jako walka o niezależność Białorusi na terenie Grodzieńszczyzny. Tak też została zapamiętana przez niektórych świadków ówczesnych wydarzeń, według których walce prowadzonej

986 Trudno wyobrazić sobie, aby możliwe było np. wciągnięcie w konspirację przez A. Stasiuka (ps. Krasnyj) z Krasnej Wsi 300 osób posiadających 100 sztuk broni. Ogółem w rejonie Bielska i Kleszczel miało być 3055 zakonspirowanych partyzantów posiadających 383 sztuki broni. LCVA, f. 561, ap. 5, b. 418, l. 54-55, Список начальников отдела «Г».

987 D. Michaluk, *„Jestem przyjacielem Białorusinów...” — raporty wywiadowcze Romualda Ziemkiewicza do II Oddziału Sztabu Generalnego WP z lat 1922-1923*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, 2006, nr 26, s. 260, dok. XVI, Raport R. Ziemkiewicza do Oddziału II Sztabu Generalnego WP z dnia 25.05.1923.

988 НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 215, л. 11-12, Заявление Г. Шиманюк-Парыша Представителю БНР в Литве, Ковно, 25.06.1923.

989 J. Matusas podaje przykład Sztabów Polowych, które były zobowiązane do przekazywania raportów do Zarządu Centralnego LŠS dwa razy dziennie (o 10 i 23) nawet wtedy, gdy nic się nie wydarzyło. J. Matusas, op. cit., p. 45.

990 LCVA, f. 561, ap. 5, b. 678, l. 15, Рапорт В. Разумовича Начальнику Союза Литовских Стрелков, 28.03.1923.

991 Я. Мірановіч, *Пра дзеячаў...*, с. 4.

przez białoruską partyzantkę przyświecała idea budowy białoruskiej państwowości[992]. Z kolei w prasie polskiej w okresie procesu białostockiego najczęściej spotykanymi określeniami były „powstanie", „zamach stanu", „zdrada stanu"[993]. Termin „powstanie" nie pojawia się jednak ani w dokumentach białoruskich, ani litewskich, natomiast według materiałów Oddziału II SG WP plotki o tym, że wiosną wybuchnie antypolskie powstanie (niezależnie od celu i inspiracji) rozpuszczane były na terytorium północno-wschodniej Polski co roku.

Tworzone z inspiracji litewskiej grupy miały co najwyżej wystąpić na tyłach Wojska Polskiego w przypadku bezpośredniego konfliktu Polski z Litwą, ewentualnie ze Związkiem Radzieckim. Na organizację samodzielnego powstania ruch był zbyt słaby, nie miał odpowiedniego zaplecza politycznego, brakowało również jednolitej koordynacji. Prowadzone działania o charakterze dywersyjnym były często jedynie pretekstem do działań rabunkowych, a także załatwiania prywatnych konfliktów przez lokalnych „atamanów" oraz członków ich grup.

Działalność dywersyjna trafiła na podatny grunt szczególnie na Białostocczyźnie i Grodzieńszczyźnie oraz w okolicach Lidy. Tereny te, chociaż oddalone od ówczesnej Litwy, były nastawione najbardziej antypolsko. Wynikało to z tragicznej sytuacji mieszkańców, szczególnie prawosławnych, którzy powracając z *bieżeństwa*, zwykle do zniszczonych bądź rozgrabionych w czasie działań wojennych domostw, nie mogli liczyć na jakąkolwiek pomoc od państwa. Opuszczając w 1915 roku swoje domy wyjeżdżali, mimo wszystko, z Rosji, i ewakuowani byli do Rosji. Niewątpliwie zetknięcie z inną kulturą, obyczajami, gwarą w centralnej Rosji wzmocniło ich świadomość odrębności i własnej tożsamości. Nadal jednak była to tożsamość zachodnioruska, stojąca w opozycji do polskiej państwowości.

Bieda zastana na ojcowiźnie i niewielkie możliwości poprawienia codziennej egzystencji, kontrastowały z życiem „za cara" oraz z sytuacją zastaną na wygnaniu w Rosji, gdzie nierzadko udawało się mieszkańcom dość ubogiej Białostocczyzny zobaczyć gospodarczy dobrobyt bogatszych wsi Powołża[994]. W takiej sytuacji, jak twierdzi E. Mironowicz, każdy działacz, który przeciwstawiał się polskiej rzeczywistości, mógł liczyć na przychylność Białorusinów[995]. Zdaniem E. Mironowicza, tym wytłumaczyć można również późniejsze wydarzenia, jakie miały miejsce na Białostocczyźnie i Grodzieńszczyźnie, sukcesy Białoruskiej Włościańsko-Robotniczej Hromady i znaczne wpływy Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi. Idee komunistyczne idealnie trafiały do biednego chłopa białoruskiego, którego problemów ekonomicznych państwu polskiemu nie udało się rozwiązać, a które według radzieckiej propagandy miała rozwiązać władza rad. Ta idea w konfrontacji ze wspomnieniem dobrobytu zastanego w Rosji w czasie wojny pozwalała uwierzyć w szerzone przez bolszewików hasła.

992 *Федарук Аляксандар, Вітава*, [w:] *У новай айчыне. Штодзённае жыццё беларусаў Беласточчыны ў міжваенны перыяд*, Беласток 2001, с. 218.

993 LCVA, f. 561, ap. 5, b. 319, l. 1, Wycinki z polskich gazet.

994 *Бежанства 1915 года*, Беласток 2015, с. 255, 279, 479.

995 Я. Мірановіч, *Уступ,* [w:] *Бежанства 1915 года*, Беласток 2000, с. 8-9.

Akcja dywersyjna dość szybko została wykryta przez polskie służby. Do organizacji został wprowadzony konfident Edward Lenkiewicz, dzięki któremu możliwe było aresztowanie najbardziej aktywnych działaczy już z początkiem marca 1922 roku. W odpowiedzi dowódca oddziału bielskiego Herman Szymaniuk 30 marca miał wysłać ultimatum do J. Piłsudskiego i Ligi Narodów[996]. A z początkiem kwietnia jego oddziały dokonały kilku spektakularnych akcji w okolicach Puszczy Białowieskiej. Najsłynniejszą był napad na Kleszczele w nocy z 28 na 29 kwietnia, w czasie którego rozbrojono posterunek policji zabijając dwóch policjantów, okradziono restaurację i próbowano zrabować miejscową plebanię katolicką[997]. Oddział opuścił miasteczko na zrabowanej furmance i ukrył się w Puszczy Białowieskiej. 6 maja 1922 roku oddział został okrążony. W obławie aresztowano 19 partyzantów, posiadających 4 konie i 2 wozy. Sam dowódca ranny uciekł i wkrótce dotarł na Litwę.

Liczby osób aresztowanych w tej akcji w porównaniu z wykazami sporządzonymi przez samego H. Szymaniuka dowodzą jego mistyfikacji, która obliczona była na uzyskanie od strony litewskiej konkretnych gratyfikacji finansowych[998]. Zresztą korzyści nie oczekiwano tylko ze strony litewskiej. H. Szymaniuk informacje o organizowanych oddziałach próbował sprzedać również polskiej defensywie, jednak miało to miejsce już w momencie zaawansowanego rozpracowywania organizacji i jego propozycja została odrzucona[999]. Władze państwowe akcje „partyzantów" traktowały jako przejawy zwykłego bandytyzmu, ujęci sprawcy byli również skazywani na śmierć. Pierwsza egzekucja pojmanych członków oddziału „Skamarocha" odbyła się 24 maja 1922 roku[1000]. Natomiast 18 czerwca 1922 roku w Kownie odbyła się cywilna panichida za pamięć rozstrzelanych w Białymstoku 5 powstańców[1001]. Po majowej likwidacji oddziałów partyzanckich całkowicie zaprzestano akcji zbrojnej. Nie oznaczało to jednak wstrzymania dalszej pracy organizacyjnej i wywiadowczej, tym razem skoncentrowanej bardziej na terenach przygranicznych. W opinii białoruskiej emigracji jedną z przyczyn osiedlenia internowanych w Polsce „bałachowców" właśnie w Białowieży była chęć wzmocnienia kontroli nad ruchem powstańczym na tym terenie[1002].

Ostatnim epizodem działalności dywersyjnej był tzw. proces 45, zwany czasem pierwszym białoruskim procesem politycznym w II RP[1003]. Na procesie, któ-

[996] „Беларускі Партызан", 1922, № 1, с. 3-4.

[997] Я. Мірановіч, *Пра дзеячаў...*, с. 4.

[998] Por. przypis 427.

[999] Ibidem.

[1000] A. Tomaszuk, J. Kisieluk, D. Martyniuk, I. Sokawczuk, z kolei P. Niczyporuk i W. Tomaszuk zostali skazani na dożywocie (P. Niczyporuk zmarł w więzieniu na suchoty). Ogółem według wyliczeń J. Matusasa w latach 1919-1923 w walkach z bolszewikami, Polakami i bermondtowcami życie straciło 81 szaulisów i partyzantów. J. Matusas, op. cit., p. 60 64; E. Mironowicz, *Antypolska konspiracja białoruska w latach 1919-1925*, [w:] *Europa nieprowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej)*, red. K. Jasiewicz, Warszawa 1999, s. 883.

[1001] „Беларускі Сьцяг", 1922, № 2-3, с. 45.

[1002] *Архівы БНР*, № 3369, Ліст І. Цьвікевіча В. Ластоўскаму, Берлін, 02.01.1923.

[1003] Obszerne relacje z procesu można znaleźć we współczesnej polskiej prasie centralnej — „Rzeczpospolita", a przede wszystkim lokalnej — „Dziennik Białostocki". Białoruski Klub Poselski

ry odbył się w Białymstoku w maju 1923 roku, w ławach oskarżonych zasiedli między innymi S. Baran i S. Jakowiuk, będący już wówczas posłami na Sejm RP oraz W. Masłowska, jedna z delegatów Grodzieńszczyzny na konferencję praską. Dwadzieścia osób zostało skazanych na kary od roku do dożywocia (w tym W. Masłowska i S. Baran — na 6 lat). Dwadzieścia pięć osób, w tym S. Jakowiuk, zostało uniewinnionych. Proces, przynajmniej w zakresie propagandowym, znacznie wyolbrzymił zagrożenie dla stabilności państwa ze strony białoruskiej. Chociaż odbywał się w momencie, kiedy sama organizacja została zlikwidowana również przez mocodawców ze strony litewskiej, to był dobrą okazją do zdyskredytowania białoruskiego ruchu narodowego, który po wyborach parlamentarnych jesienią 1922 roku znacznie przybrał na sile.

Białorusini mieli pretensje do strony litewskiej o zignorowanie ich wysiłków w czasie akcji dywersyjnej. Na brak pomocy ze strony litewskiej narzekali partyzanci, którym udało się zbiec na terytorium Litwy, np. H. Szymaniuk[1004]. Najprawdopodobniej jedyną pomocą, jaka trafiła ze strony litewskiej do oskarżonych, było 25 tys. litów, które od rządu litewskiego dostał rząd BRL[1005]. Za pośrednictwem Litewskiego Czerwonego Krzyża niewielkie sumy przebywającym w więzieniu białostockim przekazywało także MSB[1006]. Bierna postawa rządu litewskiego w tej sprawie była jednym z argumentów przy oskarżeniach władz BRL o zerwanie współpracy[1007]. Sprawa umożliwienia pomocy dla osób zaangażowanych w działalność konspiracyjną była niejednokrotnie podnoszona w czasie rozmów przedstawicieli BRL z władzami litewskimi na przełomie 1922 i 1923 roku. Szczególną rolę widziano tu w istnieniu Białoruskiego Batalionu, do którego mogły trafiać osoby z rozbitych oddziałów partyzanckich, szukające schronienia na Litwie[1008].

W czerwcu 1922 roku W. Łastowski zwrócił się o utworzenie białoruskiego przedstawicielstwa przy LŠS „celem wspólnej braterskiej walki z wrogiem, okupującym ziemie litewskie i białoruskie"[1009]. Propozycja ta długo była rozważana we władzach związku oraz w Ministerstwie Obrony Kraju, które uważało, że przedstawiciela białoruskiego można dopuścić jedynie do części spraw i mógłby on zasiadać w Zarządzie Centralnym tylko na zaproszenie[1010]. Ostatecznie zezwolono na delego-

wydał obszerną księgę z materiałami z procesu: *Працэс 45-ці беларусаў у Беластоку (паводле справаздачы спэцыяльнага карэспандэнта)*, Вільня 1923.

1004 НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 215, л. 11-12, Заявление Г. Шиманюк-Парыша Представителю БНР в Литве, Ковно, 25.06.1923.

1005 Ibidem, с. 118, л. 108, Записка о предположениях, аргументах и пр. в объяснение кризиса литовско-белорусских взаимоотношений.

1006 LCVA, f. 383, ap. 7, b. 345, l. 59, Gudų reikalų ministerijos raštas Lietuvos raudonojo kryžiaus vyriausiai vadybai, Kaunas, 07.11.1922.

1007 ГАРФ, ф. 6063, оп. 1, д. 6, л. 12, Письмо Президиум Рады БНР Министру Иностранных Дел ЛР, [Прага], 10.12.1924.

1008 *Архівы БНР*, № 3338, «Аб неабходных канкрэтных мерапрыемствах». Дадатак да запіскі аб беларуска-літоўскіх узаемаадносінах.

1009 LCVA, f. 561, ap. 5, b. 323, l. 82, Ліст Старшыні РНМ у Цэнтральную Управу Саюзу Літоўскіх Стральцоў, Коўна, 08.06.1922.

1010 Ibidem, l. 79, KAM Šaulių Sąjungos Karo instruktoriaus raštas Šaulių sąjungos viršininkui, Kaunas, 26.06.1922.

wanie do „ogólnej pracy" Zarządu Centralnego przedstawiciela białoruskiego z prawem głosu[1011]. Rząd BRL zdecydował się na delegowanie do LŠS byłego przewodniczącego wileńskiego BKN A. Karabacza[1012].

Późną jesienią 1922 roku doszło do kolejnych zmian w dowództwie Litewskiego Związku Strzelców. W wyniku konfliktu wewnętrznego do dymisji podał się założyciel LŠS Vladas Putvinskis, a jego miejsce zajął zawodowy wojskowy Pranas Klimaitis. Zmiany we władzach związku chciał wykorzystać również A. Karabacz, proponując na nowo uregulować działalność Białorusinów w ramach LŠS[1013].

Od 1 stycznia 1923 roku Juozas Mikuckis został „dowódcą wszystkich partyzantów wschodniej Litwy", a szefem jego sztabu — płk A. Uspieński. Jeszcze w styczniu 1923 roku część partyzantów z grup wschodnich wysłano do Kłajpedy w celu wsparcia powstania. Również 1 stycznia został powołany Białoruski Związek Strzelców (BZS), a członkami tymczasowego prezydium zostali A. Karabacz, G. Koziaczy (sekretarz) i A. Ćwikiewicz. 6 lutego w Berlinie podpisano umowę między Litewskim Związkiem Strzelców, Białoruskim Związkiem Strzelców oraz Ukraińską Organizacją Wojskową (UWO)[1014]. Umowa zakładała skoordynowanie wystąpień przeciwko Polsce, które miały na celu odzyskanie Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny dla Litwy, budowę niepodległej zachodnioukraińskiej (galicyjskiej) republiki oraz Białorusi w granicach między linią z 12 lipca a linią umowy ryskiej[1015]. Pierwszym rezultatem tej umowy miało być przeprowadzenie w maju 1923 roku szeregu aktów terrorystycznych na przestrzeni między Lwowem a Wilnem. Według W. Razumowicza zgodnie z umową berlińską na działalność BZS miało być przeznaczone 30 tys. dolarów[1016].

Powołanie Białoruskiego Związku Strzelców było bodajże jedyną zaakceptowaną przez stronę litewską propozycją Białorusinów. Miało to jednak miejsce zbyt późno, aby odegrać jakąkolwiek rolę w faktycznej pracy. Do tego działalność BZS

[1011] Ibidem, l. 75, Пісьмо начальніка Канспірацыйнага Аддзела Старшыне РНМ БНР, Коўна, 11.09.1922.

[1012] Ibidem, l. 74, Ліст Старшыні РНМ у Цэнтральную Управу Саюзу Літоўскіх Стральцоў, Коўна, 22.09.1922.

[1013] LCVA, f. 383, ap. 7, b. 510, l. 129, Ліст А. Карабача І. Іонінасу, Коўна, 21.12.1922.

[1014] Pierwsze kontakty między Ukraińską Republiką Ludową i BRL zostały nawiązane w październiku 1920 roku w Rydze, kiedy to przedstawiciele obydwu stron protestowali przeciwko polsko-radzieckiemu podziałowi Ukrainy i Białorusi. *Архівы БНР*, № 2431, Супольны пратэст «Да ўсіх» — Адозва за 8.10.1920 супольнай канфэрэнцыі делегацый БНР і Ўсходне-Галіцкай Рэспублікі. Ukraińska Republika Ludowa była ważnym partnerem Litwy, z którym utrzymywano stosunki od 1919 r. O ścisłej współpracy można mówić od 1923 r. Nie byłoby wielką przesadą stwierdzić, że to właśnie Ukraińcy zajęli miejsce najważniejszego sojusznika Litwy spośród narodów zamieszkujących Polskę. Pod koniec lat 20. XX w. współpraca litewsko-ukraińska nabrała ram instytucjonalnych. Założone w 1929 r. Towarzystwo Litewsko-Ukraińskie uważane jest za jedną z ekspozytur UWO, a sam jej szef J. Konowaleć od 1929 r. był obywatelem litewskim. М. Гавришко, *Герой не тільки України: Євген Коновалець і Литва*, http://www.istpravda.com.ua/columns/2011/06/29/44380/ (wejście z: 11.08.2011).

[1015] НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 57, л. 77-78, Доклад об анти-польских организациях, 25.05.1923.

[1016] *Архівы БНР*, № 3652, Дакладная запіска В. Хмары-Разумовіча паўнамоцнаму прадстаўніку Літоўскага Ўраду ў Нямеччыне, Берлін, 24.01.1925.

miała opierać się na subsydiach z LŠS, których nie otrzymano[1017]. W tej sytuacji utworzenie BZS praktycznie nic nie zmieniło. Powstała nowa organizacja, składająca się jedynie z zarządu, który nie miał żadnego wpływu na działalność Partyzantów Wschodniej Litwy, gdyż ci organizacyjnie podlegali LŠS. Według pierwotnych zamierzeń BZS miał przejąć tę część zadań wykonywanych przez LŠS, która odnosiła się do terytorium poza granicami traktatu z 12 lipca 1920 roku.

Od stycznia 1923 roku zarząd LŠS stopniowo pozbywał się białoruskiego dowództwa grup partyzanckich. Był to początek akcji porządkowania LŠS poprzez zwalnianie wszystkich członków organizacji nie posiadających obywatelstwa litewskiego. W styczniu 1923 roku aresztowano Naczelnika Sztabu IV grupy Aleksandra Dobrowolskiego, który został oskarżony o przekazywanie przez naczelnika okręgu bielskiego A. Ugurmowa dokumentów o działalności strzelców do poselstwa radzieckiego w Kownie[1018]. W marcu ze stanowiska dowódcy III grupy odwołany został płk M. Bigard[1019]. Od tego czasu na odwołanie kpt. W. Razumowicza nalegał również P. Klimaitis[1020]. W kwietniu 1923 roku W. Razumowicz został nawet na krótko aresztowany pod zarzutem niegospodarności oraz przekroczenia kompetencji.

Kontakty białoruskich dowódców z bolszewikami poprzez misję radziecką w Kownie stawały się coraz częstsze. W momencie, gdy zorganizowane grupy białoruskie w Polsce przestały znajdować się w litewskim kręgu zainteresowania, przejęcie kontroli nad nimi było na rękę stronie radzieckiej. Przede wszystkim korzystnym był ich wizerunek ideologiczny, oparty na kontrastach klasowych i społecznych, ucieleśnionych w polskiej państwowości.

Oficjalnie BZS zainaugurował swoją działalność podczas I Zjazdu, który odbył się w Kownie w dniach 26-27 lutego 1923 roku. Powołanie Centralnego Zarządu BZS było przewidziane umową berlińską, przy czym Litwa zobowiązała się do finansowania działalności BZS[1021]. W zjeździe BZS uczestniczyli, oprócz członków tymczasowego zarządu, przedstawiciele III i IV grupy partyzantów (po sześciu z każdej), W. Łastowski z ramienia BRL, kpt. P. Klimaitis i Pranas Džiuvė (naczelnik Działu Konspiracyjnego) jako przedstawiciele LŠS oraz reprezentujący UWO Wołodymyr Panczenko-Jurewicz[1022].

Do Zarządu BZS zostali wybrani A. Karabacz, A. Ćwikiewicz, G. Koziaczy, Kibart, J. Drozd. Zarząd postawił przed organizacją następujące cele: zdobycie wspar-

[1017] W budżecie BZS na marzec 1923 r. przewidziano wydatki rzędu 11,5 tys. litów, z czego 8 tys. przeznaczano na pracę i agitację w terenie, resztę na kancelarię i łączność. Zarząd BZS pracował bez wynagrodzenia w budynku MSB. LCVA, f. 561, ap. 5, b. 678, l. 19, Пісьмо Цантральнай Управы БСС у Прэзыдыум Саюзу Літоўскіх Стральцоў, Коўна, 16.03.1923; ibidem, l. 18, LŠS viršininko P. Klimaičio pareiškimas LŠS Centrinės Vadybos prezidiumui, Kaunas, 16.03.1923.

[1018] НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 57, л. 64-65, Пратакол у справе 18 арыштованых беларускіх стральцоў (у зьвязку з арэштам Начальніка Штаба IV групы А. Дабравольскага).

[1019] Ibidem, сп. 225, л. 2, Кніга Выходзячых Пісем Цэнтральнай Управы БСС.

[1020] LCVA, f. 561, ap. 5, b. 657, l. 13, Lietuvos Rytų partizanų vado J. Mikuckio pareiškimas LŠS viršininkui, 14.03.1923.

[1021] НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 57, л. 77-78, Доклад об анти-польских организациях, 25.05.1923.

[1022] Ibidem, л. 79-83, Пратакол паседжаньняу I-га З'езду Беларускага Стралецкага Саюзу, Коўна, 27.02.1923.

cia finansowego, przede wszystkim od strony litewskiej i ukraińskiej oraz zebranie odpowiedniej ilości broni i materiałów. Do czasu budowy zaawansowanej siatki organizacji, z jednym sztabem na terenie Białorusi kontrolowanym przez Polskę, zdecydowano taktycznie powstrzymywać się od większych wystąpień, ograniczając się do niewielkich aktów terroru. Przy Zarządzie Centralnym BZS założono Fundusz Wyzwolenia Białorusi, którego celem było zbieranie środków na działalność narodowowyzwoleńczą wśród białoruskiej emigracji. Działalność ta zakończyła się jedynie wydaniem kilku odezw[1023].

Działalność BZS została zablokowana tuż po jego utworzeniu. Po zmianie sytuacji międzynarodowej w marcu 1923 roku Litwa straciła zainteresowanie wspomaganiem Białorusinów w ich walce przeciwko Polsce, za czym szły dalsze zmiany koncepcji stosunków polsko-litewskich. Do tego likwidacja pasa neutralnego i uszczelnienie kontroli na linii demarkacyjnej znacznie ograniczyło możliwości poruszania się oddziałów dywersyjnych, przerzutu broni i literatury agitacyjnej.

Praktycznie jedynym widocznym efektem działalności BZS było zorganizowanie na przełomie kwietnia i maja kursów dla agitatorów[1024]. Kursy te odbyły się pod przykrywką „Kursów białorusoznawstwa i języka litewskiego", które przy MSB przeprowadzili W. Łastowski i K. Duż-Duszewski.

Od kwietnia 1923 roku rozpoczęła się likwidacja „Partyzantów Wschodniej Litwy", która ostatecznie zakończyła się z końcem roku. W grupie IV zgodnie ze stanem z 10 kwietnia 1923 roku służyło 7 oficerów instruktorów, 2 urzędników i 167 partyzantów, z czego 5 oficerów i 162 partyzantów pochodziło z terenów za linią demarkacyjną[1025]. Do narodowości białoruskiej przyznawał się cały sztab grupy oraz 71 partyzantów. Z całego składu zaledwie jeden partyzant nie wyraził chęci na dalszą służbę. W przypadku grupy III z ogólnej liczby 9 oficerów, 2 urzędników i 163 partyzantów z terenów za linią demarkacyjną pochodziło 6 oficerów i 133 partyzantów, wszyscy oni wyrazili chęć dalszej służby[1026]. Ataman „Chmara" wnioskował o włączenie przynajmniej połowy z nich w skład białoruskiego batalionu, gdyż posiadane przez nich doświadczenie mogło być z powodzeniem wykorzystane w wojsku, reszta miała znaleźć zatrudnienie w rolnictwie na terenie Litwy[1027]. Ostatecznie część partyzantów została przyjęta w szeregi różnych jednostek ochraniających granicę. Istnieją informacje, że część czynnych partyzantów tuż po rozformowaniu przez stronę litewską przeszła pod dowództwo radzieckie[1028].

[1023] Ibidem, л. 95, Адозва эмігранцкім калоніям у Прыбалтыцы і Эўропе. НАРБ, ф. 325, воп, 1, с. 223, л. 1, Пісьма Цантральнай Управы БСС, Коўна, 01.05.1923.

[1024] LCVA, f. 561, ap. 5, b. 678, l. 11, Пісьмо Цантральнай Управы БСС ў Прэзыдыум Саюзу Літоўскіх Стральцоў, Коўна, 05.04.1923.

[1025] Ibidem, b. 643, l. 22, Žinias apie IV grupes tarnautojų ir partizanų, Merkinė, 10.04.1923.

[1026] Ibidem, l. 44, III partizanų grupės vado raštas Lietuvos Rytų partizanų vadui, 13.04.1923.

[1027] LCVA, f. 561, ap. 5, b. 678, l. 13-14, Доклад В. Разумовича Начальнику Союза Литовских Стрелков, 15.05.1923.

[1028] *Архівы БНР,* № 3652, Дакладная запіска В. Хмары-Разумовіча паўнамоцнаму прадстаўніку Літоўскага Ўраду ў Нямеччыне, Берлін, 24.01.1925.

Mimo wielokrotnych próśb BZS w żaden sposób nie został dopuszczony do prac nad reformą „Partyzantów Wschodniej Litwy", a w lipcu 1923 roku zaprzestał działalności, chociaż brak jest oficjalnych dokumentów o jego likwidacji[1029]. Jeszcze 5 września 1923 roku A. Karabacz wraz W. Razumowiczem zwrócili się do LŠS z prośbą udzielenia pożyczki na ich wyjazd jako delegacji BZS do Stanów Zjednoczonych, gdzie mieli agitować na rzecz walki przeciwko polskiej okupacji Białorusi[1030]. Prośba ta, jak można się było spodziewać, została odrzucona. Za formalną przyczynę jej odrzucenia podano poparcie A. Karabacza dla „antylitewskiej" rezolucji w sprawie białorusko-litewskich stosunków przedłożonej na zebraniu 22 sierpnia 1923 roku. Decyzji tej nie zmieniło zdecydowane odcięcie się od „takich rezolucji, które rozbijają wspólny front walki i mogą być wykorzystane przez Polaków ze szkodą dla narodu białoruskiego i litewskiego"[1031]. Zgodnie z rozkazem z 31 grudnia 1923 roku wszystkie grupy partyzanckie uległy rozwiązaniu. Dowódca IV grupy W. Razumowicz został 5 marca 1924 roku przeniesiony do rezerwy.

W drugiej połowie 1923 roku aktywność przejawiały już tylko litewskie grupy partyzanckie, przede wszystkim na Suwalszczyźnie[1032]. O koncentracji oddziałów partyzanckich na granicy służby polskie donosiły również w latach późniejszych. Na przykład w sierpniu 1924 roku syn I. Korczyńskiego, Włodzimierz, miał zorganizować i uzbroić na wypad 100-150 ludzi, skoncentrowanych w Mereczu i nadgranicznych wsiach Jabłonowo, Radówka, Kościuny, Trośniki, Puhacze[1033]. Cała akcja miała być skoordynowana z równoczesnym uderzeniem ze strony radzieckiej. Mimo oficjalnej likwidacji akcji powstańczej informacje o kolejnych planach dywersji ze strony Litwy przy pomocy Białorusinów pojawiały się w latach późniejszych[1034]. Według polskich wyliczeń, działalność litewskiej partyzantki w latach 1920-1928 przyniosła straty w wysokości 2,75 mln dolarów[1035].

1029 Księga pism wychodzących Zarządu Centralnego BZS kończy się na wpisie z 6 lipca 1923 r. НАРБ, ф. 325, воп, 1, с. 225, л. 6, Кніга Выходзячых Пісем Цэнтральнай Управы БСС.

1030 LCVA, f. 383, ap. 7, b. 510, l. 60, Пісьмо Цэнтральнай Управы Беларускага Стралецкага Саюза ў Прэзідыум Саюза Літоўскіх Стральцоў, Коўна, 05.09.1923.

1031 Ibidem, l. 61, Пратакол паседжання Цэнтральнай Управы Беларускага Стралецкага Саюза, Коўна, 06.09.1923.

1032 CAW, Oddział II WP, I.303.4.1726, k. 611, Raport dowódcy III Okręgu Korpusu gen. Juliusza Tarnawy-Malczewskiego, Grodno, 30.08.1923.

1033 Ibidem, I.303.4.2691, Raport sytuacyjny Komendy Policji Państwowej powiatu grodzieńskiego za czas 26.07/15.08.1924.

1034 A. Czerniakiewicz, *Raporty Romualda Ziemkiewicza z lat 1923-1925*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 2007, nr 27, s. 234, Raport R. Ziemkiewicza do Oddziału II Sztabu Generalnego, Warszawa, 09.05.1924; CAW, Oddział II WP, I.303.4.2501, Raport inż. R. Ziemkiewicza do Oddziału II Sztabu Gerneralnego, Warszawa, 14.05.1925.

1035 Z tej sumy aż 2,62 mln to straty w masie drzewnej, a 123 tys. to straty w mieniu nieruchomym na kolei oraz wydatki na zbrojną ochronę odcinka Orany–Turmont. Ibidem, I.303.4.1792, Wykaz strat, wyrządzonych w mieniu państwowym przez partyzantów litewskich w okresie czasu 1920-1928 roku.

§ 10. Гэтая умова [illegible] [illegible] на беларускай

і літоўскай мовах. Абодвы тэксты [illegible].

Гэтая умова, падпісана [illegible] дзяржаўнымі пячацямі

у месьце Коўне Лістапада [illegible] дня, Году Тысяча

Дзевяцьсот дваццатага.

ПОЎНАМОЧНЫЕ ПРЭДСТАЎНІКІ
УРАДУ БЕЛАРУСКАЕ НАРОДНАЕ РЭС-
ПУБЛІКІ:

ПОЎНАМОЧНЫЕ ПРЭДСТАЎНІКІ
УРАДУ ЛІТОЎСКАЕ ДЭМАКРАТЫЧ
НАЕ РЭСПУБЛІКІ:

Ostatnia strona umowy białorusko-litewskiej z 11 listopada 1920 r. z podpisami stron

Józef Woronko i Jan Czerepuk na emigracji w USA

Dominik Siemaszko

Aleksander Ćwikiewicz

Herman Szymaniuk – ataman „Skamaroch”

Wiaczesław Razumowicz – ataman „Chmara”

БЕЛАРУСКІ ПАРТЫЗАН

Месячн. безпартыйная часопісь Змагароў за Бацькаўшчыну

Цана паасобнага нумэру 20 польскіх марак.

Адрэс Рэдакцыі і Адміністрацыі: Галоўны Штаб Беларускіх Партызанаў — Белавежская Пушча.

№ 1 | ЖНІВЕНЬ (АЎГУСТ) | 1922

Да Чытачоў.

Выпускаючы „Беларускі Партызан", які з'явіцца адгалоскам думкі ўсіх змагароў акупаванага палякамі Краю, мы зьвяртаемася да нашых паважаных Чытачоў з некалькімі словамі.

Польскія наездцы, абманам захапіўшыя наш Край, напружваюць усе сілы, каб як наймацней прыдущыць нас, абрабаваць набытае крывавым потам нашае дабро, зьнішчыць прыродныя багацьці - лясы ды іншую нашу маемасьць.

Народ наш стогне пад чужацкім ярмом, ня бачучы ад польскіх захватчыкаў нічога, апрыч голаду, холаду ды зьдзекаў!

На нас, Партызанаў, лягла цяжкая, але пачэсная задача ратаваць Бацькаўшчыну ад гэтых няпрошаных польскіх крумкачоў.

Яны ня маюць ніякай літасьці над нашым Народам, гэтым жа, толькі яшчэ ў большым стопні, павінны плаціць і мы ім.

Ніякай пашчады грабіцелям! Хай не задрыжыць наша рука ў *патрэбны момант!*

Але, змагаючыся з чужацкімі польскімі гвалтоўнікамі, мы павінны добра ведаць, *што і як* робіцца ў варожым стане, каб своечасна маглі рэагаваць на польска - шляхэцкія самадурства.

Вось „Беларускі Партызан" і пастараецца дапамагчы ва ўсім гэтым разабрацца і асьветліць справу так, як яна ёсьць, праўдзіва.

Дарагія Чытачы заклікаюцца на дапамогу прысылкаю матэр'ялаў.

Рэдакцыя.

Gazeta *„Biełaruski Partyzan"*

Białoruscy partyzanci. W środku siedzi Iwan Hrycuk – ataman „Czort". Rekonstrukcja Mirosława Zdrajkowskiego

Dowódca 1 Kompanii Białoruskiej Mikołaj Janicki

Witał Kozłow, naczelnik Białoruskiego Biura Wojskowego w Kownie

Sztab Samodzielnego Batalionu Białoruskiego w 1923 r.

„TĖVINĖS SARGYBA"
„СТРАЖЪ ОТЕЧЕСТВА".

1920

„ВАРТА БАЦЬКАЎШ

Вестка N-ага Беларускага Бата

Выходзіць па меры магчымасьці ў Літоўскай Чы

Выдавец: Штаб Батальёну.

Шануй нашэ беларускае друкаванае слова!	Памятай, што Бацькаўшчына даражэй за усё на сьвеце!	На мо

21 Сакавіка 1920 г. Літ. чын. армія.

[К]алі мы пісалі ў апошнім № аб тым, што „Батальён прыбліжў поўны супакой ў час Ковенскай рэвалюцыі" і прыгукалі ўсіх к чистке сваіх радоў ад „прайдзісветаў", — ужо быў падпісан загад Літоўскаму войску № 263 § 17, праз які Беларуская вайсковая справа ў Літве ўступае, як човен у мора, ў новы плын і на гэты раз, зыццым, напротіу нашага Беларускага руху.

Цяжарна, дужа цяжарна спаткалі ўсе сьвядомыя беларусы вайсковыя зьведеньне батальену ў асобную роту, паводле загаду. Горка і жаль гэта дзеля тых, хто чэсна служыў Літве і свяей нелітоўскай крывею паліў літоўскія ўзгоркі і аблоньні.

Па віннасьці кольікі басаляеў, па нашай ўласнай мяк-

дяшчые ад нас та
мовіць апошняю пр
„Праклён ад ім
саглашателі, прыма
беларусы-здрайцы
шыя часткі, каб а
пежнікамі літоўс
псаваць нашай сп
аб якіх вы ўспам
перад вамі хіба
„Ідзіце па св
эсты і інш., служ
вам добрага шлях
ня ліхам успамін
Але вы, дара

Biuletyn „Warta Baćkaŭszczyny", wydawany przy Samodzielnym Batalionie Białoruskim w armii litewskiej. Numer za 10-21 kwietnia 1920 r.

Кошт 3 аўкс.

СВЕТАЗАР

15 кастрычніка 1921 г. № 1. 1-ы год выданьня.

Двухтыднёвая газэта Беларускага Асобнага Батальёну.

15 кастрычніка 1921 г. 1-ы год выданьня.

12 кастрычніка [illegible] г.

У дзень галоўчинн Беларускага Асобнага батальёну 27 верасьня г. г. камандзер батальёну Палкоўнік Успенскі зьвярнуўся да афіцэраў і жаўнераў з такім загадам: „Сёньня, 27 верасьня, гістарычны для нас дзень, дзень калі роўна год таму назад сямнаццаць беларусы ў Вільні пачалі зьбіраць дзела абароны Бацькаўшчыны. [illegible]

[illegible]

Вялікі Гэтман Літоўскі і Каронны.

1621 -14- 1921.
IX

(На 300-ыя угодкі сьмерці).

[illegible]

Czasopismo Samodzielnego Batalionu Białoruskiego w armii litewskiej „Świetazar”. Numer z 13 października 1921 r.

Rozdział 4

Białorusini w Republice Litewskiej 1923-1939

4.1. Sytuacja demograficzna Białorusinów w Republice Litewskiej

Rok 1923 przyniósł dla państwa litewskiego względną stabilizację sytuacji międzynarodowej. Względną dlatego, że mimo uznania granic Republiki Litewskiej przez społeczność międzynarodową nie zostały one uznane przez samo państwo litewskie. Sytuacja ta okazała się stabilną przez ponad piętnaście lat, wobec czego rozważając położenie Białorusinów w Republice Litewskiej można ten okres ująć w jedną całość, a także przypisać tej grupie status mniejszości narodowej.

Republika Litewska w granicach ustalonych w 1923 roku dzieliła się na 24 powiaty (*apskritis*), które z kolei były podzielone na gminy (*valsčius*). Z tej liczby 4 jednostki terytorialne stanowiły miasta wydzielone: Kowno, Poniewież, Szawle i Wiłkomierz[1036]. Pozostałe to powiaty ziemskie: birżański, jezioroski, kowieński, kiejdański, kretyngowski, mariampolski, możejkowski, olicki, poniewieski, rosieński, rakiszkowski, sejneński, szakiowski, szawelski, taurogowski, telszewski, trocki, uciański, wyłkowyszkowski, wiłkomierski[1037]. W posiadającym status autonomiczny okręgu kłajpedzkim wyróżniono 4 powiaty: kłajpedzki, pojegski, szyłokarczemski i miasto Kłajpeda

Jedyny spis powszechny w międzywojennej Litwie został przeprowadzony pomiędzy 17 a 23 września 1923 r. i objął terytorium kontrolowane wówczas przez Litwę, z wyłączeniem Kraju Kłajpedzkiego[1038]. W czasie spisu narodowość białoruską zaznaczyło jedynie 4421 obywateli litewskich, co dawało 0,22% z ogólnej liczby 2028 tys. mieszkańców. Białorusini według spisu stanowili siódmą, co do liczebności grupę narodowościową Republiki Litewskiej. Litwini stanowili 83,9% (1702 tys.) mieszkańców RL, Żydzi — 7,6% (154 tys.), Polacy — 3,2% (66 tys.), Rosjanie — 2,5% (50 tys.), Niemcy — 1,4% (29 tys.), Łotysze — 0,7% (15 tys.). W okręgu kłajpedzkim spis został przeprowadzony 20 stycznia 1925 roku, i wykazał 43,5% Niemców, 27,6% Litwinów oraz 25,2% „kłajpedzian"[1039].

[1036] Liczba miast na prawach powiatu zmieniała się do 1939 r. kilkukrotnie. Status miasta powiatowego przez cały ten okres miały jedynie Kowno i Szawle.

[1037] Mimo że miasta Troki oraz Sejny znalazły się poza granicami Republiki Litewskiej, to utrzymano dotychczasowe nazewnictwo powiatów, przenosząc ich centra administracyjne odpowiednio do Koszedar i Łoździei.

[1038] Wyniki spisu zostały opracowane i wydane w 1925 r. *Lietuvos gyventojai: pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotino gyventojų surašymo duomenys*, Kaunas 1925. Jeżeli nie zaznaczono inaczej, wszelkie dane statystyczne zawarte w poniższych rozważaniach pochodzą z tego opracowania.

[1039] Spis w Kraju Kłajpedzkim za wyznacznik narodowości przyjmował kryterium językowe. Osoby podające nieistniejący język kłajpedzki należy zaliczyć do grupy narodowościowej Litwinów, mówiących po litewsku, ale pozostających lojalnymi wobec państwa niemieckiego.

Wyniki spisu z 1923 roku były niejednokrotnie podawane w wątpliwość, jednak pozostają one jedynym oficjalnym i całościowym źródłem dotyczącym sytuacji narodowościowej na terenie Republiki Litewskiej. Przeprowadzony spis i jego wyniki były krytykowane od razu po opublikowaniu danych spisowych, głównie przez przedstawicieli mniejszości polskiej i niemieckiej[1040]. Polacy starali się przygotować własne opracowania stryktury narodowościowej Litwy, a głównym argumentem służącym do podważania obliczeń spisowych były wyniki głosowania do Sejmów[1041]. Niestety, próby korekty spisu przeprowadzone przez stronę polską również uważane są za niezwykle stronnicze, ponieważ Białorusinów traktują razem z Rosjanami, a Białorusinów katolików zaliczają z kolei do ludności polskiej[1042].

W literaturze spotykane są różne dane szacunkowe również w odniesieniu do ludności białoruskiej, jednak nie są one oparte na dodatkowych źródłach. Punktem wyjścia w tym przypadku jest relatywnie zbyt znacząca różnica między ilością Białorusinów w granicach Litwy według spisów z 1897 i 1923 roku. Spis rosyjski na terytorium, które później znalazło się w zasięgu RL, wykazał 70,3 tys. Białorusinów, co wobec danych z 1923 roku oznaczało blisko szesnastokrotny spadek. Owszem, statystycznie zmniejszyła się liczba przedstawicieli wszystkich narodowości poza Litwinami, ale w żadnym przypadku spadek nie był tak drastyczny. Porównując obydwie statystyki, liczba Polaków zmniejszyła się blisko trzykrotnie, Rosjan i Łotyszy o połowę, Niemców i Żydów o jedną trzecią. Jeszcze przed przeprowadzeniem spisu środowiska związane z MSB podawały liczbę 100-150 tys. Białorusinów na terenie „nieokupowanej Litwy”[1043].

Jako pierwszy liczbę Białorusinów ukazaną w spisie 1923 roku podważył K. Jezowitow w swoim opracowaniu „Białorusini na Litwie” z 1932 roku[1044]. Według niego, analizując wyniki spisu można uznać, że znaczna część Białorusinów została zaliczona bądź do Rosjan, bądź do Polaków, co można wykazać na podstawie statystyki religijnej. Według spisu 61,8% litewskich Białorusinów stanowili katolicy, 36,8% — wyz-

1040 Posłowie frakcji polskiej i niemieckiej naliczyli odpowiednio 174 i 550 przypadków oszustw spisowych popełnionych na Polakach i Niemcach. Przy czym nawet przewodniczący parlamentarnej frakcji niemieckiej został zapisany przez rachmistrza jako Litwin. K. Buchowski, *Polacy w niepodległym...*, s. 15.

1041 Polska statystyka zmniejszała liczbę Litwinów, Rosjan, Białorusinów oraz Łotyszy, znacznie zwiększając liczbę Żydów, Polaków (trzykrotnie) oraz Niemców (dwukrotnie). Według tych obliczeń Litwę zamieszkiwało 1550 tys. Litwinów (76,37%); 202 tys. Polaków (9,99%); 181 tys. Żydów (8,97%); 45 tys. Niemców (2,20%); 43 tys. Białorusinów i Rosjan (2,10%); 7 tys. Łotyszy (0,37%). Zob.: *Statystyka narodowościowa Litwy na podstawie danych głosowania do Sejmów*, Kowno 1926.

1042 W. Wielhorski, *Litwa współczesna*, Warszawa 1938, s. 57. Na błędne założenia metodyczne oraz pomyłki arytmetyczne polskich wyliczeń zwraca uwagę P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Litwie...*, s. 100-102, 107.

1043 Liczby te pojawiają się w czasie dyskusji o ministerstwach mniejszościowych, jaka miała miejsce w prasie litewskiej na przełomie czerwca i lipca 1922 r. Przy czym w tekście „Białorusina” zamieszczonym w organie ludowców ukazał się komentarz redakcyjny: „Nie ma dokładnych informacji ilu na prawdę jest Białorusinów w Republice Litewskiej, mimo to wątpimy, aby liczba ta sięgała 100.000. Najprawdopodobniej należało by tutaj usunąć jedno zero”. „Lietuvos žinios”, 1922, nr. 86, p. 3.

1044 К. Езавітаў, op. cit., c. 4.

nawcy prawosławia. Podział ten był dość równomiernie rozłożony geograficznie. Katolicy zamieszkiwali południowy wschód Litwy, prawosławni — północny zachód. Pojedynczy Białorusini zostali zapisani jako baptyści, starowiercy i grekokatolicy.

Analizując wyniki spisu K. Jezowitow zwraca uwagę, że wśród 50 tys. Rosjan wykazano 32 tys. starowierców oraz 23 tys. prawosławnych. Do etnicznych Rosjan bez wątpienia należą wszyscy starowiercy, jednak już przy ludności prawosławnej takiej pewności mieć nie można, gdyż w większości była ona miejscowego pochodzenia bądź pochodziła z innych zakątków byłego WKL. Przybysze z guberni rosyjskich mogli stanowić jedynie ok. 1-2 tys. mieszkańców Litwy, wobec czego liczbę prawosławnych Białorusinów należałoby podnieść o ok. 18-20 tys.; analogiczna liczba katolików podczas spisu mogła zostać zaliczona do Polaków. W związku z tym liczbę Białorusinów należy szacować na ok. 40-45 tys. O ile pierwszy argument nie budzi większych wątpliwości, to już przy automatycznym przełożeniu liczby prawosławnych na katolików takie wątpliwości powstają. Sytuacja w Kościele katolickim była dużo bardziej skomplikowana, chociażby ze względu na fakt, że w przypadku katolików pojawia się jeszcze ludność litewska, której K. Jezowitow nie uwzględnił. Liczbę 45 tys. Białorusinów na terytorium międzywojennej Litwy, powołując się na „białoruskich badaczy", podali Józef Najdziuk i Iwan Kasiak[1045]. Zapewne opierali się oni na wyliczeniach K. Jezowitowa. Liczbę 25 tys. Białorusinów w Republice Litewskiej podano z kolei w „Referacie KC KPB(b) o białoruskim ruchu za granicą", przy tym zaznaczono jednak wyraźnie, że jest to liczba niesprawdzona[1046].

W przeciwieństwie do państw sąsiednich władze litewskie w okresie międzywojennym ograniczyły się do przeprowadzenia jednego spisu powszechnego, co znacznie utrudnia analizę przemian narodowościowych w tym czasie[1047]. Brak jest też szczegółowych badań w tej kwestii. Wydaje się, że wyniki spisu na tyle satysfakcjonowały władze litewskie, iż nie było konieczności dodatkowego sprawdzenia ani ich wiarygodności, ani procesów, które zachodziły w społeczeństwie[1048]. Można jednak założyć, że największy wpływ na zmianę liczebności Białorusinów na terytorium Litwy miały trzy czynniki: przyrost naturalny, nabywanie obywatelstwa oraz migracje zagraniczne.

[1045] Я. Найдзюк, І. Касяк, *Беларусь учора і сяньня. Падручны нарыс з гісторыі Беларусі*, Мінск 1993, с. 228.

[1046] *Знешняя палітыка Беларусі...*, т. 2, Дакумент № 139, Тэзісы даклада ЦК КП(б)Б аб беларускім руху за кардонам, 16.10.1925.

[1047] W Polsce w tym czasie przeprowadzono dwa spisy (1921 i 1931 r.), podczas gdy na Łotwie, zbliżonej zarówno obszarem, jak i potencjałem ludnościowym do Litwy, odbyły się cztery spisy (1920, 1925, 1930 i 1935 r.).

[1048] Ciekawą opinię R. Skipitisa o pracach nad litewską konstytucją w 1922 r. przywołują N. Kasatkina i A. Marcinkievičius: „Trzeba było wówczas mówić o równych prawach wszystkich obywateli. Wtedy zdawało się, że większość mieszkańców Wilna, Kowna i innych miast litewskich stanowią nie Litwini, a przynajmniej niemówiący po litewsku. Patrząc powierzchownie, wyglądało wówczas, że w całym kraju Żydów, Polaków oraz Rosjan było dużo więcej, niż ustalił to spis powszechny z 1923 r.". Ci sami autorzy powołują się na tajną instrukcję przewodniczącego komisji spisowej do przewodniczącego okręgu spisowego Birże–Pozwoł: „W ostatnim czasie praktyka spisów powszechnych (Łotwa, Estonia, Czechosłowacja i in.) pokazała, że mniejszości często starają się wykorzystać spisy, żeby sztucznie powiększyć liczebność swojej mniejszości. Aby uniknąć tego u nas (...) komisja prosi Pana bardzo ostrożnie wybierać rejonowych kierowników i rachmistrzów, szczególnie w tych miejscach, gdzie zakorzeniły się antypaństwowe organizacje obcych narodowości". N. Kasatkina, A. Marcinkievičius, op. cit., p. 42, 45.

Współczynnik przyrostu naturalnego wśród litewskich Białorusinów był dość wysoki i wynosił 11,8 w 1930 roku. Był on nieznacznie wyższy od ogólnokrajowego (11,5) i trzeci co do wielkości, po Rosjanach (19,8) i Litwinach (12,8), spośród narodowości zamieszkujących RL[1049]. Sytuacja ta w niewielkim stopniu zmieniała się w latach trzydziestych, jednak wykazywała tendencję spadkową w stosunku do ogólnokrajowej średniej.

Białorusini byli jedną z głównych grup narodowościowych wśród osób przyjmujących obywatelstwo litewskie w procesie naturalizacji i była to praktycznie jedyna możliwość uzyskania obywatelstwa, gdyż litewskie przepisy w tej kwestii były dość surowe[1050]. Dla powojennych emigrantów jedyną możliwością było otrzymanie obywatelstwa „za zasługi", jednak wymagało to decyzji Rady Ministrów i odbywało się niezwykle rzadko. Pewną furtką ułatwiającą funkcjonowanie mniejszościom były zapisy Deklaracji o prawach mniejszości narodowych, jaką Litwa złożyła w Lidze Narodów 12 maja 1922 roku. Od tego czasu dzieci zamieszkujących Litwę bezpaństwowców, urodzone na terenie Republiki Litwy, obywatelstwo otrzymywały automatycznie. Zgodnie z Konstytucją z 1922 roku obywatelstwo mogły uzyskać osoby mieszkające na terytorium Litwy nie mniej niż 10 lat, przy czym interpretując ten przepis ustalono, że okres ten należy liczyć od 16 lutego 1918 roku, gdyż wcześniej wobec braku samego państwa nie mogło być na jego terytorium cudzoziemców[1051].

Na koniec kluczowego 1928 roku Litwę zamieszkiwało 10 295 bezpaństwowców[1052]. Po dziesięciu latach, na początku 1939 roku, liczba ta zmniejszyła się o ponad połowę i wynosiła 4481 osób[1053]. Ciekawe wyniki przynosi analiza listy osób, które uzyskały obywatelstwo litewskie w latach 1928-1931[1054]. W Kownie to właśnie przedstawiciele narodowości białoruskiej najczęściej otrzymywali obywatelstwo, stanowiąc blisko 30% nowych obywateli RL[1055]. Na liście tej wśród Białorusinów najczęściej spotyka się nazwiska oficerów białoruskich formacji wojskowych z okresu wojny o niepodległość Litwy[1056]. Pojedyncze nazwiska białoruskie widnieją również na listach powiatowych, a na prowincji skala naturalizacji była znacznie

1049 *Lietuvos statistikos metraštis 1929-1930 m.*, Kaunas 1931, p. 18.

1050 Osoby nieurodzone i nieprzebywające stale na terytorium Litwy musiały udowodnić zamieszkiwanie na terytorium RL przez minimum 10 lat przed 1914 r. oraz posiadanie majątku nieruchomego bądź stałej pracy (z wykluczeniem pracy w carskiej administracji). Wobec zawieruchy wojennej skompletowanie dokumentów nie było sprawą łatwą. Szerzej: V. Sinkievičius, *Lietuvos Respublikos pilietybė 1918-2001 metais*, Vilnius 2002, p. 27-34.

1051 Ibidem, p. 47.

1052 *Lietuvos statistikos metraštis 1927-1928 m.*, Kaunas 1929, p. 81.

1053 *Lietuvos statistikos metraštis 1938 m.*, Kaunas 1939, p. 56.

1054 LCVA, f. 1367, ap. 9, b. 19, l. 463-490, Žinios apie piliečius priimtus Lietuvos piletybėn nuo 1928 m. gegužės mėn. 25 d. iki 1931 m. rugsėjo mėn 23 d.

1055 Obok Białorusinów najczęściej naturalizowano Żydów (26%), Litwinów (19%) i Rosjan (11%). Lista obejmuje osoby naturalizowane wraz z członkami rodzin, w obliczeniach pominięto członków rodzin osób naturalizowanych, jeżeli były to osoby narodowości litewskiej urodzone na terytorium Litwy przed 1904 r., a także wszystkie dzieci urodzone po 1922 r.

1056 Jak wskazuje A. Kovtun w międzywojennej Litwie dość popularne były związki małżeńskie miejscowej ludności z rosyjską emigracją — byłymi oficerami carskimi czy przedstawicielami inteligencji. Zjawisko to było wyjątkiem w porównaniu z zachodnimi centrami „porewolucyjnej" emigracji. A. Ковтун, *«Русский мир» Каунаса. Культурное общество в 1918-1940 гг.*, „Darbai ir Dienos", 2003, nr. 34, p. 149.

mniejsza niż w stolicy. W tym czasie naturalizowano w poszczególnych powiatach od kilkunastu do kilkudziesięciu osób. Większość osób pochodziła z „okupowanej Litwy”. Z innych terytoriów wyróżniają się Łotwa oraz gubernie białoruskie. Często spotykani są wychodźcy z powiatu słuckiego guberni mińskiej, co można uznać za pokłosie powstania słuckiego. Statystyka ta jest jeszcze jednym dowodem na dużą rolę Białorusinów w tworzeniu państwa litewskiego oraz w wojnach o jego niepodległość.

Litewscy Białorusini byli społecznością typowo wiejską. Zgodnie z wynikami spisu 13,9% Białorusinów mieszkało w miastach i miasteczkach, przy czym dla całej Litwy ten współczynnik wynosił 23,2%. Spis wykazał największe skupisko Białorusinów w powiecie trockim — 1946 osób, co stanowiło ledwie 2,48% ludności powiatu. W tym powiecie największy odsetek Białorusinów zamieszkiwał w gminach granicznych: Sumiliszki (1160 osób — 15,5%), Jewie (512 os. — 7,2 %), Wysoki Dwór (203 os. — 2,6%). W pozostałych jednostkach administracyjnych udział Białorusinów wahał się od 0,02% (powiat birżański) do 0,38% (powiat telszewski). Jednak i w głębi Litwy znajdujemy białoruskie „wyspy”: w powiecie szawelskim — gmina Tryszki (280 os. — 4,3%); w powiecie telszewskim — gmina wiejska Telsze (243 os. — 2,6%), w powiecie rosieńskim — gmina Betygoła (123 os. — 1,6%), w powiecie możejkowskim — gmina Wieksznie (140 os. — 1,3%). W miastach najwięcej Białorusinów zamieszkiwało w Kownie — 171 osób, czyli 0,19% całej populacji. Zastanawiającym jest niski odsetek Białorusinów w okręgu jezioroskim, gdzie naliczono jedynie 30 osób (0,07%). Takiego wyniku nie może argumentować fakt, że znaczna część przedwojennego powiatu nowoaleksandrowskiego guberni kowieńskiej (w tym ziemie etnicznie białoruskie) znalazła się poza granicami Litwy. Jednocześnie ten sam spis wykazał w tym powiecie aż 15,37% Rosjan (najwięcej w skali całego kraju), a same Jeziorosy były jedynym miastem na Litwie, w którym zwiększył się ich udział procentowy (z 16,21% do 18,9%) w porównaniu ze spisem 1897 roku.

Współczynnik analfabetyzmu wśród Białorusinów wynosił 46,49% i był wyższy od średniej dla całej RL (32,64%). Spośród najliczniejszych narodowości wyższy współczynnik występował jedynie wśród Rosjan (71,6%). W przypadku źródeł utrzymania sytuacja wśród Białorusinów jedynie nieznacznie odbiegała od średniej krajowej, według której 79% mieszkańców utrzymywało się z rolnictwa, a 6% z przemysłu. Z 3106 samodzielnych Białorusinów 81% utrzymywało się z rolnictwa, 5,3% z przemysłu, 3,9% było zatrudnionych w instytucjach publicznych, 1,6% w transporcie, zaledwie 0,8% utrzymywało się z handlu, 6,4% zaznaczyło inne źródło utrzymania.

W publikowanych danych o migracji z Litwy Białorusini nie zostali wyróżnieni. Jak wykazują statystyki, udział w migracjach odpowiadał mniej więcej ogólnej procentowej reprezentacji danej narodowości. Jedynym wyjątkiem byli Polacy, których udział w migracjach z Litwy był marginalny. Sytuacja ta zmieniła się znacznie w latach trzydziestych — w czasie kryzysu światowego, jak i bezpośrednio po nim, liczba emigrantów zdecydowanie zmalała (z 18 tys. w 1927 roku do 800 w 1938 roku), przy czym wyjeżdżali z Litwy głównie Żydzi, stanowiący ok. 3/4 wszystkich emigrantów[1057].

[1057] *Lietuvos statistikos metraštis 1938 m.*, Kaunas 1931, p. 55.

Najważniejszym czynnikiem, jaki wpływał na procesy narodowościowe wśród ludności białoruskiej, był niski poziom świadomości narodowej i było to niezależne od kraju, w którego granicach przyszło im żyć po 1921/1923 roku. Ludność, która w życiu codziennym używała języka białoruskiego (zowiąc go zwykle mową „prostą" czy „tutejszą"), bardzo szybko adaptowała się do nowej rzeczywistości, przyjmując narodowość państwa zamieszkania. Można zaryzykować tezę, że sprawdziły się słowa amerykańskiego dyplomaty Hugha S. Gibsona, którego opinie o sytuacji narodowościowej na Wileńszczyźnie przytacza ze słów P. Klimasa Algis Kasperavičius:

„W poufnym sprawozdaniu dla Ministerstwa Spraw Zagranicznych Litwy poseł we Francji P. Klimas zawiadamiał o swojej rozmowie z ambasadorem USA w Belgii Gibsonem, który wcześniej 5 lat pracował w Warszawie i interesował się stosunkami polsko-litewskimi[1058]. Gibson wspominał, że w czasie swoich wyjazdów na Wileńszczyznę, w rozmowach z ludnością, próbował wyjaśnić ich przynależność narodową. Na pytanie: „Kim jesteście? odpowiadali: „miejscowi", „tutejsi" lub po prostu „katolicy". Zdziwienie Gibsona wywoływał fakt, że podobne odpowiedzi uzyskiwał na pytanie: „Kim jesteście — Polakami, Litwinami, czy Rosjanami?". Zamorski dyplomata odniósł wrażenie, że mieszkańcy Wileńszczyzny nie mają wykształconego poczucia świadomości narodowej i są podatni na wpływy zewnętrzne. Litewski poseł donosił swemu rządowi: „W końcu Gibson zrobił bardzo amerykańską konkluzję: wystarczy, aby rząd znajdujący się w Wilnie dysponował wystarczającymi środkami pieniężnymi, by w ciągu lat ludność Wileńszczyzny stała się Litwinami. I na odwrót: za pomocą takich środków polskie władze zrobią z nich Polaków"[1059].

Podobną opinię o przemianach narodowościowych przytacza polski badacz problemów narodowościowych na interesującym nas terenie P. Eberhardt:

„Analizując stosunki narodowościowe na terenach litewskich, zwrócono uwagę na istnienie dużej grupy ludności żyjącej na granicy dwóch narodowości [litewskiej i polskiej — T. B.], często posługującej się dwoma językami. Osoby te były bardzo podatne na polonizację w środowisku polskim i lituanizację w otoczeniu litewskim. Stając się obywatelami Republiki Litewskiej, przyjmowali opcję litewską, dzieci wychowywali w języku litewskim. Z kolei znalazłszy się w państwie polskim bez dużych trudności adaptowali się do warunków polskich i stawali się lojalnymi obywatelami Polski. Ta grupa ludności w ciągu jednego pokolenia była w stanie w pełni zasymilować się zarówno w środowisku polskim, jak i litewskim. Tego faktu nie dostrzegali w pełni ani statystycy polscy, ani litewscy"[1060].

1058 Hugh S. Gibson był ambasadorem Stanów Zjednoczonych w Polsce w latach 1919-1924, w Belgii urzędował między 1927 a 1932 r.

1059 A. Kasperavičius, *Stosunek władz i społeczeństwa Litwy do Polaków na Wileńszczyźnie: wrzesień 1939 — czerwiec 1940 (na podstawie prasy litewskiej)*, [w:] *Społeczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939-1941*, red. M. Giżejewska, T. Strzembosz, Warszawa 1995, s. 307-308.

1060 P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Litwie...*, s. 102.

4.2. Postawy polityczne litewskich Białorusinów w latach 1923-1926

Geopolityczny charakter traktatu pokojowego z 12 lipca 1920 roku determinował litewskie układy polityczne nie tylko w polityce zagranicznej, w której ZSRR było dla Litwy jednym z najważniejszych partnerów. Pozwalało to stronie radzieckiej na dość swobodną penetrację polityczną Litwy, nie wykluczając najważniejszych osób w państwie. Ułatwiało to również przejęcie kontroli nad kowieńską społecznością białoruską, której jedność, o ile kiedykolwiek istniała, została rozbita dzięki posunięciom władz litewskich. Sytuację w BRL, jaka wytworzyła się jeszcze w połowie 1922 roku, T. Hryb, członek Rady BRL i minister spraw wewnętrznych określił jako „kowieńskie bagno”[1061]. Z kolei w ocenie I. Ćwikiewicza kowieńską dewizą BRL była „niewyraźna twarz”[1062].

Po wydarzeniach pierwszej połowy 1923 roku wykształciły się wśród litewskich Białorusinów trzy grupy, prezentujące wyraźnie zróżnicowane kierunki polityczne. Do pierwszej grupy można zaliczyć byłych działaczy i członków rządu BRL, na czele z premierem A. Ćwikiewiczem, którzy po stracie poparcia ze strony litewskiej zaczęli wyraźnie dryfować ku stronie radzieckiej. Po przyjeździe do Kowna w styczniu 1924 roku na główną postać tej grupy wyrósł S. Jakowiuk. Drugą, dosyć nieliczną grupę tworzyli W. Łastowski wraz z K. Duż-Duszewskim, kontynuując zdecydowany kierunek prolitewski, będąc w praktyce urzędnikami państwa litewskiego. Grupa ta, chociaż nie była liczna i liczyła co najwyżej kilkanaście osób, miała pełne poparcie władz litewskich i utrzymywana była przez nie jako równowaga dla grupy S. Jakowiuka. Do trzeciej grupy możemy zaliczyć tych Białorusinów, którzy całkowicie odeszli od polityki. Poświęcili się oni na Litwie pracy zawodowej, angażując się co najwyżej w inicjatywy kulturalne, organizowane przez którąś z wyżej wymienionych orientacji. Na pierwszy plan w tej grupie wyłania się postać A. Rużancowa, zaliczyć do niej możemy również innych byłych oficerów białoruskich jednostek wojskowych, a w pewnym sensie także byłego ministra spraw białoruskich D. Siemaszkę.

Wydaje się, że jeszcze na początku 1923 roku strona radziecka nie była zbytnio zainteresowana aktywnym rozgrywaniem karty białoruskiej z perspektywy Kowna, a Komisariat Ludowy Spraw Zagranicznych był przekonany, iż projekt umowy litewsko-białoruskiej przygotowanej przez BRL wszedł w życie[1063]. Ponadto sytuacja wytworzona w trójkącie litewsko-polsko-białoruskim była Moskwie całkowicie na rękę. Natomiast już w maju 1923 roku poselstwo radzieckie w Kownie zaczęły odwiedzać delegacje białoruskie. Jak wynika z ustaleń A. Kasparavičiusa, jako pierwszy z najważniejszych polityków związanych z BRL wizytę u pełnomocnego przedstawiciela ZSRR Iwana Lorenca złożył A. Karabacz, który otwarcie wyraził chęć zamieszkania w radzieckiej Białorusi. Oprócz niego w grupie deklarującej chęć wyjazdu do Mińska mieli być przede wszystkim eserzy (G. Koziaczy, W. Prokulewicz)

[1061] *Архівы БНР,* № 3382, Ліст Т. Грыба В. Ластоўскаму, Прага, 13.02.1923.
[1062] Ibidem, № 3369, Ліст І. Цьвікевіча В. Ластоўскаму, Берлін, 02.01.1923.
[1063] A. Kasparavičius, *Gudų korta Kauno ir Maskvos...*, p. 10.

czynnie zaangażowani w działalność partyzancką[1064]. Nie dostali oni jednak wiz od razu, a dopiero w momencie znacznego pogorszenia stosunków litewsko-białoruskich. Pierwsze wyjazdy miały miejsce w październiku 1923 roku[1065].

W marcu 1923 roku w Mińsku odbyła się narada przedstawicieli białoruskich partii socjalistycznych z władzami BSRR, które twierdząc, że osoba W. Łastowskiego kompromituje „sprawę białoruską", zażądały jego usunięcia ze stanowiska premiera BRL. To wydarzenie zbiegło się z kolejnymi napięciami w stosunkach litewsko-białoruskich oraz w samych władzach BRL. 20 kwietnia 1923 roku W. Łastowski po raz kolejny podał się do dymisji, która tym razem została przyjęta. Latem były premier popadł w otwarty konflikt z A. Karabaczem, który wraz z W. Prokulewiczem został zwolniony z pracy w MSB po przejściu byłego premiera BRL na służbę u Litwinów.

W. Łastowski obwiniał A. Karabacza, że wystawił on swoją kandydaturę w wyborach do Sejmu pierwszej kadencji na jednej liście z byłym gubernatorem kowieńskim Piotrem Wierowkinem. Sprawa była o tyle absurdalna, że oskarżenia te zostały wysunięte blisko rok po wyborach, a z tej samej listy kandydatem białoruskim był K. Duż-Duszewski, najbliższy współpracownik W. Łastowskiego[1066]. W celu rozwiązania konfliktu 7 lipca 1923 roku na zebraniu kowieńskiego komitetu BPSR została powołana specjalna komisja partyjna. Na kolejnym zebraniu 14 lipca 1923 roku już pod nieobecność K. Duż-Duszewskiego zadecydowano o usunięciu W. Łastowskiego oraz K. Duż-Duszewskiego z BPSR[1067].

Dnia 22 sierpnia 1923 roku w Kownie odbyło się zebranie „obywateli i działaczy politycznych białoruskiej kolonii w Litwie", na którym przyjęto następującą rezolucję:

„Biorąc pod uwagę, że panowie Duszewski i Łastowski w stosunku do aktualnego stanu stosunków litewsko-białoruskich swoim zachowaniem zrywają ogólnopolityczny białoruski front i są „sztrejchbrecherami" na szkodę białoruskim interesom, co przejawia się między innymi w fakcie ich współpracy z Ministerstwem Spraw Białoruskich, które znajduje się pod bojkotem, zebranie ogłasza moralny bojkot białoruskiego społeczeństwa wobec panów Duszewskiego i Łastowskiego"[1068].

Rezolucja została ogłoszona anonimowo, a główny nacisk na zebraniu położono na sytuację w Ministerstwie Spraw Białoruskich, którego rola w połowie 1923 roku zupełnie odbiegała od umów zawartych między Wileńską Radą Białoruską a Tarybą w listopadzie 1918 roku. Wkrótce W. Łastowski i jego służba w instytucjach litew-

1064 Kowieńskie środowisko związane z BRL A. Karabacz podzielił na trzy grupy. Oprócz chcących wyjechać do Mińska była jeszcze grupa A. Ćwikiewicza i P. Kreczewskiego, która chciała działalność BRL przenieść do Pragi, oraz grupa W. Łastowskiego „tańcząca jak zagrają Litwini". Ibidem, p. 11.

1065 M. Biržiška, *Vilniaus Golgota*, Vilnius 1992, p. 239.

1066 O ile K. Duż-Duszewski przyznał się przed kowieńskim Komitetem BPSR, że wspólne wystąpienie z kręgami reakcyjnymi było błędem, to A. Karabacz kandydował również do drugiego Sejmu i dzięki głosom oddanym na niego mandat uzyskał monarchista J. Jerin. LCVA, f. 582, ap. 1, b. 44, l. 59-61, Пратакол сходу Загранічнае Групы БПСР, Коўна, 07.07.1923; *Архівы БНР,* № 3418, Адказ В. Ластоўскага у сувязі з заявай А. Карабача і рэзалюцыяй сходу БПСР, 12.07.1923.

1067 LCVA, f. 582, ap. 1, b. 44, l. 81, Выпіска з пратаколу сходу загранічнае групы БПСР, Коўна, 14.07.1923.

1068 Ibidem, l. 68, Выпіска з пратаколу агульнага сходу грамадзян і палітычных дзеячоў Беларускай калёніі ў Літве, Коўна, 22.08.1923.

skich w ocenach działaczy białoruskich porównywana była z rolą „męża zaufania", jaką wcześniej odegrał dla Polaków P. Aleksiuk[1069], tym bardziej że mimo zerwania stosunków z BRL i przerzuceniu ciężaru współpracy z W. Łastowskim i K. Duż-Duszewskim na sprawy kulturalne, strona litewska nie rezygnowała z pomysłów wykorzystania sprawy białoruskiej do rozgrywek politycznych. Jednym z takich przedsięwzięć był przedstawiony w październiku 1923 roku projekt J. Purickisa, wówczas dyrektora Departamentu Ekonomicznego i Politycznego MSZ. Zakładał on powołanie wraz z Białorusinami, Niemcami i Ukraińcami Związku Narodów Zniewolonych przez Polskę, na którego czele powinna stać całkowicie tajna Komisja Wykonawcza. W jej skład weszłoby po jednym przedstawicielu każdej narodowości[1070]. Podstawowym zadaniem Związku miała być „obrona spraw zniewolonych narodów przed Polakami"[1071]. W tym celu należało zbierać na miejscu dowody prześladowań i niezgodnych z prawem zachowań władz polskich wobec innych narodowości, następnie materiały te miałyby być opracowane i rozpowszechniane przez Komisję Wykonawczą[1072]. Działania dyplomatyczne miało uzupełniać wydawanie miesięcznika w języku angielskim i francuskim.

Projekt J. Purickisa powstał po Konferencji Narodów Zniewolonych przez Polskę, która odbyła się w Genewie w dniach 23-25 września 1923 roku. Przedstawiciel litewski (M. Reinys) wraz z białoruskim (W. Łastowski), ukraińskim (Mychajło Łoziński) i niemieckim podczas sesji Ligi Narodów zwrócili się z kolektywną skargą oraz memorandum do Rady LN[1073]. Sam J. Purickis do tego przedsięwzięcia chciał zaprosić przedstawicieli BRL, jednak na wyraźne polecenie MSZ białoruskim przedstawicielem w Komitecie został W. Łastowski[1074]. Zarówno akcja genewska, jak i sama idea Związku Narodów Zniewolonych przez Polskę nie przyniosła poważnych rezultatów i w znacznej mierze pozostała w sferze planów. Jednak z racji tajnego charakteru całego przedsięwzięcia nie można przesądzać, że poza wspólnym wystąpieniem w czasie piątej sesji Ligi Narodów (wrzesień 1924) i wydaniem kilku broszur nie zostały podjęte jakieś konkretne działania[1075]. Na siedzibę Komitetu, który miał powstać w sierpniu 1924 roku, ostatecznie wybrano Paryż. Komitet tworzyli reprezentujący Ukrainę, Białoruś i Litwę M. Łoziński (przewodniczący), W. Łastowski i Liudas Vailionis. Ich działalność była finansowana ze środków litewskiego MSZ. W grudniu 1924 roku na ten cel przeznaczono 27,4 tys. litów[1076]. W. Łastowski kontakty z członkami Komitetu utrzymywał do połowy 1925 roku.

1069 НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 211, л. 132-133, Даклад міністра заграні́чных спраў БНР А. Цьвікевіча, Коўна, 31.01.1924.

1070 LCVA, f. 383, ap. 7, b. 510, l. 18, J. Purickio raštas I. Jonynui, Kaunas, 18.10.1923.

1071 Ibidem.

1072 LCVA, f. 383, ap. 7, b. 510, l. 21, J. Purickio raštas I. Jonynui, Kaunas, 11.10.1923.

1073 G.Vilkelis, op. cit., p. 123; M. Biržiška, *Vilniaus Golgota...*, p. 236.

1074 НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 211, л. 108-112, Ліст А. Цьвікевіча, Е. Петрушэвічу, Коўна, 29.09.1923.

1075 Jak wynika z raportów R. Ziemkiewicza, nawet wiedza wileńskich Białorusinów o działalności Komitetu była znikoma. A. Czerniakiewicz, *Raporty Romualda Ziemkiewicza...*, s. 241-242, Raport R. Ziemkiewicza do Oddziału II Sztabu Generalnego, Warszawa, 10.09.1924.

1076 LCVA, f. 390, ap. 1, b. 94, l. 8, URM direktoriaus I. Jonyno piniginė apyskaita nuo 16.11.1924 iki 01.01.1925, Kaunas, 31.12.1924.

W pewnym sensie kontrkandydatem białoruskim do Komitetu był S. Jakowiuk, który w styczniu 1924 roku przybył do Kowna. Były poseł na Sejm Rzeczypospolitej Polskiej był blisko związany z Litwą, jako członek BZKG oraz przedstawiciel MSB na Grodzieńszczyznę. Chociaż nie udowodniono mu winy w białostockim „procesie 45", nie oznaczało to dla niego końca problemów z wymiarem sprawiedliwości. W październiku proces przeciwko S. Jakowiukowi został wznowiony, a 30 grudnia 1923 roku przez warszawski Sąd Okręgowy został skazany na 4 lata[1077]. Uciekając przed wymiarem sprawiedliwości przez Gdańsk i Królewiec, zbiegł on do Kowna, gdzie znalazł się najprawdopodobniej 15 stycznia 1924 roku[1078].

Pod względem „prześladowań" ze strony polskiej S. Jakowiuk był wręcz idealnym kandydatem na białoruskiego przedstawiciela do Komitetu Narodów Zniewolonych przez Polskę. Mimo niepodważalnych zasług wobec Litwy nie posiadał on zupełnie zaufania strony litewskiej, wobec czego nie mógł on liczyć ani na eksponowane stanowisko w Kownie, ani na poważną pomoc ze strony Litwinów. Najprawdopodobniej na takiej pomocy nie zależało samemu S. Jakowiukowi, a jego kowieńskim zadaniem była działalność w interesie radzieckim. Jak ustalili grodzieńscy historycy Denis Narel i Andrej Waszkiewicz, S. Jakowiuk już od 1918 roku był aktywnym współpracownikiem organów radzieckich służb bezpieczeństwa[1079]. Tuż po przyjeździe do Kowna sam S. Jakowiuk swoją rolę w Kownie charakteryzował w sposób następujący:

„Klub i Komitet [Białoruski Klub Poselski i wileński BKN — T. B.] polecili mi ostatecznie ustanowić niemożliwym stosunek do Białorusinów rządu litewskiego, który nie dotrzymuje zawartych w swoim czasie w Wilnie umów, likwiduje wszystkie białoruskie instytucje i tym samym prowadzi do zerwania z Białorusinami. W klubie poselskim znane są niepokojące informacje o tym, że obecny rząd litewski szuka możliwości nawiązania stosunków z Warszawą i te informacje zgadzają się z tymi, jakie zostały otrzymane od Rządu BRL. Oprócz tego posiadam polecenia ustalić niedyscyplinowane zachowanie obywatela Łastowskiego, incydent z którym był rozważany w klubie, ale ze względu na brak szczegółowych informacji nie został ostatecznie rozwiązany. Co się zaś tyczy stosunku do Wschodu, Białoruski Klub Poselski w Warszawie miał parę razy spotkania z przedstawicielami Sowietów, ale zdecydował, że formalne rozwiązanie tego zagadnienia należy do rządu [BRL — T. B.], który jako jedyny może to zrobić"[1080].

Według słów S. Jakowiuka właśnie w ścisłej współpracy z rządem BRL miała przebiegać jego dalsza praca. Na ile była to rzeczywista decyzja wypracowana

[1077] А. Вашкевіч, Дз. Нарэль, *Сымон Якавюк: адраджэнец, спекулянт, манархіст і савецкі дыверсант*, „ARCHE-Пачатак", 2005, № 5, с. 204.

[1078] S. Jakowiuk granicę przekroczył 15 stycznia 1924 r. w Wierzbołowie. Dwa dni później odbyła się pierwsza narada S. Jakowiuka z kowieńskimi działaczami. ASJ, Lietuvos Konsulato Karaliaučiuje leidimas S. Jakoviukui važiuoti į Lietuvą, Karaliaučius, 14.01.1924; НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 49, л. 41, Пратакол нарады, прысьвячанай абгавору палітычнай сітуацыі у зьвязку з прыездам у Літву С. М. Яковюка, Коўна, 17.01.1924.

[1079] А. Вашкевіч, Дз. Нарэль, op. cit., с. 229.

[1080] НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 49, л. 41, Пратакол нарады, прысьвячанай абгавору палітычнай сітуацыі у зьвязку з прыездам у Літву С. М. Яковюка, Коўна, 17.01.1924.

przez Klub Poselski, trudno jednoznacznie stwierdzić. Bardziej prawdopodobne jest tu działanie strony radzieckiej. Na spotkaniu S. Jakowiuka z kowieńskimi działaczami, w którym wzięli udział m.in. A. Ćwikiewicz, A. Gołowiński i A. Tymiński, ustalono, że zadaniem S. Jakowiuka jest przede wszystkim wyjaśnienie stosunków z rządem litewskim, a potem zbudowanie gruntu do nawiązania dalszych stosunków z przedstawicielem radzieckim w Kownie[1081]. Zgodnie z przewidywaniami podczas spotkania z S. Jakowiukiem ówczesny premier E. Galvanauskas odmówił wsparcia dla Białorusinów represjonowanych przez polskie władze za działalność wywrotową (S. Jakowiuk liczbę takich osób oceniał na 1,3 tys.)[1082]. Od tego czasu jedynym politycznym kontaktem „grupy Ćwikiewicza" było poselstwo radzieckie w Kownie[1083].

Wydaje się, że decydującą rolę w przeciągnięciu tej grupy na stronę radziecką miał właśnie S. Jakowiuk, który 8 lutego 1924 roku publicznie uznał pełnomocnictwa BRL, przyznane rzekomo od klubu poselskiego. Poza tym wraz z przybyciem byłego posła do Kowna po raz pierwszy pojawia się idea likwidacji BRL, która wiosną 1924 roku jest już jednym z haseł politycznych A. Ćwikiewicza[1084]. Jesienią tegoż roku z podobnymi zamiarami do Pragi jeździł poseł B. Taraszkiewicz[1085]. Idea likwidacji BRL w pewnym sensie była korzystna dla Litwinów, którzy w samorozwiązaniu białoruskiej republiki widzieli naturalny, a przede wszystkim nieszkodzący własnemu wizerunkowi, koniec współpracy między RL a BRL na szczeblu państwowym. Póki co najważniejszym dla strony litewskiej było „pozbycie się" z Kowna A. Ćwikiewicza oraz Przedstawicielstwa Dyplomatycznego BRL, które, chociaż nie figurowało już w protokole dyplomatycznym, teoretycznie cały czas funkcjonowało w budynku przy prospekcie Witolda 30. Na podejrzany charakter działalności „grupy Ćwikiewicza" i stan stosunków litewsko-białoruskich w połowie 1924 roku zwracał uwagę I. Jonynas:

„Panowie Ćwikiewicz, Walkowicz i inni nie posiadając żadnego zajęcia na Litwie, posiadają wystarczającą ilość środków na życie, co samo w sobie rodzi podejrzenia, że są oni agentami nieprzyjaznego Litwie państwa, których celem jest szkodzenie interesom naszej Republiki. Takie tolerowanie z naszej strony nieprzyjaznych Litwie elementów rodzi złość wśród tych Białorusinów trzymających orientację litewską i starających się pracować zgodnie z Rządem Litewskim, zarówno w granicach naszego państwa, jak i na ziemiach okupowanych przez Polskę. Dotychczasowe stanowisko naszego Rządu charakteryzuje się „dwutorowością", z jednej strony zażądano niewpuszczania p. Ćwikiewicza na teren Litwy, z drugiej wydano mu wizę na wjazd; z jednej strony rząd p. Ćwikiewicza jest nieuznawany i nie posiada prawa eksterytorialności, z drugiej pozwala mu się posiadać niezależne biuro prasowe..."[1086].

1081 Ibidem.

1082 НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 217, л. 132-138, Пісьмо ДП БНР у Літве А. Вальковіча ўраду БНР, Коўна, 31.01.1924.

1083 *Знешняя палітыка Беларусі...*, т. 2, Дакумент № 139, Тэзісы даклада ЦК КП(б)Б аб беларускім руху за кардонам, 16.10.1925.

1084 НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 217, л. 132-138, Пісьмо міністра загранічных спраў БНР А. Цьвікевіча ў Беларускі краевы цэнтр, Коўна, 09.05.1924.

1085 *Архівы БНР,* № 3637, Даклад К. Душэўскага аб паездцы ў Прагу 14-22.10.1924.

1086 LCVA, f. 383, ap. 7, b. 502, l. 151, I. Jonyno pranešimas Užsienių reikalų ministerijai, Kaunas, 30.08.1924.

W czasie, gdy pisano powyższe słowa, stosunki między A. Ćwikiewiczem a resztą przebywającego w Pradze rządu były napięte. Zasadniczy konflikt istniał między premierem a przewodniczącym Rady BRL P. Kreczewskim. Grupa praska jeszcze od końca 1923 roku podważała legalność wyboru A. Ćwikiewicza na premiera.

Sytuację białoruskiej emigracji pod koniec 1924 roku w następujący sposób oceniano w litewskim Sztabie Generalnym:

„Nienormalne życie, odciągające od swojego kraju rodzinnego prowadzi do demoralizacji większość działaczy [białoruskich — T. B.] przebywających za granicą. Najważniejsi, jak Kreczewski zaczyna oddawać się Polakom, Dmitriew aresztowany w Czechach jako polski szpieg, Razumowicz który pracował w tajnym dziale Związku Strzelców i znający dużo naszych tajemnic okazuje się polskim szpiegiem w Gdańsku, Ćwikiewicz pisze memorandum do Ligi Narodów i przyjaźni się z bolszewikami i Polakami, jemu pomaga Walkowicz (...) odpowiedzialny za bezprawne wydawanie dokumentów, Ładnow wstępuje na pracę we francuskim kontrwywiadzie, inni przechodzą na utrzymanie bolszewików. Z tej kompanii niektórzy jeszcze pozostają sumiennymi ludźmi Łastowski, Stankiewicz, Szyło, Kochanowicz i niewielu innych. Łastowski dzięki swojemu despotyzmowi odpycha większość od siebie i nie może być przywódcą, tym bardziej że przy nim trzyma się Duszewski, drobny intrygant i wszystkich zanudza swymi oszczerstwami”[1087].

W początkach 1925 roku próbę politycznej współpracy z białoruskim ruchem narodowym po raz kolejny podjęło Kowno. W tym celu do Pragi i Berlina udał się przedstawiciel MSZ J. Purickis, którego celem było nawiązanie kontaktów z grupami pozostającymi w opozycji do A. Ćwikiewicza[1088]. W celu koordynacji tych działań w Kownie miał powstać Białoruski Komitet Narodowy z W. Łastowskim na czele, a w jego składzie mieli znaleźć się najważniejsi przedstawiciele zamieszkujących Litwę Białorusinów: W. Bojew, K. Duż-Duszewski, S. Jakowiuk, I. Korczyński. W kwestii powołania Komitetu W. Łastowski odbył rozmowy z posłami A. Stankiewiczem i B. Taraszkiewiczem. Pierwszy z nich nie dał jasnej odpowiedzi na te propozycje, drugi był zdecydowanie przeciwny. Kowno odgrywało wówczas w polityce białoruskiej już tylko marginalną rolę. Pomijając negatywne doświadczenia współpracy z Litwą, jakie budziły niechęć działaczy białoruskich, Kowno nie mogło odgrywać ważnej roli także ze względów politycznych.

Charakterystyczne, że S. Jakowiuk przez stronę litewską nie był uważany ani za współpracownika, ani też stronnika A. Ćwikiewicza. Właśnie zasługi wobec państwowości litewskiej sprawiły, iż mógł on działać w Kownie dość swobodnie. Nie wiadomo jak w początkach 1924 roku wyglądały kontakty S. Jakowiuka z K. Duż-Duszewskim oraz W. Łastowskim. Zdaje się, że były one neutralne, aczkolwiek nie pozbawione podejrzliwości.

S. Jakowiuk po przybyciu do Kowna starał się działać aktywnie. W maju 1924 roku zorganizował charytatywną imprezę w sali kowieńskiego ratusza, z której do-

1087 Ibidem, b. 500, l. 6, P. Kirlio apžvalga „Baltgudžių organizacijų veikimas nuo 1917 metų revoliucijos”, Kaunas, 10.10.1924.

1088 A. Kasparavičius, *Gudų korta Kauno ir Maskvos...*, p. 14-15.

chód miał być przeznaczony na pomoc dla zamkniętych w polskich więzieniach białoruskich więźniów politycznych[1089]. Były poseł wraz z Wasylem Rabininem od 1925 roku prowadził księgarnię „Knyga", która mieściła się w drewnianym parterowym domku w podwórzu głównej kowieńskiej arterii — Alei Wolności pod numerem 52[1090]. Jak wynika z dokumentacji, S. Jakowiuk i W. Rabinin kupili działającą już od 1924 roku księgarnię, jak się jednak okazało nie była ona zarejestrowana jako działalność gospodarcza. Co ciekawe, jednym z udziałowców księgarni był A. Ćwikiewicz[1091]. Księgarnia S. Jakowiuka funkcjonowała do maja 1933 roku, kiedy to została zlikwidowana[1092]. Miesiąc wcześniej S. Jakowiuk zawarł z przedstawicielstwem handlowym ZSRR w Kownie umowę, regulującą spłatę wzajemnych zobowiązań[1093]. Nie udało się jednak ustalić, od kiedy funkcjonowała właściwa umowa dotycząca sprzedaży druków radzieckich przez firmę S. Jakowiuka, ani też dokładnych okoliczności ustania współpracy. Wiele wskazuje na to, że był to niezwykle intratny interes, gdyż zapotrzebowanie na literaturę w języku rosyjskim, szczególnie naukową, techniczną i piękną w międzywojennym Kownie było bardzo duże. Główną rolę w zaopatrzeniu Kowna w wydawnictwa z terenu ZSRR spełniała należąca do kooperatywy „Spaudos fondas" (*Fundusz Druku*) księgarnia „Mokslas" (*Nauka*), będąca lokalnym przedstawicielstwem moskiewskiej „Międzynarodowej Książki" (*Международная книга*)[1094].

Od czasu zerwania stosunków BRL z Litwą A. Ćwikiewicz był już stałym gościem radzieckiego poselstwa w Kownie, przy czym przed posłem I. Lorencem miał twierdzić, że po zerwaniu układów z 11 listopada 1920 roku Białorusini mają rozwiązane ręce w sprawie Wilna, będącego stolicą Zachodniej Białorusi[1095]. Jednocześnie A. Ćwikiewicz przyznał, że jedynym centrum białoruskiego ruchu narodowego jest Mińsk i chciałby tam wyjechać. W przypadku uzyskania zgody na przeprowadzkę do Mińska byłby on skłonny ogłosić „likwidację rządu BRL"[1096]. Postawę A. Ćwikiewicza I. Lorenc w swym raporcie z lutego 1925 roku ocenił następująco:

„Ćwikiewicz jako człowiek jest prosty i otwarty. Otwarty nie dlatego, że jest szczery, ale dlatego, że nie jest wystarczająco dalekowzroczny (...). Nie ulega wątpliwości, że jego grupa jeszcze nie zrezygnowała z planów utworzenia samodzielnego demokratycznego państwa białoruskiego, ale on tymczasem uważa, że jedyną moż-

1089 НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 217, л. 116, Просьба С. М. Яковюка Начальніку горада Коўні і павета, 09.05.1924.

1090 LCVA, f. 402, ap. 8, b. 194, l. 3, Bendroves „Knyga" pareiškimas Kauno miesto ir apskrities viršininkui, Kaunas, 08.03.1927.

1091 Według ustaleń A. Kasparavičiusa, opartych na raportach radzieckiego posła w Kownie, to właśnie A. Ćwikiewicz, wówczas jeszcze premier BRL, był głównym inicjatorem założenia księgarni, która pozwoliła mu znaleźć środki do życia. A. Kasparavičius, *Gudų korta Kauno ir Maskvos...*, p. 17.

1092 LCVA, f. 402, ap. 8, b. 194, l. 7, „Knyga" bendrovės pareiškimas Kauno miesto ir apskrities viršininkui, Kaunas, 01.05.1927.

1093 ASJ, Соглашение между С. М. Яковюком и Торговом Представительством СССР в Литве, Каунас, 05.04.1933.

1094 А. Ковтун, *«Русский мир»...*, с. 150.

1095 A. Kasparavičius, *Gudų korta Kauno ir Maskvos...*, p. 16.

1096 Ibidem, p. 17.

liwością pracy w duchu białoruskim jest Mińsk (...). Naturalnie, jego przyjazd do Mińska miałby też negatywne skutki, ale nie należy zapominać o korzyściach, jakie dałby — rozbiłby emigrację białoruską, zaczęliby jeździć również inni. Moim zdaniem, kwestia białoruska prędko będzie dla nas bardzo aktualna i nie wolno tego nie doceniać (...) powinniśmy przygotować pozycje na przyszłość"[1097].

W tym samym czasie idea likwidacji BRL i jego rządu uzyskała akceptację w Moskwie[1098]. Sprawa ta wydawała się jedynie kwestią czasu, gdyż dominującą i pozytywną rolę zależnego od Moskwy Mińska doceniali nie tylko zagubieni białoruscy emigranci, a nawet najwięksi krytycy bolszewików[1099]. Przede wszystkim pozytywnym aspektem było ustanowienie statusu języka białoruskiego jako jednego z czterech języków oficjalnych, stopniowe i skuteczne wprowadzanie języka do strefy publicznej. Za najważniejsze uważano tworzenie rozwiniętego szkolnictwa w języku białoruskim.

Latem 1925 roku I. Lorenza na stanowisku posła radzieckiego w Kownie zastąpił Siergiej Aleksandrowski, mający niemałe znajomości i wpływy wśród polityków litewskich. Przede wszystkim znał M. Birżyszkę z czasów, gdy razem znaleźli się w moskiewskim więzieniu na Butyrkach w 1902 roku[1100]. Dzięki temu za kadencji S. Aleksandrowskiego wpływy ZSRR na litewskie władze oraz społeczeństwo systematycznie się zwiększały, tym bardziej że wyjeżdżając na placówkę do Kowna uzyskał on dokładne wytyczne co do swojej pracy na miejscu, również w kierunku białoruskim (zob. rozdział 4.3).

Dla dalszego rozwoju sprawy białoruskiej decydujące znaczenie miała Konferencja Berlińska, która przeszła do historii pod nazwą Drugiej Konferencji Wszechbiałoruskiej. Na obrady do niemieckiej stolicy w dniach 12-16 października 1925 roku zjechało 17 delegatów[1101]. Konferencja uznała Mińsk za „aktualne centrum odrodzenia narodowo-państwowego"[1102]. Obradujący w czasie Konferencji Rząd BRL A. Ćwikiewicza ogłosił zakończenie swej działalności[1103]. W protokole posiedzenia Rady Ministrów BRL zapisano:

„W związku z aktualnym położeniem Białorusi, której zachodnia część znajduje się pod polską okupacją, a wschodnia tworzy Białoruską Republikę Radziecką w składzie Socjalistycznego Związku Radzieckiego, w celu zjednoczenia wszystkich sił narodu dla jego pełnego narodowego i społecznego wyzwolenia, w pełnym porozumieniu z białoruskimi organizacjami krajowymi — postanowiono: ogłosić

[1097] Cytat za: idem, *„Karta Białoruska"...*, s. 349-350.
[1098] Idem, *Gudų korta Kauno ir Maskvos...*, p. 17.
[1099] „Krynica", 1925, nr 1, s. 2.
[1100] V. B. Pšibilskis, op. cit., p. 262.
[1101] W konferencji wzięli udział przede wszystkim przedstawiciele grupy kowieńskiej pod kierownictwem A. Ćwikiewicza. Z Łotwy przybył K. Jezowitow, którego wybrano na przewodniczącego konferencji. Z kolei BSRR reprezentowali Ź. Żyłunowicz oraz A. Ulianow, pracownik poselstwa ZSRR w Warszawie.
[1102] *Знешняя палітыка Беларусі...*, т. 2, Дакумент № 133, Паведамленне друку аб II Усебеларускай Канферэнцыі, 12-16.10.1925; *Другая Усебеларуская Канферэнцыя*, [w:] ЭГБ, т. 3, с. 283-284.
[1103] Zob.: *Аляксандр Цьвікевіч: «Ліквідацыя БНР не была манэўрам»*, „Полацак", 1992, № 2, с. 10-13; № 3, с. 7-9.

z dniem dzisiejszym zakończenie działalności Rządu Białoruskiej Republiki Ludowej i jego likwidację”[1104].

Stanowisko Rządu BRL w sprawie samolikwidacji poparła również Białoruska Włościańsko-Robotnicza Hromada (BRWH), z jednej strony będąca wówczas w okresie dynamicznego rozwoju i rozszerzania swoich wpływów na białoruską wieś, z drugiej będąca pod silnym wpływem Mińska. Wobec likwidacji Rządu A. Ćwikiewicza i oficjalnego uznania Mińska na dalszy plan zeszły inne postanowienia konferencji, m.in. rezolucja o stosunkach białorusko-litewskich:

„Narada stwierdza, że stosunek Litwy do sprawy białoruskiej jak był, tak i pozostaje nieszczery. Litewska polityka cały czas dążyła i dalej dąży do traktowania Białorusinów jedynie jako służebną sobie siłę w konflikcie z Polską o Wilno. Polityka litewska dąży do postawienia strony białoruskiej w takiej sytuacji, w której białoruskie interesy na Wileńszczyźnie i Grodzieńszczyźnie nie będą w żaden sposób zabezpieczone. Narada protestuje przeciwko podobnym spekulacyjnym kombinacjom polityki litewskiej i stwierdza:

Wilno i cały obszar otrzymany przez Litwę według umowy 12 lipca 1920 roku leży w przeważającej części w granicach etnicznej Białorusi. Z tego powodu o losie Wilna powinny decydować nie dyplomatyczne kombinacje czy handle między Polską a Litwą, a powszechne referendum”[1105].

Jednocześnie ogłoszono bojkot tych Białorusinów, „którzy pod znakiem działalności kulturalnej godzą się służyć celom ściśle szowinistycznej polityki i w tym celu pracują pod fałszywymi szyldami kształtu ministerstwa spraw białoruskich w Kownie”[1106].

W tydzień po konferencji, 22 października 1925 roku KC KPB wydało zgodę na powrót do BSRR byłym aktywnym działaczom BRL — A. Ćwikiewiczowi, W. Prokulewiczowi, L. Zajcowi i A. Gołowińskiemu[1107]. W miesiąc później decyzją Rady Komisarzy Ludowych BSRR prawo to zostało rozciągnięte na wszystkich byłych działaczy BRL[1108]. Z tej możliwości skorzystała większość uczestników konferencji berlińskiej, która już z końcem 1925 roku znalazła się w Mińsku. Do wymienionych powyżej działaczy, z grupy, która aktywnie działała w czasach „kowieńskich”, dołączył były przedstawiciel dyplomatyczny BRL na Litwie — A. Walkowicz. Część działaczy BRL, T. Hryb, W. Zacharka, a przede wszystkim przewodniczący Rady P. Kreczewski, odmówiła uznania rezolucji Konferencji i kontynuowała w Pradze działalność polityczną pod szyldem Rady BRL, która funkcjonuje po dzień dzisiejszy[1109].

1104 *Архівы БНР*, № 3815, Пратакол пасяджэньня РНМ БНР, Берлін, 15.10.1925.

1105 Ibidem, № 3814, Рэзалюцыя Другой Беларускай Нацыянальна-Палітычнай Нарады ў справе беларуска-літоўскіх дачыненьняў, Берлін, 15.10.1925.

1106 Ibidem.

1107 У. Ладысеў, Ф. Брыгадзін, *Паміж усходам і захадам: станаўленне дзяржаўнасці і тэрытарыяльнай цэласці Беларусі (1917-1939 гг.)*, Мінск 2003, с. 156.

1108 Ibidem.

1109 Wykonujący obowiązki ministra spraw zagranicznych W. Zacharko był obecny na konferencji berlińskiej. Podpisał się on pod decyzją o likwidacji Rządu BRL, jednak nie uznał rezolucji uznającej Mińsk za centrum odrodzenia narodowego Białorusi. Oprócz niego decyzję o likwidacji rządu podpisali premier A. Ćwikiewicz, kontroler państwowy — L. Zajac oraz sekretarz państwowy — W. Prokulewicz. Ibidem.

Od 1925 roku nasiliła się migracja działaczy białoruskich do radzieckiej Białorusi. Chociaż amnestia została ogłoszona jeszcze w lipcu 1923 roku z okazji „trzeciej rocznicy wyzwolenia Mińska od białopolaków", to dopiero skuteczna akcja propagandowa w środowiskach emigracyjnych oraz sam rozwój BSRR jako państwa zaczęły przynosić pożądane skutki[1110]. Państwo składające się w 1920 roku z zaledwie 6 powiatów Mińszczyny, zostało poszerzone w 1924 roku o znaczną część guberni witebskiej i homelskiej[1111]. Następnie w 1926 roku do BSRR włączono część Homelszczyzny, wówczas należącej do Ukraińskiej SRR[1112]. W ten sposób BSRR liczyła już 126,3 tys. km^2 i 4,9 mln mieszkańców, a można się było spodziewać, że wkrótce do BSRR zostanie przyłączona również Smoleńszczyzna, przez co w jednym państwie znalazłyby się wszystkie etniczne ziemie białoruskie leżące na wschód od granicy ryskiej[1113]. Ważnym czynnikiem przyciągającym działaczy emigracyjnych do Mińska była również prowadzona skutecznie od 1924 roku polityka odgórnej białorutenizacji życia publicznego[1114].

Ruchom migracyjnym do BSRR sprzyjały działania w państwach sąsiednich, przede wszystkim na Łotwie i w Polsce, które zdecydowanie wzmocniły pozycję Mińska. Jak już wspomniano, sytuacja Białorusinów jako mniejszości narodowej na Łotwie była wręcz idealna. Łotyszom udało się wypracować sprawny system autonomii kulturalnej dla zamieszkujących państwo mniejszości, co w połączeniu ze znakomitym rozwojem gospodarczym było skuteczną metodą integracji państwowej. Każda z liczących się mniejszości (Białorusini, Niemcy, Polacy, Rosjanie, Żydzi) posiadała własny wydział przy ministerstwie oświaty, poprzez który realizowała swoją politykę kulturalną. Mniejszości białoruskiej, na której czele stały osoby wcześniej związane w jakiś sposób czy to z BRL, czy też z Litwą: A. Jakubecki, K. Jezowitow, I. Kraskowski, P. Miadziołka, W. Pigulewski, udało się stworzyć, szczególnie w stołecznej Rydze oraz zwarcie zamieszkałej przez Białorusinów Łatgalii, rozwiniętą siatkę szkół białoruskich z trzema gimnazjami w Dźwińsku, Lucynie i Rydze.

System ochrony mniejszości narodowych na Łotwie działał sprawnie do przewrotu w 1934 roku, kiedy instytucje te zostały zlikwidowane. W przypadku Białorusinów jedynym poważnym incydentem było aresztowanie w 1924 roku części nauczycieli (w tym wszystkich wyżej wymienionych osób) pod pozorem działalności

[1110] У. Ладысеў, Ф. Брыгадзін, op. cit., c. 156

[1111] Z guberni witebskiej do BSRR przechodziły powiaty: dryśnieński, horodocki, lepelski, orszański, połocki, suraski, witebski. Natomiast z homelskiej (powstała w 1919 r. w miejsce guberni mohylewskiej) przyłączono powiaty: czawuski, czerykowski, bychowski, klimowicki, mohylewski, rogaczowski. Z guberni smoleńskiej zaś — pow. gorecki i część mścisławskiego. Więcej o procesie rozszerzania terytorium BSRR w połowie lat 20. XX w. w: ibidem, s. 47.

[1112] Były to powiaty homelski i rzeczycki. Jednocześnie sama gubernia została zlikwidowana. Planowano wówczas rozszerzenie BSRR o część byłej guberni czernihowskiej i pskowskiej (powiaty: newelski, siebieski, wieliski), sprawa ta została jednak zablokowana na szczeblu centralnym.

[1113] W środowiskach narodowych komunistów rozważano również tzw. projekt mongolski, który zakładał przyłączenie do BSRR w wyniku masowego powstania a w efekcie wojny z Polską, ziem Zachodniej Białorusi. Następnie zjednoczone ziemie białoruskie miały formalnie wystąpić ze Związku Radzieckiego, pozostając jednak pod jego protektoratem, na podobnych zasadach, jak było to w przypadku Mongolskiej Republiki Ludowej.

[1114] W tym czasie w BSRR funkcjonowały cztery języki oficjalne: białoruski, jidysz, polski i rosyjski. Konstytucja Republiki z 1927 r. ustanawiała jednak przewagę języka białoruskiego.

antypaństwowej i dążenia do oderwania zamieszkałej przez Białorusinów części Łatgalii od Łotwy. Sprawa ta zakończyła się głośnym procesem w Dźwińsku, który uniewinnił wszystkich „spiskowców”[1115]. Część z nich zdecydowała się jednak na opuszczenie kraju i wyjazd do Białorusi Radzieckiej.

Warunki do pracy na niwie białoruskiej pogorszyły się również w Polsce. Początkowo po przewrocie majowym rozszerzała swoją działalność BRWH. Jednak pod koniec 1926 roku władze sanacyjne, widząc, że jest ona siłą realnie zagrażającą bezpieczeństwu państwa polskiego na terenach północno-wschodnich, rozpoczęły działania zmierzające do jej osłabienia. W efekcie partia w marcu 1927 roku została zdelegalizowana. W przypadku kierownictwa BRWH droga do Mińska przebiegała zupełnie innymi ścieżkami. Jego członkowie w większości zostali skazani na długie lata za „działalność antypaństwową” i osadzeni w więzieniach. Do Mińska trafili w wyniku wymiany więźniów politycznych.

Dnia 17 grudnia 1926 roku na Litwie doszło do przewrotu. Władzę objęło środowisko narodowe skupione wokół A. Smetony i jego partii *tautininków*[1116], pod których rządami rozpoczęto wprowadzanie ustroju autorytarnego. W takich warunkach prawa mniejszości narodowych były stopniowo ograniczane. Główne ostrze litewskiego nacjonalizmu było jednak tradycyjnie skierowane w kierunku mniejszości polskiej. Rok 1926 na sytuację Białorusinów na Litwie wpłynął nieznacznie. Zmianę polityki litewskiej w kwestii białoruskiej skutecznie rozegrały natomiast władze radzieckie.

W marcu 1927 roku, po nieudanych próbach porozumienia ze stroną litewską, do Mińska na osobiste zaproszenie przewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych Aleksandra Czarwiakowa udał się również W. Łastowski[1117]. Jego wyjazd do BSRR był, zdaje się, do końca okryty tajemnicą, chociaż ówczesny wywiad litewski zaobserwował częste wizyty W. Łastowskiego w poselstwie ZSRR. Publicznie twierdził on jednak, że wyjeżdża do Argentyny[1118]. Również najbliższy współpracownik W. Łastowskiego, K. Duż-Duszewski, twierdził, iż według posiadanych przez niego danych W. Łastowski z Kowna wyjeżdżał do Ameryki, a w późniejszym czasie prowadził z nim korespondencję jedynie w sprawach rodzinnych[1119]. Sam W. Łastowski podczas śledztwa przed organami radzieckiej bezpieki twierdził, że bezpośrednią przyczyną jego wyjazdu był „faszystowski” przewrót, a gdy znalazł się w Rydze w paszporcie miał zarówno wizę amerykańską, jak i zaproszenie do pracy w BSRR[1120]. W pewnym sensie taka postawa W. Łastowskiego tłumaczy jego niechęć do zdecydowanego opowiedzenia się po stronie radzieckiej przed wyjazdem

[1115] Szerzej: *Беларускі працэс у Латвіі*, Рыга 1925; Э. Екабсонс, *Белорусы в Латвии...*, с. 47-71.

[1116] Określenie *tautininków* zostało utworzone od litewskiej nazwy partii Związek Litewskich Narodowców — *Lietuvos tautininkų sąjunga*, powstałej w 1924 r. z przekształcenia Partii Postępu Narodowego (*Tautos pažangos partija*).

[1117] W. Łastowski w Mińsku został dyrektorem Białoruskiego Muzeum Państwowego.

[1118] LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2018, l. 4, V. Lastausko biografijos žinios, 20.02.1927, Kaunas.

[1119] LYA, f. K-1, ap. 58, b. 25116/3, Baudžiamoji byla, l. 88, Протокол допроса обвиненного Душаускаса-Дуж Клаудиуса, сына Степаса, от 11.03.1952. Wersję o wyjeździe do Ameryki przywołuje w swoich wspomnieniach również W. Razumowicz. V. Razumovič-Chmara, *Grimassy světové války...*, s. 156.

[1120] *Справа Вацлава Ластоўскага...*, № 9, с. 220.

do Mińska. Jak wynika z materiałów KC KPB, Komisariat Spraw Zagranicznych poprzez kowieńskie poselstwo zabiegał, aby W. Łastowski, jako jeden z niekwestionowanych liderów emigracji, publicznie ogłosił Mińsk jedynym centrum odrodzenia narodowego[1121]. W. Łastowski tego jednak nie uczynił. Utrzymywane ze środków poselstwa radzieckiego w Kownie czasopismo „Poklicz" wyjazd W. Łastowskiego skomentowało następująco:

„Stary Mohikanin, litewska forpoczta sprawy białoruskiej, ruszył w drogę. Odjazd Łastowskiego powinien posłużyć za dowód, że życie wymusza kardynalną zmianę taktyki współpracy litewsko-białoruskiej"[1122].

Bezpośredni wpływ na decyzję W. Łastowskiego miała jego wizyta w Mińsku podczas „Akademickiej Konferencji Reformy Białoruskiej Pisowni i Alfabetu", która odbyła się w listopadzie 1926 roku[1123]. W konferencji wzięła udział silna delegacja z krajów bałtyckich. Środowisko kowieńskie oprócz W. Łastowskiego reprezentowali M. Biržiška (wówczas rektor Uniwersytetu Litewskiego) oraz A. Gołowiński[1124]. W Rydze dołączyli do nich K. Jezowitow oraz poeta Janis Rainis i docent Uniwersytetu Łotewskiego — językoznawca Ernests Blesse.

Można stwierdzić, że wraz z wyjazdem A. Ćwikiewicza i W. Łastowskiego położenie polityczne litewskich Białorusinów stabilizuje się, podobnie zresztą jak stabilizuje się ogólne stanowisko polityczne Republiki Litewskiej w okresie władzy autorytarnej A. Smetony od 1926 roku. W kolejnych latach zróżnicowanie polityczne niewielkiej grupy białoruskich emigrantów w Kownie związane jest z rywalizacją pomiędzy w pełni lojalnym wobec władz litewskich K. Duż-Duszewskim, a ściślej współpracującym ze stroną radziecką S. Jakowiukiem.

4.3. Białoruskie organizacje społeczno-kulturalne na Litwie

Rozpoczynając prace nowego, szóstego gabinetu, E. Galvanauskas sprawy białoruskie przekazał dyrektorowi Departamentu Polski i Ligi Narodów w Ministerstwie Spraw Zagranicznych I. Jonynasowi, który miał praktycznie wolną rękę w koordynowaniu kwestii białoruskiej z punktu widzenia polityki zagranicznej oraz wewnętrznej. Można stwierdzić, że o ile przed 1923 rokiem organem doradczym w kwestii polityki białoruskiej była Komisja ds. Litwy Wschodniej, to po jej likwidacji rolę tę przejął I. Jonynas, z tą różnicą, iż, jak pokazała praktyka, jego decyzje w większości były w pełni akceptowane przez ministra. W dniu 7 kwietnia 1923 roku I. Jonynas skierował do E. Galvanauskasa raport, w którym krytycznie ocenił działalność MSB:

„Moim zdaniem to ministerstwo powinno stawiać sobie za cel prowadzenie pracy kulturalnej i oświatowej wśród Białorusinów w celu podnoszenia poziomu świa-

1121 Szerzej o sprawie wyjazdu W. Łastowskiego do Mińska w świetle materiałów KC KPB: Р. Платонаў, *«Раней ці пазней мы ўсе павінны быць у Мінску...» (Вяртанне ў Беларусь вучонага і палітыка Вацлава Ластоўскага)*, [w:] idem, *Лёсы. Гісторыка-дакументальныя нарысы аб людзях і малавядомых падзеях духоўнага жыцця ў Беларусі 20-30-х гадоў*, Мінск 1998, с. 39-52.

1122 „Покліч", 1927, № 2, с. 39.

domości narodowej. Ale dzisiejszy jego skład zupełnie nie odpowiada tym celom. Pracowników jest dużo, lecz ze względu na słabe wykształcenie nie są oni w stanie wykonywać nawet najmniejszej pracy. Ministerstwo wygląda niby przytułek, którego mieszkańcy na miejscu dostają schronienie i pieniądze. Nie widziałem nawet najmniejszej sprawy, która aktualnie byłaby prowadzona. Uważam za konieczne zwolnić prawie wszystkich aktualnych pracowników i w ich miejsce zatrudnić nowych"[1125].

Do współpracy z MSB I. Jonynas proponował zatrudnić W. Łastowskiego i K. Duż-Duszewskiego, których zadaniem byłoby przygotowywanie i tłumaczenie druków. Pierwszy miał otrzymywać wynagrodzenie równe pensji dyrektora departamentu w ministerstwie, drugi — wicedyrektora. Kadrę MSB mieli uzupełniać korektor, kierownik biura informacji (W. Prokulewicz), maszynistka oraz stróż. Ministerstwo w takim składzie miało zajmować się następującymi sprawami:

„1) W najbliższym czasie, w dn. 10-16 kwietnia, zorganizowanie kursów znajomości Litwy i Białorusi;
2) wydawanie co dwa miesiące białoruskiego czasopisma (magazynu) czcionką rosyjską oraz co dwa miesiące czcionką łacińską (chcę tak robić [I. Jonynas — T. B.], aby nie dopuścić do wyłącznej dominacji czcionki rosyjskiej);
3) wydawanie podręczników szkolnych, elementarzy oraz literatury agitacyjnej"[1126] .

Wszystkie przedstawione przez I. Jonynasa propozycje zaczęto niezwłocznie wprowadzać w życie[1127]. Na przełomie kwietnia i maja zwolniono większość personelu ministerstwa[1128]. W. Łastowski z K. Duż-Duszewskim nigdy nie zostali jednak oficjalnie zatrudnieni w MSB, próżno szukać ich również na listach pracowników litewskiego MSZ. Z zachowanej dokumentacji wynika jednak, że to MSZ było ich pracodawcą, a MSB funkcjonowało na zasadzie nieoficjalnego departamentu spraw białoruskich. Wynagrodzenie W. Łastowskiego i K. Duż-Duszewskiego zostało zrównane do pensji dyrektora i wicedyrektora departamentu, odpowiednio 750 i 600 litów w 1924 roku[1129].

O ile w pierwszym okresie ostrożność w oficjalnym zatrudnieniu ich na posadach państwowych mogła wynikać z niechęci strony litewskiej do podburzania pozostałych członków rządu BRL nadal pozostających w Kownie, to nieuregulowanie

1123 В. Ластоўскі, *Уражанні ад паездкі ў Беларускую Радавую Сацыялістычную Рэспубліку*, „Маладосць", 1991, № 1, s. 89-107.
1124 Relację M. Biržiški i najprawdopodobniej A. Gołowińskiego z wizyty w Mińsku zob.: „Покліч", 1927, № 2, с. 29-36.
1125 LCVA, f. 383, ap. 7, b. 400, l. 10-12, Tautų sąjungos ir lenkų departamento direktoriaus I. Jonyno pranešimas Užsienio reikalų ministrui E. Galvanauskui, Kaunas, 07.04.1922.
1126 Ibidem.
1127 Z zaplanowanych przez I. Jonynasa zmian personalnych nie udało się jedynie pozyskać do współpracy W. Prokulewicza, który pozostał lojalny A. Karabaczowi i w dalszej pracy wspierał linię BPSR.
1128 LCVA, f. 395, ap. 1, b. 4, l. 257-261, Кніга прыказоў МБС за 1922-1923, Коўна.
1129 Ibidem, f. 383, ap. 7, b. 510, l. 3-6, Gudų ministerijos išlaidos nuo 1924.01 iki 1924.06, Kaunas.

tej sprawy przez kolejne lata było związane z tajnym charakterem działalności I. Jonynasa. Jego praca w MSZ obejmowała przede wszystkim relacje z Wileńszczyzną i wymagała najwyższej ostrożności, finansowana była ze specjalnego budżetu MSZ, przy czym środki te przelewane były na prywatny rachunek bieżący I. Jonynasa w Banku Litewskim[1130]. Dzięki takiemu sposobowi finansowania I. Jonynas musiał dokładnie się rozliczać z wszelkich otrzymanych środków, które w latach 1922-1928 wynosiły od 120 do 200 tys. litów miesięcznie[1131]. Większość tych sum była bezpośrednio przekazywana litewskim organizacjom na Wileńszczyźnie, z kolei na działalność białoruską przeznaczano ok. 10-15% tego budżetu[1132].

Podstawowym kierunkiem wsparcia na kierunku białoruskim była praca wydawnicza w Kownie pod szyldem Ministerstwa Spraw Białoruskich. Uzupełniała to bezpośrednia pomoc finansowa dla białoruskich organizacji w Wilnie w wysokości 1,5 tys. litów miesięcznie, przeznaczona przede wszystkim na druk czasopism[1133]. Za pośrednictwem ambasady litewskiej w Berlinie nieregularne środki na działalność berlińskiego wydawnictwa „Wyzwolenie" otrzymywał również były konsul BRL w tym mieście Andrej Borowski[1134].

O rozmiarach litewskiej pomocy dla Białorusinów wiedzieli jedynie W. Łastowski i jego najbliżsi współpracownicy. Na brak takiej informacji narzekali wcześniejsi współpracownicy MSB[1135]. Przez lata wypracowano siatkę kontaktów, dzięki którym przerzucano na Wileńszczyznę pieniądze (w postaci dolarów amerykańskich). W przypadku białoruskim podstawowymi były dwa kierunki przerzutu — przez Rygę oraz Gdańsk, które w ogólnolitewskich szlakach odgrywały dużo mniejszą rolę niż bezpośrednia siatka kurierów nielegalnie przekraczających granicę[1136]. Białoruskim kurierem był Anton Budnik. Z kolei wizyty w Gdańsku leżały w kompetencjach W. Łastowskiego, gdzie oprócz przekazywania środków finansowych odbywał on spotkania z wileń-

[1130] A. Gaigalaitė, *Lietuvos Valstybės pagalba Vilnijos lietuvių organizacijoms 1922-1928 metais*, „Lietuvos istorijos metraštis", 1994, p. 52-54.

[1131] Po roku 1929 ze względu na polskie protesty przed Ligą Narodów i oskarżenia wobec Litwinów o ingerencję w sprawy wewnętrzne Wileńszczyzny, działalność pomocowa została jeszcze bardziej utajniona, a dokumentację najprawdopodobniej zniszczono w czerwcu 1940 r. Ibidem, p. 53, 55.

[1132] Np. w rozliczeniu za okres od 16 listopada do 31 grudnia 1924 r. na zadania białoruskie przeznaczono 25,9 tys. litów z ogólnej sumy 228,5 tys. litów wszystkich wydatków (w obliczeniach tych ujęto tylko bezpośrednie koszty związane z działalnością na kierunku białoruskim; należałoby je powiększyć o część wydatków ogólnych, jak np. materiały kancelaryjne). W tym czasie bezpośrednia pomoc dla organizacji litewskich Wileńszczyzny wyniosła 145,7 tys. litów. LCVA, f. 390, ap. 1, b. 94, l. 8, I. Jonyno URM direktoriaus piniginė apyskaita nuo 16.11.1924 iki 01.01.1925, Kaunas, 31.12.1924.

[1133] A. Gaigalaitė, *Lietuvos Valstybės pagalba...*, p. 59.

[1134] Poprzez Berlin nieregularne wsparcie finansowe otrzymywali również przychylni Litwie Ukraińcy, niewielkiego rozmiaru sumy przekazywane były dla wileńskich organizacji żydowskich, A. Gaigalaitė, *Lietuvos Valstybės pagalba...*, p. 59-60.

[1135] НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 118, л. 107, Записка о предположениях, аргументах и пр. в объяснение кризиса литовско-белорусских взаимоотношений.

[1136] Według badań A. Gaigalaitė wypracowana przez Litwinów siatka kontaktów działała niezwykle skutecznie. W raportach z lat 1922-1928 przypadki niedostarczenia pieniędzy są zjawiskiem marginalnym, podobnie próżno szukać jakichś poważnych przypadków defraudacji środków. Szerzej o metodach pracy kurierów: A. Gaigalaitė, *Lietuvos Valstybės pagalba...*, p. 60-65.

skimi Białorusinami[1137]. W latach 1923-1927 odbył on kilka takich podróży, pierwsza miała miejsce w lipcu 1923 roku, ostatnia — w lutym 1927 roku.

Przeniesienie W. Łastowskiego na służbę w litewskim aparacie państwowym miało również służyć lepszym kontaktom ze środowiskiem Białorusinów wileńskich, tym bardziej że do ich dotychczasowych orientacji na Kowno bądź Warszawę doszedł jeszcze kierunek miński. W tym momencie jedyną siłą zorientowaną prolitewsko pozostawała białoruska chadecja, której nie odpowiadało ani antybiałoruskie nastawienie Kościoła katolickiego, ani antyreligijna postawa bolszewików. Z drugiej strony białoruska chadecja cieszyła się wysokim zaufaniem władz litewskich, które miały pewność, że przekazana przez nie pomoc finansowa zostanie należycie wykorzystana. Chociaż wcześniej nigdy nie udało się udowodnić defraudacji środków finansowych czy to przez S. Jakowiuka, czy W. Razumowicza, to takie oskarżenia w pierwszej połowie lat dwudziestych pojawiały się nadzwyczaj często[1138].

Poprzez wsparcie działalności Białoruskiej Chrześcijańskiej Demokracji strona litewska liczyła przede wszystkim na aspekt propagandowy, który mógł być realizowany przez organ chadeków — „Krynicę". Gazeta ta była zdecydowanie najważniejszym białoruskojęzycznym periodykiem na terenie Zachodniej Białorusi, w czym niemała jest zasługa Litwinów. Na pozycję „Krynicy" na rynku wydawniczym wpłynęła przede wszystkim ciągłość publikacji. Gazeta ukazywała się nieprzerwanie od 1920 roku po 1937 rok, kiedy to została zamknięta przez polskie władze. Przez cały ten czas „Krynica" i jej naczelny redaktor ks. A. Stankiewicz otrzymywali od Litwinów środki finansowe[1139].

Wybierając w 1923 roku bliższe związanie się z Kownem, W. Łastowski niejako odrzucił opcję „praską", która wówczas dawała nadzieję na karierę nie tyle polityczną, co naukową i literacką. Po nawiązaniu współpracy z rządem Czechosłowacji w sprawie stypendiów dla białoruskich studentów, poważnie rozważano możliwość utworzenia Białoruskiego Instytutu Nauczycielskiego[1140] na podobnych zasadach, na jakich funkcjonowała Ukraińska Akademia Gospodarcza w Podiebradach.

Pierwszą inicjatywą zreorganizowanego Ministerstwa Spraw Białoruskich były „Kursy białorusoznawstwa i języka litewskiego" przeprowadzone między 10 kwietnia a 19 maja 1923 roku przez W. Łastowskiego i K. Duż-Duszewskiego[1141]. W ramach kursów odbyły się zajęcia z języka litewskiego (36 godzin), które poprowadził Mikołaj Safronow. W. Łastowski wykładał historię Białorusi i Litwy oraz literaturę białoruską (po 18 godzin). W tym samym wymiarze czasowym K. Duż-Duszewski,

1137 W. Łastowski część środków finansowych przekazywał również za pośrednictwem Pragi. *Архівы БНР*, № 3498, Ліст В. Ластоўскага П. Бадуновай, Прага, 28.10.1923.

1138 Jednym z przykładów defraudacji litewskich pieniędzy jest sprawa M. Kochanowicza, który na początku lat dwudziestych jako dyrektor Wileńskiego Gimnazjum Białoruskiego przywłaszczył sobie środki przekazane przez Tymczasowy Komitet Litewski na funkcjonowanie szkoły. A. Czerniakiewicz, *Raporty Romualda Ziemkiewicza...*, s. 232, Raport R. Ziemkiewicza do Oddziału II Sztabu Generalnego, Warszawa, 16.04.1924.

1139 А. Вашкевіч, *Грошы для партыі. Фінансаванне партыйнай дзейнасці Беларускай хрысціянскай дэмакратыі (1921-1939 гг.)*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 2007, nr 28, s. 69-81.

1140 *Архівы БНР*, № 3382, Ліст Т. Грыба В. Ластоўскаму, Прага, 13.02.1923.

1141 БДА-МЛіМ, ф. 3, воп. 1, с. 168, л. 16-20, Справаздача з курсаў Беларусазнаўства і літоўскае мовы пры Міністэрстве Беларускіх Спраў у Літве, 22.05.1923, Коўна.

będący jednocześnie kierownikiem kursów, przeprowadził zajęcia z geografii Litwy i Białorusi oraz z języka białoruskiego i pisowni[1142]. W kursach uczestniczyło 44 słuchaczy, z czego 3/4 stanowili Białorusini, głównie urzędnicy i nauczyciele. Jak wynika z dokumentacji Białoruskiego Związku Strzelców, większość uczestników kursów stanowiły osoby przygotowywane do roli agitatorów BZS[1143]. Z kolei K. Duż-Duszewski twierdził, iż największym zainteresowaniem cieszyła się część językowa kursów, przede wszystkim zajęcia z języka litewskiego dla nieznających go Białorusinów.

W. Łastowskiemu i K. Duż-Duszewskiemu do końca 1923 roku udało się opublikować białoruskie tłumaczenie podręcznika do fizjologii i anatomii dla szkół średnich autorstwa Mikołaja Małyszewa w przekładzie I. Ćwikiewicza[1144] oraz opracowany przez nich „Słownik terminów i wyrażeń geometrycznych i trygonometrycznych"[1145]. W kolejnych latach ukazały się tłumaczone przez K. Duż-Duszewskiego podręczniki do botaniki autorstwa W. Zieleńskiego (1924)[1146] oraz podręczniki do historii nowożytnej i najnowszej Roberta Wippera[1147].

Podręczniki były często niedocenianą formą aktywności wydawniczej, szczególnie z racji słabej sieci szkół białoruskich na poziomie średnim. Szkolnictwo białoruskie w granicach RL ograniczało się tylko do kilku szkół podstawowych, stąd opracowywane czy też tłumaczone na język białoruski podręczniki były używane przede wszystkim w szkołach łotewskich. Przez Łotwę podręczniki te trafiały również do Polski. Doszło nawet do tego, że podręczniki W. Zieleńskiego i M. Małyszewa w 1925 roku zostały dopuszczone do użytku w szkołach z językiem białoruskim[1148]. Chociaż rozporządzenie polskiego ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego miało charakter tymczasowy i miało obowiązywać do czasu opracowania pełnego zestawu podręczników, to w późniejszym czasie nie powstały w języku białoruskim żadne inne podręczniki do botaniki oraz anatomii. W tej sytuacji druk w Kownie białoruskich podręczników przeznaczonych dla Białorusinów poza granicami Litwy miał zupełnie inne cele niż miało to miejsce w przypadku książek dla szkół litewskich, gdzie głównym celem było jak największe ujednolicenie materiału dydaktycznego oraz programu nauczania w szkołach litewskich w Polsce oraz na Litwie[1149].

Kilka podręczników dla szkół białoruskich nie doczekało się publikacji i pozostało w formie rękopisu, mimo iż nie było w języku białoruskim podręczników do tych przedmiotów. Niestety nieznane są konkretne przyczyny niewydania tych podręczników, ani

[1142] Ibidem, c. 241, л. 16-20, Справаздача з Курсаў беларусазнаўства і літоўскае мовы пры Міністэрстве Беларускіх Спраў, Коўна, 22.05.1923.

[1143] LCVA, f. 561, ap. 5, b. 678, l. 11, Пісьмо Цантральнай Управы БСС у Прэзыдыум Саюзу Літоўскіх Стральцоў, Коўна, 05.04.1923.

[1144] Н. Малышэў, *Фізыологія і анатомія чалавека. Падручнік для сярэдніх школ*, Коўна 1923.

[1145] К. Дуж-Душэўскі, В. Ластоўскі, *Слоўнік геамэтрычных і трыганамэтрычных тэрмінаў і сказаў*, Коўна 1923.

[1146] В. Зеленскі, *Ботаніка. Падручнік для сярэдніх школ*, Коўна 1924.

[1147] Р. Ю. Віпер, *Падручнік новай гісторыі*, Коўна 1925; idem, *Падручнік навейшай гісторыі*, Коўна 1925.

[1148] M. Siemakowicz, *Organizacja szkolnictwa dla ludności białoruskiej w II Rzeczypospolitej*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 1999, nr 12, s. 116.

[1149] A. Gaigalaitė, *Lietuvos Valstybės pagalba...*, p. 65.

też dokładne daty, kiedy zostały one opracowane. Najprawdopodobniej miało to miejsce między 1925 a 1927, maksymalnie 1929 rokiem. Jest to okres największej luki w biografii K. Duż-Duszewskiego. Wiadomo jedynie, że pozostawał on wówczas na etacie Ministerstwa Spraw Zagranicznych. W postaci rękopisów pozostały podręczniki do krystalografii, mineralogii i geologii[1150], trygonometrii (ten ostatni powstał już po zakończeniu przez K. Duż-Duszewskiego studiów i uzyskaniu tytułu inżyniera)[1151]. Opracowując te i wcześniejsze podręczniki, K. Duż-Duszewski korzystał przede wszystkim z najpopularniejszych książek rosyjskich, motywując to tym, że większość białoruskich nauczycieli sama się z tych podręczników uczyła i dlatego przy pomocy znanych narzędzi metodycznych łatwiej będzie przejść na język białoruski jako wykładowy[1152]. Zachowały się także rękopisy białoruskiego przekładu podręcznika do geometrii A. Kisielowa[1153], a także kolejnego tomu historii powszechnej R. Wippera, tym razem dotyczącego epoki średniowiecza[1154]. K. Duż-Duszewski wraz z W. Łastowskim, A. Łuckiewiczem, czy Antonim Nekandą-Trepką kładli podwaliny pod opracowanie terminologii nauk ścisłych w języku białoruskim. Stąd przekłady podręczników do historii rosyjskiego profesora R. Wippera można zaliczyć do wyjątków[1155].

Zdecydowanie najważniejszym wydawnictwem, które powstało z inicjatywy W. Łastowskiego w Kownie był „Крывіч" (*Krywicz*), ukazujący się początkowo jako miesięcznik o objętości 64 stron, a od 1924 roku jako półrocznik o dwukrotnie większej objętości. Jako redaktor W. Łastowski na łamach czasopisma przede wszystkim chciał się odciąć od polityki, a zamierzał skupić się na sprawach kultury, literatury i sztuki. W pewnym sensie podstawowe cele czasopisma zostały przedstawione w odredakcyjnym artykule, otwierającym pierwszy numer czasopisma datowany na czerwiec 1923 roku:

„Przystępując do wydawania pierwszego białoruskiego czasopisma poświęconego w głównym stopniu białoruskiej sztuce i kulturze, redakcja ma na celu nie tylko służyć zaspokojeniu w języku ojczystym duchowych pragnień średniego białoruskiego inteligenta, ale także dołożyć wszelkich starań do znalezienia drogi samookreślenia Białorusi w sferze duchowości. Cały czas rewolucyjny wszystkie nasze siły były skierowane w stronę obrony pozycji politycznej, w tym celu położono wiele ciężkiej i ofiarnej pracy. Pole do działalności kulturalnej zostało przekazane wyłącznie inicjatywie pojedynczych działaczy. W wyniku otrzymaliśmy ogromną dominację pracy politycznej nad kulturalną"[1156].

1150 LMAVB RS, f. 21, vnt. 134, K. Duž-Duževski, Kristalografija, mineralogija, gealogija (Gimnazijos programai parašyto krlistalografijos vadovėlio rankraštis — originalas).

1151 Ibidem, vnt. 133, Просталінейная трыганамэтрыя падручнік для сярэдніх школ апрацаваў па беларуску інж. К. Душэўскі паводле падручнікаў Н. Рыбкіна, Н. Слетова, Сэррэ і др.

1152 Ibidem, л. 4, Прадмова да беларускага выдання падручніка А. Кісялёва «Элементарная Геамэтрыя», Коўна.

1153 БДА-МЛіМ, ф. 3, воп. 1, сп. 245, А. Кісялеў, Элементарная Геамэтрыя. Podręcznik do algebry tegoż autora w białoruskim tłumaczeniu A. Łuckiewicza ukazał się w Wilnie w 1922 roku.

1154 LMAVB RS, f. 21, vnt. 726, Prof. J. Vipper, Siaredniaja Gistorija. Spodručnik.

1155 Oprócz podręczników do historii najnowszej i nowożytnej został opracowany przekład podręcznika do historii średniowiecza. Niestety nie udało się odnaleźć maszynopisu tego tłumaczenia. Zgodnie z informacją K. Duż-Duszewskiego w marcu 1927 r. był on już gotowy do druku. БДА-МЛіМ, ф. 3, воп. 1, с. 200, л. 33, К. Дуж-Душэўскі, Тры праграмы беларускай працы ў Літве, 25.03.1927.

1156 „Крывіч", 1923, № 1, с. 1.

Właśnie kultura i sztuka odbiła się na strukturze czasopisma, którą można podzielić na trzy części. Pierwszą z nich była część literacka, gdzie umieszczano zarówno utwory współczesnej literatury białoruskiej, jak i przekłady tekstów obcojęzycznych (najczęściej były to jednak adaptacje, a nie tłumaczenia). Na drugą, naukową część składały się opracowania z szeroko pojętej humanistyki skoncentrowanej na białorusoznawstwie. Sekcję tę uzupełniały zarysy historyczne. Ostatnią część tworzyły informacje i komentarze do wydarzeń w białoruskim życiu kulturalnym.

Pismo zostało zdominowane przez W. Łastowskiego, który, odsunąwszy się od intensywnej działalności politycznej, poświęcił się pracy, gdzie najlepiej realizował swoje siły twórcze. Jego blisko siedmioletnia aktywna działalność polityczna pokazała, że nie miał on talentu oraz wyczucia politycznego, co w połączeniu z jego naturalną chęcią do bycia liderem i do unikania kompromisów potrafiło zniechęcić nawet najbliższych współpracowników. W. Łastowski po zakończeniu kariery politycznej bezskutecznie próbował nawiązać kontakt, a zarazem pogodzić się z A. Łuckiewiczem, który ponad 3 lata wcześniej podążył drogą ostatecznie wybraną także przez W. Łastowskiego — porzucił działalność polityczną na rzecz kultury. Chociaż w przypadku A. Łuckiewicza samo Wilno jako miejsce zamieszkania nie pozwalało na całkowite odcięcie się od spraw politycznych.

Kowieński „Krywicz" był wówczas najważniejszym pismem kulturalno-naukowym emigracji białoruskiej. Przy czym, co zauważają również badacze radzieccy, starał się on obiektywnie przedstawiać życie społeczno-kulturalne Białorusi Radzieckiej[1157]. Oprócz W. Łastowskiego, który latem 1923 roku niemal całkowicie poświęcił się piśmiennictwu i pracy redakcyjnej[1158], w pracę nad czasopismem zaangażowało się wielu przedstawicieli środowisk emigracyjnych. Na pierwszy plan wychodzą tutaj postacie J. Stankiewicza (pod pseudonimem Braczysław Skarynicz) oraz K. Jezowitowa, których nazwiska nie tylko często gościły na łamach „Krywicza", lecz byli oni także jednymi z jego głównych kolporterów. J. Stankiewcz rozprowadzał czasopismo w ośrodku praskim, z kolei K. Jezowitow na Łotwie; przez niego przechodził również główny, a przede wszystkim najtańszy, „szlak przerzutowy" wszelkich publikacji oraz korespondencji między Kownem a Wilnem.

Przy okazji „Krywicza" w białoruskiej literaturze wypłynęła postać Antoniego Matacza, pochodzącego spod Słonima nauczyciela szkół początkowych na litewskiej prowincji, który stał się jedną z głównych postaci wśród Białorusinów międzywojennej Litwy. Jedną z pierwszych informacji o A. Mataczu jest jego list do redakcji czasopisma „Беларускі Сьцяг" z prośbą o wydrukowanie jego wiersza „Życie włościanina"[1159]. Jego twórczość znana jest niemal wyłącznie z „Krywicza", jednak została doceniona przez badaczy białoruskiej literatury emigracyjnej, przede wszystkim ze względu na „koloryt środków wyrazu"[1160].

Nie ulega wątpliwości jakość części czasopisma poświęconej literaturze. Ważne miejsce zajmują w niej utwory samego W. Łastowskiego, który na łamach „Krywi-

1157 A. Lapinskienė, A. Maldzis, op. cit., p. 88.

1158 *Архівы БНР*, № 3411, Ліст К. Душэўскага С. Ластоўскай, Коўна, 07.07.1923.

1159 Ibidem, № 3335, Ліст А. Матача рэдактару «Беларускага Сьцяга», Жосьлі, 31.12.1922.

1160 А. А. Пашкевіч, *Зваротныя дарогі. Проза беларускай эміграцыі XX стагоддзя*, Беласток 2001, с. 40.

cza" umieścił kilka swoich opowiadań, w tym „Labirynty" uznane przez literaturoznawców za najwybitniejsze[1161]. Tradycyjnie dużo miejsca zajmowały tłumaczenia literatury światowej (Anatole France, Gerhart Hauptmann, Rudyard Kipling, Rabindranath Tagore, Aleksy Tołstoj), wśród której wyróżniała się literatura narodów basenu Morza Bałtyckiego (Waldemar Bonsels, Santeri Ingmann). Nie pominięto również literatury litewskiej, aczkolwiek ukazały się zaledwie dwa opowiadania Jonasa Biliūnasa[1162]. Obydwa w tłumaczeniu L. Giry, chociaż pierwotnie przekłady te miał wykonać A. Rużancow[1163].

Wątpliwości budzi z kolei wartość naukowa czasopisma, która została niezwykle zideologizowana. Chodzi tu przede wszystkim o propagowanie, zgodnie z nazwą czasopisma, idei „krywickiej". W. Łastowski, który uważany jest za ojca tej idei, proces jej wdrażania najlepiej określił w liście do estońskiego profesora Waltera Andersena:

„Aktualnie chcemy uwolnić się od niedorzecznego terminu „Białorusini", który mimo tego, że głęboko wrósł w masy, staramy się zamienić terminem „Krywicze", za przykładem Ukraińców, którzy ewoluowali z Małorosjan. W tym celu należy zbierać jak najwięcej argumentów za nazwą „Krywicze", a także dowodów, że nie wszyscy sąsiedzi uważają nas za „Rosjan" (jak wiem zaliczają się do niech również Estończycy) i że my ze względu na pochodzenie bardziej jesteśmy związani z narodami bałtyckimi, za którymi podążaliśmy w czasie wędrówki narodów... Ogólnie dowodzić, że będąc lingwistycznie blisko Moskali (zeslawizowanych Mongołów), antropologicznie oraz etnograficznie reprezentujemy zupełnie inny typ"[1164].

Według S. Szupy, pojęcie *Krywja* jako alternatywę dla Białorusi pierwszy przedstawił nie W. Łastowski, a J. Stankiewicz, który pod koniec 1922 roku w liście do W. Łastowskiego pisał:

„Jak Pan wie, wielu (jeśli nie wszyscy) świadomych Białorusinów jest niezadowolonych z naszej aktualnej nazwy „Białoruś" itd. Przyznając jej nieadekwatność i szkodliwość przy odrodzeniu i naogół życiu narodu, wskazującego na nas jako jakąś część, dodatek do „ruskich", przestudiowałem wszystkie nazwy w różnych okresach historii naszego narodu i napisałem o tym wielki referat, w którym z wszystkich naszych byłych oraz obecnych narodowych określeń jak Krywicze, Rusini, Białorusini, Litwini, w końcu dowodzę, że najbardziej prawidłowym, najodpowiedniejszym i najlepszym określeniem naszej narodowości jest nazwa Krywicz, kraj Krywja, przymiotnik krywicki, krywski"[1165].

Idea „krywicka" poza wąskim gronem współpracowników czasopisma nie znalazła szerokiej rzeszy zwolenników. Propagowana była jednak w najważniejszym czasopiśmie białoruskiej emigracji i zapewne jedynie dzięki temu zwrócili

[1161] Wydaje się, że opowiadanie to pisane było w 1923 r. równolegle z procesem wydawniczym, o czym może świadczyć przerwa w druku. Opowiadanie to ukazało się w 2, 3 oraz 5 numerze „Krywicza" w 1923 r.

[1162] І. Білюнас, *Бура ў горах*, „Крывіч", 1923, № 2, с. 19-20; idem, *Сьмерць Барыса*, „Крывіч", 1923, № 5, с. 25-27.

[1163] LCVA, f. 582, ap. 1, b. 49, l. 189, I. Jonyno laiškas V. Lastauskui, Kaunas, 06.06.1923.

[1164] Я. Янушкевіч, *Неадменны сакратар Адраджэння...*, с. 42.

[1165] *Архівы БНР*, № 3335, Ліст Я. Станкевіча В. Ластоўскаму, Прага, 27.11.1922.

na nią uwagę przedstawiciele wszystkich nurtów politycznych wśród Białorusinów. Ze wszystkich stron spadła również na W. Łastowskiego krytyka, od A. Łuckiewicza po przedstawicieli BSRR. W ocenie radzieckiej „grupa Łastowskiego związana jest z litewskim wywiadem i działa zgodnie ze wskazówkami rządu litewskiego. Grupa ta jest wobec nas jawnie wroga. Wydumaną ideą zmiany nazwy „Białorusina" na „Krywicza", zamiany narodowości białoruskiej na krywicką grupa Łastowskiego ostatecznie zdyskredytowała się w oczach białoruskiej społeczności na Litwie i za granicą. Wpływu wśród Białorusinów nie posiada. Nacjonaliści odnoszą się do niej wyraźnie wrogo za jej cel pogrzebania narodowości białoruskiej"[1166].

Odpowiednią rezolucję „o tzw. propagandzie krywickiej" przyjęła również wspomniana już Konferencja Berlińska, która stwierdziła:

„(...)że myśl o zmianie narodowego imienia Białorusi na „Krywję" jest wyrazem historycznego romantyzmu i nie jest niebezpiecznym na płaszczyźnie akademickiej. Jednak biorąc pod uwagę, że ta propaganda:

1) prowadzona jest na płaszczyźnie politycznej i dąży do nadania nazwie „Krywja" charakteru ogólnopaństwowego;
2) jest aktywnie wspierana przez państwa sąsiadujące z Białorusią w celu podziału jej ziem;
3) wnosi chaos w świadomość ludu w ciężkim czasie podziału Białorusi;
4) została odrzucona przez organizacje kraju,

Konferencja, nie wchodząc w naukową słuszność zagadnienia, uznaje „propagandę krywicką", za szkodzącą interesom białoruskiego odrodzenia narodowego"[1167].

Niewątpliwie taka postawa ideologiczna, możliwe że wbrew intencjom samego W. Łastowskiego, sprawiła, iż na łamach „Krywicza" polityka zwyciężyła nad kulturą i literaturą. Mimo to praca W. Łastowskiego oraz K. Duż-Duszewskiego na niwie wydawniczej jest swego rodzaju fenomenem w dziejach białoruskiej emigracji. Nigdy wcześniej na taką skalę poza etnicznymi ziemiami białoruskimi nie rozwijało się piśmiennictwo białoruskie[1168]. O ile liczba tytułów ukazujących się pod szyldem Ministerstwa Spraw Białoruskich, czy później Białoruskiego Centrum na Litwie (BCL), nie robi oszałamiającego wrażenia, to wśród nich znalazło się kilka bardzo wartościowych publikacji. Ich potencjał nie został jednak wykorzystany, właśnie ze względu na miejsce wydania[1169]. Publikacje te z wielkim trudem i w niewystarcza-

[1166] *Знешняя палітыка Беларусі...*, т. 2, Дакумент № 139, Тэзісы даклада ЦК КП(б)Б аб беларускім руху за кардонам, 16.10.1925.

[1167] *Архівы БНР*, № 3811, Рэзалюцыя Другой Беларускай Нацыянальна-Палітычнай Нарады ў справе так званай «крывіцкай прапаганды», Берлін, 14.10.1925.

[1168] W pewnym sensie za wydawnictwa emigracyjne można uznać również publikacje petersburskiej spółki „Zahlanie sońca i u našaje vakońca", jednak w tym przypadku była to nadal emigracja w granicach jednego kraju, miała zwykle dobrowolny charakter i zapewniała stałą możliwość nieograniczonych kontaktów z etniczną Białorusią. Por.: А. Баршчэўскі, op. cit., c. 12-13.

[1169] Na błędną taktykę w pracy wydawniczej wskazywali jeszcze w 1923 r. działacze BRL. Druk książek w Wilnie zamiast w Kownie znacznie obniżyłby koszty przedsięwzięcia, a przede

jącej ilości docierały do miejsc, gdzie były najbardziej pożądane, czyli na etniczne ziemie białoruskie, w dodatku po 1930 roku i areszcie W. Łastowskiego zostały na długie lata zakazane na terytorium Białorusi.

W 1924 roku nakładem Wydawnictwa MSB ukazał się „Podręczny słownik rosyjsko-krywicki (białoruski)"[1170]. Na słownik, wydrukowany w 5 tys. egzemplarzy, złożyło się ok. 17 tys. haseł, przy czym część z nich wykraczała poza czysto leksykalne tłumaczenie i miała charakter etymologiczno-encyklopedyczny. Słownik W. Łastowskiego jest jedną z pierwszych prób unormowania języka białoruskiego. Autor opracowując słownik starał się maksymalnie oczyścić język z wyrazów obcych, przede wszystkim z polonizmów i rusycyzmów używanych w codziennej białoruskiej mowie. Z tego powodu często sam tworzył neologizmy, które z racji ograniczonego dostępu do słownika nigdy nie weszły do użytku codziennego, a sam słownik nie odegrał żadnej roli w rozwoju języka białoruskiego. Krytyczną ocenę wydawnictwu wystawił J. Stankiewicz:

„Autor jest laikiem w dziedzinie językoznawstwa, do tego bardzo subiektywnym. Zebrany materiał nie jest opracowany naukowo, zawierający bez żadnego rozróżnienia słowa będące neologizmami. Do tego ze słownika Łastowskiego korzysta się ciężko"[1171].

Oprócz właściwego słownika publikacja ta została uzupełniona o cenne dodatki: słownik imion, słownik ornitologiczny, słownik botaniczny oraz wykaz komend wojskowych po białorusku. Słownik był ostatnią książką, która ukazała się pod szyldem Wydawnictwa MSB. Z początkiem 1925 roku w miejsce Ministerstwa Spraw Białoruskich pojawiło się Białoruskie Centrum na Litwie. W gruncie rzeczy była to kosmetyczna zmiana nazwy dla grupy W. Łastowskiego i K. Duż-Duszewskiego, pracujących pod kierownictwem I. Jonynasa w litewskim Ministerstwie Spraw Zagranicznych.

Zmiana nazwy nie niosła za sobą żadnych konsekwencji organizacyjnych, gdyż nie dokonano rejestracji BCL jako organizacji, pozostawiając wypracowany w 1923 roku układ, metody i cele działania. Cały czas trwała praca nad przekładem książek na język białoruski (K. Duż-Duszewski) i wydawaniem literatury naukowej (W. Łastowski). Konsekwentnie wydawany był „Krywicz". Szykowano się do świętowania jubileuszu 400-lecia druku białoruskiego, które ograniczyło się jedynie do wydania „Letopisu Wielkiego Księstwa Litewskiego i Żmudzkiego". Była to odbitka z opracowanego na podstawie przechowywanego w poznańskiej Bibliotece Raczyńskich tekstu, zamieszczonego w „Pełnym zbiorze latopisów rosyjskich"[1172].

Kosmetyczna w gruncie rzeczy zmiana pozwalała na odcięcie się od skompromitowanego szyldu MSB i kreowała obraz Centrum jako instytucji niezależnej od

wszystkim dał pracę wileńskim Białorusinom. НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 118, л. 106, Записка о предположениях, аргументах и пр. в объяснение кризиса литовско-белорусских взаимоотношений.

1170 В. Ластоўскі, *Падручны расійска-крыўскі беларускі слоўнік*, Коўна 1924.

1171 Я. Станкевіч, *Гісторыя беларускага языка*, [w:] idem, *Язык і языкаведа*, Вільня 2007, с. 281.

1172 *Летописец Великого Кн(я)зства Литовског(о) и Жомоитъского*, Коўна 1925; *Полное собрание русских летописей*, т. 17: *Западнорусские летописи*, Санкт-Петербург 1907, с. 296-356.

władz litewskich. W celu uwiarygodnienia takiego stanu rzeczy W. Łastowski rozpoczął starania o zdobycie nowego pomieszczenia, które miałoby być siedzibą BCL, a jednocześnie służyć jako mieszkanie prywatne po wyprowadzce z byłego mieszkania Przedstawicielstwa Dyplomatycznego. Jako osoba bez obywatelstwa litewskiego W. Łastowski otrzymał nawet zgodę ministerstwa na zakup nieruchomości przy szosie Wiłkomirskiej 147[1173]. Nie udało się jednak doprowadzić tej transakcji do końca przed wyjazdem W. Łastowskiego do Mińska.

W połowie 1925 roku zmiany nastąpiły również w nastawieniu strony radzieckiej wobec grupy Białorusinów kowieńskich. Wspomniany już wcześniej nowy poseł radziecki w Kownie S. Aleksandrowski miał się bardziej otworzyć na białoruskich działaczy i pomóc im w pracy, która miała nabrać charakteru nie emigracyjnego, a miejscowego[1174]. W tym celu planowano utworzyć szereg lokalnych kółek skupiających Białorusinów, dla których regularnie powinno być wydawane czasopismo[1175]. Reprezentacja białoruska miała wziąć udział w wyborach do kolejnego, trzeciego już Sejmu. Jak widać, była to radziecka odpowiedź na powołanie Białoruskiego Centrum na Litwie.

Realizacja tych postulatów przyniosła pewne sukcesy. 27 lipca 1925 roku na zebraniu w sali kowieńskiego gimnazjum „Aušros" został powołany Białoruski Komitet Narodowy, któremu przewodniczyć miał A. Gołowiński (jego zastępcą był S. Jakowiuk)[1176]. Grupa ta nie miała charakteru formalnego i proces tworzenia Komitetu zakończył się powołaniem grupy inicjatywnej. Rejestracji przygotowanego statutu odmówiła kowieńska administracja, gdyż nie wszyscy podpisani pod statutem posiadali obywatelstwo litewskie[1177]. Jedynym śladem oficjalnej działalności ludzi związanych z tą grupą jest powołanie w 1926 roku Białoruskiego Koła Narodowego Miasta Kowna[1178]. Koło to zostało założone przez osoby dotychczas niebiorące aktywnego udziału w życiu społeczno-kulturalnym tudzież politycznym, byłych oficerów białoruskich formacji wojskowych, niższych urzędników czy też rzemieślników[1179].

Jak wynika z informacji przewodniczącego M. Ragiewicza, odbyło się jedynie spotkanie założycielskie, a żaden z członków nie uiścił opłaty członkowskiej[1180].

1173 LCVA, f. 923, ap. 1, b. 432, l. 305, V. Lastausko prašymas LR Ministerių Kabinetui, Kaunas, 27.07.1925.

1174 A. Kasparavičius, *Gudų korta Kauno ir Maskvos...*, p. 18.

1175 *Знешняя палітыка Беларусі...*, т. 2, Дакумент № 158, Тлумачальная запіска да каштарыса на фінансаванне беларускага руху за кардонам на 1926-27 год, 15.07.1926.

1176 M. Biržiška, *Vilniaus Golgota*, Vilnius 1992, p. 335.

1177 „Пokліч", 1926, № 3, с. 26. Według K. Jezowitowa odpowiedzialność za taki stan rzeczy spadła na W. Łastowskiego i część administracji litewskiej.

1178 W oficjalnych dokumentach (udało się odnaleźć jedynie dokumenty litewskojęzyczne) występuje nazwa Kowieńskie Koło Narodowe Białorusinów. Pod taką nazwą organizacja ta została zarejestrowana przez administrację powiatową. W dokumentach oraz literaturze białoruskiej wszelkie inicjatywy związane z tą grupą określane są nazwą komitet. LCVA, f. 394, ap. 1, b. 272, Kauno Baltgudžių Tautinio Būrelio įstatai, Kaunas, 18.08.1926.

1179 Członkami założycielami kowieńskiego koła byli Michał i Teodor Ragiewiczowie, E. Hajdukiewicz, A. Budnik i A. Koszkin. Podobne koła założono w wioskach Balceryszki, Postrawa i Nowoaleksandrówka powiatu trockiego. „Пакліч", 1926, № 5, с. 14.

1180 LCVA, f. 402, ap. 4, b. 409, l. 10, M. Ragevičiaus pareiškimas Kauno miesto ir apskrities viršininkui, Kaunas, 03.07.1928.

Próby powołania lokalnych kółek miały miejsce również na prowincji, przy czym odbywało się to również w miejscowościach, gdzie wcześniej (ani również w latach późniejszych) nie znajdujemy żadnych śladów działalności białoruskiej:

„Jest nas w Szawlach kilkudziesięciu Białorusinów, ale do tego czasu, niestety, nie ma żadnej białoruskiej organizacji narodowej. Główna przyczyna — pasywność w kwestii narodowej i ta pasywność ma swoje podstawy w realnych warunkach życiowych: większość miejscowych Białorusinów to urzędnicy, którzy boją się zająć sprawą białoruską, by nie zostać oskarżonym o politykierstwo. Wprawdzie bardziej aktywna część Białorusinów dawno już mówiła o potrzebie organizacji narodowej, ale nie znalazła wsparcia wśród większości. W końcu aktywna część Białorusinów (na którą składa się około 10 osób) zainicjowała utworzenie Białoruskiego Koła Narodowego. Ale to się nie udało: notariusz nie zatwierdził podpisów pod statutem, ze względu na to, że nie wszyscy członkowie grupy założycielskiej byli pełnoletni”[1181].

Wydaje się, że właśnie niechęć szerszych mas do angażowania się w działalność nie tyle polityczną, co nawet społeczną, była przyczyną niepowodzenia idei komitetu narodowego. Aktywizacji nie pomogło stworzenie nowego czasopisma „Покліч” (*Zawołanie*), które nawoływało do organizacji mniejszości białoruskiej i jej walki o prawa kulturalne, przede wszystkim do tworzenia szkół białoruskich. Latem 1926 roku planowano przeprowadzenie kursów dla białoruskich nauczycieli szkół początkowych, uzyskano nawet pozwolenie Ministerstwa Oświaty, sprawa została wszak zablokowana na szczeblu rządowym[1182].

Niepowodzeniem zakończyły się majowe wybory do III Sejmu, w których startujący ponownie we wszystkich okręgach poza I (powiaty mariampolski, olicki, sejneński) Blok Rosyjsko-Białoruski zdobył 8022 głosów, co stanowiło zaledwie 0,8% głosów w skali całego kraju[1183]. Podobnie jak w przypadku poprzednich wyborów, najlepszy wynik uzyskano w okręgu VI (Wiłkomierz oraz powiaty jezioroski, rakiszkowski, uciański, wiłkomierski), jednak było to zaledwie 1,6% głosów[1184]. Słaby wynik został osiągnięty mimo dość dobrego przygotowania do wyborów i przeprowadzenia po raz pierwszy agitacji przedwyborczej[1185]. Z drugiej strony wynik ten oddawał realne wpływy działaczy białoruskich, którzy przez pierwsze lata pracy na Litwie angażowali się w działalność polityczną na szczeblu państwowym, stawiając sobie za cel czy to niepodległość Białorusi, czy też „odzyskanie Wilna”. Jednocześnie całkowicie unikali oni pracy z lokalną społecznością na prowincji, która — nieuświadomiona narodowo — swoje decyzje polityczne uzależniała najczęściej od identyfikacji religijnej, w następnej kolejności od statusu społecznego.

1181 „Покліч”, 1927, № 2, c. 39-40.

1182 Ibidem, 1926, № 4, c. 21-22.

1183 Wybory te odbyły się w przeciwieństwie do poprzednich także w Kraju Kłajpedzkim. Tam również lista Bloku Białorusko-Rosyjskiego nie została wystawiona. Obliczenia własne na podstawie *Lietuvos statistikos metraštis 1924-1926 m.*, Kaunas 1927, p. 87-90.

1184 W obwodzie V (Poniewież, Szawle, okręgi birżański, poniewieski, szawelski) — 1%; w obwodzie IV (okręgi kretyngowski, możejkowski, telszewski) — 0,8%; w obwodzie II (Kowno; okręgi kowieński, szakiowski, trocki, wyłkowyszkowski) — 0,8%; w obwodzie III (okręgi kiejdański, rosieński, taurogowski) — 0,4%. Ibidem.

1185 „Покліч”, 1926, № 1, c. 1-8.

Wybory zakończyły się porażką rządzącej dotychczas chadecji, a zwycięstwem koalicji ludowców, socjaldemokratów i narodowców. Chociaż premier M. Sleževicius w swej deklaracji w kwestii mniejszości narodowych zobowiązał się jedynie do przestrzegania odpowiednich zapisów konstytucji, to przez kraj przeszła fala „odwilży"; przywrócono przede wszystkim pełnię praw obywatelskich, mocno ograniczanych podczas rządów poprzedniej władzy[1186]. Ten stan trwał zaledwie pół roku, ponieważ przewrót z grudnia 1926 roku i dojście do władzy niedoszłych koalicjantów — narodowców niejako przywróciły ostrzejszą politykę wobec mniejszości.

Zupełnym niepowodzeniem zakończyły się próby powołania do życia Towarzystwa Litewsko-Białoruskiego. Organizację, która miała swoją działalnością, przynajmniej w minimalnym stopniu, przypominać Towarzystwo Jedności Litewsko-Łotewskiej, próbowano zakładać kilkakrotnie. Pierwsze próby utworzenia tej formacji datują się na rok 1925, kiedy to po raz pierwszy organizacja o takiej nazwie została zarejestrowana[1187]. Celem towarzystwa, założonego przez znanych litewskich i białoruskich działaczy politycznych, było zbliżenie narodu litewskiego i białoruskiego oraz wspomaganie walki o niepodległość Białorusi poprzez organizację zjazdów, kongresów, odczytów, a także wydawanie książek i czasopism[1188]. Na ogólnym zebraniu członków 3 stycznia 1926 roku wybrano pierwszy zarząd towarzystwa, na którego czele stanął W. Łastowski[1189]. Wiceprzewodniczącym został Augustinas Janulaitis — profesor prawa Uniwersytetu Litewskiego, sekretarzem — K. Duż-Duszewski. Skład zarządu uzupełnili posłowie na Sejm M. Sleževičius i Jonas Steponavičius. Siedziba organizacji mieściła się w budynku przy ul. Mickiewicza 13. Poza faktem powołania organizacji nieznane są jakiekolwiek przejawy jej działalności[1190].

Tymczasem praca Białoruskiego Centrum na Litwie ograniczyła się do dalszego wydawania „Krywicza", ukazującego się raz na pół roku i jednego wydarzenia, które zapewniło Kownu poczesne miejsce w historii białoruskiego piśmiennictwa. W 1926 roku ukazało się monumentalne dzieło W. Łastowskiego „Historia białoruskiej (krywickiej) książki"[1191]. Księgę tę, wydaną w 1500 egzemplarzach, można śmiało uznać za dzieło życia W. Łastowskiego, a jej znaczenie białoruscy literaturoznawcy porównują do Biblii Franciszka Skoryny czy Statutów Litewskich[1192]. Na blisko ośmiuset stronach z licznymi ilustracjami zaprezentowano blisko tysiąc najważniejszych rękopisów, gramot i starodruków od początku powstania białoruskiego pisma aż do XIX wieku. Książka po dziś dzień robi wrażenie właśnie z tego powodu, że została opracowana na wygnaniu, w kilka lat po zakończeniu zawieruchy wojennej, nie wspominając o braku jakiejkolwiek edukacji filologicznej czy literaturoznawczej autora. Pod tym względem ważnym elementem opracowania jest polemika z rosyjskimi naukowcami, którzy sta-

1186 „Покліч", 1926, № 3, c. 8-20.
1187 LCVA, f. 384, ap. 1, b. 551, l. 1, Žinios apie Lietuvių-Gudų draugija, Kaunas, 19.11.1925.
1188 Ibidem.
1189 „Vilniaus aidas", 1926, nr. 4, p. 3.
1190 W 1933 r. miała miejsce próba odnowienia działalności towarzystwa, lecz odbyło się najprawdopodobniej tylko jedno zebranie, LCVA, f. 1290, ap. 1, b. 1, 31, Lietuvių-Gudų draugijos steigiamojo susirinkimo protokolas, Kaunas, 11.03.1933.
1191 В. Ластоўскі, *Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі*, Коўна 1926.
1192 А. Баршчэўскі, op. cit., c. 45.

robiałoruskie teksty zaliczali do literatury rosyjskiej. Praca ta doczekała się również krytycznych recenzji, opartych przede wszystkim na metodologicznych założeniach W. Łastowskiego, łączącego historię książki z historią literatury[1193].

Praca białoruskich organizacji na Litwie załamała się w pierwszej połowie 1927 roku. Po wyjeździe W. Łastowskiego do Mińska w BCL pozostał już tylko K. Duż-Duszewski, który — chociaż nadal zatrudniony był w Ministerstwie Spraw Zagranicznych — rozpoczął karierę architekta i powoli odchodził od polityki, a także w ogóle działalności w białoruskim ruchu narodowym[1194]. W tym samym czasie ustała również praca Białoruskiego Komitetu Narodowego. Tutaj jednak możemy jedynie snuć przypuszczenia, co było tego prawdziwą przyczyną. Z jednej strony po wyjeździe W. Łastowskiego dokonało się właściwe zamknięcie kowieńskiego epizodu BRL i utrzymywanie konkurencyjnego ośrodka mijało się z celem. Z drugiej strony zaostrzona polityka nowego reżimu wobec mniejszości narodowych nie ominęła również Białorusinów. Jedynym objawem nowego kursu było aresztowanie i oskarżenie o działalność antypaństwową A. Gołowińskiego, który po wyjściu z aresztu wyjechał do BSRR. W pewnym sensie symbolicznym końcem białoruskiego życia społecznego w Kownie był sąd pokoju, jaki 21 listopada 1927 roku odbył się pomiędzy K. Duż-Duszewskim a S. Jakowiukiem. K. Duż-Duszewski zobowiązał się do przeproszenia S. Jakowiuka, który oskarżał go o zniesławianie[1195]. W pewnym sensie konflikt między dwoma działaczami, dążącymi do podporządkowania sobie spraw białoruskich na Litwie, był przedłużeniem konfliktu W. Łastowskiego z A. Ćwikiewiczem. Rywalizacja ta trwała do końca 1939 roku, dwukrotnie doprowadzając bohaterów przed oblicze Temidy. Przedmiotem sporów zawsze były wzajemne oskarżenia o defraudację środków, działanie na szkodę społeczności białoruskiej czy służalczość wobec obcych sił[1196].

Od 1927 roku na blisko 5 lat życie białoruskie w Kownie zamarło, a nieliczni poszczególni działacze prowadzili własne interesy bądź robili kariery, w mniejszym lub większym stopniu integrując się ze społecznością lokalną. Nowe inicjatywy pojawiają się z początkiem 1932 roku, przy czym główną rolę odgrywa w nich S. Jakowiuk.

Z początkiem 1932 roku rozpoczęto starania o utworzenie nowej organizacji białoruskiej w Kownie. Powołany został komitet organizacyjny Białoruskiego Towarzystwa Kulturalno-Oświatowego (BTKO), w którym znaleźli się Karolina Pleskaczewska, Wasyl Borysowicz, Siergiej Dedewicz, Józef Jasiński i Ignacy Sirotka[1197]. Staraniem tej grupy oraz W. Bojewa opracowany został statut, zarejestrowany 5 lutego 1932 roku[1198]. Nie ulega wątpliwości, że faktycznym organizatorem tego towarzystwa był S. Jakowiuk, który od razu po rejestracji towarzystwa przejął w nim stery.

1193 Я. Янушкевіч, *Неадменны сакратар Адраджэння...*, с. 51.

1194 БДА-МЛіМ, ф. 3, воп. 1, с. 241, л. 24-32, К. Дуж-Душэўскі, Даклад у справе літоўска-беларускіх адносін, Коўна, 03.1927.

1195 А. Вашкевіч, Дз. Нарэль, op. cit., с. 213.

1196 Niestety nie zachowały się akta kowieńskiego sądu pokoju. Informacje, szczególnie o procesie między K. Duż-Duszewskim a S. Jakowiukiem z 1927 r., zawarte w spuściźnie obydwu bohaterów są bardzo lakoniczne.

1197 LCVA, f. 402, ap. 4, b. 635, l. 1, Lietuvos gudų švetimo-kultūros draugijos steigėju prašymas Kauno miesto ir apskiriteis viršininkui, Kaunas, 05.01.1932.

1198 Ibidem, l. 3-4, Lietuvos gudų švetimo-kultūros draugijos įstatai, Kaunas, 04.01.1932.

Dnia 28 lutego 1932 roku w Kownie odbył się zjazd założycielski BTKO. Na zebraniu został wybrany zarząd, którego przewodniczącym został S. Jakowiuk, a wiceprzewodniczącym — A. Matacz, dalsze funkcje pełnili K. Pleskaczewska — skarbnik, S. Dedewicz — sekretarz oraz Grzegorz Radziuk — członek[1199]. Pierwszą siedzibą BTKO była wspomniana wcześniej księgarnia „Knyga", mieszcząca się w centrum Kowna przy Alei Wolności 26[1200]. Zgodnie z założeniami statutowymi głównymi celami towarzystwa było zjednoczenie białoruskiej mniejszości narodowej z całego terytorium Republiki Litewskiej, wychowanie białoruskiej młodzieży w duchu patriotycznym oraz w zgodzie z duchem oraz kulturą państwa litewskiego[1201].

Równocześnie podjęto próby otwarcia w Kownie białoruskiego klubu, które tym razem okazały się udane. W tym celu jeszcze w lutym 1932 roku rozpoczęto budowę parterowego budynku mieszkalnego przy ulicy Kraszewskiego (Kraševskio) 34[1202]. Oficjalną właścicielką położonej na Zielonej Górze (wówczas na przedmieściach Kowna) nieruchomości była małżonka S. Jakowiuka — Maria. Prace budowlane zostały szybko ukończone i już późną wiosną otwarto tam klub „Białoruska Chatka". Tam też została przeniesiona siedziba BTKO oraz podlegające mu instytucje — biblioteka oraz przedszkole. BTKO było zdecydowanie najlepiej zorganizowaną instytucją białoruską międzywojennej Litwy. Przede wszystkim imponująca jest liczba członków organizacji, których było ponad pięciuset[1203].

Na otwarciu kowieńskiej „Białoruskiej Chatki" obecna była delegacja ryskiego towarzystwa, funkcjonującego pod tą samą nazwą. Władze obydwu organizacji postanowiły nawiązać ścisłą współpracę, przede wszystkim w zakresie wymiany kulturalnej[1204]. Współpraca ta ograniczyła się jednak tylko i wyłącznie do wzajemnych wizyt władz obydwu towarzystw i nie zaowocowała poważniejszymi projektami. Przyczynę takiego stanu rzeczy należy upatrywać w braku środków finansowych.

Inauguracja działalności „Białoruskiej Chatki" była również początkiem funkcjonowania Białoruskiego Teatru Ludowego, będącego w praktyce działającą przy BTKO grupą teatralną, w której stale uczestniczyło kilkanaście osób, przede wszystkim kowieńskiej młodzieży narodowości białoruskiej[1205]. BTKO nie ograniczało się jedynie

[1199] Powołana została również komisja rewizyjna, w której składzie znaleźli się E. Hajdukiewicz, W. Bojew i A. Milinkiewicz.

[1200] Ibidem, l. 8, Žinos apie Lietuvos gudų švetimo-kultūros draugijos, Kaunas, 05.03.1932.

[1201] Ibidem, l. 3-4, Lietuvos gudų švetimo-kultūros draugijos įstatai, Kaunas, 04.01.1932.

[1202] KRVA, f. F218, ap. 2, b. 3693, M. Jakoviukienės prašymas Kauno Miesto Statybos Komisijai, Kaunas, 21.01.1932.

[1203] Taką liczbę podaje A. Maldzis, w latach sześćdziesiątych korespondujący z S. Jakowiukiem. A. Lapinskienė, A. Maldzis, op. cit., p. 91. Zachowana w domowym archiwum S. Jakowiuka niepełna lista członków BTKO kończy się na numerze 318. ASJ, Список членов Белорусского Культурно-Просветительного Общества в Литве. Według innych nieoficjalnych danych do BTKO należało około tysiąca osób. БДА-МЛіМ, ф. 3, воп. 1, с. 30, л. 3, Рапарт з дакумэнтаў і фактаў дзейнасці беларускіх арганізацыі ў Літве, b.d. Коўна.

[1204] ЦНБ НАНБ, ф. 23, с. 57, л. 6, Пратакол аб'яднанага паседжання Праўлення БКАТ у Літве і прадстаўнікоў Цэнтральнага Праўлення Беларускага Культурна-Прасьветнага Таварыства ў Латвіі «Беларуская Хата», Коўна, 02.05.1932.

[1205] Pod pismem z podziękowaniami dla S. Jakowiuka za czynne wsparcie Białoruskiego Teatru Ludowego w 1939 r. podpisało się 14 członków grupy teatralnej. ASJ, Урачыстае пісьма сяброў Беларускага Народнага Тэатру С. Якавюку, Коўна, 25.03.1939.

do organizacji imprez w swojej siedzibie. Już 11 czerwca 1932 roku w sali kowieńskiego ratusza odbył się koncert oraz bal, dzień później spektakl. Dochody z tych przedsięwzięć zostały przeznaczone na rozwój biblioteki BTKO[1206]. Podobne imprezy organizowano również w listopadzie 1932 roku w kinie „Odeon"[1207]. Jednak przyniosły one niewielki dochód, co zapewne było przyczyną zaprzestania organizacji koncertów i bali w zamkniętych pomieszczeniach. Zupełnym niepowodzeniem zakończyła się z kolei organizacja spektakli na wolnym powietrzu, które latem 1933 roku zorganizowano w Jewiach, Wiłkomierzu, Janowie, a także w kowieńskim parku Witolda. Poza ostatnim wszystkie przedstawienia przyniosły straty[1208]. W następnych latach imprezy kulturalne odbywały się już wyłącznie w siedzibie BTKO bądź jego oddziałach na prowincji. W 1934 roku miało się odbyć 36 takich imprez (odpowiednio 28 w Kownie i 8 w pozostałych ośrodkach)[1209]. W 1935 roku liczba ta zmalała do 18 (odpowiednio 12 w Kownie i 6 na prowincji)[1210]. Działalność grupy teatralnej przynosiła BTKO permanentne straty, jednak od jej utrzymania zależało otrzymywanie dotacji z Ministerstwa Oświaty. Z tego powodu działalność ta stanowiła jeden z najważniejszych kierunków rozwoju towarzystwa. W repertuarze grupy teatralnej były przede wszystkim utwory komediowe i dramatyczne autorów białoruskich, m.in. „Paulinka" J. Kupały; „Speszony Sawko" i „Posłaniec" Leopolda Rodziewicza; „Szlachta pińska" Wincentego Dunin-Marcinkiewicza; „Modny szlachcic" Karusia Kaganca; „Łapeć Mikity" Michasia Czarota. Znalazły się tam również inne dzieła, np. „Zapisali się na durniów" ukraińskiego literata Marko Kropywnickiego czy litewska sztuka nieznanego autora „Artyści Perkuna". Oprócz ostatniej sztuki repertuar nie różnił od repertuaru innych białoruskich grup teatralnych, których przedstawienia w większości były opracowywane na podstawie wydawanych w Wilnie broszurek.

Oprócz działalności w siedzibie głównej BTKO w Kownie rozpoczęto szeroką pracę na prowincji. Już w maju 1932 roku został utworzony oddział w Mereczu, którego zarząd utworzyli A. Jozaitis, J. Kazun, M. Gorodziejczyk, A. Biełousow[1211]. Na *Kupalle*, obchodzone według kalendarza gregoriańskiego (24 czerwca), oddział mereczański zorganizował spektakl[1212]. 10 sierpnia 1932 roku został otwarty oddział BTKO w Brazełach (gm. Muśniki, pow. wiłkomierski). Podczas otwarcia wystawiono sztukę „Speszony Sawko" L. Rodziewicza, deklamowano wiersze M. Buraczka i J. Kupały, chór pod kierownictwem A. Matacza śpiewał litewskie i białoruskie pieśni[1213]. Na kolejnych wieczorkach, które poza Brazełami odbywały się również

[1206] ЦНБ НАНБ, ф. 23, с. 57, л. 10, Пратакол паседжання Цэнтральнага Ураду БКАТ у Літве, Коўна, 13.06.1932.

[1207] Ibidem, л. 19, Пратакол паседжання Цэнтральнага Ураду БКАТ у Літве, Коўна, 08.11.1932.

[1208] Ibidem, л. 29, Пратакол паседжання Цэнтральнага Ураду БКАТ у Літве, Коўна, 01.10.1933.

[1209] Ibidem, л. 37, Пратакол Агульнага з'езду БКАТ у Літве, Коўна, 24.02.1935.

[1210] A. Lapinskienė, A. Maldzis, op. cit., p. 91.

[1211] ЦНБ НАНБ, ф. 23, с. 57, л. 7, Пратакол паседжання Цэнтральнага Ураду БКАТ у Літве, Коўна, 30.04.1932.

[1212] Ibidem, л. 8, Пратакол паседжання Цэнтральнага Ураду БКАТ у Літве, Коўна, 24.05.1932.

[1213] „Беларускі Звон", 1932, № 23, с. 2-3; ЦНБ НАНБ, ф. 23, с. 57, л. 16, Пратакол паседжання Цэнтральнага Ураду БКАТ у Літве, Коўна, 19.08.1932.

w Muśnikach, repertuar rozszerzono o sztukę „Czart i baba” F. Olechnowicza[1214]. W Brazełach, oprócz trupy teatralnej, powstał również chór. W styczniu 1933 roku powołano oddział BTKO w Giełwanach (pow. wiłkomierski)[1215]. Rok później, w styczniu 1934 roku, powstał oddział w Łunkiszkach (gm. Jewie, pow. trocki), którego zarząd tworzyli Siergiej Wus — przewodniczący, Ignacy Czyta — zastępca oraz Józef Liśniewski — sekretarz[1216]. Wiadomo również, że został utworzony oddział towarzystwa w Jewiach, jednak nieznana jest ani data jego powstania, ani skład[1217]. Nieudanymi były z kolei próby powołania oddziałów BTKO w powiecie jezioroskim, który obok trockiego uważany był za główne skupisko Białorusinów litewskich. Z ramienia kowieńskiego zarządu działalność wszystkich terenowych oddziałów BTKO koordynował A. Matacz[1218].

Według dokumentów rejestracyjnych w 1933 roku został powołany żeński oddział towarzystwa w Kownie. W skład jego zarządu weszły M. Jakowiuk, Maria Czerkas, Anna Matacz, Lidia Romaniecka oraz Wanda Radziuk. Siedziba oddziału mieściła się w prywatnym domu Jakowiuków przy ulicy Świetlistej (Šviesos) 29[1219]. Głównym zadaniem oddziału miała być działalność charytatywna, niestety brak jest dodatkowych informacji na ten temat. Od samego początku istnienia BTKO kolekcjonowano książki dla biblioteki towarzystwa, która w 1936 roku, po zebraniu 700 tytułów, uzyskała status biblioteki publicznej[1220]. Zapisało się do niej jedynie 35 czytelników, w większości członków Towarzystwa[1221].

Z początkiem roku szkolnego 1933/1934 przy BTKO miało zostać otwarte białoruskie przedszkole, o którego utworzenie starania rozpoczęto już w połowie 1932 roku. BTKO spóźniło się jednak z przedstawieniem kosztorysu i pierwsze dotacje z Ministerstwa Oświaty uzyskano dopiero w styczniu 1934 roku, na początku roku budżetowego[1222]. W następnych latach utrzymanie przedszkola było możliwe również dzięki dotacjom z samorządu miasta Kowna. Środki te nie zapewniały jednak ciągłości funkcjonowania przedszkola i, jak wynika z protokołów oraz dokumentów finansowych BTKO, działalność ta często była zawieszana na krótki okres.

[1214] „Беларускі Звон”, 1932, № 26, с. 2, 4.

[1215] ЦНБ НАНБ, ф. 23, сп. 57, л. 21, Пратакол паседжання Цэнтральнага Ураду БКАТ у Літве, Коўна, 25.01.1933.

[1216] Ibidem, л. 27, Пратакол паседжання Цэнтральнага Ураду БКАТ у Літве, Коўна, 17.01.1934.

[1217] Jedną z nielicznych informacji na temat działalności oddziału w Jewiach są próby uzyskania środków na budowę siedziby oddziału, którą w 1937 r. miał się zająć X. Mitrofanow. Ibidem, л. 45, Lietuvos gudų švetimo-kultūros draugijos metinio suvažiavimo protokolas, Kaunas, 28.02.1937.

[1218] W 1970 r. S. Jakowiuk, mający już wówczas 89 lat, twierdził, że istniało 6 terenowych oddziałów BTKO: w Jewiach, Mereczu, Brazełach, Dowałgowie (w liście widnieje zapis: Довалгово, nie wiadomo jaką miejscowość S. Jakowiuk miał na myśli), Szyrwintach i Olicie. ASJ, Писмо С. М. Яковюка Л. И. Зброневич, 21.02.1970.

[1219] LCVA, f. 402, ap. 4, b. 635, l. 10, Lietuvos gudų švetimo-kultūros draugijos prašymas Kauno miesto ir apskrities viršininkui, Kaunas, 01.02.1933.

[1220] LCVA, f. 402, ap. 8, b. 298, l. 8, Kauno miesto ir apskrities viršininko Spaudos skyriaus leidimas, Kaunas, 06.02.1936.

[1221] ЦНБ НАНБ, ф. 23, с. 60, Skaitytojų registracijos knyga.

[1222] Ibidem, с. 57, л. 27, Пратакол паседжання Цэнтральнага Ураду БКАТ у Літве, Коўна, 17.01.1934.

BTKO po raz kolejny podniosło sprawę szkolnictwa białoruskiego. W ministerstwie oświaty poczyniono próby białorutenizacji szkoły we wsi Rusiany (gm. Żośle, pow. trocki)[1223]. Jako że była to szkoła z wykładowym językiem litewskim, pomysł ten od początku skazany był na niepowodzenie. Nie przeszkodziło to w podjęciu rok później próby utworzenia białoruskiej szkoły w Jewiach. Ze strony BTKO proponowano nawet osobę Józefa Mancewicza jako kandydata na dyrektora[1224]. Sprawa ta bezskutecznie ciągnęła się przez blisko dwa lata. Większe szanse na powodzenie miał za to pomysł utworzenia prywatnej szkoły początkowej w Kownie, w której naukę pobierać mieliby wychowankowie białoruskiego przedszkola. Mimo wystarczającej liczby nauczycieli i posiadania odpowiedniego pomieszczenia w postaci „Białoruskiej Chatki", nie udało się zabezpieczyć tego projektu od strony finansowej[1225].

Równie ambitnym, co nierealnym był pomysł powołania na terytorium Litwy kursów nauczycielskich, które miałyby przejąć słuchaczy z zamkniętego przez polskie władze Seminarium Nauczycielskiego w Wilnie. Fiaskiem zakończyła się również organizacja kursów białorusoznawstwa. Natomiast z początkiem 1933 roku przy BTKO powołano Białoruski Uniwersytet Ludowy (BUL), którego kierownikiem został A. Matacz[1226]. W ramach uniwersytetu odbywały się wykłady oraz zajęcia z języka białoruskiego, które w większości prowadzili studenci Uniwersytetu Witolda Wielkiego (VDU — *Vytauto Didžiojo universitetas*, taką nazwę przyjął w 1930 roku Uniwersytet Litewski). W 1937 roku pod szyldem BUL wygłoszono serię odczytów, przygotowanych przez M. Demidowa i A. Matacza na temat unii brzeskiej[1227].

Na działalność edukacyjną BTKO otrzymywało środki z Ministerstwa Oświaty, w 1934 roku było to 3480 litów[1228]. W kolejnych latach suma ta opiewała zwykle na 2500 litów, z czego 1500 litów przeznaczano na działalność Białoruskiego Uniwersytetu Ludowego, natomiast 1000 litów na funkcjonowanie grupy teatralnej. Dodatkowo BTKO otrzymywało rocznie 600 litów ze środków kowieńskiego samorządu, które z kolei przeznaczane były przede wszystkim na utrzymanie przedszkola.

Patrząc na początkowy rozwój organizacji można stwierdzić, że była ona w stanie zjednoczyć białoruski ruch narodowy na terytorium Litwy, a przede wszystkim skutecznie prowadzić działalność kulturalno-oświatową na prowincji. Na sytuację towarzystwa wpływ miały ogólne tendencje w litewskiej polityce wobec mniejszości narodowych. Mimo iż rządy autorytarne były sprawowane od blisko dekady, Litwa zaczęła podążać za innymi państwami bałtyckimi — Łotwą i Estonią, które po przewrotach w 1934 roku radykalnie ograniczyły prawa mniejszości narodowych. W nowych warunkach BTKO nie zaprzestało jednak działalności. Na czele towarzystwa cały czas stał S. Jakowiuk, od 1934 roku jego zastępczynią była nauczyciel-

1223 Ibidem, л. 15, Пратакол паседжання Цэнтральнага Ураду БКАТ у Літве, Коўна, 28.06.1932.

1224 Ibidem, л. 28, Пратакол паседжання Цэнтральнага Ураду БКАТ у Літве, Коўна, 22.08.1933.

1225 Ibidem, л. 29, Пратакол паседжання Цэнтральнага Ураду БКАТ у Літве, Коўна, 01.10.1933.

1226 Ibidem, л. 20, Пратакол паседжання Цэнтральнага Ураду БКАТ у Літве, Коўна, 04.01.1933.

1227 Przez część prawosławnych członków BTKO zostało to uznane za próbę szerzenia katolickiej propagandy. Ibidem, л. 47, Lietuvos gudų švetimo-kultūros draugijos metinio suvažiavimo protokolas, Kaunas, 27.02.1938.

1228 LCVA, 391, ap. 3, b. 2399a, l. 71, Pradžios mokslo departamento direktoriaus M. Miškinio raštas Užsienių Reikalų Ministerijai, Kaunas, 14.03.1935.

ka M. Czerkas, sekretarzem zarządu — A. Matacz[1229]. Trudności sprawia ustalenie szczegółów działalności BTKO po 1936 roku. Dla tego okresu zachowały się jedynie protokoły corocznych zjazdów Towarzystwa (wówczas sporządzane już w języku litewskim) oraz księga rachunkowa[1230].

Pod koniec 1932 roku ukonstytuował się również — związany ze środowiskiem S. Jakowiuka — Związek Białorusinów Litwy, na którego czele stanął W. Bojew. Celem Związku miała być koordynacja działalności wszystkich białoruskich organizacji na Litwie. Poza dokumentami rejestracyjnymi z lat 1932-1935 nie zachowały się żadne informacje dotyczące działalności Związku[1231]. Według K. Duż-Duszewskiego organizacja uległa samorozwiązaniu już latem 1933 roku[1232].

Sukcesy S. Jakowiuka na niwie zjednoczenia mniejszości białoruskiej na Litwie nie uszły uwadze administracji państwowej oraz K. Duż-Duszewskiego. Nie mogąc dojść do porozumienia z władzami BTKO, postanowił on odnowić działalność Białoruskiego Centrum na Litwie, tym razem jako organizacji funkcjonującej oficjalnie. Do tego kroku K. Duż-Duszewskiego miał namówić J. Purickis[1233]. W styczniu 1933 roku zawiązała się grupa inicjatywna BCL, a po miesiącu Centrum rozpoczęło działalność. Jego głównym celem statutowym była koordynacja życia białoruskiego oraz działalności organizacji białoruskich na Litwie[1234]. Jednak według S. Jakowiuka jedynym celem BCL była chęć zdyskredytowania działalności BTKO, przy czym twierdzenie to niezbyt daleko odbiega od prawdy[1235]. 19 lutego 1933 roku BCL

1229 Zarząd powołany w 1934 r. uzupełniali S. Kunachowicz i W. Szakuras, którego w 1935 r. zastąpił A. Romaniejko, a w 1936 r. A. Koszkin. W miejsce S. Kunachowicza w 1937 r. do zarządu wszedł A. Karol. Znaczne zmiany w zarządzie BTKO nastąpiły z kolei w 1938 r. Oprócz S. Jakowiuka w jego składzie znaleźli się E. Hajdukiewicz, E. Mitrofanow, S. Kunachowicz i A. Karol. Skład ten nie zmienił się również w 1939 r. LCVA, f. 402, ap. 4, b. 635, l. 11, Lietuvos gudų švetimo-kultūros draugijos prašymas Kauno miesto ir apskrities viršininkui, Kaunas, 04.03.1934; ibidem, l. 12, Lietuvos gudų švetimo-kultūros draugijos prašymas Kauno miesto ir apskrities viršininkui, Kaunas, 12.03.1935; ibidem, l. 13, Lietuvos gudų švetimo-kultūros draugijos prašymas Kauno miesto ir apskrities viršininkui, Kaunas, 04.03.1936; ЦНБ НАНБ, ф. 23, с. 57, л. 45, Lietuvos gudų švetimo-kultūros draugijos metinio suvažiavimo protokolas, Kaunas, 28.02.1937; ibidem, л. 47, Lietuvos gudų švetimo-kultūros draugijos metinio suvažiavimo protokolas, Kaunas, 27.02.1938; ibidem, л. 50, Lietuvos gudų švetimo-kultūros draugijos metinio suvažiavimo protokolas, Kaunas, 26.02.1939.

1230 W 1937 r. wszystkie organizacje społeczne musiały ponownie zarejestrować swoją działalność, gdyż nadzór nad nimi przechodził z kompetencji administracji naczelników poszczególnych jednostek terytorialnych do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych.

1231 LCVA, f. 402, ap. 4, b. 636, Lietuvos gudų tautinei sąjungai byla.

1232 „Беларускі Асяродак", 1933 № 1, c. 10.

1233 LYA, f. K-1, ap. 58, b. 25116-3, PPB, l. 212, Протокол допроса Дуж-Душаускаса К. С., Каунас, 09.06.1941.

1234 Oprócz K. Duż-Duszewskiego znaleźli się w niej T. Ivanauskas wraz z żoną Honoratą oraz W. Borysowicz. LCVA, f. 402, ap. 4, b. 690, l. 1, Gudų veikimo centro Lietuvoje iniciatyvinės grupės pareiškimas Kauno miesto ir apskrities viršininkui, Kaunas, 01.1933; ibidem, l. 11, Žinios apie Gudų veikimo centrą Lietuvoje.

1235 Podobnie powołanie BCL oceniały władze polskie: „zwraca się uwagę na dążność BCL do całkowitego zlikwidowania BTKO przez podrywanie jego autorytetu oraz utworzenie przy BC oddziału szkolnego, co jest zgodne z dyrektywami Rządu Litewskiego. (...) Ze względu na kierunek czasopisma „Biełaruski Asiarodak" oraz treść jego artykułów UW występuje z wnioskiem o odebranie mu debitu pocztowego". CAW, Oddział II SG, I.303.4.5360, Urząd Wojewódzki Wileński Wydział Bezpieczeństwa, 12.05.1934.

zorganizowało kongres Białorusinów Litwy, który miał podkreślić dominującą rolę organizacji wśród mniejszości białoruskiej na Litwie. Jednak grupa S. Jakowiuka ostentacyjnie opuściła zebranie i, zrywając kongres, odłączyła się od działań K. Duż-Duszewskiego.

K. Duż-Duszewski w swoich działaniach był praktycznie osamotniony. Z trudem udało mu się zebrać zarząd, tworzony oprócz niego przez osoby, które zdecydowały się na opuszczenie BTKO. Byli to W. Borysowicz, wówczas pracujący jako księgowy w biurze zajmującym się sprzedażą międzynarodowych biletów kolejowych, Józef Jasiński — fryzjer oraz Ignacy Sirotka — pochodzący z powiatu jezioroskiego monter-telegrafista, który w latach 1920-1922 służył w białoruskich formacjach Wojska Litewskiego. W skład BCL weszli więc ludzie całkowicie przypadkowi, a cała praca koncentrowała się w rękach K. Duż-Duszewskiego.

W momencie, gdy BTKO jako pierwsze zdołało skutecznie zorganizować mniejszość białoruską, jedynym efektem działalności BCL było wydanie w grudniu 1933 roku w 500 egzemplarzach jednego numeru miesięcznika „Białoruski Ośrodek” (*Беларускі асяродак*)[1236] oraz organizacja kilku koncertów. W niewielkim stopniu stan ten zmienił działający przy BCL od 1938 roku Uniwersytet Ludowy, w którego ramach odbyło się kilka wykładów K. Duż-Duszewskiego[1237]. Również w 1938 roku BCL zorganizowało wieczorek, poświęcony 130. rocznicy urodzin W. Dunin-Marcinkiewicza. Wystąpili na nim z wykładami K. Duż-Duszewski i M. Demidow, a także wystawiono fragmenty „Pińskiej szlachty” i „Hapona”. BCL jako organizacja propaństwowa angażowało się z kolei w różne akcje ogólnokrajowe, np. pomocy dla ogarniętej nieurodzajem w 1937 roku Wileńszczyzny[1238]. Ogółem w 1938 roku BCL liczyło 12 członków rzeczywistych oraz 8 kandydatów na członków i zorganizowało 3 imprezy publiczne[1239].

Dnia 3 kwietnia 1933 roku K. Duż-Duszewski po raz kolejny stanął przed sądem za obrazę S. Jakowiuka, która miała miejsce na wspomnianym kongresie 19 lutego 1933 roku[1240]. K. Duż-Duszewski próbował zdyskredytować postać S. Jakowiuka, twierdząc, że w procesie białostockim nie występował on jako oskarżony z powodów politycznych, a za „sprawy złodziejskie”, czyli defraudację środków finansowych, przeznaczonych na przytułki dla dzieci na Grodzieńszczyźnie[1241]. Sąd, na który K. Duż-Duszewski się spóźnił, skazał go na 14 dni aresztu. K. Duż-Duszewskiemu udało się początkowo uniknąć kary dzięki apelacjom, ale jego pozycja wśród Białorusinów na Litwie, a także Łotwie została mocno nadszarpnięta. W pewnym sensie po incydencie z S. Jakowiukiem K. Duż-Duszewski wycofał się z białoruskiego życia politycznego.

[1236] Istnieją przesłanki, że w 1938 r. miał się ukazać drugi numer czasopisma, nie udało się jednak potwierdzić tych informacji. A. Lapinskienė, A. Maldzis, op. cit., p. 90.

[1237] LCVA, f. 1091, ap. 1, b. 5, l. 10, Švietimo ministerijos Pradžios mokslo departamento direktoriaus M. Kviklio pranešimas Gudų Veikimo Centrui Lietuvoje, 10.05.1938, Kaunas.

[1238] БДА-МЛіМ, ф. 3, воп. 1, с. 1, л. 12, Ліст К. Душэўскага У. Самойле, Рыга, 19.03.1937.

[1239] LCVA, f. 401, ap. 2, b. 385, l. 11, Organizacijų statistikos žinios, Kaunas, 09.11.1939.

[1240] А. Вашкевіч, Дз. Нарэль, op. cit., c. 213.

[1241] Była to dość swobodna interpretacja sprawy z defraudacją środków finansowych na organizację działalności dywersyjnej, za które S. Jakowiuk miał kupić w Grodnie dwa domy. Właśnie o to oskarżany był S. Jakowiuk przez środowisko wileńskie w latach dwudziestych. LCVA, f. 1091, ap. 1, b. 2, l. 59-61, Запіска К. Дуж-Дкушэўскага.

W drugiej połowie lat trzydziestych działalność BCL była wręcz sporadyczna, a jego przewodniczący w większym stopniu poświęcił się pracy zawodowej.

Na luty 1934 roku BTKO zaplanowało zwołanie do Kowna konferencji białoruskich organizacji Litwy i Łotwy. K. Duż-Duszewski starał się o włączenie do grona organizatorów BCL, przesunięcie terminu konferencji, a przede wszystkim o zmianę miejsca na Rygę, gdzie mogliby dotrzeć również przedstawiciele organizacji wileńskich[1242]. Inicjatywa ta zakończyła się jedynie spotkaniem roboczym w sprawie przygotowań do konferencji, którymi miał się zająć J. Mancewicz. Sama konferencja nie doszła jednak do skutku ze względu na przewrót na Łotwie[1243].

4.4. Integracja Białorusinów z państwem litewskim

Ostateczny kształt terytorialny Republiki Litewskiej, uformowany w 1923 roku, pozostawił terytoria zamieszkałe przez etniczną ludność białoruską poza granicami państwa. Z kolei świadomość narodowa ludności zamieszkującej międzywojenną Litwę, szczególnie na wiejskich obszarach pogranicza, była niewielka. W tej sytuacji integracja z resztą społeczeństwa była kwestią wychowania kilku pokoleń w duchu państwowości litewskiej i ugruntowania litewskiej świadomości poprzez szkołę. Proces ten w okresie niepodległej Republiki Litewskiej przebiegał na tyle sprawnie, że w dniu dzisiejszym znalezienie wśród ludności autochtonicznej, zamieszkującej tereny należące do Litwy w okresie międzywojennym, przyznających się do narodowości białoruskiej osób jest praktycznie niemożliwe.

Procesom asymilacyjnym ulegała nie tylko ludność autochtoniczna, ale również emigranci białoruscy. Wynikało to przede wszystkim z faktu, że większość z tych osób osiadła na Litwie w wyniku służby w białoruskich jednostkach wojskowych, bądź oddziałach partyzanckich Związku „Szaulisów" i nie mogła po 1923 roku powrócić na tereny rodzinne. Naturalnie większość z nich była młodymi kawalerami, którzy, osiedliwszy się na terytorium etnicznej Litwy, integrowali się ze społecznością lokalną, zakładali rodziny i swoje dzieci wychowywali już w duchu litewskim. Sytuacja ta nie dotyczyła jedynie warstw wyższych, białoruskich oficerów czy urzędników, którym w różny sposób udawało się umożliwić reszcie rodziny przyjazd na Litwę. W tym przypadku integracja ze społeczeństwem litewskim była świadomym wyborem, jednak zwykle nie oznaczała odcięcia się od swojej białoruskości.

Największym problemem zarówno białoruskiej diaspory, jak i ludności autochtonicznej był brak szkolnictwa białoruskiego na Litwie. Z tego powodu większość młodzieży białoruskiej pobierała nauki w dość dobrze rozwiniętych i prezentujących wysoki poziom nauczania szkołach rosyjskich. W Kowieńskim Gimnazjum Rosyjskim trzech nauczycieli uważało się za Białorusinów, jednak w tym przypad-

[1242] Ibidem, b. 1, l. 12, Пісьмо Праўленьня Беларускага Цэнтру ў Літве Бюро па падрыхтоўцы Беларускай Канфэрэнцыі, Коўна, 07.01.1934.

[1243] D. Narel i A. Waszkiewicz twierdzą, że zebrane na organizację konferencji fundusze zostały przeznaczone na inne cele, łącząc to z założeniem przez J. Mancewicza w Kownie pracowni rękodzieła artystycznego. А. Вашкевіч, Дз. Нарэль, op. cit., c. 213.

ku nie była to jednak identyfikacja narodowa, a regionalna, reprezentująca opcję *zapadnoruską*[1244]. Najważniejszym przedstawicielem środowiska nauczycielskiego był pochodzący z Mostów na Grodzieńszczyźnie wieloletni dyrektor gimnazjum Aleksander Tymiński[1245]. Był on absolwentem Petersburskiego Instytutu Politechnicznego, wykładał język rosyjski oraz literaturę powszechną. Innym długoletnim pedagogiem w gimnazjum rosyjskim był Mark Markowicz, absolwent Uniwersytetu Petersburskiego, który nauczał logiki, psychologii, filozofii oraz łaciny. Poza członkostwem A. Tymińskiego w Białoruskim Towarzystwie Kulturalno-Oświatowym i okazjonalnym uczestnictwie w posiedzeniach Białoruskiej Gromady nie znajdujemy żadnych śladów ich aktywności wśród społeczności kowieńskich Białorusinów. A. Tymiński należał zatem do kowieńskiej elity rosyjskiej. W 1923 roku był bliski dostania się do Sejmu z listy bloku mniejszości narodowych[1246].

Kowieńskie Gimnazjum Rosyjskie, jak i całe szkolnictwo rosyjskie w okresie międzywojennym, stało na bardzo wysokim poziomie i jego działalność nie była administracyjnie ograniczana, jak to miało miejsce w przypadku szkół polskich[1247]. Podstawową przyczyną tego stanu rzeczy był fakt, że przynajmniej w pierwszych latach funkcjonowania Gimnazjum nie może być traktowane jako szkoła o charakterze mniejszościowym. Znaczną część uczniów stanowiły dzieci litewskie, które wznowiły przerwaną przez wojnę naukę w szkołach rosyjskich i nie były w stanie kontynuować nauki na wysokim poziomie w języku litewskim. Do szkoły tej uczęszczała również większość dzieci Białorusinów kowieńskich. Wyjątkiem jest tu córka A. Rużancowa, Wiera, która w 1936 roku ukończyła jedną z najbardziej elitarnych szkół litewskich — kowieńskie gimnazjum „Aušros"[1248].

Kowieńskie Gimnazjum Rosyjskie było szkołą elitarną i jego uczniowie oraz absolwenci stanowią wyjątek na tle ogólnego obrazu wykształcenia młodzieży białoruskiej. Szkolnictwo białoruskie na Litwie nie powstało nawet w okresie najlepszej ku temu koniunktury w latach 1919-1923, a później było to wręcz niemożliwe ze względu na niski odsetek Białorusinów w poszczególnych gminach. Utrudniało to wychowanie świadomych obywateli, nie mówiąc już o przyszłych elitach. W dodatku na terenach wschodniej Litwy zamieszkałych przez Białorusinów szkolnictwo było najsłabiej rozwinięte; dość zaznaczyć, że w powiecie trockim oraz jezioroskim nie istniało żadne gimnazjum. Były to zarazem jedyne jednostki administracyjne kraju, w których nie było ani jednej pełnoprawnej szkoły średniej[1249].

W 1923 roku na terenie Litwy istniały dwie białoruskie szkoły podstawowe w Jewiach oraz Monkowiszkach (pow. trocki). Szkoła w Monkowiszkach została

1244 N. Kasatkina, A. Marcinkievičius, op. cit., p. 324-326. W całej Litwie w 1928 roku naliczono 7 nauczycieli narodowości białoruskiej. *Lietuvos statistikos metraštis 1927-1928 m.*, Kaunas 1929, p. 94 95.

1245 P. Lasinskas, *Kauno mokytojų draugijos gimnazija ir Aleksandras Timinskas (1920-1940)*, „Lituanistica", 2006, nr. 2, p. 89-94.

1246 N. Kasatkina, A. Marcinkievičius, op. cit., p. 226.

1247 Szkolnictwo rosyjskie praktycznie nie ucierpiało w wyniku represji po przewrocie 1926 r., podczas gdy liczba szkół polskich zmalała wówczas o połowę.

1248 LCVA, f. 631, ap. 7, b. 14048, l. 2, V. Ružancovaitės asmens byla.

1249 Podobnie sytuacja przedstawiała się w powiecie kowieńskim, tu jednak istotną rolę odgrywały szkoły miasta Kowna, które było wydzieloną jednostką administracyjną.

zamknięta w 1925 roku, oficjalnie ze względu na małą liczbę uczniów narodowości białoruskiej[1250]. Nauka w szkole była prowadzona w języku rosyjskim, a dyrektor szkoły nie znał języka litewskiego.

W 1926 roku Białoruskie Koło Narodowe w Kownie wystąpiło z propozycjami, mającymi doprowadzić do polepszenia stanu oświaty białoruskiej na Litwie[1251]. W obrębie sieci szkół podstawowych proponowano następujące zmiany: ponowne otwarcie szkoły w Monkowiszkach; otwarcie państwowych szkół we wsiach Balceryszki i Jewieniki w gminie Jewie oraz Dowgierdziszki i Postrawa w gminie Sumiliszki. Ponadto proponowano otwarcie szkoły średniej w Jewiach, która w późniejszym czasie mogłaby być przekształcona w progimnazjum, służące wszystkim uczniom narodowości białoruskiej z powiatu trockiego. Wreszcie proponowano stworzenie również w Jewiach kursów nauczycielskich dla Białorusinów oraz powołanie referenta ds. szkolnictwa białoruskiego w ministerstwie. Z odpowiedzi trockiego powiatowego inspektoratu szkół wynika, że większość propozycji odrzucono[1252]. Z powodu niewielkiej liczby uczniów w szkole białoruskiej (32 w 1926 roku) uznał on za bezcelowe otwieranie szkoły średniej oraz kursów nauczycielskich, do których nie będzie możliwości skompletowania słuchaczy. W przypadku otwarcia szkół podstawowych zaznaczono, że nie otrzymano żadnych próśb z wyżej wymienionych wsi. Jedynie w Postrawie zezwolono na otwarcie od nowego roku szkolnego szkoły prywatnej, chociaż w odległości 10 km od granicy wszystkie szkoły były utrzymywane przez państwo[1253]. Sytuację Białorusinów w powiecie trockim sam inspektor ocenił następująco:

„Świadomość białoruską można rozwijać oddolnie, a nie przymusowo. W tym celu można w zamieszkałych przez Białorusinów miejscowościach utrzymywać biblioteki z białoruską literaturą, organizować białoruskie czasopisma itd. Na miejscu nie widać żadnego ruchu białoruskiego. Niektórzy duchowni prawosławni okazują zainteresowanie białoruskim szkolnictwem, chociaż sami prowadzą nabożeństwa i głoszą kazania po rosyjsku, oprócz tego po rosyjsku wykładają w szkołach religię”[1254].

Koniec białoruskiego szkolnictwa nastąpił w 1928 roku, kiedy to została zamknięta szkoła w Jewiach. Sprawa jej ponownego otwarcia wracała jeszcze w połowie lat trzydziestych, tym razem z inicjatywy BTKO[1255]. Jednak wówczas nie było już ta-

[1250] „Покліч”, 1926, № 1, c. 13; LCVA, f. 391, ap. 3, b. 1297, l. 2, Trakų apskrities pradžios mokyklų inspektoriaus raštas Švietimo ministerijai, Kaišiadorys, 05.05.1927.

[1251] LCVA, f. 391, ap. 3, b. 1297, l. 3, Kauno Baltarusių tautinio būrelio pareiškimas Švietimo ministrui, Kaunas, 13.09.1926.

[1252] LCVA, f. 391, ap. 3, b. 1297, l. 2, Trakų apskrities pradžios mokyklų inspektoriaus raštas Švietimo ministerijai, Kaišiadorys, 05.05.1927.

[1253] Nie udało się znaleźć informacji, aby szkoła ta powstała. W międzywojennej Litwie istniały 4 sposoby finansowania szkolnictwa. Szkoły mogły być w całości finansowane przez państwo (na terenach, gdzie było to konieczne ze względów ekonomicznych, m.in. w strefie nadgranicznej), samorządy (większość szkół) oraz ze źródeł prywatnych. Istniały również szkoły prywatne, które otrzymywały subsydia z ministerstwa oświaty. S. Kaubrys, *National minorities in Lithuania. An Outline*, Vilnius 2002, s. 146.

[1254] LCVA, f. 391, ap. 3, b. 1297, l. 2, Traku apskrities pradžios mokyklų inspektoriaus raštas Švietimo ministerijai, Kaišiadorys, 05.05.1927.

[1255] LCVA, f. 391, ap. 3, b. 2399a, l. 71, Pradžios mokslo departamento direktoriaus M. Miškinio raštas Užsienių Reikalų Ministerijai, Kaunas, 14.03.1935.

kiej możliwości; od 1927 roku do szkół mniejszościowych mogli uczęszczać jedynie uczniowie, których obydwoje rodzice było danej narodowości. Dzieci z rodzin mieszanych zobowiązane były do nauki w szkołach litewskich. Ponadto dla szkół z nielitewskim językiem nauczania ustalona została minimalna liczba uczniów — 32, co szczególnie na prowincji było warunkiem niezwykle trudnym do spełnienia[1256]. Kolejne nieskuteczne próby odbudowy białoruskiego szkolnictwa podjęło w 1932 roku wspomniane wcześniej BTKO.

W Kownie od 1922 roku funkcjonował Uniwersytet Litewski, w 1930 roku przemianowany na Uniwersytet Witolda Wielkiego. Jak wspomniano wcześniej, Uniwersytet początkowo funkcjonował na podstawie statutu Uniwersytetu Wileńskiego, uchwalonego przez Tarybę jeszcze 5 grudnia 1918 roku. Wówczas na Wydziale Nauk Społecznych przewidziano nawet utworzenie Katedry Języka, Historii i Literatury Białoruskiej. W kowieńskim okresie funkcjonowania uniwersytetu taka katedra nie powstała. Jedynym akcentem białoruskim w ofercie dydaktycznej Uniwersytetu były prowadzone od 1927 roku przez M. Biržyškę wykłady z historii literatury białoruskiej[1257].

W 1926 roku jeden ze studentów Uniwersytetu Litewskiego, podpisujący się inicjałem „У. Н.", prowadził badania etnograficzne wśród białoruskich mieszkańców powiatu trockiego[1258]. Niestety nie udało się ustalić szczegółów tego przedsięwzięcia, gdyż jedynym pozostawionym przez niego śladem jest kilka listów umieszczonych w czasopiśmie „Poklicz"[1259]. Materiał ten prezentuje sytuację w regionie pod względem świadomości narodowej mieszkańców litewskiego pogranicza, która była determinowana podziałami religijnymi. Dużo miejsca poświęcono w nim położeniu socjalnemu miejscowej ludności. Przede wszystkim jest to jedyna znana tak obszerna relacja z prowincji białoruskiej.

Pierwszym i najprawdopodobniej jedynym Białorusinem spośród absolwentów Uniwersytetu Litewskiego był K. Duż-Duszewski[1260], który otrzymał dyplom inżyniera na podstawie pracy „Projekt domu im. J. Basanavičiusa", obronionej 5 grudnia 1927 roku[1261]. Należy podkreślić, że był on jednym z 4 pierwszych absolwentów, którym przyznano taki tytuł, co pozwoliło mu rozpocząć intratną karierę architekta. Dzięki niej na stałe zapisał się on zarówno w historii miasta Kowna, jak i całej Litwy. Dla K. Duż-Duszewskiego studia w Kownie były jednak jedynie przedłużeniem

[1256] А. Ковтун, *«Русский мир»...*, с. 153.

[1257] Był to jeden z efektów wizyty M. Biržyški na konferencji akademickiej w Mińsku, w czasie której brał on udział m.in. w otwarciu państwowego teatru w Witebsku (tzw. BDT-2 — Białoruski Teatr Państwowy nr 2). Znał on doskonale środowisko białoruskie, z którym poza przyjacielskimi stosunkami łączyły go również idee lewicowe, dominujące w okresie białoruskiego odrodzenia narodowego. Do tego jako kierownik Litewskiego Towarzystwa Poznawania Kultury Narodów ZSRR utrzymywał on bliskie stosunki z przedstawicielami radzieckimi.

[1258] „Поклiч", 1926, № 4, с. 22.

[1259] Ibidem, № 5, с. 15-18; № 6, с. 15-17.

[1260] Zygmunt Sinicki (siostrzeniec K. Duż-Duszewskiego) ukończył studia techniczne już w czasie okupacji niemieckiej w 1943 r. uzyskując tytuł inżyniera mechaniki. LCVA, f. 631, ap. 7, b. 12307, l. 47, Z. Sinicko pažymėjimo nuorašas, Kaunas, 07.1943.

[1261] БДА-МЛіМ, ф. 3, воп. 1, с. 240, л. 34, K. Duż-Dušausko diplomo nuorašas, 02.01.1928, Kaunas; LCVA, f. 631, ap. 19, b. 59, l. 1-11, Basanavičiaus vardo namų projektas. Paaiškinamasai raštas, 1927.

nauki rozpoczętej jeszcze w 1912 roku w Petersburgu, a której nie udało mu się ukończyć ze względu na zawieruchę wojenną i porewolucyjną.

Wiadomości o kolejnych studentach Białorusinach pochodzą już z lat trzydziestych. Wraz z powstaniem BTKO rozpoczęto starania utworzenia pod jego auspicjami organizacji studenckiej, która pierwotnie miała mieć formę korporacji akademickiej[1262]. Pod koniec 1932 roku studentom udało się powołać do życia Zjednoczenie Studentów Białorusinów VDU (ZSB)[1263]. Podobne organizacje studenckie mieli Polacy (Zjednoczenie Polaków Studentów Uniwersytetu Litewskiego) i Rosjanie (Zjednoczenie Rosyjskich Studentów Uniwersytetu Litewskiego)[1264].

Rejestracja nie odbyła się bez przeszkód, gdyż ZSB miało tylko 7 członków założycieli i 5 członków honorowych spoza społeczności studenckiej. Mimo niewystarczającej ilości członków Senat VDU 30 stycznia 1933 roku zatwierdził statut ZSB[1265]. Głównymi zadaniami Zjednoczenia było samokształcenie w zakresie historii i literatury białoruskiej, współpraca z innymi organizacjami działającymi na VDU i z białoruskimi organizacjami na Litwie oraz z białoruskimi organizacjami studenckimi za granicą[1266]. ZSB otrzymało możliwość korzystania z pomieszczeń „Białoruskiej Chatki", a w praktyce było przybudówką BTKO, gdyż większość inicjatyw, przede wszystkim kulturalnych, odbywała się w ramach BTKO[1267]. Za kres działalności ZSB należy przyjąć 5 listopada 1936 roku, kiedy to Senat VDU podjął ostateczną decyzję o jego likwidacji ze względu na brak członków[1268].

Na początku lat trzydziestych strona litewska poważnie rozważała plan przyznania rocznie kilku stypendiów dla absolwentów Dźwińskiego Gimnazjum Białoruskiego[1269]. Miało to na celu wychowanie przyjaznej Litwie białoruskiej inteligencji pochodzącej z sąsiadującej z Wileńszczyzną Łatgalii, która miałaby neutralizować niezwykle silne w regionie wpływy polskie. Plan ten upadł ze względu na likwidację gimnazjum w 1934 roku. Nie był to jedyny przypadek wspierania przez Litwę przyjaznych jej ośrodków białoruskich na Łotwie. Szczególną rolę odgrywał Dźwińsk, co było determinowane jego położeniem na granicy z Wileńszczyzną. Tamtejszy konsulat litewski często współpracował z dyrektorem lokalnego gimnazjum białoruskiego Siergiejem Sacharowem.

Od czasu wyjazdu W. Łastowskiego z Litwy praktycznie do zera zmalała aktywność literacka ośrodka kowieńskiego czy ogólnie litewskiego, mimo iż na terytorium

[1262] ЦНБ НАНБ, ф. 23, с. 57, л. 8, Пратакол паседжання Цэнтральнага Ураду БКАТ у Літве, Коўна, 22.09.1932.

[1263] LCVA, f. 631, ap. 2, b. 17, l. 24, VDU Gudų Studentų Susivienijimo steigiamojo susirinkimo prašymas VDU Rektoriui, Kaunas, 29.11.1932.

[1264] Przedstawicielom innych narodowości udało się nawet powołać do życia korporacje akademickie „Ruthenia", „Filiae Rutheniae" „Alacritas" (rosyjskie), „Lauda" (polska), „Sidrabiena" (łotewska). Szerzej o rosyjskiej społeczności LU (VDU): А. Ковтун, *«Русский мир»...*, с. 165-172.

[1265] LCVA, f. 631, ap. 2, b. 17, l. 24, VDU Gudų Studentų Susivienijimo steigiamojo susirinkimo prašymas VDU Rektoriui, Kaunas, 29.11.1932.

[1266] Ibidem, l. 17, VDU Studentų Gudų Susivienijimo apyskaita už 1933 m. pavasario semestrą, Kaunas, 12.12.1933.

[1267] ЦНБ НАНБ, ф. 23, сп. 57, л. 24, Пратакол паседжання Цэнтральнага Ураду БКАТ у Літве, Коўна, 25.05.1933.

[1268] LCVA, f. 631, ap. 2, b. 17, l. 1, VDU Studentų Gudų Susivienijimo prašymas VDU Rektoriui, Kaunas, 16.10.1936.

Litwy mieszkało kilku zdolnych literatów. W przypadku wspomnianego wcześniej A. Matacza, którego proza drukowana była w „Krywiczu", nieznane są żadne utwory z późniejszego okresu. Z kolei w poezji wyróżnić można mieszkającego w Połądze Jankę Kościewicza. Kilka jego utworów ukazało się na łamach „Krywicza" oraz „Poklicza"[1270], większość jego tekstów pozostała jedynie w postaci rękopisów. Również w „Pokliczu" wydrukowano szereg utworów M. Biazdolnego, „ludowego pieśniarza", który po służbie w białoruskim batalionie osiedlił się na kolonii wsi Wysoki Dwór w powiecie trockim. W tym jednak przypadku można podać w wątpliwość autorstwo tych utworów[1271].

Przykładem integracji ze społeczeństwem litewskim są kariery osób, które po wydarzeniach lat 1918-1923 nie chciały czy też nie mogły wrócić w rodzinne strony. Dzięki zasługom dla państwowości litewskiej w okresie jej tworzenia oraz walk o niepodległość umożliwiono im dalsze kariery, które przynajmniej w trzech przypadkach zostały docenione również przez władze państwowe.

Po dymisji ze stanowiska ministra D. Siemaszko został już całkowicie odizolowany od spraw białoruskich i poświęcił się pożarnictwu, gdyż, jak wspomniano, od 1921 roku pełnił funkcję honorowego inspektora drużyn strażackich. Od 1924 roku zatrudniony był jako referent ds. pożarnictwa w Departamencie Samorządów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, gdzie jego zadaniem było unormowanie zagadnienia walki z ogniem w skali całego kraju. W tym celu D. Siemaszko jeszcze w 1923 roku na polecenie L. Giry założył i do 1926 roku redagował miesięcznik „Lietuvos gaisrininkas" (*Strażak Litewski*)[1272], na którego łamach ukazywały się m.in. opracowane przez niego instrukcje, zasady i sposoby walki z ogniem. D. Siemaszko udzielał się również w redakcjach czasopism, na których łamach poruszana była problematyka ochrony przeciwpożarowej: „Savivaldybė" (*Samorząd*) oraz „Policija" (*Policja*)[1273]. W 1926 roku nakładem Wydawnictwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych wydany został przygotowany przez niego podręcznik „Taktyka gaszenia ognia", będący oficjalnym wydawnictwem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych[1274]. Była to pierwsza współczesna litewskojęzyczna książka poświęcona pożarnictwu, adaptująca najnowocześniejsze metody stosowane na Zachodzie, głównie w Niemczech, do warunków litewskich[1275].

1269 LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1375, l. 38, Lietuvos Konsulo Daugavpily M. Savickio raštas Lietuvos Pasiuntinybei Rygoje, Dagavpilis, 09.11.1933.

1270 W „Pokliczu" wydrukowany został fragment jego poematu „Pamięci Wielkiego Księcia Litewskiego Witolda". „Пакліч", 1926, № 6, c. 7-10; № 7, c. 8-13.

1271 Ibidem, 1926, № 7, c. 17.

1272 Z L. Girą D. Siemaszko współpracował zawodowo od 1915 r., kiedy to obaj tworzyli zalążki milicji wileńskiej w czasie okupacji niemieckiej. Po śmierci D. Siemaszki, od pierwszego numeru w 1933 r. „Lietuvos gaisrininkas" ukazywał się jako „Ugniagesys" (*Strażak*). Zmiana nazwy zbiegła się z dziesięcioleciem pisma, które ukazywało się do 1940 r. oraz przez krótki czas podczas okupacji niemieckiej. Pod tą nazwą pismo zostało wznowione w 1989 r. i wydawane jest po dzień dzisiejszy przez Departament Ochrony Przeciwpożarowej i Ratownictwa w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych.

1273 Redakcja „Lietuvos gaisrininkas" przez pewien czas podlegała redakcji „Savivaldybė".

1274 D. Siemaška, *Gaisrų gesinimo taktika*, Kaunas 1926.

1275 Za pierwszy litewski podręcznik pożarnictwa uważa się *Ugnęs-kningélę, arba Trumpą pamoksłą kas źmôniems wertaj darytĩ půłas pĩrm ugnęs, ugnej pasĩdariós ir po ugnęs, jeb koźnós só ugnĩmi*

Sprawa pełnienia przez D. Siemaszkę funkcji redaktora litewskojęzycznych czasopism sama w sobie jest zagadkowa. O ile nie można podważyć jego wiedzy specjalistycznej z zakresu pożarnictwa, gdyż miał w tej dziedzinie spore doświadczenie, to przynajmniej jeszcze w 1923 roku nie znał on języka litewskiego na tyle, żeby pisać w nim listy, a co dopiero książki czy specjalistyczne artykuły[1276]. Stanowisko referenta ds. pożarnictwa D. Siemaszko pełnił aż do swojej śmierci w Kownie 28 listopada 1932 roku. Przyczyną śmierci było zapalenie płuc, którego nabawił się w czasie podróży służbowej do Rosień i Szawli. Jak opisuje A. Rużancow, D. Siemaszko został pochowany ze wszystkimi honorami[1277].

Również z pożarnictwem, w tym przypadku wojskowym, wiąże się postać A. Rużancowa, jednego z dowódców białoruskich jednostek wojskowych w Wojsku Litewskim. A. Rużancow, sam urodzony w Wiaźmie w guberni smoleńskiej, swoje dalsze losy związał z Litwą[1278]. Z wykształcenia archiwista, po odsunięciu od służby na froncie od 1921 roku jako major rezerwy służył w Sztabie Generalnym Wojska Litewskiego, początkowo w Dziale Literatury, później w Dziale Nauki Wojskowej. W 1924 roku znalazł zatrudnienie w Centralnej Bibliotece Wojskowej oraz Instytucie Bibliografii Uniwersytetu Litewskiego. Swoją pracą wniósł znaczny wkład w rozwój litewskiej bibliografii i archiwistyki. Od 1928 roku pracował również jako inspektor wojskowych drużyn strażackich.

A. Rużancow poza pracą w kilku instytucjach jednocześnie był niezwykle płodnym autorem. Bardzo szybko opanował język litewski w stopniu na tyle zaawansowanym, żeby pisać artykuły naukowe. Jego twórczość, do której można zaliczyć najprzeróżniejsze teksty, od poezji po zestawienia bibliograficzne i inwentarze archiwalne, po dziś dzień nie została dostatecznie poznana i zbadana. A. Rużancow był również inicjatorem oraz redaktorem wielu czasopism, z których do najważniejszych należałoby zaliczyć te poświęcone bibliografii: „Bibliografia Litewska" („Lietuvos bibliografija"), bibliografii wojskowej („Karo literatūros rodyklė"), czy ogólnie wojskowości: „Nasz przewodnik" („Mūsų žinynas"), przy którym próbował namówić do współpracy również W. Łastowskiego[1279].

pasisaugotĩ prisĩmokytu: priegtam dar késllis nusĩdawĩmus ĩr ugnęs dawadą ąnt kiemu Simonasa Daukantasa, opublikowaną pod pseudonimem Jonas Wagnys w 1802 r. Królewcu.

1276 Dowodem na nieznajomość języka litewskiego jest korespondencja D. Siemaszki z L. Girą. Z racji ich dość długiej znajomości ciężko podać w wątpliwość szczerość słów D. Siemaszki. „Listy Sz. Pana w mowie litewskiej byłyby dla mnie wielką nauką prawdziwej mowy i pisowni litewskiej, przeto Pan mnie krzywdzi pisząc do mnie w mowie wrogów. Ja po litewsku doskonale rozumiem, lecz póki co jeszcze sam nie piszę i niestety muszę posługiwać się nieprzyjacielskim językiem. Obecnie uczę się po litewsku, więc uprzejmie proszę dopomóc mi, pisząc po litewsku, albowiem Pan jest doskonałym znawcą litewskiego języka". LNB RS, F7-755, l. 4, List D. Siemaszki do L. Giry, Kowno, 17.04.1923.

1277 Szczegółowy opis uroczystości pogrzebowych zob.: A. Ružancovas, *Dominikas Siemaška...*, p. 8-9.

1278 Osobie A. Rużancowa poświęcono kilka obszernych artykułów o charakterze biograficznym, jednak póki co nie została opracowana jego pełna biografia. Podstawowym problemem są trudności w dostępie do jego archiwum przechowywanego w Stanach Zjednoczynych. L. Vladimirovas, *Gyvenimo ir bibliografijos keliais ir klystkeliais*, „Knygotyra", 1980, t. 8, p. 27-35; A. Markūnas, *Военная и общественная деятельность подполковника Александра Ружанцова в Литве и в эмиграции 1919-1966 г.*, [w:] *Białoruś w XX stuleciu...*, s. 530-532; А. Антонаў, op.cit., c. 476-512.

1279 LCVA, f. 582, ap. 1, b. 43, l. 210, List A. Ružancava V. Lastoŭskamu, Koŭna, 25.11.1922.

Zdecydowanie największy wkład w budowę młodego państwa litewskiego miał K. Duż-Duszewski, który po uzyskaniu uprawnień inżyniera rozpoczął udaną karierę architekta. Nieznane są do końca motywy wyboru właśnie takiej ścieżki zawodowej przez byłego sekretarza BRL, ale dzięki niewielkiej liczbie inżynierów-specjalistów na Litwie był to wybór jak najbardziej słuszny. Już w pierwszych latach po zakończeniu nauki K. Duż-Duszewski dużo projektował; z początku godził te zajęcia z pracą w MSZ, gdzie oficjalnie pracował do 1930 roku. Potem znalazł zatrudnienie jako dyrektor techniczny w kooperatywie spożywczej „Maistas", dla której projektował i nadzorował prace budowlane wszelkiego rodzaju zakładów przetwórczych mięsa, ubojni, chłodni. Po roku przeszedł na służbę do Ministerstwa Komunikacji, gdzie na posadzie referenta budowlanego pracował do 1940 roku, najpierw w Zarządzie Kolei, z którego po kilku miesiącach został przeniesiony do Zarządu Poczty. W ten sposób wszystkie wybudowane obiekty bądź przebudowane budynki pocztowe to w jakiejś części prace K. Duż-Duszewskiego. Był on również autorem projektów kilku nowo wybudowanych budynków pocztowych w m.in. Jeziorosach, Kownie, Rosieniach czy Szawlach. Większość tych budynków nie przetrwała do naszych czasów, w przeciwieństwie do budynków mieszkalnych, projektowanych na przełomie trzeciego i czwartego dziesięciolecia XX wieku. Do dzisiaj można podziwiać wybudowane w charakterystycznym stylu kowieńskiego funkcjonalizmu budynki mieszkalne. Zleceniodawcami K. Duż-Duszewskiego były miejscowe elity, wśród których znajdujemy nazwiska ministrów i dyplomatów. Budynki dla nich wzniesione zostały w prestiżowych dzielnicach miasta. Niejako uzupełnieniem kariery była współpraca z Litewskim Stowarzyszeniem Dyplomowanych Inżynierów i Architektów, której efektem było opracowanie podręcznika „Prace budowlane"[1280] oraz broszury „Paliwa dla systemów grzewczych"[1281].

W drugiej połowie lat dwudziestych K. Duż-Duszewski jeszcze jako pracownik MSZ przygotowywał do druku książkę o współczesnej Litwie w języku białoruskim. Dzieło to miało być swego rodzaju kompendium wiedzy, zawierającym podstawowe dane o litewskiej geografii, historii, literaturze, sztuce i gospodarce, a jego celem było zapoznanie białoruskiego czytelnika z Republiką Litewską. Szacowano, że książka będzie miała objętość ok. 500 stron. Niestety, nieznane są przyczyny zaniechania prac nad tym projektem[1282].

[1280] K. Duž-Dušauskas, *Statybos darbams technikinės sąlygos, sutartys ir kainos (gelžbetonas, kanalizacija, vandentiekis, centralinis apšildymas, elektros šviesos instaliacija... [et al.]): inžinieriams, statytojams, rangovams, namų savininkams ir kitiems, turintiems reikalo su statyba, vadovėlis*, Kaunas 1930.

[1281] Idem, *Kuras šildymui*, Kaunas 1935.

[1282] Zachowany rękopis tej książki (LCVA, f. 281, ap. 1, b. 5, 6), na który składa się blisko 600 kart, świadczy o tym, że prace nad nią były bardzo zaawansowane. W różnych wersjach spis treści zawierał ok. 40 rozdziałów, co pozwalało na druk w postaci oddzielnych broszur. W takiej właśnie formie wydanie książki planowano w MSZ. Zastanawiano się także czy lepiej wydawać tę publikację w Kownie, czy w Wilnie za pośrednictwem „Krynicy". Możliwe, że właśnie sprawa miejsca i sposobu wydania była przyczyną nieporozumień z autorem. K. Duż-Duszewski optował za wydaniem bogato ilustrowanej książki w całości w Kownie. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 826, l. 85, I. Jonyno raštas, 02.10.1928.

W 1928 roku K. Duż-Duszewski, podobnie jak A. Rużancow, został odznaczony jubileuszowym medalem z okazji dziesięciolecia niepodległości Litwy[1283]. Jego postawę najdobitniej określają słowa zapisane przez niego w sporządzonym w 1934 roku *curriculum vitae*:

„Nie porzucając swojej białoruskiej pracy i pozostając Białorusinem, zlituanizowałem się i staram się być dobrym obywatelem mojej ojczyzny (...). Do Litwy odnoszę się jak do ojczyzny i chcę być użytecznym obywatelem, zaś w sprawy wewnętrzne Litwy nie mieszam się, gdyż chcę być lojalny wobec kraju, który dał mi schronienie”[1284].

K. Duż-Duszewski pomógł w przedostaniu się z Wilna do Kowna swoim siostrom Marii i Annie, zwanej czasem Anetą[1285]. A. Duszewska początkowo była maszynistką w kancelarii Rządu BRL, po czym wyjechała do Berlina, gdzie uczyła się w konserwatorium w klasie śpiewu. Po powrocie do Kowna przez długi czas pracowała jako nauczycielka muzyki[1286].

Znaną postacią międzywojennego Kowna był również pochodzący spod Sokółki W. Bojew, który przez cały okres zamieszkiwania w mieście prowadził kancelarię adwokacką. Jego dobrze zapowiadającą się karierę urzędnika państwowego zdeterminowały jednak wybory polityczne. Po służbie w MSB W. Bojew został radcą prawnym w litewskim ministerstwie spraw zagranicznych. Nie wiadomo co dokładnie było przyczyną jego odejścia z tego stanowiska, ale w latach późniejszych pracował w poselstwie ZSRR w Kownie jako radca prawny. Z kolei w przypadku S. Jakowiuka właśnie dobre stosunki z przedstawicielstwem ZSRR były podstawą sukcesu, jaki osiągnął on jako przedsiębiorca dzięki prowadzeniu wspomnianej księgarni. S. Jakowiuk na tym interesie dorobił się trzech domów w Kownie oraz gospodarstwa o powierzchni blisko 12 hektarów[1287].

Jak już wspomniano w latach trzydziestych w kowieńskim Muzeum Wojska im. Witolda Wielkiego utworzono sekcję białoruską, która miała na celu upamiętnienie białoruskiego czynu wojskowego w okresie walk o niepodległość Litwy. Niestety, byli wojskowi Białorusini nie utworzyli żadnej organizacji kombatanckiej, nie ma również żadnych śladów, świadczących o tym, jakoby podtrzymywali oni kontakty w jakikolwiek inny sposób. Zdecydowanie utrudnia to prześledzenie ich dalszych losów zarówno w Wojsku Litewskim, jak i po zakończeniu służby.

Wśród uczestników tych walk znalazły się również osoby, których działania zostały ocenione skrajnie negatywnie. Taką osobą był komendant miasta Grodna M. Demidow oskarżony o malwersacje finansowe i przejście w maju 1920 roku na stronę polską[1288]. Po rozbrojeniu przez Polaków 1. BPP dostał on z KAM rozkaz powrotu do Kowna. Rozkazu nie zdołał jednak wykonać, gdyż został aresztowany,

[1283] БДА-МЛіМ, ф. 3, воп. 1, с. 240, л. 35, Lietuvos Nepriklausomybės Medalio Liudymas Klaudijui Duž-Dušauskui, 15.05.1928, Kaunas.

[1284] БДА-МЛіМ, ф. 3, воп. 1, с. 241, л. 119, Inžinieriaus Dušausko-Duž curriculum vitae, 31.08.1934, Kaunas.

[1285] Siostry K. Duż-Duszewskiego nie używały przydomka Duż.

[1286] НАРБ, ф. 325, воп. 1, с. 197, л. 65, Ліст Дыпламатычнага Прадстаўніцтва БНР у Літве ў Міністэрства Загранічных Спраў Літвы, Коўна, 08.03.1921; A. M. Sluckaitė-Jurašienė, *Egziliantės užrašai*, Vilnius 2008, p. 247-250.

[1287] А. Вашкевіч, Дз. Нарэль, op. cit., c. 225.

[1288] „Lietuvos aidas”, 1934, nr. 84, p. 12.

a następnie internowany przez Polaków. Służbę po polskiej stronie rozpoczął dopiero w maju 1920 roku w oddziale gen. S. Bułak-Bałachowicza[1289]. Od 1922 roku M. Demidow mieszkał na Łotwie, gdzie pracował jako nauczyciel w szkołach białoruskich i brał aktywny udział w białoruskim życiu kulturalnym i politycznym. Podczas jednej z wizyt w Kownie, które odwiedzał dość często w ramach współpracy z BTKO, w grudniu 1933 roku został aresztowany, a w kwietniu 1934 roku stanął przed Sądem Wojskowym, który skazał go na 4 lata obozu pracy za „dezercję z armii w czasie wojny"[1290].

Przed kowieńskim Sądem Wojskowym stanął również W. Razumowicz „Chmara", były oficer SBBP i dowódca IV grupy partyzantów Litewskiego Związku Strzelców. Niesławny ataman od 1924 roku mieszkał kolejno w Gdańsku, Berlinie i w Czechosłowacji. W październiku 1926 roku przebywał w Rydze u brata, skąd wracał tranzytem przez terytorium Litwy i został aresztowany na dworcu kowieńskim[1291]. Podobnie jak w 1921 roku powróciła sprawa jego kontaktów z wywiadem polskim. Tym razem oskarżano go o ucieczkę z Litwy w 1924 roku, w czym miał mu pomagać polski agent w Kłajpedzie Włodzimierz Galin. Jak już wspomniano wcześniej, trudno określić, na ile intensywna była współpraca W. Razumowicza z II Oddziałem SG WP w momencie wyjazdu z Litwy. Wiadomo, że od czasu pobytu w Gdańsku był on aktywnym kontaktem polskiego wywiadu, o czym doskonale wiedziały władze BRL[1292]. W procesie, który miał miejsce dopiero wiosną 1928 roku, W. Razumowicz został uniewinniony ze względu na brak dowodów. Na początku lat trzydziestych W. Razumowicz kilkakrotnie zwracał się do litewskiego poselstwa w Pradze oferując swoje usługi[1293]. Po odmowie ze strony litewskiej próbował on szantażować litewskich dyplomatów wydaniem książki demaskującej życie wewnętrzne państwa litewskiego, a za odstąpienie od publikacji żądał 10 tys. litów.

Na marginesie konfliktu polsko-litewskiego dramatyczne wydarzenia rozgrywały się w łonie Cerkwi prawosławnej[1294]. Tereny Republiki Litewskiej wchodziły w skład prawosławnej diecezji wileńskiej, na której czele stał biskup Eleuteriusz (Bogojawleński), kategorycznie sprzeciwiający się planom władz polskich, dążących do autokefalii Cerkwi i zerwania więzi hierarchii prawosławnej z Moskwą. Zamierzano ponadto wykorzystać chaos panujący w Moskwie i ciężką sytuację Cerkwi pod władzą bolszewików po aresztowaniu patriarchy Tichona (Biełławina) za działalność antyradziecką wiosną 1922 roku i po powołaniu kolegialnego organu władzy cerkiewnej — Komitetu Cerkiewnego. Biskup białostocko-grodzieński Włodzimierz (Tichonicki) oraz biskup wileński Eleuteriusz w swoim oporze przeciwko polityce

1289 O. Łatyszonek, *Mikołaj Demidow (1888-1967)*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 1995, nr 3, s. 176.

1290 „Lietuvos aidas", 1934, nr. 85, p. 4.

1291 V. Razumovič-Chmara, *Grimassy světové války...*, s. 189.

1292 *Архівы БНР*, № 3637, Даклад К. Душэўскага аб паездцы ў Прагу 14-22.10.1924.

1293 LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1155, l. 110, K. Graužinio URM kabineto šefo konfidencialus raštas J. Urbšiui Lietuvos Pasiuntinybės Paryžiuje sekretoriui, Kaunas, 01.12.1931.

1294 Szerzej o tym problemie: A. Mironowicz, *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Białystok 2005, s. 84-101; M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918-1939*, Warszawa 1989; R. Laukaitytė, op. cit., p. 11-24, 87-94.

nowych władz byli nieprzejednani, za co spadły na nich represje. Synod 6 września 1922 roku odebrał biskupowi Eleuteriuszowi zarząd diecezją wileńską, po czym w październiku internowano go w klasztorze kamedułów pod Krakowem. Krok ten spotkał się z protestami posłów ukraińskich i białoruskich oraz społeczności prawosławnej Wilna. Dzięki protestom władz litewskich przed Ligą Narodów biskup Eleuteriusz został zwolniony i w grudniu 1922 roku udał się do Kowna. Mimo że niepodległa Litwa była państwem wrogo nastawionym do Cerkwi prawosławnej, traktując ją jako symbol ucisku i rusyfikacji kraju, to stosunki z biskupem Eleuteriuszem układały się nadzwyczaj poprawnie. Przyczyna była prozaiczna — kanoniczne terytorium władzy biskupa rozciągało się na Wileńszczyznę.

Chociaż Cerkiew prawosławna do białoruskiego ruchu narodowego odnosiła się raczej negatywnie, to wśród duchownych obrządku wschodniego znaleźli się również jego stronnicy. W wyniku konfliktu wokół autokefalii z konsystorzy wileńskiego i grodzieńskiego usunięto osoby o wyraźnie ukształtowanej świadomości białoruskiej[1295]. Za takiego można uważać protojereja I. Korczyńskiego, który jeszcze w 1919 roku został białoruskim delegatem z Grodzieńszczyzny do Taryby. I. Korczyński urodził się w Kijowie, gdzie ukończył seminarium duchowne, od 1899 roku był zaś proboszczem katedry grodzieńskiej[1296]. Po zajęciu Grodzieńszczyzny przez Polaków w 1920 roku I. Korczyński emigrował do Kowna. W 1924 roku został przewodniczącym Rady prawosławnej diecezji litewskiej, a od 19 lutego 1926 roku pełnił funkcję prawosławnego kapelana Wojska Litewskiego. Z okazji dziesięciolecia niepodległości Litwy został on nagrodzony medalem, a w tym samym roku z rąk prezydenta Litwy otrzymał medal Wielkiego Księcia Giedymina czwartego stopnia[1297]. I. Korczyński zmarł w 1935 roku, pochowany został na cmentarzu w Olicie.

Część białoruskiej społeczności aktywnie działała w najważniejszej wówczas litewskiej organizacji państwowej — Związku Wyzwolenia Wilna (ZWW). Organizacja ta, założona 26 kwietnia 1925 roku z inicjatywy ks Fabijonasa Kemešysa, odegrała niezwykle istotną rolę w konsolidacji społeczeństwa litewskiego[1298]. Za pośrednictwem ZWW udało się zbudować mit zagrabionego Wilna i cierpiącego Kraju Wileńskiego, którego pokłosie nierzadko możemy znaleźć we współczesnej Litwie. W 1928 roku w nowej konstytucji Republiki Litewskiej znalazł się nawet zapis: „Stolicą Litwy jest Wilno. Gdzie indziej może być ona przeniesiona tylko tymczasowo na podstawie odpowiedniej uchwały"[1299]. Można śmiało twierdzić, że

1295 A. Mironowicz, op. cit., Białystok 2005, s. 98.

1296 O specyficznej „białorusizacji" Korczyńskiego zob.: A. Чарнякевіч, *Партрэт на фоне „інтэр'ера"...*, s. 155-156.

1297 LCVA, f. 384, ap. 2, b. 775, l. 37, Kariuomenės stačiatikiu kapeliono Mitroforinio protojerejaus Jono Korčinskio biografines žinios, 12.02.1931.

1298 Związek Wyzwolenia Wilna doczekał się oddzielnej monografii opracowanej przez N. Kairiūkštytė. Autorka nie analizuje jednak udziału w organizacji przedstawicieli mniejszości narodowych, a była ona, szczególnie w przypadku Żydów, dość znaczna. N. Kairiūkštytė, *Vilniaus vadavimo sąjunga 1925 04 26-1938 11 25. Istorinė apybraiža*, Vilnius 2001. W historiografii polskiej problem ZWW szeroko opisuje K. Buchowski, *Związek Wyzwolenia Wilna i mit wileński w międzywojennej Litwie*, [w:] idem, *Szkice polsko-litewskie...*, s. 89-128.

1299 *LVTA*, p. 15, Dokumentas nr. I.1-8, Lietuvos Valstybės Konstitucija (Kaunas, 15.05.1928).

ZWW dążyło do uzyskania statusu bezpartyjnej, masowej organizacji, a jej lokalne komórki powstawały w najmniejszych nawet miejscowościach.

Spośród Białorusinów najbardziej aktywnymi członkami Związku Wyzwolenia Wilna byli K. Duż-Duszewski oraz A. Matacz. Chociaż nie zajmowali jakichś poważnych stanowisk w strukturach ZWW, to dzięki nim w organizacji obecny był także głos białoruski. Przede wszystkim byli oni stałymi współpracownikami wydawanego od listopada 1928 roku oficjalnego organu prasowego ZWW — miesięcznika (później dwutygodnika) „Musų Vilnius" (*Nasze Wilno*). Właśnie akcja propagandowa przy pomocy środków masowego przekazu była jednym z podstawowych działań ZWW. Oprócz „Musų Vilnius", które w swych najlepszych czasach osiągało nakład nawet 80 tysięcy egzemplarzy, co tydzień na falach powstałej w 1926 roku radiostacji kowieńskiej nadawano audycję „Wileńskie pół godziny".

K. Duż-Duszewski opracował również broszurę „Białorusini i Wilno"[1300], która została napisana na podstawie wykładu wygłoszonego przez niego w sali kowieńskiego uniwersytetu 11 grudnia 1927 roku[1301]. Ukazała się w serii wydawniczej ZWW. Właśnie K. Duż Duszewski zwykle był centralną postacią ze strony białoruskiej na obchodach „Dnia Smutku i Nadziei", który odbywał się zawsze 9 października, w rocznicę akcji gen. L. Żeligowskiego[1302]. Od czasu do czasu organizowano doraźne akcje, np. Komitet pomocy poszkodowanym od nieurodzaju mieszkańcom Wileńszczyzny[1303] miał zebrać kilkadziesiąt wagonów zboża i wysłać ich na Wileńszczyznę. Po ustaleniu między Polską a Litwą normalnych stosunków międzypaństwowych sam ZWW 25 listopada 1938 roku został przez władze litewskie zlikwidowany. Nie oznaczało to jednak zupełnego zaprzestania działalności. Ze Związku Wyzwolenia Wilna wydzielony został Wileński Fundusz Żelazny, który do tego czasu był jedną ze struktur ZWW.

1300 K. Gudas, *Gudai ir Vilnius*, Kaunas 1934.
1301 M. Biržiška, *Vilniaus Golgota...*, p. 526.
1302 Ibidem, p. 502.
1303 БДА-МЛіМ, ф. 3, воп. 1, сп. 1, л. 12, Ліст К. Дуж-Душэўскага У. Самойле, Рыга, 19.03.1937.

Klaudiusz Duż-Duszewski

Szymon Jakowiuk

Księgarnia „Knyga" w Kownie. Stoją: Szymon Jakowiuk, Siergiej Dedewicz. (Archiwum S. Jakowiuka)

Zarząd Białoruskiego Towarzystwa Kulturalno-Oświatowego. Stoją od lewej: Grzegorz Radziuk, Siergiej Dedewicz. Siedzą: Karolina Pleskaczewska, Szymon Jakowiuk, Antoni Matacz (ЦНБ НАНБ, ф. 23, с. 58)

Białoruskie przedszkole w Kownie. Stoi wychowawczyni Maria Jakowiuk (ЦНБ НАНБ, ф. 23, с. 58)

Dom, w którym mieszkała rodzina S. Jakowiuka w Kownie na ul. Šviesos. Zdj. A. Antonaŭ (2009)

Dom, w którym mieściła się „Białoruska Chatka" w Kownie na ul. Kraszewskiego. Zdj. A. Antonaŭ (2009)

Oddział Białoruskiego Towarzystwa Kulturalno-Oświatowego w Brazełach 1936 r.
(ЦНБ НАНБ, ф. 23, с. 58)

Grupa teatralna Białoruskiego Towarzystwa Kulturalno-Oświatowego 1939 r.
(ЦНБ НАНБ, ф. 23, с. 58)

K. Duż-Duszewski wraz żoną i córką w Wilnie (archiwum N. Dušauskienė-Duž)

Rodziny K. Duż-Duszewskiego oraz T. Iwanowskiego na pikniku (archiwum N. Dušauskienė-Duž)

K. Duż-Duszewski na budowie (archiwum N. Dušauskienė-Duž)

K. Duż-Duszewski na budowie teatru „Metropoliten", Kowno 1929 r. (archiwum N. Dušauskienė-Duž)

Budowa teatru „Metropoliten", Kowno 1929 r. (archiwum N. Dušauskienė-Duž)

K. Duż-Duszewski na budowie (archiwum N. Dušauskienė-Duž)

Dom J. Aukštolisa w Kownie na ul. Aušros (arch. K. Duż-Duszewski, 1932). Zdj. A. Antonaŭ (2009)

Poczta w Szanciach (arch. K. Du-Duszewski, 1935). Zdj. A. Antonaŭ (2009)

Dom K. Duż-Duszewskiego w Kownie na ul. Aušros (arch. K. Duż-Duszewski, 1939). Zdj. A. Antonaŭ (2009)

Dom J. Purickisa, w Kownie na ul. Vaižganto (arch. K. Duż-Duszewski, 1931). Zdj. A. Antonaŭ (2012)

Rozdział 5

Białorusini w Republice Litewskiej (październik 1939 — czerwiec 1940)

5.1. Problem przynależności państwowej Wileńszczyzny po wrześniu 1939 roku a kwestia białoruska

W wyniku tajnego protokołu do zawartego 23 sierpnia 1939 roku paktu o nieagresji pomiędzy Niemcami a Związkiem Radzieckim, Litwa znalazła się w strefie wpływów III Rzeszy, przy czym w pierwszym punkcie protokołu uznano prawa Litwy do Wilna[1304].

„W wypadku terytorialno-politycznych przemian na terenach wchodzących w skład Państw Bałtyckich (Finlandia, Estonia, Łotwa i Litwa), północna granica Litwy będzie stanowiła granicę sfer interesów Niemiec i ZSRR. Przy czym obydwie strony przyznają interes Litwy w stosunku do kraju wileńskiego”[1305].

Tuż po rozpoczęciu działań wojennych 1 września Litwa oficjalnie ogłosiła neutralność w konflikcie polsko-niemieckim i, mimo nacisków dyplomacji niemieckiej zachęcającej do zajęcia Wilna, neutralność ta była ściśle respektowana. Sytuację skomplikowało wkroczenie do Polski Armii Czerwonej 17 września 1939 roku. W Kownie nic nie wiedziano o zapisach zawartych w tajnym protokole paktu niemiecko-radzieckiego i po cichu liczono, że Moskwa będzie respektować linię graniczną z 12 lipca 1920 roku, która była oparciem dla litewskiej polityki przez cały okres międzywojenny. Nadzieje te rozwiane zostały dość szybko, wojska radzieckie zajęły Wilno już 19 września 1939 roku. Tego samego dnia o radzieckich zobowiązaniach terytorialnych wobec Litwy przypominał ludowemu komisarzowi spraw zagranicznych Wiaczesławowi Mołotowowi poseł litewski w Moskwie Ladas Natkevičius.

Rozwój działań wojennych we wrześniu 1939 roku zmusił okupantów do nowego podziału ziem polskich i korekty postanowień tajnego protokołu do paktu z 23 sierpnia. 28 września w traktacie o „granicach i przyjaźni” granica rozdzielająca strefy wpływów niemieckich i radzieckich została przesunięta z linii Narew–Wisła–San na Bug, w zamian za to Litwa została zaliczona do strefy wpływów radzieckich:

„(...) terytorium państwa litewskiego wchodzi w strefę interesów ZSRR, a z drugiej strony województwo lubelskie oraz część warszawskiego (...). Jak tylko Rząd ZSRR podejmie na terytorium litewskim specjalne środki dla ochrony swoich in-

[1304] P. Łossowski, *Kraje bałtyckie w latach przełomu 1934-1944*, Warszawa 2005, s. 51.

[1305] *СССР и Литва в годы Второй мировой войны*, т. 1: *СССР и Литовская Республика (март 1939 — август 1940)*. Сборник документов, сост. А. Каспаравичюс, Ч. Лауринавичюс, Н. С. Лебедева, Vilnius 2006. (dalej: *СССР и Литва...)*, док. 21, Секретный дополнительный протокол, Москва,1939.08.23.

teresów, to w celu rzeczywistego i prostego przedłużenia granicy aktualna granica niemiecko-litewska zmienia się tak, że terytorium litewskie, które leży na południowy zachód od linii pokazanej na mapie, przechodzi do Niemiec[1306] (...) pozostające w mocy umowy gospodarcze między Niemcami a Litwą nie powinny być naruszane wyżej wymienionymi przedsięwzięciami Związku Radzieckiego"[1307].

Po zajęciu Wilna przez Armię Czerwoną społeczność białoruska była przekonana o nieuchronnym przyłączeniu miasta do Białorusi Radzieckiej, przy czym pojawiały się nawet głosy, że do Wilna z Mińska mogłaby być przeniesiona stolica BSRR[1308]. Przeczucia te wynikały między innymi z faktu, iż pod radziecką okupacją język białoruski stał się językiem urzędowym. Jedyna wydawana w Wilnie gazeta, ukazująca się od 22 września jako organ Tymczasowego Zarządu Okręgu Wileńskiego, białoruskojęzyczna „Віленская Праўда", głosiła historyczne zjednoczenie wyzwolonego spod ucisku polskiego pana narodu białoruskiego. Sam zarząd, na którego czele stanął Jakim Żylianin, składał się w większości z urzędników przysłanych z Mińska, którzy nie zostali powiadomieni przez moskiewskich towarzyszy o ustaleniach układów niemiecko-radzieckich w sprawach Wileńszczyzny, traktując ją jako integralną część Zachodniej Białorusi. Na stopie dyplomatycznej pierwsze propozycje przekazania Wilna Litwie pojawiły się ze strony Kremla po 28 września.

W pierwszych dniach radzieckiej inwazji na Polskę na Litwie znalazło się wielu uchodźców z Polski, zarówno cywilnych, jak i wojskowych, którzy po internowaniu zostali rozmieszczeni w obozach. Możemy wśród nich wyróżnić również osoby narodowości białoruskiej[1309]. Oprócz osób, które znalazły się na Litwie w wyniku zawieruchy wojennej, w Kownie z obawy przed prześladowaniami ze strony okupantów schroniła się również część sceptycznie nastawionych do systemu radzieckiego Białorusinów, między innymi ks. Wincenty Godlewski, Franciszek Olechnowicz, ks. A. Stankiewicz.

Obawy przed działaniem radzieckich służb specjalnych były uzasadnione. Wraz z wkroczeniem Armii Czerwonej do Wilna w mieście aktywnie zaczęły dzia-

1306 Linia ta w przybliżeniu przebiegała przez miejscowości Władysławów, Wyłkowyszki, Mariampol, Ludwinów, Simno, Sereje, Lejpujny, Kopciowo. Ostatecznie strona niemiecka zrezygnowała z tego terytorium. Do Niemiec została za to przyłączona Suwalszczyzna, która również leżała w sferze interesów litewskich.

1307 *СССР и Литва...*, док. 44, Секретный дополнительный протокол к «Германо-советскому договору о дружбе и границе между СССР и Германией», Москва, 28.09.1939.

1308 M. Iwanow, *Sprawa przynależności Wilna i problemy narodowościowe na Białorusi*, [w:] *Społeczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939-1941*, Warszawa 1995, s. 88-89.

1309 Nieznany jest jednak dokładny skład narodowościowy internowanych. Zachowane w LCVA ankiety personalne nie zawsze zawierają dane o narodowości internowanego, wobec czego pracujący w 1996 r. zespół Wojskowej Komisji Archiwalnej zrezygnował przy sporządzaniu listy internowanych z podawania narodowości. J. Pięta, W. K. Roman, M. Szczurowski, *Polacy internowani na Litwie 1939-1940*, Warszawa 1997, s. 44. O znaczącej liczbie osób pochodzenia białoruskiego świadczy statystyka osób, które zapisały się na wyjazd na terytorium okupowane przez ZSRR. W tym zestawieniu Białorusini stanowili 136 z 1729 osób i byli drugą po Polakach grupą narodowościową. Zob.: W. K. Roman, *W obozach i konspiracji. Działalność niepodległościowa żołnierzy polskich na Litwie i Wileńszczyźnie, wrzesień 1939 r. — czerwiec 1941 r.*, Toruń 2004, s. 135; LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2183, l. 129, Internuotųjų stovyklose laikomų karių ir civilių, kilusių ir norinčių grįžti į SSSR priklausančia Lenkijos dalį, Kaunas, 30.10.1939.

łać radzieckie struktury bezpieczeństwa. Ideologiczną infiltracją środowiska białoruskiego zajął się przysłany z Mińska młody komisarz Iwan Klimow, szef wydziału propagandy KC Komunistycznej Partii Białorusi. Już 24 września zorganizował on w auli gimnazjum białoruskiego spotkanie z lokalnymi działaczami społeczno-kulturalnymi. Początkowo niewiele wskazywało na represyjną politykę nowych władz, stąd też inteligencja białoruska przystała na współpracę, szczególnie że w dość niespodziewany sposób dokonano zjednoczenia Białorusi, które przez poprzednie dwadzieścia lat było jednym z głównych celów polityków białoruskich, niezależnie od reprezentowanej opcji. W pozytywne zmiany dla losu narodu białoruskiego uwierzył nawet A. Łuckiewicz:

„Utworzenie jednej wolnej Białorusi Radzieckiej otworzy przed białoruską kulturą drogę do szybkiego rozwoju naprzód. Nie będzie więcej pracujący Białorusin zastraszany więzieniem i nieludzkimi zniewagami”[1310].

Po pierwszym, względnie spokojnym okresie władzy radzieckiej w Wilnie, aktywną pracę rozpoczął również Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych (NKWD). Represje nie ominęły działaczy białoruskich. Aresztowani i wywiezieni z Wilna zostali między innymi wspomniany powyżej dyrektor Wileńskiego Muzeum Białoruskiego A. Łuckiewicz, prawosławny duchowny, były senator RP, który tuż przed rozpoczęciem wojny został zwolniony z Berezy Kartuskiej W. Bohdanowicz[1311], publicysta Włodzimierz Samojło, inżynier Antoni Nekanda-Trepka, redaktor Jan Paźniak, poeta Makar Kraŭcoŭ (wł. nazwisko Kościewicz).

Koniec rządów radzieckich w Wilnie nastąpił jednak dość szybko. 10 października 1939 roku delegacja litewska podpisała w Moskwie wymuszony traktat ze Związkiem Radzieckim „o przekazaniu Republice Litewskiej miasta Wilna i okręgu wileńskiego oraz o pomocy wzajemnej pomiędzy Związkiem Radzieckim a Litwą”. Na jego mocy w zamian za zgodę na rozmieszczenie na terytorium Litwy baz radzieckich (w Oranach, Prenach, Gajżunach i Nowej Wilejce — stacjonować w nich miało ogółem 20 tys. żołnierzy) włączono do Litwy okręg wileński[1312]. Granice tego okręgu obejmowały jednak terytorium czterokrotnie mniejsze od przyznanego Litwie układem z 12 lipca 1920 roku, bo stanowiące jedynie 6880 km^2. Nowa wschodnia granica Litwy, tym razem z Białoruską SRR, przebiegała od jeziora Dryświaty przez Daugieliszki, Bujwidze, Szumsk, Jankuny, Ejszyszki do rzeki Ułły (mapa XI). Tak wytyczona granica pozostawiała na terytorium BSRR znaczne obszary zwarcie zasiedlone przez ludność litewskojęzyczną (okolice Druskiennik, Święcian i Dziewieniszek). Propozycja Kremla stawiała rząd kowieński w sytuacji bez wyjścia. Zawarcie traktatu uzależniało kraj od Związku Radzieckiego, odmowa jego zawarcia

[1310] „Віленская Праўда”, 1939, № 4, с. 1. Szczerość słów A. Łuckiewicza wydrukowanych w prasie propagandowej można podać w wątpliwość, jednak ze wspomnień syna A. Łuckiewicza — Leona, jednoznacznie wynika, że odpowiedzialny za sprawy kulturalne komisarz I. Klimow wywarł na nestorze białoruskiego odrodzenia pozytywne wrażenie: *„Ілюзіі былі даволі моцныя...”. Размова Андраніка Антаняна з Лявонам Луцкевічам*, „Дзеяслоў”, 2009, № 6, с. 268.

[1311] Jego wspomnienia z Berezy Kartuskiej zdążyły jeszcze zostać opublikowane w radzieckim organie „Віленская Праўда”, 1939, № 13, с. 4.

[1312] Zgodnie z pierwszymi propozycjami kontyngent Armii Czerwonej w bazach na Litwie miał wynosić 25 tys. P. Łossowski, *Kraje bałtyckie...*, s. 65-66.

podawałaby w wątpliwość kierunek litewskiej polityki, stawiającej odzyskanie Wilna za cel nadrzędny. Społeczeństwo litewskie skomentowało traktat krótko: „Vilnius – mūsų, o mes – rusų" (*Wilno — nasze, a my — Rosjan*)[1313].

Zmiana granic RL była kluczowa dla funkcjonowania Białorusinów w Republice Litewskiej. Według szacunkowych danych na przyłączonym terenie liczyli oni 13,7%, a dokładniej 75,2 tys. z 549 tys. wszystkich mieszkańców, co stanowiło trzecią co do liczebności, po Polakach i Żydach, grupę etniczną na tym terenie[1314]. Białoruskie Centrum na Litwie liczbę Białorusinów na terenie całej RL w czerwcu 1940 roku szacowało na „nie mniej niż 100 tys."[1315]. Ustalenie dokładnej liczby mieszkańców Ziemi Wileńskiej utrudnia brak konkretnych danych. Centralne Biuro Statystyczne liczbę mieszkańców regionu na początku 1939 roku określało na 457,5 tys. mieszkańców[1316]. Na sytuację demograficzną pod koniec 1939 roku, oprócz przyrostu naturalnego, wpływ miała obecność dużej ilości uciekinierów z innych regionów Polski. Na koniec stycznia 1940 r. ich liczba wynosiła blisko 27 tys. osób[1317]. Z kolei rejestracją osób nieposiadających prawa do obywatelstwa litewskiego, a okazało się, że jest ich 73 tys., zajmował się Litewski Czerwony Krzyż[1318]. Sprawą dokładnego opisania sytuacji miało się zająć wspomniane wcześniej Biuro, które było jedną z pierwszych instytucji przeniesionych z Kowna do Wilna. Przeprowadzenie spisu powszechnego zaplanowano na lato 1940 roku[1319].

Po przyłączeniu Wileńszczyzny władze litewskie nie zdecydowały się jednak na całkowitą likwidację istniejącej wcześniej granicy. Przekraczanie byłej „linii administracyjnej" nadal wiązało się z koniecznością posiadania odpowiedniej przepustki. Obowiązek ten zlikwidowano dopiero w maju 1940 roku[1320]. Proces włączania Kraju Wileńskiego do Litwy miał swoje znaczne reperkusje polityczne, ale i ekonomiczne, związane z zagospodarowaniem nowego terytorium. O ile trudno porównywać potenc-

1313 A. E. Senn, *Lithuania 1940. Revolution from above*, Amsterdam 2007, p. 46.

1314 P. Łossowski, *Litwa a sprawy...*, s. 56; L. Sabaliūnas, *Lithuania in Crisis. Nationalism to communism 1939-1940*, Bloomington 1972, p. 277-278. Porównanie różnych danych statystycznych od 1897 r. prezentuje A. Trafimczyk. Według nich liczba Białorusinów na terenach przekazanych Litwie zgodnie z traktatem z 10 października 1939 r. waha się od 2,6% do 26,1%. А. Трафімчык, *Да пытаньня беларускага школьніцтва на Віленшчыне (1939-1941)*, „Запісы Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва", 2003, № 26, с. 77.

1315 LCVA, f. 1091, ap. 1, b. 6, l. 1-7, Gudų veikimo centro memorandumas Lietuvos Respublikos Ministrų Tarybai, Vilnius, 10.06.1940.

1316 „Statistikos biuletenis", 1939, nr. 10, p. 1.

1317 Statystyka ta obejmuje jedynie zarejestrowane osoby posiadające zaświadczenia uchodźcy. W tej liczbie wyróżniono 4 tys. Litwinów, 11 tys. Żydów i 12 tys. Polaków, Rosjan i Białorusinów. LCVA, f. 317, ap. 1, b. 22, Atbegėliu registracijos stovis, 1940.02.28.

1318 „Gazeta Codzienna", 1939, nr 5, s. 2.

1319 Kolejny spis powszechny na Litwie odbył się w 1942 r. za czasów okupacji niemieckiej. Zob.: A. Srebrakowski, *Liczba i rozmieszczenie Polaków na Litwie w latach 1919-1989*, [w:] *Białoruś, Czechosłowacja, Litwa, Polska, Ukraina: Mniejszości w świetle spisów statystycznych XIX-XX w. Liczebność i rozmieszczenie — Stosunki narodowościowe — Polityka narodowościowa*, red. J. Skarbek, s. 71-74. Zgodnie z tymi danymi w granicach Litwy z 1942 r. (powiększonych w stosunku do października 1939 r. o powiaty ejszyski, święciański, świrski i oszmiański) mieszkało 86 180 Białorusinów (3,08%), z tego na Wileńszczyźnie 81 257 (10,89%).

1320 R. Žepkaitė, *Vilniaus istorijos atkarpa: 1939 m. spalio 27 d. — 1940 m. birželio 15 d.*, Vilnius 1990, p. 90.

jał gospodarczy międzywojennej Litwy i Polski, to jednak w przypadku Wileńszczyzny porównanie takie wypada zdecydowanie na korzyść Litwy. Niedoinwestowana i uboga wieś wileńska znacznie odstawała od swojej odpowiedniczki z drugiej strony „linii administracyjnej”[1321]. Dość wspomnieć, że to właśnie przemysł spożywczy był podstawą litewskiej gospodarki i handlu zagranicznego, stąd dość szybko państwowe kooperatywy takie jak Lietūkis[1322], Pienocentras[1323] czy Maistas[1324] zorganizowały na wsiach punkty skupu, gwarantując chłopom stałe i stabilne dochody[1325].

Sprawa reformy rolnej stała się jednym z podstawowych zadań gospodarczych nowej władzy. Problemu tego nie udało się jednak rozwiązać w ciągu dziewięciu miesięcy władzy litewskiej na Wileńszczyźnie[1326]. Porównanie sytuacji po obu stronach „linii administracyjnej” jesienią 1939 roku zniekształcają rabunki dokonane w czasie rządów radzieckich w wileńskich zakładach przemysłowych, np. do Mińska została wywieziona cała fabryka radioodbiorników „Elektrit”. Zakłady, które nie zdążyły zostać zrabowane, najczęściej nie pracowały ze względu na brak surowców. Najważniejsze z punktu widzenia gospodarki litewskiej było przejęcie licznych na tym terytorium zakładów przetwórstwa drzewnego. Przed wojną obsługiwały one znaczną część rynku polskiego, z kolei na Litwie ta gałąź przemysłu była skoncentrowana w zajętym w marcu 1939 roku przez Niemców Kraju Kłajpedzkim[1327].

Problemem, z którym w pierwszych chwilach zetknęli się mieszkańcy Wileńszczyzny, było surowe prawo o obywatelstwie. Za obywateli Litwy uznano osoby posiadające prawo do obywatelstwa litewskiego w momencie ratyfikacji układu z 12 lipca 1920 roku oraz posiadające miejsce zamieszkania w Wilnie bądź rejonie[1328]. Dopiero w maju 1940 roku zdecydowano się na rozszerzenie tego prawa na osoby zamieszkujące te tereny przed 1914 rokiem. Posiadanie obywatelstwa było warunkiem niezbędnym do normalnego funkcjonowania w mieście, do podjęcia pracy, nauki i prowadzenia legalnej działalności. Pracy jednak w przeludnionym mieście permanentnie brakowało,

1321 Ibidem, p. 48.

1322 Litewski Związek Kooperatyw Rolniczych, istniejący od 22 kwietnia 1922 r. O rozwoju kooperatyw związanych z przemysłem spożywczym w międzywojennej Litwie zob.: V. Lukoševičius, *Lietuvos žemės ūkio kooperatyvų sajunga „Lietūkis”*, „Pinigų studijos”, 2006, nr. 2, p. 42-57.

1323 Centralny Litewski Związek Spółek Przetwórstwa Mlecznego, powołany do życia 1 stycznia 1927 r.

1324 Spółka akcyjna zajmująca się produkcją i eksportem mięsa oraz wyrobów mięsnych, założona w 1923 r., od 1930 r. była spółką państwową.

1325 Zob.: B. Toporska, *Polityka polska wobec Białorusinów*, [w:] J. Mackiewicz, B. Toporska, *Droga Pani...*, Londyn 1998, s. 35-37.

1326 Międzywojenna litewska reforma rolna jest krytycznie oceniana przez Polaków, dlatego że przede wszystkim uderzyła w wielką własność ziemską, która w tym regionie znajdowała się w rękach polskich. Z tego względu często przesłaniane są sukcesy reformy, która dzięki gruntownej zmianie struktury wsi znacznie podniosła poziom produkcji rolnej i stała się podstawą sprawnie funkcjonującego przemysłu spożywczego. Wieś litewska z tradycyjnej dla tych terenów „ulicówki” była stopniowo przekształcana w sieć gospodarstw farmerskich. O problemach i dylematach reformy rolnej na Wileńszczyźnie zob.: G. Vaskela, *Lietuva 1939-1940 metais. Kursas į valstybės reguliuojamą ekonomiką*, Vilnius 2002, p. 85-116.

1327 O ekonomicznym kontekście przyłączenia Wileńszczyzny do Litwy, zob.: G. Vaskela, *Lietuva 1939-1940 metais. Kursas į valstybės reguliuojamą ekonomiką*, Vilnius 2002, p. 61-84.

1328 *LVTA*, I.5-108, Vilniaus miesto ir jo srities tvarkymo įvedamasis įstatymas, 27.10.1939.

a migrację zarobkową utrudniała bariera językowa oraz wspomniane ograniczenia prawne[1329].

Stanowiska kierownicze w najważniejszych instytucjach państwowych obejmowali urzędnicy przysłani z Kowna, bądź wyróżniający się działacze lokalnych organizacji litewskich. Administracja na nowo przyłączonych terenach opierała się jednak przede wszystkim na urzędnikach służących jeszcze za czasów polskich pod warunkiem, że mieli oni prawo do litewskiego obywatelstwa i zobowiązali się do opanowania języka litewskiego w mowie — w ciągu 6 miesięcy, w piśmie — w ciągu roku. W administracji samorządu miasta Wilna na blisko 1,3 tys. osób znalazła się niewielka, trzynastoosobowa grupa Białorusinów[1330].

Przyłączenie Kraju Wileńskiego do Litwy, chociaż uważane za sprawiedliwość dziejową, przysporzyło władzom litewskim niemało kłopotów politycznych i gospodarczych. Na tym terytorium Litwini byli zaledwie czwartą co do liczebności grupą narodowościową, stanowiącą niecałe 6% społeczności, zdecydowanie odstając statystycznie od Białorusinów i Żydów, nie wspominając o Polakach. Wymagało to umiejętnej polityki narodowościowej, jednak władze kowieńskie zdecydowały się na szybką lituanizację sfery publicznej.

5.2. Mniejszość białoruska na Litwie do czerwca 1940 roku

Polityka litewska w Wilnie spotkała się z naturalnym oporem społeczności polskiej, która zaczęła traktować Litwę jako trzeciego okupanta ziem polskich, a wytworzoną po październiku 1939 roku sytuację traktowała jako zjawisko przejściowe[1331]. Silny punkt oparcia Polacy znaleźli w osobie biskupa wileńskiego Romualda Jałbrzykowskiego, który skutecznie bronił struktur kościelnych przed wpływami nowej władzy, nie kryjąc swojej niechęci do Litwinów[1332]. Próbę porozumienia się z nową władzą podjęły jedynie środowiska związane z dawnym kierunkiem krajowym, które zdecydowały się na podjęcie oficjalnej działalności. Można tu wymienić postać

[1329] L. Łuckiewicz wspominał: „Skończywszy szkołę wiedziałem, że tutaj w Wilnie znalezienie pracy będzie bardzo trudne. Było tutaj wystarczająco chętnych do podjęcia pracy, a miejsc było mało. W Kownie żył wielki przyjaciel mojego ojca Klaudiusz Duż-Duszewski. (...) Najpierw pojechał brat (...) został sprzedawcą w sklepie z towarami optycznymi i fotograficznymi (...). Ja otrzymałem dyplom technika elektryka i on [K. Duż-Duszewski — T. B.] zatrudnił mnie w instytucie projektowania". *„Ілюзіі былі даволі моцныя...". Размова Андраніка Антаняна з Лявонам Луцкевічам*, „Дзеяслоў", 2009, № 6, с. 271.

[1330] R. Žepkaitė, *Vilniaus istorijos atkarpa...*, p. 56.

[1331] Dzieje Polaków Wileńszczyzny pod władzą litewską doczekały się, szczególnie w ostatnim dwudziestoleciu, dość bogatego opracowania. Obszerna bibliografia została zamieszczona w: K. Buchowski, *Stosunki polsko-litewskie na Wileńszczyźnie (1939-1940) w świetle historiografii obu krajów*, [w:] *Wyzwolenie czy okupacja? Stosunek społeczności zamieszkujących pogranicze polsko-litewsko-białoruskie do zmieniających się w XX wieku systemów państwowych*, red. M. Kietliński, W. Śleszyński, Białystok 2006, s. 129-139.

[1332] Szerzej o konflikcie pomiędzy władzami litewskimi a kurią biskupią: P. Łossowski, *Litwa a sprawy...*, s. 277-297; R. Žepkaitė, *Vilniaus istorijos atkarpa...*, p. 132-139. Ciekawy obraz sytuacji w Wilnie pod władzą litewską ukazują wspomnienia przebywającego wówczas pod opieką „stryja" biskupiego kuzyna: A. Grabia Jałbrzykowski, *Wspomnienia wileńskie*, Warszawa 2005.

Józefa Mackiewicza, który rozpoczął wydawanie „Gazety Codziennej", oraz środowisko „Kuriera Wileńskiego", na którego czele stał prof. Witold Staniewicz.

Władza litewska w Wilnie została natomiast dwuznacznie przyjęta przez społeczność żydowską. Ortodoksyjne elity na tę zmianę zapatrywały się niezwykle pozytywnie. Przyczyn takiego stanu rzeczy należy upatrywać w kilku czynnikach, między innymi w tym, że mimo rosnącego antysemityzmu w społeczeństwie litewskim ogólne położenie Żydów było zdecydowanie lepsze niż w Polsce, czy w innych krajach europejskich, a zajścia antyżydowskie zdarzały się sporadycznie[1333]. W obliczu wojny i zajęcia znacznej części terytorium Polski przez nazistów część Żydów znalazła schronienie na Litwie. Ponadto starsze pokolenie Żydów pamiętało przychylną im politykę w okresie tworzenia państwowości litewskiej i próby wprowadzenia autonomii kulturalnej. Nie bez znaczenia był fakt, że na czele wileńskiej społeczności żydowskiej nadal stał J. Wygodzki, nazywany nestorem Żydów wileńskich, który w pierwszych dwóch rządach Republiki Litewskiej pełnił funkcję ministra spraw żydowskich.

Odmienne było stanowisko żydowskiego proletariatu i biedoty, które, silnie komunizujące, z radością przywitały nową władzę i rozpoczęły aktywne budowanie struktur władzy radzieckiej. Dla tej części Żydów wiadomość o przekazaniu Wileńszczyzny Litwie była przykrą niespodzianką. Negatywne stanowisko tylko wzmocniły incydenty antyżydowskie, które wybuchły tuż po zmianie władzy, mimo iż głównymi aktorami tego „pogromu" były grupy przestępcze i lokalna chuliganeria[1334].

Dla społeczności białoruskiej przekazanie Wileńszczyzny Litwie było nieoczekiwane. Mimo ostrożnego podejścia do systemu radzieckiego i świadomości tragicznego losu rodaków pod władzą radziecką, Białoruska Socjalistyczna Republika Radziecka była traktowana jako państwo białoruskie, a wydarzenia po 17 września 1939 roku doprowadziły do zjednoczenia podzielonych od 1921 roku ziem białoruskich.

„Nikt wówczas w Wilnie, absolutnie nikt nie mówił, nie myślał, że Wilno może zostać oddane Litwie — wspominał Leon Łuckiewicz. — Na ogół nie słyszałem o tym od nikogo. Możliwe, że w środowisku litewskim o tym mówiono... Ale Litwinów w Wilnie było niewielu, wszyscy pozostali mieszkańcy na pewno o tym nie mówili. Między innymi wśród ludzi poinformowanych, wśród żydowskiej inteligencji, nigdy nie słyszałem, żeby ktokolwiek zająknął się o przekazaniu Wilna Litwie"[1335].

1333 Przyczyn takiej sytuacji można upatrywać w tym, że tak jak polski nacjonalizm silnie związany był z antysemityzmem, tak ostrze litewskiego nacjonalizmu nastawione było przede wszystkim przeciwko Polakom. L. Truska, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a...*, p. 203-208; A. Kasperavičius, *Antysemityzm na Litwie a władza w latach 1939-1941*, [w:] *Polacy — Żydzi — Białorusini — Litwini na północno-wschodnich ziemiach Polski a władza radziecka (1939-1941). W kręgu mitów i stereotypów*, red. M. Gnatowski, D. Boćkowski, Białystok 2005, s. 195-197.

1334 Zamieszki zostały wywołane pogłoskami, że piekarnie należące do Żydów skrywają otrzymane przydziały mąki. L. Truska przyczynę tych wystąpień upatruje również w postawach politycznych Żydów w okresie okupacji radzieckiej, z kolei większość autorów żydowskich winę za te wystąpienia zrzuca na władze litewskie. Por.: P. Łossowski, *Litwa a sprawy...*, s. 66; R. Margolis, *Wspomnienia wileńskie*, Warszawa 2005, s. 23-24; L. Truska, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a..*, p. 196-198.

1335 *„Ілюзіі былі даволі моцныя..."*, c. 268.

Sprawa zjednoczenia ziem białoruskich, chociaż pod szyldem komunizmu, w opinii inteligencji białoruskiej została przyjęta raczej pozytywnie. Został zrealizowany cel, do którego dążyły wszystkie narodowo świadome białoruskie partie polityczne. Stąd po przekazaniu Wilna, będącego centrum białoruskiego życia społeczno-kulturalnego Zachodniej Białorusi, wielu działaczy białoruskich, szczególnie niezwiązanych silnie z Wilnem i przede wszystkim zdolnych zaakceptować radziecką rzeczywistość, zdecydowało się na wyjazd do BSRR. Jak wspominał Borys Kit — ówczesny dyrektor Wileńskiego Gimnazjum Białoruskiego — „z Wilna przyszło wyjeżdżać: ani uczniowie, ani nauczyciele nie chcieli pracować w Litwie. Jako że większość uczniów pochodziła z Nowogródczyzny (...), postanowiliśmy przedostać się do Nowogródka, wówczas już radzieckiego”[1336]. Niestety, nie dysponujemy źródłami, aby móc określić rozmiary tego zjawiska oraz sprawdzić, jak popularny był kierunek odwrotny. Znane są jedynie pojedyncze przypadki, jak chociażby przybycie do Wilna z Warszawy prof. W. Iwanowskiego[1337]. W jego wypadku niewątpliwie kwestią decydującą mogły być akurat względy rodzinne. Już po wyznaczeniu nowej granicy, późną jesienią 1939 roku w prasie pojawiły się pogłoski, iż z Wileńszczyzny miały być wysiedlone osoby narodowości białoruskiej i żydowskiej, a na ich miejsce z terenów BSRR miano przesiedlić Litwinów[1338]. Akcja ta ostatecznie nie doszła do skutku, a już za czasów radzieckich, w sierpniu 1940 roku, tereny BSRR ze znacznym odsetkiem ludności litewskiej (rejony Druskiennik–Marcinkańców, Dziewieniszek oraz Święcian) zostały przyłączone do Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej[1339].

Wojsko Litewskie wkroczyło do Wilna 28 października 1939 roku. Jako przedstawiciel Białorusinów witał je na Placu Katedralnym Adolf Klimowicz[1340]:

„Wejście litewskiego wojska na Wileńszczyznę dla nas, Białorusinów, to nie tylko zwyczajna zmiana władzy, jaką tutaj w ciągu ostatniego ćwierćwiecza widzimy po raz dziesiąty, to wejście nie w wyniku podboju i gwałtu, lecz na podstawie pokojowej umowy. My, Białorusini, widzimy, jako naturalny powrót do sławnej białorusko-litewskiej przeszłości i jako gwarancję pokojowego współżycia naszych narodów dziś i w przyszłości. (...) Radziecka Białoruś (sic!), odstępując Litwie Wilno i część Wileńszczyzny, wykazała dużo dobrej woli, zrozumienia i chęci przykładnego życia z Narodem Litewskim. Takież zamiary i wolę wykażemy i my tutaj, w Wilnie, w celu takiego współżycia, aby żyjąc w spokoju, w granicach Republiki Litewskiej swobodnie pracować i tworzyć białoruskie życie narodowe i kulturalne”[1341].

Po zmianie władzy zamknięte zostały wszystkie istniejące wcześniej w Wilnie organizacje białoruskie, dokładniej uznano je za nieistniejące zgodnie ze wspomnianą wcześniej uchwałą z 27 października, która rozciągnęła na terytorium Wileńsz-

1336 W Nowogródku udało się otworzyć dwie klasy gimnazjalne. Б. Кіт, *Аўтабіяграфія*, http://www.rv-blr.com/litaratura/view/1782 (dostęp z: 03.03.2010).

1337 Ю. Вітан-Дубейкаўская, *Мае ўспаміны*, Вільня 1994, с. 8.

1338 „Dzień Polski”, 1939, nr 256, s. 4; „Gazeta Codzienna”, 1939, nr 5, s. 2.

1339 P. Łossowski, *Litwa a sprawy...*, s. 57.

1340 A. Klimowicz w 1920 r. przez ponad miesiąc był pracownikiem MSB w Wilnie.

1341 „Krynica”, 1939, № 1, c. 1.

czyzny prawa obowiązujące w Republice Litewskiej[1342]. Funkcjonujące organizacje mogły próbować „zalegalizować" swoją działalność. 10 listopada naczelnik miasta i powiatu wileńskiego wydał rozporządzenie, zgodnie z którym wszelkie istniejące na Wileńszczyźnie organizacje musiały do 30 listopada przedstawić Wydziałowi Prasy i Towarzystw statut oraz dane o mieniu, członkach i działalności towarzystwa[1343]. W ten sposób najlepszym i najszybszym możliwym sposobem rozpoczęcia legalnej pracy dla Białorusinów było przyłączenie się do którejś z istniejących już na terytorium Litwy organizacji. Ponowną rejestrację przeszły jedynie Białoruski Związek Akademicki (BZA) oraz Białoruskie Towarzystwo Naukowe, kierowane przez dotychczasowego zastępcę dyrektora, lekarza dentystę dr. Bolesława Grabińskiego.

O względy Białorusinów wileńskich zaczęło zabiegać zarówno Białoruskie Centrum na Litwie, jak i Białoruskie Towarzystwo Kulturalno-Oświatowe. Ta druga organizacja, mimo znacznie większej liczby członków i dużo większej aktywności w Kownie i na prowincji, miała w tej kwestii utrudnione zadanie. Jak już wspomniano wcześniej, jej kierownictwo tworzyli głównie wychodźcy z Grodzieńszczyzny, w dodatku mający w środowisku wileńskim niezbyt dobrą opinię. Przede wszystkim wiązało się to z postacią S. Jakowiuka i jego awanturniczą postawą z początku lat dwudziestych oraz niejednoznaczną działalnością już podczas kowieńskiego okresu jego życia. Dystans, jaki wytworzył się w okresie międzywojennym między Kownem a Wilnem, miał również wpływ na decyzje kowieńskich Białorusinów, którzy praktycznie w całości zdecydowali się na pozostanie w Kownie. Do Wilna pod koniec 1939 roku przeniósł się jedynie A. Rużancow, było to jednak związane z jego pracą w Sztabie Generalnym[1344].

Wśród wileńskich Białorusinów można z kolei wyróżnić dwie charakterystyczne grupy. Pierwsza to środowisko chrześcijańskiej demokracji, skupione wokół ks. A Stankiewicza, który wrócił do Wilna ze Słonimia, dokąd został wysiedlony przez polskie władze jeszcze w grudniu 1938 roku[1345]. Grupa ta, przyjmująca tradycyjnie prolitewską postawę, rządy litewskie w Wilnie przywitała wielce pozytywnie, a ks. A. Stankiewicz z A. Klimowiczem jako pierwsi udali się do Kowna na spotkanie z prezydentem A. Smetoną. Dobre kontakty białoruskiej chadecji z Litwinami w okresie międzywojennym sprawiły, że w czasie dziewięciomiesięcznych rządów litewskich na Wileńszczyźnie grupa ta całkowicie zdominowała sprawy mniejszości białoruskiej, będąc w praktyce jej jedyną legalną reprezentacją.

W opozycji do chadeków pozostawała grupa radykalnych narodowców, związana z Białoruskim Zjednoczeniem Ludowym i gazetą „Беларускі Фронт" (*Front Białoruski*)[1346]. Na jej czele stali ks. Wincenty Godlewski i Mikołaj Szkielonek, którzy prezentowali postawę proniemiecką i współpracowali jako korespondenci z redakcją wychodzącej od grudnia 1939 roku berlińskiej gazety „Раніца" (*Poranek*). W swych wspomnieniach J. Mackiewicz pisze, że była to grupa silniejsza, re-

1342 *LVTA*, I.5-108, Vilniaus miesto ir jo srities tvarkymo įvedamasis įstatymas, 27.10.1939, Kaunas; P. Łossowski, *Litwa a sprawy...*, s. 96.
1343 „Dzień Polski", 1939, nr 255, s. 4.
1344 A. Антонаў, op. cit., c. 503.
1345 M. Moroz, *„Krynica". Ideologia i przywódcy białoruskiego katolicyzmu*, Białystok 2001, s. 211.
1346 Zob.: A. Вашкевіч, *Група „Беларускі фронт" і „...змаганьне з чужацкімі фронтамі"*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 2006, nr 26, s. 69-91.

prezentująca „kierunek nieprzejednanie antybolszewicki, ale w wyłącznym oparciu o Niemcy”[1347], a co za tym idzie — reprezentowali oni również postawę antylitewską, krytykując na każdym kroku działalność grupy A. Stankiewicza za bezpodstawne litwofilstwo[1348]. W ich ocenie Litwini na Wileńszczyźnie dążyli do bezwzględnej lituanizacji Białorusinów, niewielkie ustępstwa na polu kulturalnym zupełnie nie odpowiadały zapotrzebowaniu społeczności białoruskiej, a od sojusznika powinno wymagać się znacznie więcej.

W rozważaniach nad stosunkiem Białorusinów z Wileńszczyzny do władzy litewskiej nie można pominąć stanowiska warstwy chłopskiej, która z dala od politycznej zawieruchy mogła czuć się zaspokojona przez nowe władze na stopie ekonomicznej. Postawa ta była całkowicie zgodna z przedwojennymi przewidywaniami jednego z korespondentów „Frontu Białoruskiego”: „przy pierwszej sposobności ludzie rzuciliby się w objęcia każdego, kto szczerze, czy nieszczerze obiecałby im lepszą dolę. Mają wpływ komuniści, jednak przy znanym prymitywizmie naszej wsi, taki sam wpływ mogliby mieć i faszyści, i nawet monarchiści”[1349]. Jak widać, przychylność białoruskiej wsi można było zdobyć również nie odwołując się do jakiejkolwiek ideologii, a pokazując sprawność funkcjonującego państwa i jednocześnie podnosząc poziom życia na wsi. Niewątpliwie znaczącą rolę przy zróżnicowaniu w odbiorze władzy litewskiej na wsi i w mieście odegrała kwestia zmiany obowiązującej waluty ze złotych na lity[1350]. Podczas gdy mieszkańcy miasta mieli ograniczone możliwości wymiany swoich oszczędności na nową walutę i niewielkie szanse na znalezienie jakiejkolwiek pracy zarobkowej, mieszkańcy wsi, których oszczędności i tak były niewielkie, lub też nie mieli ich wcale, za swoje produkty otrzymywali regularną zapłatę w litach.

Jednym z efektów wizyty ks. A. Stankiewicza i A. Klimowicza w Kownie było wyrażenie zgody przez władze litewskie na reaktywację organu białoruskich chadeków — „Krynicy”, zamkniętej przez władze polskie 15 kwietnia 1937 roku. Pierwszy numer, redagowany przez A. Klimowicza, a drukowany w drukarni im. Franciszka Skoryny[1351], ukazał się 17 listopada 1939 roku. Było to jedyne czasopismo białoruskojęzyczne, ukazujące się w Wilnie za czasów „litewskich”; w sumie do lipca 1940 roku ukazało się 67 numerów gazety. Zgodnie z wymogami cenzury „Krynica” przyjęła w pełni lojalną postawę wobec władzy litewskiej. Jednocześnie, co jest niewątpliwym paradoksem w przypadku pisma chadeckiego, brak w niej było krytyki wobec radzieckiej Białorusi, a nawet, w opinii J. Mackiewicza, przejawiała jawny filosowietyzm[1352]. Należy zwrócić uwagę, że opinia ta została wystawiona

[1347] J. Mackiewicz, *Prawda w oczy nie kole*, Londyn 2002, s. 131.

[1348] „Раніца”, 1940, № 16, c. 2; № 17, c. 2; „Gazeta Codzienna”, 1940, nr 21, s. 2.

[1349] „Беларускі Фронт”, 1939, № 3, c. 3. Cytat za: J. Turonek, *Białoruś pod okupacją...*, s. 38.

[1350] Przy wymianie złotych na lity początkowo wprowadzono kurs 1 lit = 2 złote i możliwość wymiany jedynie 50 zł na osobę. Wobec przedwojennego kursu 1 do 1 taki parytet uważano za krzywdzący, jednak należy podkreślić, że kurs ten i tak był wyższy od notowań złotego na giełdach europejskich. Szerzej: P. Łossowski, *Litwa a sprawy...*, s. 99-101.

[1351] Drukarnia została założona w 1926 r. przez ks. A. Stankiewicza na fali świętowania 400-lecia druku w Wilnie i była jednym z najważniejszych punktów na białoruskiej mapie międzywojennego Wilna.

[1352] Zob.: J. Mackiewicz, *Prawda w oczy...*, s. 130. J. Mackiewicz odwołuje się tutaj do chwalącego politykę narodowościową i międzynarodową Związku Radzieckiego artykułu *Савецкі Саюз і Славянства*, „Krynica”, 1940, № 5, s. 1.

przez osobę doskonale znającą realia litewskiej cenzury oraz polityki wydawniczej. Pozostaje pytanie, na ile taka postawa wynikała z poglądów redakcji, a na ile kierowano się naciskami z zewnątrz, gdyż źródła finansowania „Krynicy" leżały po stronie litewskiej. W zeznaniach A. Klimowicza w czasie śledztwa przed organami radzieckiej bezpieki znajdujemy następujący fragment:

„Pierwsze numery (...) drukowane były na kredyt w drukarni A. Stankiewicza, później zaczęła przychodzić prenumerata, później została otrzymana pomoc od litewskich organizacji społecznych, nie mogę powiedzieć konkretnie jakich ze względu na to, że pieniądze otrzymywał ks. Stankiewicz"[1353].

Trzeba jednak podkreślić, że, nie zważając na kwestie ideologiczne, „Krynica" była ważnym, a jeśli nie liczyć cotygodniowych audycji białoruskich na falach wileńskiej rozgłośni radiowej, jedynym źródłem informacji o życiu białoruskim na Litwie.

W wytworzonym po październiku 1939 roku układzie rolę konsolidującą mniejszość białoruską przejęło Białoruskie Centrum na Litwie. Przede wszystkim wynikało to z tego, że środowisko związane z „Krynicą" postanowiło przyłączyć się do BCL[1354]. Decyzja ta została podjęta po wizycie ks. A. Stankiewicza i A. Klimowicza w Kownie w dniach 19-21 listopada 1939 roku. Dnia 23 listopada w siedzibie BCL, która wówczas znajdowała się w prywatnym domu K. Duż-Duszewskiego w Kownie przy ulicy Jutrzenki (Aušros) 47, odbyło się nadzwyczajne posiedzenie członków. Dokonano na nim wyboru nowego zarządu organizacji z ks. A. Stankiewiczem jako przewodniczącym. Najważniejsze stanowiska w zarządzie przypadły przedstawicielom środowiska wileńskiego: A. Klimowicz został mianowany sekretarzem, Janka Szutowicz — skarbnikiem, a jego skład uzupełnili przedstawiciele grupy kowieńskiej: W. Borysowicz i A. Matacz[1355]. 6 grudnia 1939 roku siedziba Centrum została przeniesiona z Kowna do Wilna na ulicę Zawalną (Pylimo) 1-2[1356], gdzie mieściła się m.in wspomniana drukarnia im. Franciszka Skoryny. Tam też, jak i w siedzibie byłego gimnazjum białoruskiego, koncentrowało się ówczesne życie mniejszości białoruskiej. BCL starało się objąć swoją działalnością wszystkie dziedziny życia białoruskiego na Litwie — od pomocy materialnej najbiedniejszym członkom społeczności, poprzez prowadzenie szerokiej działalności edukacyjnej, kulturalnej i wydawniczej, aż po dążenie do reprezentacji politycznej mniejszości białoruskiej przed władzami litewskimi. Wraz z przekazaniem spraw organizacji ks. A. Stankiewiczowi, K. Duż-Duszewski praktycznie wycofał się z życia społeczno-politycznego.

Jednym z pierwszych działań BCL w Wilnie było zorganizowanie kursów języka litewskiego. BCL zajmowało się również rejestracją bezrobotnych, zarówno

[1353] LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-6789, Baudžiamoji Byla, l. 20-21, Протокол допроса Климовича А. У., Вильно, 25.07.1940.

[1354] „Krynica", 1939, № 7, s. 1.

[1355] Kandydatem do zarządu został Józef Jasiński. W skład Komisji Rewizyjnej weszli I. Sirotka, S. Głykowski, S. Korol. LCVA, f. 401, ap. 2, b. 385, l. 12, Gudų Veikimo Centro Lietuvoje pranešimas Kauno miesto ir apskrities viršininkui, 1939.11.28, Kaunas.

[1356] Ibidem, l. 1, Gudų Veikimo Centro Lietuvoje pranešimas Vilniaus miesto ir apskrities viršininkui, 1939.12.07, Vilnius.

robotników, jak i pracowników umysłowych (miało to jednak charakter wyłącznie informacyjny) oraz ułatwiało zainteresowanym kontakty z litewskim biurem pracy (Darbo birža). Podobnie wyglądało pośrednictwo w kontaktach z innymi organizacjami pomocowymi — Litewskim Czerwonym Krzyżem i Litewskim Komitetem Pomocy. Doprowadziło to do utworzenia pod patronatem Centrum białoruskiej sekcji Litewskiego Czerwonego Krzyża. 30 kwietnia 1940 roku rozpoczęła działalność kierowana przez Zoję Kowsz stołówka, w której wydawano do sześciuset obiadów dziennie[1357].

Bardzo aktywnie BCL działało na polu kulturalno-naukowym. Cotygodniowo, od 25 lutego do 23 czerwca 1940 roku, w siedzibie Centrum odbywały się „niedzielniki" — otwarte spotkania, gromadzące nawet kilkaset osób, na których prezentowano referaty popularnonaukowe. Tematyka wykładów oscylowała głównie wokół spraw społeczno-politycznych, ale wygłaszano również odczyty z takich dziedzin jak ekonomia, medycyna czy etnografia. Wśród prelegentów widnieją nazwiska ks. A. Stankiewicza, prof. W. Iwanowskiego, A. Klimowicza, M. Demidowa, Mariana Pieciukiewicza[1358]. Program spotkań często był wzbogacany występami działających przy BCL od lutego 1940 roku dwóch chórów: mieszanego pod kierownictwem Piotra Rodziewicza i żeńskiego, którym kierowała Olga Fiodorowa. Wiosną 1940 roku prowadzone były zaawansowane prace nad skompletowaniem grupy teatralnej.

Oprócz stałej pracy na niwie kulturalnej, dzięki staraniom BCL organizowano ważne uroczystości jubileuszowe. W styczniu obchodzono dwudziestopięciolecie święceń kapłańskich i pracy społecznej ks. A. Stankiewicza. Z tej okazji wydana została księga jubileuszowa, której redaktorem był J. Szutowicz[1359]. W maju z kolei odbyła się akademia poświęcona stuleciu urodzin Franciszka Bohuszewicza i pięćdziesięcioleciu przygotowania do druku jednego z najważniejszych dzieł poety — „Dudki Biełaruskaj". Obydwu wydarzeniom poświęcone były również oddzielne numery „Krynicy"[1360]. Tradycyjnie ważnym elementem życia białoruskiego było świętowanie dnia niepodległości. Z tej okazji 25 marca 1940 roku, który wówczas wypadał w Poniedziałek Wielkanocny, w sali białoruskiego gimnazjum odbył się uroczysty koncert.

Oprócz „Krynicy", której za czasów litewskich ukazało się 67 numerów, z Wydawnictwa im. Franciszka Skoryny wyszły drukiem jako oddzielne publikacje wspomnienia Włodzimierza Pawlukowskiego „Areszty, Bereza i wolność (wspomnienia aresztanta)"[1361] i opracowanie Władysława Kozłowskiego „Kaziuk na kiermaszu"[1362]. Listę publikacji wydawnictwa uzupełniają dwie książki ks. A. Stankiewicza: broszura „Na święto matki"[1363] oraz obszerna synteza „Chrześcijaństwo i ruch białoruski"[1364].

1357 „Krynica", 1940, № 36.
1358 „Krynica", 1940, № 53, s. 1-2.
1359 Я. Шутовіч, *Ксёндз Адам Станкевіч: у 25-ыя угодкі сьвяшчэнства і беларускай нацыянальнай дзейнасьці (10.1.1915-10.1.1940)*, Вільня 1940.
1360 „Krynica", 1940, № 3; № 41.
1361 Uład-Inicki, *Aryšty Biareza j vola (uspaminy aryštanta)*, Vilnia 1940.
1362 U. Kazłouščyk, *Kaziuk na kirmašy*, Vilnia 1940.
1363 A. Stankievič, *Na śviata matki (uvahi ab dastojnaści i značeńni matki)*, Vilnius 1940.
1364 А. Станкевіч, *Хрысьціянства і беларускі народ (спроба сынтэзы)*, Вільня 1940.

Dnia 10 czerwca 1940 roku BCL wystąpiło do Rady Ministrów z obszernym memorandum dotyczącym położenia kwestii białoruskiej w państwie litewskim. W dokumencie zawarto konkretne żądania. W dziedzinie oświaty zabiegano o otwarcie szkół z językiem białoruskim, do których uczniowie powinni być kierowani nie według wpisanej w paszporcie narodowości, a według używanego w życiu codziennym języka. Ponadto przy Ministerstwie Oświaty powinno powstać co najmniej stanowisko oddzielnego referenta dla szkół białoruskich. Ze spraw możliwych do wykonania od razu wnioskowano o skierowanie do szkół, gdzie uczą się dzieci białoruskie, nauczycieli zarejestrowanych w BCL. W kwestii religijnej wskazywano na konieczność szerszego wprowadzenia języka białoruskiego do Kościoła katolickiego i mianowanie biskupa sufragana spośród księży narodowości białoruskiej. W przypadku Cerkwi prawosławnej domagano się odnowienia autokefalii oraz otwarcia kursów dla białoruskich duchownych. W kwestii propagandy proponowano wydłużenie audycji radiowych w języku białoruskim do przynajmniej 45 minut dziennie oraz wprowadzenie języka białoruskiego jako pomocniczego (przynajmniej w zakresie obwieszczeń) na terytoriach zamieszkałych przez Białorusinów. W memorandum podniesiono również kwestię obywatelstwa i problemy z otrzymaniem paszportów, co znacznie utrudniało czy to znalezienie pracy, czy możliwość nauki[1365]. W kwestiach ekonomicznych postulowano o rozciągnięcie na Wileńszczyznę radykalnej reformy rolnej, przy tym zwracano uwagę na potrzebę sprawiedliwego potraktowania ludności białoruskiej. Na koniec wnioskowano o urzędową pomoc dla białoruskiej kooperatywy[1366, 1367].

Memorandum to, chociaż w efekcie nie odegrało żadnej politycznej roli, było swego rodzaju ścisłym katalogiem problemów, przed którymi stała społeczność białoruska Wileńszczyzny. Strona białoruska nie doczekała się odpowiedzi na przedstawione memorandum. 15 czerwca 1940 roku na Litwie nastąpiła zmiana władzy, nowym premierem i tymczasowym prezydentem pod dyktando Moskwy został Justas Paleckis, po czym rozpoczęło się stopniowe, lecz dość szybkie i sprawne wprowadzanie władzy radzieckiej.

W związku z politycznymi zmianami 26 czerwca odbyło się zebranie BCL, na którym ks. A. Stankiewicz zrezygnował z dalszego pełnienia funkcji przewodniczącego, a jego następcą został wybrany A. Klimowicz[1368]. Nowe kierownictwo udało się do Kowna w celu odbycia rozmów z nowymi władzami państwa litewskiego. Nie udało im się spotkać z premierem J. Paleckisem, odbyły się natomiast wizyty w ministerstwach oświaty, spraw wewnętrznych oraz spraw zagranicznych[1369]. Poza zadeklarowaniem pełnej lojalności wobec nowych władz, udało im się zdobyć

1365 Jednocześnie zwracano uwagę, że w przypadku ludności białoruskiej odsetek osób nie mogących udowodnić praw do obywatelstwa z powodów formalnych jest niewielki.

1366 Białoruska Kooperatywa Spożywców posiadała w Wilnie kilka sklepów. „Krynica", 1939, № 2, s. 4.

1367 LCVA, f. 1091, ap. 1, b. 6, l. 1-7, Gudų veikimo centro memorandumas Lietuvos Respublikos Ministrų Tarybai, Vilnius, 10.06.1940.

1368 Ks. A. Stankiewicz wraz z W. Borysowiczem pozostali członkami zarządu, na sekretarza wybrano A. Matacza, na skarbnika — J. Szutowicza. „Krynica", 1940, № 52, s. 3.

1369 Ibidem, s. 1.

zapewnienia od ministrów oświaty i spraw zagranicznych o konieczności działań na rzecz rozwoju mniejszości białoruskiej na Litwie. Jedna z obietnic, które wtedy padły — zwiększenie liczby białoruskojęzycznych programów w wileńskiej rozgłośni radiowej — została spełniona niemal od razu. Wizyta w Kownie była ostatnim oficjalnym aspektem działalności BCL. Decyzją władz z 30 czerwca 1940 roku zostały zamknięte wszystkie dotychczas istniejące organizacje. Ten dzień oznaczał również koniec działalności BCL, chociaż A. Klimowicz podejmował jeszcze przed władzami próby uzyskania zgody na jego dalsze funkcjonowanie[1370]. 12 lipca ukazał się ostatni numer „Krynicy", a wkrótce większość zarządu organizacji poddana została represjom ze strony nowej władzy.

Brak A. Łuckiewicza — wieloletniego dyrektora Białoruskiego Muzeum im. Iwana Łuckiewicza odbił się na dalszych losach muzeum, które mimo szczególnego zainteresowania władzy radzieckiej nie ucierpiało w czasie zawieruchy z jesieni 1939 roku. Według zachowanych źródeł jego eksponaty, w przeciwieństwie do innych instytucji muzealnych, nie zostały naruszone[1371]. Samo Muzeum, będące najważniejszym centrum kultury białoruskiej w Wilnie, a nawet w całej przedwojennej Polsce, formalnie podporządkowane zostało kowieńskiemu Muzeum Kultury im. Witolda Wielkiego[1372]. Przez pierwszy okres władzy litewskiej w Wilnie muzeum było zamknięte, dopiero pod koniec 1939 roku opiekę nad muzeum powierzono kierującemu Białoruskim Towarzystwem Naukowym dr. B. Grabińskiemu[1373]. Dla zwiedzających było ono dostępne dwa razy w tygodniu po dwie godziny, tam też odbywały się posiedzenia BTN.

Po zmianach, które nastąpiły jesienią 1939 roku Białoruskie Towarzystwo Kulturalno-Oświatowe nadal kontynuowało swoją działalność, jednak wobec dominacji BCL jego działalność zeszła zdecydowanie na drugi plan. Taki stan rzeczy wynikał

1370 LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-6789, Baudžiamoji byla, l. 21-22, Протокол допроса Климовича А. У., Вильно, 25.07.1940.

1371 Znaczną część swoich kolekcji straciło Archiwum Państwowe i Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej, uważany za najważniejszy polski ośrodek sowietologiczny. Z Biblioteki im. Wróblewskich wywieziono kolekcję białoruskich druków i periodyki. Najcenniejsze eksponaty w pośpiechu były wywożone do Mińska, duża ich część zaginęła, część udało się przewieźć z powrotem do Wilna w okresie okupacji niemieckiej. S. Lewandowska, *Życie codzienne Wilna w latach II wojny światowej*, Warszawa 2001, s. 28-30; R. Žepkaitė, *Okupacja Wilna przez Armię Czerwoną (19 września — 27 października 1939)*, [w:] *Społeczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939-1941*, Warszawa 1995, s. 305-306; eadem, *Vilniaus istorijos atkarpa...*, p. 29-30.

1372 Powstałe w 1936 r. na bazie Galerii im. M. K. Čiurlionisa muzeum miało prawo nadzoru nad wszystkimi muzeami i pomnikami kultury na Litwie.

1373 Już za czasów Litewskiej SRR, 10 października 1940 r. muzeum zostało podporządkowane Instytutowi Lituanistyki, na którego bazie utworzono później Akademię Nauk Litewskiej SRR, co było zgodne z wizją muzeum jako jednostki wspomagającej naukę. 29 października nowym dyrektorem i jedynym pracownikiem został M. Pieciukiewicz, jednak do grudnia rozpoczęcie pracy utrudniało mu NKWD, które otoczyło „opieką" zbiory Muzeum Białoruskiego. Zob.: N. Keršytė, *Muziejai Vilniuje 1939-1941 metais*, [w:] *Vilniaus kultūrinis gyvenimas 1939-1945*, sud. A. Lapinskienė, Vilnius 1999, p. 179-190; Б. Грабінскі, *Сакольшчына — Горадня — Вільня*, „ARCHE-Пачатак", 2000, № 5, с. 181; М. Пецюкевіч, *Успаміны пра Віленскі Музей*, „Спадчына", 1995, № 2, с. 81.

również ze słabych kontaktów BTKO ze środowiskiem wileńskim. Elita BTKO pozytywnie zareagowała natomiast na odsunięcie K. Duż-Duszewskiego od kierowania w BCL sprawami białoruskimi[1374]. Podobnie jak w poprzednich latach najważniejszą działalnością w ramach BTKO były spektakle Białoruskiego Teatru Ludowego[1375] i uroczyste doroczne zjazdy. Na zjeździe, który odbył się w Kownie 25 lutego 1940 roku, obecni byli także goście z Wilna — J. Szutowicz oraz U. K. Niedzielski. Towarzystwo zdecydowało się nie rozszerzać swojej działalności na tereny przyłączone do RL w październiku 1939 roku.

Rezolucja zjazdu została zdominowana przez sprawę konfliktu w łonie Cerkwi prawosławnej, przy czym wyrażono poparcie dla dotychczasowego metropolity wileńskiego i litewskiego Eleuteriusza, z którym znaczna część członków BTKO utrzymywała bliską znajomość przez cały okres międzywojenny[1376]. Jednym z ostatnich działań BTKO było powołanie w drugiej połowie czerwca Białoruskiej Sekcji Sportowej[1377]. Nie wiadomo kiedy dokładnie BTKO zostało ostatecznie rozwiązane — ostatni zapis w księdze rachunkowej towarzystwa zrobiono 15 września 1940 roku[1378].

Ciekawostką jest fakt przewiezienia 4 sierpnia 1940 roku do siedziby Towarzystwa 15 tys. woluminów z ul. Putwińskiego (Putvinskio)[1379], przy której mieszkał W. Bojew. Kilka dni później został on aresztowany przez NKWD[1380].

Po zajęciu Wilna przez Armię Czerwoną na ogólnym zebraniu Wasyl Kowalewicz został odwołany z funkcji dyrektora Wileńskiego Gimnazjum Białoruskiego, a jego zastępcą został B. Kit. Jak już wcześniej wspomniano, po zajęciu Wilna przez Litwinów opuścił on miasto i wraz ze znaczną większością (wg jego danych 80%) uczniów udał się do Nowogródka[1381]. Krok ten niezwykle negatywnie odbił się na dalszych losach białoruskiego szkolnictwa w Wilnie, które trzeba było organizować praktycznie od podstaw.

Pod władzą litewską z uczniów mieszkających w Wilnie i okolicach udało się sformować jedynie dwie klasy. Z racji małej liczby uczniów białoruska szkoła otrzymała status jedynie trzyklasowego progimnazjum. Nowym dyrektorem został mianowany

1374 LMAVB RS, f. 21, vnt. 684, l. 12, Письмо В. Боева В.Толочко, Ковно, 05.12.1939.

1375 25.11.1939 r. — komedia „Mikitaŭ łapać” wystawiona przez Teatr Ludowy przy BTKO w remizie przy ul. Orzeszkowej w Kownie; „Krynica”, 1939, № 6, s. 3.

1376 „Krynica”, 1940, № 20, s. 4; ЦНБ НАНБ, ф. 23, с. 57, л. 54, Пратакол Агульнага з’езду БКАТ у Літве, Коўна, 25.02.1940.

1377 LCVA, f. 401, ap. 2, b. 385, l. 41, Gudų sporto sekcijos prašymas Vilniaus miesto ir apskrities viršininkui, Vilnius, 20.06.1940.

1378 ЦНБ НАНБ, ф. 23, с. 63, л. 41, Gudų Šveitimo-Kultūros draugijos kasos knyga 1940 metams.

1379 ЦНБ НАНБ, ф. 23, с. 62, л. 65, Sąskaita Gudų kultūros švietimo draugijai, Kaunas, 04.08.1940.

1380 W. Bojew został oskarżony na podstawie artykułu 58 p. 10 kodeksu karnego ZSRR (szpiegostwo). W przechowywanej w archiwum litewskiego KGB teczce sprawy brakuje jednak widniejących w spisie rzeczy protokołów przesłuchań oraz własnoręcznych zeznań oskarżonego. LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-1586, l. 3, Orderis nr. 303, 09.08.1940; ibidem, l. 9, Kratos protokolas, 09.08.1940.

1381 Г. Войцік, *Мае ўспаміны пра Віленскую Беларускую Гімназію 1939-1940*, [w:] *Vilniaus Kultūrinis gyvenimas 1939-1945*, sud. A. Lapinskienė, Vilnius 1999, p. 55; Б. Кіт, *Вучань, Вучыцель, Дырэктар*, „Рунь”, 2010, № 64, с. 5.

ks. A. Stankiewicz, który jednocześnie wykonywał w gimnazjum wszystkie funkcje administracyjne[1382]. Szkoła została umieszczona na ulicy Dominikańskiej 3-5, kadrę utworzyli pozostali w Wilnie nauczyciele, uzupełnieni przez nauczycieli wcześniej uczących w polskich szkołach czy nawet wykładających na uniwersytecie. W szkole używano tych samych podręczników, co za czasów polskich. A. Rużancow zwracał uwagę na konieczność wypracowania programu nauczania języka białoruskiego, który jako jedyny spośród języków używanych w szkołach mniejszości narodowych takiego programu, zatwierdzonego przez Ministerstwo Oświaty, nie posiadał[1383]. Oprócz problemów z liczbą uczniów, szkoła przeżywała trudności materialne. Za czasów radzieckich wywieziono między innymi wyposażenie internatu oraz gabinetu fizyki[1384]. W 1940 roku Mikołaj Ancukiewicz zorganizował dla uczniów wycieczkę do Kowna, gdzie w charakterze przewodnika wystąpił K. Duż-Duszewski[1385].

Wobec braków kadrowych BCL rozpoczęło akcję rejestracji nauczycieli Białorusinów oraz osób nieposiadających kwalifikacji nauczycielskich, a posiadających jakąkolwiek praktykę pedagogiczną[1386]. W rezultacie ogłoszenia, które ukazało się na łamach „Krynicy”, zebrano 21 ankiet, w większości od osób niepracujących, bądź pracujących w szkołach polskich[1387]. Docelowo planowano zorganizowanie kursów nauczycielskich.

Razem z progimnazjum funkcjonowała wileńska Białoruska Szkoła Podstawowa nr 55[1388]. Na prowincji tymczasem nie było nawet jednej szkoły mieszanej z językiem białoruskim[1389]. Wiosną 1940 roku rozpoczęto starania o organizację szkół białoruskich na prowincji, planowano otwarcie takowych w Adamczukach, Kienie, Mickunach, Miednikach, Szumsku i Turgielach[1390]. Na koniec roku szkolnego 1939/1940 w szkołach podstawowych Litwy uczyło się zaledwie 1689 uczniów narodowości białoruskiej (z tego 123 w szkołach poza Wileńszczyzną), co stanowiło zaledwie 0,5% wszystkich uczniów w Republice[1391].

Dnia 15 grudnia 1939 roku władze litewskie zamknęły Uniwersytet Stefana Batorego, na którym w roku akademickim 1939/1940 z ponad 2,5 tys. studentów 53 osoby deklarowały narodowość białoruską[1392]. Sam Uniwersytet został przekształcony w Uniwersytet Wileński, przy czym początkowo jego strukturę tworzyły przeniesione z Kowna wydziały humanistyczny, prawa, teologii i filozofii. W zreorganizowanym uniwersytecie dalszą naukę mogły kontynuować jedynie osoby, które uzyskały

1382 ЦНБ НАНБ, ф. 4, с. 45, л. 48, LR Švietimo ministerijos Vidurinio mokslo departamento raštas A. Stankievičiui, Kaunas, 05.12.1939.

1383 „Krynica”, 1939, № 5, s. 2; LCVA, f. 1091, ap. 1, b. 3, l. 16, A. Ružancovo ankieta, Kaunas, 08.03.1940.

1384 „Gazeta Codzienna”, 1939, nr 5, s. 2.

1385 Г. Войцік, *Мае ўспаміны пра Віленскую Беларускую Гімназію 1939-1940*, [w:] *Vilniaus Kultūrinis gyvenimas 1939-1945*, sud. A. Lapinskienė, Vilnius 1999, p. 58.

1386 „Krynica”, 1940, № 14, s. 1.

1387 Ankiety zachowały się w archiwum BCL: LCVA, f. 1091, ap. 1, b. 3, l. 8-29.

1388 ЦНБ НАНБ, ф. 4, с. 77, л. 1, Adozva „Baćki biełarusy zapisvajcie svaich dziaciej u biełaruskija škoły!”.

1389 „Tautos mokykla”, 1940, nr. 7, p. 196-197.

1390 „Krynica”, 1940, № 53, s. 1; LCVA, f. 1091, ap. 1, b. 6, l. 1-7, Gudų veikimo centro memorandumas Lietuvos Respublikos Ministrų Tarybai, Vilnius, 10.06.1940.

1391 „Krynica”, 1940, № 39, s. 3.

1392 P. Łossowski, *Litwa a sprawy...*, s. 223.

obywatelstwo litewskie. Z takiej możliwości skorzystało 17 studentów Białorusinów z wydziału medycyny, co z kolei wiązało się z przeprowadzką do Kowna[1393].

Zmiany w wileńskiej *alma mater* doprowadziły do zamknięcia Białoruskiego Związku Akademickiego, który jako jedyna białoruska organizacja przetrwał wszystkie zmiany polityczne w międzywojennej Polsce i przez 20 lat odgrywał znaczącą rolę w kształtowaniu przyszłych elit białoruskich. BZA ostatecznie zlikwidowano 17 kwietnia 1940 roku z prozaicznej przyczyny — braku studentów. Osobom, które zdecydowały się na kontynuację nauki, zwyczajnie brakowało środków na opłacenie czesnego w wysokości 100 litów za semestr.

W czasie reorganizacji USB w Uniwersytet Wileński powróciła sprawa katedry języka białoruskiego. Informacje prasowe donosiły, że miał ją objąć dr J. Stankiewicz, jednak nie została ona powołana ze względów finansowych[1394]. Na Wydziale Humanistycznym zdecydowano się wprowadzić lektorat języka i literatury białoruskiej[1395]. Zajęcia w liczbie 8 godzin tygodniowo prowadził właśnie dr J. Stankiewicz. W maju 1940 roku zajęcia te rozdzielono na lektorat języka białoruskiego (3 godziny), wykład na temat literatury białoruskiej (3 godziny) i proseminarium: czytanie i analiza tekstów białoruskich (2 godziny)[1396].

Z nastaniem w Wilnie rządów litewskich społeczność białoruska liczyła na polepszenie sytuacji duchownych białoruskich oraz podniesienie statusu języka białoruskiego w obrzędach religijnych. Jednak próby utworzenia samodzielnej katolickiej parafii białoruskiej okazały się nieudane. Msze dla Białorusinów katolików odbywały się w kościele św. Mikołaja tylko w niedziele i święta. Z kolei w Cerkwi prawosławnej po włączeniu Wileńszczyzny do Litwy wytworzył się specyficzny układ. Terytorium Republiki Litewskiej należało do egzarchatu zachodniego Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Biskup Eleuteriusz był jedynym biskupem poza terytorium ZSRR, uznającym zwierzchnictwo Moskwy. We wrześniu 1939 roku Eleuteriusz powrócił do Wilna, przejmując od arcybiskupa Teodozjusza (Fieodosijewa) zarząd nad diecezją wileńsko-lidzką. Ostatecznie Teodozjusz uznał autokefalię za błąd i poprosił o przyjęcie do Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, co zostało zaakceptowane, aczkolwiek do końca życia był on zmuszony do pozostania w monasterze Ducha Świętego.

W sprawy konfliktu pomiędzy biskupami zaangażowała się społeczność białoruska. Środowiska związane z BTKO, co naturalne z racji ich postawy politycznej, poparły biskupa Eleuteriusza, podkreślając jego kanoniczne prawa do diecezji wileńsko-litewskiej[1397]. Z kolei przy BCL powołana została Komisja Prawosławna, której przewodniczył proboszcz cerkwi św. Mikołaja Aleksander Kowsz[1398]. W komisji zebrała się grupa białoruskich duchownych, która, o ile nie miała nic przeciwko powrotowi biskupa Eleuteriusza, to nie zgadzała się na podporządkowanie Cerkwi Moskwie, domagając się powołania egzarchatu, albo nadania autokefalii cerkwi li-

1393 „Lietuvos Aidas”, 1940, nr. 90, p. 4.
1394 „Gazeta Codzienna”, 1940, nr 102, s. 3.
1395 „Krynica”, 1940, № 38.
1396 „Gazeta Codzienna”, 1940, nr 26, s. 2; „Krynica”, 1940, № 36.
1397 „Krynica”, 1940, № 20, s. 4; ЦНБ НАНБ, ф. 23, с. 57, л. 54, Пратакол Агульнага з’езду БКАТ у Літве, Коўна, 25.02.1940.
1398 R. Laukaitytė, op. cit., p. 93.

tewskiej. Konflikt ten do czasu wprowadzenia na Litwie władzy radzieckiej nie został rozwiązany.

Wraz z nastaniem na terytorium Litwy władzy radzieckiej powróciły represje, znane mieszkańcom Wileńszczyzny z jesieni 1939 roku. Już 9 sierpnia 1940 roku został aresztowany w miejscu pracy i osadzony w kowieńskim więzieniu K. Duż-Duszewski. Podobny los spotkał adwokata W. Bojewa. Obydwaj zostali oskarżeni na podstawie artykułu 58 kodeksu karnego ZSRR o działalność kontrrewolucyjną. W przeciwieństwie do osób represjonowanych jesienią 1939 roku udało im się przeżyć, a wolność przyniósł im wybuch wojny niemiecko-radzieckiej w czerwcu 1941 roku. Losy litewskich Białorusinów podczas okupacji radzieckiej i niemieckiej są jednak oddzielnym problemem badawczym, zasługującym na uwagę historyków białoruskich i litewskich. Ze względu na coraz lepszy dostęp do źródeł można się spodziewać, że badania takie, będące naturalnym przedłużeniem niniejszej rozprawy, będą w przyszłości prowadzone.

Ks. Adam Stankiewicz

Ks. Wincenty Godlewski

Franciszek Olechnowicz

Adolf Klimowicz

Bolesław Grabiński

Mikołaj Szkielonek

Janka Szutowicz

Janka Stankiewicz

Aleksander Kowsz

ks. Aleksander Kowsz

Цана 10 кап. (грош.)

Пролетарыі ўсіх краін, яднайцеся!

Орган Часовага Упраўлення гор. Вільно

ВІЛЕНСКАЯ ПРАЎДА

№ 8
30 верасня 1939 г.
субота

Народны Камісар Абароны, першы маршал Совецкага Саюза таварыш Кліменцій Ефрэмавіч Варашылаў

Генеральны сакратар Цэнтральнага Камітэта Усесаюзнай Комуністычнай Партыі (большэвікоў) таварыш Іосіф Вісарыёнавіч Сталін

Старшыня Совета Народных Камісараў Саюза ССР і Народны Камісар Замежных Спраў таварыш Вячэслаў Міхайлавіч Молатаў

К заключэнню германа-совецкага дагавора аб дружбе і граніцы паміж СССР і Германіяй

На працягу 27—28 верасня ў Маскве адбываліся перагаворы паміж Старшынёй Саўнаркома СССР і Народным Камісарам Замежных Спраў тав. Молатавым і Міністрам Замежных Спраў Германіі г. фон Рыбентропам па пытанню аб заключэнні германа-совецкага дагавора аб дружбе і граніцы паміж СССР і Германіяй.

У перагаворах прымалі ўдзел таварыш Сталін і совецкі паўпрэд у Германіі таварыш Шкварцоў, а з боку Германіі—германскі пасол у СССР г. Шуленбург.

Перагаворы закончыліся падпісаннем германа-совецкага дагавора аб дружбе і граніцы паміж СССР і Германіяй і заявай урадаў СССР і Германіі, а таксама абменам пісьмамі паміж таварышам Молатавым і г. фон-Рыбентропам па эканамічных пытаннях. Ніжэй прыводзяцца адпаведныя дакументы.

Германа-совецкі дагавор аб дружбе і граніцы паміж СССР і Германіяй

Урад СССР і Германскі ўрад пасля распаду былой Польскай дзяржавы разглядаюць выключна як сваю задачу аднавіць мір і парадак на гэтай тэрыторыі і забяспечыць народам, якія там жывуць, мірнае існаванне адпаведна іх нацыянальным асаблівасцям. З гэтай мэтай яны прыйшлі да пагаднення ў наступным:

I

Урад СССР і Германскі ўрад устанаўліваюць у якасці граніцы паміж абаюднымі дзяржаўнымі інтарэсамі на тэрыторыі былой Польскай дзяржавы лінію, якая нанесена на прыкладзеную пры гэтым карту і больш падрабязна будзе апісана ў дадатковым пратаколе.

II

Абедзве стороны прызнаюць устаноўленую ў артыкуле I граніцу ўзаемных дзяржаўных інтарэсаў канчатковай і ўстараняць усякае ўмяшальства трэціх дзяржаў у гэта рашэнне.

III

Неабходную дзяржаўную перабудову на тэрыторыі заходней указанай у артыкуле I лініі праводзіць германскі ўрад.

На тэрыторыі ўсходней гэтай лініі—урад СССР.

IV

Урад СССР і Германскі ўрад разглядаюць вышэйпрыведзеную перабудову як надзейны фундамент для далейшага развіцця прыяцельскіх адносін паміж сваімі народамі.

V.

Гэты дагавор належыць ратыфікацыі. Абмен ратыфікацыйнымі граматамі павінен адбыцца магчыма хутчэй у Берліне.

Дагавор уступае ў сілу з моманту яго падпісання.

Складзен у двух арыгіналах, на нямецкай і рускай мовах.

Масква, 28 верасня 1939 г.

Па ўпаўнамоцтву Урада СССР
В. Молатаў.

За ўрад Германіі
І. Рыбентроп.

Заява Совецкага і Германскага ўрадаў ад 28 верасня 1939 г.

Пасля таго, як германскі ўрад і ўрад СССР падпісаным сёння дагаворам канчаткова ўрэгулявалі пытанні, узнікшыя ў рэзультаце распаду Польскай дзяржавы, і тым самым стварылі моцны фундамент для працяглага міру ва Ўсходняй Еўропе, яны па ўзаемнай згодзе выражаюць думку, што ліквідацыя сучаснай вайны паміж Германіяй з аднаго боку і Англіяй і Францыяй з другога боку адказвала-б інтарэсам усіх народаў. Па гэтаму абодва ўрады накіруюць свае агульныя намаганні, у выпадку патрэбы ў згодзе з іншымі прыяцельскімі дзяржавамі, каб магчыма хутчэй дасягнуць гэтай мэты. Калі, аднак гэтыя намаганні абодвух урадаў застануцца беспаспяховымі, то такім чынам будзе ўстаноўлен факт, што Англія і Францыя несуць адказнасць за прадаўжэнне вайны, прычым, у выпадку прадаўжэння вайны ўрады Германіі і СССР будуць кансультыравацца адзін з другім аб неабходных мерах.

Па ўпаўнамоцтву Урада СССР
В. Молатаў.

За Германскі Урад
І. Рыбентроп.

28 верасня 1939 года.

Масква 28 верасня 1939 года. Германскаму Міністру Замежных Спраў г. Іоахіму фон-Рыбентропу у сучасны момант у Маскве.

Господзін міністр, —

Спасылаючыся на нашы перагаворы, мы маем чэсць пацвердзіць Вам, што Урад СССР на падставе і ў духу дасягнутага з Вамі агульнага палітычнага пагаднення поўны волі ўсямерна развіць эканамічныя адносіны і тавараабарот паміж СССР і Германіяй. З гэтай мэтай абедзвюма старанамі будзе складзена эканамічная праграма, згодна якой Совецкі Саюз будзе дастаўляць Германіі сыравіну, якую Германія ў сваю чаргу будзе кампенсіраваць прамысловымі пастаўкамі, выпрацаванымі на працягу доўгага часу. Пры гэтым абедзве стораны пабудуюць гэтую эканамічную праграму такім чынам, каб германа-совецкі тавараабарот па сваіх размерах зноў дасягнуў вышэйшага аб'ёму, дасягнутага ў мінулым.

Абодва Урады даюць неадкладна неабходныя распараджэнні аб правядзенні вышэй указаных мер і паклапоцяцца аб тым, каб перагаворы, як мага хутчэй, пачаліся і былі даведзены да канца. Прыміце, господзін Міністр, паўторнае запэўненне ў поўнай маёй павазе.

В. Молатаў.

У адказ на пісьмо тав. Молатава ад 28 верасня атрымана пісьмо ад Міністра Замежных Спраў Германіі господзіна фон-Рыбентропа, дзе ўказваецца, што Германскі ўрад згодзен даць усе неабходныя распараджэнні ў духу пісьма таварыша Молатава.

АРК. ГЕНІЕ.

СУСТРЭЧА БРАТОЎ

Тут дваццаць год скрозь лес дрымотны
Змяёй граніца праляглая:
З аднаго боку—край гаротны,
З другога—шчасце расцвітала.

І дваццаць год два родных брата
Былі разлучаны мяжою:
Адзін — пад панскаю пятою;
Другі — свабодны — жыў багата.

Адна зямля: балоты, нівы,
Лясных гушчараў таямніцы,
Азёры, воды рэк шумлівых —
І ўсё падзелена граніцай.

Настала сіл цярпець знямогу.
Гібець у цяжкай, вырочнай долі,—
І брат, закованы ў няволі,
Паклікаў брата на падмогу.

Руку магутную падмогі
Падаў свабодны воін брату, -
Ударам моцным прэч з дарогі
Ён змёў драпежнікаў і катаў...

І жыць адной сям'ёю сталі
Цяпер браты у родным краі...
На іх братэрства бацька Сталін
З усмешкай цёплай пазірае.

Верасень, 1939 г.

Аператыўная зводка генеральнага штаба Рабоча-Сялянскай Чырвонай Арміі.

29 верасня 1939 года.

Часці Чырвонай Арміі, прадаўжаючы прасоўванне да демаркацыйнай лініі, на працягу 28 верасня выйшлі на лінію: Грагва, Чыжэў (на паўднёвы захад ад Мазавецка 20 км.), Мезырэчча, Крэпнец (на паўднёвы ўсход ад горада Любліна 12 км.), Шчэбрашын, Маладыч (на паўночны захад ад Любачава 15 км.), Перамышль, Устрыкі (на паўднёвы захад ад Перамышля 40 км.).

Прадаўжаючы аперацыі па ліквідацыі рэшткаў польскіх войск у Заходняй Беларусі і ў Заходняй Украіне, часці Чырвонай Арміі раззброілі і ўзялі ў палон 5 кав. палкоў з 15 артылерыйскімі гарматамі ў раёне Кнукеніцы і акрамя таго ліквідавалі асобныя групы польскіх часцей. (ТАСС.)

У апошнюю мінуту

Заява міністра замежных спраў Германіі г. фон Рыбентропа супрацоўніку ТАСС

Перад ад'ездам з Масквы міністр замежных спраў Германіі г. фон-Рыбентроп зрабіў супрацоўніку ТАСС наступнае заяўленне: „Маё прабыванне ў Маскве зноў было кароткім, нажаль, вельмі кароткім. Наступным разам я спадзяюся пабыць тут даўжэй. Тым не менш мы добра выкарысталі гэтыя два дні. Было высветлена наступнае:

1. Германска-совецкая дружба цяпер устаноўлена канчаткова.

2. Абедзве краіны ніколі не дапусцяць да ўмяшання трэціх дзяржаў ва ўсходне-еўрапейскія пытанні.

3. Абедзве дзяржавы жадаюць, каб быў устаноўлены мір і каб Англія і Францыя спынілі абсалютна бессэнсоўную і бесперспектыўную барацьбу супроць Германіі.

4. Калі аднак у гэтых краінах возьмуць верх падпальшчыкі вайны, то Германія і СССР будуць ведаць, як адказаць на гэта".

Далей міністр указаў на дасягнутае ўчора пагадненне паміж урадам Германіі і ўрадам СССР аб шырокай эканамічнай праграме, якая прынясе выгаду абодвум дзяржавам.

У заключэнне г. фон-Рыбентроп заявіў: „Перагаворы праходзілі ў асабліва сардэчнай і найлепшай атмасферы. Аднак, перш за ўсё, я хацеў-бы адзначыць сардэчны прыём, аказаны мне Совецкім Урадам і асабліва г. г. Сталіным і Молатавым".

(ТАСС)

Gazeta „Wilenskaja Praŭda“, nr 8 z 30 IX 1939

Цана 10 кап. (грош.)

Пролетарыі ўсіх краін, аднайцеся!

Орган Часовых Упраўленняў Віленскай вобласці і горада Вільна

ВІЛЕНСКАЯ ПРАЎДА

№ 19
12 кастрычніка 1939 г.
Чацвер

Совецка-літоўскі дагавор

ДА ЗАКЛЮЧЭННЯ ДАГАВОРА

аб перадачы Літоўскай Рэспубліцы горада Вільна і Віленскай вобласці і аб узаемадапамозе паміж Совецкім Саюзам і Літвой

ДАГАВОР

аб перадачы Літоўскай Рэспубліцы горада Вільна і Віленскай вобласці і аб узаемадапамозе паміж Совецкім Саюзам і Літвой

В. Молатаў.
Ю. Урбшыс.

УКАЗ

Прэзідыума Вярхоўнага Совета СССР.

Старшыня Прэзідыума Вярхоўнага Совета СССР
М. КАЛІНІН

Сакратар Прэзідыума Вярхоўнага Совета СССР
А. ГОРКІН

Растлумачэнне

Камітэт па арганізацыі выбараў у Народнае Сабранне Заходняй Беларусі

Аб'ява

Камітэт па арганізацыі выбараў у Народнае Сабранне Заходняй Беларусі

Gazeta „Wilenskaja Praŭda“, nr 19 z 12 X 1939

Pracownicy redakcji „Białoruskiej Krynicy“: od lewej Józef Najdziuk, Władysław Tarasiewicz, Marian Pieciukiewicz, Jan Paźniak

U hetym numary 12 bačyn

ŠALTINIS
Krynica
Biełaruskaja Narodnaja Hazeta
Vychodzić u aŭtorki i piatnicy.

№ 3 (711).
Cana 10 ct.
VILNIA, 12.I.1940 h.
Hod vydańnia XXII.

Padpiska na hod — 5 litaŭ, na paŭhoda — 3 lity.
Zahranicu — ŭdvaja daražej.
Abviestki: za 1 mm u tekście 40 ct., za tekstam 30 ct.
Adresas red.-adm.: Vilnius, Zavalinė g-vė 1—2, tel. 28-32
Adres red. i admin.: Vilnia, Zavalnaja vul. 1—2.
Redakcyja i administracyja adčynieny 10—14 hadz.
Redaktar pryjmaje 9—10 hadz.

JUBILEJ KS. ADAMA STANKIEVIČA

Vitajem!..

Čviortka stahodździa ŭ historyi heta adzin mament, dla čałavieka-ž heta pałavina žyćcia. I siańnia našy dumki źvierniem da čałavieka, jaki najcharašejšuju pałavinu svajho śviedamaha žyćcia addaŭ na słužeńnie Baćkaŭščynie — Biełarusi. Hetym čałaviekam jošč ksiondz Adam Stankievič.

Čamu my Jahonyja ŭhodki adznačajem.

Nie pamylimsia, kali skažam, što niama ŭ nas druhoha duchoŭnika, jaki karystaŭsia-b takim miram siarod viernikaŭ katalikoŭ i pravasłaŭnych, jak ks. Ad. Stankievič. Kožny adčuvaje ŭ im vyznavalnika idei nie jak adarvanaj abstrakcyi, ale realnaj sapraŭdnaści žyvoha Biełaruskaha Narodu. Heta jošč rezultat hłybaka pradumanaj tolerancyi Jubilara i Jahonaj sapraŭdy chryścijanskaj lubovi bližniaha.

Nia mienšaja adnak papularnašć Jubilara i jak dziejača biełaruskaha naahuł. Z im lohka znachodzić „supolny jazyk", jak „pravy dziejač, tak i „levy", jak svoj tak i čužyniec — aby tolki byŭ namierany tak ščyra šukać praŭdy, jak jaje šukaje sam Jubilar.

Jak duchoŭnickaja, tak i ahulna-hramadzkaja biełaruskaja praca Jubilara vychodzić z radzimych karanioŭ biełaruskaha Narodu i da ich viartajecca. Tut jošč sakret maralnaj stabilnaści ks. Ad. Stankieviča pry ŭsiakich varunkach vonkavych, zhetul biezapelacyjna dzieić Jahonaja „hatunkovaja vaha" i za heta my Jaho ščyra vitajem!

Ad. Klimovič

KS. ADAM STANKIEVIČ
Foto z abraza P. Siarhijeviča

Vypuskajučy hety numar „Krynicy" pryśviačany 25-tym uhodkam śviatarstva i ahulna-nacyjanalnaj pracy viedamaha biełaruskaha dziejača ks. Adama Stankieviča, uvažajem za patrebnaje pajaśnić, što inicyjatyva padobnaha vydavieetva, tolki ŭ šyrejšym abyjmie, naleža da redakcyi kvartalnika „Калосьсе", jakaja i sabrała patrebny matarjał. Tamu ŭsie daty pad matarjałami — pradvajennyja.

Vajna adnak nia tolki spyniła tymčasam vydaviectva „Калосьсе", ale ŭ času jaje biezpavarotna zahinuła i vialikaja čašć, najbolš mo' cennych matarjałaŭ. I tolki častka zachavanaj reštv hetaha matarjału zlažyłasia na źmiest siańniašniaha numaru „Krynicy". U padbory hetaj časci matarjału pryjšłosia kiravacca temami matarjałaŭ. Tamu vypuščany tut asabistyja uspaminy asob da Jubilara navat najbližejšych, kali jany nia ŭnosili čahości novaha, aryhinalnaha i dla ahułu vartasnaha.

Patrabuje jašče pajaśnieńnia sprava aŭtarstva vykarystanych matarjałaŭ, pamiežnna tych, jakija nie padpisany ani sapraŭdnymi imionami, ani ahulna viedamymi mianuškami. Z aŭtarami hetych matarjałaŭ nia možna było ciapier parazumiecca i tamu ab ichnich asobach ličym za patrebnaje tut pramaŭčać. Ahulna tolki zaznačym, što aŭtary hetyja, ličačy pavodle pradvajennaj namenklatury, pachodziać z kruhoŭ ad samych levych da pravych, ad staršaha pakaleńnia da najmałodšaha, ad „prostych" i „vučonych" ad mužčyn i žanok — słovam u ŭhodkach dastojnaha Jubilara ŭziali ŭčaście pradstaŭniki ŭsich kruhoŭ biełaruskaha hramadzianstva.

Redakcyja

Na projdzienym šlachu

Farmalna, moža było-b i kryŭdna dla našaha Jubilara ličyć sioleta 25 hadoŭ jahonaj biełaruskaj nacyjanalnaj dziejnaści, bo-ž hetuju dziejnašć raspačaŭ jon niekalki hod raniej. Ale jošč u žyćci čałavieka svajho rodu pierałomnyja mamenty, dzieła jakich rožnica ŭ času jak-by nie adyhryvaje nijakaj roli. Takim važnym i pierałomnym mamentam u žyćci ks. Adama Stankieviča było *prynlaćcie im 28 śniežnia 1914 hodu (st. st.) śviaščenstva*, jakoha sioleta spaŭniajecca roŭna 25 hod. Jano dało jamu mahčymašć bolš čviorda stanuć na hrunt biełaruskaj nacyjanalnaj pracy; ad taho času, budučy śviataram, naš Jubilar staŭsia bolš akrylenym u słužbie biełaruskaj nacyjanalnaj idei. Voś čamu „možna" zabycca ab uspomnienaj rožnicy času i *ličyć sioleta adnačasna z jubilejam 25-tych uhodkaŭ śviaščenstva i jubilej 25 tych uhodkaŭ biełaruskaj nacyjanalnaj pracy*.

* * *

Ks. Ad. Stankievič radziŭsia 24-ha XII (st. st.) 1891 h. u biełaruskaj sialanskaj siam'i, u vioscy Arleniaty, Kreŭskaj vołaści, Ašmianskaha pav. (na Vilenščynie), z baćkoŭ Vincenta i Anteniny z Casiukievičaŭ. Baćka trahična pamior 5.I.1923 ad bandyckaha napadu, matka žyvie siańnia, maje kala 75-ci hod. Pačatkavuju aśvietu Jubilar ad 1901 hodu zdabyvaŭ u carkoŭna-prychodzkaj škole — ŭ Barunach, u narodnaj u Halšanach, jakuju skončyŭ u 1904. U hetym-ža 1904 h. u vosieni ŭstupiŭ u haradzkuju školu ŭ Ašmianie. Skončyŭ jaje ŭ 1908 h.

Pa skančeńni haradzkoj škoły, Jubilar nakiravaŭsia ŭ Kat. Duchoŭnuju Seminaryju ŭ Vilniu. Pryrychtavaŭšysia ŭ Vilni ad vosieni 1908 h. da viasny 1910 h. da ŭstupnych ekzaminaŭ, zdavaŭ ich viasnoj hetaha-ž 1910 h. u Maskvie.

Vosieńniu hetaha-ž 1910 h. ustupaje ŭ Vilenskuju Kat. Duch. Seminaryju i kančaje jaje viasnoju 1914 h., ale śviaščenstva adrazu nie atrymaŭ, bo byŭ zamałady. Atrymaŭ jaho ŭ Katalickaj

(dalejšy ciah na 2 bačynie)

J. Šutović

Gazeta „Krynica“, nr 3 z 12 I 1940 r.

Zamiast wniosków

W pierwszych latach funkcjonowania Państwa Litewskiego główną kwestią, która regulowała pozycję Białorusinów, była kwestia różnej interpretacji umów o współpracy zawartych w listopadzie 1918 roku. Litwini zawarli układ z Wileńską Radą Białoruską i trzymali się sztywno tej konfiguracji, interpretując porozumienie jako współpracę z przedstawicielami Białorusinów z terytorium Ober-Ostu. Natomiast środowiska związane z Białoruską Republiką Ludową, których przedstawiciele w znacznej mierze byli wykonawcami tych umów, uważali, że WRB działała w imieniu BRL. Litwini z kolei do późnej jesieni 1920 roku nie uznawali BRL i na każdym kroku starali się zdyskredytować jej działania.

Poza kwestią podmiotów zawierających układ problemem był brak jednolitej, wypracowanej w negocjacjach, zawartej na piśmie umowy. Wskutek tego praktycznie przez cały 1919 rok Białorusini domagali się usankcjonowania ich autonomii w ramach państwa litewskiego. Z kolei rząd Litwy uparcie odmawiał prawa do autonomii, twierdząc, iż nie była ona przedmiotem negocjacji i może być wprowadzona jedynie przez sejm ustawodawczy. Gdy ten zebrał się w 1920 roku, sprawa reprezentacji białoruskiej na Litwie została praktycznie zlikwidowana.

Społeczność białoruska początkowo przychylnie odnosiła się do władz litewskich, zraziła się jednak w czasie litewskich rządów w Wilnie jesienią 1920 roku. Mimo zapowiedzi przyjaznej polityki w ciągu miesiąca nie uczyniły one nic, aby uzyskać ich akceptację. Ponadto wielce negatywną rolę odegrał minister spraw białoruskich D. Siemaszko, którego większość działaczy ruchu narodowego bojkotowała.

Uznanie BRL przez władze litewskie nastąpiło dopiero w listopadzie 1920 roku i miało jedynie charakter koniunkturalny. Liczono na to, że nawiązanie kontaktów z najbardziej antypolsko nastawionymi grupami białoruskimi pomoże w zdobyciu głosów społeczności białoruskiej w czasie planowanego przez Ligę Narodów plebiscytu, który miał zadecydować o przynależności państwowej Wileńszczyzny.

Na przełomie lat 1920 i 1921 BRL prowadziła bardzo aktywną działalność. Od agitacji na szczeblu lokalnym oraz międzynarodowym, aż po operacje handlowe, które miały wzmocnić międzynarodową pozycję rządu BRL. W rzeczywistości działalność rządu była ściśle uzależniona od litewskich pożyczek, z których strona litewska stopniowo wycofywała się, zdając sobie sprawę ze słabej pozycji międzynarodowej BRL, i ostatecznie zrezygnowała w momencie rozwiązania kwestii wileńskiej w 1923 roku.

W okresie budowy państwa litewskiego sprawa białoruska była jednym z ważniejszych zagadnień polityki wewnętrznej i zewnętrznej. O ile rola polityczna Białorusinów nie została wykorzystana w zbyt dużym stopniu, to niemałe znaczenie odegrał czynnik militarny. Zarówno białoruskie formacje wojskowe, jak i działające na terytorium Polski oddziały dywersyjne odegrały znaczącą rolę w okresie walk o niepodległość Litwy.

Stosunki litewsko-białoruskie nigdy nie były jednak wyłącznym wyrazem autonomicznej woli obydwu narodów, a najczęściej jedynie czynnikiem w stosunkach którejś ze stron z silniejszymi sąsiadami — Polską, Niemcami i Związkiem Radzieckim. Z tego względu pracownicy białoruskich instytucji na Litwie często utrzymy-

wali mniej lub bardziej zażyłe kontakty z obcymi służbami albo przynajmniej dążyli do ich uzyskania.

W latach 1923-1927 Kowno stało się fenomenem na mapie białoruskiej emigracji przede wszystkim ze względu na prowadzoną przez W. Łastowskiego działalność wydawniczą. Wraz z ukazaniem się czasopisma „Krywicz" i wydaniem kilkunastu książek o oryginalnej treści, na czele z monumentalną „Historią białoruskiej (krywickiej) książki", Kowno na stałe zagościło w historii kultury i literatury białoruskiej.

Praktycznie od czasu przewrotu 1926 roku, pod koniec lat dwudziestych i przez całe czwarte dziesięciolecie XX wieku ruch białoruski na Litwie w pełni był kontrolowany przez siły proradzieckie, które poprzez poselstwo ZSRR w Kownie uważnie śledziły wszelkie ruchy społeczności białoruskiej. Ponadto wokół kierowanego przez S. Jakowiuka Białoruskiego Towarzystwa Kulturalno-Oświatowego udało się zjednoczyć większość środowisk białoruskich zarówno w Kownie, jak i na prowincji.

Większość Białorusinów emigrantów, którzy po okresie formowania się litewskiej państwowości zdecydowali się na pozostanie w Republice Litewskiej, skutecznie zintegrowała się ze społecznością lokalną, nierzadko dochodząc do ważnych stanowisk w państwie. O ich zasługach dla kultury litewskiej najlepiej świadczą osiągnięcia K. Duż-Duszewskiego w dziedzinie architektury oraz A. Rużancowa na niwie bibliologii.

Spis Map

Bibliografia

I. Źródła
Źródła archiwalne:
1) Biblioteka Główna Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (BG UMK)
Rkp. 2971/III — Konstancja Skirmuntt
2) Centralne Archiwum Wojskowe (CAW)
I.303.4 Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) z lat 1921-1939
3) Kauno regioninis valstybės archyvas (KRVA)
f. F218 Kauno miesto savyvaldybė
4) Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA):
f. 21 Kancelaria Cywilna Naczelnego Dowódcy Wojsk Litwy Środkowej
f. 22 Departament Spraw Zagranicznych Tymczasowej Komisji Rządzącej Litwy Środkowej
f. 281 Baltarusių Ivano Luckevičiaus muziejus Vilniuje
f. 306 Baltarusių nacionalinis komitetas Vilniuje
f. 317 Vyriausybės įgaliotinio Vilniaus miestui ir sričiai įstaiga
f. 377 Vidaus reikalų ministerija
f. 378 Vidaus reikalų ministerijos Valstybės saugumo departamentas
f. 383 Užsienių reikalų ministerija
f. 384 Krašto apsaugos ministerija
f. 390 Valstybės kontrolė
f. 391 Švietimo ministerija
f. 394 Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamentas
f. 395 Gudų reikalų ministerija
f. 401 Vilniaus miesto ir apskrities viršininkas
f. 402 Kauno apskrities viršininkas
f. 438 Valstybės saugumo policijos Kauno apygarda
f. 507 Kariuomenės teismas
f. 561 Lietuvos šaulių sąjunga
f. 582 Baltarusijos liaudies respublikos Ministrų Taryba
f. 631 Vytauto Didžiojo universitetas
f. 634 Baltarusių spaudos biuras Kaune
f. 908 Baltgudžių karo biuras ir kariniai daliniai
f. 923 Lietuvos Respublikos Ministrų Kabinetas
f. 929 Kariuomenės štabas
f. 1014 Lietuvos Valstybės Taryba
f. 1054 Vyriausias šaulių sąjungos karo instruktoriaus štabas
f. 1091 Draugija „Gudų veikimo centras Lietuvoje„
f. 1290 Lietuvių gudų draugija
f. 1367 Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamentas
f. 1497 Vyriausiasis Lietuvos gynimo komitetas
5) Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA)
f. K-1 Lietuvos TSR valstybes saugumo komitetas

6) Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka — Rankraščių skyrius (LMAVB RS):
F21 Vilniaus baltarusių fondas
7) Lietuvos nacionalinė biblioteka — Rankraščių skyrius (LNB RS):
f. 7 L. Giros kolekcija
8) Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДА-МЛіМ):
Ф. 3 Калекцыя дакументаў аддзела рукапісаў Віленскага Беларускага Музея ім. І. Луцкевіча
Ф. 399 Калекцыя фатаграфій па гісторыі беларускага культурна-грамадзкага і палітычнага руху, сабраная Я. К. Шнаркевічам.
9) Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ):
Ф. 325 Рада Народных Міністраў БНР
Ф. 458 Езавітаў Канстанцін Барысавіч
Ф. 459 Русак Васіль Максімавіч
10) Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ):
Ф. 5782 Белорусское Бюро Печати в Берлине
Ф. 5999 Гродненская Губернская белоруская управа
Ф. 6063 Рада Белорусской Народной Республики
Ф. 6218 Материалы, относящиеся к Белоруссой народной республике. Коллекция
Ф. 6503 Военный секретариат при Министерстве по белорусским делам при Литовском Правительстве в Гродно
11) Цэнтральная навуковая бібліятэка ім. Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (ЦНБ НАНБ)
Ф. 4 Адам Станкевіч — асабісты фонд
Ф. 23 Коллекция материалов по истории, науке, культуре

Źródła drukowane:

Czerniakiewicz A., *Raporty Romualda Ziemkiewicza z lat 1923-1925*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 2007, nr 27, s. 224-275.
Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918-1939, t. 1-2, red. T. Jędruszczak, M. Nowak-Kiełbikowa, Warszawa 1989-1996.
Litwa podczas wojny. Zbiór Dokumentów, Uchwał, Odezw i t.p., red. L. Abramowicz, Warszawa 1918.
Litwa wobec wojny (poufny referat Michała Romera), „Zeszty Historyczne" (Paryż), 1970, t. 17, s. 58-127.
Lietuva vokiečių okupacijoje pirmojo pasaulinio karo metais 1915-1918. Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė, sud. E. Gimžauskas, Vilnius 2006.
Lietuvos gyventojai: pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotino gyventojų surašymo duomenys, Kaunas 1925.
Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917-1918, sud. A. Eidintas ir R. Lopata, Vilnius 1991.
Lietuvos Valstybės Teisės Aktai (1918.II.16 — 1940.VI.15), par. V. Andriulis, R. Mockevičius, V. Valeckaitė, Vilnius 1996.
Lietuva žemėlapiuose. Lithuania on the map, par. A. Bieliūnienė, B. Kulnytė, R. Subatniekienė, Vilnius 1999.

Michaluk D., *„Jestem przyjacielem Białorusinów..." — raporty wywiadowcze Romualda Ziemkiewicza do II Oddziału Sztabu Generalnego WP z lat 1922-1923*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 2006, nr 25, s. 209-258; nr 26, s. 236-280.
Miknys R., *Sprawa Wilna a problemy narodowościowe według Dziennika Michała Römera*, „Krasnogruda", 2001, nr 13, s. 145-162.
Römeris M., *Dienoraštis 1919 m. birželio 21-oji — 1920 m. kovo 15-oji*, Vilnius 2010.
Śleszyński W., *Walka instytucji państwowych z białoruską działalnością dywersyjną 1920-1925*, Białystok 2005.
Wybory do Sejmu w Wilnie, 8 stycznia 1922. Wyniki wyborów w świetle cyfr statystycznych, Wilno 1922.
Аляксандр Цьвікевіч: «Ліквідацыя БНР не была манеўрам», „Полацак", 1992, № 2, с. 10-13; № 3, с. 7-9.
Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі, т. 1, *Фонд № 582 Дзяржаўнага Архіву Літвы („Рада Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі")*, кн. 1, Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998.
Аўтабіяграфія Канстантына Барысавіча Езавітава, „Полацак", 1992, № 5, с. 16-23.
Беларускі працэс у Латвіі, Рыга 1925.
Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1914-1991 гг.). Зборнік дакументаў і матэрыялаў у 4 тамах, т. 1: *1 жніўня 1914 — 18 сакавіка 1921 гг.*, склад. А. Ф. Вялікі, Мінск 2008.
Брыгадзін П., Ладысеў У., *„Іменем беларускага народу...". Матэрыялы і дакументы аб дзейнасці Міністэрства Беларускіх Спраў 1918-1919 гг.*, „Беларуская мінуўшчына", 1997, № 2, с. 26-31.
Документы внешней политики СССР, т. 1-23, Москва 1957-1992.
Езовитов К., *Белорусы и поляки: Документы и факты из истории оккупации Белоруссии поляками в 1918 и 1919 гг.*, Ковна 1919.
Знешняя палітыка Беларусі. Зборнік дакументаў і матэрыялаў, т. 1: *(1917-1922 гг.)*, Мінск 1997; т. 2:*, (1923-1927 гг.)*, Мінск 1999, т. 3: *(1928 г. — чэрвень 1941 г.)*, Мінск 2011.
Кароткі нарыс беларускага пытаньня, рэд. А. Вашкевіч, А. Пашкевіч, А. Чарнякевіч, Мінск 2009.
Летописец Великого Кн(я)зства Литовског(о) и Жомоитъского, Коўна 1925.
Лісты Антона Луцкевіча з часу Парыжскай мірнай канферэнцыі, „ARCHE-Пачатак", 2006, № 10, с. 54-87.
Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Распределение населения по родному языку, губерниям и областям, http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_lan_97.php (dostęp z: 21.01.2010).
Працэс 45-ці беларусаў у Беластоку (паводле справаздачы спэцыяльнага карэспандэнта), Вільня 1923.
Сакалоўскі У., *Надзвычайная місія БНР у Нямеччыне (1919-1925)*, „ARCHE-Пачатак", 2009, № 3, с. 7-328.
Сідарэвіч А., *Злучаныя штаты ад Балтыкі да Чорнага Мора*, „Свабода", 1990, № 2, с. 2-4.

Слуцкі Збройны чын 1920 г. у дакумэнтах і ўспамінах, уклад. А. Гесь, У. Ляхоўскі, У. Міхнюк, Мінск 2006.
Справа Вацлава Ластоўскага, „Маладосць", 1993, № 8, с. 203-242; № 9, с. 211-246.
СССР и Литва в годы Второй мировой войны, т. 1: *СССР и Литовская Республика (март 1939 — август 1940).* Сборник документов, сост. А. Каспаравичюс, Ч. Лауринавичюс, Н. С. Лебедева, Vilnius 2006.
Ширяев Е. Е., *Беларусь: Русь Белая, Русь Черная и Литва в картах*, Минск 1991.
Ямкова В., *Ліставаньне Кляўдуша Дуж-Душэўскага зь Мікітам Шапавалам за 1923-1924 гг.*, „Спадчына", 2002, № 5-6, с. 101-103.

Wydawnictwa słownikowe i encyklopedyczne:
Lietuvių enciklopedija, t. I-XXXVII, Boston 1953-1985.
Lietuvos kariuomenės karininkai, t. I-VIII, Vilnius 2001-2008.
Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1939. Słownik biograficzny, t. II, Warszawa 2000.
Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 1-15, Warszawa 1880-1902 (wersja elektroniczna dostępna pod adresem: http://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/).
Дуж-Душэўскі К., Ластоўскі В., *Слоўнік геамэтрычных і трыганамэтрычных тэрмінаў і сказаў*, Коўна 1923.
Ластоўскі В., *Падручны расійска-крыўскі беларускі слоўнік*, Коўна 1924.
Энцыклапедыя гісторыі Беларусі, т. 1-6, Мінск 1993-2003.

Prasa:
„Biełarus" (1913-1915)
„Biełaruskaja Krynica" (1925-1937)
„Dzień Polski" (Kowno, 1939-1940)
„Gazeta Codzienna" (1939-1940)
„Homan" (1916-1918)
„Krynica" (1917-1925; 1939-1940)
„Lietuva" (1919-1928)
„Lietuvos aidas" (1917-1919; 1928-1940)
„Lietuvos žinios" (1922-1940)
„Statistikos bilutenis" (1939)
„Švietimo darbas" (1919-1930)
„Tautos mokykla" (1933-1940)
„Wajskowy" (1921)
„Бацькаўшчына" (1939)
„Беларуская Школа ў Латвіі" (1926-1929; 1932-1933)
„Беларускі Асяродак" (1933)
„Беларускі Фронт" (1936-1939)
„Беларускі Сьцяг" (1922)
„Беларускі Партызан" (1922)

„Варта бацькаўшчыны” (1920)
„Віленская Праўда” (1939)
„Вольная Литва” (1921-1922)
„Голас Беларуса” (1925-1929)
„Голос Литовской православной Епархии” (1924-1940)
„Крывіч” (1923-1927)
„На Чужыне” (Рыга,1920)
„Наша Зямля” (1920-1921)
„Пагоня” (1920)
„Покліч” (1926-1927)
„Раніца” (1939-1940)
„Селянская Доля” (1921-1922)
„Часопісь Міністэрства Беларускіх Спраў” (1919-1920)

Pamiętniki, wspomnienia:

Biržiška M., *Dėl mūsų sostinės (Iš Vilniaus darbo atsiminimų)*, t. 1: *Ligi 1919 m. liepos 1 d.*, London 1960.
Biržiška M., *Vilniaus Golgota*, Vilnius 1992.
Biržiška V, *Neužgijusios žaizdos*, Kaunas 1936.
Gabrys-Paršaitis J., *Tautos sargyboj*, Vilnius 2007.
Gaidukevičius E., *Atsiminimai iš tarnybos 1-me Gudų pėst. pulke*, „Karo archyvas”, 1938, t. X, s. 214-234.
Giedraitis B., *Gardino atsiminimai*, „Karo archyvas”, 1926, t. III, s. 24-31.
Grabia Jałbrzykowski A., *Wspomnienia wileńskie*, Warszawa 2005.
Ivanauskas T., *Aš apsisprendžiu*, Vilnius 1994.
Iwanowski K., *Stanisław Iwanowski. Organizator grodzieńskiej Obrony Obywatelskiej 1918-1919*, Gdańsk 2002.
Iwanowski S., *Samoobrona w Lidzie i Grodnie w 1918-1919*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż), 1995, z. 113, s. 110-124.
Klimas P., *Dienoraštis 1915.XII.1 — 1919.1.19*, Chicago 1988.
Klimas P., *Iš mano atsiminimų*, Vilnius 1990.
Lavrentjevas M., *Atsiminimai iš 1 Gudų pulko gyvenimo gardine*, „Mūsų žinynas”, 1923, nr. 15, p. 485-486.
Mackiewicz J., *Prawda w oczy nie kole*, Londyn 2002.
Margolis R., *Wspomnienia wileńskie*, Warszawa 2005.
Mój dziadźka Wacław Iwanowski, „Czasopis”, 2005, nr 5, s. 36-38; nr 6, s. 35-37; nr 7-8, s. 40-41.
Razumovič-Chmara V., *Bez masky*, Praha 1936.
Razumovič-Chmara V., *Grimassy světové války. Vzpomínky atamana partyzánů*, Praha 1930.
Romer E., *Dziennik*, t. 2: *1918-1923*, Warszawa 1995.
Romer E., *Pamiętnik paryski*, Wrocław 1989.
Sluckaitė-Jurašienė A. M., *Egziliantės užrašai*, Vilnius 2008.
Uspenskis A., *I-as gudų pulkas Gardine ir kaip jis tapo lenkų nuginkluotas. (1918.09.01 — 1919.08.17)*, „Karo archyvas”, 1925, t. 1. p. 161-177.

Uspienskis A., *Baltgudžių dalių veikla*, [w:] *Savanorių žygiai 1. Nepriklausomybės karų atsiminimai*, red. P. Ruseckas, Vilnius 1991.
Антонаў І. Г., *Успаміны аб польскай акупацыі Горадзеншчыны ў 1919-1921 гг. Малюнкі гвалту і здзеку фацэтных польскіх паноў на Беларусі (мае перажываньні)*, [Коўна] 1921.
Аўтабіяграфія Канстантына Барысавіча Езавітава, „Полацак", 1992, № 5, с. 16-23.
Бежанства 1915 года, Беласток 2000 (выд. I) і 2015 (выд. II).
Вітан-Дубейкаўская Ю., *Мае ўспаміны*, Вільня 1994.
Войцік Г., *Мае ўспаміны пра Віленскую Беларускую Гімназію 1939-1940*, [w:] *Vilniaus Kultūrinis gyvenimas 1939-1945*, sud. A. Lapinskienė, Vilnius 1999, p. 55-61.
Грабінскі Б., *Сакольшчына – Горадня – Вільня*, „ARCHE-Пачатак", 2000, № 5, s. 159-185.
Данілюк Т., *Мае ўспаміны аб службе ў беларускіх вайсковых фармацыях і ўдзеле ў беларускім збройным змаганьні 1917-1921 гг.*, „Спадчына", 1995, № 5, s. 19-31.
„Ілюзіі былі даволі моцныя...". Размова Андраніка Антаняна з Лявонам Луцкевічам, „Дзеяслоў", 2009, № 6, с. 263-272.
Кіт Б., *Аўтабіяграфія*, http://www.rv-blr.com/litaratura/view/1782 (dostęp z: 03.03.2010).
Кіт Б., *Вучань, Вучыцель, Дырэктар*, „Рунь", 2010, № 63, с. 8; № 64, с. 4-5.
Ластоўскі В., *Уражанні ад паездкі ў Беларускую Радавую Сацыялістычную Рэспубліку*, „Маладосць", 1991, № 1, с. 89-107.
Луцкевіч А., *Барацьба за вызваленне*, Вільня — Беласток 2009.
Луцкевіч А., *Да гісторыі беларускага руху. Выбраныя творы*, Мінск 2003.
Мядзёлка П. В., *Сцежкамі жыцця: успаміны*, Мінск 1974.
Пецюкевіч М., *Успаміны пра Віленскі Музей*, „Спадчына", 1995, № 2, с. 77-85.
Пра Івана Луцкевіча. Успаміны, сьведчаньні, рэд. А. Сідарэвіч, Мінск 2007.
У новай айчыне. Штодзённае жыццё беларусаў Беласточчыны ў міжваенны перыяд, Беласток 2001.

II. Opracowania:

Aleksandravičius E., Kulakauskas A., *Pod władzą carów. Litwa w XIX wieku*, Kraków 2003.
Anušauskas A., *Lietuvos slaptosios tarnybos 1918-1940*, Vilnius 1998.
Apine I., *Baltkrievi Latvijā*, Rīga 1995.
Atamukas S., *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV amžiaus iki XX a. pabaigos*, Vilnius 2001.
Babiański A., *Proces białostocki a ruch białoruski*, „Droga", 1923, nr 4, s. 35-38.
Bagiński H., *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914-1920*, Warszawa 1921.
Bardach J., *O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań 1988.
Bardach J., *Od narodu politycznego do narodu etnicznego*, „Kultura i Społeczeństwo", 1993, t. XXXVII, nr 4, s. 17-34.
Bardach J., *Wieloszczeblowa świadomość narodowa na ziemiach litewsko-ruskich Rzeczypospolitej w XVII-XX wieku*, [w:] *Krajowość — tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmu*, red. J. Jurkiewicz, Poznań 1999, s. 11-34.

Bartuška V., *L'État Lituanien et le gouvernement de Suvalkai (Suvalki)*, Lausanne 1918.
Bauer P., *Generał Józef Dowbor-Muśnicki 1867-1937*, Poznań 1988.
Błaszczak T., *Białostocczyzna w polityce litewskiej 1917-1919*, [w:] *Rok 1918 w Europie Środkowo-Wschodniej*, red. D. Grinberg, J. Snopko, G. Zackiewicz, Białystok 2010, s. 164-173.
Błaszczak T., *Klaudijus Dušauskas-Duž (1891-1959). Kauno architekto biografijos apybraiža*, „Kauno istorijos metraštis", 2011, nr. 11, p. 25-43.
Borejsza J. W., *Patriota bez paszportu*, Warszawa 2008.
Bubnys A., *Baltarusių padėtis ir veikla nacistų okupuotoje Lietuvoje 1941-1944 metais*, „Voruta", 2008, nr. 4, p. 15; nr. 5, p. 15; nr. 6, p. 15.
Buchowski K., *Litwomani i polonizatorzy. Mity, wzajemne postrzeganie i stereotypy w stosunkach polsko-litewskich w pierwszej połowie XX wieku*, Białystok 2006.
Buchowski K., *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918-1940*, Białystok 1999.
Buchowski K., *Stosunki polsko-litewskie na Wileńszczyźnie (1939-1940) w świetle historiografii obu krajów*, [w:] *Wyzwolenie czy okupacja? Stosunek społeczności zamieszkujących pogranicze polsko-litewsko-białoruskie do zmieniających się w XX wieku systemów państwowych*, red. M. Kietliński, W. Śleszyński, Białystok 2006, s. 129-139.
Buchowski K., *Szkice polsko-litewskie czyli o niełatwym sąsiedztwie w pierwszej połowie XX wieku*, Toruń 2005.
Buchowski S., *Konflikt polsko-litewski o Ziemię Sejneńsko-Suwalską w latach 1918-1920*, Sejny 2009.
Centek J., *Ewakuacja wojsk niemieckich z ziem litewskich po zakończeniu I wojny światowej*, „Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich", 2009, nr 1, s. 467-494.
Colliander B., *Die Beziehungen zwischen Litauen und Deutschland. Während der Okkupation 1915-1918*, Åbo 1935.
Czarniakiewicz A., *Kształtowanie się ośrodka polonofilskiego w białoruskim ruchu narodowym (listopad 1918 — grudzień 1919)*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 2008, nr 29, s. 23-90.
Czarniakiewicz A., Paszkiewicz A., *Kwestia białoruska w planach II Oddziału Sztabu Generalnego Wojska Polskiego w latach 1919-1923*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy", 2011, nr 3, s. 43-56.
Čepėnas P., *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. II, Chicago 1986.
Das Land Ober Ost. Deutsche Arbeit im den Verwaltungsgebieten Kurland, Litauen und Bialystok–Grodno, Stuttgart — Berlin 1917.
Daugirdaitė-Sruogienė V., *Lietuvos Steigiamasis Seimas*, New York 1975.
Deruga A., *Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918-1919)*, Warszawa 1969.
Die deutsche Volksgruppe in Litauen und im Memelland während der Zwischenkriegszeit und aktuelle Fragen des deutsch-litauischen Verhältnisse, red. B. Meissner, S. Bamberger-Stremmann, D. Hennig, Hamburg 1998.
Eberhardt P., *Przemiany narodowościowe na Białorusi*, Warszawa b.r.w.
Eberhardt P., *Przemiany narodowościowe na Litwie*, Warszawa 1997.
Edintas A., Žalys V., Senn A. E., *Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic 1918-1940*, New York, 1998.

Gaigalaitė A., *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*, Kaunas 1999.
Gaigalaitė A., *Lietuvos Tautinių mažumų reikalai Paryžiaus taikos konferencijos kuluaruose*, [w:] *Praeities baruose skiriama akademikui Vytautui Merkiui 70-ies metų jubiliejaus proga*, Vilnius 1999, p. 52-72.
Gaigalaitė A., *Lietuvos Valstybės pagalba Vilnijos lietuvių organizacijoms 1922-1928 metais*, „Lietuvos istorijos metraštis", 1994, p. 267-280.
Gaigalat W., *Litauen das besetzte Gebiet — sein Volk und dessen geistige Strömungen*, Frankfurt 1917.
Gajownik T., *Tajny front niewypowiedzianej wojny. Działalność polskiego wywiadu wojskowego na Litwie w latach 1921-1939*, Warszawa 2010.
Gąsiorowski A., *Polski ruch sportowy w Republice Litewskiej 1919-1940*, Olsztyn 2001.
Gečas S., *Baltgudžiai kovoje už Lietuvos nepriklausomybę*, „Kardas", 2010, nr. 5, p. 36-39.
Gierowska-Kałłaur J., *Polacy i Białorusini we wzajemnych opiniach w latach 1918-1921*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej", 2007, t. XLII, s. 35-66.
Gierowska-Kałłaur J., *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919 — 9 września 1920)*, Warszawa 2003.
Gimžauskas E., *1920 m. Lapkričio 11 d. Lietuvos Respublikos ir Gudijos Liaudies Respublikos sutarties aspektai*, „Lietuvos istorijos metraštis", 2000, p. 216-256.
Gimžauskas E., *Baltarusių veiksnys formuojantis Lietuvos valstybei 1915-1923 m.*, Vilnius 2003.
Gimžauskas E., *Dėl lietuvių ir gudų politinių siekių išsiskyrimo genezės I pasaulinio karo metais*, „Lituanistica", 1998, nr. 4, p. 41-51.
Gimžauskas E., *Kai kurios 1918 m. lapkričio 27 d. Lietuvių ir gudų politinio susitarimo aplinkybės (lietuvių ir gudų santykių raida 1917-1918 m.)*, „Lituanistica", 1999, nr. 4, p. 3-31.
Glaser S., *Okupacja niemiecka na Litwie w latach 1915-1918. Stosunki prawne*, Lwów 1928.
Głogowska H., *Białoruś 1915-1929. Kultura pod presją polityki*, Białystok 1996.
Gomółka K., *Między Polską a Rosją. Białoruś w koncepcjach polskich ugrupowań politycznych 1918-1922*, Warszawa 1994.
Gorzuchowski S., *Ludność litewska na kresach państwa polskiego*, Warszawa 1929.
Górski T., *Błogosławiony Jerzy Matulewicz*, Warszawa 2005.
Grzybowski J., *Próby wypracowania zasad białoruskiej polityki zagranicznej na emigracji w latach 1945-1956*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej", 2010, t. XLV, s. 175-219.
Gudas K., *Gudai ir Vilnius*, Kaunas 1934.
Historia dyplomacji polskiej, t. IV, red. P. Łossowski, Warszawa 1995.
Hroch M., *Małe narody Europy. Perspektywa historyczna*, Wrocław 2003.
Iwanow M., *Sprawa przynależności Wilna i problemy narodowościowe na Białorusi*, [w:] *Społeczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939-1941*, red. M. Giżejewska, T. Strzembosz, Warszawa 1995, s. 85-92.

Ilgūnas G., *Steponas Kairys*, Vilnius 2002.
Jackiewicz M., *Polskie życie kulturalne w Republice Litewskiej 1919-1940*, Olsztyn 1997.
Janauskas P., *Konstytucja Republiki Litewskiej z 1922 roku a mniejszości narodowe*, [w:] *Polityka — Religia — Edukacja. Studia z dziejów XX i XXI wieku dedykowane profesorowi Ryszardowi Michalskiemu*, red. Z. Karpus, K. Kącka, P. Tomaszewski, Toruń 2010, s. 95-102.
Janauskas P., *POW narių teismas Kaune 1920 metais*, Kaunas 2005.
Januszewska-Jurkiewicz J., *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920- 1939*, Katowice 2010.
Jekabsons E., *Stosunki między Łotwą i Białoruską Republiką Ludową w latach 1919-1921*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 1997, nr 7, s. 49-62.
Jēkabsons Ē., *Dvilypė taktika. Latvijos požiūris į lietuvių ir lenkų santykius*, „Darbai ir Dienos", 2004, nr. 40, p. 277-286.
Jēkabsons Ē., *Latviešu nacionālā minoritāte Lietuvas Republikā 1918.-1940 g.*, „Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls", 2003, nr. 4, 94.-119 lpp.
Jurevičiūtė A., *Vyriausiasis Lietuvos gynimo komitetas 1920-1922 metais*, [w:] *Steigiamajam seimui — 90. Pranešimų ir straipsnių rinkinys*, sud. S. Kaubrys, A. Vyšniauskas, Vilnius 2011.
Jurevičiūtė A., *Белорусские военные формации в Литовской армии 1918-1923 г.г.*, [w:] *Białoruś w XX stuleciu. W kręgu kultury i polityki*, red. D. Michaluk, Toruń 2007, s. 281-305.
Jurevičiūtė A., *Роль Главного комитета обороны Литвы в борьбе с поляками 1920 г. (пропаганда и создание военных частей)*, [w:] *Od armii komputowej do narodowej*, t. III: *Problemy organizacyjne sił zbrojnych od XVI do XX wieku*, red. J. Centek, M. Krotofil, Toruń 2009, s. 203-228.
Jurkiewicz J., *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905-1922*, Poznań 1983.
Kairiūkštytė N., *Vilniaus vadavimo sąjunga 1925 04 26-1938 11 25. Istorinė apybraiža*, Vilnius 2001.
Kalina J., *Bractwo Włościan Białorusinów (1921-1922)*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 1994, nr 1, s. 29-39.
Karp M., *W poszukiwaniu współpracy między narodami byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego podczas I wojny światowej*, [w:] *Belarus, Lithuania, Poland, Ukraine. The foundations of historical and cultural traditions in East Central Europe. International Conference, Rome 28 April — 6 May 1990*, ed. J. Kłoczowski, Lublin — Rome 1994, s. 411-419.
Karpus Z., *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919-1920*, Toruń 1999.
Karpus Z., Rezmer W., *Powstanie słuckie 1920 r. w świetle polskich materiałów wojskowych*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 1995, nr 5, s. 75-81.
Kasatkina N., Marcinkievičius A., *Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje 1918-1940 m. Istorinės retrospektyvos konstravimas*, Vilnius 2009.
Kasparavičius A., *Gudų korta Kauno ir Maskvos diplomatiniame žaidime 1920-1925 m.*, „Lithuanistica", 1997, nr. 1, p. 3-27.

Kasparavičius A., *„Karta Białoruska” w grze dyplomatycznej Kowna i Moskwy w latach 1920-1925*, [w:] *Białoruś w XX stuleciu. W kręgu kultury i polityki*, red. D. Michaluk, Toruń 2007, s. 339-354.
Kasparavičius A., *Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Liaudies Respublikos 1923 m. Slapto susitarimo projektas*, „Lietuvos istorijos metraštis”, 1998, p. 217-230.
Kasperavičius A., *Antysemityzm na Litwie a władza w latach 1939-1941*, [w:] *Polacy — Żydzi — Białorusini — Litwini na północno-wschodnich ziemiach Polski a władza radziecka (1939-1941). W kręgu mitów i stereotypów*, red. M. Gnatowski, D. Boćkowski, Białystok 2005, s. 195-207.
Kasperavičius A., *Problem przynależności Wilna i Wileńszczyzny w świadomości Litwinów*, „Biuletyn Historii Pogranicza”, 2000, nr 1, s. 33-41.
Kasperavičius A., *Stosunek władz i społeczeństwa Litwy do Polaków na Wileńszczyźnie: wrzesień 1939 — czerwiec 1940 (na podstawie prasy litewskiej)*, [w:] *Społeczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939-1941*, red. M. Giżejewska, T. Strzembosz, Warszawa 1995, s. 307-315.
Kaubrys S., *National minorities in Lithuania. An Outline*, Vilnius 2002.
Kazłouščyk U., *Kaziuk na kirmašy*, Vilnia 1940.
Keršytė N., *Muziejai Vilniuje 1939-1941 metais*, [w:] *Vilniaus kultūrinis gyvenimas 1939- 1945*, sud. A. Lapinskienė, Vilnius 1999, p. 176-190.
Kierończyk P., *System konstytucyjny państwa litewskiego (1922-1940)*, Gdańsk 2008.
Klimas P., *Lietuva — jos gyventojai ir sienos*, Vilnius 1917.
Klimas P., *Litwa — jej mieszkańcy i granice*, Wilno 1919.
Kolarz B., *Ustrój Litwy Środkowej w latach 1920-1922*, Gdańsk 2004.
Kowalski Z. G., *Granica ryska*, [w:] *Traktat ryski 1921 roku po 75 latach*, red. M. Wojciechowski, Toruń 1998, s. 127-139.
Krajewski Z., *Geneza i dzieje wewnętrzne Litwy Środkowej (1920-1922)*, Lublin 1996.
Kupčiunas D., *British diplomatic involvement solving Lithuanian territorial problems, 1920-1923*, Budapest 2007, maszynopis pracy magisterskiej, www.etd.ceu.hu/2007/kupciunas_donatas.pdf (dostęp z: 17.09.2011).
Lapinskienė A., Maldzis A., *Lietuvių-baltarusių literatūriniai ryšiai*, Vilnius 1989.
Lasinskas P., *Kauno mokytojų draugijos gimnazija ir Aleksandras Timinskas (1920-1940)*, „Lituanistica”, 2006, nr. 2, p. 89-95.
Lastauskaitė-Glovackienė O., *Iš prisiminimų apie Lazdynų Pelėdą*, [w:] *Literatūra ir kalba*, t. 6, Vilnius 1962, p. 205-209.
Lastauskaitė-Matulienė St., *Praeitį prisiminus*, „Pergalė”, 1957, nr. 8, p. 80-88.
Laukaitytė R., *Stačiatikių bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje*, Vilnius 2003.
Laurinavičius Č., *Dėl Lietuvos buržuazinės Laikinosios vyriausybės politikos Lietuvos teritorijos klausimu 1918-1919 m.*, „Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai”, A serija, 1986, nr. 4, p. 57-69.
Laurinavičius Č., *Lietuvos buržuazinės vyriausybės politika valstybės rytinės sienos klausimu*, „Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai”, A serija, 1989, nr. 1, p. 115 127.

Laurinavičius Č., *Lietuvos — Sovietų Rusijos taikos sutartis (1920 m. Liepos 12 d. sutarties problema)*, Vilnius 1992.
Lesčius V., *Lietuvos kariuomenė 1918-1920 m*., Vilnius 1998.
Lesčius V., *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918-1920 m*., Vilnius 2004.
Lewandowska S., *Życie codzienne Wilna w latach II wojny światowej*, Warszawa 2001.
Liekis A., *Lietuvių tautos prisikėlimas. Šviesuoliai inteligentai Lietuvių tautos istorijoje (iki 1920 m.)*,Vilnius 2006.
Liekis A., *Lietuvos Sienų Raida. Istorinė apžvalga nuo seniausių laikų iki šių dienų*, Vilnius 1997.
Liekis Š., *A state within a State? Jewish autonomy in Lithuania 1918-1925*, Vilnius 2003.
Liekis Š., *Rytų Lietuva ir Baltarusija 1915-1923*, [w:] *Lietuvos Sienų Raida. Straipsnių rinkinys*, t. 2, sud. A. Liekis, Vilnius 1997, p. 353-384.
Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918-1940), sud. R. Čepas, Vilnius 1997.
Lietuvos TSR istorija, t. III, red. A. Gaigalaitė, R. Šarmaitis, J. Žiugžda, Vilnius 1965, p. 48.
Lietuvos žydai 1918-1940: prarasto pasaulio aidas, sud. Y. Plasseraud ir H. Minczeles, Vilnius 2000
Lopata R., *Lietuvos valstybingumo raida 1914-1918 metais*, „Lietuvių atgimimo istorijos studijos", Vilnius 1996, nr. 9.
Lukoševičius V., *Lietuvos žemės ūkio kooperatyvų sąjunga „Lietūkis"*, „Pinigų studijos", 2006, nr. 2, p. 42-57.
Łatyszonek O., *Białoruski ośrodek narodowy w Grodnie wobec niepodległego państwa polskiego*, „Białostocczyzna", 1994, nr 1, s. 69-74.
Łatyszonek O., *Białoruskie formacje wojskowe 1917-1923*, Białystok 1995.
Łatyszonek O., *Mikołaj Demidow (1888-1967)*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 1995, nr 3, s. 174-180.
Łatyszonek O., *Rozmowy Józefa Piłsudskiego z Antonim Łuckiewiczem*, [w:] *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność*, red. D. Michaluk, Z. Karpus, T. Kempa, Toruń 1996, s. 447-453.
Łatyszonek O., *Symbolika państwowa Białoruskiej Republiki Ludowej*, [w:] *Białoruś w XX stuleciu. W kręgu kultury i polityki*, red. D. Michaluk, Toruń 2007, s. 215-221.
Łatyszonek O., Mironowicz E., *Historia Białorusi od połowy XVIII do końca XX wieku*, Białystok, b.d.w.
Łossowski P., *Litwa a sprawy polskie 1939-1940*, Warszawa 1985.
Łossowski P., *Kłajpeda kontra Memel: problem Kłajpedy w latach 1918-1939-1945*, Warszawa 2007.
Łossowski P., *Konflikt polsko-litewski 1918-1920*, Warszawa, 1996.
Łossowski P., *Kraje bałtyckie w latach przełomu 1934-1944*, Warszawa 2005.
Łossowski P., *Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko-litewskie 1883-1939*, Warszawa 1985.
Łossowski P., *Polityka Litwy w kwestii białoruskiej w latach 1918-1920*, [w:] *Polska — Białoruś. Zbiór studiów i materiałów pod redakcją naukową Wiesława Balceraka*, Warszawa, 1994, s. 44-58.
Łossowski P., *Stosunki polsko-litewskie 1921-1939*, Warszawa 1997.

Marcinkievičius A., Kaubrys S., *Lietuvos Stačiatikių bažnyčia 1918-1939 m.*, Vilnius 2003.
Matusas J., *Šaulių sąjungos istorija*, Sydney 1966.
Merkys V., *Politinė baltarusių kalbos Vilniaus vyskupijos bažnyčiose problema (1884- 1915 m.)*, „Lituanistica", 2003, nr. 1, p. 3-23.
Merkys V., *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798-1918*, Vilnius 2006.
Michaluk D., *Baltarusijos liaudies respublikos sienų koncepcijos formavimasis 1917-1918 metais*, „Lietuvos istorijos metraštis", 2005, nr. 1, p. 83-100.
Michaluk D., *Białoruska Republika Ludowa 1918-1920. U podstaw białoruskiej państwowości*, Toruń 2010.
Michaluk D., *Premier Białoruskiej Republiki Ludowej Anton Łuckiewicz wobec polskich i litewskich aspiracji do Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny*, „Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich", 2010, nr 2, s. 29-54.
Michaluk D., *Przebieg granicy białorusko-litewskiej w propozycjach działaczy BRL 1918-1919*, „Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich", 2009, nr 1, s. 451-466.
Michaluk D., *Rozmowy o przebiegu granicy państwowej pomiędzy Białoruską Republiką Ludową a Ukraińską Republiką Ludową wiosną 1918 roku*, [w:] *Nad Bałtykiem. W kręgu polityki, gospodarki, problemów narodowościowych i społecznych w XIX i XX wieku*, red. Z. Karpus, J. Kłaczkow, M. Wołos, Toruń 2005, s. 891-911.
Miknys R., *Mykolo Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija ir pastangos ją įgyvendinti 1911-1919 metais*, [w:] *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 13: *Mykolas Römeris: Straipsniai. Studijos. Publikacijos*, sud. E. Motieka, Vilnius 1996, p. 88-113.
Miknys R., *Najnowsza historiografia litewska o stosunkach narodowościowych na Litwie w końcu XIX — pierwszej połowie XX wieku. Stań badań*, „Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich", 2009, nr 1, s. 365-372.
Miknys R., *Wilno — miasto wielonarodowe i punkt zapalny w stosunkach polsko-litewskich*, [w:] *Tematy polsko-litewskie*, red. R. Traba, Olsztyn 1999, s. 84-104.
Mikulicz S., *Kłajpeda w polityce europejskiej*, Warszawa 1976.
Mironowicz A. *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Białystok 2005.
Mironowicz E., *Antypolska konspiracja białoruska w latach 1919-1925*, [w:] *Europa nieprowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej)*, red. K. Jasiewicz, Warszawa 1999, s. 877-884.
Mironowicz E., *Aresztowanie białoruskich oficerów w Wilnie w styczniu 1922 r.*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 2007, nr 27, s. 180-184.
Mironowicz E., *Białoruś*, Warszawa 1999 (wyd. I) i 2007 (wyd. II).
Morkūnaitė-Lazauskienė A., *Lietuvos Respublikos savivaldybių raida 1918-1920 m.*, Šiauliai 2007.
Morkūnaitė-Lazauskienė A., *Rola mniejszości narodowych na Litwie w tworzeniu samorządów lokalnych w latach 1918-1919*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej", 2007, t. XLII, s. 17-33.
Moroz M., *„Krynica". Ideologia i przywódcy białoruskiego katolicyzmu*, Białystok 2001.

Motieka E., *Didysis Vilniaus seimas*, [w:] *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, nr. 11, Vilnius 1996.
Ocytko M., *Białoruska społeczność w Pradze w okresie międzywojennym. Stan badań*, [w:] *Repatriacje i migracje ludności pogranicza w XX wieku*, red. M. Kietliński, W. Śleszyński, Białystok 2004, s. 19-29.
Pajewski J., *„Mitteleuropa". Studia z dziejów imperializmu niemieckiego w dobie pierwszej wojny światowej*, Poznań 1959.
Pakštas K., *Gudijos santykis su Lietuva*, [w:] *Lietuvos Sienų Raida*, *Straipsnių rinkinys*, t. 2, sud. A. Liekis, Vilnius 1997, p. 317-351.
Papierzyńska-Turek M., *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918-1939*, Warszawa 1989.
Ponarski Z., *Konfederacja Wielkiego Księstwa Litewskiego 1915-1916*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 1998, nr 10, s. 56-67.
Ponarski Z., *Władysław Tołoczko — ostatni obywatel Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 1997, nr 8, s. 81-89.
Pšibilskis V. B., *Mykolas Biržiška. Patrioto, mokslininko, kultūrininko gyvenimo ir veiklos pėdsakais*, Vilnius 2009.
Pukszto A., *Między stołecznością a partykularyzmem. Wielonarodowościowe społeczeństwo Wilna w latach 1915-1920*, Toruń 2006.
Purickis J., *L'Etat Lituanien et le gouvernement de Gardinas (Grodno)*, Lausanne 1918.
Purickis J., *Seimų laikai*, [w:] *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918-1928*, Kaunas 1990, p. 103-138.
Pyzel P., *Powstanie Białoruskiej Republiki Radzieckiej. Państwo — Naród — Terytorium*, Warszawa 2009 (maszynopis rozprawy doktorskiej).
Radensky P., *Žydų reikalų ministerija ir žydų tautinė autonomija Lietuvoje 1919-1923 metais*, „Lietuvos istorijos metraštis", 1995, p. 84-97.
Rezmer W., *Konflikt z Litwą*, [w:] *Wojna o wszystko. Opowieść o wojnie polsko-bolszewickiej 1919-1920*, Warszawa 2010.
Rezmer W., *Likwidacja pasa neutralnego pomiędzy Polską a Litwą w lutym 1923 r.*, „Dzieje Najnowsze", 2006, nr 4, s. 31-52.
Rezmer W., *Litewska prasa wojskowa 1918-1940*, [w:] *W kręgu prasy (przeszłość — teraźniejszość — przyszłość)*, t. III, red. G. Gzella, J. Gzella, Toruń 2004, s. 81-111.
Rezmer W., *Litewski Związek Strzelców (Lietuvos šaulių sąjunga) 1919-1920*, [w:] *Czyn zbrojny w dziejach narodu polskiego. Studia ofiarowane Profesorowi Januszowi Wojtasikowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. P. Matusak, M. Plewczyński, M. Wagner, Siedlce 2004, s. 255-268.
Roman W. K., *W obozach i konspiracji. Działalność niepodległościowa żołnierzy polskich na Litwie i Wileńszczyźnie, wrzesień 1939 r. — czerwiec 1941 r.*, Toruń 2004.
Ružancovas A., *Gudų kariuomenės dalys Lietuvoje*, „Mūsų žinynas", 1921, t. 2, p. 97-104.
Sabaliūnas L., *Lithuania in Crisis. Nationalism to communism 1939-1940*, Bloomington 1972.
Sawicki J., *Michał Römer a problemy narodowościowe na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Toruń 1998.

Sawicki J., *Od dwuszczeblowości do dwoistości litewsko-polskiej. Świadomość narodowa Michała Romera*, [w:] *Wilno i kresy północno-wschodnie*, t. I: *Historia i ludzkie losy*, red. E. Feliksiak, A. Mironowicz, Białystok 1997, s. 127-138.
Schramm T., *Francuskie misje wojskowe w państwach Europy Środkowej*, Poznań 1987.
Senn A. E., *Lithuania 1940. Revolution from above*, Amsterdam 2007.
Senn A. E., *The Great Powers, Lithuania and the Vilna question 1920-1928*, Leiden 1966.
Siemaška D., *Gaisrų gesinimo taktika*, Kaunas 1926.
Siemakowicz M., *Organizacja szkolnictwa dla ludności białoruskiej w II Rzeczypospolitej*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 1999, nr 12, s. 80-132.
Sierpowski S., *Liga Narodów w latach 1919-1926*, Wrocław 2005.
Sinkievičius V., *Lietuvos Respublikos pilietybė 1918-2001 metais*, Vilnius 2002.
Sireika J., *Lietuvos valdžios 1918 m. Lapkričio 11 d. Atsišaukimas „Lietuvos piliečiai" ir vietos savivaldybių kūrimosi pradžia*, „Istorija", 1998, t. XXXVII, p. 33-39.
Skrzypek A., *Związek Bałtycki. Litwa, Łotwa, Estonia i Finlandia w polityce Polski i ZSRR w latach 1919-1925*, Warszawa 1972.
Smalanczuk A., *Ewolucja ideologii krajowej w społeczno-politycznej działalności Romana Skirmunta (1905-1921)*, [w:] *Krajowość — tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmu*, red. J. Jurkiewicz, Poznań 1999, s. 109-117.
Smoleński J., *Walki polsko-litewskie na Suwalszczyźnie we wrześniu 1920 r.*, Warszawa 1938.
Snyder T., *Rekonstrukcja narodów. Polska, Ukraina, Litwa, Białoruś 1569-1999*, Sejny 2006.
Solak Z., *Michał Römer i masoneria wileńska (1911-1915)*, [w:] *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 13: *Mykolas Römeris: Straipsniai. Studijos. Publikacijos*, sud. E. Motieka, Vilnius 1996, p. 35-45.
Solak Z., *Między Polską i Litwą. Życie i działalność Michała Römera 1880-1920*, Kraków 2004.
Srebrakowski A., *Liczba i rozmieszczenie Polaków na Litwie w latach 1919-1989*, [w:] *Białoruś, Czechosłowacja, Litwa, Polska, Ukraina: Mniejszości w świetle spisów statystycznych XIX-XX w. Liczebność i rozmieszczenie — Stosunki narodowościowe — Polityka narodowościowa*, red. J. Skarbek, s. 69-78.
Srebrakowski A., *Sejm Wileński 1922 roku. Idea i jej realizacja*, Wrocław 1993.
Staliūnas D., *Rusinimas: Lietuva ir Baltarusija po 1863 metų*, Vilnius 2009.
Stankievič A., *Biełaruski chryścijanski ruch*, Vilnia 1939.
Stankievič A., *Na śviata matki (uvahi ab dastojnaści i značeńni matki)*, Vilnius 1940.
Statystyka narodowościowa Litwy na podstawie danych głosowania do Sejmów, Kowno 1926.
Straża A., *Ataman Chmara Razumowicz. Sylwetka białoruskiego irredentysty*, Warszawa 1937.
Surgalis G., *Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai ir internuotieji Lenkijos kariai Lietuvoje*, Vilnius 2005.
Szpoper D., *Sukcesorzy Wielkiego Księstwa. Myśl polityczna i działalność konser-*

watystów polskich na ziemiach litewsko-białoruskich w latach 1904-1939, Gdańsk 1999.
Szybieka Z., *Historia Białorusi 1795-2000*, Lublin 2002.
Śleszyński W., *Białoruska działalność dywersyjna w pierwszej połowie lat dwudziestych i formowanie się Białoruskiej Włościańsko-Robotniczej Hromady*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 2008, nr 29, s. 183-191.
Śleszyński W., *Bezpieczeństwo wewnętrzne w polityce państwa polskiego na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007.
Šetkus B., *Tautinių mažumų mokykla Lietuvoje 1918-1940*, Vilnius 2000 (maszynopis dysertacji doktorskiej przechowywany w Litewskiej Bibliotece Narodowej: LNB RS, F132-1142).
Šeškevytis K., *Baltarusiai ir jų tautinis atgimimas*, Kaunas 1909.
Tauber J., *German eastern policy 1917-1918*, „Lithuanian Historical Studies", 2008, nr. 13, p. 67-74.
Toporska B., *Polityka polska wobec Białorusinów*, [w:] J. Mackiewicz, B. Toporska, *Droga Pani...*, Londyn 1998, s. 19-39.
Truska L., *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. Pabaigos iki 1941 m. Birželio. Antisemitizmo Lietuvoje raida*, Vilnius 2005.
Tumas-Vaižgantas J., *Vaižganto raštai*, t. 1: *Vilniaus laikotarpis 1918-1919 m.*, Kaunas — Vilnius 1922.
Turonek J., *Białoruś pod okupacją niemiecką*, Warszawa 1993.
Turonek J., *PPS wobec białoruskiego ruchu rewolucyjnego w latach 1902-1906*, [w:] *Studia polsko-litewsko-białoruskie*, Warszawa 1988, s. 89-106.
Turonek J., *Wacław Iwanowski i odrodzenie Białorusi*, Warszawa 1992.
Vareikis V., *Pasienio incidentai (Lietuvos šaulių partizaninė veikla)*, „Darbai ir Dienos", 2004, nr. 40, p. 109-128.
Vaskela G., *Lietuva 1939-1940 metais. Kursas į valstybės reguliuojamą ekonomiką*, Vilnius 2002.
Veilentienė A., *Lietuvos geopolitinės orientacijos pakeitimas ir Vilniaus susigrąžinimo planas*, „Istorija", 2011, nr. 1, p. 3-9.
Vilkelis G., *Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje*, Vilnius 2006.
Vilniaus Gudas, *Gudai eina drauge su Lietuviais*, Lyda 1934.
Vladimirovas L., *Gyvenimo ir bibliografijos keliais ir klystkeliais*, „Knygotyra", 1980, t. 8, p. 27-35.
Voronko J., *Gudų klausimas Versalės Taikos konferencijos metų. Istorijos politikos rašinys*, Kaunas 1919.
Wejtko W., *Samoobrona Litwy i Białorusi. Rys historyczny*, Wilno 1930.
Werbelis K., *Russisch-Litauen: statistisch-ethnographische Betrachtungen*, Stuttgart 1916.
Wielhorski W., *Litwa współczesna*, Warszawa 1938.
Wisner H., *Litwa. Dzieje Państwa i narodu*, Warszawa 1999.
Wołkonowski J., *Stosunki polsko-żydowskie w Wilnie i na Wileńszczyźnie 1919-1939*, Białystok 2004.
Wrzosek M., *Polskie korpusy wojskowe w Rosji w latach 1917-1918*, Warszawa 1969.

Wybory do Sejmu w Wilnie, 8 stycznia 1922. Oświetlenie akcji wyborczej i jej wyników na podstawie źródeł urzędowych, Wilno 1922.
Zajančkauskas P., *Gamtininkas Tadas Ivanauskas, 1882-1970*, Vilnius 2002.
Žepkaitė R., *Okupacja Wilna przez Armię Czerwoną (19 września — 27 października 1939)*, [w:] *Społeczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939-1941*, Warszawa 1995, s. 301-306.
Žepkaitė R., *Vilniaus istorijos atkarpa: 1939 m. spalio 27 d. — 1940 m. birželio 15 d.*, Vilnius 1990.
Żyndul J., *Państwo w państwie? Autonomia narodowo-kulturalna w Europie Środkowowschodniej w XX wieku*, Warszawa 2000.
Антонаў А., *Аляксандр Ружанцоў. Накіды для біяграфіі*, „Беларускі Гістарычны Агляд", 2009, т. 16, сш. 2, с. 476-512.
Багалейша С. В. , *Беларуска-літоўскія ўзаемаадносіны ў 1915-1924 гг. Аўтарэферат дысертацыі на суіскание вучонай ступені кандыдата гістарычных навук*, Мінск 2006.
Багалейша С. В., *Беларуска-літоўскія ўзаемаадносіны ў 1915-1924 гг. Дысертацыя на суіскание вучонай ступені кандыдата гістарычных навук*, Мінск 2006 — maszynopis dysertacji doktorskiej przechowywany w Narodowej Bibliotece Białorusi: Нацыянальная бібліятэка Беларусі, 26Н//165(039).
Багалейша С. В., *Дзейнасць Міністэрства беларускіх спраў у 1918-1924 гг.*, „Беларускі гістарычны часопіс", 2005, № 9, с. 22-26.
Багалейша С. В., *Польска-літоўскі канфлікт і Беларусь*, „Весці БДУ ім. М. Танка", серыя 2, № 2, 2005, с. 47-53.
Баршчэўскі А., *Беларуская эміграцыйная пісьмовасьць*, ч. 1, Варшава 2004.
Блашчак Т., *Міністэрства беларускіх справаў ураду Літоўскай Рэспублікі (1918- 1924)*, „ARCHE-Пачатак", 2010, № 1-2, с. 206-305.
Варонко Я., *Беларускі рух ад 1917 да 1920 году. Кароткі агляд*, Коўна 1920.
Вашкевіч А., *Грошы для партыі. Фінансаванне партыйнай дзейнасці Беларускай хрысціянскай дэмакратыі (1921-1939 гг.)*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 2007, nr 28, s. 69-81.
Вашкевіч А., *Група „Беларускі фронт" і „...змаганьне з чужацкімі фронтамі"*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 2006, nr 26, s. 69-91.
Вашкевіч А., Нарэль Дз., *Сымон Якавюк: адраджэнец, спекулянт, манархіст і савецкі дыверсант*, „ARCHE-Пачатак", 2005, № 5, s. 176-232.
Віпер Р. Ю., *Падручнік навейшай гісторыі*, Коўна 1925.
Віпер Р. Ю., *Падручнік новай гісторыі*, Коўна 1925.
Воронко И., *Белорусский вопрос к моменту Версальской Мирной Конференции*, Ковно 1919.
Гаврилюк Ю., *Іван Красковський — творець кавказької політики й поборник української соборності*, „Над Бугом і Нарвою", 2000, № 3, с. 20-22.
Гавришко М., *Герой не тільки України: Євген Коновалець і Литва*, http://www.istpravda.com.ua/columns/2011/06/29/44380/ (dostęp z: 11.08.2011).
Герасимова И., *Идея еврейской национальной автономии в правительстве БНР (1918-1921 гг.)*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 2003, nr 19, s. 169-182.
Глушакова Н., *Дзейнасць беларускіх эсэраў у Радзе БНР (1918-1924)*, „Гумані-

тарна-эканамічны веснік", 1997, № 4, с. 29-35.
Глушакова Н., *Знешнепалітычныя арыентацыі Беларускай партыі сацыялі-стаў-рэвалюцыянераў (1918-1924 гг.)*, „Беларускі гістарычны часопіс", 1998, № 3, с. 26-32.
Гнедовский И., *Несколько слов к вопросу об этнографической границе между литовском и белорусском населением в Новоалександровском уезде, Ковенской губ.*, Ковно 1886.
Грицкевич А., *Провал антисоветских планов литовских и белорусских буржуазных националистов в годы гражданской войны*, [w:] *Из истории Советской Белоруссии*, Минск 1969, с. 96-107.
Грыцкевіч А., *Беларуска-літоўскія дачыненьні: 1918-1922 гг.*, „Спадчына", 1994, № 4, с. 58-63.
Доўнар-Запольскі М. В., *Асновы дзяржаўнасьці Беларусі*, Городно 1919.
Дубік С. В., *Адносіны ураду БНР і Літоўскай Тарыбы. Стварэнне і дзейнасць Міністэрства беларускіх спраў у 1918-1924 гг.*, „Навуковыя сшыткі ФМА. Дзяржава, гаспадарка, адукацыя", вып. 1, Мінск 2002, с. 9-20.
Дубік С. В., *Беларуска-літоўскія ўзаемаадносіны ў 1918-1924 гг.*, [w:] *Гісторыя Беларусі ў еўрапейскім кантэксце. Матэрыялы гістарычных семінараў, якія адбыліся ў Мінскім міжнародным адукацыйным цэнтры ў 2001 г.*, Мінск 2002, с. 53-82.
Дубік С. В., *Пазіцыя Беларускай Народнай Рэспублікі ў польска-літоўскім канфлікце 1920-1922 гг.*, [w:] *Айчынная і сусветная гісторыя: сучасныя погляды і метады даследавання*, ч. 2, Мінск 2003, с. 98-112.
Дубік С. В., *Палітычныя адносіны паміж урадам БНР і Літоўскай Тарыбай 1918-19. Дзейнасць Міністэрства Беларускіх Спраў*, [w:] *Славянскі свет: міжэтнічныя адносіны на мяжы трэцяга тысячагоддзя: зборнік матэрыялаў міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі студэнтаў і аспірантаў вышэйшых навучальных устаноў, 16-17 лістапада 2001 г.*, Брэст 2001, с. 196-207.
Езавітаў К., *Беларусы ў Літве*, Рыга 1932.
Екабсонс Э., *Белорусы в Латвии в 1918-1940 годах*, [w:] *Беларусіка=Albaruthenica № 17: Беларуская дыяспара як пасрэдніца ў дыялогу цывілізацый*, рэд. А. Мальдзіс, с. 47-71.
Засецкі М., *Міністэрства Беларускіх Спраў за 10 месяцаў істнаваньня 1.XII.1918 — 1.X.1919. Кароткі нарыс*, Коўна 1919.
Зеленскі В., *Батаніка. Падручнік для сярэдніх школ*, Коўна 1924.
Кайрыс С., *З маіх успамінаў пра Цётку*, [w:] Цётка, *Выбраныя творы*, Мінск 2001, с. 235-243.
Карнялюк В., *Гістарычная дэмаграфія першай сусветнай вайны: бежанства з заходніх губерняў Расійскай імперыі (1914-1917 гг.)*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 1999, nr 12, s. 22-43.
Карский Е. Ф., *Белоруссы*, т. 1: *Введение в изучение языка и народной словесности*; т. 2: *Язык белорусского племени*, кн. 1: *Исторический очерк звуков белорусскаго наречия*, кн. 2: *Исторический очерк словообразования и словоизменения в белорусском наречии*; т. 3: *Очерки словесности белорусскаго племени*, кн. 1: *Народная поэзия*, кн. 2: *Старая западно-русская письменность*, Минск 2006- 2007.
Каспаравічюс А., *Праект сакрэтнага пагадненьня 1923 г. Паміж Літоўскай*

Рэспублікай і Беларускай Народнай Рэспублікай, „ARCHE-Пачатак", 2009, № 3, с. 507-517.
Кіпель В., *Беларусы ў ЗША*, Мінск 1993.
Клембовский В. Н., *Партизанские действия*, Санкт-Петербург 1894.
Ковтун А., *«Русский мир» Каунаса. Культурное общество в 1918-1940 гг.*, „Darbai ir Dienos", 2003, nr. 34, p. 145-166.
Коўкель І., *Польска-літоўскі канфлікт і роля ў ім беларускіх палітычных партыяў і арганізацыяў (1920-1923 гг.)*, [w:] *Беларусіка=Albaruthenica № 3. Нацыянальныя і рэгіянальныя культуры і іх узаемадзеянне*, Мінск 1994, с. 259-269.
Коўтун В., *Перадваенная Вільня: Цётка і Сцяпонас Кайрыс*, [w:] *Vilniaus Kultūrinis gyvenimas 1900-1940*, sud. A. Lapinskienė, Vilnius 1999, p. 83-89.
Круталевіч В., *На крутым павароце*, „Полымя", 1978, № 2, с. 171-189.
Круталевич В., *Рождение Белорускoй Советской Республики*, Минск 1979.
Ладысеў У., Брыгадзін Ф., *Паміж усходам і захадам: Станаўленне дзяржаўнасці і тэрытарыяльнай цэласці Беларусі (1917-1939 гг.)*, Мінск 2003.
Лаўрэш Л, *Міністр Беларускай Народнай Рэспублікі генерал ад інфрантэрыі Кіпрыян Кандратовіч. Біяграфічны нарыс*, Ліда 2007.
Ластоўскі В., *Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі*, Коўна 1926.
Ластоўскі В., *Падручны расійска-крыўскі беларускі слоўнік*, Коўна 1924.
Латышонак А., *Беларусы і масоны*, „Ніва", 1997, № 46, с. 4; № 47, с. 4; № 48, с. 4.
Лебедзева В., *Камітэт Загранічных Групаў Беларускае Партыі Сацыялістаў-Рэвалюцыянераў (1920-1923 гг.)*, „Спадчына", 1997, № 4, с. 22-47.
Малышэў Н., *Фізыологія і анатомія чалавека. Падручнік для сярэдніх школ*, Коўна 1923.
Мірановіч Я., *Пра дзеячаў і герояў*, „Ніва", 2003, № 11, с. 4.
Мірановіч Я., *Партызаны ці тэрарысты?*, „Ніва", 2000, № 20, с. 4.
Міхнюк У., *Расійска-літоўскі дагавор 12 ліпеня 1920 г. Гістарыяграфія праблемы*, „Беларускі гістарычны часопіс", 2003, № 8, с. 3-11.
Найдзюк Я, Касяк І., *Беларусь учора і сяньня. Падручны нарыс з гісторыі Беларусі*, Мінск 1993.
Пашкевіч А. А., *Зваротныя дарогі. Проза беларускай эміграцыі XX стагоддзя*, Беласток 2001.
Пашкевіч А. А., *Канцэпцыя нацыянальнага быцця ў беларускай літаратуры (проза замежжа XX стагоддзя)*, Мінск 2002.
Пашкевіч А. В., *Выбары ў Віленскі сойм у 1922 г. і адносіны да іх беларускай грамадскасці*, „Беларускі Гістарычны Агляд", 2005, т. 12, с. 111-131.
Платонаў Р., *Лёсы. Гісторыка-дакументальныя нарысы аб людзях і малавядомых падзеях духоўнага жыцця ў Беларусі 20–30-х гадоў*, Мінск 1998.
Рудовіч С., *Час выбару. Праблема самавызначэння Беларусі ў 1917 годзе*, Мінск 2001.
Ружанцаў А., *Беларускія войскі ў Літве 1918-1920*, „Спадчына", 1993, № 4, с. 23-33.
Русские в Литве (1918-1940): определение проблемы = Rusai Lietuvoje 1918-1940 m.: problemos apibūdinimas, ред. А. Ковтун, Каунас 2001.
Сакалоўскі У., *Надзвычайная Місія БНР у Нямеччыне*, „Спадчына", 1998, № 1, с. 164-180.

Семашкевіч Р., *Беларускі літаратурна-грамадскі рух у Пецярбурзе*, Мінск 1971.
Смалянчук А., *Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях 1864-1917 г.*, Гродна 2001.
Станкевіч А., *Хрысьціянства і беларускі народ (спроба сынтэзы)*, Вільня 1940.
Станкевіч Я., *Язык і языкаведа*, Вільня 2007.
Сталюнас Д., *Межы ў памежжы: Беларусы і этналінгвістычная палітыка Расейскай імпэрыі на заходніх ускраінах падчас Вялікіх рэформаў*, „ARCHE-Пачатак", 2009, № 9, с. 175-202.
Стасевіч Ю., *Партызанка Заходняй Беларусі*, „Пагоня", 1995, № 11, с. 5; № 12, с. 5.
Талкачоў В., *Стварэнне Літоўска-Беларускай ССР: новыя падыходы і асэнсаванне*, „Весці Беларускага дзяржаўнага педагагічнага універсітэта", 2003, № 1, с. 210-218.
Таўбэр Я, *«Без саюзнікаў». Літоўская Тарыба і нацыянальныя меншасці ў 1916-1918 гадах*, „ARCHE-Пачатак", 2009, № 3, с. 411-435.
Токць С., *Барацьба за беларускую дзяржаўнасць на абшарах Гарадзенскай (Берштаўскай) пушчы ў 1920-х гадах*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 2001, nr 15, s. 133-167.
Трафімчык А., *Да пытаньня беларускага школьніцтва на Віленшчыне (1939-1941)*, „Запісы Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва", 2003, № 26, s. 74-82.
Траццяк С., *Брэсцкі мір і грамадзка-палітычныя працэсы ў Беларусі: лістапад 1917 — студзень 1919*, Мінск 2009.
Узнясенскі А., *Паэтыка М. Багдановіча*, Коўна 1926.
Унучак А., *«Наша Ніва» і беларускі нацыянальны рух (1906-1915)*, Мінск 2008.
Ціхаміраў А., *Беларуска-літоўскія дачыненні ў 1914-1920 гг.*, „Спадчына", 2000, № 5-6, с. 3-27.
Ціхаміраў А., *Беларуская праблематыка на парыжскай мірнай канферэнцыі 1919-1920 гг.*, „Весці Акадэміі Навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук", 1996, № 4, с. 30-36.
Ціхаміраў А., *«Віленскае пытанне» ў міжнародных адносінах 1918-1920 гг.*, „Белорусский Журнал Международного права и Международных отношений", 2002, № 3, с. 37-45.
Цьвікевіч А., *«Западно-руссизм». Нарысы з гісторыі грамадзкай мысьлі на Беларусі ў XIX і пачатку XX в.*, Менск 1993.
Шлюбскі А., *Доля кнігасховаў і архіваў зямель крыўскіх і былога Вялікага княства Літоўскага: матэрыялы да крыўскай гісторапісі*, Коўна 1925.
Шутовіч Я., *Ксёндз Адам Станкевіч: у 25-ыя ўгодкі сьвяшчэнства і беларускай нацыянальнай дзейнасьці (10.1.1915 — 10.1.1940)*, Вільня 1940.
Шчур М., *Вялікі няўдачнік. Вячаслаў Разумовіч-Хмара. «Грымасы ўсясьветнай вайны». Трылёгія («Зманлівы сьвет», «Бяз маскі», «Куюцца кайданы», 1930-1937)*, http://niamiesta.se/archiu/november2009/razumovich/razumovich.htm (dostęp z: 06.12.2009).

Чарнякевіч А., *Гарадзенскія Апосталы. Беларускі нацыянальны рух у Гародні*, Гродна (б.д.).
Чарнякевіч А., *Паміж грызнёй і барацьбой. Беларускі палітычны нацыяналізм у Горадні (канец 1918 — пачатак 1921)*, „ARCHE-Пачатак", 2009, № 3, с. 329-410.
Чарнякевіч А., *Партрэт на фоне «інтэр'ера»: штодзённае жыццё беларускага дзеяча ў Гродна 1909-1939 гг.*, [w:] *Białoruś w XX stuleciu. W kręgu kultury i polityki*, red. D. Michaluk, Toruń 2007, s. 137-159.
Червонная С., *Польский Вильно — литовский Вильнюс и тень Советского Союза: от сентября 1939 до июня 1941 (история и ее отражение в искусстве)*, „Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich", 2009, nr 1, s. 115-163.
Чыгрын С., *Іван Краскоўскі*, „Ніва", 2008, № 52, с. 9.
Юркевіч Ю., *Дзейнасць Асобнага атрада БНР у Балтыі*, Вільня 2011 (praca magisterska, maszynopis w posiadaniu autora).
Якобсонс Э., *Выходцы с Гродненщины в общественно-политической жизни белорусов Латвии в 20-30-е гг. XX в.*, [w:] *Культура Гродзенскага Рэгіёну: праблемы развіцця ва ўмовах поліэтнічнага сумежжа. Зборнік навуковых прац*, Гродна 2003, с. 150-155.
Янушкевіч Я., *Неадменны сакратар Адраджэння: Вацлаў Ластоўскі*, Мінск 1995.

Indeks Osobowy

Indeks Geograficzny

(w indeksie nie uwzględniono haseł: Białoruś, Litwa, Polska)